

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Науково-дослідний центр вивчення національних меншин та
міжетнічних відносин ТНПУ ім. В. Гнатюка
Державний архів Тернопільської області
ТОВ «Наукова установа
«Тернопільський інститут наукових досліджень»

Історичний факультет
Кафедра історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИУРОЧЕНОЇ 110-Й РІЧНИЦІ
ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
«ВЕЛИКА ВІЙНА В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА»

16–17 жовтня 2024 р.
м. Тернопіль

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, приуроченої 110-й річниці початку Першої світової війни «Велика війна в історії людства» (м. Тернопіль, 16–17 жовтня 2024 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. 311 с.

Рекомендовано Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 4 від 26 листопада 2024 р.).

Рецензенти:

Леонід КРАВЧУК, доктор історичних наук, процесор кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін Тернопільського національного медичного університету імені Івана Горбачевського.

Андрій КРИСЬКОВ доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри інформаційної діяльності та соціальних наук Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Василь УХАЧ кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету.

Materials of the International Scientific and Practical Conference Dedicated to the 110th Anniversary of the Outbreak of World War I «The Great War in the History of Humanity» (Ternopil, October 16–17, 2024). Ternopil: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2024. 311 p.

Recommended for publication by the Academic Council of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (protocol No. 4 of November 26, 2024).

Reviewers:

Leonid KRAVCHUK, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy of Higher Education and Social Sciences, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University.

Andrii KRYSKOV, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Information Activities and Social Sciences, I. Puliui Ternopil National Technical University.

Vasyl UKHACH, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Legal Theory and Constitutionalism, West Ukrainian National University.

Оргкомітет конференції залишає за собою право редагування публікацій, що надійшли на його адресу. Матеріали мають бути ексклюзивними і не опублікованими в інших виданнях, незалежно від того, якою мовою вони були надруковані. Автори публікації несуть персональнк відповідальність за зміст поданого до друку матеріалу.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	8
FOREWORD	9
СТУДІЇ.....	10
Микола БАРМАК, Олена БАРМАК	
ВОЄННА ПРОПАГАНДА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	10
Іван КУЦІЙ	
ГЕНЕЗА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ОБРАЗУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ДУМЦІ.....	13
Оксана ВАЛІОН	
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	16
Ярослав СЕКО	
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ТА ВИТОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ	19
Христина ПЛЕСКУН	
МАРОККАНСЬКА І БОСНІЙСЬКА КРИЗИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІМПЕРІАЛІСТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	25
Руслан БЕРЕЗЮК	
ДРУГА БАЛКАНСЬКА ВІЙНА У КОНТЕКСТІ ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	27
Володимир КІЦАК	
ВИКОРИСТАННЯ БРОНЕТЕХНІКИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	32
Тарас КЛИШ	
ВИКОРИСТАННЯ АВІАЦІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	36
Олег МИЦЬ	
ЗМІНА ТАКТИКИ СПІВПРАЦІ АРТИЛЕРІЇ ТА АВІАЦІЇ В ХОДІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	39
Валерій ЯНУСЬ	
ТИПОЛОГІЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ СПОРУД ПІД ЧАС ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ.....	45
Лілія ТРОФИМОВИЧ	
ПОЛЬСЬКІ ЛЕГІОНИ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	48
Володимир ТРОФИМОВИЧ	
УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ АВСТРО-УГОРСЦІНИ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	50
Юрій Петрик, Тетяна ПЕТРИК	
ВЛЕНСЬКЕ ПИТАННЯ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ І ЛИТОВСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ.....	55
Надія ШВЕЦЬ	
ДИСЛОКАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН У КОВЕЛІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: АНАЛІЗ ТА ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ДАНИХ	59
Ярослав БОГДАН	
УМОВИ ЗДАЧІ ТРОФЕЙНОЇ ЗБРОЇ НАСЕЛЕННЯМ ГАЛИЧИНИ РОСІЙСЬКІЙ ОКУПАЦІЙНІЙ ВЛАДІ У 1914 Р.....	62
Ярослав ШУЛЬ	
САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ЧАСТИН РОСІЙСЬКИМИ СОЛДАТАМИ НА ТЕРИТОРІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1914 Р.	65

Андрій РОМАНЧУК	
ЦИРКУЛЯРИ ГУБЕРНАТОРА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ НАД ШЛЯХАМИ СПОЛУЧЕННЯ І ТЕЛЕГРАФНИМИ ЛІНІЯМИ (ВЕРЕСЕНЬ-ЛИСТОПАД 1914 Р.).....	69
Ярослав МОХУН	
ТВОРЕННЯ УКРАЇНІЗОВАНИХ ПІДРОЗДІЛІВ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	74
Ігор КОЗАК	
УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ:	
МОБІЛІЗАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У РІЗНІ АРМІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ РУХИ.....	77
Андрій ГРУБІНКО	
ФОРМУВАННЯ ПРОЄКТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ЯК НАСЛІДОК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	79
Роман МАЛИШЕВСЬКИЙ	
ВЕЛИКА ВІЙНА ТА ДЕРЖАВОТВОРЧІ ЗМАГАННЯ ПОЛЯКІВ	81
Максим МОРОЗ	
ЯПОНІЯ У ВЕЛИКІЙ ВІЙНІ.....	84
Микола АЛЕКСІЄВЕЦЬ, Леся АЛЕКСІЄВЕЦЬ	
ВЕЛИКА ВІЙНА У ВІДНОВЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВНОСТЕЙ ЦСЄ: ПОЛЬЩА	87
Ірина ФЕДОРІВ	
КИТАЙ У ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ КРАЇН-УЧАСНИЦЬ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	90
Степан ПРИЙДУН	
ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	95
Олександр ВОЛОЩУК	
ВПЛИВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА КАРТУ ЄВРОПИ: РОЗПАД ІМПЕРІЙ ТА ФОРМУВАННЯ НОВИХ ДЕРЖАВ	96
Тарас КАТРУН	
ВЕРСАЛЬСКА МИРНА СИСТЕМА У СТАНОВЛЕННІ НОВИХ ДЕРЖАВНОСТЕЙ ЦСЄ.....	99
Володимир ВЛАДИКА	
НЕДОЛКИ ЛІГИ НАЦІЙ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПІЗНІШІ МІЖНАРОДНІ АЛЬЯНСИ, ВКЛЮЧАЮЧИ НАТО.....	104
Ірина ВЕРХОВЦЕВА	
СІЛЬСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ЧИННИК	108
Іван ЗУЛЯК	
КОНФІСКАЦІЯ ВЛАСНОСТІ ТА ШПИГУНОМАНІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТИ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У 1914 Р.....	114
Юрій ДАРМОГРАЙ	
АГРАРНІ ВІДНОСИНИ В ГАЛИЧИНІ УПРОДОВЖ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	118
Павло КЛІЩИНСЬКИЙ, Анатолій ГЛУШКОВЕЦЬКИЙ	
ШПИГУНОМАНІЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	120
Mariya PADYUKA	
WWI AND ARCHAEOLOGICAL HERITAGE MANAGEMENT.....	125

Оксана ДЖИВРА ТРАГЕДІЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ, ЇЇ ВІДЛУННЯ НА ТЕРНОПЛЬЩИНІ	127
Юлія ГРАБЕЦЬ РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В ПРОЦЕСАХ ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	131
Оксана ЯТИЩУК ГУЦУЛЬСЬКЕ СЕЛО ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	135
У МАЛІЙ ПРОЗІ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ Вадим ГАБРУХ СЕЛО КОРОЛІВКА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	137
Павло ДЕМЧУК ОСОБЛИВОСТІ ПОВОДЖЕННЯ З БІЖЕНЦЯМИ З ГАЛИЧИНИ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	140
Дмитро ПУГАЧ ЖЕРТВИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СОЦІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ ЗУНР	141
Наталія МОРСЬКА ГЕНЕЗА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІСТОРІЇ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ	145
Анастасія ЯТИЩУК PSYCHOLOGICAL RESEARCH IN THE CONDITIONS OF THE 1ST WORLD WAR	147
Тетяна ЛЕБІДЬ ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВПЛИВУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ МУЗЕЙНИХ ПАМ'ЯТОК В УКРАЇНІ	150
Володимир ОКАРИНСЬКИЙ АЛЬТЕРНАТИВНІ ЖИТТЄВІ СТИЛІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ ГАЛИЧИНИ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	152
Олена СПОЛЬСЬКА РОЗВИТОК ФОРТЕПІАННОГО МИСТЕЦТВА НА ТЕРНОПЛЬЩИНІ ВПРОДОВЖ 1914–1918 РОКІВ	161
Олеся ДУНАС ЛЕСЬ КУРБАС І «ТЕРНОПЛЬСЬКІ ТЕАТРАЛЬНІ ВЕЧОРИ»: КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ МІСТА В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ	162
Наталія КОВАЛЬОВА ДОСВІД ПЕРЕБУВАННЯ ВОЇНІВ-ГАЛИЧАН У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	166
Наталія ЛУБКОВИЧ ЖІНОЧИЙ ДОСВІД В УМОВАХ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ.....	170
Аліна КОЗАК БОРОТЬБА І ВИЖИВАННЯ: ДОСВІД УКРАЇНОК ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	172
Діана ДЕМИДЯК ВЕЛИКА ВІЙНА ЯК ПРИЧИНА ЗМІН СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ	175
Олександр ДОБРЖАНСЬКИЙ БУКОВИНСЬКІ МОСКВОФІЛИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	178
Андрій ГРЕСЬКО ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО ВІКАРІЯ, О. АНДРІЯ БІЛЕЦЬКОГО В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ М. ЛЬВІВ (ВЕРЕСЕНЬ 1914 Р. – ЧЕРВЕНЬ 1915 Р.)... 181	

Світлана ШТУКА	
ЙОСИФ СЛПІЙ У ФОКУСІ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ	184
Юрій ДРЕВНІЦЬКИЙ, Володимир СПОЛЬСЬКИЙ	
ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО	
ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	187
Віра МЕЛЬНИК	
ДІЯЛЬНІСТЬ ЯРОСЛАВА ОКУНЕВСЬКОГО	
ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	192
Андрій СОВА	
НАЦІЄТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО	
В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ.....	194
Тетяна ЛАВРІН	
ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ – МІНІСТР ЗДОРОВ'Я АВСТРІЇ	202
Андрій ЗАГОРСЬКИЙ	
ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ТИСОВСЬКОГО	
В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	205
Мар'яна ЧОРНА	
ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАННИ БЛАЖКЕВИЧ	
В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	208
Олег КУПЧИК	
СХІДНА ГАЛИЧИНА ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ОСОБИСТІЙ	
ІСТОРІЇ АЗЕРБАЙДЖАНЦЯ ЮСИФА ВЕЗИРА.....	213
Володимир СОСУЛЬСЬКИЙ	
ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА КРІЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧОСТІ ЛУЇ-ФЕРДИНАНДА	
СЕЛІНА	218
Микола КАЗЮК	
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ	
ЮЛІАНА РОМАНЧУКА ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	221
Марія МИГАЛЕВИЧ	
ДІЯЛЬНІСТЬ ТИТА РЕВАКОВИЧА НАПЕРЕДОДНІ	
ТА ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	223
Роман ЗУБИК	
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В	
РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	226
Степан БОРЧУК, Євген ЛІЗЕНЬ	
ЛЕГІОН СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ЯК ЄДИНЕ УКРАЇНСЬКЕ ФОРМУВАННЯ У	
СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ	
У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	228
Ірина СКАКАЛЬСЬКА, Андрій ЛЕВЧУК	
СПОГАДИ ПРО ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ ЯК КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ.....	231
Галина ЗУЛЯК	
ЖАНР «ДОКУМЕНТАЛЬНОГО СВДОЦТВА»	
У «СПОМИНАХ ЗАПОРОЖЦЯ» НИКИФОРА АВРАМЕНКА	
ПРО ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ	235
Богдан ГРИНЮКА	
УЧАСТЬ МЕШКАНЦІВ СЕЛА КРОГУЛЕЦЬ В БОЯХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	
ТА В СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ.....	238
Михайло ТИМОШИК	
ОСОБЛИВОСТІ НАГОРОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ, ЯКІ ПРИЙМАЛИ УЧАСТЬ У	
БОЙОВИХ ДІЯХ НА ТЕРНОПЛЬЩИНІ УПРОДОВЖ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ	
ВІЙНИ.....	240

Марія АЛІЛУЙКО	
ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУ ЗАГИБЛИХ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ В ГАЛИЧИНІ У 1914 Р.	245
Сергій ГУМЕННИЙ	
РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В РЕНОВАЦІЇ «ЗБРУЧАНСЬКОГО КОРДОНУ» (1918–1923 РР.)	248
Володимир САЛУК, Людмила СТРОЦЕНЬ	
УВІЧНЕННЯ УКРАЇНЦІВ – УЧАСНИКІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І ПЕРШИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ	253
Світлана ОРЛИК	
СТАН ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ НА ОКУПОВАНИХ РОСІЄЮ ТЕРИТОРІЯХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	258
Руслан ПІДСТАВКА	
ЗБАРАЖ В РОКИ І СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ	262
Сергій АЛІЛУЙКО	
СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ЩОДО ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО І БЕРЕЖАНСЬКОГО ПОВІТІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІ НА 1914–1915 РР.	267
Богдан БАРАН	
ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ	270
Соломія КУЛИК	
ВПЛИВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ФОРМУВАННЯ МИТНИХ СТРУКТУР ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ	273
Анна ПУШКАР	
ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ФРАНЦІЇ	276
Надія ВОЛІК, Руслан КОЧЕРЖУК	
ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ	280
Юрій ГУМЕН	
ЦЕРКОВНИЙ ФАКТОР ЯК РУШІЙНА СИЛА ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЄВАНГЕЛЬСЬКО-БАПТИСТСЬКИЙ РУХ В ГАЛИЧИНІ ТА НА ВОЛИНІ У ПЕРЕДДЕНЬ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	288
Андрій КЛІШ, Назар СИРОТЮК	
ГАЛИЦЬКА ПРЕСА НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ	295
Любов СТРОМИЛЮК	
ПУБЛІКАЦІЇ «КИЇВСЬКИХ ЄПАРХІАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ» ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	297
Аріадна СОРОКІВСЬКА-ОБІХОД	
ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918 РР.)	301
Іван БОЙКО	
ПРЕСОВА КВАТИРА УСС: МІСІЯ ПРОСВІТНИЦТВА ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	303
Роман САГАН	
ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ: АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛИСТІВ ОЧЕВИДЦІВ ЯК ЦІННОГО ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ЛОКАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ	306

ПЕРЕДМОВА

Шановні читачі і наукова спільното!

З великим задоволенням представляємо вашій увазі збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 110-й річниці початку Першої світової війни «Велика війна в історії людства» – події, що стала поворотною віхою в історії. Науково-практична конференція збирила дослідників, науковців, освітян і здобувачів для аналізу її масштабного впливу на політичне, економічне, соціальне та культурне життя.

Початок Першої світової війни в 1914 р. знаменував старт епохи глобальних конфліктів, які визначали хід у ХХ ст. Велика війна змінила структуру міжнародних відносин, стала каталізатором технологічного прогресу і внесла суттєві зміни в суспільну свідомість. Водночас її наслідки залишаються актуальними і сьогодні, впливаючи на сучасну політику, культуру та глобальну безпеку.

Цей збірник включає широкий спектр наукових статей та матеріалів, у яких висвітлено різноманітні аспекти історії Першої світової війни. Учасники конференції звернули увагу на питання геополітики, військової стратегії, гуманітарних наслідків конфлікту, ролі жінки у воєнний час, а також на культурні і соціальні трансформації, що відбулися під час війни та в повоєнний період.

Окреме місце в збірнику займають міждисциплінарні дослідження, які пропонують нові підходи до розуміння складності та багатовимірності подій 1914–1918 рр. Автори торкаються питань ідентичності, пропаганди, комеморації, а також впливу війни на розвиток мистецтва, літератури та філософії тощо.

Міжнародний характер конференції підкреслює важливість об'єднання зусиль для дослідження спільної історичної спадщини. Учасники заходу мали можливість обмінятися ідеями, висновками та методиками дослідження, створивши основу для майбутніх наукових проектів та співпраці.

Видання цього збірника стало можливим завдяки невтомній праці організаторів конференції, підтримці співорганізаторів її проведення та зусиль авторів, які поділилися своїми знаннями й темами досліджень. Висловлюємо вдячність усім, хто долучився до цієї важливої і вкрай необхідної події, сподіваємося, що матеріали, представлені у виданні, стануть джерелом натхнення для подальших наукових досліджень.

**З повагою,
Організаційний комітет конференції**

FOREWORD

Dear readers and scientific community!

It is with great pleasure that we present to you the proceedings of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the 110th anniversary of the outbreak of World War I, titled «The Great War in the History of Humanity». This pivotal event in history has been the subject of thorough analysis by researchers, scholars, educators, and academics during this conference, which aimed to examine its profound impact on political, economic, social, and cultural life.

The outbreak of World War I in 1914 marked the beginning of an era of global conflicts that shaped the course of the 20th century. The Great War altered the structure of international relations, acted as a catalyst for technological progress, and significantly transformed societal consciousness. Its consequences remain relevant today, continuing to influence modern politics, culture, and global security.

This collection includes a wide range of scholarly articles and materials that shed light on various aspects of World War I history. Conference participants explored issues of geopolitics, military strategy, the humanitarian consequences of the conflict, the role of women during wartime, and the cultural and social transformations that occurred both during the war and in its aftermath.

A special section of the collection is devoted to interdisciplinary studies that offer new approaches to understanding the complexity and multidimensionality of the events of 1914–1918. The authors address topics such as identity, propaganda, commemoration, and the war's impact on the development of art, literature, philosophy, and other fields.

The international nature of the conference underscores the importance of uniting efforts to study our shared historical heritage. Participants had the opportunity to exchange ideas, conclusions, and research methodologies, laying the groundwork for future scientific projects and collaborations.

The publication of this collection has been made possible through the tireless work of the conference organizers, the support of its co-organizers, and the contributions of the authors, who generously shared their knowledge and research topics. We extend our gratitude to everyone involved in this important and highly significant event. We hope that the materials presented in this volume will serve as a source of inspiration for further scholarly research.

**Respectfully,
The Conference Organizing Committee**

СТУДІЇ

Микола БАРМАК

*доктор історичних наук, професор кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

Олена БАРМАК

*заступниця директора з навчально-виховної роботи
Тернопільського навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа
I–III ступенів – економічний ліцей № 9 імені Іванни Блажкевич»*

ВОЄННА ПРОПАГАНДА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна стала потужним стимулом для розвитку пропаганди як інструменту досягнення військових цілей, перетворивши її на окремий вид зброї. Це відкрило нову площину бойових дій, оскільки країни зрозуміли, що масова інформація здатна впливати на суспільні настрої. Широке використання телеграфу, радіо та газет значно прискорило передачу інформації, зробивши її ефективним засобом контролю громадської думки, і пропаганда стала важливим компонентом інформаційної війни. Держави використовували її для піднесення патріотизму, мобілізації населення, виправдання власних дій і дискредитації супротивника. Пропаганда на ворожі війська і населення поступово перетворилася з випадкового засобу на ключовий інструмент ведення війни.

З початком Першої світової війни керівництво воюючих держав дійшло до висновку про необхідність створення державних структур для організації пропаганди, скерованої не лише проти ворога, а й на громадську думку власної країни та нейтральних держав. У ході війни вперше утворено спеціальні органи для організації пропаганди на ворожі війська і цивільне населення.

Основні теми інформаційно-пропагандистських матеріалів передбачали: залякування ворога військовою силою (іноді перебільшеною), виправдання справедливості своїх воєнних дій та обвинувачення ворога в несправедливій, загарбницькій війні; розпалювання внутрішніх конфліктів серед ворога, розкол союзів, дискредитацію політичного і військового керівництва ворога та пропаганду полону.

Друкована пропаганда стала одним з основних засобів впливу на ворожі війська та населення. Її основні форми включали листівки, газети, брошури, плакати, листи військовополонених тощо. Удосконалювалася й усна пропаганда, зокрема завдяки застосуванню простих технічних засобів. Радіопробанди почала використовуватися на обмеженому рівні, а також з'явився цілий набір технічних засобів доставки пропагандистських матеріалів, як-от повітряні кулі, авіабомби, агітаційні снаряди, міни й гранати.

Упродовж Першої світової війни пропаганда та психологічний вплив здебільшого здійснювалися за допомогою друкованих матеріалів: листівок, газет, брошур, листів полонених, плакатів і навіть фальшивих продовольчих карток. Найпоширенішими стали листівки. Першими з них були листи німецьких військовополонених до родичів. Ці листівки надруковані офсетним способом, вони виглядали як справжні листи, і солдати активно передавали їх своїм близьким. У них йшлося про добре ставлення до полонених і заклик до припинення бойових дій та здачі в полон.

Особливо популярними були ілюстровані листівки, у яких часто використовувалася гостра класова риторика, що покладала відповідальність за війну на німецького кайзера, прусських юнкерів та військову бюрократію. Полоненим давали читати заборонену літературу, щоб через листи вони могли впливати на моральний дух населення Німеччини.

У «Британській енциклопедії» сформульовано основи англійської пропаганди. Ключовими принципами були такі: правда має значення тільки тоді, коли вона ефективна; «повна» правда зайва й часто може ввести в оману; правду слід подавати вибірково; підозрілість, яку викликала очевидна пропаганда, знижувала її дієвість. Отже, значна частина роботи повинна залишатися прихованою.

Під час Першої світової війни спостерігалось безпрецедентне вдосконалення як теорії, так і технік пропаганди, скерованої на війська і населення противника. Пропагандистські органи воюючих держав вміло й майстерно подавали неправдиву інформацію так, щоб вона виглядала правдоподібно, застосовували досягнення психології, залучали найкращих журналістів, лінгвістів і художників, отримуючи значні фінансові ресурси. Від обмеженої тематики початку війни, яка здебільшого зводилася до дискредитації військово-політичного керівництва, і наївно виконаних друкованих листівок, пропаганда вже на другому році війни розширила тематику, уміло розпалювала внутрішні конфлікти в таборі супротивника, психологічно впливала на його війська та поширювала серед цивільного населення зневіру.

Спочатку розрізнені пропагандистські органи країн Антанти до кінця війни координували свої дії, скеровуючи зусилля на ключові напрямки: поширення безнадійності військово-політичного становища Німеччини й Австро-Угорщини, переконання населення та армій цих країн у непохитній силі держав Антанти і, врешті-решт, пропаганда полону. Після завершення Першої світової війни військове керівництво провідних держав світу посилювало інтерес до політичного досвіду війни. Його ретельно аналізували й узагальнювали не з академічної цікавості, а з метою врахування пропагандистськими структурами допущених помилок та прорахунків – як власні, так і ворожі. П. Уорбертон зазначав, що «Основним завданням у сучасній війні є не знищення армії противника, як раніше, а пригнічення морального стану населення ворога настільки, щоб воно примусило свій уряд укласти мир. Збройне зіткнення армій – лише один зі шляхів до цієї мети».

Під час Першої світової війни сформульовано певні теоретичні положення щодо принципів ведення пропаганди: для ефективної пропаганди, скерованої на війська та населення ворога, важливо, щоб вона була державною справою, контрольованою відповідними організаціями. Важливим є чітке формулювання реальних цілей і завдань пропаганди у кожному конкретному випадку. Під час коаліційних воєн також важливо координувати пропагандистські зусилля між союзниками, роблячи її спільною справою об'єднаного командування.

Масштабне застосування пропаганди було одним із ключів до її успіху. Це передбачало використання усіх доступних форм і методів, в тому числі й належні матеріальні та технічні ресурси. Пропаганда мала проводитися мовою, зрозумілою населенню, зокрема з урахуванням місцевих діалектів. Важливо, щоб вона була «непомітною» для цільової аудиторії. Найефективнішою була пропаганда, коли об'єкт впливу не підозрював, що його намагалися вплинути. Люди, зазвичай, охоче вірили у те, що їм бажалося вірити. Пропаганда мала враховувати їх. Частково обізнані люди завжди прагнули знати більше, що було сприятливим ґрунтом для роботи пропагандиста. Пропаганду варто було проводити обережно, щоб не дискредитувати осіб, які мали значний авторитет серед широких верст населення та військових. Особливу увагу потрібно було приділяти пропаганді, скерованій проти впливових лідерів, як-от: коронованих осіб чи керівників партій і рухів.

У Першій світовій війні вирішено важливе завдання інформаційно-психологічного протиборства, як на рівні всієї війни, так і для підтримки конкретних бойових операцій засобами пропаганди. Так, російська імперія прагнула контролю над «малоросами». Для імперії важливо було утримати українські землі як важливий аграрний регіон і стратегічну зону впливу. Були

створені пропагандистські матеріали, які акцентували увагу на «спільному корінні» росіян та українців, називаючи українців «малоросами», які мали залишатися частиною «великої» російської нації. Пропаганда скеровувалася на підтримку ідеї «єдиного, неподільного російського народу», включаючи українців, яких російська влада намагалася переконати в спільності культури, мови та історії. Натомість, російська пропаганда часто зверталася до історичних фігур, таких, як-от: київські князі, Богдан Хмельницький для створення асоціації українців із російськими героями та військовими перемогами. Основними темами та наративами російської пропаганди були «захист православ'я», «захист слов'янства». Основні теми російської пропаганди ґрунтувалися на захисті православ'я, тобто, поширювалися меседжі про «підступність» австро-угорських військ, що нібито прагнули знищити православ'я в Україні.

Вважаємо, що російська православна церква відігравала важливу роль як інструмент впливу на місцеве населення, пропагуючи ідею захисту «єдиної віри» від католицизму та греко-католицизму. У пропагандистських листівках підкреслювалося, що Австро-Угорщина та Німеччина намагаються «знищити православну віру». У поширених матеріалах було багато релігійних зображень. Так, російське православ'я подавалося як захисник, а церква – як опора проти ворога. Наприклад, афіші із зображенням православного хреста або святих, які «захищають» народ від «католицької загрози». Натомість російська пропаганда також активно просувала ідею «захисту слов'янства», апелюючи до ідеї спільності усіх слов'ян і необхідності єдності проти «західної загрози» (Німеччини та Австро-Угорщини). Українців різноманітними засобами намагалися переконати в тому, що ворогам українців є Австро-Угорщина і Німеччина, «захід» загрожує їхнім національним інтересам, зображаючи Австро-Угорщину як гнобителя Галичини. Видання, на кшталт «Киевских ведомостей», публікували статті, що підтримували ідею «слов'янської єдності», закликаючи українців та інші слов'янські народи об'єднатися проти Німеччини та Австро-Угорщини.

Пропаганда використовувала образи, що підкреслювали спільне коріння та схожість слов'ян, на плакатах часто зображували росіян, українців та білорусів як «братів», що разом протидіють західному «ворогу». Пропагандистські матеріали демонізували ворога, зображували австрійців і німців як жорстоких, нелюдських завойовників. У прокламаціях та листівках акцентувалася увага на тому, що Австро-Угорщина гнобила українців у Галичині. У газетах друкували карикатури, на яких австрійські військові показані як жорстокі кати, що нібито насильно «німечили» українців та забороняли українську мову і традиції. Імперська адміністрація друкувала тисячі листівок, які розповсюджували на фронті та серед цивільного населення, де наголошували на необхідності підтримки російських військ і єдності з «матінкою-росією». Окремо видавалися брошури, орієнтовані на сільське населення, у яких народною мовою пояснювали, що війна ведеться для захисту православ'я та традицій від католицизму. Газети на зразок «Киевлянина» публікували статті, що звеличували російську імперію як захисника українського народу, і зображували імперських військових героями, які відважно боролися за Україну.

Національно-орієнтовані газети заборонялися або піддавалися жорсткій цензурі, а натомість активно поширювалися російськомовні видання, які підтримували імперську ідеологію. У школах поширювали ідеї «єдності з росією», учителі проводили виховні години, на яких школярам пояснювали, що вони є частиною «великого російського народу». У церквах під час служби священники проголошували промови, у яких проповідували про «ворогів православ'я», а також благословляли військових, які йшли «захищати віру». В українських церквах змінювали ікони, обов'язково додавали символи, які підсилювали ідею імперської єдності. Наприклад, зображували святих поруч із російським імператором чи його генералами тощо.

Отже, російська пропаганда в умовах Першої світової війни намагалася формувати лояльність серед українців. Воєнна пропаганда мала далекосяжні плани щодо впливу на українську національну свідомість, підштовхуючи населення до переосмислення ідентичності та бажання самостійності. Попри масштабну пропагандистську кампанію, її результати були обмеженими, тому що значна частина українців скептично ставилася до ідеї російської єдності. Незважаючи на значний інформаційний тиск, окремі прояви національної свідомості та симпатії до ідей української незалежності зберігалися, що згодом стало основою для національно-визвольного руху в повоєнний період війни.

Список використаних джерел

1. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Кн. 1: Історичні нариси / Упорядн. О. Реєнт; Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. С. Великочий, В. Ф. Верстюк, О. І. Гуржій, О. В. Добржанський, І. А. Коляда, М. В. Кугутяк, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко (заст. відп. ред.), В. М. Литвин, О. С. Онищенко, Р. Я. Пиріг, О. П. Реєнт (відп. ред.), О. С. Рубльов, В. Ф. Солдатенко, Ю. І. Терещенко, О. А. Удод, В. В. Шевченко (відп. секр.). НАН України. Інститут історії України. К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014. 784 с.
2. Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки: монографія / наук. ред. С. С. Трояна. Київ: Кондор, 2018. 536 с.
3. Гуцало Л. В. Перша світова війна і Україна у сучасній українській історіографії // Інтермарум: історія, політика, культура. 2017. №. 4. С. 119–131.
4. Реєнт О. П., Сердюк О. В. Перша світова війна і Україна. К.: Генеза, 2004. 480 с.
5. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2011. Т. 8: Па-рик. С. 162.
6. Hart P. The Great War: A Combat History of the First World War. Oxford University Press, USA, 2013. 522 s.
7. Leonhard J. Pandora's Box: A History of the First World War. Harvard University Press, 2018. 1060 s.
8. Storey W. K. The First World War: A Concise Global History. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2009. 206 s.

Іван КУЦІЙ

*доктор історичних наук, професор кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

ГЕНЕЗА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ОБРАЗУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ДУМЦІ

Поняття «історіографія Першої світової війни» вживається у двоякому значенні: як стан наукового вивчення власне Першої світової війни як масштабної військово-політичної події; і як процес дослідження періоду в історії України, який хронологічно відповідний цій події. У другому, розширеному, значенні термін охоплює наукове вивчення також і тих явищ, подій та процесів, які можуть не мати безпосереднього відношення до Великої війни 1914–1918 рр.

Зауважимо, що тема власне історіографії Першої світової війни не є новою в українській науці; такі дослідження вже здійснили Олександр Реєнт та Богдан Янишин [9], Володимир Великочий [4], Людмила Гуцало [6]; у 2004 р. із заявленої теми захищена дисертація Богдана Кривошини [7]. Період Великої війни вивчався на попередніх історіографічних етапах, тобто, і вченими 1920–1930-х рр., і в епоху Другої світової війни, і вченими української діаспори, а також українськими дослідниками радянської епохи. Ними було вивчено низку аспектів теми: бойовий шлях Легіону Українських Січових Стрільців, діяльність Союзу визволення України та Головної української ради / Загальної української ради, питання біженців та переміщених осіб під час війни, окупаційна політика російської імперії в Східній Галичині тощо. Одразу зауважимо, що саме ці аспекти стали об'єктами першочергової уваги українських вчених і на сучасному

етапі. Тобто, сучасна українська історична думка стосовно вивчення епохи Великої війни значною мірою продовжує ті проблемно-тематичні напрямки, започатковані вченими ще міжвоєнної епохи.

Насамперед слід відзначити, що в сучасній українській історичній думці не спостерігаємо систематичних і глибоких спроб осмислення теоретико-методологічних проблем, пов'язаних із вивченням та інтерпретацією цієї воєнної епохи. Так, вагомою теоретичною проблемою постає процес «вписування» образу Великої війни в історичні синтети та періодизаційні схеми історії України в цілому. Як відомо, хронологічний період від лютого 1917 р. (революційні події у Російській імперії) – до лютого 1917 р. (Брестський мирний договір) традиційно інтерпретується українськими істориками як перший етап Української національної революції 1917–1921 рр. Проте цілком очевидним постає той факт, що саме цей хронологічний період є водночас завершальним етапом Першої світової війни на території України. Спостерігаємо ситуацію, що українські історики віддають інтерпретаційний пріоритет революції над війною. В результаті цього в історичних синтезах (у вузькоспеціалізованих працях ця тенденція не спостерігається) історіографічний образ Великої війни «обкрадається» темою Української революції.

Ярослав Грицак у праці «Нариси історії України» розглядав Велику війну в нерозривному зв'язку із революційними подіями 1917–1921 рр.; виклад матеріалу у нього об'єднаний цілісним розділом «У вогні війни і революції: 1914–1921 роки». Історик стверджував, що «...між Першою світовою війною і революцією в Україні тяжко провести вододіл. Початок революційних подій у Російській імперії в 1917 р. не означав кінця війни. З іншого боку, завершення війни восени 1918 р. не зупинило воєнних дій на території України /.../. Між Першою світовою війною і революційними подіями в Україні існує інший, глибинний зв'язок, аніж просто неперервність воєнних дій на її території. Як і для чехів, словаків, литовців, поляків, фінів та ін., для українців революція починалася не в 1917, а в 1914 р.» [5, с. 103]. Виклад війни Я. Грицак підпорядкував більш масштабній меті – ілюструванню процесу модернізації українського суспільства. З іншого боку, образ Великої війни неодноразово вписувався у контекст попередньої епохи, тобто «довгого ХІХ століття».

Зазначена тенденція стосується далеко не тільки хронологічних схем, виразно помітна в інтерпретаційних наративах. У синтетично-узагальнюючих та навчально-дидактичних викладах епохи Першої світової війни спостерігаємо першочергову увагу українських істориків насамперед до тих аспектів воєнної історії, які розкривають передумови та визрівання суспільних явищ і процесів, із яких виникли згодом революційні події наступної епохи. Натомість ті аспекти, які не мають безпосереднього відношення до революції, набагато меншою мірою потраплять в поле зору авторів такого типу праць. Таким чином, спостерігаємо ситуацію, коли історіографічний образ Першої світової війни виконує інструментальну («пояснювальну») роль стосовно наступної епохи. У синтезах нерідко прочитується намагання авторів більшою мірою показати процес визрівання революції, ніж простежити генезу власне Великої війни як глобальної і самодостатньої військово-політичної події. Така концептуальна «несамодостатність» Великої війни істотно знецінює цю подію. На наш погляд, Перша світова війна мала посісти роль самостійної й самодостатньої події в цілісній схемі історії України. Тому їй варто розглядати як хронологічно окрему епоху із чітким відокремленням як від попереднього («довге ХІХ ст.»), так і від наступного (Українська революція 1917–1921 рр.) етапів історії України. Тим більше, що Другій світовій війні в українській історичній думці відведено цілком самодостатню роль.

Процес вивчення тематики Великої війни в сучасній українській історіографії доцільно розглядати насамперед у двох ракурсах: 1) генеза цілісно-синтетичного

образу Великої війни; 2) дослідження окремих вузькоспеціалізованих аспектів війни. Через обширність заявленої тематики ми зосередимо увагу насамперед на першому аспекті. Проблема створення ґрунтовної цілісної синтези історії цієї війни тривалий час залишалась для української історичної науки нерозв'язаною.

Вагомим кроком на шляху творення синтези Великої війни можна вважати видання матеріалів спеціалізованих наукових конференцій: «Перша світова війна і слов'янські народи» (травень 1998 р.) [10]; «Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни)» (вересень 2014 р.) [11]. Існує низка ґрунтовних досліджень, які, незважаючи на предметну спеціалізованість, все ж таки значною мірою пропонують цілісний образ війни. До таких, наприклад, відносимо монографію Сергія Попика «Українці в Австрії, 1914–1918» [12].

У 2014 р. вийшов з друку перший том фундаментальної колективної монографії «Велика війна і Україна: 1914–1918» (другий том – у 2015 р.) [2; 3]. На сьогодні ця монографія має вже друге видання (2020 р.). Її варто розцінювати як найґрунтовніше на сьогодні досягнення української науково-історичної думки у сфері створення цілісного наукового образу Великої війни. Ще одним помітним здобутком української історіографії стало видання колективної монографії «Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки» (2018 р.) [1]. Окрім творення академічно-дослідницьких образів війни, вагому роль відіграють і науково-популярні версії цього історіографічного образу. У цьому сегменті насамперед слід відзначити монографію Олександра Реєнта та Олександра Сердюка «Перша світова війна і Україна (2004 р.)» [8].

Цілком очевидно, що в майбутньому побачимо ще не одну спробу таких досліджень. На нашу думку, через істотну диспропорцію дослідження окремих аспектів історії Великої війни дослідникам варто звертати першочергову увагу не на створення нових фундаментальних синтетично-узагальнюючих праць з цього періоду, а доцільніше зосереджуватися на поглибленому вивченні усіх малодосліджених її аспектів. В результаті цього можна буде подолати відчутну диспропорцію у вивченні окремих аспектів війни.

Статус теми Великої війни у сучасній українській історичній думці пройшов шлях істотної еволюції. У 1990-х рр. вона не користувалася популярністю; відповідний період сприймався радше як своєрідний вступ до революційної епохи 1917–1921 рр. За ступенем вивчення її можна було в цей час вважати однією з найменш досліджених епох. З 2000-х рр. спостерігаємо тенденцію зростаючого інтересу до тематики, що стало особливо помітним після 2014 р. Це обумовлено як 100-літнім ювілеєм початку події, так й історичними аналогіями із започаткованою у цей рік військовою агресією росії. Після повномасштабного вторгнення 2022 р., коли історичні паралелі стали ще більш очевидними, дослідницький інтерес до теми перетворив її на одну із популярних тем української історичної думки. Зростаюча динаміка вивчення епохи Великої війни дає підстави припускати, що в наступні десятиліття вона має усі шанси стати достатньо добре дослідженою епохою історії України.

Список використаних джерел

1. Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки / Наукова ред. С. Трояна. К.: Кондор, 2018. 536 с.
2. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Кн. 1: Історичні нариси. К.: КЛІО, 2014. 784 с.
3. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Кн. 2: Мовою документів і свідчень. К.: КЛІО, 2015. 800 с.
4. Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. Івано-Франківськ, 2009. 812 с.
5. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
6. Гуцало Л. Перша світова війна і Україна у сучасній українській історіографії // Інтермарум: історія, політика, культура. 2017. № 4. С. 113–131.

7. Кривошина Б. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія: дис.... канд. іст. наук. Луцьк, 2004. 152 с.
8. Реснт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. К.: Генеза, 2004. 480 с.
9. Реснт О., Янишин Б. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз // Український історичний журнал. 2004. № 4. С. 3–37.
10. Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції (14–15 травня 1998 р.). К., 1998. 251 с.
11. «Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни)»: тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (Київ-Черкаси, 25–26 вересня 2014 року). Київ, 2014. 151 с.
12. Попик С. Українці в Австрії, 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. К.; Чернівці: Золоті литаври, 1999. 235 с.

Оксана ВАЛІОН

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Сучасна російсько-українська війна, а також низка інших збройних сутичок в сучасному світі, на жаль, актуалізують військову тематику. У цьому контексті досвід Першої світової війни слугує пересторогою як локальний військовий конфлікт може перерости у глобальне воєнне зіткнення зі значними масштабами втрат та руйнівними наслідками. Показником наростання суперечностей, що може їх вирішити або загострити, була міжнародна політика. Саме від неї залежить сценарій розгортання боротьби між державами та його розв'язання: дипломатичний, силовий чи агресивний. Останній був в основі Першої світової війни, коли у Європі було утворено два військово-політичні блоки – Троїстий союз і Антанта, суперечності між якими вивели систему міжнародних відносин на межу війни.

На міжнародну ситуацію останньої третини XIX – початку XX ст. вплинули результати франко-пруської війни 1870–1871 рр., що завершилася поразкою Франції. Вона поступилася Німецькій імперії, яка об'єдналася в єдину державу під час війни, двома промисловими територіями – Ельзас і Лотарингією, а також заплатила їй значну контрибуцію у розмірі 5 млрд франків. У зв'язку з цим, центральними на наступні десятиліття стали франко-німецькі суперечності. У Франції зростали реваншистські настрої щодо повернення зазначених територій. Німеччина, в особі першого канцлера Отто фон Бісмарка формувала низку зовнішньополітичних союзів з метою ізоляції Франції.

6 червня 1873 р. за ініціативою Бісмарка підписано Союз трьох імператорів між Німецькою імперією (Вільгельм I), росією (Олександр II) та Австро-Угорщиною (Франц Йосиф I), який не був міцним, адже жодна із сторін не хотіла його дотримуватися. Погіршення відносин між росією та Німеччиною відбулося під час завершення російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Незважаючи на російську перемогу, що фіксувалася за Сан-Стефанським попереднім мирним договором 3 березня 1878 р., на Берлінському конгресі 13 червня – 13 липня 1878 р., де посередником виступив О. ф. Бісмарк, умови попереднього договору змінено не на користь росії та слов'янських народів Балканського півострова. З цього приводу українська дослідниця С. Бобилева зазначала, що О. фон Бісмарк боявся посилення росії, тому Німеччина, як і Англія та Австро-Угорщина, зайняла на Берлінському конгресі антиросійську позицію [1, с. 319].

Події на Балканах загострили російсько-німецькі протиріччя та сприяли формуванню австро-німецького союзу, що був підписаний 7 жовтня 1879 р. і скерований проти росії. У документі, про створення Двоїстого союзу між Німеччиною і Австро-Угорщиною, зокрема, зазначено: «Якщо одна з обох

імперій... зазнає нападу з боку Росії, то обидві високі Договірні сторони зобов'язані виступити на допомогу одна одній з усією сукупністю військових сил своїх імперій і, відповідно, укласти мир тільки спільно і за взаємною згодою» [2, с. 231]. Зауважимо, що договір підписано на п'ять років, але він включно до Першої світової війни поновлювався.

Австро-німецький союз трансформувався у Троїстий, з приєднанням до нього 20 травня 1882 р. Італії. Вступ якої до цього об'єднання зумовлено колоніальними суперечностями із Францією за Туніс. Поступившись цією північноафриканською територією, Італія схилилася до ворожого проти Франції союзу. Разом з тим, між Італією та Австро-Угорщиною були територіальні суперечності за Трієст, Трієнтіно та Південний Тіроль. Адже в ході Рісорджименто ці землі звільнено військами італійських революціонерів, проте австрійці ними не поступилися аж до завершення Першої світової війни. У цьому контексті О. фон Бісмарк зазначав Італії, що «...шлях у Берлін лежить через Відень». Аргументи італійської дипломатії вичерпалися, оскільки країна була зацікавлена в укладанні союзу із монархічною Німеччиною.

У договорі про створення Троїстого союзу між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Італією зазначалося, що держави «...не вступають до жодного союзу або зобов'язань, спрямованих проти однієї з цих держав... і... обіцяють взаємну підтримку один одному у межах власних інтересів» (стаття 1). Німеччина та Австро-Угорщина надають Італії підтримку у випадку «...нападу Франції... Такий же обов'язок має Італія у випадку не викликаного прямо нападу Франції на Німеччину» (стаття 2). Стаття 4 засвідчувала, «...якщо будь-яка велика держава, яка не бере участі в цьому договорі, почала б загрожувати безпеці території однієї з... сторін, і сторона виявилася б тим самим вимушеною оголосити їй війну, обидві інші зобов'язуються дотримуватися щодо союзниці доброзичливого нейтралітету». Стаття 7 засвідчувала, що «договір буде чинним упродовж п'яти років...» [2, с. 232–233]. Проте згодом договір, який завершив формування військово-політичного блоку – Троїстий союз, неодноразово відновлювався.

Надалі дипломатія О. ф. Бісмарка скеровувалася на недопущення франко-російського зближення. Він розумів небезпеку війни на два фронти, тому прагнув знешкодити росію, не дати їй можливості виступити на боці Франції проти Німеччини [1, с. 319]. 18 червня 1881 р. підписано австро-німецько-російський договір про нейтралітет, який, втім не тривав довго. У 1887 р. відбулося укладання двосторонньої угоди між Німеччиною та росією, що отримала назву «договору перестраховування». Однак ця угода не дала повного нейтралітету росії у випадку франко-німецької війни. Як показали воєнні тривоги 1875 та 1887 рр., росія виступала проти нового розгрому Франції з боку Німеччини.

Подальший курс Німеччини на зовнішній арені пов'язано із політикою нового імператора Вільгельма II, який очолив німецький престол у 1888 р. Дещо згодом, 17 березня 1890 р. відбулася відставка О. ф. Бісмарка, оскільки нестримне бажання Вільгельма II виступати особисто в політиці, посварило його з канцлером, який звик зустрічати безумовну покору від імператора [1, с. 296]. «Континентальна політика», ідеологом якої був «залізний канцлер» поступилася «світової», яку уособлював імператор Вільгельм II, згідно з якою у Німеччини в усіх частинах світу були власні інтереси. Акцент на розширення колоніальної експансії, створення і діяльність Пангерманського союзу, зростання мілітаризму були складовими німецького курсу щодо встановлення світового панування.

Франко-німецькі протиріччя, погіршення відносин між росією та Німеччиною («договір перестраховування» за наступника О. ф. Бісмарка не поновили), створення Троїстого союзу слугували передумовами для франко-російського зближення. У 1891 р. між Францією та росією підписано консультативний пакт, а

в 1892 р. – таємна військова конвенція, ратифікована у 1893–1894 рр. [3, с. 123]. Зазначимо, що у франко-російській військовій конвенції наголошувалося: «Якщо Франція зазнає нападу з боку Німеччини або Італії, підтриманої Німеччиною, Росія застосує всі війська, які вона може мати у своєму розпорядженні для нападу на Німеччину. Якщо Росія зазнає нападу Німеччини чи Австрії, підтриманої Німеччиною, Франція застосує всі війська, які може мати у своєму розпорядженні для нападу на Німеччину» [1, с. 238]. У шостій статті вказаного документа зазначалося, що Конвенція буде чинною доти, доки і Троїстий союз.

На межі XIX–XX ст. загострилася колоніальна боротьба за переділ світу, що доповнилася прагненням окремих держав, зокрема, Німеччини розподілити вже поділені території. Державою, що в цьому часі володіла найбільшою часткою колоній, була Великобританія. У зовнішній політиці країна дотримувалася принципу «блискучої ізоляції», що передбачав утримання від тривалих союзницьких зобов'язань. Втім, на початку XX ст. Великобританія зіткнулася із гострим суперництвом з боку Німеччини, що спонукало її змінити свій зовнішньополітичний курс. Англо-німецький антагонізм на межі XIX–XX ст. концентрувався у трьох площинах: колоніальній, коли Німеччина у «боротьбі за місце під сонцем» претендувала на англійські колоніальні володіння у багатьох регіонах світу, економічній – посилення економічного зростання Німеччини призвело до англо-німецької торговельної конкуренції; військово-морській – розбудова німецьких військово-морських сил, будівництво дредноутів насторожувало «володарку морів» Великобританію.

Здебільшого через англо-німецькі протиріччя Великобританія вийшла із політики «блискучої ізоляції» і підписала угоду із Францією 8 квітня 1904 р. у Лондоні. В історії вона отримала назву «сердечної угоди», оскільки передбачала розподіл об'єктів колоніальних протиріч між цими державами. Зазначимо, що впродовж тривалого часу Великобританія і Франція були колоніальними суперниками, зокрема, в Африці та Азії. Однак, наявність спільного ворога в особі Німеччини спонукала їх до порозуміння та врегулювання суперечливих позицій. Так, згідно угоди про створення англо-французької Антанти, Франція визнавала права Великобританії на Єгипет. Тоді як Великобританія підтримувала Францію у домінуванні над Марокко.

Завдяки різним дипломатичним комбінаціям Німеччина прагнула не допустити приєднання до англо-французького союзу росії. Проте погіршення російсько-німецьких протиріч на Балканах і Близькому Сході, а також зусилля Франції, яка надавала російському уряду фінансові позики та схилила до союзу із Великобританією, призвели до укладання англо-російської угоди. Ці дві країни також були колоніальними суперниками, тому англо-російська угода, підписана 31 серпня 1907 р. у Петербурзі, розмежовувала спірні колоніальні об'єкти. Згідно Конвенції між росією та Великою Британією у справах Персії, Афганістану та Тибету від 1907 р., Персія була розподілена на англійську та російську сфери впливу, а також нейтральну частину, що була зоною вільного суперництва обох держав. Афганістан був визнаний сферою інтересів Великої Британії, а Тибет оголошувався територіально недоторканим.

Таким чином, розвиток міжнародних відносин в останній третині XIX – на початку XX ст. позначено створенням у Європі двох військово-політичних угруповань – Троїстого Союзу і Антанти, боротьба між якими призвела до Першої світової війни. Регіоном, з якого вона розпочалася стали Балкани, де австро-сербський конфлікт з локального переріс у Велику війну.

Список використаних джерел

1. Бобилева С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року. За ред. Н. Є Бойцун. Д.: РВВ ДНУ, 2003. 528 с.
2. Практикум з курсу «Історія країн Західної Європи та Північної Америки нового часу». Для студентів історичного факультету. Друга частина. Укладач Богдана Сипко. Львів: Видавництво «Левада», 2023. 281 с.
3. Турчин Я. Б. Історія міжнародних відносин (від Стародавнього світу до початку ХХ ст.): навч. посіб. / Я. Б. Турчин, Р. Б. Демчишак, Т. І. Плазова. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. 140 с.

Ярослав СЕКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ТА ВИТОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Роль націоналізму в початку Першої світової війни не зводиться лише до вбивства сербським націоналістом спадкоємця австро-угорського престолу. Цей факт лежить на поверхні, і не викликає жодних заперечень у дослідників політичної історії. Зрештою, сараєвське вбивство не так пояснювало націоналізм, як вказувало на нього. Куди цікавіше з'ясувати причини появи сербських націоналістів у Сараєво 28 червня 1914 р. Це розширює пошук в «пороховому погребі» Європи – Балканах, начиненому різного роду націоналістичними пристрастями й безкомпромісністю. Однак навіть такий погляд – надто обмежений, і не охоплює проблему в цілому.

У політичній історії вичерпно описано окремі державні націоналізми та національні рухи напередодні Великої війни, а також їхню роль в ескаляції запуску механізмів війни. Тож наша увага звернена на феноменологічний аналіз ролі націоналізму та його впливі на європейське суспільство. У такому контексті визначальна роль націоналізму полягала у «перекодуванні» характеру напруги з традиційного конфлікту держав, очолюваних монархами, на конфлікт націй, і втягуванні у нього широкого загалу не лише як об'єктів пропаганди, а реальних учасників конфлікту. Це визначало не лише затяжний та масштабний, але й модернізаційний характер Першої світової війни з огляду на використання усіма воюючими державами «національних карт». Її підсумком стало переформатування системи міжнародних відносин на основі малозрозумілого, але надзвичайно привабливого гасла «права нації на самовизначення».

У публіцистиці й науковій літературі повоєнного часу і аж до сьогодні націоналізму добряче «дісталось» за розв'язування, тривалість і жорстокість війни [1]. Однак якщо облишити упередженість й емоції, то стає очевидним, що націоналізм не був єдиним системним чинником, який викликав «європейську катастрофу». Він лише один із численних «ізмів», які пробивалися з-під фундаменту традиційної Європи, й мислили себе представниками справжньої сучасності. І все ж, цей «один із» надто специфічний, аби просто згадувати його в переліку.

Націоналізм був складним феноменом, що розвивався у декількох пов'язаних між собою площинах: як процес утворення і становлення націй, система поглядів на світ, як політичний рух, як мова і символіка націй, як почуття приналежності до нації [2, с. 14]. Історично вони виникали не одночасно, але при цьому розвивалися у взаємному переплетенні. І саме завдяки цьому досягався значний вплив націоналізму на сучасну європейську історію.

Відправною точкою трансформації націоналізму варто назвати початок 1870-х рр., коли завершилися два його взірцеві проекти – німецький та італійський. Звернемо увагу на те, що це завершення мало одну важливу спільну рису:

досягнення їх цілей відбулося за рахунок усунення тих сил, які були ініціаторами процесу та його основними рушіями від початку XIX ст. Не низовий рух, а прусська монархія, вміло скориставшись національними почуттями німців, стала основним ініціатором об'єднання. Тож не дивно, що під її впливом націоналізм відійшов від ліберальних позицій, ставши надбанням елітарних кіл. Дітер Лангевіше писав про «консервативне оволодіння «нацією» досягло апогею в добу царювання Вільгельма [3, с. 173]. Генрі Кіссінджер наголошував на тому, що об'єднання Німеччини відбулося швидше в якості дипломатичної угоди німецьких володарів, а ніж у вигляді вираження народної волі. Відтак, легітимність нової держави формувалася з сили Пруссії, а не базувалася на принципах національного самовизначення [4, с. 147].

Ідеї федеративного націоналізму, які полягали у плеканні національної єдності, без створення єдиної держави, відкинув Отто Бісмарк. Прусска монархія використала націоналізм для досягнення власних гегемоністських цілей, а отже, і в майбутньому бачила його інструментом вольової дії. Аналогічні процеси відбулися в Італії, де курс Каміло Кавура також передбачав залучення савойської монархії, і відмову від революційного тиску прихильників Джузеппе Мадзіні й Джузеппе Гарібальді. У контексті цього можна сказати, що трансформація націоналізму пов'язана не з досягненням ним цілей, а з відмовою від них. Свобода і відданість ідеалам людства, які надихали націоналізм Дж. Мадзіні, виявилися недосяжними. Відмовившись від свободи, націоналізм вимушено накреслив нову траєкторію, що полягала в експансії, зверхності та пануванні. Він попав у так званий «парадокс Ганса Моргентау», «Нація «В» вживає принципи націоналізму проти нації «А», водночас відмовляючи в них нації «С». В обох випадках це робиться заради свого власного виживання та благополуччя» [5, с. 729].

У нових об'єднаних державах націоналізм виявився ідеальним інструментом для аргументації територіальної та культурної експансії. Для цього націоналізм позбувся «духу 1789 року», з його акцентом на суверенітет й інститут громадянства. Нація, як спільнота індивідів, поступилася уявленням про націо-колектив, який визначав життя окремих індивідів. Юридично-правові засади націоналізму відійшли на другорядний план і поступилися біології. Значною мірою такі переформатування стали співзвучними з іншими інтелектуальними модами того часу.

Друга половина XIX ст. стала періодом значних здобутків у природничих науках. Націоналізм увібрав чимало їхніх ідей – «природний відбір», «боротьба за існування», «виживання сильнішого», перенісши їх на суспільство. Прийнявши вчення соціал-дарвінізму, тогочасні діячі націоналізму застосували біологічну концепцію організму до життя народів [6, с. 605]. Вони переконували, що життя – вічна «боротьба за існування», а переможцем у ній буде найсильніший та найорганізованіший. Це призвело до усвідомлення власної виключності та виправдання зверхності щодо інших народів, відмови їм у колективних правах. Якщо така природа, то соціал-дарвінізм виправдовував відхід від універсальних моральних засад, знімав обмеження щодо можливих жертв. Так не до кінця усвідомлено відкривалися ворота для геноцидів XX ст.

Іншою прийнятою націоналізмом ідеєю став расизм. Він остаточно поховав одну з ключових ідей 1789 р. – рівність. Адже роль рас, на думку французького аристократа Артура де Гобіно, у людській історії різна. Лише «чисті раси» здатні на творення високої культури, тоді як їх змішання веде до виродження. Раса стала наочним втіленням біологічної концепції нації, і зробила останню суб'єктом «боротьби за існування». У текстах Бенджамена Кідда, Карла Пірсона, Х'юстона Стюарта та Невіла Чемберлена, расовий конфлікт, «боротьба раси проти раси», став двигуном людського прогресу. Доречно зауважити, що в «Основах дев'ятнадцятого століття» (1899 р.) Х. Чемберлен побачив у історії

людства боротьбу рас – нових суб'єктів історії. Раси, подібно до тваринних порід, були результатом селекції, природного відбору краших. Вони визначалися походженням – «кров'ю», і помітні в фізіологічних особливостях людей – формі черепа, носа, підборідді, кольорі очей і волосся тощо. Саме тому такою важливою була «чистота раси», її захист від «домішок». Вирішальну роль в цьому процесі відігравали нації, функціонально підпорядковані расам [7].

Ще одним компонентом націоналізму став антисемітизм. Він адаптував і посилив традиційний образ єврея як ворога. Комплекс тогочасної антисемітської літератури традиційно включали праці Вільгельма Марра, Євгенія Дюрінга, Едуарда Дрюмона та анонімні «Протоколи сіонських мудреців». З-поміж іншого, антисемітизм тісно переплітався з расизмом. Усі ці ідеї носилися Європою, тож такі явища, як англійський джінгоїзм та французький шовінізм ставали політичною практикою. Тим не менше, «нове обличчя» націоналізму виявилось надзвичайно респектабельним, і на початку ХХ ст. великі європейські держави вже «розмовляли» зі своїми підданими мовою націоналізму. Націоналізм із опозиційної ніші перейшов у високі урядові кабінети, а його перевагами почали активно користатися монархічні держави. Бенедикт Андерсон назвав це злиття нації й династичної імперії «офіційним націоналізмом» [8, с. 113]. Ерік Гобсбаум продемонстрував яким чином, вдаючись до технології «винайдення традицій», ці монархії через проведення публічних церемоній, зведення монументів, створення символічних рядів, формування національних наративів тощо, ставали національними за формою [9, с. 312].

Винятками в цьому ряді були хіба що Австро-Угорська та Османська імперії, які потерпали від потужних національних рухів, і не змогли сформувати сильною імперської ідентичності, опертої на національну основу. Для Австрії, як здається, фатальним виявився вихід із німецького об'єднаної процесу і перехід до створення дуальної монархії з угорцями.

Важливі процеси для трансформації націоналізму відбулися у французькій Третій Республіці. Спроба республіканських урядів просунути «ідеї 1789 року» й легітимізувати їх у свідомості через інституційні можливості держави, отримали рішучий спротив правих сил у вигляді інтегрального націоналізму. Поштовхом стала «справа Дрейфуса» (1896–1906 рр.). Вона загострила, за словами П'єра Бірнбаума, так звані «франко-французькі війни», у яких зійшлися «дві уявні спільноти» – омріяна французькою революцією спільнота громадян і спільнота структурована вірою й безповоротно сформованою церквою [10, с. 6].

Ультраправі сили, які виступали від її імені, заперечували значення французької Республіки та породженого нею індивідуалізму. Вони прагнули збереження общинної нації, у якій єдиним засобом поставав би католицизм, підтримували суспільну зневагу до будь-яких іноземців, нездатних розчинитися в католицькій національній ідентичності тощо [10, с. 49]. Моріс Барес та Шарль Морас змогли синтезувати ці ідеї й сформувати новий погляд на націоналізм. Перший із них змістив джерело сутності з індивіда на спільноту, посилив відчуття небезпеки для неї з боку чужинців, а також концептуалізував ідею французького занепаду [11, с. 224]. Ш. Морас рішуче відмежував націю від ідеалів французької революції та універсалістської концепції людства. Він перетворив її на вищий абсолют. Замість рівності всіх націй – вивищення своєї, замість раціоналізму – ірраціональність. Його «інтегральний» або завершений націоналізм відмовлявся від спадщини французької революції, розмежував поняття «нація» і «вітчизна» з поняттями «людство» і «права людини». З'явилося нове гасло: «Франція понад усе!» [12, р. 145]. Можна стверджувати, що французький інтегральний націоналізм став новою моделлю для наслідування. Його важлива роль полягала у виокремленні націоналізму в окрему ідеологічну течію та відповідний соціальний рух. Його особливостями стали антиіндивідуалізм, клерикалізм, регіоналізм, денцентралізм, руралізм,

ксенофобія [11, с. 243]. Водночас його вплив на «розгойдування» Першої світової війни у різних країнах був незначним. Зовсім інша відповідь чекає при розгляді причин Другої світової війни, де роль нацизму, фашизму та інтегрального націоналізму в різних країнах простежувалася значно чіткіше.

Перша світова війна визначалася не так логікою інтегрального націоналізму, як розвитком націоналізму в якості певного світогляду або ж, на думку Б. Андерсона, «масштабної культурної системи». Саме в такій якості націоналізм початку XX ст. змінив у європейській історії попередні аналоги – релігійну спільноту і династичну державу [8, с. 29]. Він пропонував альтернативу традиційному світу, закладаючи в його основу нові принципи організації, головними із яких було твердження про націю як єдине джерело влади, ідеальний світовий лад у вигляді національних держав [2, с. 28]. Такий націоналізм якнайкраще уособлював суть модернізації, що полягала в зламі традиційного укладу і побудові нового типу суспільств. Саме націоналізм, як «культурна система», виступав матрицею для різних ідеологічних рухів ліберального, консервативного чи соціалістичного спрямування. Також на засади націоналізму почали переходити династичні держави Європи, інтуїтивно розуміючи максиму «модернізуйся або загинеш».

Прийняття державами-лідерами «старої» Європи націоналізму відбулося не лише з усвідомлення його мобілізаційного потенціалу. Ставка робилася на модернізацію і націоналізм був саме тією силою, яка їй сприяла. Це мало далекосяжні наслідки. Адже націоналізми з периферії активізувалися, розглядали досягнення власних державницьких цілей у контексті «навздогінної модернізації». «П'ємонт» став символом відродження не для одного націоналізму в Європі. Найперше, що зробили периферійні націоналізми – відкинули «принцип порогу», вони відмовилися від обмежень, які європейська націоналістична й соціологічна думка висунула щодо «кандидатів» на статус нації. Нагадаю, що такими елементами були: наявність власної держави, літературної мови та здатність до завоювань [13, с. 53]. Відтоді будь-яка спільнота, яка вважала себе нацією, могла претендувати на власну державу. Це отримало назву «самовизначення».

Найпершими «вікно можливостей» використали балканські народи на території Османської імперії. У 1877–1878 рр. державність отримали румуни, серби й чорногорці, у 1905 р. – болгари, а в 1913 р. – албанці. Утім, реалізація національного принципу на Балканах мала свої особливості. Їхній націоналізм опирався на дуже архаїчні структури, які практикували ксенофобію, проведені кордони залишили поза національним самовизначенням хорватів, македонців, словенців, боснійців. Та найголовнішою проблемою для європейської стабільності стали прагнення цих нових державних народів скористатися перевагами державності для завершення об'єднання усіх представників власної національності в єдиних кордонах.

Саме в цій формулі – поєднання політичних та національних одиниць, на думку Ернеста Гелнера, найповніше реалізується націоналізм [14, с. 29]. Однак застосування цього принципу на Балканах неминуче породжувало ланцюгову реакцію. Услід за Османською імперією «під ніж» мала піти Австро-Угорщина. Суттєвим було те, що нові гравці дуже вибірково підходили до власного усвідомлення як нації. Ерік Гобсбаум звертав увагу на те, що нові націоналізми не надто переймалися питаннями націогенезу, зокрема, пошуками історичних традицій чи відповідної соціальної структури. Єдиним критерієм власної ідентичності стала мова [13, с. 137]. Не лише балканські народи, але й бездержавні народи інших регіонів основну «інвестицію» зробили у «мовно-культурне відродження». На перших ролях у цьому процесі опинилися ірландці, фіни, каталонці й баски [13, с. 139]. Їхня боротьба за мову ставала політикою, а політика – боротьбою за мову. Те, що ці націоналізми перебували у складі різних

імперій, визначило повсюдну актуалізацію напередодні війни «національного питання».

У Великобританії ірландське питання формувалося навколо парламентської боротьби за гомруль, але не менш активними були й різні радикальні течії, що жилися міфологією феніїв. Окрім нього дав про себе знати валлійський та шотландський націоналізми. У Швеції активізувався норвезький націоналізм, і в 1905 р. проголошено про розрив унії і створення незалежного королівства. У Німецькій, Австро-Угорській та російській імперіях невідомим залишалося польське питання, а російська імперія ще відчула зростання фінського та українського національних рухів. Національне питання відчутно «роздирило» Австро-Угорщину й впливало на внутрішню нестабільність у Іспанії.

Наостанок важливо розглянути питання, яким чином описані трансформації націоналізму впливали на розгортання європейської війни. Упродовж XIX ст. націоналізм пройшов шлях від французького експерименту 1789 р. з нацією – до масштабної культурної системи в Європі. Поняття «нація», «національний інтерес», «національний характер», «національне самовизначення», «національне питання» та інші стали важливими в політичній сфері та широко тиражувалися в публіцистиці. Європейські еліти стали мислити й діяти націоналістично. Так само через націоналізм вибудовувалися їхні відносини з широким загалом – розривалися станові перепони, зміцнювався інститут громадянства, вибудовувалася уніфікована система культури, цінностей та освіти. Про завершеність цих процесів годі говорити. Для прикладу, в Франції процес переходу від «селян – до французів» помітно інтенсифікувався лише у 1880-х рр. і досягнув результату напередодні Першої світової війни під дією таким модернізаційних чинників, як-от: розгалужена мережа автодоріг і залізниць, освіта та військово. Окрім того держава цілеспрямовано використовувала власний адміністративний ресурс для проведення патріотичного вишколу [15, р. 495]. Схожі процеси, але із власною динамікою, спостерігалася і в інших країнах органічної модернізації. Тим не менше, але націоналізм дозволяв створювати нові «уявлені спільноти» [8, с. 22] й довготривалі зв'язки між елітами та масами. Це були відчуття, у першому випадку, усвідомлених, а в другому – вільно потрактованих, спільних національних інтересів. Натомість пропаганда попрацювала над тим, щоб створити сприйнятливі психологічні образи себе і ворогів. Саме на цей час припадає активне поширення образів Маріанни та Джона Булля, пропаганда шовінізму, джінгоїзму та інших національних форм возвеличення, посилення панславистських та пангерманістських гасел. Націоналізм створював ілюзію співпричетності й єднання, що в перші дні Великої війни проявлялося у загальному патріотичному піднесенні. Те, що раніше вважалося прерогативою монархів, стало справою кожного. Питання війни і миру опинилися залежними від суспільної думки. І від того на який бік вона схилиться залежало й прийняття рішення. Звідси перепрограмування гасел в душі націоналізму, як-от: «Не кожен згоден воювати за Вільгельма чи Ніколая, інша річ – померти за Фатерлянд чи Отчизну!». З метою реалізації цих масштабних завдань націоналізм мав проникнути в маси, стати їх світоглядом і способом мислення. У останні десятиліття перед війною виникла справжня його індустрія, що «живилася» ідеями послідовників професора Генріха фон Трейчке, а на середньому і нижньому рівні трудилися тисячі політиків, учителів, чиновників та письменників. Подейкують, що більшість книг, написаних перед початком Великої війни в Німеччині, тим чи іншим чином стосувалися військових подвигів німців, від Тевтобурзького лісу – до Седану. Тисячі французьких учителів пропагували «чудову Францію» і виховували патріотизм. Загалом це була типова картина [16, р. 248]. Важливими інституційними засобами для об'єднання позицій еліт та мас стали масові організації: німецькі «Асоціація

ветеранів Німеччини» і «Пангерманський союз», французькі «Ліга патріотів» й «Аксійон Франсез», британська «Воєнно-морська ліга» тощо.

Війни виникають із комплексу причин. Однак механізм їх початку, зазвичай, прочитується. Так сталося, що спусковий механізм початку Великої війни спрацював у Сараєво і був причетний до сербського націоналізму. Це випадковість. Гаврило Принцип там опинився в якості особи, яка намагалася «розіграти» національну карту для ослаблення Австро-Угорщини, і вирішення питання сербського національного об'єднання. Це закономірність, аналогічно як і суперництво інших націоналізмів у Європі. Однак ці закономірності витікали із значно глибшого процесу трансформації націоналізму. Суть якої полягала у тому, що націоналізм із доволі вузької й обмеженої опозиційної теорії про спільноту громадян, перетворився на всеосяжний європейський феномен. До нього залучалися не лише тому, що хотіли стати нацією, але для того, аби здійснити бажану модернізацію і стати суб'єктом тогочасного світу.

На початку ХХ ст. від «націоналізму Мадзіні» не залишилося й сліду. Його ліберальні й романтизовані форми залишилися сферою сентиментальних ідеалістів і мрійників. У тренді були ідеї, гартовані соціал-дарвінізмом, расизмом та антисемітизмом. Саме через ці інтелектуальні «шлюзи» націоналізм нівелював основи династичного світу, формуючи принципи нового конкурентного світу націй. Тож Г. Принцип хоч і стріляв у Франца-Фердинанда, але «рикошетом» цівилі в Австрійську монархію і світ європейських династій.

Головна роль націоналізму в початку Першої світової війни полягала в тому, що він став одним із інструментів модернізації, а відтак, сприяв залученню широких суспільних верств до політики. Ця заангажованість полягала не лише в тому, що маси цікавилися нею і ставали її учасниками. Насамперед вони виявилися готовими захищати свої погляди усіма доступними засобами, аж до війни включно. Модернізація передбачала кардинальні зміни основ європейської цивілізації, і націоналізм послідовно пропонував зміни, утверджуючи питання національного життя та національної держави. Націоналізм масштабував явище війни перетворивши її з війни монархів у війну народів. Вступаючи у війну, воюючі держави відчували себе воюючими націями.

Список використаних джерел

1. García-García J. After the Great War: nationalism, degenerationism and mass psychology. URL: <https://jspp.psychopen.eu/index.php/jspp/article/view/4847/4847.html>
2. Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія. К.: К.І.С., 2004. 168 с.
3. Лангевіше Д. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі. К.: К.І.С., 2008. 238 с.
4. Кіссинджер Г. Дипломатія. К.: КМ-Букс, 2019. 864 с.
5. Націоналізм (абетковий парадокс Г. Моргентау). Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. Ред. Ю. Римаренко. К.: Генеза, Довіра, 196. С. 728–729.
6. Рассел Б. Історія західної філософії. К.: Основи, 1995. 759 с.
7. Chamberlain H. S. Foundations of the Nineteenth Century. URL: <https://infostation1.net/1/books/Zarlenga.%20LOST%20SCIENCE%20OF%20MONEY/C%20CHAPTER%2021%20-%20GERMANY'S%201923%20HYPER-INFLATION%20UNDER%20A%20PRIVATE%20CENTRAL%20BANK/SOURCES/FoundationsOfThe19thCentury-HoustonChamberlain.pdf>
8. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. К.: Критика, 2001. 272 с.
9. Винайдення традицій / За ред. Е. Гобсбаума, Т. Рейнджера. К.: Ніка-Центр, 2005. 448 с.
10. Бірнбаум П. Франція для французів. Історія проявів націоналістичної ненависті. К.: Києво-Могилянська академія, 2015. 373 с.
11. Гомза І. Республіка занепаду. Ідеологія французького інтегрального націоналізму за Третьої республіки. К.: Критика, 2021. 544 с.
12. Nolte E. The Three Faces of Fascism; Action Francaise, Italian Fascism, National Socialism. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1966. 561 p.

13. Гобсбаум Е. Нації і націоналізм, починаючи з 1780 року: програма, міфи, реальність. К.: Український Центр духовної культури, 2010. 288 с.
14. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. К.: Таксон, 2003. 300 с.
15. Weber E. Peasants into Frenchmen: the modernization of rural France, 1870–1914. Stanford University Press, 1976. 632 p.
16. Macmillan M. The War That Ended Peace: How Europe Abandoned Peace for the First World War. Profile Books, 2014. 699 p.

Христина ПЛЕСКУН

*здобувачка вищої освіти другого рівня історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

МАРОККАНСЬКА І БОСНІЙСЬКА КРИЗИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІМПЕРІАЛІСТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Наприкінці XIX – початку XX ст. розпочалася боротьба європейських держав за колоніальні території. Змагання за економічне та стратегічне збагачення цих земель мало на меті імперіалістичне суперництво з метою розширення власного впливу на політичній арені. Можна також зазначити, що дані дії за декілька років до Першої світової війни підірвали певним чином міжнародні відносини та дипломатичне вирішення проблем. Найвідомішими прикладами політики колонізації були марокканська та боснійська кризи, передумови та причини яких так чи інакше вплинули на продовження розвитку та формування військових блоків, таких як Антанта та Троїстий союз.

Марокко зазнавало впливу французького та іспанського протекторату ще у XIX ст. франко-марокканська (1844 р.) та іспано-марокканська (1859–1860 рр.) війни значним чином вплинули на подальші події між цими обома державами [2]. Розглядаючи марокканську кризу, варто зазначити, що інтерес до Марокко з боку Франції відбувався ще у 1830 р., задовго до 1904–1905 рр. На той час це зроблено не тільки з метою захисту кордону з боку Алжиру, що на той час вже був французькою колонією, а радше через стратегічне положення, тому що Марокко на той час межувало з Іспанією через Гібралтар [4]. Розташування на північному заході Африки давало Франції можливість контролювати торгові шляхи, але звісно, не повністю, тому що Іспанія з Францією у 1904 р. поділили зони свого впливу, за якими Сеута та Мелілья були під протекторатом першої.

Врешті-решт, коли «сердечна угода» між двома державами була підписана, на політичній арені стало зрозуміло, що Франція побоюється Німеччини. Вона почала влаштовувати різноманітні провокації. Зокрема, німецький Кайзер Вільгельм II прибув до порту Танжер, де зустрівся з представниками султана. У його промові наголошувалося на підтримці його суверенітету, однак це був провокаційний виклик для тодішньої французької влади, підірвав її становище, тому що султан не сприймав реформ, пропонованих французами. Більше того, тодішній канцлер Німеччини, Бернгард фон Бюлов, натякнув султанові про скликання конференції щодо цього питання і недипломатично пригрозив англо-французькій «змові» про ймовірну війну [3].

Перша марокканська (танжерська) криза (1905–1906 рр.) тривала аж до конференції в Альхесирасі. Формально вона стала перемогою Німеччини, але з присутніх 13 країн її підтримувала лише Австро-Угорщина, на відміну від Франції, тому їм не залишилося нічого, окрім як піти на компроміс. Це стало тимчасовим вирішенням кризи, але на дипломатичному фронті призвело до напруги у відносинах між військовими блоками країн.

Друга марокканська (агадирська) криза (1911 р.) спалахнула через захоплення французькими військами міст Марокко, а Німеччина в свою чергу відправила до берегів Агадіру канонерку «Пантера» та крейсер «Берлін». Це свідчило про

загострення відносин між Францією та Німеччиною. Однак Антанта посприяла у вирішенні цього конфлікту дипломатичним шляхом завдяки Феському договору [5].

Боснійська криза розпочалася у 1908 р. через складні внутрішні та зовнішні чинники, що вплинули на політичну ситуацію на Балканах наприкінці XIX – на початку XX ст. Ознакою кризи стало зростання національних рухів серед південнослов'янських народів, які прагнули вийти з-під впливу Османської імперії. У той час Сербія, Болгарія та Чорногорія активно захищали свої національні інтереси, що призвело до напруги в регіоні та загострення міждержавних конфліктів. Так, у Сербії посилювався націоналізм через панславізм, який підтримував росія. Сербські лідери прагнули створити Велику Сербію, що включала б південні слов'янські землі, які турбували Австро-Угорщину. Політична ситуація змінилася змаганнями між росією, Німеччиною та Австро-Угорщиною. Натомість росія прагнула зміцнити свої позиції на Балканах, тоді як Німеччина підтримувала Австро-Угорщину, що призвело до загострення міжнародної ситуації.

Криза в Боснії мала широкий спектр наслідків. Спочатку це призвело до загострення відносин між росією та Австро-Угорщиною, що вплинуло на їхні відносини з Німеччиною. Через відчуття приниження внаслідок анексії росія підтримала Сербію, що призвело до подальшого загострення конфлікту в Європі. Інша причина полягала в тому, що конфлікт у Боснії «підживив» сербські амбіції на територіальне розширення, що призвело до балканських воєн у 1912–1913 рр. Зважаючи на кризу, дипломатія не працювала належним чином, національні інтереси були важливішими, ніж мирні переговори. Оскільки напруженість на Балканах залишалася невирішеною, а змагання між великими державами лише загострювалося, це стало передумовою до більш серйозних конфліктів, які призвели до Першої світової війни. Таким чином, криза в Боснії створила нову геополітичну картину Європи, яка мала значні наслідки для міжнародних відносин у XX ст. [7].

При порівнянні цих двох криз важливо відзначити, що Франція, Німеччина та росія, провідні європейські країни, намагалися захистити свої імперіалістичні інтереси, незважаючи на різницю в географії та учасників конфлікту. Боснійська криза була більше етнополітичною та геополітичною через націоналістичні амбіції балканських держав, підтримуваних росією, тоді як марокканська криза скеровувалася на економічне протистояння та колоніальні амбіції Німеччини. Тим не менше, обидві кризи вплинули на зовнішню політику Європи, зміцнили військові союзи та підвищили міжнародну напругу. Після кризи у Марокко, Велика Британія та Франція зрозуміли, що їм потрібно спільно протистояти Німеччині. Криза в Боснії призвела до подальшого загострення відносин між Австро-Угорщиною та росією, а також між Німеччиною та росією. Це стало причиною утворення військових союзів у Європі та підготувало підставу для конфронтації у 1914 р. Обидві кризи свідчили про небезпеку прагнень до імперіалізму та дипломатичної ізоляції, яка призвела до великої війни. Коли кожна держава усвідомила важливість міцних союзів для захисту своїх інтересів у разі конфронтації, кризи продемонстрували небезпеку самотності. У той час як поступки росії у боснійській кризі викликали невдоволення та бажання реваншу, дипломатичні маневри Німеччини призвели до зміцнення Антанти.

Таким чином, кризи в Марокко та Боснії заклали основу для конфліктів, які швидко переросли в Першу світову війну, коли роз'єднані інтереси та агресивна зовнішня політика стали основними чинниками європейської політики. Кризи продемонстрували, що цілі держави можуть бути втягнуті до війни через імперіалістичну боротьбу та дипломатичні помилки, навіть якщо не було безпосереднього воєнного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Anderson Frank Maloy and Amos Shartle Hershey. Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia, and Africa 1870–1914. Prepared for the National Board for Historical Service. Government Printing Office, Washington, 1918. 482 p.
2. Chandler J. A. Spain and Her Moroccan Protectorate 1898–1927 // Journal of Contemporary History. 1975. 10 (2). P. 301–322.
3. Meakin J., Meakin K. Morocco. In Chisholm, Hugh (ed.) / Encyclopædia Britannica. Vol. 18 (11th ed.). Cambridge University Press. 1911. p. 858.
4. Pennell C. R. Morocco since 1830: A History. New York: New York University Press. 2000. P. 40.
5. The Editors of Encyclopaedia Britannica. Agadir Incident | European history | Britannica. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Agadir-Incident> (дата звернення: 25.10.2024).
6. Акунін О. С. Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки (1492–1918 рр.): Хронологія подій. Миколаїв, 2013. 604 с.
7. Овчаренко О. І., Сухушина О. В. Джерела й наслідки Боснійської кризи (1908–1909 рр.) // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». 2009. Вип. 160/161. С. 180–94
8. Потехін О. В. Боснійська криза 1908–1909 рр. і Перша світова війна: проблеми союзницької співпраці // Перша світова війна: історичні долі держав і народів (до 100-річчя від початку Першої світової війни). Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2015. С. 71–79.

Руслан БЕРЕЗЮК

здобувач вищої освіти першого рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ДРУГА БАЛКАНСЬКА ВІЙНА У КОНТЕКСТІ ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На початку ХХ ст. в Європі було безліч проблем, такі як-от: об'єднання у військово-політичні блоки великих морських та сухопутних держав: Троїстий союз у який входили Німецька імперія, Королівство Італія та Австро-Угорська імперія, і Антанта, де країни учасниці збільшувалися з певних причин, а почалося усе з російською імперією, Французької республіки і Великої Британії. Саме ці держави впливали на подальшу історію ХХ ст., оскільки вважали себе вищими над іншими державами. Абсолютно схожа ситуація була і на Балканському півострові, який понад 300 років був під владою Османської імперії, де панівною релігією був іслам. Але не все так просто, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. народи Балкан «сформувалися», як достатньо самостійний організм, який і без вказівок султана міг відстоювати свою думку та творити свою історію не під прапором білого півмісяця та в межах малоазійського султанату, а у власній державі, з власними кордонами, з власним прапором і своїм віросповіданням і т.д. [1, с. 331–335].

Задля визволення Балкан від Османської імперії, російська імперія та імперія Габсбургів з Другим рейхом були готові майже на все, щоб отримати контроль над молодими державами у дуже вигідному регіоні Європи (оскільки торгівлю у Східному Середземномор'ї декілька століть контролювали османи, а протоки Босфор і Дарданелли були дуже важливими точками в Європі, оволодіння імперіями Балканським півостровом дорівнювало виходу держави на рівень гегемонії у світі) [1, с. 331–335].

Одним із перших кроків до створення антиосманської коаліції було заснування Балканського союзу, або ж називали його південні слов'яни – Балканська Ліга. Причетними до цієї організації були спочатку Болгарська монархія Федринанда I Кобурга та Сербське королівство на чолі з Петром I Карагеоргієвичем. Відповідно за іронією світової історії будь-які союзи несуть за

собою війну, тому 8 жовтня 1912 р. розпочалася Перша Балканська війна. Закінчилася вона доволі швидко, бо Османська імперія переживала не найкращі часи, і мотивації в них було менше ніж у греків, сербів чи болгар. Закінчилася війна підписанням Лондонського мирного договору 30 травня 1913 р., згідно яким Туреччина втратила усі свої європейські володіння, крім Стамбула та невеличкої частини Східної Фракії [2, с. 58–59].

Результати першої Балканської війни мали безумовно прогресивне значення: звільнено від феодального гніту народ Македонії; 28 листопада 1912 р. проголошено незалежність Албанії. Рішення ряду питань (фінансових, щодо військовополонених та ін.) відкладено до вироблення спеціальних конвенцій. Лондонський договір не ратифіковано, оскільки вже у червні 1913 р. воєнні дії відновилися [3, с. 33]. Оскільки Болгарія та Сербія мали інші плани на Македонію. На початку XX ст. проблема якої перетворилася в одну з найзагрозливіших для миру на Балканах. Найбільшого загострення «македонське питання» набуло у відносинах між Болгарією та Сербією. Суть суперечок полягала в тому, що як серби, так і болгари визнавали своїми одноплеменниками слов'янське населення Македонії й на цій підставі висували претензії щодо даної території.

Після підписання Лондонського миру між країнами Балканського союзу виникли гострі суперечності: кожна вимагала приєднання до себе більшої частини звільненої від турків території. Уже в травні 1913 р. назрів конфлікт між Сербією і Грецією, з одного боку, і Болгарією – з іншого. Сербія докоряла Болгарії за те, що болгарські війська на Вардарському фронті становили лише 30 % (замість 40 %); Сербія виставила у війні армію, кількість якої значно перевищувала визначену договором; серби допомогли болгарам захопити Адріанополь, а за підсумками підписаного миру втратили завойовану ними Албанію. Враховуючи ці та інші претензії, Сербія вимагала перегляду умов союзного договору. Ще в квітні 1913 р. відносини між союзниками досягли надзвичайної напруженості. Болгари відверто заявляли, що за кілька днів зметуть союзників і захоплять Салоніки та Південну Македонію. Сербі вимагали частину території, розташованої на південь від Шар-Планини до річки Струмиці й далі по правій бік Вардара – до Салонікської затоки.

Натомість росія в свою чергу була зацікавлена в збереженні Балканського союзу й радила Болгарії, Сербії та Греції домовитися про мирне вирішення спірних питань. Німеччина й Австро-Угорщина, навпаки, прагнули скористатися суперечностями між балканськими державами, щоб зруйнувати їхній союз. Однак російська дипломатія небезпідставно побоювалася, що Болгарія розпочне війну несподіваним нападом на союзників, як це й сталося наприкінці червня 1913 р.

Друга Балканська війна викликана різким загостренням суперечностей у таборі союзників. Сербія, не здобувши виходу до Адріатичного моря, вимагала компенсації в Македонії. Греція претендувала на території в Південній Македонії та Західній Фракії. Задоволення сербських та грецьких зазіхань означало б суттєве скорочення болгарських надбань. 1 червня 1913 р. Греція і Сербія уклали таємний договір, скерований проти Болгарії. До цього союзу приєдналася Румунія, що також була не задоволена значним прирощенням території Болгарії й вимагала від неї за свій нейтралітет у попередній війні компенсації в Добруджі.

У ніч на 30 червня 1913 р. болгарська армія в кількості 90 батальйонів з артилерією та кіннотою несподівано напала на сербські передові позиції в Македонії, розраховуючи розчистити собі шлях на Скоп'є. Незважаючи на раптовість нападу й значні втрати, серби витримали натиск. Потім за підтримки Чорногорської дивізії в битві на річці Бречалниці 6 липня поточного року серби завдали поразки основним болгарським силам. Невдача спіткала болгар і на грецькому фронті. 10 липня проти Болгарії виступила Румунія, яка спрямувала свою армію на Софію. Скрутним становищем болгар покваліфікувала скористатися і

Туреччина: 23 липня турки захопили Адріанополь. 29 липня Болгарія капітулювала [3, с. 35].

У Бухаресті 10 серпня 1913 р. між Болгарією, з одного боку, та Сербією, Чорногорією, Грецією та Румунією – з іншого, укладено мирний договір, який підбив підсумки другої Балканської війни. Болгарія змушена була поступитися Румунії Південною Добруджею, Греції – південною частиною Македонії, включаючи порти на Егейському узбережжі – Салоніки й Каваллу, та частиною Західної Фракії, Сербії – майже всією Північною Македонією.

Опісля бухарестських угод потрібно було розібратися з Туреччиною. Згідно з Константинопольським мирним договором, підписаним 29 вересня 1913 р., Болгарія передала Туреччині частину Східної Фракії з Адріанополем. Підписані договори визначали нові співвідношення сил на Балканах: Болгарія перейшла до австро-німецького блоку, а Румунія, навпаки, зблизилася з Антантою. У цілому ж балканські війни призвели до подальшого загострення міжнародних суперечностей і прискорили розв'язання Першої світової війни.

Друга Балканська війна, а інакше названа «міжсоюзна», зав'язала нові вузли протиріч, на цей раз між самими балканськими державами. Бухарестський мирний договір 1913 р., продиктований Сербією, Румунією, Чорногорією та Грецією переможеній Болгарії, посіяв зерна нових конфліктів. Виникли вузли непорозумінь: румуно-болгарські – через Південну Добруджу, сербо-греко-болгарські – через Македонію, поділу її території. Загострення протиріч подкреслювалося тією обставиною, що болгарські дипломати, підписавши договір, додали до нього декларацію, протестуючи проти його умов [3, с. 35–36; 4].

Балкани після цього залишилися найближчим резервом для залучення в світову війну розташованих тут держав. Саме влітку 1914 р. жодна з них до неї не була готова. Розбита і знесилена Болгарія потребувала перепочинку. Сербії і Греції потрібний був час для освоєння придбаних територій і для органічного включення їхнього населення в суспільне, економічне і культурне життя нової родини. Румунія перетворилася в найбільшу державу Південно-Східної Європи і намагалася зберегти цей статус. Увага влади, і громадян держави була прикута не на Балкани, а до Карпат; на порядку денному стояло питання об'єднання із співвітчизниками, які проживали в Австро-Угорщині.

Специфіка ролі балканських країн в розв'язанні Першої світової війни полягала в тому, що жодна із них не була в ній зацікавлена, але кожна намагалася скористатися конфліктом для територіального розширення, причому всі без винятку подібні плани виходили за межі виправданих національним об'єднанням акції. Існували великосербська, великогрецька, великорумунська, великоболгарська програми. Тому шанси на відмову держав регіону від участі у війні практично були низькими, і Балкани з осені 1914 р. перетворилося в «заповідне поле полювання» за союзниками для обох угруповань держав. Тому спроби Антанти і Троїстого союзу заручитися підтримкою блоку балканських держав були наперед приречені на провал. Їх залучення відбувалося поодиночі і, як правило, після тривалих перемовин.

Важливо зазначити, що балканські країни не можна розглядати як сателітів тієї чи іншої країни. Румунія традиційно вважалася такою, що знаходиться в орбіті німецького капіталу, а виступила на боці Антанти. У Греції сильні економічні позиції мала Великобританія, тим не менше, в країні існувала потужна пронимецька партія. Болгарія, навіть підписавши договір із центральними країнами, зволікала більше року, очікуючи сприятливого часу для виступу. Турки вступили у війну поспішно і необдумано, але відбувалося це під впливом паносманських експансіоністських закликів, а не в результаті німецького тиску.

Проаналізувавши аспекти досліджуваної проблеми, варто підвести їх до контексту виникнення Першої світової війни. У 1912 р. Австро-Угорщина захопила Боснію і Герцеговину і виношувала плани подальшого проникнення на

Балканський півострів. Франц Фердинанд вважався лідером австрійської військової партії, яка наполягала на проведенні активної політики на Балканах. Цілком ймовірно, що в його плани входило перетворення Австро-Угорщини з дуалістичної монархії на триалістичну і призначення в південнослов'янські провінції імперії свого намісника. У свою чергу Сербія, чий авторитет серед слов'янських народів півдня Європи значно зріс після перемоги над Туреччиною, поставила за мету об'єднати усі слов'янські землі Балканського півострова під своєю егідою. У Сербії наростали націоналістичні і навіть шовіністичні настрої, виникали таємні організації і гуртки, її уряд підтримував національні рухи в слов'янських провінціях Австро-Угорщини. Організація «Млада Босна» виникла у 1912 р. До неї ввійшла радикально налаштована молодь, яка мріяла про об'єднання всіх південнослов'янських земель з Сербією, а засобами досягнення мети вважала терор проти австрійських урядовців. Впливовою в Сербії була також таємна організація шовіністичного спрямування «Чорна рука», до складу якої входили офіцери Генерального штабу сербської армії, офіцери бойових частин, високопоставлені урядовці та ін. У плани «Чорної руки» входило вбивство болгарського царя Фердинанда, короля Греції Костянтина і австрійського спадкоємця престолу Франца Фердинанда. Сербія користувалася підтримкою росії, яка після поразки у російсько-японській війні і втрати своїх позицій на Далекому Сході дотримувалася зовнішньополітичної доктрини «повернення в Європу», тобто на Балканський півострів і в басейн Середземного моря.

Між «Младою Босною» і «Чорною рукою» було встановлено тісні зв'язки. Полковник Димитрієвич-Апіс пізніше згадував, що головні учасники вбивства Франца Фердинанда перебували у нього на службі і отримували від нього кошти, хоча на австрійському суді вони це заперечували, наголошуючи на патріотичних мотивах своєї акції. Сербський уряд постійно наголошував на непричетності до подій 28 червня в Боснії, аргументуючи це небажанням загострювати відносини з Австро-Угорщиною і неготовністю сербської армії до війни. Шовіністичні настрої сербів позначилися на діяльності уряду, який не зумів реально оцінити міжнародну ситуацію в Європі і не допустити будь-яких провокацій, що неминуче вели до війни.

За оцінками німецьких Генерального штабу та державного керівництва, літо 1914 р. було найоптимальнішим терміном початку війни. Про те, що це саме так, свідчить збережений у дипломатичних архівах лист статс-секретаря Міністерства закордонних справ Німеччини Г. Ягова німецькому послу в Лондоні від червня 1914 р.: «В основному Росія зараз до війни не готова. Франція й Великобританія також не захочуть зараз війни. Через кілька років, за всіма компетентними передбаченнями, Росія вже буде боездатна. Тоді вона задавить нас кількістю своїх солдатів, її Балтійський флот і стратегічні залізниці вже будуть збудовані. Наша ж група, між тим, усе більше слабшає...» Отож, щоб розпочати війну, невідкладно потрібний був привід.

Австро-сербський конфлікт, що виник унаслідок убивства 28 червня 1914 р. в Сараєві спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца Фердинанда членами націоналістичної організації «Млада Босна», став для німецьких мілітаристів формальним приводом для початку війни. Берлін і впливові елементи в урядових колах Австро-Угорщини радили кваліфікувати це вбивство як причину майбутнього нападу на Сербію. Проте уряд виявив нерішучість, усвідомлюючи, що війна із Сербією втягне й Австро-Угорщину у війну з росією. Уряд Німеччини й кайзер Вільгельм II, вважаючи цей час найзручнішим для початку війни, ще раз підтвердили свою готовність підтримати Австро-Угорщину в разі втручання в конфлікт Росії.

23 липня 1914 р., під тиском Німеччини, Австро-Угорщина поставила Сербії ультиматум, вимоги якого були несумісними з її державним суверенітетом. Союзниця Сербії росія спробувала ліквідувати конфлікт мирним шляхом,

висунувши проект дипломатичного демаршу трьох держав – Англії, Франції і Росії. Однак союзники відмовилися від його здійснення. Лише президент Франції Пуанкаре наполягав на проведенні «твердої» політики стосовно австро-угорського блоку. Незважаючи на те, що Сербія погодилася майже з усіма вимогами ультиматуму, 28 липня Австро-Угорщина телеграфом, оголосила війну Сербії. Невідкладно Белград піддано артилерійському бомбардуванню. У відповідь Росія, яка на другий день після оголошення війни Сербії розпочала мобілізацію в прикордонних з Австро-Угорщиною округах, 30 липня оголосила загальну мобілізацію. На цей крок відреагувала Німеччина, зажадавши припинити мобілізацію до 1 серпня. Однак Росія «не помітила» німецького ультиматуму. Нетривалі дипломатичні «ігри» швидко припинилися, 1 серпня 1914 р. Німеччина оголосила війну Росії, 3 серпня – Франції. У перерві між оголошеннями війни (2 серпня) вона окупувала Люксембург. 4 серпня німецькі війська віроломно напали на Бельгію, порушивши міжнародний договір про її нейтралітет, гарантований низкою країн, у тому числі й Німеччиною. Великобританія під приводом захисту нейтралітету Бельгії 4 серпня оголосила війну Німеччині. Разом з нею у війну вступили й британські домініони – Австралія, Канада, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз. 23 серпня 1914 р. війну Німеччині оголосила Японія. Вона швидко захопила Маршаллові, Каролінські острови в Океанії, що належали Німеччині, а також порт Циндао та провінцію Шань-дунь у Китаї. У подальшому участь Японії у війні звелася до продажу зброї країнам Антанти. На боці Німеччини й Австро-Угорщини виступили Туреччина та Болгарія, які створили Четверний союз. До Антанти приєдналися Італія, Португалія, Румунія, Сербія, США, Греція. Війну Німеччині оголосили також Китай і 14 країн Латинської Америки.

Таким чином, у війну, яка відразу стала світовою, втягнуто 38 держав на всіх континентах з населенням 1,5 млрд осіб, або 75 % населення земної кулі. Воюючі країни відірвали від мирної праці й мобілізували до армії понад 70 млн осіб, у тому числі Німеччина – 19,7 % свого населення, Австро-Угорщина – 17,3 %, Франція – 10,5 %. Провідні європейські держави під час врегулювання конфлікту на Балканах керувалися загарбницькими, експансіоністськими інтересами. В новоутворених державах вони вбачали свої ринки збуту та сировинні придатки. Анексія слов'янських провінцій у північно-західній частині Балканського півострова свідчила про активну наступальну політику Австро-Угорщини та Німеччини. Захоплення цих територій перешкоджало національному, соціальному звільненню та об'єднанню південнослов'янських народів, але одночасно сприяло консолідації балканських держав для боротьби проти німецько-австрійського блоку.

Щодо російської політики з цього питання, то слід вказати на її активізацію в цей час. Незважаючи на прорахунки та помилки, допущені російською дипломатією, і на те, що вона фактично погодилася на анексію, яка тим не менш стала несподіванкою для керівництва Міністерства закордонних справ, саме анексія стала поштовхом для активізації балканської політики Росії. Не отримавши від угоди з Австро-Угорщиною нічого, окрім обіцянок, і розуміючи, що вона втрачає свій вплив та престиж на Балканах, Росія розпочала проводити самостійнішу політику; виникла ідея згуртування балканських країн у єдиний фронт проти німецько-австрійського блоку, з'явилися певні плани щодо майбутнього Балканського союзу. Загалом, на думку, анексія Боснії та Герцеговини Австро-Угорщиною дала поштовх розв'язанню балканських війн 1912–1913 рр., які в подальшому дали «зелене світло» для Першої світової війни.

Питання про причетність уряду Сербії до розв'язання Першої світової війни є доволі сумнівною думкою. Загальновідомо, що приводом до війни стало вбивство в Боснії 28 червня 1914 р. сербським терористом Г. Принципом членом організації «Млада Босна», австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда.

Австрійський уряд звинуватив у скоєному Сербію і 23 липня поточного року вручив сербському урядові ультиматум. Більшість його пунктів можна було тлумачити як втручання у внутрішні справи суверенної держави: заборона в Сербії антиавстрійських організацій, звільнення з армії офіцерів за списками австрійського уряду, покарання прикордонників, які сприяли переходові кордону терористами, вимога допустити в Сербію представників Австро-Угорщини для розслідування вбивства ерцгерцога. Саме останній пункт, не прийнятий Сербією, став приводом для оголошення Австро-Угорщиною 28 липня 1914 р. війни Сербії.

Список використаних джерел

1. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За редакцією Леоніда Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001 600 с.
2. Рудько С. О. Історія Центрально-Східної Європи (кін. XVIII – поч. XXI ст.): Навчально-методичний посібник з курсу. Вид. 2-ге, доповнене. Острозький університет, 2010. 220 с.
3. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у XX ст.: Курс лекцій: Навч. Посібник. К.: Либідь, 1996. 416 с.
4. 110 ГОДИНИ ОТ ИЗБУХВАНЕТО НА ВТОРАТА БАЛКАНСКА ВОЙНА. URL: <https://www.sofiahistorymuseum.bg/bg/novini/istoricheski-kalendar/1734-110-godini-ot-izbuhvaneto-na-vtorata-balkanska-voina>

Володимир КИЦАК

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

ВИКОРИСТАННЯ БРОНЕТЕХНІКИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Під час Першої світової війни кулемети й сучасні гармати разом із активним використанням дерево-земляних чи бетонних польових укріплень та загородж із колючого дроту назавжди позбавили кавалерію колишньої неефективності, а лобові атаки піхоти стали повільними й кривавими. Чи не найбільший вплив на розвиток бойових дій впродовж XX ст. мали танки. Як і у випадках з іншими технічними нововведеннями, від початку бойових дій військово керівництво не мало жодного уявлення, як мають виглядати нові броньовані машини, яке внутрішнє компонування вони матимуть, яке озброєння. І тим більше не було жодних традицій використання цих машин. Перші машини Великобританії, як і Німеччини чи США, були результатом не зовсім вдалих спроб створити щось на зразок сухопутного міні-броненосця.

Ідея використання на полі бою броньованих машин зумовлена ходом Першої світової війни. Упродовж перших місяців Великої війни у 1914 р. стало зрозуміло, що традиційні для кінця XIX ст. тактики ведення наступу не дають очікуваних результатів. Завдяки появі швидкострільної зброї на зразок кулемета, а також збільшенню швидкострільності й точності звичайного стрілецького озброєння піхота чи кавалерія в розсипному строю не могли прорвати укріплень противника й зазнавала величезних, нічим не виправданих втрат. Також суттєве вдосконалення фортифікаційних укріплень не сприяло швидкому наступу. І стаціонарні бетонні укріплення, нашвидкуруч споруджені піхотою звичайні окопи й бліндажі, підсилені рядами колючого дроту, робили наступ фактично нереальним. Спроба використати важку артилерію для прориву оборонних ліній давала ефект, але водночас вона робила місце прориву надзвичайно важко прохідним навіть у суху погоду. В разі навіть невеликого прориву підвіз боєприпасів і продовольства для ворога мав такі логістичні труднощі, що наступ вже з першого дня починав «буксувати». Тим часом противник швидко підвозив

необхідну амуніцію та резерви, роблячи подальші просування ворога нереальними.

Потроху стало зрозуміло, що перемогу у війні здобуде та країна, яка першою зуміє забезпечити просування власної артилерії завдяки автомобілям, які матимуть високу прохідність і хоча б мінімальний броньований захист від стрілецької зброї. На той час броневих автомобілів були вже досить поширеними. Попри вдалий досвід використання їх на відритих місцевостях, про використання броневих автомобілів для подолання загороджень колючого дроту і, тим більше, окопів, мова не йшла. Ще більш нездійсненною була б спроба застосувати на колісному транспорті важку броню чи хоча б легкі гармати. Тоді й запропоновано використати гусеничні трактори, які вже використовувалися в сільському господарстві як тягачі для артилерії великих калібрів.

Найшвидше ідея будівництва гусеничних бронемашин, озброєних гарматами впроваджена у Великобританії. Вочевидь тут найбільша заслуга першого лорда адміралтейства Вінстона Черчилля. Не дивно, що біля джерел танкобудування стояла не армія, а флот Британії. У лютому 1915 р. В. Черчилль зумів отримати не тільки дозвіл, але й фінансування задля досліджень та будівництва «сухопутних броненосців». Спільними зусиллями приватних підприємців, військових інженерів та компанії «William Foster & Co», що спеціалізувалася на виробництві сільськогосподарської техніки, створено перші моделі, які у грудні 1915 р. пройшли польові випробування. Саме тоді, задля збереження таємності під час залізничних перевезень, запропоновано називати нову машину англійським словом «tank», що означало «велику ємність або ж цистерну». Сама ця назва успішно дожила до сучасності.

У січні 1916 р. такі моделі, як Mark I запущено в першу велику серію. Замовлено 150 машин. Це були доволі недолугі ромбоподібні танки вагою понад 28 т. Сама така форма мала сприяти подоланню типових траншей противника та насипів висотою понад 1,5 м. З усіх боків, окрім днища, товщина броні сягала 10–12 мм, що було достатньо для захисту від стрілецької зброї та невеликих уламків. Звичайно екіпаж танка складали вісім чи дев'ять осіб, двоє з яких були механіками-водіями, четверо – гарматами; керував танком офіцер у чині лейтенанта, який заодно був стрільцем лобової зони та одним з помічників водія, які в бою були стрільцями з кулеметів. Основним озброєнням були дві 57-мм гармати і два або чотири кулемети звичайного калібру. Гармати знаходилися не на даху, а у спеціальних спонсонах, як на кораблях того часу. Двигун і трансмісія розміщувалися вздовж осі танка й займали більшу частину внутрішнього простору. Швидкість танка була невеликою – близько 6,5 км/год, а запас ходу ледь сягав 40 км. Танки цього типу були двох підвидів – «самці», озброєні гарматами та «самки», що мали лише кулеметне озброєння. Екіпаж танка не був відділений від двигуна, а тому температура всередині корпусу могла сягати 50⁰ С. Були випадки, коли екіпаж втрачав свідомість, отруївшись чадними газами, або ж під час бою танк зупинявся, й військові вистрибували з нього та падали на землю, щоб хоч якось охолодитися. Баки з паливом розміщувалися високо, оскільки паливо подавалося до двигунів самопливом. Тож центр ваги був доволі високо, що призводило до перевертання танків.

15 вересня 1916 р у битві на річці Сомма (Північна Франція) англійці вперше застосували танки. Ці повільні й важкі машини з екіпажами, які не мали жодного досвіду ведення танкового бою, вперше зуміли вплинути на хід бойових дій. З 49 машин, які планувалося застосувати, до лінії фронту «доповзли» лише 32. 17 поламалися дорогою, механіки не змогли одразу ж відремонтувати їх. З 32 бойових машин 5 зав'язли в болоті, а 9 поламалися дорогою до німецьких позицій. Все ж 18 танків змогли взяти участь в бою. За допомогою своїх танків англійці змогли за 5 годин просунути майже на 5 км на ділянці фронту у 10 км

завширшки. Оскільки прохідність була мінімальною, то танки не змогли використати для подальшого прориву оборони противника.

Варто відзначити психологічний аспект. Німецькі піхотинці, зрозумівши що їхні кулі не пробивають броню англійських танків, були змушені панічно втікати. Танки надавали вогневу підтримку піхоті знаходячись на полі бою, що забезпечувало точність та оперативність вогневого враження противника, а також слугували прикриттям від ворожих куль. Тому розвиток та будівництво танків продовжували і після завершення Першої світової.

У 1917 р. танки Mark I використано для бойових дій у Палестині. Але оскільки німецькі війська в цьому регіоні вже отримали інформацію про можливості нових бойових машин, то тепер паніки не було. Більше того, для боротьби з танками були використані крупнокаліберні кулемети й артилерія. Німцям навіть вдалося підбити декілька машин безпосередньо на полі бою. Тож суттєво на хід бойових дій на близькосхідному театрі війни англійські танки вплинути не змогли.

Далеко успішнішим було використання англійцями танків Mark IV 20 листопада 1917 р при Камбре. Спеціально розроблена тактика застосуванням фашин для зарівнювання окопів, а також масове застосування понад 400 машин дозволили в перший день прорвати німецький фронт шириною 12 км. Це була глибокоешелонована лінія Гінденбурга. І лише масованим наступом піхотних з'єднань німці змогли відтіснити англійців.

Французи у 1916 р. використовували доволі важкі танки Saint-Chamond власного виробництва, озброєні гарматою та кулеметами. Їхнім завданням було підтримувати наступ піхоти, рухаючись разом із нею. Доволі швидко французи усвідомили, що армію варто забезпечити легкими броньованими машинами, які змогли б діяти швидше, без прив'язки до піхоти. Такі машини мали бути легшими й більш прохідними. Більше того, невеликі розміри дозволили б їм легше маневрувати в лісах, на вузьких сільських дорогах. Французам потрібна була легка кавалерія нового типу.

Наприкінці 1917 р., автомобільна компанія Renault розробила модель танка Renault-FT 17, який мав відповідати усім вимогам військових замовників. Властиво, компанія побудувала танк такої конструкції, яка виявилася напрочуд ефективною. Ці танки вперше в історії танкобудування отримали башту, встановлену нагорі машини, і яка оберталась на 360°. Вперше введено конструкцію танка, коли двигун і трансмісія розташовувалися в задній частині танка, а екіпаж – в передній частині. Саме така конфігурація стала класичною і застосовується дотепер фактично на усіх видах танків. Загалом упродовж Першої світової війни французькі заводи виготовили понад 3 тис. таких машин.

Екіпаж танка налічував всього двох членів. Механік-водій сидючи керував машиною, а командир танка, стоячи в башті, вів вогонь із гармати чи кулемета. Танк Renault-FT 17 випускався у гарматному та кулеметному варіантах. Напівавтоматична 37-мм гармата довжиною всього 777 мм розміщувалася у напівсферичній броньованій масці. Наведення здійснювалося вручну поворотом тулуба танкіста. Бронювання теж зазнало змін. Якщо лоб мав 22 мм, борти й корма 16 мм. а дах і днище – 6–8 мм. Усе це дозволяло зменшити масу танка. Завдяки невеликим розмірам цей танк міг розвернутися на місці. Вага танка у 6,5 т створювала незначний тиск на ґрунт й дозволяла використовувати його навіть в дещо заболоченій місцевості.

Саме танк Renault-FT 17 став основною ударною силою французьких військ. Особливо вдалим було їх застосування в битві при Ам'єні у серпні 1918 р. Саме тоді вперше використано великі маси легких та важких танків. За день 8 серпня у німецькій обороні був пробитий фронт довжиною 24 км на глибину понад 13 км. Уся попередня війна не знала проривів ешелонованої оборони противника такого масштабу. Проте й ціна цього наступу була відповідною. За 6 днів боїв кількість

здіяних танків становила понад 500 машин. За цей час боєготовими залишилися лише шість. Фактично ця перемога змусила німців цілковито відмовитися від спроб наступу. До речі, танки цього типу були застосовані і на східному фронті. Саме їх використовувала армія генерала Галлера у радянсько-польській війні. Тоді поляки мали 120 машин цього типу.

Загалом варто відзначити, що усюди, де танки були використані в більш чи менш серйозних кількостях, тактичні прориви добре підготовлених ліній оборони противника були досягнуті. З іншого боку, всі танки того часу були ненадійними, повільними, малопрхідними. Бронювання захищало лише від стрілецької зброї та від невеликих уламків артилерійських снарядів. Противник швидко навчився із ними боротися шляхом використання артилерії різних типів, а також протитанкових мін. Танки в часи Першої світової війни так і не стали тією диво-зброєю, яка б могла швидко змінити хід бойових дій. Проте саме використання танків стало причиною перших суттєвих змін у тактиці застосування сухопутних військ. Врешті й тактика раціонального використання танкових військ була усталена й випробувана лише в часи Другої світової війни на Західному та Східному фронтах Європи.

Список використаних джерел

1. Енглунд П. Захват і біль битви: Перша світова у 211 епізодах. Харків: Фоліо, 2016. 555 с.: іл.
2. Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події): Збірка матеріалів Міжнародного наукового форуму 2–28 червня 2014 р. Львів: АСВ, 2014. 211 с.
3. Banks Ar. A. Military Atlas of the First World War. UK, Sought Yorkshire, 2001. 327 s.
4. Carlos de Diego Vaquerizo y Ricardo Recio Cardoba. German tanks in World War I (1917–1918). 2020. 108 s.
5. Christie N. For King & Empire: The Canadians at Amiens, August 1918. Ottawa: CEF Books, 1999. 462 s.
6. Fletcher D. Tanks & Trenches: First Hand Accounts of Tank Warfare in the First World War. UK. History Press. 2009. 192 s.
7. Hughes M., Philpott W. The Palgrave Concise Historical Atlas of the First World War. Matthew Hughes & William J. Philpott. 2005. 108 s.
8. Prior R., Wilson T. The First World War. UK. Cassell PLC. 224 s.
9. The Cambridge History of the First World War. UK. Cambridge University Press, 2013. V.1. 754 s.

Тарас КЛИШ

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

ВИКОРИСТАННЯ АВІАЦІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Ще з кінця XIX ст. в Франції, Німеччині і в інших країнах активно розвивалося дирижаблебудування. Так, в Німеччині у 1900 р. відбувся перший політ дирижабля жорсткої конструкції, збудованого Ф. Цепеліном. В честь нього доволі часто дирижаблі каркасної конструкції називали «цепелінами».

На відміну від напівжорстких дирижаблів, що мали легкий каркас, і м'яких, які просто являли собою легку плетену гондолу, прив'язану до повітряної кулі, цепеліни мали складну конструкцію. Їх монтували з металевих ферм, до яких прикріплювали обшивку й кабіну, яка іноді розташовувалася всередині дирижабля, рульове управління, озброєння та мотори з пропелерами.

В ідеалі наповнювати дирижабль вартувало гелієм, проте спроможності тогочасної промисловості не дозволяли це зробити. Через відсутність достатньої кількості гелію цепеліни трималися в повітрі за допомогою наповнення воднем. Хоча вони фактично були гігантськими бомбами, готовими вибухнути від будь-якого попадання кулі чи снаряда, загалом конструкція була настільки вдалою, що збити такий дирижабль було дуже складно. Для уникнення вибуху та збереження льотних характеристик за умови попадання ворожих куль, водень усередині був розміщений у кількох величезних ємностях. Після потрапляння куль дирижабль втрачав лише частину водню і трохи знижувався. Тому згодом французи й англійці почали застосовувати спеціальні запалювальні бомби. Їх скидали на дирижаблі й спричиняли викликати більші пожежі.

Тогочасні дирижаблі розвивали пристойну як на той час швидкість. Саме вони вперше досягли висоти понад 3 км, що зробило їх невразливими для тогочасної стрілецької зброї та легких гармат, які використовувались в якості примітивних зенітних засобів. Тогочасні винищувачі лише проходили перші випробування й не могли протистояти кулеметному озброєнню цепелінів. Тож, на думку німців, Британія мала бути беззахисною проти бомбардувань новостворених німецьких повітроплавних засобів. Проте невдовзі Британія вдосконалила свою протиповітряну оборону. Були винайдені доволі ефективні турельні установки, що дозволили ефективно використовувати кілька спарених між собою кулеметів. Завдяки водяному охолодженню такі кулемети могли доволі довго безперервно стріляти, даючи справжній вогняний шквал. Для тогочасних неброньованих і тихохідних дирижаблів це було суттєвою небезпекою. Також з'явилися винищувачі, які завдяки превалюванню в швидкості, легко наздоганяли дирижаблі. Все це, а також удари бомбардувальників по базах цепелінів, змусило Німеччину припинити рейди на Лондон.

Союзники теж користувались дирижаблями. Проте використовували їх не для бомбардування, а для розвідки. Також постійним було використання дирижаблів для виявлення німецьких підводних човнів у Північному морі та протоці Ла Манш. Оскільки в безвітряну погоду дирижабль практично не вимагав енергії для польоту, то міг декілька діб патрулювати маршрути суховантажів та військових кораблів союзників довкола британських островів. Так довго перебувати в повітрі можуть хіба сучасні безпілотні комплекси. Тож із завданням патрулювання дирижаблі справлялись відмінно. Проте у вітряну погоду для утримання великого повітряного корабля потрібно було постійно працювати бензиновими двигунами, які в той час були дуже неекономними. Тому тривалий політ був неможливий. Загалом на початку війни Німеччина мала 15 дирижаблів, Франція – 5.

Ситуація з літаками була ще гіршою. Для літака передбачались лише дві функції. Перша з них – це розвідка й спостереження. З висоти можна було вивчати ворожі позиції, фотографувати розташування ворожих гармат, окопів, військових складів, вчасно помітити концентрацію війська. Коригувати вогонь теж пробували, але час між зльотом аероплана, його підльотом до ворожих позицій, спостереження та повернення на аеродром для надання необхідної інформації та корегування вогнем артилерії робили літак ефективним для стрільби лише по нерухомих цілях на зразок складу з амуніцією, штабу, польового шпиталю. Друга функція – поштова. Через постійні обстріли телефонічний зв'язок постійно пошкоджувався. Тож доволі часто літак був єдиним можливим засобом доставити наказ, карту, звіт.

На початку війни літаки взагалі не мали озброєння. Для прикладу, німецький розвідувальний моноплан «Таубе», що вважався одним із кращих, мав лише фотоапарат для фіксації ситуації на землі. Для враження піхоти противника льотчик міг мати кілька авіабомб, які він викидав з кабіни вручну. Про точність попадання взагалі говорити не доводиться. Для самозахисту, в разі непередбачуваної посадки на ворожій території, пілот міг мати пістолет чи карабін.

Кількість аеропланів, що залучались ворогуючими сторонами для ведення повітряної розвідки, постійно збільшувалась, і, відповідно, значно зросли втрати, яких зазнавали противники через діяльність ворожої розвідки.

Тому постала гостра необхідність протидіяти ворожій розвідувальній авіації. Однак ефективність повітряних дуелей, які велись із використанням пістолетів чи карабінів, була дуже малою.

Пізніше і німці, і англійці з французами почали літаки-розвідники озброювати кулеметами і бомбами. Це збільшило функціональне призначення бойової авіації. Тепер літаки могли вести повітряні бої і здійснювати бомбардування позицій ворога. Проте доволі скоро з'ясувалось, що різне призначення літаків не може виконуватись якоюсь єдиною моделлю літака. Тому невдовзі розвиток літакобудування продовжився в трьох напрямках. Розвідувальні літаки намагались зробити якомога легшими, проте із великими паливними баками. Вони повинні були мати змогу якомога довше перебувати в повітрі. Такі літаки одразу компонувались як біплани, триплани чи тетраплани. Бомбардувальники були дуже схожими на розвідників, проте мали спеціальні відсіки для розміщення бомб. Обов'язковою також була наявність одного чи кількох кулеметів, що використовувались для захисту передньої і задньої півсфер довкола літака від ворожих винищувачів. Екіпаж бомбардувальника складався з пілота, бомбардира й одного чи кількох стрільців з кулеметів. Винищувачі ж не несли бомб. Зате їх старались зробити якомога маневренішими. Тож попри відносно невеликі крила вони мали міцний каркас, що дозволяв витримувати перевантаження при маневруванні. Також перед пілотом розміщували один чи два швидкострільні кулемети, якими пілот мав уразити ворожі повітряні цілі. Співвідношення цих трьох типів літаків під час війни постійно змінювалось і на кінець 1917 – початок 1918 р. кількість розвідників була близькою до 45 %, винищувачів – 40 %, а бомбардувальників – 15 %. Таке співвідношення було і в країнах Антанти, і в країнах Троїстого союзу. Активне виростання авіації швидко зумовило вдосконалення їх конструкцій, покращення аеродинамічних характеристик, полегшення ваги фюзеляжів. Надзвичайно важливим для збільшення вантажопідйомності й швидкості літаків було зростання потужності авіадвигунів. За час війни у літаків-розвідників потужність авіаційних двигунів зросла з 80 кінських сил (далі – к.с.) до 240 к.с., у винищувачів – з 80 до 200 к.с., у бомбардувальників – з 150 – до 375 к.с. Все вище перелічене дозволило суттєво збільшити горизонтальну та вертикальну швидкість тогочасних літаків. Горизонтальна швидкість винищувачів зросла з 90 до 220 км/год, вертикальна – з

1,5 м/с до 5,5 м/с. Висота польоту теж зросла: з 2,7 км – до 6,7 км. Для літаків-розвідників та бомбардувальників використання більш потужних двигунів дозволило брати більш об'ємні баки з паливом. Як наслідок, розвідники могли подолати до 580 км, а важкі бомбардувальники – до 2000 км.

Особливо кардинальні зміни відбувались в озброєнні літаків. Британський літак Vickers F.B.5 був першим аеропланом, спеціально створеним для повітряного бою. Спочатку його озброїли кулеметом Vickers з стрічковим постачанням набоїв. Пізніше він був змінений легшим кулеметом Lewis із барабанним магазином. Кулемет встановлювали на шворні у передній частині кабіни. В екіпажі його експлуатував спостерігач. Французи на свій літак Morane на початку війни використовували як розвідник. На початку 1915 р. на ньому вперше нерухомо закріпили попереду кабіни льотчика курсовий кулемет, здатний стріляти через повітряний гвинт, що обертався. Це полегшило прицілювання та перезарядку кулемета. Для захисту лопастей гвинта французький авіатор Ролан Гаррос встановив на внутрішніх поверхнях лопатей гвинта сталеві накладки для відбиття куль. Це виявилось ефективним, проте траплялись випадки, що кулі, що зрикошетили від гвинта, могли поранити пілота чи пошкодити літак.

Суттєвий винахід в цій галузі зробили в червні 1915 р. німці. На Західному фронті з'явився винищувач Fokker E.I, який мав на озброєнні курсовий синхронний кулемет калібру 7,92 мм. Цей кулемет через механічний синхронізатор був з'єднаний з двигуном літака. Синхронізатор Фоккера через механічну передачу імпульсу від валу двигуна блокував затвор кулемета у час проходження лопаті гвинта перед його дульним зрізом. Завдяки синхронізатору кулі, випущені з курсового кулемета, пролітали між лопатями гвинта, що оберталися, не завдаючи жодних ушкоджень. Цей механізм, а також більш високі льотні характеристики німецького винищувача Fokker E.I надали імперській авіації суттєву перевагу в повітряних поєдинках над усіма типами літаків Антанти, що експлуатувались в той час. У результаті, починаючи з літа 1915 р і до весни 1916 р., німецькі винищувачі панували у повітрі Західного фронту. Якість їх компенсувала кількісну перевагу французів та англійців.

Ситуація змінилась тоді, коли в небі з'явилися англійські та французькі легкі винищувачі Airco DH.2 і Nieuport 11, які теж мали синхронізатори й за своїми льотними характеристиками суттєво переважали німецькі Fokker E.I. Винищувальна авіація Антанти завоювала панування у повітрі в битві під Верденом. Це змагання у озброєнні, швидкості й маневреності винищувачів тривало до кінця війни. Змінювалося і озброєння бомбардувальної авіації. Головним засобом ураження цілей бомбардувальниками були авіабомби. У 1914 р. жодна країна не мала спеціальних авіаційних бомб. Спочатку у якості засобів ураження пілоти використовували ручні гранати і артилерійські снаряди середнього калібру, які вручну скидали на позиції противника. Пізніше були розроблені спеціальні авіабомби, які теж викидали вручну через борт кабіни. В ході війни найбільш широко застосовувалися бомби вагою від 4,5 – до 100 кг. Бомби вагою до 1000 кг застосовувалися у 1918 р. німецькими важкими дирижаблями Zeppelin під час нальотів на Лондон. Загалом за час війни бомбове навантаження бомбардувальників збільшилось від 100 кг до 3400 кг. З 1915 р. з'явилися спеціальні пристрої для метання бомб механічним шляхом.

Окрім авіаційних бомб для ураження наземних цілей широко використовувались металеві стріли (флешети). Укладені в спеціальні коробки, підвішені під фюзеляжем літака, флешети застосовувалися для ураження відкрито великими скупчень кавалерії або піхоти. В потрібний момент коробка розкривалась і флешети висипались на супротивника. Під час падіння стріли розганялись і могли пробити не тільки тіло людини, але й легке перекриття окопу. Також падіння стріл супроводжувалось різким свистом, що лякав і коней противника.

Кардинально змінилась роль авіації в 1918 р. На основі отриманого в 1917 р. досвіду винищувальна авіація використовувалась для здобуття панування в повітрі над зоною наступу. Піхоту, яка атакувала ворожі позиції, підтримували легкі бомбардувальники, що відігравали роль штурмовиків. Вони працювали групами від 6 – до 20 машин на висоті 50–100 м й використовувалися для завдання ударів по артилерійських гарматах, кулеметних гніздах, в такий спосіб підтримуючи наступ власної піхоти. Розвідувальна авіація вела розвідку в близькому тилу й корегувала вогонь артилерії. Для забезпечення оперативного зв'язку аеродроми старалися розміщувати якнайближче до штабів дивізій та корпусів.

Загалом Перша світова війна була часом швидкого розвитку військової авіації. Літаки вперше почали поділяти на розвідники, винищувачі, бомбардувальники. Зароджувалися прототипи штурмовиків та гідропланів. Поступово покращувалася аеродинаміка, яка зі зростанням потужності двигунів дозволяла зробити польоти більш швидкісними й тривалими. Поступово вдосконалювалося і різноманітне обладнання, яке дозволяло робити літаки більш ефективними. Врешті усі ці риси отримали продовження під час Другої світової війни.

Список використаних джерел

1. Перша світова війна: події та факти. До 100-річчя завершення Першої світової війни. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 142 с.
2. Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події): Збірка матеріалів Міжнародного наукового форуму 2–28 червня 2014 р. Львів: АСВ, 2014. 211 с.
3. Ресент О. П., Сердюк О. В. Перша світова війна і Україна. К.: Генеза, 2004. 480 с.
4. Banks A. A Military Atlas of the First World War. UK, Sought Yorkshire, 2001. 327 s.
5. Gray P., Thetford O. German Aircraft of the First World War. Doubleday & Company, Inc., 1970. 600 s.
6. Hughes M., Philpott W. The Palgrave Concise Historical Atlas of the First World War. Matthew Hughes & William J. Philpott. 2005. 108 s.
7. Prior R., Wilson T. The First World War. UK. Cassell PLC. 224 s.
8. The Cambridge History of the First World War. UK. Cambridge University Press, 2013. V.1. 754 s.
9. World War One in the Air: A Pictorial History. UK. Crowood Press. 192 s.

Олег МИЦЬ

*фахівець лабораторії STEM-освіти Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної педагогічної освіти*

ЗМІНА ТАКТИКИ СПІВПРАЦІ АРТИЛЕРІЇ ТА АВІАЦІЇ В ХОДІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У роки Першої світової війни авіація стала повноправним учасником бойових дій. Літаки використовувалися для вирішення найрізноманітніших завдань, але головним з них залишалася взаємодія з сухопутними частинами. Її складовою було коректування артилерійського вогню – найскладніший різновид такої взаємодії, оскільки він вимагав добре налагодженої системи зв'язку авіації з артилерією та відповідної підготовки персоналу [5, с. 127].

«Вдягаюся скоро в сподні¹ з бараниці поверх моєї одежі, на се другі сподні з непромокальної шкіри, таку ж куртку, і щільну шапку, поприпинану на грудях, довкола сего йде грубий вовняний шалик, щільно запнятий. Ходити в тім доволі тяжко. Лізу до середини літака, що саме відбуває пробу мотору. Мотор зачинає такий голос, що заглушує всіх. Подають мені тяжкі папучі², котрі взуваю з трудом. Розглядаюся в своїй маленькій хатці. За мною лежить пістоля Мавзера і кріс Манліхера, з боку світильний пістолет і набой. При стрічі з иньшим літаком, приступаєся до скорострілу. На ліво, коло мене, прикріплена скринка з

¹ Сподні – штани

² Папучі – черевики, взуття

таємничим «рдіо». Це іскровий телеграф, до керування батареєю, що має на цілі поборювати ворожу артилерію. Я мав іншу задачу. Мотору до апарату мені не дали. Перед собою помістив я фотографічний апарат, що важить яких 8 кг. Апаратом мав я оглянути лінію Станиславів-Надвірна» [1]. З цієї цитати твору Петра Франка можемо прослідувати одну з перших тактик застосування авіації у бою – розвідка та зйомка для подальшого віддаленого та відкладеного рекогностування та вивчення місцевості. На відміну від повітроплавної авіації у літаків до недавнього часу була одна проблема – вони не зависали на одному місці. Тому перші кадри авіарозвідки були настільки неякісними, що іноді неможливо було розпізнати взагалі місцевість. З винаходом нових фотокамер із можливістю зйомок швидкою серією, у сфері аеророзвідки все змінилося.

З іншого боку артилерія. Вважається, що останній постріл у Першій світовій війні здійснили військовослужбовці 11 артилерійського полку, батареї Е, розрахунку гармати під назвою «Каламіті Джейн». 155-мм 95-фунтовий снаряд запустили 11 листопада об 11 год. 00 хв. [2]. Є декілька типів артилерійської розвідки: акустична, оптична, аеророзвідка. При виникненні нових типів пороху, нових стволів, нарізів, заряджання з казенної частини, тощо, збільшилася і дальність стрільби, вперше військові отримали спроможність стрільби далі, ніж можна побачити навіднику. З'явилася тактика стрільби із закритих позицій, тобто тільки завдяки математичним розрахункам можна було налаштувати стрільбу так, щоби вона була успішною. Для цього потрібно було максимально точно вираховувати своє місце розміщення та місце розміщення цілі відносно власної вогневої позиції. Після появи авіації, її пристосування до потреб армії, що розпочалося майже відразу, зокрема при коректуванні стрільби артилерії із закритих позицій та розвідки місцевості з виявленням планових цілей. Найбільш проблемною у всіх арміях Першої світової війни була відсутність єдиного управління у артилерійських підрозділах.

Кожна дивізія мала свою дивізійну артилерію та невелику кількість важких гармат, децентралізоване управління вогнем. Під час атаки необхідно було зосередити вогонь важких гармат командиром артилерії корпусу зі штаб-капітаном і достатніми засобами зв'язку. Його слід називати CRA і він повинен командувати такими частинами артилерії, не підпорядкованими командирам дивізій. Це була розумна пропозиція. CRA, як запропоновано, приєднувалося до ієрархії CGS. Кожен старший офіцер у цій командній ієрархії мав право, відповідно до інструкцій FSR (ч. I), наказувати безпосередньому підлеглому звільнити один або декілька своїх підрозділів, щоб той керував ними за своїм баченням. Однак для того, щоб створити ці нові посади, була потрібна поправка до «Керівництва персоналом» 1912 р. Цей документ додав деталі до положень FSR (ч. II), яке гарантувало, що усі генеральні та адміністративні штаби мали працювати синхронно, уникаючи проблем, які переживала британська армія в Південній Африці на зламі століть. Суворе дотримання ч. II та довідників, заснованих на ній, довело свою цінність. Ланцюжки постачання під керівництвом QMG і управління персоналом під керівництвом AG були визначені ним і якісно працювали у 1914 р. Однак проблема була в третій великій частині GHQ, ієрархії CGS. Для визначення CRA у цій ієрархії була потрібна поправка до «Керівництва персоналом» 1912 р. Для цього потрібне було процедурне схвалення від начальника Імперського генерального штабу у Військовому відомстві, а потім нова посада була обов'язковою для її оновлення в армійських наказах. За свою кар'єру Дю Кейн підготував багато поправок до FSR і був добре обізнаний із процесом.

Якби ці посади були включені до Статуту, існувала б єдина структура командування для керування важкою артилерією, що швидко розросталася і раціоналізувалася з використанням польової артилерії під час окопної війни [3]. Це приклад бюрократичних відносин, що існували в кожній армії і змінювалися

лише при неймовірному та повсюдному тиску збройних сил на своє командування та суспільства на політичні кола. Як наслідок, коли у німецької армії повним ходом розвивалася артилерійська розвідка, зокрема аеророзвідка, у британській щойно задумувалися, як оптимізувати управління артилерією. Окрім первинних завдань, аерофотозйомки та патрулювання, у ході війни аеророзвідка взяла на себе ще й інші тактики: спостереження за ворожими літаками чи повітроплавними суднами; захоплення документів; виявлення слідів від розривів; спостереження спалахів розривів; наземні цілі чи розвідка (артилерія, легка кіннота); секретні агенти, секретні об'єкти; звукова розвідка; бездротові перехоплення.

Ще до того, як США приєдналися до Першої світової війни, трансформації в американській армії розпочалися серйозні. «Закон про національну оборону» (1916 р.) дозволив збільшити армію до 21 полку польової артилерії. Наступного року, до квітня 1917 р., коли США офіційно приєдналися до війни, чисельність артилерійських підрозділів досягла 8 тис. офіцерів і солдатів. До кінця війни їх вже було 460 тис. осіб. Менш ніж за три роки американські артилерійські підрозділи різко збільшилися та розширилися, але не без ускладнень, завдяки використанню іноземної зброї та нових методів ведення бою.

Польова артилерія США могла вести вогонь по ворожих підрозділах, яких могли бачити, але це робило їх вразливими, тому часто артилеристи уникали стрільби прямим наведенням. Нові методи, які вони вивчали, дозволили артилерії вести загороджувальний і бомбардувальний вогонь навісним способом із закритих позицій. Бомбардування використовувалося для ураження солдатів, оборони і техніки противника зосередженим вогнем за наміченими цілями. Загородження сковували противника або перешкоджали його просуванню вогнем у визначеному районі. Батареї могли зміщувати вогонь за розкладом, щоб створити рухомий загороджувальний обстріл, за яким піхота просувалася.

Під час Першої світової війни союзники росії по Антанті скеровували їй на допомогу декілька військових контингентів: бельгійський та британський броньові дивізіони, французькі та британські авіаційні частини. Порівняно невеликі за чисельністю, але оснащені першокласною для свого часу військовою технікою, вони призначалися для якісного посилення російської армії на ключових ділянках фронту [6, с. 116].

Важливою частиною співпраці авіації та артилерії була робота літаків та дирижаблів із зенітними частинами з знешкодження ворожих літаків та дирижаблів. Навіть після винаходу та удосконалення літаків повітряні кулі продовжували залишатися військовою силою упродовж усієї Першої світової війни, оскільки вони дозволяли спостерігачеві сканувати наземну частину фронту на безпечній відстані в межах своїх власних ліній [7, с. 6]. Упродовж усієї Першої світової війни Нідерланди залишалися нейтральною країною. Необхідність уважно стежити за розвитком подій у ході війни постійно була присутня. Завжди існувала реальна небезпека, що Нідерланди будуть втягнуті у війну проти своєї волі. У такому випадку збройним силам Нідерландів довелося мати у своєму розпорядженні достатні військові засоби і тактику, щоб мати шанси на успіх. Військове командування здійснювало намагання не відставати від технічних і тактичних розробок. Так, у 1913 р. парламент Голландії схвалив створення військової авіації як підрозділу армії. Рік і місяць потому ці сили доповнено було частиною мобілізованих збройних сил, які сприяли збереженню нейтралітету Нідерландів шляхом повітряного патрулювання [9, с. 52].

Методика ведення повітряної артилерійської розвідки з дирижаблів та літаків кардинально відрізнялася. Початок такої розвідки покладено у жовтні 1911 р. під час Тріполітанської війни, коли деякі з пілотів пробували свої сили, вилітаючи з розташування своїх військ на 5–6 км, причому ворогів не виявляли. Незабаром повітряна розвідка почала приносити відчутну користь. Окупаційна італійська

армія зазнавала постійних нападів з боку турків і арабів, особливо біля міста Тріполі, неподалік якого знаходився оазис Айн-Зарра, що примикав до італійських окопів. Пересічена місцевість та перевага арабської кінноти робили сторожову охорону ненадійною. Ворог постійно турбував італійців, несподівано «виростаючи із землі». Літальні апарати проводили розвідки вранці та ввечері, виявляючи загрози нападу завчасно, передаючи дані польовій артилерії. 1 листопада 1911 р. повітряна розвідка виявила присутність значних сил арабів, які стояли табором на південь від Тріполі, про що повідомили штабу експедиційного корпусу. Виявлено три групи противника і точно визначено їхнє місцезнаходження. 4 листопада поточного року пілоти доносили, що штаб арабсько-турецьких військ знаходився у Сук-Ель-Гіамі. Зокрема, 11 листопада повідомляли точні дані про ворожу батарею, після чого артилерійським вогнем італійці незабаром її подавили, змусивши ворога залишити свою позицію. 19 листопада повітряна розвідка продовжувала відкривати біваци арабських військ. 21 листопада вилетіло відразу 5 пілотів і повідомили цінні відомості про місця угруповань противника та характер зайнятих ними позицій.

Особливо важливе значення мала розвідка 26 листопада. Пілоти повідомили, що дві колони арабів чисельністю близько 20 тис. осіб виступили зі своїми обозами з оазису Айн-Зарра вглиб країни до Тархона, причому бази залишилися близько 20 наметів. Розвідка дала можливість італійцям розпочати наступ [10, р. 181–228; 11, р. 911–918; 12, р. 403–434]. Московитами у Першій балканській війні вчинено вперше в історії авіаційне бомбардування мирного населення водночас проводилася тими ж апаратами розвідка, і коректування артилерії [13, р. 98–108; 14], що показало багатofункціональні потенційні можливості авіації. Дуже важливою ланкою співпраці артилерії та авіації було спостереження за логістикою ворога та крупними перевезеннями залізницею. Тим не менше із тодішнім розвитком технологій все мало певні обмеження. Наприклад, у французів, перевезення залізницями з внутрішніх областей Німеччини до французького театру бойових дій могли спостерігатися повітряною розвідкою лише у кінцевих пунктах. Отже, очікувані відомості могли стосуватися лише районів пересування військ; напрямків руху частин, що висадилися, районів зосередження сил і розмірів зосереджуваних груп військ; в окремих випадках діяльності деяких рокадних залізниць, рух на яких міг би дати відомості про райони, куди переміщення різних потоків ешелонів, що прибували із внутрішніх областей Німеччини.

Стрільба артилерією прямим наведенням мала один недолік – коли ти стріляєш у ворога і бачиш його, то й він тебе бачить. Тому при переході до стрільби із закритих позицій, які досить часто укріплювали, дала можливість перейти до більш статичної війни та війни фронтами. До виникнення розвідувальної авіації система наведення виглядала приблизно так: передній спостерігач надсилав інформацію про місцезнаходження (полярними відносними координатами) і відносне перевищення цілі; центр наведення вогню порівнював це з положенням гарматних батарей і визначив параметри «дирекційного кута», доворот ствола відносно прогнозованого напрямку стрільби з використанням евристичних таблиць з поправками на висоту, температуру, тиск, вітер, знос каналу ствола, температуру ствола, вагові знаки снаряду та властивості кожної конкретної партії заряду; будь-які помилки або несподівані проблеми виявлялися, коли перші снаряди падали не в ціль, і спостерігач, бачачи розриви, міг вносити виправлення на місці, тобто, відбувалося так зване «пристрілювання». Артилеристи набирали на пристроях гармати значення і стріляли за наказом. З появою спочатку повітроплавної, а згодом крилатої авіації, вдалося більш точно і частіше виявляти, зокрема й артилерійські, позиції ворога та більш точно вираховувати установки для стрільби. Також на порядок уточнилися й прогнози погоди та зняті метеодані.

Артилерійські установки довоєнного типу мали плоску оброблену поверхню для розміщення пристрою під назвою «квадрант стрільби». Цей пристрій трикутної форми мав «міхур», і коли на ньому встановлювали потрібну висоту, стрілець піднімав або опускав ствол гармати, доки «міхур» не вирівнювався. Інший тип стрілецьких квадрантів складався зі шкали на довгій палиці, яка вставлялася у ствол. Нитка або дріт, що звисала зі шкали, вказувала на висоту і стрілок піднімав або опускав ствол, доки дріт або мотузка не вказувала на шкалі відповідну висоту. Азимут або відхилення визначалися трохи складніше. За допомогою компаса навідник міг стояти за стволом і розташовуватися через центр ствола обличчям до противника. Вирівнювання прицілу з двома кілками давало стволу базове відхилення. Переміщення ствола на один поворот ліворуч або праворуч міг дорівнювати кількості міліградусів, що згодом стали тисячними поділками кутоміра або градусів у радіанах – довжині дуги у відхиленні або переміщенні удару об ліву стінку ствола або праву. Використовуючи одну гармату (центральну), як базову частину, усі інші гармати рухали стволами вгору чи вниз, ліворуч чи праворуч одночасно. Коли снаряд базової гармати приземлявся у потрібному місці, усі інші гармати стріляли, використовуючи аналогічні дані, це створювало так звану «паралельну оболонку», при цьому кожен снаряд приземлявся на одній лінії на тій самій відстані, що гармата знаходилася від основної. До Першої світової війни артилерійська стрільба й цілевказування розвинулися до рівня науки. Подібні методи, що використовували тригонометрію та геометрію для точного визначення цілі, еволюціонізували і дали можливість технічно вдосконалити засоби ураження.

Під час Першої світової війни винахід польового телефону дозволив спостерігачеві наводити та змінювати вогонь на цілі, а потім дозволяти артилерії завдати нищівного удару. Після війни німці стали піонерами звукової дистанції, яка дозволяла їм точно визначати розриви вночі за звуком пострілу, але в Першій світовій війні передовий спостерігач був ключовою особою, і ворожі снайпери завжди прагнули його нейтралізувати. Поява розвідувальної авіації та новітніх на той час систем зв'язку дала у бойових діях нове спрямування, нову основну задачу для командування, а саме – збереження основної бойової одиниці – особового складу – спеціалістів війни. Саме тому одним із основних уроків Першої світової війни став перехід від вербованих, мобілізованих неефективних армій до менших, але краще підготованих, професійних, технологічно оснащених контрактних добровільних регулярних армій. В оперативному плані такі розміри армій було в основному важко контролювати за допомогою систем управління 1914 р. та допоміжних транспортних і матеріально-технічних структур, як військових, так і цивільних, доки війна не перейшла у свою «окопну» фазу на Заході. На Сході та на Балканах маневрова війна усе ще була можлива, враховуючи меншу щільність військ. Радіо перебувало в зародковому стані та використовувалося неналежним чином. Під час Громадянської війни в США виявилось, що телеграф просто був недостатньо ефективними, через що прийняття рішень не узгоджувалися з реальністю та необхідністю.

До 1918 р. армії та корпуси отримали значну моторизацію не тільки для військових маневрів, але й для логістики та артилерійських тягачів, які замінили коней. У 1914 р. навіть німці, розгорнули найбільшу важку польову артилерію, виявили відсутність вогневої потужності. Зросла не тільки відносна кількість гармат на людину, але й вага снарядів, що викликало дефіцит боєприпасів у всіх сторін. Артилерія замінила піхоту як домінуючу силу в арміях, які в 1914 р. спиралися на гвинтівки з польовою гарматою та кулеметом.

Список використаних джерел

1. Франко П. В літаку. Франко: Наживо / Franko: Live. URL: <https://is.gd/jVHyYQ>
2. Hymel K. The last ones to fire : the 11-th field artillery in World War I. The army historical foundation. URL: <https://armyhistory.org/the-last-ones-to-fire-the-11th-field-artillery-in-world-war-i/>
3. Keable-Elliott D. Field Artillery and Infantry on the Western Front during the First World War. The Western Front Association is a registered charity in the United Kingdom, no 298365. BM BOX 1914, London, WC1N 3XX. URL: <https://www.westernfrontassociation.com/world-war-i-articles/field-artillery-and-infantry-on-the-western-front-during-the-first-world-war/>
4. Cinelli C. Fighting on Flying Machines. Wonders and Horrors of Aerial Warfare in Pilots' Personal Narratives (1915–1918) // Close Encounters in War Journal. 2022. P. 16–52.
5. Ткачук П., Харук А. Проблеми співпраці з артилерією української авіації у 1917–1920 рр. // Військово-науковий вісник. Вип. 30. Львів: Національна академія сухопутних військ, 2018. С. 127–135.
6. Харук А. Французькі авіатори та авіаційні частини на східному фронті Першої світової війни. Військово-науковий вісник. Вип. 34. Львів: Національна академія сухопутних військ, 2020. С. 116 – 128.
7. Gutman J. Balloon-Busting Aces of World War I. Oxford: Osprey Publishing, 2005. 96 p.
8. King H. Sopwith Aircraft 1912-1920. URL: <https://flyingmachines.ru/Site2/Arts/Art5798.htm>
9. Klinkert W. A matter of the most vital importance: Military Aviation in the Netherlands 1914–1920. Baltic Security and Defence Review. Vol. 12, issue 1. 2010. P. 52–75.
10. Tazzioli R. Italian Mathematicians and the First World War: Intellectual Debates and Institutional Innovations / Pietro Nastasi, Rossana Tazzioli. The War of Guns and Mathematics. American Mathematical Society, 2014. P. 181–228.
11. Lenci A. Voices of the Great War: A Richly Annotated Corpus of Italian Texts on the First World War / Alessandro Lenci, Simonetta Montemagni, Federico Boschetti, Irene De Felice and oth. 12th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020). Marseille, 2020. P. 911–918.
12. Ungari A. The Italian Air Force from the Eve of the Libyan Conflict to the First World War. Rome: SAGE Publications, 2010. P. 403–434.
13. Bailey R. 'Baby killers' in the Balkans: Airship raids on Salonika and their impact. The Macedonian Front, 1915–1918: Politics, Society and Culture in Time of War. Ch. 8. 2022. P. 98–108.
14. Vogiatzis D. Some notes on Early Balkan Aviation History (1912–13). URL: <https://is.gd/b8mhLn>

Валерій ЯНУСЬ

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету*

імені Володимира Гнатюка

ТИПОЛОГІЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ СПОРУД ПІД ЧАС ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Фортифікаційні споруди завжди відігравали важливу роль у військових діях. Їхнє головне призначення полягає у створенні захисних рубежів, що забезпечують оборонним силам додатковий захист від атаки ворога, а також ускладнюють його просування. Фортифікації розвивалися одночасно з еволюцією зброї, тактики та стратегії ведення бою. Від давніх фортець – до сучасних бункерів і укриттів, фортифікаційні споруди були і залишаються важливим елементом будь-якого конфлікту. В умовах сучасних конфліктів, де використовуються високотехнологічні озброєння та дрони, роль фортифікаційних споруд ще більше зростає.

Фортифікаційні споруди мають давню історію, яка починається ще з часів Стародавнього Єгипту та Месопотамії. Давні цивілізації зводили укріплені міста для захисту від загарбників. Одними з найвідоміших є стіни Вавилону та фортечні споруди Єрусалиму [1, с. 41]. Середньовічні європейські замки та фортеці були споруджені для захисту від ворожих вторгнень і мали вежі, мури та рови.

З появою вогнепальної зброї, особливо артилерії, класичні фортечні стіни стали менш ефективними. Це призвело до розробки нових фортифікаційних систем, таких як бастіонні форти, що дозволяли ефективніше протистояти гарматним обстрілам [2, с. 84]. Упродовж XVII–XVIII ст. з'явилися складні фортифікаційні комплекси, розраховані на тривалу облогу.

Під час Першої світової війни ключову роль відігравали окопні системи. Технології ведення війни змусили війська переходити до глибоких систем окопів, бліндажів і підземних укриттів, що забезпечували надійний захист від артилерії та кулеметного вогню. У Другу світову війну з'явилися більш сучасні укріплення, такі як ДОТи та ДЗОТи, які мали витримувати потужні артилерійські та авіаційні удари.

Фортифікаційні споруди зазвичай діляться на кілька основних категорій, залежно від їх призначення, довговічності та рівня захисту. Польові фортифікації будуються у відносно короткий термін і зазвичай використовуються для тимчасового захисту військових позицій [3, с. 12]. Вони включають: окопи – це найпростіші заглиблення в землі, що забезпечують захист від ворожого вогню. Окопи, зазвичай, мають вигнуту форму, що допомагає зменшити ризик прямого влучення під час обстрілів; бліндажі – це більш захищені споруди, які використовуються для укриття особового складу або зберігання зброї. Бліндажі, зазвичай, мають дерев'яні або бетонні перекриття, здатні витримувати удари артилерії; землянки – споруди, що заглиблені в землю і використовуються для тривалого перебування військових під час обстрілів або ворожого наступу. Вони можуть бути обладнані для зберігання боєприпасів, життєво важливих ресурсів та тимчасового проживання солдат.

Постійні фортифікаційні споруди призначені для тривалого використання та захисту важливих об'єктів, таких як міста, військові бази або стратегічні пункти: фортеці – історично використовувались для захисту стратегічних об'єктів і населених пунктів. Типова структура середньовічної фортеці включала зовнішні стіни, вали, рови, вежі та оборонні брами [4, с. 57]. З розвитком артилерії фортеці поступово втрачали свою ефективність, але їхні основи використовувались для будівництва нових видів укріплень; ДОТи і ДЗОТи – ці споруди стали

популярними у ХХ ст. ДОТи (довготривалі оборонні точки) будувалися з міцного залізобетону і призначалися для захисту особового складу та зброї під час артилерійських обстрілів. ДЗОТи (дерев'яно-земляні оборонні точки) були менш захищеними, але їх можна було швидше побудувати.

З початком ХХІ ст з'явилися нові мобільні системи фортифікацій, які можна швидко розгорнути на полі бою. Це особливо важливо в умовах сучасних конфліктів, коли мобільність і швидкість мають вирішальне значення: HESCO – сучасна мобільна система захисних бар'єрів, яка складається з металевих сітчастих контейнерів, наповнених ґрунтом або піском. Такі укріплення можуть бути зведені швидко і забезпечують надійний захист від вогню стрілецької зброї, артилерійських обстрілів та вибухів; протитанкові бар'єри – ці споруди використовуються для обмеження пересування ворожої бронетехніки. До них належать «драконові зуби», бетонні перешкоди, протитанкові рови та інші інженерні загородження.

Сучасні військові конфлікти, такі як війна в Україні, знову привернули увагу до важливості фортифікаційних споруд. Використання сучасних видів зброї – артилерії, мінометів, дронів і високоточної зброї – змусило військових переглянути підходи до фортифікацій. Війна в Україні показала необхідність у будівництві складних окопних систем, які забезпечують як захист, так і можливість мобільного маневру. Окопи будуються з використанням сучасних матеріалів, які захищають від нових загроз, таких як безпілотники. Сучасні безпілотні літальні апарати здатні завдавати точкових ударів по фортифікаціям, що призводить до необхідності створення спеціальних укриттів. Ці укриття мають підвищену стійкість до атак з повітря та можуть бути швидко споруджені за допомогою мобільних систем.

Інженерні загородження і стримування ворога: мінні поля – це один з найефективніших способів стримування просування ворожих військ [3, с.208]. Вони можуть бути як протипіхотними, так і протитанковими. Мінні поля створюють перешкоди для швидкого пересування противника, змушують його шукати обхідні шляхи або витратити час на розмінування території, що надає оборонцям більше часу для організації ефективної оборони або контратак; протитанкові рови – це глибокі й широкі траншеї, які перешкоджають пересуванню бронетехніки. Їх використовують разом із іншими загородженнями, такими як мінні поля або протитанкові загородження (наприклад, «драконові зуби»). Рови можуть бути наповнені водою або інженерними пастками, що робить їх ще більш ефективними; інженерні загородження з колючого дроту – встановлюються для ускладнення пересування піхоти противника. Вони зазвичай використовуються як додатковий захист біля окопів або бліндажів. Колючий дріт може бути встановлений у вигляді кількох рядів або спеціальних перешкод, які утворюють складні до подолання бар'єри; «драконові зуби» – це бетонні перешкоди, що використовуються для блокування руху танків і іншої бронетехніки. Їх зазвичай встановлюють у кілька рядів для створення суцільної протитанкової перешкоди. Такі споруди широко використовувалися під час Другої світової війни і досі залишаються ефективними в умовах сучасних конфліктів.

Оборонні лінії є одним з найважливіших елементів у системі стримування. Історично, ці лінії оборони склалися з численних укріплень, фортифікаційних споруд і інженерних загороджень. Найвідоміші приклади оборонних ліній: Мажино – побудована Францією перед Другою світовою війною для захисту від можливого німецького вторгнення. Це була одна з найскладніших систем оборони свого часу, яка включала підземні бункери, гармати та протитанкові загородження. Хоча вона була сильною оборонною системою, її основний недолік полягав у тому, що вона не охоплювала всі можливі напрямки наступу, що дозволило німецьким військам обійти її через Бельгію; Маннергейма –

оборонна система Фінляндії, побудована на Карельському перешийку для захисту від СРСР під час «зимової війни». Лінія включала ДОТи, ДЗОТи, мінні поля та інженерні загородження, що дозволило фінським військам ефективно стримувати радянські війська в перші місяці конфлікту; Сігріда і «Атлантичний вал» – німецькі оборонні лінії під час Другої світової війни, які призначалися для стримування наступу союзників у Європі. Вони включали численні бункери, артилерійські позиції та загородження вздовж узбережжя Франції, Бельгії та Нідерландів.

Сучасні війни, як і раніше, потребують надійних фортифікаційних споруд, але нові технології та загрози змінили підходи до їх будівництва. Гібридні конфлікти, де використовуються не лише регулярні військові сили, але й партизанські тактики, інформаційна війна та кібератаки, вимагають гнучких підходів до захисту [5, с. 293]. У таких умовах класичні фортифікаційні споруди можуть доповнюватися новими видами захисту: засоби протидії дронам – безпілотники дедалі частіше використовуються для ведення розвідки та завдання ударів по фортифікаційним спорудам. Сучасні укріплення повинні враховувати цей фактор. Такі споруди часто мають додаткові елементи захисту, наприклад, сітки або інші засоби для зниження точності ударів з повітря; мобільні укриття – це новий тип укріплень, які можна швидко розгорнути в польових умовах і які здатні захистити особовий склад від різних видів загроз. Мобільні укриття можуть переміщуватися залежно від зміни тактичної ситуації на полі бою; фортифікація у міських умовах – міська фортифікація набуває все більшого значення, оскільки сучасні конфлікти часто проходять у населених пунктах. Тут ключову роль відіграють інженерні укріплення всередині будівель, захист вулиць та перехресть, а також підготовка захищених командних пунктів у підвалах та інших захищених приміщеннях.

Сучасна війна характеризується використанням високоточної зброї, що вимагає нових підходів до фортифікації. Наприклад, захищені підземні бункери або укриття, побудовані з використанням сучасних матеріалів, здатні витримувати удари ракет або снарядів із високою точністю: підземні фортифікаційні системи – завдяки сучасним технологіям деякі оборонні об'єкти створюються під землею, що надає їм підвищену стійкість до обстрілів. Такі споруди можуть мати багаторівневу структуру з декількома входами і виходами, що робить їх важкодоступними для противника.

У сучасних війнах роль фортифікації виходить за межі фізичних споруд. З появою високих технологій та мережевих систем, кіберзахист стає частиною загальної фортифікації. Системи управління вогнем, радіозв'язок та інші технологічні компоненти військових укріплень мають бути захищеними від кібернападів, які можуть паралізувати роботу фортифікаційних систем або вивести їх з ладу. Фортифікаційні споруди відіграють ключову роль у захисті військових позицій як у минулому, так і в сучасних умовах. Еволюція зброї, тактики та технологій постійно змінює вимоги до укріплень, але їхня основна функція залишається незмінною – захист особового складу, техніки та стратегічних об'єктів. У майбутньому, з розвитком новітніх технологій, фортифікація продовжить адаптуватися до нових викликів, таких як високоточна зброя, безпілотники та кіберзагрози.

Фортифікаційні споруди в сучасній війні все більше поєднують традиційні методи захисту з новітніми технологіями, створюючи багаторівневу систему оборони, здатну ефективно протистояти сучасним загрозам. Уміння правильно планувати та будувати фортифікаційні укріплення може мати вирішальне значення для успіху в бойових діях.

Список використаних джерел

1. Лесик О. В. Замки та монастирі України. Львів: «Світ», 1993. 176 с.
2. Матеріали доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. Тернопіль, 1985. 40 с.
3. Мацюк О. Я. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівники. Львів: Центр Європи, 2005. 192 с.
4. Ониськів М. Історія міст і сіл Теробовлянщини. Тернопіль: «Збруч», 1997. 537 с.
5. Остапенко І. С., Філь В. М., Крамар І. Є., Шаптала О. І. Основи інженерної підготовки: навчальний посібник. Дніпро: УДУНТ, 2022. 391 с.
6. Пірко В. О. Оборонні споруди в межиріччі Дніпра і Сіверського Дінця (друга половина XVII–XVIII ст.). Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. 94 с.

Лілія ТРОФИМОВИЧ

*докторка історичних наук, професорка кафедри
гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного*

ПОЛЬСЬКІ ЛЕГІОНИ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Від початку Першої світової війни польські землі, що входили до складу Австро-Угорщини, Німеччини та росії – учасників поділів Польщі, перетворилися в арену запеклих боїв між вказаними країнами, яких ця війна розділила на два ворогуючі табори. Польське питання не було домінуючим для Троїстого союзу та Антанти, але бої відбувалися на території, заселеній поляками, і учасники цих блоків змушені були визначити своє ставлення до нього, маніпулювали прагненням польського народу відродити свою державу і створювали польські добровольчі формування. У 1914 р. у збройних силах Австро-Угорщини, Німеччини та росії налічувалося 1,5 млн поляків, які по обидва боки фронту вбивали один одного.

Варто зазначити, що ні Відень, ні Берлін, ні Петербург не були зацікавлені у відновленні польської державності та наданні польському народу незалежності. Основою формування польських легіонів стали «Стрілецький союз», «Стрілець», «Польські стрілецькі дружини», що на початку війни були об'єднані під керівництвом коменданта Юзефа Пілсудського, який у Галичині зосередив близько 3 тис. стрільців [1, s. 296]. Згідно з домовленістю з Генеральним штабом австро-угорської армії, 6 серпня вони вторглися у Королівство Польське з метою підняття там антиросійського повстання. Проте місцеве населення не підтримувало їх задуму, а австро-угорське командування висунуло вимогу розпустити стрілецькі загони.

У цій ситуації голова Польського кола в Державній Раді Юліуш Лео озвучив пропозицію приєднати загони Ю. Пілсудського до польських формувань у складі австро-угорської армії – польських легіонів [2, с. 433]. Офіційний Відень погодився на створення двох польських легіонів – Східного та Західного, які б налічували по 8,5 тис. бійців, носили стрілецькі мундири, використовували рідну мову, підпорядковувалися австро-угорському командуванню і склали присягу на вірність Габсбургам. Стрілецькі загони Ю. Пілсудського були переформовані у 1-й полк, а пізніше – 1-шу бригаду Легіонів. Планувалося їх використання лише на Східному фронті проти росії [3, с. 117].

Для вирішення питань, пов'язаних з формуванням Легіонів, у середині серпня 1914 р. створено, очолюваний Ю. Лео, Головний Національний Комітет, що представляв усі польські політичні сили в Галичині і який проголосив війну Австро-Угорщини проти росії війною за відродження польської держави. Будучи розпропагандованою народовими демократами (ендеками), негативно і болісно реагуючи на національні обмеження, а також на відступ австрійської армії й окупацію російськими військами Галичини з її адміністративним центром – Львовом, абсолютна більшість особового складу Східного легіону відмовилася

присягати на вірність Францу Йосипу I, а сам Легіон був офіційно розпущений (з 5-ти тис. присягу склали близько 800 легіонерів) [4, s. 42, 48].

Західний легіон, до складу якого входили три бригади, що налічували 25 тис. осіб, упродовж першого воєнного року брав участь у боях і зазнав істотних втрат. Як зауважив український історик А. Руккас, попри численні вимоги Головного Національного Комітету та нового командувача легіонами генерала К. Тшаско-Дурського (першим очільником був австрійський генерал Р. Бачинський), верховне командування австро-угорської армії не звело усі польські частини і підрозділи в єдине з'єднання; 2-й та 3-й піхотні полки, два кавалерійські ескадрони та артилерійський дивізіон були направлені у Карпати, оскільки не виключалася можливість переходу російськими військами гірського хребта і захоплення ними Придунайської рівнини разом з Будапештом [5, с. 166]. Що стосується 1-го полку Ю. Пілсудського, то він у складі австрійської армії брав участь у наступі на Варшаву, який, проте, закінчився поразкою, а, отже, перекреслив плани легіонерів підняти у захопленій столиці всенародне антиросійське повстання. 11 листопада останні прибули до Кракова [6, s. 18].

Під час боїв особливо патріотично налаштовані були вояки 1-ї бригади, очолюваної Ю. Пілсудським, який у наступному році створив у Варшаві таємну Польську військову організацію, де, правда, йому довелося зустріти неприхильну позицію ендеків і проросійську в цілому орієнтацію населення Королівства Польського. Ю. Пілсудський вів активні пошуки сильних союзників, які б погодилися на утворення польської держави у будь-якій формі. З осені 1915 р. дислокацією трьох бригад Польських легіонів стала Волинь, де вони між Стоходом і Стиром вели запеклі бої з російськими військами, демонструючи стійкість і відвагу.

З поміж численних боїв Польських легіонів упродовж їхнього існування особливою запеклістю і драматизмом виділяються оборонні бої 4–6 липня 1916 р. в районі місцевості Костюхнівка над Стиром. Тоді Легіони не дорахувались двох тисяч вояків убитими, пораненими і полоненими [7, с. 97]. Усього за 1914–1916 рр. вони втратили щонайменше 15 тис. осіб вбитими і пораненими. Багатомісячними тяжкими боями на Волині Польські легіони закінчили свою фронтову службу і 6–8 жовтня 1916 р. були переведені у Барановичі. Усвідомивши, що подальша боротьба на боці Австро-Угорщини і Німеччини є безперспективною, а на порядок денний політичної і військової діяльності потрібно ставити питання про «польський уряд і військо», Ю. Пілсудський 29 липня 1916 р. подав у відставку з посади командира 1-ї бригади, започаткувавши тим самим процес самоликвідації Легіонів, оскільки його приклад наслідували багато інших вояків [5, с. 168].

5 листопада 1916 р. варшавський і люблінський генерал-губернатори від імені імператорів Німеччини й Австро-Угорщини оголосили маніфести про створення в майбутньому самостійного Королівства Польського та закликали вступати до «польської армії». Щоправда, кордони «незалежної» польської держави не визначались, але підкреслювалось, що гарантією її «вільного розвитку» стане тривкий альянс з цими монархіями. Після відмови переважної більшості легіонерів у липні 1917 р. скласти присягу на вірність німецькому імператору Вільгельму II вони були інтерновані або відправлені на службу до збройних сил Австро-Угорщини. У складі останніх створено Польський допоміжний корпус (6–7 тис. осіб), який скерували на Буковину, де він перебував до лютого 1918 р. У середині цього місяця легіонери вчинили збройний заколот. Частини з них вдалося прорватися за лінію фронту на російську територію і з'єднатися з польськими корпусами, що там формувалися. Ті, які не змогли цього вчинити, були ув'язнені в концтаборах на території Угорщини. На заключному етапі війни легіонери взяли активну участь у відродженні Вітчизни, склали основу для організації збройних сил Другої Речі Посполитої.

Список використаних джерел

1. Kukiel M. *Zarys historii wojskowości w Polsce*. London, 1996. 364 s.
2. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
3. Папакін А. Польський збройний чин під час Першої світової війни 1914–1918 рр. в українських архівах. *Славістична збірка*. 2016. Вип. 2. С. 112–119.
4. Wzosek T. *Polskie formacje wojskowe podczas I wojny światowej*. Białystok, 1977. 484 s.
5. Руккас А. О. Польські легіони на фронтах Першої світової війни. *Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнародної наукової конференції 14–15 травня 1998 року*. К., 1998. С. 165–170.
6. Klimecki M., Klimczak W. *Legiony Polskie*. Warszawa, 1990. 249 s.
7. Верба Т., Семінська Д., Златогорський О. Археологічні дослідження в с. Костюхнівка у 2015 р. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі*. Науковий збірник. Випуск 58 // Матеріали 58 Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині, смт. Маневичі, 5 – 6 липня 2016 року. Упоряд. Г. Бондаренко, А. Силук, П. Хомич. Луцьк, 2016. С. 97–100.

Володимир ТРОФИМОВИЧ

доктор історичних наук, професор кафедри історії імені професора

Миколи Ковальського Національного університету «Острозька академія»

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У 2024 р. народи усіх континентів відзначали дві драматичні дати – 110-річницю початку Першої та 85-ліття початку Другої світових воєн. Дві всепланетні, жорстокі, цивілізаційні катастрофи, які кардинально вплинули на хід історії людства та докорінно змінили карту світу. Деякі дослідники об'єднують ці дві події і говорять про 30-річну війну 1914–1945 рр., якій немає рівних за масштабами людських втрат, тяжких руйнацій в економіці, суспільному устрої, культурі, моралі, свідомості [1, с. 56]. На думку С. Віднянського, усі нещастя ХХ ст., яке принесло людству тяжкі випробування, розпочалися саме з Першої світової війни – найважливішої події століття, що відкривала нову епоху в історії цивілізації [1, с. 56]. Згуртовуючи людей перед загальною небезпекою, війна, разом із тим, оголила внутрішні конфлікти та напругу, які нуртували в кожній з воюючих країн і насамперед у багатонаціональних Росії й Австро-Угорщині. Як відомо, українські етнічні землі, починаючи з розподілів Речі Посполитої аж до початку світового конфлікту, були захоплені цими двома великими імперіями.

До того ж, не маючи у розглядуваний період своєї державності, українські території займали особливе місце у тогочасних задумах ворожих блоків, що перетворювало Україну не лише на один із найважливіших плацдармів воєнного протистояння, а й у вагомий регіон у перекроюваній Європі [2, с. 224; 3, с. 24]. Як зазначено у колективній праці «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна», «об'єктивно «українське питання» і, відповідно, роль незалежної української державності у структуруванні центрально-східноєвропейського державного політичного простору знайшли певне відображення у стратегічних планах Центральних держав (Німеччини й, меншою мірою, Австро-Угорщини) напередодні та під час Першої світової війни. Україну вони розцінювали як важливий чинник послаблення, а то й розвалу Російської імперії» [4, с. 108].

Спочатку подамо кілька зауваг, що стосуються українського питання у тогочасній європейській політиці. Правлячі режими країн, що входили до двох ворожих блоків, розпочинаючи війну, враховували, що Україна розташована в самому центрі Європейського континенту і вже цим може безпосередньо впливати на розв'язання важливих політичних та економічних проблем. Така

геополітична перевага недержавних українських земель робила їх надзвичайно привабливими й беззахисними для зазіхань воюючих держав [5, с. 15].

З іншого боку, від позитивного розв'язання українського питання залежало не лише майбутнє українців, а й Російської та Австро-Угорської імперій. «Україна – це постійне прокляття, яке самі над собою проголосили її гнобителі, – підкреслював знаний чеський публіцист Карел Гавлічек. – Так їм мститися пригноблена Україна ... Доки не буде виправлена кривда, завдана українцям, доти неможливий справді міжнародний спокій» [5, с. 15].

Водночас збройне протистояння цих імперій сколихнуло національні почування проживаючих тут українців, примусило їх боротися не лише за власне виживання як окремого етносу, а й виразно заявити про свої політичні вимоги щодо створення української соборної держави [2, с. 225]. «Тому поставили ми головне домагання: визволення великої (Наддніпрянської) України з російського (царського) ярма, – писав Кость Левицький, – причому розважували, що коли велика Україна стане самостійною, то й галицька земля до неї незабаром прилучиться» [6, с. 10–11].

Варто також наголосити, що напередодні та на порозі війни, як зауважив Р. Романюк, геополітичні міркування європейських політиків, дипломатів, журналістів, вчених зводилися до необхідності побудови саме самостійної України в рівноправному союзі з центральноєвропейськими країнами, проте у питанні про українську державну територію ясності не було. З одного боку, пропонувалося створити Українську державу на більшій частині українських етнічних земель, а з другого – лише на землях до Дніпра. Зазвичай, до таких розрахунків не входила Східна Галичина, а обидві можливості узалежнювалися від результатів війни, хоча з геополітичних міркувань найбільш прийнятним був саме перший варіант [7, с. 68].

У цьому зв'язку варто нагадати, що, своєю чергою, провідники української національної ідеї в півавстрійській частині українських земель пов'язували своє майбутнє з участю у війні на боці монархії. Зокрема, створена на початку серпня Головна Українська Рада у своєму «Маніфесті» закликала українців «стати однодушно проти царської імперії при тій державі, в якій українське національне життя знайшло свободу розвитку... Побіда Австро-Угорської монархії буде нашою побідою. І чим більше буде поразення росії, тим швидше виб'є година визволення України» [8, с. 212].

Розкриваючи суть українського національного питання в австрійській частині двоєдиної монархії, С. Попик підкреслював, що це був складний, взаємопов'язаний комплекс українських національних вимог і політичних, соціально-економічних заходів віденського уряду, спрямованих на розв'язання існуючих надзвичайно гострих питань, пов'язаних із поліпшенням культурно-освітнього та політико-правового становища українського населення в Галичині. На його думку, від початку світової війни українське питання тут значно розширилося за своїм змістом, набуло особливої гостроти, а австрійський уряд доклав чи не найбільше зусиль для його розв'язання. Саме в екстремальних умовах військового протистояння, максимальної внутрішньополітичної напруги чітко проявилися основні напрямки української політики Габсбургів, її особливості та відверто суперечливий характер [9, с. 6]. «Особливість українського питання в Австро-Угорщині полягала в тому, що його розв'язання залежало від двох, незалежних один від одного, урядів – австрійського та угорського. Але якщо в Австрії українська національна проблема існувала не в контексті українсько-німецького протистояння, а в світлі польсько-українських протиріч у Галичині та румунсько-українських конфліктів на Буковині, то в Угорщині українські національні вимоги були спрямовані проти «мадяризації» та самочинства державної адміністрації. Така ворожість українського та угорського світів породила упереджений підхід офіційного Будапешта до українців і

українського національного руху, що проявлялося у відвертому небажанні урядових кіл розв'язувати проблеми закарпатських «русинів» [9, с. 5].

Оскільки Відень відігравав провідну роль у справі пошуку варіантів розв'язання українського і польського питань, то неможливо без уважного розгляду його позиції підійти до об'єктивної оцінки загального стану речей у цих справах і конкретної ситуації на окремих часових відтинках.

Маючи на меті здобути перемогу над росією, австрійські зовнішньополітичне і військове відомства визначили, що цього можна досягти шляхом значного послаблення противника через внутрішні катаклізми в його країні. Для реалізації такого задуму міністерство закордонних справ відрядило у перші ж дні війни до Львова консула Емануїла Урбаса з чітким завданням нав'язати контакти з тими українськими організаціями і діячами, діяльність яких спрямована на відокремлення України від росії. Водночас українська проблема взагалі стала предметом тактичних і стратегічних досліджень австрійців. Складність розробки комплексного підходу офіційного Відня до української проблеми полягала в тому, що визволення України з-під панування росії і утворення окремої держави, а це для нього було б найбільш бажаним з геополітичних міркувань, поставило б одразу питання про майбутню долю українців у самій Австро-Угорській імперії. Мабуть, саме тому барон Л. Андриан, майбутній цивільний адміністратор Галичини, наголосив у своєму рефераті від 2 серпня 1914 р. на важливості української проблеми у Східній Галичині для зовнішньої політики Австрії, зазначив, що український народ серед усіх народів імперії за своїм значенням посідає перше місце не лише для підходів у політиці, але, навіть більше, для долі всієї монархії. «Від ставлення до нього, як ні від чого іншого, ... залежатиме значною мірою перебіг майбутньої історії Австро-Угорщини», – вважав він [3, с. 24; 10, с. 2].

У своїх теоретичних розробках австрійці, зрештою, не дуже турбувалися про можливість виникнення відцентрових течій у Східній Галичині. Адже, міркували вони, нація, яка переможе у війні й створить відповідно до своїх планів українську державу, очевидно, зможе диктувати і свої правила гри. А оскільки незалежна держава була найвищою метою усіх українців, то, на думку Л. Андриана, необхідно було вжити «енергійних заходів», аби у Східній Галичині «прискорити кінцеву, але ще досі не здійснену перемогу українофільства над московськими пережитками» [3, с. 25; 10, с. 2]. Це забезпечило б ефективнішу співпрацю українців з австрійцями і, крім того, значно підірвало б позиції росії серед її прихильників – москвофілів у цьому краї.

На відміну від Л. Андриана, згаданий вже консул Е. Урбас був переконаний, що австрійцям симпатії українців все одно забезпечені, оскільки другі мали чого сподіватися виключно від перших, «на відміну від можливості цілковитої русифікації, якої вони можуть очікувати з Петербургу» [10, с. 6].

Для здобуття українських симпатій Габсбургами до війни не зроблено практично нічого. Це сприяло поширенню москвофільських настроїв серед українців Галичини. Можливо, саме тому під час відступу австрійських військ з останньої під натиском російської армії частина населення, переважно москвофільської орієнтації, співпрацювала з новими окупантами. Представник австрійського Міністерства закордонних справ при штабі Верховного командування В. Гізь скаржився до міністерства на початку вересня 1914 року: «Русинське населення, а передовсім духовенство, займає ворожі позиції щодо наших військ і діє в погодженні з російськими частинами» [10, с. 18]. З цього факту він зробив такий висновок: «Мені здається, що українофільство, яке не має жодної підтримки в народі і яке виявилось у кінцевому підсумку лише теоретичною конструкцією деяких політиків, вичерпало себе як інструмент, що може бути використаний в найближчому майбутньому і слугувати великим політичним цілям та реалізації наших завдань» [10, с. 19].

У початковий період війни, разом із появою численних потоків біженців з Галичини та Буковини, перед австрійською владою постала серйозна проблема – так зване «питання української зради». Відень був у курсі того, що українське суспільство неоднорідне, а судові процеси 1914 р. у Львові, Марморос-Сігеті та Чернівцях розкрили справжні масштаби москвофільства. Тому, аби попередити зраду в тилу своїх військ, галицьке намісництво 8 серпня видало розпорядження про «превентивний арешт політично підозрілих москвофілів» і направлення їх до львівської в'язниці. Причому недовіра до українців тоді була настільки сильною, що генерал Кусманек у своєму рапорті до Відня навіть написав: «Якщо в Перемишлі залишиться бодай один українець, то я не несу відповідальності за фортецю» [9, с. 85].

В умовах хаосу та розгубленості, викликаних першими військовими поразками, помилки при арештах були звичайним явищем. Не дивно, що серед затриманих москвофілів опинилося чимала кількість австрофільськи налаштованих українців [9, с. 85]. Намагаючись якось виправити становище, міністр закордонних справ Л. Берхтольд у телеграмі від 26 серпня 1914 р. на ім'я представника зовнішньополітичного відомства при Верховному командуванні барона В. Гізля повідомляв: «Нам відомо, що польські урядові структури в Галичині, дискредитуючи перед центральними органами влади та військовим командуванням українських політичних лідерів, проводять серед них арешти, ототожнюють з росіянами, переслідуючи при цьому партійно-політичну мету... Потрібно чітко розрізняти в українському таборі українофільські та москвофільські елементи і всіляко зміцнювати серед перших симпатії до Австрії» [9, с. 86].

Незважаючи на постійні протести та клопотання, число українців у таборах для інтернованих до кінця жовтня 1914 р. постійно зростало. На початку листопада лише у Талергофі знаходилося 5700 українців, а таких «Талергофів у Австрії, – згадував К. Левицький, – було в запіллях немало і ще страшніших» [6, с. 75]. Масовий терор проти українців здійснювали австро-угорські війська, які без суду і слідства розправлялися з цивільним населенням тільки тому, що воно їм чимось не сподобалося. Лише в Галичині розстріляно та повішено 36 тис. українських цивільних людей, у тому числі стариків і жінок; стільки ж українських в'язнів загинуло в австрійських концтаборах [9, с. 88–90; 11, с. 58].

Що ж стосується українських земель за межами Габсбурзької монархії, то тут існування «свідомого своєї сили» українського народу не лише віталосся, а й енергійно підтримувалося. Планувалося навіть створити «Велику Україну» аж до Дону «з допомогою австрійської зброї». Так, 6 серпня 1914 р. консул Е. Урбас писав зі Львова прем'єр-міністру О. Гойосу, що, незважаючи на те, як буде розв'язане польське питання у тій переможній війні, московська влада лише буде відштовхнута, але не підірвуться її основи. З його точки зору, Австро-Угорщина повинна у цій війні мати одну мету. Вона мусить назавжди знищити російську владу, створити вільну Україну до Дону, збудити давні національні почуття у справжньому католицькому дусі Брестської унії: «Такий план – Україна аж до Дону, – писав Е. Урбас, – може здаватися у Відні фантастичним, однак про це тут можна говорити з окремими людьми, як про цілком реальну річ. Все, що я тут побачив у воєнному виступі (йдеться про набір до Легіону Українських Січових Стрільців – В.Т.), надає великої впевненості» [10, с. 6–7; 12, с. 114].

Теоретизування щодо можливих стосунків майбутньої держави з Австро-Угорщиною знаходимо у вищенаведеному листі Л. Урбаса до О. Гойоса від 6 серпня: «Така Україна політично була б лише незначним чином консолідована з Австрією, але мілітарно й економічно вона повинна була б бути щонайтісніше зв'язаною з нею, аби уникнути небезпеки впасти жертвою русифікації в майбутньому». При цьому Відень, на думку консула, також мав би певні політичні вигоди, оскільки «росія, відділена від Австрії ще й Румунією, більше

не становила б для неї загрози, а шлях на Константинополь для австрійців було б відкрито» [10, s. 7]. Голова уряду, погоджуючись з думкою дипломата, зазначив: «Якщо здолаємо росію, то створенню української держави сприятимемо з усіх сил, але така держава повинна бути незалежною і не нами керованою. Ми не перенесли б прилучення ще тридцяти мільйонів українців до монархії» [10, s. 8].

Слід зазначити, що Східна Галичина не розглядалася австрійцями як складова частина майбутньої української держави. Під питанням опинилась і доля інших українських етнічних земель – Холмщини і Підляшшя, які могли бути віддані полякам, аби зацікавити останніх у так званому «австро-польському рішенні, що передбачало приєднання до монархії відірваних від росії польських земель» [13, s. 172].

Політична еліта Дунайської монархії усвідомлювала, що від позиції тутешніх українців залежить східна політика держави та її, значною мірою, майбутнє останньої. Тому вона здійснювала спроби відшукати хоч якийсь варіант утворення української автономії, оскільки саме до цієї проблеми зводились українські національні вимоги, а разом з цим і основний зміст українського питання в імперії. У кінці серпня 1914 р. барон Л. Андріан представив новий варіант українського коронного краю. З нього випливало, що місцеві українці, як і поляки, одержували право скликати свій національний сейм і створювати земельні комісії, які б опікувалися національною культурою і шкільництвом. Правда, виникали труднощі, пов'язані з визначенням столиці для української автономії, оскільки величкі міст із більшістю українського населення в Східній Галичині, практично, не існувало, а Львів був «відверто польським містом». Тому в якості можливого варіанту української столиці Л. Андріан пропонував Чернівці та Тернопіль [9, с. 100–101]. Проте наприкінці 1914 р., як зазначив С. Попик, «в урядових структурах остаточно зрозуміли, що майбутнє української автономії залежить, у першу чергу, від способу розв'язання польської головоломки. Як вирішити питання з майбутнім устроєм польських земель, у Відні ще не знали, але претензії Німеччини на польську спадщину разом з амбіціями угорських політиків відклали його розв'язання «у довгий ящик». (У Будапешті заперечували проти перетворення Австро-Угорщини в ймовірну австро-угорсько-польську державу)» [9, с. 104].

Отже, досягнення спокою у східноєвропейському регіоні слід було шукати не у «відкушуванні шматків від українського тіла», а у створенні української держави на всіх українських етнічних землях. Така держава могла б бути і гарантом тривалого спокою у регіоні. Та про перспективу створення саме такої держави австрійські можновладці і думати не хотіли, бо це автоматично ставило б питання про добровільну відмову від української частини їх «клаптикової» імперії. Саме тому їхні політичні теоретизування на тему створення української держави зводилися до концепції, скроєної за наступною міркою: «так», але тільки за рахунок територій, які входять до складу інших держав.

Отож, українська проблема займала важливе місце в політиці Австро-Угорщини у початковий період Першої світової війни. Неспроможність розв'язати її в повному обсязі, як і національне питання в цілому, послужила однією з причин краху «клаптикової» монархії Габсбургів.

Список використаних джерел

1. Світові війни в історії та долі людства // Зовнішні справи. 2014. № 2. С. 56–59.
2. Ткаченко В. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна // Український історичний журнал. 2014. № 2. С. 217–231.
3. Трофимович В., Романюк Р. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни. Перша світова війна і слов'янські народи // Матеріали міжнародної наукової конференції 14–15 травня 1998 року. Київ, 1998. С. 24–30.
4. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. Київ: Кліо, 2014. 784 с.

5. Гусев В. Україна в Першій світовій війні: між Сциллою і Харибдою // Дзеркало тижня. 2014. № 26. 19 липня.
6. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. Львів: накладом власним, о.о. Василян у Жовкві, 1929. Ч. 1. 285 с.
7. Романюк Р. Українська державність в європейській політичній думці початку ХХ ст. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 214 с.
8. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Докум. і матер. Б.м.: Сучасність, 1983. Т. 1. 510 с.
9. Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. Київ; Чернівці: Золоті литаври, 1999. 236 с.
10. Hornykiewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914–1922: Deren Bedeutung und historische Hintergründe: In 4 Bd. Philadelphia Horn: Druk und Verlag Ferdinand Berger Söhne OHG, 1966. Bd. 1. 450 s.
11. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. Київ: Укр. письменник, 1993. 413 с.
12. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000. 346 с.
13. Höglinger F. Ministerpräsident Heinrich Graf Clam-Martinis. Verlag Hermann Böhlau nacht. Graz–Köln, 1968. 169 s.

Юрій ПЕТРИК

учитель історії Тернопільського ліцею 21-ї спеціалізованої мистецької школи імені Ігоря Герети, докторант гуманістичного факультету університету ім. Яна Длугоша у Ченстохові

Тетяна ПЕТРИК

здобувачка вищої освіти другого рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ВІЛЕНСЬКЕ ПИТАННЯ ПІЛ ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ І ЛИТОВСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

У 1918 р. минуло 123 роки з того часу, як «впала» об'єднана держава поляків і литовців – Річ Посполита обох народів, що існувала упродовж 1569–1795 рр. Звісно ж, це була держава не лише цих двох народів, адже на її території проживала також значна кількість українців, білорусів і євреїв, однак титульними вважалися саме поляки та литовці. Початок Великої війни (або Першої світової, як її назвуть згодом) ці народи, як і багато інших, «зустріли» бездержавними, проте завершення конфлікту створило умови для відновлення державності для низки країн. Хтось зумів скористатися «вікном можливостей», а комусь, попри значні зусилля, не вдалося цього зробити. Не винятком серед тих, хто вирішив реалізувати свої національні прагнення, були поляки та литовці. Фактично на той час уже були сформовані обидві нації: і польська, і литовська, проте погляди на майбутнє вони мали різні, як і різними були їхні бачення кордонів.

Якщо говорити про Литву, то ще 16 лютого 1918 р., під час німецької окупації (що тривала з 15 вересня 1915 р.), проголошено незалежність Литовської держави, однак питання встановлення її кордонів розтягнулося ще на багато років. Важливо розуміти, що німці не одразу стали союзниками литовців і прихильниками ідеї відродження Литовської держави. На литовських територіях утворено керований німецькими військовими округ Обер-Ост, а багатьом могло здаватися, що німці будуть більш прихильні до варіанту «Вільнюс для Польщі». Лише в 1917 р. Німеччина вирішила прийняти концепцію Литовської держави: вона дала згоду на з'їзд у Вільнюсі литовських активістів, які створили Національну Раду (Тарибу), що й проголосила незалежність Литви зі столицею у Вільнюсі [1, с. 172].

Поляки ж проголосили свою державу 11 листопада 1918 р., у день підписання Комп'єнського перемир'я. У їхніх планах було включення до складу Другої Речі

Посполитої Львова і Вільнюса. Львів на той час уже знаходився в руках українців, а Вільнюс був столицею новоствореної Литви, яка аж ніяк не збиралася віддавати своє головне місто. Ускладнював ситуацію той факт, що більшістю населення Вільнюса (або Вільна, як його називали поляки) були саме поляки, які мали намір приєднати його до Польщі. 31 грудня 1918 р. німецькі війська залишили місто – і вже наступного дня його захопили місцеві польські формування, а вже 5 січня 1919 р. туди увійшли більшовики. Згодом воно переходило з рук в руки, аж поки у 1920 р. не стало столицею так званої «Середньої Литви», маріонеткового утворення, до керівництва якого входили польські групи, орієнтовані на інкорпорацію Литви до Польщі. Середня Литва була включена до Другої Речі Посполитої, згідно з постановою сейму від 20 лютого 1922 р., а незалежна Литва залишилася без історичної столиці [2; 3].

Предметом дослідження є віленське питання як важливий аспект, що розглядається у польській і литовській історіографії. Важливим є визначити те, як польська та литовська історіографії за останні 20 років розглядають Вільнюс у часи Першої світової війни.

Одним із польських дослідників віленського питання є Влодзімеж Менджецький. Він визнає Вільнюс містом, де важливу роль напередодні Першої світової війни відігравали саме поляки, євреї та росіяни, а сама російська імперська влада, починаючи із поразки польського визвольного Листопадового повстання 1830–1831 рр., впроваджувала тут активну русифікацію. У 1914–1915 рр. значна частина росіян втекла з міста, натомість впродовж війни сюди приїжджало багато поляків зі східних околиць, тож провідну роль згодом відіграють саме вони, зважаючи на їх переважання серед загальної кількості населення. Поряд із цим, В. Менджецький визнає процес становлення литовської нації, яка ще з XIX ст. вважала за необхідне відновлення Литовської держави із центром у Вільнюсі – давній столиці Великого князівства Литовського, проте висловлює думку про Вільнюс з етнонаціонального погляду як про «польсько-єврейсько-російське місто з невеликою домішкою білорусів і литовців». На думку дослідника, литовцям навряд чи вдалося б зробити Вільнюс своєю столицею у 1918 р., якби не німецька підтримка. Натомість розв'язанням віленського питання, як і загалом польсько-литовських суперечностей, як вважав В. Менджецький, було б перетворення Польщі та Литви на федеративну державу, хоч і розуміє, що ця ідея мала не так вже й багато прихильників [4].

Дослідник Тадеуш Буйніцький визнає посилення литовського націоналістичного руху напередодні Першої світової війни та під час неї. Цей рух, на думку історика, конкурував із польськими націонал-демократами (ендеками) та вважав за крайню потребу приналежності Вільнюса до незалежної Литви [5, с. 417–426]. Александер Сребраковський доводив, що Перша світова війна стала остаточним історичним розривом польсько-литовських уній, що почалися з 1385 р. зі шлюбу великого князя литовського Ягайла та польської королеви Ядвіги. Литовці, як вважав автор, звертали увагу на історичну традицію, а саме тому мали право вважати Вільнюс своєю історичною територією. Попри це, А. Сребраковський апелював до «14 пунктів» президента США Вудро Вільсона, де з-поміж іншого йшлося про відновлення Польської держави у складі тих територій, де переважало етнічне польське населення.

Таким чином, на думку автора, Вільнюс мав би належати саме Польщі. Дослідник порівнював віленське питання з ізраїльсько-палестинським, коли один народ апелював до історії, а інший звертав увагу на своє кількісне домінування. А. Сребраковський доволі скрупульозно досліджував період, коли Вільнюс перебував під німецькими військами та дійшов до висновку, що ані скликання литовської конференції у місті, ані утворення Литовської Ради (Тариби) у вересні 1917 р., ані подальше проголошення незалежності (фактично акту про намір незалежності) Литви іще в грудні 1917 р. не були б можливі без активної участі

німецької влади. Автор вважав, що поляки Вільнюса були навмисно усунути німцями від активної участі у творенні політичного майбутнього міста [6, с. 244–275].

Увагу тематиці Вільнюса під час Першої світової війни приділяє історико-популярний «Путівник з історії Польщі 966–2016», написаний Лукашем Камінським і Мачеєм Коркуцом під егідою польського Інституту національної пам'яті. У цьому дослідженні певна увага приділена Вільнюсу і Віленській землі. Автори наголошують на тому, що ці території мали б належати Польщі, позаяк, більшість населення регіону було польським та прагнуло приєднатися саме до Польщі [7, с. 59, 61].

У литовській історіографії, без сумніву, визнається статус Вільнюса як історичної столиці Литви. Історик Арунас Гумуляускас зазначав, що Вільнюс, який мав бути головним містом Литовської республіки, був анексований невдовзі Польщею, що стало «каменем спотикання» між державами увесь міжвоєнний період [8, с. 187–197]. До питання Вільнюса у період Першої світової війни досить ретельно та з особливою увагою до документів підійшли дослідники Дангірас Мачюліс і Даріус Сталюнас у праці «Литовський націоналізм і Віленське питання у 1883–1940 рр.» Автори теж апелюють до історичної традиції, доводячи, що Вільнюс мав належати до складу Литви, попри процеси, що відбувалися до вибуху Першої світової війни, визнають те, що союзниками литовців виявилися німці, у яких були свої на те причини. Разом із тим, дослідники вважають, що не усі литовці були прихильниками входження Вільнюса до складу Литовської республіки, не бояться визнавати, що місто за національним складом все ж залишалося польським [9, с. 38–53].

У праці «Литва під німецькою окупацією у роки Першої світової війни 1915–1918» за редакцією Едмундаса Гімжаускаса особливий акцент зроблено на діяльності німецької адміністрації, та визнано підтримку Німеччини на початку становлення Литовської республіки [10]. Змістовний аналіз подій, щодо стосуються Вільнюса в період Першої світової війни подав авторський колектив праці «Історія Литви кожному» Алфредас Бумблаускас, Алфонсас Ейдінтас, Антанас Кулакаускас та Міндаугас Тамошайтис. Дослідники чітко вказували на те, що німці, що зайняли місто у 1915 р., орієнтувалися у своїй агітаційно-пропагандистській роботі саме на польський народ, адже називали Вільнюс «найпрекраснішою перлиною Польського королівства». Натомість ідеї щодо Литовської держави були німцям чужі та викликали незадоволення, попри зростання національної свідомості литовців. Авторський колектив звертав увагу на постійні непорозуміння між поляками та литовцями, визнаючи при цьому вагомий польський чинник у віленському питанні. Окрім цього, дослідники вважали саме Лютневу революцію у Петрограді одним із тих факторів, що пришвидшив литовське державотворення [3, с. 212–231].

Отже, у сучасних історіографіях Польщі та Литви питанню Вільнюса відведена значна частина історичного наукового доробку. Проблема державної приналежності Вільнюса гостро постало перед польсько-литовськими відносинами в контексті Першої світової війни і після неї, під час оформлення кордонів. Кожна зі сторін (тогочасні Польща та Литва) по праву вважала місто своїм, апелюючи до його етнічного складу чи історичної пам'яті: більшість населення Вільнюса під час Великої війни становили поляки, литовці були в абсолютній меншості, однак у литовців було більше претензій на місто саме в історичному дискурсі: оскільки Вільнюс був столицею литовської середньовічної держави, тому розглядався в ролі литовського П'ємонту.

На сьогодні кожна з національних історіографій сучасності має власне бачення історичного розвитку міста в хронологічних рамках Першої світової війни. Польська сторона, зазвичай, намагається апелювати до польської більшості серед населення Вільнюса у досліджуваний нею період. Натомість

литовська історіографія намагається звертається до історичної традиції, позаяк Вільнюс здавна був литовською столицею, без якого Литовська держава була б неповноцінною. Висловлюємо надію на те, що, незважаючи на історичні суперечки, віленське питання залишиться предметом дискурсу лише серед науковців, а сучасні Польська та Литовська держави будуватимуть свої взаємини задля майбутнього без спекуляцій з питаннях минулого.

Список використаних джерел

1. Buchowski K., Kosel B. *Historiografia litewska dotycząca okresu pierwszej wojny światowej. Dzieje najnowsze, rocznik XLVI*. Białystok. 2014. S. 171–178.
2. Topolski J. *Historia Polski*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2015. 384 s.
3. Бумблаускас А., Ейдінтас А., Кулакаускас А., Тамошайтіс М. *Історія Литви кожному / гол. ред. В. Строля; відп. ред. Ю. Ференцева; перекл. з литов. В. Кулініч*. Київ: Видавець ТОВ «Балтія-Друк», 2018. 424 с.
4. *Wojna polsko-bolszewicka*. Prof. W. Mędrzecki: kwiecień 1919 r. to początek gry o Wilno. URL: [<https://dzieje.pl/aktualnosci/prof-w-medrzecki-kwiecien-1919-r-poczatek-gry-o-wilno>].
5. Bujnicki T. Wilno międzywojenne – kresowe? Regionalne? Pograniczne? *Katedra Badań Filologicznych «Wschód – Zachód»*. Uniwersytet w Białymstoku. Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego. 2013. S. 417–426.
6. Srebrakowski A. *Kwestia wileńska. Przyjaciel*. Дыр. Polska, Rosja i Europa Zachodnia – zagadnienia polityczne w XVIII–XX wieku, Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego. 2018. S. 244–275.
7. Kamiński Ł., Korkuć M. *Przewodnik po historii Polski 966–2016*. Instytut Pamięci Narodowej, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa. 2016. 118 s.
8. Gumuliauskas A. *Jeszcze w sprawie Wilna w okresie międzywojennym*. *Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich*, nr 2. 2010. S. 187–197.
9. Mačiulis D., Staliūnas D. *Lithuanian Nationalism and the Vilnius Question, 1883–1940*. Taylor & Francis, Ltd. Vol. 48, No. 1, Special Issue: Baltic German Perceptions of Belonging in the Nineteenth and Twentieth Century. 2017. P. 101–103.
10. Gimžauskas E. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918: Lietuvos nepriklausomos valstybės genėzė: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006. 595 p.

Надія ШВЕЦЬ

здобувачка вищої освіти Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка, учителька історії ліцею с. Вербка Дубівської сільської ради Ковельського району Волинської області

ДИСЛОКАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН У КОВЕЛІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: АНАЛІЗ ТА ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ДАНИХ

У контексті сучасної російсько-української війни, вміння та навички аналізувати та досліджувати різні аспекти військових конфліктів, у тому числі й локального рівня, без перебільшення постають надзвичайно гостро. Так, щодо Першої світової війни – написано безліч праць, але значна частина її локального виміру у багатьох місцевостях ще не повністю досліджена, надто коли йдеться про аналіз та роботи з фотоматеріалами та документами.

Мета дослідження полягає у аналізі дислокації військ у Ковелі та визначенні військового значення міста у роки Першої світової війни на прикладі роботи з історичними документами та фотоматеріалами. За роки досліджень Першої світової війни накопичено значну кількість літератури та сформульовано основні концепції щодо причин її виникнення, розвитку бойових дій та впливу на глобальні геополітичні та соціально-економічні зміни.

Попри це, дослідження на місцевому рівні також є надзвичайно актуальними, позаяк допомагає краще зрозуміти цілісну картину Великої війни з її складними причинно-наслідковими зв'язками.

Резервний піхотний батальйон «Saarbrücken» (XXI 14). Ковельська залізниця (середина 1915 р.) Напис на табличці Koweler Bahnhof Wache West 2». Переклад «Охорона станції Ковель, захід 2». Фото з вільних джерел

І в розрізі таких місцевих досліджень – Ковель – місто, яке впродовж свого існування часто ставало важливим військовим об'єктом, займає не останнє місце в історії Західної України у воєнні роки. Велика війна, яка також не оминула місто, знову підтвердила його військово-стратегічну значущість [1, с. 91]. Східний фронт був досить «бідний» на комунікації, а Ковель був потужним залізничним вузлом. Саме в цьому місті сходилися наступні залізниці: Брест-Литовський – Ковель; Люблін – Холм – Ковель; Ярослав – Рава-Руська – Сокаль – Володимир – Ковель; Ковель – Сарни. Тому місто було надзвичайно важливим комунікаційним пунктом [2, с. 100].

На середину 1915 р. австро-угорські війська активізували наступ у Волинській губернії, зокрема влітку були зайняті Рожище, Ковель, Володимир-Волинський і

Горохів [3, с. 261]. Коли лише захопили Ковель, вони відразу почали дбати про захист залізниці, розмістивши там резервні війська.

Окрім того місто знаходиться на Поліській низовині на обох берегах річки Турії, що разом із болотистою місцевістю, створювало природні оборонні рубежі. Внаслідок такого географічного розташування, Ковель, який з трьох боків, оточували непрохідні болота, мав значні переваги при оборонних операціях військ, які його займали.

Упродовж Першої світової війни, у Ковелі дислокувались наступні військові частини: російська армія: 5-та армія (командувач Плеве Павло Адамович), що увійшла до складу Північно-Західного фронту; 3-я Армія (командувач Рузький Микола Володимирович), що увійшла до складу Північно-Західного фронту; 3-я Армія (командувач Леш Леонід Вільгельмович (Павлович), що увійшла до складу Західного фронту; 8-а Армія (командувач Брусилів Олексій Олексійович), що увійшла до складу Західного фронту.

Цікавим фактом є те, що О. Брусилів вінчався у Ковелі в церкві Миколая Чудотворця перед початком війни. 10 листопада 1910 р. на вокзалі О. Брусилів зустрів наречену Надію Желіховську, яка приїхала з Одеси до Ковеля. На вінчанні були присутні тільки декілька свідків. Під час австро-угорської окупації з цієї церкви зроблено склад для зберігання медикаментів [4]. Австро-угорська армія: 4-та Армія австро-угорських сухопутних військ (командувач генерал від інфантерії Моріца фон Ауффенберга), що увійшла до складу Східного фронту; польські легіони у складі австро-угорської армії 19 квітня 1915 р. розпочався відступ у ході якого Ковель опинився під окупацією австро-угорського війська, а вже в червні 1916 р. стартувала Луцька наступальна операція. Під час якої, котру ще називають Луцьким (Брусилівським) проривом російські війська прагнули перехопити ініціативу та відкинути лінію фронту в бік австрійської території.

Церква Миколая Чудотворця у Ковелі (24 травня 1917 р.). Напис на фото «Kirche derzeit deutsches sanitätsdepot», що перекладається як «Церква, сьогодні німецьке медичне депо». Фото з вільних джерел

Упродовж 16 червня – 3 липня в продовженні Луцької наступальної операції на Ковельському напрямку йшли військові дії з частими контактами австро-німецьких військ, що були складовою військово-тактичної обстановки Південно-Західного фронту. У цей час в районі залізниці Ковель вперше з'явилися дві німецькі дивізії, перекинуті з Північного фронту. До кінця червня на фронті настало певне затишшя. О. Брусилів, отримавши спершу в підкріплення 3-ю армію, розпочав новий наступ з метою вийти на рубіж Ковель – Броди – Станіслав. Із початку липня почався новий етап наступу – прорив на Ковель.

Із 3 липня – 15 липня, в межиріччі Стиру та Стоходу точилися жорстокі бої, серед них битва під Костюхівкою 5–7 липня 1916 р. Удар пройшов по польських легіонерах, які, зазнавши серйозних втрат, разом з Юзефом Пілсудським змушені були відступати. Польські легіони були призначені для

того, щоб забезпечити відступ австрійській армії, загалом вони впералися з тим, щоб затримати російську армію. Австрійців врятувало від оточення саме ось це протистояння поляків і російської армії. За мужність поляки в перспективі отримали незалежність [5, с.102]. Перший Ковельський бій розпочався 28 липня і тривав до 3 серпня 1916 р. російські війська спробували прорватися на прифронтових лініях біля річки Стохід, але успіху не досягли через сильний опір та добре укріплені позиції німців. Генерал О. Брусилов впроваджував новаторські тактики, такі, як-от: «вогняний вал» та «атака перекатами», проте природні умови, болотиста місцевість та сильна оборона противника значно ускладнювали просування російських військ. Хоча чисельність російської армії переважала австро-німецькі сили, перевага була на боці німців завдяки їхній важкій артилерії та добре організованим укріпленням, тому російські батареї не змогли ефективно відповідати на удари.

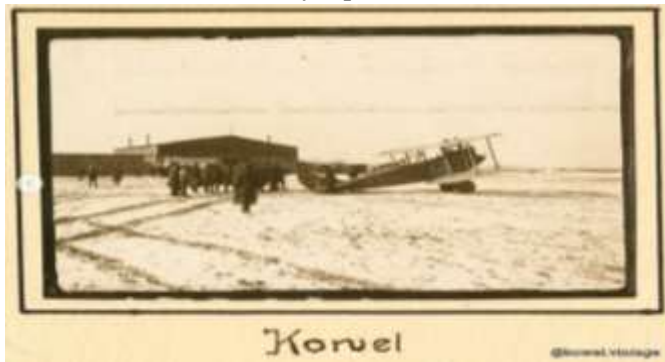

Фото аеродрому у Ковелі (1916 р.)

Німецькі війська також активно використовували хімічну зброю, що завдало значних втрат російським солдатам. Долина біля села Ловище, де ці атаки були найінтенсивнішими, отримала назву «долина смерті» [5, с.115].

Незважаючи на деякі початкові успіхи, російські війська змушені були перегрупуватися через значні втрати. Авіація противника також активно заважала російським розвідникам, що ускладнювало планування наступних атак.

8 серпня 1916 р. розпочався другий бій за Ковель. Натомість російська армія під командуванням генерала Безобразова спробувала форсувати річку Стохід, але зіткнулася з масовою контратакою австро-німецьких сил.

Наступні битви відбулися наприкінці серпня та у вересні 1916 р. Попри декілька тактичних перемог, російські війська не змогли досягти стратегічного прориву.

Бойові дії на річці Стохід забрали життя десятків тисяч російських солдатів, особливо серед офіцерів. Виснажені частини втрачали боєздатність, що стало одним із факторів подальшої дестабілізації армії. Останній, шостий бій за Ковель, відбувся упродовж 8–16 жовтня 1916 р., російські війська атакували з відчаю, але численні невдалі спроби захопити укріплення австро-німецьких сил завершилися провалом. Ковель відігравав ключову роль як стратегічний військовий пункт під час Першої світової війни за допомогою своєї вигідної географічної позиції та розвинутої мережі залізничних сполучень. Місто стало осередком дислокації військових частин, що обумовило його активне використання як російськими, так і австро-угорськими та німецькими силами. Значення Ковеля в контексті військових операцій підтверджується численними спробами обох сторін контролювати місто. Аналіз фотоматеріалів, карт та картосхем дозволяє глибше зрозуміти складні процеси дислокації військ, зокрема особливості використання місцевості для оборони, а також вплив природних

умов на хід бойових дій. Також світлини допомагають візуалізувати текстові дані, іноді вони можуть «розповісти» більше ніж будь-які писемні спогади. Варто додати, що саме через фото можемо простежити різницю поглядів різних народів на одні й ті ж речі. Наприклад, та ж церква Миколая Чудотворця в Ковелі.

Таким чином, дослідження не лише додає нові аспекти до вивчення Першої світової війни, а й висвітлює важливість локальних історичних подій для розуміння загальної картини світового конфлікту.

Список використаних джерел

1. Дем'янюк О. Ковель напередодні та в перші роки Першої світової війни (1914-1916 рр.). Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині // Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22 Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурського права. 2013. С. 91–95.
2. Хомич П. Район дій Південно-Західного фронту на ковельському напрямку у Першу світову війну. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині // Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22 Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурського права. 2013. С. 99–100.
3. Історія Волині : видання друге, змінене і доповнене / наук. редактор, керівник автор. колективу М. М. Кучерепа ; авт. кол.: В. А. Білик, Г.В.Бондаренко, В. І. Бортніков та ін.; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк: Надстир'я, 2024. 261 ст.
4. Миронюк А. Де у Ковелі вінчався царський генерал Брусилів? URL: <https://kovel.media/de-u-koveli-vinchavsya-czarskyj-general-brusylow/>
5. Васюхник А. Ковельська м'ясорубка (28 липня – 16 жовтня 1916 р.) Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині // Матеріали 58 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині. 2016. С. 113–117.

Ярослав БОГДАН

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

УМОВИ ЗДАЧІ ТРОФЕЙНОЇ ЗБРОЇ НАСЕЛЕННЯМ ГАЛИЧИНИ РОСІЙСЬКІЙ ОКУПАЦІЙНІЙ ВЛАДІ У 1914 Р.

Трофейна зброя, яка опинилася в руках населення Галичини під час бойових дій, ставала важливим елементом самозахисту та спротиву. Однак російська окупаційна влада, прагнучи встановити контроль над регіоном, вважала цю зброю загрозою своєму режиму. Умови здачі трофейної зброї населенню диктувалися необхідністю нейтралізації потенційних джерел опору та підтримки безпеки окупаційних військ. Цей процес супроводжувався різними формами, включаючи добровільну її здачу і виплату за це певної суми винагороди. Серед основних методів, які використовувала російська влада для забезпечення здачі трофейної зброї, були як адміністративні заходи, так і пропагандистські. Окупаційна адміністрація часто оголошувала амністії для тих, хто добровільно здавав зброю, обіцяючи уникнути покарання чи навіть винагороду.

Водночас, для тих, хто відмовлявся здавати трофейну зброю, застосовувалися суворі санкції. Окрім безпосереднього тиску, російська влада також намагалася деморалізувати місцеве населення, подаючи опір безглуздим і приреченим на поразку. Однак такі спроби не завжди приносили очікуваний результат, оскільки значна частина населення Галичини зберігала недовіру до окупантів і відмовлялася виконувати їхні вимоги.

7 серпня 1914 р. воєнний генерал-губернатор Галичини інформував губернатора Тернопільської губернії про те, що головний начальник забезпечення армій Південно-Західного фронту доводив до відома, що у місцях,

де відбувалися бої, австро-угорською армією залишено значну кількість зброї, набоїв, гармат, зарядних ящиків, воєнних повозок різного призначення. Пропонувалося у відведеному районі через підпорядкованих чинів і місцеву сільську владу зібрати вказані воєнні трофеї, для цього залучити населення згідно із нарядом [1, арк. 12–12 зв.]. 12 серпня 1914 р. отримано телеграму аналогічного змісту, в якій уточнено, що зібрані трофеї необхідно передавати етапним комендантам [1, арк. 13]. Відповідно губернатор Тернопільської губернії скерував повідомлення повітовим начальникам, зауваживши, що зібрані предмети воєнного призначення потрібно зберігати у повітових відділах з подальшим відправленням до м. Волочиська і передачі етапним комендантам [1, арк. 16–16 зв.].

Оскільки місцеве населення не було зацікавлене у здачі трофейної зброї, штаб воєнного генерал-губернатора Галичини повідомляв про те, що перші звіти для оплати особам, які добровільно збирали трофеї з зазначенням кількості одиниць зброї та іншого воєнне спорядження необхідно подавати до 15 жовтня 1914 р. [1, арк. 102].

4 вересня 1914 р. губернатор Тернопільської губернії повідомляв повітових начальників про подання детальних списків поліцейської варти з зазначенням виду штатної зброї (гвинтівка, револьвер інше) та її номерами, обмундируванням тощо [1, арк. 11]. На нашу думку, йшлося про те, щоб поліція використовувала лише штатну зброю, а не трофейну.

Незважаючи на виплати винагороди за добровільно здану трофейну зброю, місцеві мешканці, не довіряли окупаційній владі, тому й приймали активної участі в цьому процесі. Зважаючи на складність ситуації, губернатор Тернопільської губернії надіслав начальникам повітів сто примірників оголошень щодо нагородження приватних осіб, які добровільно доставлятимуть артилерійське майно та інше військове спорядження [1, арк. 87]. У повідомлення від 13 вересня 1914 р. в черговий раз губернатор зобов'язував повітових начальників забезпечити збирання на полях колишніх боїв трофеїв. Її перевезення мало проводитися ґрунтовими дорогами із залученням гужового транспорту, наданого місцевим населенням на підставі нарядів [1, арк. 19–20].

13 жовтня 1914 р. воєнний генерал-губернатор Галичини скерував губернатору Тернопільської губернії розпорядження, у якому йшлося про те, що багато зброї, військового спорядження та амуніції мають місцеві жителі і зберігається на складах у продавців. Воєнна влада вимагала якнайшвидшого збирання і вивезення артилерійських гармат, снарядів, пороху, гвинтівок і набоїв. Головнокомандувач російської армії зобов'язував органи влади на місцях попередити місцеве населення, що воно упродовж одного місяця може добровільно передати на склади при управліннях начальників повітів зброю, військове спорядження та амуніцію, отримавши за це відповідну винагороду. До переліку входило одинадцять позицій: 1) за артилерійську гармату або лафету по 1 рублю (далі – руб.) за один пуд ваги; 2) за австрійський гарматний оптичний приціл (панораму) – 3 руб.; 3) за австрійський гарматний снаряд з запобіжним ковпачком – 30 коп.; 4) за набій до австрійської або російської зброї – 1 коп.; 5) за сукняний похідний кітель або мундир – 1 руб.; 6) за пару чобіт – 2 руб.; 7) за шаровари – 1 руб.; 8) за шинель – 2 руб.; 9) за поясний ремінь або ремінь від гвинтівки – 30 коп.; 10) за речовий мішок або ранець – 1 руб.; 11) за сумку до набоїв – 80 коп. Крім того, предмети за номерами 5–11 мали бути придатні до використання, а 5–7 – російського зразка [1, арк. 107–107 зв., 108].

Місцеве населення мало добровільно здавати зброю, яку зберігало, однак за знайдену зброю, воєнне спорядження та амуніцію отримувало матеріальну винагороду. Зокрема, 12) за гвинтівку російського зразка із затвором та штиком – 6 руб.; 13) за гвинтівку російського зразка без затвора або без штика – 4 руб.; 14) за гвинтівку російського зразка без затвором і штика – 3 руб.; 15) за гвинтівку

австрійського зразка із затвором та штиком – 6 руб.; 16) за гвинтівку австрійського зразка без затвором або без штика – 3 руб.; 17) за гвинтівку австрійського зразка без затвора і без штика – 2 руб.; 18) штик до гвинтівки російського або австрійського зразка – 1 руб. [1, арк. 107 зв.].

Нагорода виплачувалася лише з часу публікації цього розпорядження, за добровільно здану зброю до оголошення наказу, не виплачувалася. Власники добровільно зданої зброї, воєнного спорядження та амуніції оплачували вартість її доставки до м. Волочиська у розрахунку 50 коп. за кожен пуд вантажу на відстань до 25 верств, і по 75 коп. на відстань більше 50 верств і 1 руб. – на відстань більше 100 верств [1, арк. 107 зв., 108].

Окупаційна влада початково на матеріальну винагороду і доставку вантажу до м. Волочиська виділила 10 тис. руб. Однак в разі потреби сума мала зрости до витрат за винагороду і перевезення вантажу, після використання зазначеного авансу. Витрати потрібно обліковувати на підставі квитанцій, отриманих від повітових начальників, про здані їм предмети і розписки про залучення приватного гужового транспорту для перевезень [1, арк. 108].

Донесення про кількість добровільно зданої і зібраної місцевим населенням зброї необхідно було подати до 15 жовтня 1914 р., в подальшому про кількість амуніції та спорядження, отриманої упродовж тижня, губернатор Тернопільської губернії мав доповідати щосереді. Окрім того у кожному повіті необхідно було визначити пункти її належного зберігання [1, арк. 108].

Головний начальник забезпечення армії Південно-Західного фронту в циркулярі до губернатора Тернопільської губернії і начальників повітів повідомляв про винагороду приватним особам за перевезення зброї, боєприпасів та військової амуніції і представленням так званих «оправдательных документов» про витрати коштів [1, арк. 128–128 зв.]. Однак в архівній справі зазначену суму коштів затерто. Губернатор Тернопільської губернії переказував начальникам повітів суму в розмірі 100 руб. на необхідні потреби і вимагав точного звіту [1, арк. 129].

19 жовтня 1914 р. штаб воєнного генерал-губернатора Галичини повідомляв про винагороду за добровільно доставлені населенням не стріляні гарматні гільзи вартістю 25 коп. за штуку, а за заряди 25 коп. за один фунт [1, арк. 159–160]. Зважаючи на відсутність коштів, виділених на винагороди за здану зброю, 17 листопада 1914 р. воєнний генерал-губернатор Галичини повідомляв губернатора Тернопільської губернії про те, що час опублікування інформації про добровільну здачу зброї у місячний термін стосувався лише обмундирування і спорядження. Надалі зброя мала передаватися безкоштовно, виходячи із постанови, винагорода видавалася лише за зброю, знайдену під час боїв і на шляхах сполучення [1, арк. 178, 200–200 зв.]. Довести, що саме за таких обставин знайдено зброю, було практично неможливо.

26 листопада 1914 р. воєнний генерал-губернатор Галичини повідомляв губернатора Тернопільської губернії про те, що зібрані зброя, обмундирування і спорядження, здавалися місцевими жителями етапним комендантам, деякі з них виплачували зазначені суми за здану зброю, інші – не виплачували, витрачаючи кошти на інші потреби, обмежувалися лише квитанціями за здану зброю. З метою повернення коштів жителям, за зібрану зброю, необхідно було надати можливість етапним комендантам мати змогу виплатити вказані суми. Підставою була квитанція, видана етапним комендантом, за його підписом і печаткою, про прийняту зброю, спорядження та обмундирування. Окрім того варто було виплачувати кошти населенню і за зібрану зброю, на основі довідок, виданих начальниками повітів [1, арк. 239–239 зв.].

Окрім зброї, штаб воєнного генерал-губернатора Галичини вимагав від губернатора Тернопільської губернії поширювати серед місцевого населення інформацію про добровільної здачу шанцевого інструменту за винагороду. З

цією метою пропонувалося в громадських місцях розмішувати відповідні оголошення і друкувати їх у місцевій пресі [1, арк. 259–260, 306–306 зв.].

Незважаючи на зазначені заходи, частина населення Галичини продовжувала приховувати трофейну зброю, сподіваючись на майбутні зміни або організацію збройного спротиву. Це пов'язано з відчуттям небезпеки з боку окупаційної влади та її прихильників. У багатьох випадках організація здачі зброї супроводжувалася порушенням обіцяних умов з боку російської адміністрації. Навіть після добровільної здачі, населення могли піддаватися переслідуванням і підозрам у нелояльності, що ще більше підривало довіру до окупаційної влади.

Таким чином, умови добровільної здачі трофейної зброї населенням Галичини російській окупаційній владі були частиною ширшої стратегії з придушення ймовірного збройного опору та встановлення повного контролю над регіоном.

Список використаних джерел

1. Циркулярні розпорядження воєнного генерал-губернатора Галичини і Тернопільського губернатора за 1914 рік // Державний архів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 1. 326 арк.

Ярослав ШУЛЬ

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ЧАСТИН РОСІЙСЬКИМИ СОЛДАТАМИ НА ТЕРИТОРІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1914 Р.

У 1914 р., під час Першої світової війни, територія Тернопільської губернії опинилася в центрі важливих військових подій. І хоча Тернопільщина не стала основною ареною бойових дій, на її території тимчасово перебували російські війська. Одним із таких явищ стало самовільне залишення частинами російських солдатів своїх позицій. Внаслідок цього на місцевості утворилися зони, які контролювалися не лише регулярними військовими частинами, а й численними групами дезертирів.

Самовільне залишення частин російськими солдатами ставало наслідком різних чинників: конфлікт з командуванням, нестабільність ліній фронту, а також психологічний тиск на особовий склад, що зазнавав значних труднощів на полі бою. Залишаючи позиції, багато військовослужбовців намагалися потрапити додому або до більш безпечних місць, що створювало додаткові труднощі для управління воєнними операціями та ускладнювало ситуацію на фронті. Це явище стало однією з причин проявів низької дисципліни у військах Південно-Західного фронту того часу і свідчило про складність взаємодії між фронтом та тилом, а також про вплив загальної соціально-політичної ситуації на моральний стан військ. Важливим аспектом цього процесу було також те, що самовільне залишення позицій російськими солдатами призводило до серйозних політичних і соціальних наслідків, зміщуючи баланс сил на користь противника та викликаючи нестабільність в контролі за територією.

Продовження самовільного залишення частинами російських солдатів своїх позицій у 1914 р. мало не тільки військові, але й соціально-економічні наслідки для Тернопільської губернії. Під час таких відступів часто траплялися акти мародерства, порушення громадського порядку, грабежі та зловживання з боку дезертирів. Це, у свою чергу, підривало довіру місцевих мешканців до військових властей, породжувало страх і тривогу.

Для місцевої влади ситуація ставала дедалі складнішою, адже їй необхідно було забезпечити контроль над територією та зберегти стабільність на тлі воєнних дій. Крім того, через численні випадки втечі солдатів, російські

державні структури були змушені вживати заходи, скеровані на посилення контролю за бойовими частинами. Самовільне залишення частинами російських солдатів своїх позицій у 1914 р. мало далекосяжні наслідки, які зачіпали не тільки військові стратегії, але й впливали на соціально-політичну ситуацію в регіоні. Тривала нестабільність і відсутність належного контролю за воєнними операціями значно ускладнювала ситуацію в Тернопільській губернії та залишили глибокий слід у пам'яті місцевих мешканців.

8 грудня 1914 р., в умовах напруженої воєнної ситуації, губернатор Тернопільської губернії видав важливе розпорядження для забезпечення стабільності на фронті та підвищення дисципліни серед російських військових частин. Це розпорядження ставило перед начальниками повітів завдання щодо виконання директив головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту, що полягало в необхідності терміново направляти відсталіх військових назад на бойову лінію. Зокрема, він зобов'язував перевіряти населені пункти і дороги на предмет можливих втеч або відставання солдатів. У разі виявлення відсталіх або тих, хто не виконував свої обов'язки, начальники повітів повинні були передавати затриманих нижчих військових чинів етапним комендантам для подальшого направлення до своїх частин. Це також означало, що військові дезертири чи ті, хто не здатні були продовжувати службу через фізичні чи моральні причини, мали бути взяті під контроль і відправлені до військових частин для виконання своїх обов'язків або для подальшого розслідування.

Ці заходи були важливі для підтримки дисципліни в армії та для стабільності фронту, оскільки дезертирство або самовільне залишення позицій підірвало загальний стан бойової готовності. Крім того, командування вимагало, щоб дії начальників повітів узгоджувалися з воєнною владою, що свідчило про необхідність взаємодії між цивільною та військовою адміністрацією в період війни.

Згідно з розпорядженням, губернатор також наказував щомісяця подавати звіт про кількість затриманих нижчих військових чинів, що дозволяло контролювати ситуацію і відстежувати ефективність виконання наказу. Звіти повинні були подаватися до 1 і 15 числа кожного місяця, що забезпечувало регулярний моніторинг та реагування на можливі проблеми в армійських частинах. Такі дії мали на меті не лише боротьбу з дезертирством, але й покращення організації фронтових операцій, стабільність тилу та підвищення морального стану військ, які брали участь у важких бойових діях на Південно-Західному фронті [1, арк. 256–256 зв.].

Розпорядження губернатора від 8 грудня 1914 р. стосувалося важливого питання інтеграції військової та цивільної адміністрації, яке було необхідне для забезпечення безперебійної роботи фронтових ліній. Враховуючи численні випадки відставання військ і дезертирство, ефективний контроль за відправкою затриманих солдатів на передову став критично важливим. Діяльність начальників повітів передбачала перевірку місцевості, а також жорстке дотримання наказу про затримання військових дезертирів, відповідаючи на запит потреби в оперативності та тісній співпраці між цивільною та воєнною владою.

Процес затримання військових та їх подальша передача етапним комендантам для відправлення до своїх частин означав, що будь-які відхилення від дисципліни мали бути негайно ліквідовані. Затримані військовослужбовці мали підлягати спеціальному розслідуванню, що дозволяло не тільки усувати дезертирів з армії, але й надавати дані для уточнення стану бойової готовності підрозділів. Таким чином, наказ губернатора мав на меті не тільки боротьбу з безладом, але й прискорення мобілізації ресурсів для активних бойових дій.

Важливим аспектом цього розпорядження був встановлений порядок звітності, що дозволяв регулярне оновлення інформації про стан військових частин. Звіти про кількість затриманих солдатів, які мали подаватися до 1 і 15

числа кожного місяця, дозволяли централізованому командуванню швидко отримувати точні дані про ситуацію на фронті і в тилу. Така система звітності скеровувалася на створення ефективної системи контролю за дисципліною в армії, що дозволяло оперативно реагувати на будь-які зміни в бойовій ситуації.

У той же час розпорядження губернатора свідчило про серйозні труднощі, з якими стикалися військові та цивільні адміністрації в умовах війни. Потреба в активному контролі, підтримці дисципліни та швидкому реагуванні на порушення, вимагали величезних зусиль і чіткої координації між різними гілками влади. Створення механізму, який би забезпечував оперативне вирішення проблем з дезертирством і відставанням військових, було необхідним для збереження фронтової лінії і з сталості оборонних позицій. Розпорядження губернатора від 8 грудня 1914 р., хоча й відображало суворість воєнного часу, стало важливим елементом у процесі забезпечення безпеки на Південно-Західному фронті. Це не лише демонструвало намагання стабілізувати ситуацію в тилу, але й підкреслювало тісний зв'язок між воєнними і цивільними структурами в період війни [1, арк. 256–256 зв.].

2 грудня 1914 р., у відповідь на розпорядження губернатора Тернопільської губернії, начальники повітів почали подавати регулярні рапорти про ситуацію з відсталими військовими підрозділами та дезертирами на своїх територіях. Так, начальник Теребовлянського повіту доповідав, що відсталих нижчих чинів у його районі не виявлено, і що ситуація перебувала під повним контролем. Це означало, що у повіті не спостерігалось порушень військової дисципліни серед солдатів, а також не було виявлено випадків дезертирства чи відставання від бойових ліній. Аналогічні рапорти надіслали й начальники інших повітів, зокрема Збарзького, а також керівники адміністративних одиниць на інших територіях губернії. Всі вони підтвердили, що виявлених випадків самовільного залишення частин чи відставання військовослужбовців у їхніх повітах не було. У таких рапортах підкреслювалося, що ситуація перебуває під контролем, а місцева адміністрація і військові сили співпрацюють для забезпечення порядку та підтримки дисципліни серед військових.

Ці звіти були важливими для підтримки загального стану військової дисципліни на території губернії. Вони свідчили про ефективну організацію контролю за військовими частинами та своєчасну реакцію місцевих адміністрацій на наявні загрози з боку дезертирства або порушень порядку серед військових. Доповіді начальників повітів також служили індикаторами рівня стабільності в тилу, що мало безпосередній вплив на загальну бойову готовність і безпеку регіону.

Важливо, що такі рапорти часто містили не тільки інформацію про відсутність відсталих солдатів, але й відображали загальний стан морального духу місцевого населення та військових, їх готовність до реагування на можливі загрози чи дії супротивника. Таким чином, навіть позитивні доповіді мали важливе значення для подальших стратегічних рішень і планування військових операцій [1, арк. 275, 284, 287, 297]. 4 грудня 1914 р. начальник Борщівського повіту доповідав губернатору Тернопільської губернії про затримання солдата, єврея Соломона Вакера, родом із міста Добровно Могилівської губернії, який служив у 283-у Павлоградському піхотному полку. Відповідно до доповіді, під час проходження його полку через місто Скала-Подільська, С. Вакер самовільно залишив частину, тому що в ході відступу він отримав поранення середнього пальця правої руки. Після цього він разом із незнайомими селянами на підводі дістався до містечка Озеряни, де переховувався до часу затримання. Його арештували, і відповідно до наказу, передали етапному коменданту в Тернополі для подальшого направлення до частини.

Цей випадок був яскравим прикладом порушення дисципліни серед військових, зокрема самовільного залишення частини, що часто траплялося під

час Першої світової війни через моральні чи фізичні труднощі, страх або інші причини. Ситуація із затриманням С. Вакера мала важливе значення, оскільки така поведінка впливала на загальний стан дисципліни в армії, що стало предметом особливої уваги з боку місцевої та воєнної адміністрації. Передача затриманого солдата етапному коменданту в Тернополі свідчила про стандартні процедури для таких випадків: дезертири або військовослужбовці, які порушували дисципліну, мали бути передані центральним воєнним органам для подальшого розгляду ситуації, що передбачала дисциплінарні стягнення або інші адміністративні заходи [1, арк. 296].

У той же час затримання дезертирів і розслідування таких випадків не лише підтримували дисципліну, але й підвищували рівень довіри до місцевої адміністрації серед жителів губернії. Якщо ситуація з відсталими солдатами і дезертирами залишалася під контролем, то це свідчило про ефективність організаційних заходів та надійність військових і цивільних структур у забезпеченні порядку в тилу [1, арк. 296]. 22 грудня 1914 р. канцелярія воєнного генерал-губернатора Галичини надсилає повідомлення губернатору Тернопільської губернії про самовільне залишення служби рядовим Миною Подполюком, відрядженим до канцелярії у якості слуги. Згідно з отриманою інформацією, він самовільно покинув місце служби, що було серйозним порушенням військової дисципліни. У зв'язку з чим канцелярія просила органи губернської влади вжити заходів щодо затримання цього військовослужбовця, а також арештувати його за можливості. Після арешту М. Подполюка необхідно було етапувати до Львова, де він мав бути підданий подальшому розслідуванню та відповідальності за порушення дисципліни [1, арк. 312].

Воєнний генерал-губернатор Галичини відповідав за військову дисципліну, активно взаємодіяв з місцевими адміністраціями, щоб оперативно реагувати на порушення і запобігати негативним наслідкам для загальної бойової готовності армії. Арешт і етапування втікачів був частиною загальної стратегії забезпечення дисципліни серед солдатів, що включала чіткі та швидкі процедури для реагування на дезертирство або інші порушення [1, арк. 312]. Згодом, після того як було подано запит на арешт і етапування М. Подполюка до Львова, виявилось, що солдат перебував у лазареті. Це стало відомо лише після подальшого розслідування, внаслідок зв'язку між місцевими військовими та медичними установами. 23 грудня 1914 р., після покращення стану здоров'я, М. Подполюк самостійно з'явився на службу, повідомивши командування про своє повернення. Якщо спочатку самовільне залишення ним служби вважалося порушенням дисципліни, то тепер, з огляду на те, що він перебував у лазареті через поранення або хворобу, питання дезертирства втрачало актуальність. Військові органи, ймовірно, мали переглянути свою позицію щодо нього, враховуючи, що його відсутність зумовлювалася не бажанням залишити службу, а медичними причинами [1, арк. 315]. Цей випадок підкреслював важливість точності і своєчасності перевірки фактів самовільного залишення військових частин, а також необхідність врахування обставин, що могли призвести до порушення дисципліни. Важливо було не тільки забезпечити суворе дотримання виконання наказів, але й реально оцінювати ситуацію, щоб уникнути необґрунтованих покарань для тих, хто не мав наміру порушувати порядок. Відновлення на службі підтверджувало, що система контролю та звітності, була здатна враховувати різноманітні чинники і дозволяла коригувати їх у разі виявлення нової інформації.

Список використаних джерел

1. Циркулярні розпорядження воєнного генерал-губернатора Галичини і Тернопільського губернатора за 1914 рік // Державний архів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 1. 326 арк.

Андрій РОМАНЧУК

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

**ЦИРКУЛЯРІ ГУБЕРНАТОРА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ НАД ШЛЯХАМИ
СПОЛУЧЕННЯ І ТЕЛЕГРАФНИМИ ЛІНІЯМИ
(ВЕРЕСЕНЬ-ЛИСТОПАД 1914 Р.)**

Губернатор Тернопільської губернії у циркулярі від 20 вересня 1914 р. інформував начальників повітів про необхідність передачі державних шосейних доріг, а також шляхів, які безпосередньо з'єднували повітові населені пункти та використовувалися військовими, у підпорядкування структурам Київського округу шляхів сполучення [1, арк. 38–38 зв.]. Це рішення обумовлювалося потребою забезпечення ефективного функціонування транспортної інфраструктури в умовах воєнного часу. Передача доріг під управління Київського округу шляхів сполучення мала сприяти централізації управління дорожньою мережею, що забезпечувало б оперативність у перевезеннях військових підрозділів, техніки та постачання ресурсів.

У циркулярі також зазначалося, що місцеві органи влади повинні надавати всебічну підтримку відповідним структурам Київського округу, забезпечуючи контроль за станом доріг, їх ремонт та технічне обслуговування. Такий підхід передбачав злагоджено співпрацю між воєнними та цивільними органами задля підвищення обороноздатності регіону. Губернатор наголошував на важливості чіткого виконання розпоряджень, звертав увагу на те, що недотримання вимог або зволікання можуть мати негативний вплив на логістичну підтримку армії. Окремо підкреслювалося, що передані шляхи сполучення мали відповідати стандартам експлуатаційної придатності, а роботи з їх утримання – здійснюватися у максимально стислі терміни. З метою координації дій, повітовим адміністраціям доручено регулярно звітувати про стан виконання цих завдань. Водночас пропонувалося залучати місцеве населення до виконання робіт із ремонту та обслуговування доріг, використовуючи матеріальні ресурси, мобілізовані на місцевому рівні. Цей циркуляр відображав прагнення уряду забезпечити належну підтримку бойових операцій в умовах посилення воєнних дій на території Тернопільської губернії, що вимагало ефективного використання дорожньої інфраструктури для досягнення стратегічних цілей.

Окрім питань технічного утримання доріг, циркуляр акцентував увагу на безпеці їх використання. Губернатор наказував забезпечити контроль за пересуванням транспорту, особливо вантажного, та попереджати будь-які дії, які могли б зашкодити використанню шляхів сполучення армією. З цією метою на державних і повітових дорогах рекомендувалося організувати пункти спостереження, які мали координувати діяльність місцевої адміністрації з воєнними структурами. Окрім того наголошувалося на необхідності обмеження доступу до зазначених доріг сторонніх осіб та забезпечення охорони ключових транспортних вузлів і мостів. У випадку виявлення будь-яких пошкоджень або загрози безпеці доріг, повітові адміністрації мали негайно повідомляти про це відповідні служби Київського округу та вживати заходів для усунення проблем.

У документі також зазначалося, що особливу увагу слід приділяти маршрутам, які забезпечували постачання продовольства, боєприпасів та інших необхідних ресурсів для армії. Ці маршрути мали бути пріоритетними як для ремонтних робіт, так і для розподілу ресурсів. Усі роботи мали бути скоординовані таким чином, щоб забезпечити мінімальні затримки в пересуванні військових конвоїв. Таким чином, циркуляр від 20 вересня 1914 р. був важливим управлінським інструментом, скерованим на організацію ефективного

функціонування транспортної інфраструктури в умовах війни, що мало вирішальне значення для підтримки бойових дій та збереження стабільності в регіоні.

Губернатор Тернопільської губернії у циркулярі до повітових начальників від 25 вересня 1914 р. звертав увагу на необхідність подання детальної інформації про стан комунікаційної інфраструктури, зокрема телеграфних ліній. Вимоги документа стосувалися трьох ключових аспектів: 1) маршрутів ліній зв'язку, необхідно було точно вказати, через які населені пункти проходили телеграфні лінії в межах кожного повіту. Це дозволяло створити чітке уявлення про розташування комунікаційної мережі, її охоплення та важливість у забезпеченні воєнних і адміністративних потреб; 2) стану ліній зв'язку, йшлося про звіти начальників повітів щодо технічного стану телеграфних ліній, як-от: виявлення пошкоджень, ступінь зношеності обладнання та визначення ділянок, що потребували негайного ремонту; 3) заходів з їх охорони від ймовірних диверсій або пошкоджень, шляхом залучення місцевого населення. Цей циркуляр відображав актуальність питання збереження та функціонування ліній зв'язку в умовах бойових дій [1, арк. 45].

Сьомий пункт циркуляру генерал-губернатора від 26 вересня 1914 р., присвячений питанням дорожньої інфраструктури, передбачав проведення ретельного аналізу стану шосейних доріг. Зокрема, зазначалося на необхідності визначення їх кількості, джерел фінансування для утримання, а також виявлення доріг, які перебували у критичному стані та потребували негайного ремонту [1, арк. 71 зв.]. У документі підкреслювалася важливість оцінки можливості виконання ремонтних робіт із залученням місцевих ресурсів, зокрема робочої сили та матеріалів. Особливу увагу було приділено потребі у залученні фахівців – інженерів та спеціалістів із дорожнього будівництва, які могли б забезпечити професійний підхід до виконання робіт. Цей пункт циркуляру відображав прагнення уряду до раціонального використання наявних ресурсів та створення умов для ефективного функціонування дорожньої мережі, що було особливо актуальним в умовах бойових дій. У рамках виконання положень сьомого пункту циркуляру, передбачалося організувати збір детальної інформації від місцевих адміністрацій щодо стану дорожньої інфраструктури. Для цього необхідно було провести інспекції шосейних шляхів із залученням відповідальних осіб, включаючи представників органів влади, технічних спеціалістів та громадських діячів. Зокрема, інспекції мали зосередитися на оцінці ступеня зношеності дорожнього покриття, стану мостів та інших інфраструктурних об'єктів, що забезпечували зв'язок між населеними пунктами. Окрім того важливим завданням було визначення пріоритетності ремонту доріг залежно від їх стратегічного значення, зокрема шляхів, які використовувалися для воєнних потреб, транспортування вантажів та забезпечення економічної діяльності регіону.

Окремо наголошувалося на необхідності розроблення фінансового плану для проведення ремонтних робіт. У циркулярі зазначалося, що важливо виявити можливості мобілізації місцевих бюджетів та використання добровільних внесків населення. Також передбачалося, що для усунення критичних пошкоджень можна залучати воєнне відомство, яке мало сприяти матеріально-технічним забезпеченням і фаховою підтримкою. Подальша реалізація положень сьомого пункту циркуляру передбачала не лише інвентаризацію та ремонт доріг, але й розробку довготермінових планів з покращення дорожньої мережі. Зокрема, ставилося завдання оцінити можливості будівництва нових шляхів, які могли б поліпшити логістичні зв'язки між важливими населеними пунктами та стратегічними об'єктами.

У контексті воєнного часу підкреслювалася необхідність забезпечення стійкості інфраструктури до можливих пошкоджень. Це включало рекомендації

щодо використання більш довговічних матеріалів для ремонту та будівництва доріг, а також інженерних рішень, які б дозволяли швидко відновлювати зруйновані ділянки. Водночас у циркулярі порушувалося питання підготовки кадрів для роботи з дорожньою інфраструктурою. Пропонувалося організувати навчання місцевих майстрів та робітників під керівництвом кваліфікованих інженерів. Такий підхід мав на меті створити у повітах кадровий резерв, який міг би забезпечувати стабільне утримання доріг навіть за умов обмежених ресурсів [1, арк. 71 зв.].

Сьомий пункт також акцентував увагу на моніторингу виконання доручених завдань. Для цього пропонувалося запровадити регулярну звітність місцевих адміністрацій, що включала б дані про стан дорожньої мережі, обсяги виконаних робіт, використані ресурси та виникаючі труднощі. Циркуляр визначав ключові напрямки координації між адміністративними, технічними та воєнними структурами задля оптимізації управління дорожньою мережею в умовах підвищених вимог до транспортної інфраструктури під час війни. Він слугував базою для системного підходу до управління дорожньою інфраструктурою, який скеровувався на забезпечення мобільності, обороноздатності та економічної стабільності в регіоні в умовах складних соціально-політичних умов [1, арк. 71 зв.].

У жовтні 1914 р. воєнний генерал-губернатор Галичини у циркулярі повідомляв про заходи, запроваджені на підставі розпоряджень Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту, скеровані на забезпечення збереження телеграфних ліній. Відповідно до отриманих рапортів від Головного начальника забезпечення, було зафіксовано систематичні пошкодження телеграфних комунікацій, що вимагало вжиття жорстких заходів. З метою охорони телеграфних ліній наказувалося залучати місцеве населення, зокрема встановлювати відповідальність через систему заручництва. Для цього передбачалося брати в заручники впливових посадових осіб або мешканців, які мали авторитет у місцевій громаді. Окрім того запроваджувалася «кругова порука», що передбачала колективну відповідальність населення, включаючи заручників, за будь-які пошкодження комунікацій.

У разі виявлення осіб, причетних до диверсій чи пошкоджень телеграфних ліній, наказувалося негайно передавати їх до польового суду для розгляду справи відповідно до законів воєнного часу. Окремим приписом підкреслювалося, що практика взяття заручників мала застосовуватися лише в населених пунктах, розташованих у безпосередній близькості до театру воєнних дій, що пояснювалося потребою оперативного контролю над критично важливою інфраструктурою. Ці заходи відображали жорсткий характер адміністративних і воєнних методів, скерованих на збереження стратегічної комунікаційної мережі в умовах воєнного конфлікту [1, арк. 130, 139–139 зв.].

Запроваджені заходи з охорони телеграфних ліній та відповідальності за їх пошкодження відображали стратегічну важливість комунікацій для воєнних операцій, а також прагнення забезпечити оперативний контроль за ситуацією на фронті. В умовах війни, коли порушення зв'язку могло призвести до серйозних наслідків, застосування жорстких санкцій щодо місцевого населення та посадових осіб ставало інструментом підтримки порядку і запобігання саботажу. Окрім того, система «кругової поруки» створювала додатковий тиск на місцеву громаду, змушуючи її активно співпрацювати з воєнною адміністрацією для забезпечення безпеки критично важливої інфраструктури. Проте така практика викликала соціальну напругу, оскільки фактично перетворювала місцевих мешканців на відповідальних за дії окремих осіб, що підвищувало ризик зловживань та несправедливих покарань. Запровадження заручництва, зокрема взяття посадових осіб та впливових осіб громади, також мало дві мети: з одного боку, створення додаткового стимулу для належної охорони інфраструктури, з

іншого – виступало методом психологічного тиску, скерованим на попередження актів саботажу. Загалом ці заходи стали частиною ширшої стратегії мобілізації місцевих ресурсів для підтримки воєнних операцій та збереження контролю над територією, що перебувала під загрозою ворожих атак або дезорганізації через внутрішні диверсії. Водночас вони свідчили про посилення авторитарних методів управління в умовах війни та потребу в жорсткому контролі за населенням для забезпечення стабільності на фронті [1, арк. 130, 139–139 зв.].

13 листопада 1914 р. начальник Тернопільського повіту, звертаючись до губернатора Тернопільської губернії, повідомляв, що в межах повіту не зафіксовано випадків свідомого нищення телеграфних стовпів місцевим населенням. Враховуючи це, він відзначав, що застосування спеціальної постанови, яка передбачала б жорсткі заходи у разі пошкодження телеграфної інфраструктури, на той час не було виправданою. Це повідомлення свідчило про відносну стабільність ситуації в регіоні, що, ймовірно, стало результатом ефективних превентивних заходів, зокрема інформування місцевих громад про важливість збереження комунікаційної мережі для потреб армії та громадської безпеки. Проте навіть за відсутності конкретних порушень, подібні звіти мали на меті продовжувати контроль за ситуацією та забезпечувати готовність до швидкої реакції на будь-які зміни в обстановці. Місцева адміністрація була зобов'язана залишатися пильною і, у разі виникнення нових загроз, вжити необхідних заходів, зокрема забезпечити охорону інфраструктури та посилити відповідальність громад [1, арк. 130, 167–167 зв.].

У звіті начальник Тернопільського повіту також наголошував на тому, що випадків свідомого пошкодження телеграфних стовпів не зафіксовано, однак місцева адміністрація здійснювала регулярний моніторинг ситуації і перебувала в стані готовності до швидкої реакції на можливі загрози. Він зазначав, що в межах повіту організовано додаткові заходи для посилення охорони важливих комунікаційних об'єктів, а також проводилася роз'яснювальна робота серед населення щодо важливості збереження телеграфної мережі в умовах війни. Також повідомлялося про проведення нарад з місцевими старостами та іншими представниками адміністрації, на яких підкреслювалася необхідність негайного інформування про будь-які спроби пошкодження інфраструктури.

У разі виявлення таких інцидентів, було наголошено на оперативному реагуванні, включаючи застосування санкцій, згідно з постановами, що діяли у воєнний час. Незважаючи на позитивну оцінку ситуації, начальник повіту наголошував на важливості пильності, оскільки у воєнний час навіть незначні порушення або саботаж могли мати серйозні наслідки для стабільності та обороноздатності регіону. У цьому контексті повідомлення також відображало прагнення місцевої влади зберегти контроль над ситуацією та забезпечити належний рівень безпеки, одночасно уникнувши надмірної ескалації конфлікту через необґрунтоване застосування жорстких санкцій [1, арк. 130, 167–167 зв.].

10 листопада 1914 р. губернатор Тернопільської губернії у повідомленні до начальників повітів інформував їх, що водні та шосейні шляхи Галичини перебували під юрисдикцією начальника Дністровського відділу Київського округу шляхів сполучення, з адміністративним центром у Львові. У цьому контексті губернатор зазначав, що управління зазначеними шляхами та їх експлуатація здійснюється відповідно до розпоряджень Київського округу шляхів сполучення, що мало на меті забезпечити належне функціонування транспортної інфраструктури в умовах воєнного часу. Це включало координацію роботи як водних, так і шосейних шляхів, що мали стратегічне значення для забезпечення воєнних потреб і підтримування зв'язку між важливими регіонами [1, арк. 146].

Губернатор підкреслював на важливості виконання наказів щодо забезпечення безпеки та охорони цих шляхів від можливих пошкоджень або саботажу, зокрема

в умовах зростаючої воєнної активності в регіоні. Усі повітові начальники були зобов'язані здійснювати моніторинг стану шляхів та повідомляти про будь-які зміни або проблеми, що виникали у зв'язку з їх функціонуванням. Він зазначав, що повітовим начальникам необхідно було забезпечити належну координацію між місцевими адміністраціями та начальником Дністровського відділу Київського округу шляхів сполучення для оперативного вирішення питань, що виникали щодо утримання та ремонту шляхів. У разі необхідності, передбачалося залучення місцевих ресурсів для усунення пошкоджень або проведення термінових ремонтних робіт, що були важливими для підтримання стабільного руху транспорту та військових перевезень.

Окрім того губернатор наголошував на важливості підвищення рівня охорони та контролю над шляхами, оскільки з огляду на воєнний стан і можливі диверсії, усі водні й шосейні шляхи, що перебували під управлінням Київського округу, потребували особливої уваги з боку місцевої влади. Це включало як фізичну охорону стратегічних ділянок доріг та мостів, так і активне співробітництво з бойовими частинами для швидкої локалізації можливих інцидентів. Такі заходи мали на меті забезпечити безперебійне функціонування транспортної мережі, яка була важливою для підтримання логістики на фронті та в тилу, а також для забезпечення потреб місцевого населення в умовах війни [1, арк. 146].

Таким чином циркуляри губернатора Тернопільської губернії, видані у вересні-листопаді 1914 р., демонстрували системний підхід до забезпечення контролю над шляхами сполучення та телеграфними лініями в умовах воєнного часу. Основною метою цих циркулярів було забезпечення стабільної роботи транспортної інфраструктури та комунікаційної мережі, що мало стратегічне значення для воєнних та адміністративних потреб. У своїх розпорядженнях губернатор акцентував увагу на необхідності моніторингу стану водних і шосейних шляхів, їх охорони та ремонту, що вимагало активної співпраці між місцевими адміністраціями та військовими органами. Водночас особлива увага приділялася безпеці телеграфних ліній, що в умовах війни стали важливим елементом забезпечення зв'язку між різними частинами регіону та фронтом.

Список використаних джерел

1. Циркулярні розпорядження воєнного генерал-губернатора Галичини і Тернопільського губернатора за 1914 рік // Державний архів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 1. 326 арк.

Ярослав МОХУН

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового)
рівня кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного*

педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

**ТВОРЕННЯ УКРАЇНІЗОВАНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Питання українізації частини підрозділів російської імператорської армії вперше реально постало під час Першої світової війни. Під час червневого наступу у 1917 р. з'ясувалося, що російські підрозділи, в яких більшість становлять українці суттєво відрізняються від тих дивізій, в яких більшість становлять росіяни. Умовно українські полки були набагато керованіші, дисциплінованіші, організованіші. Ці підрозділи не займалися мародерством та не зловживали алкоголем. Під час атак саме українські підрозділи проявляли себе з якнайкращого боку, на відміну від російських, які взагалі відмовлялися йти в атаку. Різниця між українськими та російськими підрозділами була така велика, що Микола Духонін, який у той час був начальником штабу Південно-Західного фронту, погодився на українізацію 34-го корпусу 7-ї армії, яким командував нащадок давнього українського шляхетського роду генерал-лейтенант Павло Скоропадський. Корпус складався із 56-ї, 104-ї та 153-ї дивізій, значна частина яких були українцями. У кінці червня корпус відвели на реорганізацію. Саме в цей час прибув Петро Скрипчинський, який був представником Українського Генерального Військового комітету в Києві. Він привіз відповідні документи із штабу М. Духоніна й запропонував П. Скоропадському розпочати українізацію корпусу. Проте генерал, вихований передовсім як військовий, не підтримав цей план. Він вважав, що проста заміна іноземців українцями не підніме боєздатності корпусу, що зазнав значних втрат під час червеневого наступу. На думку П. Скоропадського, боєздатний український корпус постане лише тоді, коли українцями будуть не лише солдати, але й усі офіцери, включаючи вище командування. Тільки тоді постане повна довіра між бійцями й командирами. Саме так постали інші національні підрозділи в імперській армії – чехо-словацькі, латиські, польські. Саме так, на думку генерала, мала відбуватися повна українізація і 34-го піхотного корпусу.

Прислухавшись до пропозицій генерала П. Скоропадського, 8 липня Головнокомандувач арміями Південно-Західного фронту генерал-лейтенант Олексій Гутор розпорядився розпочати українізацію. До кінця місяця в корпус прибули перші зведені роти, що склалися виключно з українців. Також з'явився наказ Верховного Головнокомандувача генерала Лавра Корнілова про українізацію 34-го корпусу упродовж місяця. Для цього дивізії відвели в район довкола Меджибожа. Тих бійців і офіцерів корпусу, які були росіянами, переводили в інші дивізії та армійські корпуси.

Першою мали українізувати 153-ю дивізію, що була практично розкладена більшовицькою агітацією й не являла собою жодної бойової цінності. Абсолютну більшість дивізії склали саме росіяни, які зятятю виступали проти українізації. Відвертим саботажем українізації займалися й інші офіцери. Зокрема, усіх вилучених з 153-ї дивізії росіян, я їх було 4,5 тис., тобто ледь не половина дивізії, скерували до 104-дивізії, що також входила в 34-й корпус і підлягала українізації. Врешті-решт всіх неукраїнців із 104-ї дивізії (майже 8,5 тис. бійців та офіцерів) перевели до російського 41-го корпусу. Проте значну частину офіцерів-росіян П. Скоропадський все ж залишив у себе, оскільки знайти відповідну кількість офіцерів-українців було нереально. Тут давалася взнаки русифікаційна діяльність росіян, українців або не допускали до офіцерських

чинів, або ж вони швидко втрачали свою українську ідентичність і ставали росіянами.

Попри очікування, П. Скоропадський застав у Меджибожі 6 тис. солдатів-українців, більшість з яких була недавно мобілізована й цілком не вишколена. Критично недостатньою була наявність звичайного стрілецького озброєння. Майже відсутні були офіцери середнього і вищого рівня. Новобранців-українців швидко розподілили у лавах 153-ї дивізії для проходження необхідного бойового вишколу. Впродовж серпня російські підрозділи вивели з околиць Меджибожа, а нові російські підрозділи сюди більше не надходили.

У середині серпня 1917 р. головнокомандувачем військ Південно-Західного фронту став генерал-лейтенант Антон Денікін, переконаний противник створення українізованих підрозділів. Він, та його начальник штабу, одразу ж спробували призупинити надходження українців до 34-го корпусу. За наказом А. Денікіна українські підрозділи відправлялися не в 34-й корпус, а на південь, в бік румунського фронту. Таким чином, фактично була знищена будь-яка впорядкована українізація інших фронтових підрозділів. 34-й корпус після завершення українізації планувалося відправити на румунський фронт. Попри те, що зупинити українізацію командування 7-го корпусу не змогло, тим не менше саботаж був постійний. У корпус присилали не бійців, що пройшли фронт і мали бойовий досвід, а не вишколених новобранців. Та й ті надходили дуже нерегулярно. До кінця літа в корпусі не вистачало майже 9 тис. солдатів і офіцерів. Попри те, що на фронті воювало немало офіцерів-українців, в корпус їх категорично не відправляли. Дійшло до того, що, попри численні клопотання П. Скоропадського, до кінця серпня 70 % офіцерських посад зайняли прапорщики. Батальйонами керували капітани, а ротами – поручники й прапорщики. І навіть при таких проблемах більш як 30 % наявних офіцерів були росіянами. Тому П. Скоропадський наказав створити офіцерську школу, збільшити набір на курси прапорщиків. Працювали також декілька унтер-офіцерських шкіл. Проте часу на забезпечення корпусу випускниками цих закладів катастрофічно бракувало. До кінця літа лише третина командирів роту були українцями, а батальйонами керували лише росіяни, серед яких був один українець.

За таких умов П. Скоропадський був змушений залишити на важливих керівних посадах росіян-офіцерів, які вороже або ж зверхньо-іронічно ставилися до українізації війська. І це в той час коли в Києві вже понад пів року працювала Українська Центральна Рада, коли вже були проголошені Перший і Другий Універсали. Лише згодом вдалося знайти генерал-майора В. Клименка, який очолив 153-ю дивізію, та генерал-майора Я. Гандзюка, що керував 104-ю дивізією. Начальником штабу був генерал-майор Я. Сафонов. Явним саботажем з боку армійського керівництва була повна незабезпеченість корпусу необхідними речами. Не вистачало одягу, боєприпасів, зброї. На кінець літа тільки рушниць бракувало понад 7 тис.

Особистим візитом до А. Денікіна П. Скоропадський призупинив відправку свого корпусу на румунський фронт. Проте добитися повної українізації корпусу він так і не зміг. Командування видало спеціальний наказ, згідно з яким технічні підрозділи і артилерія корпусу не підлягали українізації. Також не була вирішена проблема забезпечення корпусу кваліфікованими високопоставленими офіцерами-українцями. В результаті до кінця літа 1917 р. 34-й корпус генерала П. Скоропадського залишився першим і останнім підрозділом на фронті, який був здебільшого українізований хоча б на низовому рівні. Загалом, в корпусі було з 8 піхотних і 2 гарматних полки, які були зведені у 2 дивізії. Візит П. Скоропадського до Головнокомандувача П. Корнілова не дав жодних позитивних результатів. Врешті-решт українізація цілком загальмувалася. На 10 вересня до штату обом дивізіям не вистачало близько сотні офіцерів та понад 5 тис.

солдатів. Попри це, в корпусі було понад 200 офіцерів та до 5 тис. солдатів інших національностей. Корпус налічував до 800 офіцерів та 30 тис. солдатів. Поступово більшість командирів полків замінено українцями. Покращилося і матеріальне забезпечення військовиків. Включена до корпусу 56-та дивізія не українзувалася. Проте росіяни дуже часто дезертирували зі своїх підрозділів. Натомість приходили нові мобілізовані солдати-українці.

До кінця жовтня 1917 р. в 34-му корпусі залишилися лише чотири десятки офіцерів і менше 1 тис. солдатів інших національностей. Загальний некомплект сягав 5 тис. солдатів і офіцерів. Нестача офіцерів призвела до падіння рівня дисципліни. Соціалістична агітація українських і російських партій також не сприяла високому рівню боєздатності. Декілька підрозділів корпусу взяли участь у розгромі багатих маєтків довкола Меджибожа. Хоча загалом 34-й корпус відзначався набагато нижчим рівнем деморалізації, ніж інші підрозділи Південно-Західного фронту.

Після більшовицького перевороту підрозділи корпусу відмовилися від'їжджати на фронт і проголосили про своє перепідпорядкування Центральній Раді. У листопаді 1917 р. 34-й корпус зумів захистити столицю УНР від наступу збільшовизованих підрозділів 2-го гвардійського корпусу. Українізовані підрозділи блокували залізницю і на підстанціях зупинили всі ешелони, розбродили більшовиків та відправили до росії. Послідовна і цілковито неправильна військова політика урядів УНР, які намагалися спиратися на тимчасові добровольчі, а не на регулярні армійські формування, призвела до повного розкладу корпусу. Так само як і більшість військових частин, що присягали Центральній Раді. Чого варті були закони Центральної Ради на початку січня 1918 р., що передбачали розпуск підрозділів регулярної армії та заміну їх народною міліцією. Думки про непотрібність армії дотримувався Володимир Винниченко і Михайло Грушевський. На початку 1918 р. П. Скоропадський був змушений передати командування генерал-майорові Я. Гандзюку та піти у відставку. Симон Петлюра, як і інші очільники УНР навіть не знайшли часу, щоб із ним зустрітися особисто. Підрозділи корпусу, розміщені у містах Фастів, Біла Церква, Вінниця, Бердичів та інших містах, почали просто розходитися по домівках. Залишки корпусу були демобілізовані на початку лютого 1918 р.

Список використаних джерел

1. Верига В. І. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923. Львів, 1998. 524 с.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. Вид. 2-ге. К., 2000. 360 с.
3. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914–1920 рр.). Київ, Українське видавництво, 2007. 543 с.
4. Історія Українського Війська, (Крип'якевич Н., Богдан Гнятевич). Видання Івана Тиктора, м. Львів 1936 р. Часть 2. 568 с.
5. Литвин В. М. Україна: Доба війн і революцій (1914–1920). Київ: Альтернативи, 2003. 488 с.
6. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Збройні сили України ХХ ст. Генерали та адмірали. Харків; Львів, 2007. 278 с.
7. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. К.: Український письменник, 1993. 413 с.
8. Пиріг Р. Я. Військова еліта Української Держави: еволюція політичних лояльностей // Український історичний журнал. 2018. № 4. С. 46–67.
9. Пиріг Р. Я. Історія української гетьманська держави: Історичні нариси. Київ, 2008. 431 с.
10. Реєнт О. П. Павло Скоропадський. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 304 с.
11. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с.
12. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ. Філадельфія, 1995. 493 с.

13. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918–19120). К.: пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України». Видавничий центр «Просвіта», 1999. 508 с.
14. Удовиченко О. І. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. Вінніпег, 1954. 217 с.
15. Фігурний Ю. С. Державотворча та етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі. Київ, НДІУ, 2008. 128 с.

Ігор КОЗАК

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри історії України, археології та спеціальних
галузей історичних наук Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: МОБІЛІЗАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У РІЗНІ АРМІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ РУХИ

Мобілізація українців під час Першої світової війни – це складний процес, який відображав неоднозначне становище українського народу, розділеного між двома імперіями: російською та Австро-Угорською. Кожна з цих держав бачила в українцях військовий ресурс для своїх геополітичних цілей, тому сотні тисяч українців були мобілізовані до їхніх армій, часто опиняючись у ситуації, коли доводилося воювати одне проти одного. Водночас це стало періодом формування національної самосвідомості, адже українці не лише боролися за виживання, а й намагалися утвердити свою національну ідентичність і відстоювати власні інтереси.

У російській імперії українці, переважно з території Лівобережної та Правобережної України, були мобілізовані до складу імператорської армії. За даними істориків, близько 3,5 млн українців було покликано до російської армії під час війни. У царській армії вони служили на загальному підставі, без врахування національної ідентичності, і переважно вважалися росіянами.

Водночас у російській імперії існувала жорстка політика щодо української мови, літератури й національних традицій. Заборона української мови (Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р.) мала на меті асимілювати українців. Проте навіть попри ці обмеження, серед мобілізованих зростала свідомість національної ідентичності, що стало важливим підґрунтям для подальшого визвольного руху.

Участь українців у війні в складі російської армії часто супроводжувалася національним пробудженням. Контакти з іншими народами та політичні зміни, які розпочалися після Лютневої революції 1917 р., пробудили серед українських військових бажання брати участь у розбудові власної держави. Після революції в росії зросли національні настрої, і українські військові підрозділи почали створюватися у складі російської армії, зокрема з'явилися так звані «українізовані» частини, де прапори, команди та організація відповідали національним прагненням українців.

Західна Україна, яка перебувала у складі Австро-Угорщини, мала певні автономні права і відносно більшу свободу для збереження національної ідентичності. Австро-Угорщина розглядала українців як противагу польським і російським національним прагненням, тому вдавалася до підтримки українських національних організацій.

Із початком Першої світової війни Австро-Угорщина мобілізувала близько 250 тис. українців, більшість з яких були галицькими та буковинськими українцями. У складі австро-угорської армії існували підрозділи, де служили українці. Також було сформовано спеціальне національне військове формування – Українські січові стрільці (УСС). УСС стало першим українським

національним збройним формуванням, яке воювало під своїми національними прапорами й мало на меті відстоювати українські інтереси.

Українські січові стрільці брали активну участь у бойових діях проти російської армії, зокрема в Карпатах і на Галицькому фронті. Вони не лише воювали, а й займалися просвітницькою діяльністю, поширювали українську культуру та національні ідеї серед військових і цивільного населення. Після війни ветерани УСС стали важливими лідерами українського визвольного руху, зокрема у період боротьби за незалежність у 1917–1921 рр.

Складність ситуації полягала в тому, що українці часто опинялися по різні боки фронту – в російській та австро-угорській арміях. Багато випадків братовбивства на полі бою стали гіркою реальністю для українського народу. Це створювало додаткове напруження в суспільстві та підкреслювало абсурдність ситуації, коли українці, які прагнули до свободи, змушені були воювати за інтереси чужих імперій.

Крім того, по обидва боки фронту українці зазнавали репресій і звинувачень у нелояльності. Наприклад, у російській імперії українців вважали потенційно ненадійними через їхні національні прагнення, а в Австро-Угорщині часто підозрювали в симпатіях до росії. Були випадки, коли українців арештовували та репресували за підозрою у зв'язках з ворогом, навіть без достатніх доказів.

Перша світова війна і масова мобілізація українців мали важливий вплив на формування українського національного руху. Війна пробудила українське суспільство, сприяла зміцненню національної ідентичності та дала можливість військовим усвідомити свою силу. Завдяки війні значна частина українців вперше відчула себе єдиним народом із власними інтересами, які не збігаються з цілями росії чи Австро-Угорщини.

Революційні події 1917 р. стали вирішальним моментом для українського національного руху. Українські військові почали організовуватися, зокрема, було створено Українську Центральну Раду, яка згодом проголосила Українську Народну Республіку. Військовий досвід, набутий під час війни, відіграв важливу роль у створенні українських збройних сил, що стали основою для подальшої боротьби за незалежність. Мобілізація українців під час Першої світової війни була важливим етапом у розвитку національної свідомості та прагнення до незалежності. Війна дала українцям досвід військової організації та можливість побачити, що вони можуть стати єдиною силою. Перша світова війна залишила важкий спадок братовбивчих боїв і репресій, але водночас вона стала поштовхом до відродження національної ідеї та початку визвольних змагань, що заклали основу для майбутньої боротьби за незалежність України.

Список використаних джерел

1. Реєнт О. П. Перша світова війна і Україна. Перша світова війна (Велика війна) / Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2011. Т. 8: Па–Прик. С. 162.
2. Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки: монографія / наук. ред. С. С. Трояна. Київ: Кондор, 2018. 536 с.
3. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Кн. 1: Історичні нариси / Упорядн. О. Реєнт; Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. С. Великочий, В. Ф. Верстюк, О. І. Гуржій, О. В. Добржанський, І. А. Коляда, М. В. Кугутяк, С. В. Кульчицький, О. С. Лисенко (заст. відп. ред.), В. М. Литвин, О. С. Онищенко, Р. Я. Пиріг, О. П. Реєнт (відп. ред.), О. С. Рубльов, В. Ф. Солдатенко, Ю. І. Терещенко, О. А. Удод, В. В. Шевченко (відп. секр.). НАН України. Інститут історії України. К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014. 784 с.
4. Beyond 1917: the United States and the global legacies of the Great War. [Ed. by Ekbladh D. K., Montoya, B. C., Zeiler T. W]. Oxford: Oxford University Press, 2017.
5. Hart P. The Great War: A Combat History of the First World War. Oxford University Press, USA, 2013.

6. Leonhard J. Pandora's Box: A History of the First World War. Harvard University Press, 2018.
7. Storey W. K. The First World War: A Concise Global History. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2009.

Андрій ГРУБІНКО

*доктор історичних наук, професор кафедра теорії
права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету*

ФОРМУВАННЯ ПРОЄКТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ЯК НАСЛІДОК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Трагедія Першої світової війни засвідчила провал довоєнної системи міжнародних відносин. Післявоєнна руйнація низки європейських імперій, широкі пацифістські настрої породили в частини прогресивного політикуму та інтелектуалів надії на відродження і можливість практичного впровадження ідеї європейського єднання. Економічна і політична єдність розглядалася як один з головних шляхів подолання глибокої повоєнної кризи в Європі. Інтелектуальні кола різних країн запропонували ряд проєктів повоєнного єднання європейських держав, які мали інтеграційний характер.

Прихильники панєвропейського руху на чолі з графом Ріхардом Куденхове-Калергі відродили ідею «Сполучених Штатів Європи», митного союзу і конфедерації європейських держав, пропагували запровадження єдиної грошової одиниці, військового альянсу, спільного використання колоній. Схожу пропозицію висунув у 1925 р. французький дипломат Жюль Камбон. Однак спілка не сприймала імперську Велику Британію як безпосереднього учасника об'єднаної Європи [1, с. 73]. Політичні еліти регіону усвідомлювали, що звільнена від імперського минулого, з глобальним досвідом управління та спорідненістю з США, Велика Британія могла стати беззаперечним лідером європейського об'єднання.

Послідовний прихильник панєвропейського руху Арістід Бріан у вересні 1929 р. під час виступу на Асамблеї Ліги Націй ініціював створення Європейської конфедерації. Одним з основних принципів її функціонування мав стати пріоритет військової безпеки і політичного союзу перед економічним. Однак проєкт Штреземана-Бріана більше нагадував утопію, ніж реалістичний план погодження німецько-французької зовнішньополітичної стратегії заради формування європейської єдності. У 1930 році він надіслав до Ліги Націй «Меморандум про створення європейського федерального союзу», відхилений абсолютною більшістю європейських держав-членів організації. Окрему позицію традиційно займала Велика Британія. Британська політична еліта схвально ставилася до митного союзу, але про політичну інтеграцію не йшлося [2, с. 123].

Прогресивна вимога Дж. Бентама відмовитися від колоніальних володінь як конфліктів і надмірних витрат метрополій входила в явну суперечність з наростанням могутності Британської імперії. Тривала наявність величезних колоній в різних регіонах світу, активний розвиток економіки на основі ринкових відносин, промислового перевороту, найпотужніший в світі військово-морський флот дали підстави сучасникам називати Велику Британію не інакше, як «майстерня світу». Британська імперія XIX ст. стала уособленням вільної торгівлі, переміщення капіталу і робочої сили. Англійський політичний діяч Річард Кобден активно агітував за створення зони вільної торгівлі в Європі.

Хоча Європа, яка відіграла центральну роль в системі міжнародних відносин до Другої світової війни, займала важливе місце у зовнішній політиці британських урядів, виключна орієнтація на проєкт європейського об'єднання не відповідає статусу і ролі країни у міжнародних відносинах. Політикум і суспільство Великої Британії історично звикли ідентифікувати себе більше з

світовою колоніальною імперією, ніж з регіональною Європою та її проблемами. В основі європейської політики Лондона у XIX ст. перебувала доктрина «блискучої ізоляції» («splendid isolation») як центральний елемент стратегії балансу сил в Європі. Британія як провідна держава регіону і світу могла собі дозволити бути відносно автономним міжнародним гравцем, виступаючи в ролі регулятора європейської рівноваги сил у відносинах держав континенту. Особлива роль Англії (Великої Британії) в Європі віддавна зумовлена її певною історико-географічною відстороненістю, яку відзначав А. Тойнбі. На думку історика, в контексті політичної ізоляції країна була в історії Заходу чимось на зразок «alter orbis» («другої землі»). Водночас не варто перебільшувати цю ізоляцію, адже Англія ніколи не мала змоги нехтувати відносинами з континентальними державами чи ухилятися від конфліктів в Європі, які порушували баланс сил.

Британська політика «блискучої ізоляції» завершилася перед Першою світовою війною з розвитком силового сценарію формування європейських військово-політичних союзів. Розпочався поступовий і неухильний занепад Британської імперії. Тому зростала необхідність пошуків нової стратегії зовнішньої політики. По завершенні періоду «блискучої ізоляції» Лондон намагався проводити активнішу політику в Європі при збереженні першості справ імперії [3, р. 19].

Спробою поділу Європи на сфери впливу можна вважати ідею Фрідріха Науманна (1860–1919 рр.) щодо створення «Серединної Європи» під німецьким домінуванням. Однак, Європа після Першої світової війни так і не повернула собі становище світового лідера [4, с. 9].

Серед найбільш відомих прихильників панєвропейського руху був Уїнстон Черчилль, переконаний імперіаліст, який вже у 1920–1930-х рр. неодноразово висловлював думки про необхідність створення Європейської федерації. При цьому його погляди не розходилися з офіційною британською урядовою політикою, адже, на думку У. Черчилля, така федерація в силу імперського статусу Великої Британії мала створюватися без її участі. У 1930 р. він написав статтю в газету «Saturday Evening Post» на підтримку федералістських ідей Арістіда Бріана, в якій по суті сформулював ключові принципи новітньої європейської політики Великої Британії, що є актуальними і сьогодні. У статті містяться такі слова: «Ми маємо свою власну мрію та своє власне завдання. Ми з Європою, але не належимо до неї. Ми пов'язані, але не піддані ризикові. Ми зацікавлені й асоційовані, але не поглинуті» [5, р. 15].

Незважаючи на переважання євроскептичних настроїв, у роки війни у Великій Британії спостерігалася піднесення популярності ідей європейської федерації. Після першої перемоги британський військ в Ель-Аламейні Уїнстон Черчилль в листі до міністра закордонних справ Ентоні Ідена від 21 жовтня 1942 р. писав: «Я чекаю з нетерпінням створення Сполучених Штатів Європи, в яких буде можливою мінімізація кордонів між націями і необмежене пересування» [6].

Отже, європейська інтелектуальна політична думка у міжвоєнний період запропонувала цілий ряд проєктів європейського об'єднання, заснованих на спільних принципах демократії, верховенства права, безпеки та економічного відновлення. Хоча досвід Першої світової війни не був врахований людством, яке в силу обставин в XX ст. було змушене пережити ще більш драматичну сторінку своєї історії у вигляді Другої світової, ідеї євроінтеграції усе ж знайшли своє практичне втілення у повоєнній Європі. Їх спадком стало формування сучасного Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Мартинов А. Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. XX ст. – 10-ті рр. XXI ст.). Погляд з України: монографія. Київ: Інститут історії України НАН, 2009. 262 с.

2. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / пер. з франц. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. Київ: Основи, 2005. 903 с.
3. Hewitson, M. (2012). The United States of Europe: The European Question in the 1920s. Europe in crisis. Intellectuals and the European Idea, 1917–1957. Chapter 1 / ed. by M. Hewitson and M. D’Auria. New York, Oxford, p. 15–34.
4. Грубінко А. В., Мартинов А. Ю. Європейський Союз після Brexit: продовження історії. Монографія. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2021. 258 с.
5. Larres, K. (1996). Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill’s post-war foreign policy. Journal of European Integration History, Vol. 2, No. 1. p. 15–50.
6. Danzig, J. (2003). Winston Churchill: A founder of the European Union. EUROPE. A blog by Jon Danzig, 10 November 2003. URL: <http://eu-rope.ideasoneurope.eu/2013/11/10/winston-churchill-a-founder-of-the-european-union/>

Роман МАЛИШЕВСЬКИЙ

*здобувач вищої освіти першого освітнього рівня
історичного факультету Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

ВЕЛИКА ВІЙНА ТА ДЕРЖАВОТВОРЧІ ЗМАГАННЯ ПОЛЯКІВ

Польща у Першій світовій війні стала полем бою для великих держав Європи. Проте, навіть будучи розділеними між Габсбурзькою, Німецькою та російською імперіями, польські еліти побачили у новій війні шанс на можливість відновлення втраченої у 1795 р. держави. Вперше після поділів Речі Посполитої країни-інтервенти протистояли одна одній, втративши консолідованість у питанні Польщі.

Вже на початку війни до польського народу та інтелігенції направлено маніфести з обох сторін. 9 серпня 1914 р. німецька та австрійська сторона пообіцяли визволити Польщу та надати їй незалежність. Через 5 днів відозву склав Головнокомандувач російської армії Микола Миколайович Романов, який закликав «...об’єднати всі три частини Польщі під скіпетром Романових» [3, с. 432]. У польському суспільстві діяли дві основні течії: Польський національний комітет у Варшаві, створений восени 1914 [1, с. 729], очолюваний націонал-демократом («ендеком») Романом Дмовським, тримав проросійську позицію та закликав до розгрому Німеччини та Австро-Угорщини задля воз’єднання Польщі під егідою російської правлячої династії. Пізніше він перебрався до Петрограда, де проіснував аж до 1918 року.

На протигагу комітету в Кракові з 16 серпня 1914 р. діяла Польська національна організація, очолювана Юліушем Лео, мером міста, за підтримки Владислава Сікорського та Юзефа Пілсудського [1, с. 729]. Головною метою вони вважали об’єднання всіх територій Польщі під владою Габсбургів. Проте кайзер Вільгельм II, ні Франц Йосиф I не дали чітких обіцянок, як це зробили росіяни, а пропозиція створити триалістичну монархію за базі Габсбурзької імперії взагалі були відкинуті.

Однією з центральних фігур військового крила польського руху в Першій світовій війні був Ю. Пілсудський. Він зміг за пропозицією Ю. Лео об’єднати розділені військові та напіввійськові польські формування у досить відомі польські легіони [1, с. 730], а також з дозволу та за сприяння австрійського військового керівництва влаштував самовільний виступ на російські землі з метою розпочати антиросійське повстання, проте ця ідея зазнала невдачі [3, с. 433]. Стрільці Ю. Пілсудського влилися в склад легіонів чисельністю 20 тис. військових як частина австро-угорської армії.

Разом з тим серед польських політичних сил були і соціалісти, котрі бачили можливість визволення своєї країни лише шляхом великої соціалістичної революції та поваленням «буржуазних, імперіалістичних режимів». Значний зсув у «польському питанні» стався після літнього наступу 1915 року та повної окупації земель Царства Польського Австро-Угорщиною та Німеччиною. На цій

території одразу ж встановлено режим генерал-губернаторств [1, с. 732]. Відтоді та до кінця війни польські землі були під окупацією Центральних держав. Окупанти намагались витиснути всі соки із захоплених земель, і тому вдавалися до вивезення людей та продовольства, що породило опозиційний рух. У той час польське суспільство розділилось на два табори: ті, хто не йшов на жодні контакти з окупаційною владою, та ті, хто співпрацював із австро-німецькою адміністрацією.

У 1916 р. керівництва у Берліні та Відні остаточно зрозуміли, що вийти на сепаратний мир із росією не вдасться, і тому вирішено утворити на захоплених територіях Польське королівство, котре могло утримувати значну армію та було б «незалежним». Цей намір окреслено в «Декларації двох імператорів», також відомим як Акт 5 листопада [3, с. 435], за яким у майбутньому на території, окупованій Центральними державами, мала постати нова польська держава. На той час не йшлося про кордони, королівство проголошене лише де-юре. З боку Антанти акт визнаний не був. У свою чергу Микола II заявив, що одна з основних цілей імперії Романових у війні полягала у створенні вільної Польщі під владою його династії [3, с. 435], розуміючи під цим широку автономію та можливість утворення місцевої адміністрації та навіть армії.

Відразу ж після проголошення королівства кайзери почали створювати апарат влади. У Варшаві скликано Тимчасову державну раду, що спиралася на підтримку «активістів», проте не проіснувала довго. Її змінила Регентська рада, створена наприкінці 1917, на чолі із трьома польськими діячами: архієпископом О. Каковським, князем З. Любомирським і графом Ю. Островським [3, с. 732]. Ця рада була повністю підпорядкована німецькій та австрійській військовій адміністрації, і була фактично регентством без регента та короля.

У 1917 р. ситуація змінилася під впливом Лютневої революції в росії. У березні Петроградська рада робітничих і селянських депутатів проголосила, що «Польща має право бути незалежною» [1, с. 733], але деталі встановлення незалежності мали бути вирішені на Установчих зборах. Пізніше у своєму зверненні «До поляків» це право підтвердив і Тимчасовий уряд, зазначивши, що це право розповсюджується на території з польською більшістю, а також те, що нова держава мала бути у тісному, «вільному» союзі з російською державою. Разом із цими заявами країни Антанти почали діяти. У червні 1917 р. створено Головний військовий комітет на чолі з В. Рачкевичем [3, с. 437]. Перша створена при ньому польська дивізія налічувала 36 тис. осіб та складалася із трьох корпусів. У Франції на момент 1918 року створено кілька польських підрозділів під командуванням Ю. Галера чисельністю 15 тис. осіб. У Лозанні засновано польський національний комітет на чолі з Р. Дмовським [3, с. 438], який пізніше емігрував до Парижа. Комітет був визнаний Антантою польським представницьким органом. Їх головною ціллю було переконати країни Заходу, що саме Польща зможе стати тією державою, яка зможе стримати експансію Німеччини на схід, адже росія була занадто ослаблена, щоб виконувати цю функцію.

У Польському королівстві тим часом справи погіршувалися. Спочатку Тимчасова, а пізніше і Регентська рада були повністю скомпрометовані. Становище населення погіршувалось, окупаційна адміністрація продовжувала витягувати ресурси, а утворення армії затягнулось ледь не до 1918 р. Також відкладалося на потім і питання об'єднання Польщі. Усе дійшло до того, що у квітні 1917 року польські кола ухвалили декларацію до імператора Карла I Габсбурга з вимогою посприяти утворенню суверенної Польщі [3, с. 439].

Наступним етапом розвитку польської державності став більшовицький переворот 1917 р. У листопаді стало зрозуміло, що росія повністю дестабілізована та найближчим часом на територію Польщі не повернеться. Її слабкістю вирішили скористатися Німеччина та Австрія. Більшовики одразу ж

заявили про бажання укласти мирний договір. Після переговорів у березні 1918 року підписано Берестейський мирний договір, за яким РСФФР погодилася поступитися чималою частиною західних земель колишньої російської імперії. Підписання миру обурило поляків, адже жоден делегат від них не був запрошений, а також до сусідніх країн приєднано ті землі, які польські діячі вважали своїми – Віленщину, котру приєднали до Литви, Холмщину та Волинь, передану УНР [3, с. 441].

У той же час на території України починає діяти Центральна рада – український представницький орган. При ній в Києві діяли відразу дві польські організації: ендеківський «Польський національний комітет» та ліва «Польська демократична централізація» [3, с. 442]. У Третьому універсалі Центральна Рада зазначила, що поважає право народів, що проживають на території УНР, на власну автономію, а також Рада запровадила представництво для всіх національних меншин.

Завершальним етапом становлення польської держави став розгром Центральних держав та підписання Комп'єнського перемир'я. Весна-літо 1918 р. запам'яталися проривом силами Антанти ліній оборони Центральних держав у Франції та на Балканському півострові. У жовтні польська сторона почала переговори про повну передачу влади. Також варто згадати 14 пунктів В. Вільсона, 13-й з яких якраз передбачав створення незалежної польської держави із вільним виходом до моря [3, с. 442]. Разом з тим контроль над ситуацією втрачала і Регентська рада, яка спиралась на підтримку Австро-Угорщини та Німеччини. Після поразки Четвертого союзу у Першій світовій війні тодішня влада спробувала взяти повний контроль над країною, і маніфестом 5 жовтня 1918 р. проголосила про утворення незалежної Польщі, проте не була підтримана і вже через місяць передала всю владу Пілсудському, котрий одразу ж проголосив республіку.

Отже, польська державність відновилася ще в часи Великої війни, хоч і під значним контролем Німеччини та Австро-Угорщини. Регентська рада за час свого існування створила необхідні державні інститути, котрі пізніше використав Ю. Пілсудський. Саме тому це державне утворення і стало основою для майбутньої реставрованої польської держави.

Список використаних джерел

1. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі. Пер. з англ. Тарашук П. К. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2008. 1080 с.
2. Менджецький В. та Брацисевич Є. Польща: нарис історії. Пер. з пол. Сварник І. Варшава: Інститут національної пам'яті – Комісія переслідування злочинів проти польського народу. 2015.
3. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2002. 752 с. + 8 кол. мап.

Максим МОРОЗ

*здобувач вищої освіти першого освітнього рівня
історичного факультету Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

ЯПОНІЯ У ВЕЛИКІЙ ВІЙНІ

Перша світова війна охопила більшу частину земної кулі. Вона зачепила усі континенти та понад 36 країн брали в ній участь, що складає 75 % населення Землі. Серед них була Японія, яка упродовж 1914–1918 рр. воювала, ведучи бойові дії в Азії, Тихому океані і Середземному морі. Хоча дослідники применшують роль Японії в безпосередній участі у війні, вона вплинула на подальші політичні та військові дії у рамках японо-китайських відносин, а також колоніальної політики західних держав щодо далекого сходу.

Потрібно почати з передумов щодо вступу Японії у Велику війну. У другій половині XIX ст. в країні розпочалася пришвидшена вестернізація, яка за півстоліття перетворила Японію з відсталої феодальної на високо розвинуту державу азійського регіону. Після двох переможних війн (перша японо-китайська війна 1894–1895 рр.; російсько-японська війна 1904–1905 рр.), японські імперські війська заволоділи Кореєю та Ляодунським півостровом. Корейська імперія, якою досі керували представники династії Чосон, опинилася у васальній залежності, та остаточно ліквідована у 1910 р., увійшовши до складу Японської імперії.

У 1912 р. помирає імператор Мейдзі. Трон успадковує його син Йосіхіто, якого проголошують імператором Тайсьо. Через неврологічні захворювання імператор не брав активну участь у житті держави, максимум відвідував різноманітні заходи та церемонії. Цим скористувався уряд Японії, маніпулюючи рішенням Тайсьо.

З 1906 р. Японія підписувала угоди із про вплив на регіон східної Азії з рядом держав, а саме: Велико Британією (1902 р., 1905 р., 1911 р.), Францією (1907 р.), Росією (1907 р., 1910 р., 1912 р., 1916 р.), та США (1908 р.) [1]. Ці договори розмежовували сфери впливів, і створюють дружні взаємовідносини між союзниками.

Після вбивства ерцгерцога Франца Фердинанда, 28 червня 1914 р., і початку війни 1 серпня того ж року, Японія заявила про свій нейтралітет. 7 серпня на засіданні кабінету міністрів, Такаакі Като рішуче виступав за участь Японії у Великій війні, назвавши це зобов'язанням перед британськими союзниками та національними інтересами [2]. На наступний ранок 8 серпня, на засіданні офіційно вирішено що Японія братиме участь у війні, якщо це не заперечуватиме її сферам інтересу. Рішення представлене імператору і послу Британії Вільяму Конінгем Грину.

Вступ Японії у війну для Велико Британії, мав неабияке значення. Це дозволяло зосередити більшу увагу на європейському фронті, покладаючи на Японію, Австралію та Нову Зеландію, захист британських колоній (Гонконг, Сінгапур), винищення німецького флоту і ескорт торгівельних суден в Тихому та Індійському океані.

15 серпня 1914 р. японський уряд прем'єр міністра Окума Сігенобу висунув ультиматум Німецькій імперії [2]. Для Японської імперії це була можливість розширити свій вплив на східно-азійський регіон, поки великі країни зайняті війною в Європі, і захопити німецькі колонії в Китаї й на Тихому океані. Ультиматум залишився без відповіді. 23 серпня 1914 р. від імені імператора Тайсьо, Японія оголошує війну Німеччині. 25 серпня війну об'явили й Австро-Угорщині, через відмову відкликати крейсер з порту Циндао [3].

Японські військово-морські сили з легкістю захоплювали німецькі колонії на Тихому океані. Серед них були Маріанські, Каролінські й Маршалові острови. Союзники домовились що німецькі острови на північ від екватора належать

Японія, а на південь – Австралія та Нова Зеландія. Хоч траплялись випадки коли ця домовленість порушувалась. Так на острові Яп, що знаходиться на півдні від екватора, десант австралійців висадившись, помітив що тут вже були японські війська [4].

Головною військовою сутичкою між Японською і Німецькою імперією, була облога Циндао. Висадивши війська в провінції Шаньдун, разом із британськими полками з Індія та Вельсу, 24500 тисячна армія обложила місто Циндао, в якому розташовувались 5 тис. корпус німецьких військ і моряків австро-угорського крейсера. За допомогою артилерії та морської авіації, Мацуомі Каміо за два місяці взяв Циндао. 7 листопада 1914 р. німецький гарнізон під командуванням Альфреда Маєр-Вальдека капітулювали і відправлені в табори для військовополонених.

1914 р., три загони Товариства Червоного Хреста були відправлені в Європу на п'ятимісячну місію, де вони ще перебували 15 місяців [5]. Також японські військово-морські сили відправили крейсер «Ібукі», на захист конвоїв що пливли в Європу. Підчас війни японський уряд не полишав спроби збільшити свій вплив на Китай. Після встановлення республіканського режиму Сунь Ятсена, президент Китайської республіки, Юань Шикай почав впроваджувати реформи аби отримати абсолютну владу. На початку 1915 р., уряд Окуми надіслав до Китаю «Двадцять одну вимогу». Ці вимоги склалися з п'яти вимог. У перших трьох, Японія вимагала визнати договори про передачу Німеччиною впливу на провінцію Шаньдун, продовження оренди на 99 років півострова Ляодун, і розширення впливу на Маньчжурію, а також встановлення контролю над гірничо-металургійним комплексом Хань-Є-Пінг. Четверта група вимог стосувалася заборони видавати концесії на узбережжях та островах іноземним державам. П'ята група була найбільш відвертою, в ній Японія хоче щоб Китайська республіка, наймала японських радників для контролю у фінансових та поліцейських структурах, перетворюючи Китай на підконтрольну собі державу [6].

Японські дипломати сумнівались в доцільності таких намірів. Тут можна привести слова міністра закордонних справ Мотон Ітіро який наприкінці 1916 р., писав: «Є ті, хто каже, що ми повинні зробити Китай протекторатом або розділити його, і є ті, хто відстоює крайню позицію, що ми повинні використати європейську війну, щоб зробити [Китай] повністю нашою територією... Але навіть якби ми змогли зробити це тимчасово, імперії не вистачає реальної сили, щоб утримувати її дуже довго» [2, с. 280].

Вимоги були підписані обома державами 25 травня 1915 р. Такаакі Като визнав що ультиматум «Тринадцяти вимог» Юаня, був запропонований аби зберегти обличчя перед китайським народом. Однак цей договір не задовольняв США. Тому 1917 були підписана угода Лансінга – Ісїї, для збереження незалежності та територіальної цілісності Китаю, відносин між США та Японією.

У 1917 р. новий уряд Теруаті Масатаке, погодився відправити ескадру кораблів для допомоги союзникам в Середземному морі, в обмін на погодження територіальних претензій щодо німецьких островів. Штаб ескадри розташовувались на острові Мальта під командуванням Сато Кодзо. Вони здійснювали захист торговельних суден що пливли з Суецу до Марселя. Також вони врятували моряків, так після одного інциденту врятовано 3 тис. моряків, загалом їм приписують порятунок 7 тис. солдатів і матросів [4].

Тим часом в Японії стається економічний бум, завдяки експорту продукції у різні регіони Тихого та Індійського океану, де японські торговці не відчували конкуренції. Такий економічний розвиток та тотальний експорт призвів до наростання і вибуху економічної бульбашки і зростанню цін на рис. У серпні 1918 р. спалахнули протести, що отримали назву «рисові бунти». Армія і поліція

придушили ці виступи, заарештувавши понад 7 тис. учасників, убивши і поранивши тисячі протестувальників. Аби не повторити інциденту, 21 вересня 1918 р., уряд Теруаті склав свої повноваження, 28 вересня скликано новий кабінет з прем'єр міністром Хара Такаші.

11 листопада 1918 р. підписано Комп'єнське перемир'я, яке закінчувало Першу світову війну. Для японських ВМС, війна закінчилась 21 листопада 1918 р., коли японський крейсер «Ібукі» був присутній на здачі німецьких Кайзерліхмаріне у берегів Шотландії. На ній Японія отримала вісім підводних човнів [4]. У 1919 р. Японія надіслала делегацію у Версаль для підписання мирного договору про перебудову післявоєнного світу. Вона виступала як держава переможниця, разом із Америкою, Великою Британією, Францією та Італією. На конференції вона здобула вплив на Шаньдун, а також заволоділа низкою німецьких островів. Японія не отримала згоди великих держав, щодо вимог до Китаю, а також підтримки щодо статті про расову рівність в Лізі Націй, вона вирішує вести самостійну політику щодо східно-азійського регіону.

Отже, участь Японії у Великій війні, не варто недооцінювати. Їх військово-морські сили стали господарями Тихого та Індійського океану, здобувши славу одних із найпотужніших. Вступивши у війну, Японія здобула нові території і вплив на китайський і тихоокеанський регіон. Ця війна визначила подальшу політику японського імперіалізму і перетворила країну вранішнього сонця, на головного геополітичного гравця азійського континенту та наступної світової війни.

Список використаних джерел

1. Duus P, ed. The Cambridge History of Japan. Volume 6, The Twentieth Century / Edited by Peter Duus. Cambridge University Press; 1988.
2. 我部 政明「日本のミクロネシア占領と「南進」(一) : 軍政期(一九一四年から一九二二年)を中心として」『法學研究』第55巻第7号、1982年7月、70-89頁.
3. Mizokami Kyle Japan's baptism of fire: World War I put country on a collision course with West. The Japan Times, 27 July 2014.
4. Charles River, Japan in the World Wars: The History of the Imperial Japanese Empire during World War I and World War II / Charles River Editors; 986 pages.
5. Araki, Eiko: Women Soldiers Delegated to Europe. The Japan Red Cross Relief Corps and the First World War, in: Osaka City University Studies in the Humanities 64 (2013). P. 5–35.
6. <https://china.usc.edu/japanese-government-%E2%80%9Ctwenty-one-demands%E2%80%9D-april-26-1915> Japanese Government, «Twenty-One Demands», April 26, 1915.

Микола АЛЕКСІЄВЕЦЬ

*доктор історичних наук, професор кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

Леся АЛЕКСІЄВЕЦЬ

*докторка історичних наук, професорка кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

**ВЕЛИКА ВІЙНА У ВІДНОВЛЕННІ
НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВНОСТЕЙ ЦСЄ: ПОЛЬЩА**

Людство згадує значимі події в історії, гортаючи сторінки, мовби назад. Та насправді означаючи для себе на ново орієнтири сьогодення, зважаючи на бажане прийдешнє. Коли мова про рубіжні події, вони переглядаються, пильний погляд виявляє нові сенси. Ось і нині говоримо про 110-річчя початку Першої світової війни, яка вивела на поверхню усі контрасти й суперечності у центрі земної кулі, вводячи в орбіту бойових дій світ. Звісно, історики говорять насамперед про причини й приводи [1, с. 14–19; 2, с. 20–25; 3, с. 27–32].

Актуальність розгляду подій першої світової зростає з огляду на сучасну міжнародну ситуацію й російсько-українську війну. У 2014 р. спеціальний випуск часопису «І» уже з обкладинки ставив питання «Перша світова 1914–2014. Що далі?» [4]. Минуло десять років і бачимо, як гостро звучить сьогодні. Низка контекстів далеких подій першої світової відлунує сотнями, а той тисячами публікацій вчених усього світу, а людство знову ставить це питання.

Як каже історія, далі мир. Тож, наш розгляд заторкує дискурс вікна нових можливостей у регіоні ЦСЄ опісля Першої світової війни, коли тут відбувається становлення державностей. І мова конкретно про Польщу.

Проголошення 11 листопада 1918 р. Польщі Республікою стало завершенням багатолітніх зусиль народу щодо відродження національної державності. Ще у часі розгортання національно-визвольного руху впродовж кінця XVIII ст. – листопада 1918 р. у середовищі політичної еліти вперше в історії польської суспільно-політичної думки чітко сформульовані засадничі основи національно-державницької концепції: право поляків на відновлення власної держави, політична самостійність і незалежність Польщі, генетичний зв'язок поновленої польської державності з давньою Річчю Посполитою, спадкоємність національних традицій та культури, кордонів. Останнє викликало непорозуміння і військове протистояння з чехами і українцями.

У доктринах двох найвпливовіших політичних сил польського суспільства першої половини XX ст. – націонал-демократії, лідером якої був Р. Дмовський, і соціаліста Ю. Пілсудського домінувала ідея створення сильної незалежної Польської держави, яка мала бути відновлена в історичних межах, тобто на територіях перед поділами [5, с. 15]. Представники цих політичних кіл різно бачили шляхи відновлення державності, та схожі у поглядах на відродження Польщі в історичних кордонах. Інші положення не відігравали значущого впливу. Як зазначив у залі Географічного товариства в Парижі у лекції 21 лютого 1914 р. Ю. Пілсудський: «... Дві найважливіші в період, що настав після повстання, політичні партії – національна і соціалістична – обидві вписують до своїх програм здобуття національної незалежності» [6, с. 3].

Концептуальні засади Р. Дмовського, Ю. Пілсудського, інших діячів польського визвольного руху щодо Польської держави стали основою державотворчої діяльності перших урядів відродженої Польської Республіки, її керівників, еволюція світогляду яких була доволі складною – від ідеї автономії у складі іноземних держав, залежно від їх політичної орієнтації, до повного суверенітету. Втім, події 1918–1921 рр. яскраво засвідчили, що Польща послідовно реалізовує напрацьовані польськими політичними силами доктрини.

Відразу після проголошення Польської Республіки і взяття під контроль польських земель, ліквідації в них імперських адміністрацій постало прагматичне питання формування національної влади.

Перемогу західноєвропейських демократій, які підтримали США, поразку і занепад монархій Габсбургів, Гогенцоллернів і Романових визнали загалом як доказ переваги демократично-парламентарного ладу над консервативною австрійською, прусською чи російською системами. Тож, Польща розпочала будову владних структур, спираючись на парламентсько-демократичні зразки, які вважалися найдосконалішими. Водночас відкинута й інша модель політичного, суспільного й економічного устрою, яку показала світові більшовицька росія.

Упродовж міжвоєнних років темпи, форми, методи, інтенсивність та результативність державотворчих перетворень були різними, поступальність цього процесу зберігалася постійно.

На початках, а саме з 11 листопада 1918 р. до 17 березня 1921 р. бачимо розбудову польської національної державності, нормативно-правового визначення суспільно-політичного устрою відродженої Польщі, встановлення її рубежів. Процес формування політичної самостійності Польської держави завершився в 1921 р. після міжнародно-правового закріплення кордонів та прийняття у березні Конституції Польської Республіки.

Далі, до 14 травня 1926 р. – час функціонування парламентської системи та пошуку шляхів стабілізації. Специфічні засади внутрішньої організації Польської держави сформувалися під впливом двох головних чинників. Перший – традиції та звичаї суспільного життя поляків, які стали своєрідною національною основою на початку ХХ ст. Другий – складне геополітичне становище, що зумовлювало постійну ситуацію надзвичайного стану в країні. Польський процес державотворення базувався на двох принципових засадах, які часто вступали у протиріччя між собою – демократії й авторитаризму.

Поляки трьох сегментів колишньої Речі Посполитої жили за доволі неоднорідних умов, мов належали до різних Європ за цивілізаційним, інституційно-державним і звичаєвим типами: розділені кордонами, відмінні, звиклі до різного ритму буднів. Однак «становили єдину націю, яку – всупереч великим відмінностям – об'єднували спільна культура і воля до збереження своєї ідентичності» [7, с. 401].

Мова після втрати суверенітету та поділу польських земель перетворилася на національний символ. Важливу роль у визначенні та збереженні етнічної ідентичності відіграла релігія. А саме, римо-католицький костел, що об'єднував поляків понад окупацією й відрізняв від протестантських німців чи православних росіян. Суттєве значення для етнічної ідентичності мали культурні особливості, традиції, звичаї, їжа, помешкання, одяг, інші фактори. Поляки, незалежно від території проживання, використовували ці суб'єктивні чинники для посилення національної самосвідомості й зміцнення етнічного самовизначення, і так, власне, значною мірою визначався внутрішній польський фактор у процесі відбудови державної самостійності.

Польське суспільство з часу російської революції 1905–1907 рр. отримало свободу друку, права на публічні збори й об'єднання. Важливе значення мали царські укази про мовну та релігійну толерантність. Соціальну допомогу жертвам війни надавали громадські комітети, які здійснювали медичну допомогу, постачали продукти харчування у міста, організували соціальне забезпечення, шкільництво і службу охорони громадського порядку. У другій половині 1915 р. функції громадських комітетів (комітетів порятунку) обмежили, але частина з них, що відали питаннями місцевого самоврядування, школами, а також опікунчі групи продовжували діяти.

Незважаючи на складні воєнні умови, в суспільно-політичному і культурному житті у 1914–1918 рр. з'явилася можливість для існування та діяльності різноманітних партій, товариств як суттєвих елементів майбутньої незалежної Польської держави, відродження якої ставало поза сумнівами. Залишалися лише питання часу, кордонів, форми устрою. Робота громадських комітетів, культурно-освітніх товариств, політичних партій та об'єднань за умов відсутності національної державної незалежності на трьох анексованих польських територіях та діяльність польських патріотичних сил за кордоном створювали основи для відновлення Польської держави.

Важливе значення для творення основ національної державності діяльності закордонних польських патріотичних провладних інституцій. У Швейцарії, Великій Британії, Франції і США діяли громадські організації поляків, які допомагали жертвам війни, військовополоненим, підтримували і пропагували ідею незалежної Польської держави. На міжнародній арені польський провід домогся визнання права на власну незалежну державу. Це прийняли і Центральні держави, і країни Антанти й США. В результаті виник 15 серпня 1917 р. за ініціативою Р. Дмовського в Лозанні Польський національний комітет та розпочалася діяльність його представників, які фактично здійснювали дипломатичні й консульські функції. Комітет виконував роль польського уряду в межах діяльності Міністерства закордонних справ, частково Міністерства військових справ, зокрема політичного керівництва сформованої у Франції польської армії, яку спочатку очолив французький генерал Л. Арчинар, а у 1918 р. її головнокомандувачем став Ю. Галлер.

У США діяв Польський центральний комітет, до складу якого належали І. Падеревський, Е. Пільтц, Ш. Аскеназі, Г. Нарутович та ін. Так, під час кампанії збору підписів під зверненням до Президента США В. Вільсона про підтримку відновлення незалежної Польщі було зібрано 600 тис. підписів. Якщо у Парижі та Лондоні домінувала роль Р. Дмовського, то у Сполучених Штатах – І. Падеревського, який пропагував польську справу на цьому континенті. За посередництвом американського полковника Е. Хауза він отримав доступ до В. Вільсона. Вже в січні 1917 р. Президент США підтвердив у зверненні „Мир без перемоги”, право поляків на об'єднану і вільну Польщу. У листі до І. Падеревського від 30 січня того ж року В. Вільсон писав про підтримку польської справи, запевняючи: «Ви можете бути певні, що все, що я можу зробити в інтересах Польщі, буде зроблено від усієї душі» [8, с. 8].

У Швейцарії група польських емігрантів за участю Г. Сенкевича, М. Склодовської-Кюрі, З. Любомирського сформувала Генеральний комітет допомоги жертвам війни. За таких умов формувалася популярність таких майбутніх державних керівників Польської держави, як Р. Дмовський, Ю. Пілсудський, І. Дашинський, І. Падеревський, В. Вітос, Г. Нарутович, Ю. Галлер та ін. У 1914–1918 рр. польське суспільство зазнало швидких і суттєвих змін, практично від «повної неволі» до суверенітету наприкінці Першої світової війни. Загалом активна діяльність польських патріотичних сил у країні та в еміграції у роки світової війни в різних формах і на різному рівні уможливила успішне використання восени 1918 р. сприятливої міжнародної ситуації для досягнення основної національної мети – відновлення і будівництва суверенної держави.

Дороги до незалежності Польської республіки різноаспектні й багатомірні. Деяким релігійно налаштованим людям відновлення Польської держави після Першої світової війни видавалося провидінням і справою Божих рук. Вочевидь, тривалий шлях боротьби поляків увінчався успіхом. Події Першої світової війни мали у цьому процесі велике значення. Саме вони стали потужним поштовхом й можливість до нового періоду боротьби за незалежність, відіграли значну роль у пошуку шляхів вирішення польського питання. У монографії авторка детально

розглядає 7 періодів упродовж Першої світової війни, які привели до проголошення Польської держави, а також умови, які уможливили постановня Польщі [9, с. 69–95]. Тож, Перша світова війна створила особливу ситуацію, яка прискорила процес становлення національної польської державності.

Список використаних джерел

1. Возняк Т. Причини I світової війни // *І. 75/2014*. С. 14–19.
2. Возняк Т. Приводи до розв'язання I Світової війни // *І. 75. 2014*. С. 20–25.
3. Олійник А. I світова війна за переділ світу // *І. 75. 2014*. С. 27–32.
4. *І. 75. 2014*.
5. Czubiński A. Ewolucja systemu politycznego w Polsce w latach 1914–1998. T. I: Odbudowanie niepodległego państwa i jego rozwój do 1945 r. Poznań: Wydawnictwo TERRA, 2000. 320 s.
6. Odczyt wygłoszony dn. 21 lutego 1914 r. w Sali Towarzystwa Geograficznego w Paryżu. Archiwum Akt Nowych, Akta J. i Al. Piłsudskich, 4. Varia, sygn. 27. S. 1–5.
7. Łepkowski T. Naród bez państwa. Samsonowicz H., Tazbir J., Łepkowski T., Nałęcz T. // *Polska. Losy państwa i narodu. Do 1939 roku*. Warszawa: Wydawnictwo ISKRY, 2003. S. 247–414.
8. 7. 1917 styczeń 30, Waszyngton. List prezydenta T. W. Wilsona do I. Paderewskiego // *Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego. T. V. 1909–1914*. Warszawa: NERITON, 2001. S. 8.
9. Алексієвць Л. Польща: утвердження незалежної держави. 1918–1926. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 448 с.

Ірина ФЕДОРІВ

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

КИТАЙ У ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ КРАЇН-УЧАСНИЦЬ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Головним полем бойових дій Першої світової війни була Європа, проте азійські країни теж відіграли у ній свою роль. Зокрема, Японія і Китай сподівалися здобути регіональне домінування. Хоча Китай не направляв своїх військ безпосередньо у зони бойових дій, але керівництво країни мало свої далекосяжні плани у цій війні, наслідки котрої вийшли далеко за межі Тихоокеанського регіону і надалі суттєво вплинули на майбутнє країни.

З середини XIX – до початку XX ст. Китай підписав 13 договорів з Японією, США, росією та країнами Європи на не вигідних для себе умовах. Після поразки в японсько-китайській війні 1894–1895 рр. укладено особливо принизливий Сімоносекський договір, котрий фактично започаткував боротьбу імперіалістичних держав за територіальне розчленування Китаю. Розпочався складний етап перетворення країни в напівколонію, створюються європейські концесії, такі як Гонконг та Шанхай. У 1897 р. Німеччина захопила м. Циндао, заснувавши німецьку колонію в провінції Шаньдун. У 1899–1901 рр. в Китаї тривало Боксерське повстання, лідери котрого ставили за мету усунути іноземне втручання в економіку, внутрішню політику, релігійно-духовне життя. Проте воно завершилось поразкою [1, с. 118–119]. Напередодні Першої світової війни політичне середовище Китаю характеризувалося складними взаємовідносинами у зв'язку із сильним династичним контролем Цинів, іноземним впливом, внутрішніми конфліктами та новими реформаторськими силами, що зароджувалися в країні. Великобританія, Франція, Німеччина та росія, встановивши свої сфери впливу в країні, користувалися багатствами Китаю і контролювали важливі торговельні шляхи. За китайський ринок конкурували також США і Японія [2].

У зв'язку з цим в країні посилювався антиімперських рух та боротьба проти маньчжурської династії Цин, з котрою населення пов'язувало занепад та низький

рівень життя. Після Сінхайської революції 1911 р. династію скинуто та проголошено Китайську республіку. Але це не об'єднало країну та не принесло одразу національної свободи [3, с. 113]. Як зазначає історик Сюй Гоці, «китайський народ страждав від політичного хаосу, економічної слабкості та соціальних злиднів. Водночас, це був період піднесення, надії, великих очікувань, оптимізму і нових мрій» [4]. У країні вірили, що зможуть використати війну для зміни геополітичного балансу сил і досягти рівності з європейськими країнами. Проте Перша світова війна лише суттєво ускладнила політичне становище Китаю. Цей період в історії країни став початком нової епохи.

На початку війни Китай проголосив нейтралітет, намагаючись залишитись осторонь міжнародного конфлікту. Проте війна затягувалась, світова ситуація змінювалась, і Китай був змушений переоцінити свою позицію. Японія, проголосивши війну Німеччині, висадила свій експедиційний корпус у провінції Шаньдун. Маючи наміри перетворити Китай на свій протекторат, країна висунула Китаю «Двадцять одну вимогу», що передбачала визнання захоплення Шаньдуну, згоду на контроль Північної Маньчжурії та Внутрішньої Монголії [5]. Президент Китаю Юань Шикай був змушений погодитись із цими вимогами, проте сприйняв їх як пряму загрозу суверенітету і територіальній цілісності країни та почав шукати зовнішньої підтримки країни. Ще у 1914 р. він запропонував британському міністру Джорджу Джордану 50 тис. китайських солдат для відвоювання м. Циндао. Але тоді Великобританія відмовилася від пропозиції. До ідеї китайської допомоги британський міністр повернувся у лютому 1916 р. Уже з кінця 1916 р. Китай почав відправляти тисячі чоловіків до Великобританії, Франції, Росії, де вони ремонтували танки, збирали снаряди, перевозили боєприпаси, допомагали укріплювати бойові позиції. Доки Китай офіційно був нейтральною країною, для забезпечення робочою силою створювались спеціальні комерційні підприємства [4]. Як згадує професор історії Військово-морського коледжу США Брюс Еллеман, «багато з цих окопів були вириті не солдатами союзників, а китайськими робітниками. Відрядження робітників, переважно неписьменних селян, було для Китаю одним із способів довести, що країна заслуговує на місце за столом переговорів, де будуть узгоджуватись умови миру. Але цей внесок Китаю залишався практично невизнаним на дипломатичному рівні» [6, р. 151].

Китай вступив у війну, коли союзники визнали загрозу з боку Японії, відтак заохочували його участь. Приєднавшись до Антанти, у серпні 1917 р. уряд Китаю оголосив війну Німеччині та Австро-Угорщині. Поштовхом до цього рішення було бажання протистояти експансіоністським планам Японії та здобути прихильність США та Великобританії [2]. Для Китаю стратегічно важливо відновити повний контроль над провінцією Шаньдун, т. зв. «колискою китайської цивілізації», батьківщиною Конфуція, що розташована на східному узбережжі країни вздовж Жовтого моря, з великими портовими містами, промисловими і залізничними центрами. До кінця війни китайські робітники стали найбільшим і найтривалішим неєвропейським контингентом у Першій світовій війні. Франція завербувала 37 тис. китайських робітників, Великобританія – 94500 тис. По дорозі багато з цих робітників загинули або отримали поранення, Великобританія згодом виплачувала пораненим чоловікам грошові компенсації [4].

Китай готувався до участі у післявоєнній мирній конференції, планував надсилати свою делегацію у Париж, сподіваючись нарешті досягти повного контролю над своєю материковою територією. Але країна отримала лише два місця на Паризькій мирній конференції (Японія мала п'ять). Багато з європейських делегатів не були ознайомлені з деталями «Двадцять однієї вимоги», і західні держави вирішили віддати Шаньдун Японії. Західні дипломати вважали, що вони повинні поважати договір, який Японія змусила підписати

Китай після захоплення Шаньдуна. Країна ж сприйняла цей крок як відмову від своєї вимоги визнати його рівноправним гравцем у світовій політиці, а також як виклик для його суверенітету [4]. Відтак, рішення Версальського договору викликали обурення, країна була єдиною, що не поставила під ним свій підпис. У відповідь в Пекіні розпочався студентський протест з антиімперіалістичними і націоналістичними гаслами під назвою «Рух четвертого травня 1919 р.», де лунали заклики до серйозних політичних і соціальних змін в країні. Згодом впливом цього руху в країні відбувалось становлення Комуністичної партії Китаю [2]. У світовій історіографії переважає думка, що не вирішення суперечки щодо Шаньдуна, багатого ресурсами регіону, спричинило в майбутньому недовіру серед китайців до європейських урядів, сприяло підживленню антияпонських настроїв, а в перспективі призвело до популярності соціалізму, відтак «стало поворотним моментом сучасної китайської історії» [4]. Проте, у праці «Вільсон і Китай: переосмислена історія Шаньдунського питання» Брюс Еллеман висловлює міркування, що В. Вільсон не «зрадив» Китай, як це стверджували багато китайських та західних дослідників, а навпаки, успішно домовився з японцями про компроміс, який би гарантував дотримання суверенітету Китаю в провінції Шаньдун. Відкинувши цей компроміс, китайські переговорники відмовилися підписати Версальський договір, створивши, таким чином, передумови для вступу СРСР до Китаю і його подальшого впливу на хід китайської революції [6].

У результаті Першої світової війни Китай не уникнув й економічних наслідків. Китайський експорт чаю, шовку та інших товарів, що був основним джерелом доходу для країни – суттєво зменшився, війна призвела до падіння ринку цих товарів за кордоном. Конфлікт спричинив порушення ланцюгів постачання по всьому світу, що призвело до дефіциту та інфляції товарів першої необхідності. Економічні наслідки війни негативно позначилися на традиційних галузях Китаю, зокрема на ремеслах і сільському господарстві. Натомість трудомісткі галузі країни зіткнулися з інтенсивною конкуренцією та труднощами, пов'язаними з пристосуванням до нових методів виробництва, автоматизацією та індустріалізацією в інших країнах. Економічну нестабільність посилювала інфляція та зниження купівельної спроможності населення. Всі ці фактори вплинули на кількість іноземних інвестицій. Міжнародний приплив капіталу до Китаю зменшився, інвестори стали більш обережними, а це вплинуло на розвиток важливих галузей промисловості та інфраструктурних проєктів [2].

Перша світова війна не лише послабила експансію іноземного капіталу, але й посилила нерівномірність активності імперіалістичних країн та змінила умови їх конкуренції. У результаті вступу Китаю у війну на боці країн Антанти, Німеччина поступово втратила свої позиції в Китаї. Війна також обмежила можливості Великобританії, Франції, росії. Паралельно Японія і США отримали сприятливі можливості для своєї експансії. Японія намагалась перетворити Китай на зону свого монопольного впливу. За час війни її питома вага у зовнішній торгівлі зросла вдвічі. Японія намагалась монополізувати надання позик Китаю, розширити сферу впливу та підпорядкувати собі політику китайського керівництва [3, с. 118].

Згодом в країні почалась громадянська війна між прихильниками партії Гоміньдан та комуністичної партії Китаю. На фоні внутрішнього конфлікту Японія в 1931 р. окупувала Маньчжурію, створивши маріонеткову державу Маньчжоу-го. Лише у 1949 р. КПК проголосила Китайську Народну Республіку, яку очолив Мао Цзедун. Перемога комуністів у політичній боротьбі означала не лише встановлення ще одного авторитарного режиму, а й кінець громадянської війни та початок відновлення китайської нації і побудови сильної держави.

Список використаних джерел

1. Корсунський С. Як будувати відносини з країнами Азії. Економіка, дипломатія, культурні особливості. Х.: Віват, 2021. 288 с.
2. Mamchii O. What Role Did China Play in WWI and Why Is It Forgotten? Best Diplomats. December 28, 2023. URL: <https://bestdiplomats.org/china-in-ww1/>
3. Boissoneault L. The Surprisingly Important Role China Played in WWI. URL: <https://www.smithsonianmag.com/history/surprisingly-important-role-china-played-world-war-i-180964532/>
4. China in World War I. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/place/China/China-in-World-War-I>
5. Олійник О. Китай у роки Першої світової війни. Перша світова війна. Історичні доли держав і народів. 2015. С. 112–118. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4509/>
6. Elleman B. Wilson and China: A Revised History of the Shandong Question. Routledge. 2002. 248 p. URL: <https://www.amazon.com/Wilson-China-Revised-Shandong-Question/dp/0765610515#>
7. Rogers R. A., Daut N. R. China in the First World War: A Forgotten Army in Search of International Recognition. Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal. Vol. 3, No. 3, Dec. 2017. P. 1237–1269.

Степан ПРИЙДУН

кандидат історичних наук, доцент

кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Загострення ситуації на Близькому Сході, яке розпочалось у жовтні 2023 р., вкотре актуалізувало значення цього регіону для сучасної системи міжнародних відносин та міжнародної політики загалом, а відтак і необхідності вирішення ключових проблем регіону, які з'являються за підсумками Першої світової війни. Окрім екзистенційного арабо-ізраїльського конфлікту, який за останній рік трансформувався в нову фазу, простежується істотна активізація Ірану, особливо через свої проксі-сили в регіоні, враховуючи активну залученість режиму Аятоли до участі в збройній агресії росії проти України стає очевидною і позиція Кремля, який доклав максимум зусиль для переключення уваги міжнародної спільноти від російсько-української війни на Близькосхідну ситуацію.

У цьому контексті актуальним є переосмислення підсумків Першої світової війни, адже саме за її підсумками на Близькому Сході відбуваються кардинальні суспільно-політичні трансформації, зумовлені розпадом Османської імперії, яка контролювала регіон з XVI ст. Геополітичний потенціал Близького Сходу перетворює його на об'єкт жорсткої конкуренції між західноєвропейськими державами, які претендували на «османську спадщину», очевидно, що найбільша конкуренція розгорнулася між найвпливовішими геополітичними гравцями – Англією і Францією, які активно розширювали свої колоніальні імперії.

Варто зазначити, що дискусії щодо поділу територій Османської імперії тривали з другої половини XIX ст., що зумовлювалось економічною слабкістю та політичною нестабільністю держави османів. Більше того, Великій Британії ще у 1913 р. дипломатичним шляхом вдалось вивести з юрисдикції Оттоманської Порти Катар, Бахрейн, Омар і Кувейт, відповідної домовленості було досягнуто в рамках переговорів щодо будівництва німецької залізниці до Басри. Таке зміцнення Британії в Перській затоці не могло не викликати спротиву зі сторони Франції та росії, однак подальша інституалізація Антанти й наближення Першої світової війни нівелювали конфронтацію щодо цього питання [3, с. 338].

Після вступу Туреччини у Першу світову війну на стороні центральних держав питання розподілу «османської спадщини» стало одним із ключових у

дипломатичних консультаціях між державами Антанти. Зокрема, уже у грудні 1914 р. Лондон оголосив про встановлення британського протекторату над Єгиптом, який був ключовою провінцією Османської імперії. Паралельно тривали активні франко-російські консультації, зокрема щодо статусу чорноморських проток, які були пріоритетом для росії. Результати подальшого консенсусу щодо поділу Османської імперії між Антантою було оформлено угодою Сайкса – Піко у травні 1916 р., яка передбачала такий поділ «османської спадщини»: «жовта зона» (протоки Босфор і Дарданелли, Стамбул, Південно-Західна Вірменія, частина Курдистану) – до росії; «синя зона» (Західна Сирія, Ліван, Килікія і Південно-Східна Анатолія – до Франції; «червона зона» (Центральна і частина Південної Месопотамії, палестинські порти Хайфа і Акка – до Великої Британії. Що стосується Палестини, то як найважливіша територія вона мала перейти під міжнародне управління. На інших частинах арабських провінцій Османської імперії (Східна Сирія, Центральний і Південний Курдистан, Південна Месопотамія), які переходили у сфери впливу Англії й Франції передбачалось створення формально незалежної арабської держави [2]. Також угода Сайкса-Піко передбачала інформування японського уряду про досягнуті домовленості, а також включення Італії у розподіл «османської спадщини» [2].

Пріоритетність Палестини у близькосхідній політиці Великої Британії обумовлювалася намаганням отримати потужного регіонального союзника, який дозволить забезпечити контроль над «коридором» між двома ключовими базами Британської імперії: Суецьким каналом та Індією. Потужний сіоністський рух, який істотно активізувався в умовах дезінтеграції Османської імперії став важливим чинником британської політики, адже надавав додаткових аргументів у дискусіях із європейськими союзниками щодо поділу сфер впливу в регіоні. Саме Велика Британія першою на урядовому рівні виступила з ініціативою створення національного осередку євреїв у Палестині. Ця ідея була оформлена 2 листопада 1917 р. листом міністра закордонних справ Великої Британії А. Дж. Бальфура до президента Британської сіоністської федерації Л. Ротшильда, який увійшов в історію під назвою «декларація Бальфура». У тексті також йшлося про те: «...що не повинні здійснюватися ніякі дії, що можуть порушити цивільні та релігійні права існуючих неєврейських громад у Палестині або права і політичний статус, якими користуються євреї в будь-якій іншій країні» [1].

Варто зазначити, що «декларація Бальфура» справді істотно посилила позиції Великої Британії на Близькому Сході, свідченням цього є те, що союзники її повністю прийняли, а сам текст Декларації був повністю включений до тексту мандата на управління Палестиною, виданою Лігою Націй Великої Британії, затвердженого на конференції в Сан-Ремо (1920 р.). Франція в обмін на перегляд угоди Сайкса – Піко, адже Палестина мала залишатись під міжнародною юрисдикцією, а не британською, отримала Сирію [3, с. 342]. Це призвело до остаточної легітимізації встановлення британського контролю над Палестиною.

Лондон надавав істотно підтримку переселенні євреїв у Палестину, мандатна адміністрація сприяла розширенню єврейських поселень та скуповуванні арабських земель. Окрім Палестини, Велика Британія отримала мандат на управління Месопотамією й Трансйорданією, що забезпечувало зміцнення її впливу у регіоні та контроль над ключовими транспортними шляхами імперії.

Важливим чинником близькосхідньої політики Великої Британії на початку ХХ ст. була енергетика, зокрема доступ до нафтових родовищ, зокрема в 1911 р. британський флот перейшов із вугілля на нафту. У цьому контексті Лондон ще до Першої світової війни забезпечив контроль над нафтовими ресурсами Персії через Англо-перську нафтову компанію (заснована у 1909 році). Це було стратегічно важливим для підтримки імперії. Після отримання мандату на Месопотамію Британія змогла забезпечити контроль над нафтовими родовищами

в регіоні, що стало ключовою метою мандатного управління. У 1927 р. були відкриті великі нафтові родовища, і їх розробка здійснювалася міжнародними консорціумами під британським керівництвом.

У цілому Лондон намагався активно співпрацювати з місцевими елітами та підтримувати пробританські політичні режими, формально дозволяючи їм отримати статус незалежних. Зокрема, 28 лютого 1922 р. Англія офіційно скасувала свій протекторат над Єгиптом, але залишила за собою «право на оборону Єгипту» й на «співуправління» Суданом, британські війська не покидали Єгипет, а Суецький канал було націоналізовано єгипетським урядом лише в 1956 р [3, с. 349–350]. Британія працювала над створенням стабільних урядів у країнах під її контролем, спираючись на хашимітську династію в Іраку та Трансйорданії, а також договірні відносини з арабськими племенами Аравійського півострова. У 1927 році було підписано договір із саудівським правителем Абдель Азізом ібн Саудом, що забезпечило мир і союз із новою державою Саудівська Аравія.

Таким чином, Велика Британія як одна із найбільш впливових держав у світі після Першої світової війни зосередилась на подоланні наслідків війни й істотному зміцненні свого впливу у світі. Статус найбільшої імперії у світі вимагав постійного контролю за шляхами сполучення між метрополією та колоніями. Саме тому, після Першої світової війни Велика Британія намагається зміцнити свої позиції на Близькому Сході, зокрема шляхом участі у розподілі «османської спадщини», більше того, прагнути унеможливити посягання інших держав на монополію Суецького каналу, Лондон активні підтримує сіоністський рух та стає одним із перших лобістів створення ізраїльської держави. Паралельно здійснюються активні дипломатичні зусилля з метою створення стабільних політичних режимів в арабських державах, що дозволяє Британії отримати контроль над нафтовими ресурсами Близького Сходу. Варто зазначити, що мандатна система Ліги Націй легітимізувала активну британську політику на Близькому Сході й сприяла істотному зміцненню імперії в цілому, однак така політика заклала основу для багатьох міжнаціональних, міжрелігійних й міжцивілізаційних конфліктів, які тривають і сьогодні.

Список використаних джерел

1. Balfour Declaration 1917. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/balfour.asp
2. The Sykes-Picot Agreement: 1916. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/sykes.asp
3. Дюррозель Ж.- Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. К.: Основи, 1999. 903 с.
4. Іваницька О. П. Історія міжнародних відносин (1918–1945 роки). К.: Видавничий дім «Слово», 2011, 632 с.
5. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. К.: Наш формат, 2017. 320 с.

Олександр ВОЛОЩУК

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

**ВПЛИВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА КАРТУ ЄВРОПИ:
РОЗПАД ІМПЕРІЙ ТА ФОРМУВАННЯ НОВИХ ДЕРЖАВ**

Перша світова війна докорінно змінила карту Європи, призвівши до краху старих імперій та утворення нових держав. Наслідки війни стали визначальними для геополітичного ландшафту континенту, адже зникнення кількох імперій і поява нових національних держав створили передумови для тривалих змін у політиці, економіці й міжнародних відносинах.

Після завершення Першої світової війни Європа втратила чотири великі імперії: російську, Австро-Угорську, Німецьку та Османську. Цей розпад кардинально змінив баланс сил на континенті й відкрив шлях для створення незалежних національних держав.

Розпад російської імперії був одним із найважливіших наслідків Першої світової війни та революційних подій початку ХХ ст., які докорінно змінили політичний лад і етнополітичну карту Східної Європи та Азії. Однак російська імперія, яка напередодні війни охоплювала величезні території з різними етносами та культурами, внаслідок військових поразок, економічної кризи, національних рухів та революційних процесів почала втрачати контроль над своїми володіннями і врешті зазнала розпаду.

Передумовою розпаду стала соціально-економічна криза імперії. Перед війною російська імперія залишалася аграрно орієнтованою країною з нерівномірним економічним розвитком, що було значним відставанням від індустріальних держав Заходу. Масове зубожіння, невдоволення селянства, і слабкий розвиток робітничого класу підживлювали соціальні протиріччя.

Також значно вплинули на розпад національні рухи. У складі імперії знаходилися безліч народів, які прагнули до автономії або незалежності. Українці, фіни, поляки, балтійські народи та інші вимагали самостійності, і національні рухи посилювалися через поразки на фронті та слабкість центральної влади.

Крім того, Перша світова війна показала слабкість царського уряду, який не зміг забезпечити армію та тил необхідними ресурсами, що призвело до масових втрат і дезертирства. Це підірвало легітимність царської влади й активізувало опозиційні сили.

У лютому (березні за новим стилем) 1917 р. масові протести в Петрограді проти економічних труднощів і війни переросли в Лютневу революцію. Микола II зрікся престолу, і імперія стала республікою під управлінням Тимчасового уряду, але він не зміг ефективно керувати країною. У жовтні (листопаді) 1917 року більшовики на чолі з Володимиром Леніним захопили владу, поваливши Тимчасовий уряд. Вони оголосили новий уряд – Раду Народних Комісарів, який почав переговори з Німеччиною про вихід з війни. Ця революція поклала початок громадянській війні між різними політичними та національними угрупованнями.

У ході революційних подій і громадянської війни різні народи почали проголошувати незалежність. Фінляндія проголосила незалежність у грудні 1917 р., Литва, Латвія та Естонія – у 1918 р. Україна також проголосила незалежність як УНР (Українська Народна Республіка), хоча її існування ускладнювалося боротьбою з більшовиками.

Розпад російської імперії призвів до трансформації її структури і підвів росію до створення нового державного утворення – СРСР, яке, хоч і було формально федерацією, але на практиці залишалось централізованою державою під владою

комуністичної партії. Розпад російської імперії значно змінив політичну карту Європи і став одним з вирішальних чинників у формуванні міжвоєнної міжнародної системи, яка згодом, під впливом Другої світової війни, зазнала чергових змін. Не витримала напруги світової війни і багатонаціональна Австро-Угорська імперія. Після поразки у 1918 р. розпалася на кілька національних держав. Було утворено незалежні Австрію, Угорщину, Чехословаччину і Югославію. Національні рухи різних етнічних груп, які довгий час відчували дискримінацію, активізувалися, і мирні договори після війни легітимізували їхню незалежність. Також Польща відновила свою державність, включивши частини територій, які раніше належали Австро-Угорщині.

Німецька імперія також зазнала краху. Після поразки у війні кайзер Вільгельм II зрікся престолу, і Німеччина була проголошена республікою. Згідно з Версальським договором 1919 року, Німеччина втратила частину своїх територій: Ельзас і Лотарингія були повернуті Франції, а Польща отримала частину територій на сході Німеччини, зокрема Познань та частину Східної Пруссії. Також Німеччина була позбавлена своїх колоній і зобов'язана сплачувати репарації, що призвело до економічного занепаду та політичної нестабільності в країні. Війна вплинула і на Османську імперію, яка остаточно розпалася після Першої світової війни. Її території на Близькому Сході були розділені між країнами-переможцями (Францією та Великою Британією), зокрема Сирія, Ліван, Палестина та Ірак перейшли під їхній мандат. У 1923 році з залишків Османської імперії постала Турецька республіка, яка модернізувалася та відмовилася від старих імперських традицій.

Розпад імперій і підписання Версальсько-Вашингтонської системи договорів у 1919–1923 рр. призвели до утворення кількох нових держав і перерозподілу територій. Нові держави часто формувалися за національною ознакою, що дозволило багатьом народам реалізувати своє право на самовизначення.

Після 123 років поділів між Австро-Угорщиною, Пруссією та російською імперією Польща відновила свою незалежність. Польська держава отримала значну частину колишніх територій Пруссії, росії та Австро-Угорщини. Чехословаччина була створена з територій, які раніше належали Австро-Угорщині, Чехословаччина стала домівкою для чехів і словаків. Незалежність цієї країни також була легітимізована мирними договорами, хоча згодом чехословацька єдність стикнулася з етнічними протиріччями всередині країни.

Також було створено Королівство Сербів, Хорватів і Словенців (згодом Югославія), яке об'єднало південних слов'ян під одним прапором. Проте Югославія мала внутрішні протиріччя, зумовлені етнічною різноманітністю та різницею релігійних і культурних традицій. Окремо слід згадати балтійські держави. Естонія, Латвія і Литва проголосили незалежність від росії після революційних подій. Ці держави отримали міжнародне визнання та зберегли незалежність до окупації СРСР у 1940 р. Крім того, після століть перебування під владою Швеції та росії, Фінляндія проголосила незалежність від росії під час революції 1917 р. Вона здобула міжнародне визнання як незалежна держава.

Перша світова війна і пов'язані з нею геополітичні зміни призвели до поширення націоналізму та ідеї самовизначення народів. Нові держави стикнулися з труднощами побудови стабільної політичної системи, що створило підґрунтя для конфліктів. Наприклад, Польща й Чехословаччина мали територіальні суперечки із сусідами, а Югославія зазнавала внутрішньої напруженості через етнічні конфлікти. Версальський мирний договір і мирна система в цілому створили нестабільність, яка згодом призвела до Другої світової війни. Деякі держави, зокрема Німеччина, вважали умови договору принизливими, а це підживлювало реваншистські настрої та бажання переглянути встановлені кордони.

Перша світова війна докорінно змінила карту Європи, спричинивши розпад імперій і виникнення нових національних держав. Цей процес мав глибокі політичні та соціальні наслідки, що вплинули на майбутню історію континенту, посилили національні рухи та заклали підвалини для нових конфліктів у Європі.

Список використаних джерел

1. Реєнт О. П. Перша світова війна і Україна. Перша світова війна (Велика війна) // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наукова думка, 2011. – Т. 8 : Па – Прик. – С. 162.
2. Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки: монографія / наук. ред. С. С. Трояна. – Київ: Кондор, 2018. – 536 с.
3. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України ; упоряд. Олександр Реєнт; [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. У 2 т. Київ: Кліо, 2013–2015.
4. Перша світова війна і революції: вектори соціокультурних трансформацій : колектив. монографія / [С.С. Троян, С.Й. Бобилева, Н.В. Венгер та ін.] ; наук. ред. д.і.н., проф. С.С. Трояна. Київ : Кондор, 2017.
5. Bürgschwentner J., Egger M., Barth-Scalmani G. Other Fronts, Other Wars?: First World War Studies on the Eve of the Centennial. Brill Academic Publishers, 2014.
6. Hart P. The Great War: A Combat History of the First World War. Oxford University Press, USA, 2013.
7. Jonas M. Scandinavia and the Great Powers in the First World War. Bloomsbury Academic, 2019.
8. Landscapes of the First World War. [Ed. by S. Daly, M. Salvante V. Wilcox]. L: Palgrave Macmillan, 2018.
9. Leonhard J. Pandora's Box: A History of the First World War. Harvard University Press, 2018.
10. Madigan E., Reuveni G. The Jewish Experience of the First World War. Palgrave Macmillan UK, 2019.
11. Refugees in the era of the Great War. / [Ed. by P. Gatrell, L. Zhvanko]. Manchester: Manchester University Press, 2017.
12. Storey W. K. The First World War: A Concise Global History. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2009.
13. The Cambridge History of the First World War. Vol. 1. Global War. [Ed. by J. Winter]. Cambridge University Press, 2014.
14. Vratislav Preclík. Masaryk a legie (Masaryk and legions), váz. kniha, 219 pages, first issue vydalo nakladatelství Paris Karviná, Žižkova 2379 (734 01 Karvina, Czech Republic) ve spolupráci s Masarykovým demokratickým hnutím (Masaryk Democratic Movement, Prague), 2019, ISBN 978-80-87173-47-3, site 8-34, 36-39, 41-42, 106–107, 111–112, 124–125, 128, 129, 132, 140–148, 184–215.

Тарас КАТРУН

*здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
член Чеської асоціації українців (м. Брно, Чехія),
student Filozofická fakulta Masarykovy univerzity*

ВЕРСАЛЬСЬКА МИРНА СИСТЕМА У СТАНОВЛЕННІ НОВИХ ДЕРЖАВНОСТЕЙ ЦСЄ

«Це не мир, це перемир'я на 20 років»[1, с. 19], зазначав Фердинанд Фош після підписання Версальського договору. Версальська мирна система, укладена 28 червня 1919 р., була важливим аспектом у повороті світової історії. Перша світова війна залишила руйнівні наслідки для економіки, життя та політичного устрою нашої планети. Саме тому, аби виправити їх у Парижі з 18 січня – по 28 червня 1919 р. проходила велика мирна конференція практично делегатів із всього світу. Мета: змінити на краще життя людства, створити нові умови для миру, справедливості та розподіл сфер впливу в Європі.

Найпроблематичнішим пунктом Версальського договору була організація нових державностей в країнах Центрально-Східної Європи. Приблизно через 19 років Німеччина окупує Австрію, настане мюнхенська криза та окупація Чехословаччини. У 1939 р., через 20 років після укладання Версальського договору, розпочнеться друга світова війна. 1935 р., коли Адольф Гітлер офіційно відмовиться від виконання Версальського договору, постане питання, наскільки сильним та дієвим цей документ був у загальному. В його основі лежало багато проблем того часу: створення нових держав, організація національних меншин, контрибуція, новий геополітичний вимір світу та географія. Саме географічні проблеми призвели до офіційного виправдання Гітлером початку другої світової війни. Перед політиками 1919 р. стояла дійсно важка задача. У ході війни в Європі перестали існувати імперії: Німецька, Австро-Угорська та російська. Вони мали великі кордони та налічували багато народів. Розставити географічно нові кордони цих держав та вирішити питання Німеччини виявиться ще складнішим завданням. Проблемними були Рейнська область, Судети, Тешинська-Сілезія, провінція Позен та Данциг. Особливо проблематичним є українське питання, яке Версальська конференція особливо не хотіла розглядати.

Паризька система миру створила багато держав, які заслуговували на своє право існування, зокрема: Чехословаччина, Польща та Угорщина. Така докорінна зміна регіонального балансу сил вимагала грамотної системи безпеки та мирного договору, який гарантував права та справедливість для всіх. Натомість склалася надзвичайно проблематична ситуація довкола географічних кордонів нових державностей. Із зростанням крайніх націоналістичних та фашистських рухів на території Європи, зокрема в Німеччині та Італії (у 1920–1930-х рр.), які пізніше повністю охопили ці країни та привели до влади людей радикальних поглядів. Стало видно, якою слабкою була Версальська система перед викликом крайнього націоналізму, і не змогла захистити мир в Європі та світі. Отже, варто детальніше розглянути усі проблемні напрями даного документу у становленні нових суб'єктів Центрально-Східної Європи.

Основною проблемою, яка потім призведе до кризи Мюнхенського договору в 1938 р., стала Судетська область, яка етнічно була населена німцями, але передана під контроль Чехословаччини. Також проблемним виявилися у Тешенсько-Сілезькому регіоні, який етнічно заселений здебільшого поляками та в меншості чехами. Регіон був важливий через своє економічне та логістичне значення. Польська сторона використовуючи принцип – «де поляки там і

Польща», вимагали цю область собі. Та в ході переговорів регіон передали Чехословаччині.

Представляючи Чехословаччину на Паризькій мирній конференції, міністр закордонних справ Е. Бенеш сформував карту своєї країни, показуючи Судетську область та Тешенсько-Сілезький край, як частину своєї держави. В основному ідея вищого політичного керівництва Чехословаччини полягала в тому, щоб об'єднати землі, населені чехами та словаками. Тут політикум Версальської конференції знову прийшов до проблеми національностей на цих землях. Керівники Чехословаччини не надто звертали увагу, що ці території населені поляками та німцями. Основний принцип для делегації Чехословаччини був в тому, що ці землі також були населені чехами і словаками, отже повинні бути в складі нової країни. Важливим виявився також економічний чинник. Регіони (Судети та Тешен) були економічно потужними, без них економіка новоствореної держави була б надзвичайно слабкою. Така логіка щодо організації кордонів Чехословацької держави була правильною, але водночас помилковою. Надалі це призведе до воєнного конфлікту в Тешинському регіоні, причини були політичні та економічні. Чехословаччина контролювала 26 із 36 вугільних шахт на цих землях. Відбулися воєнні зіткнення в 1919 р. між чехами та поляками, а сама проблема була врегульована в 1920 р.

Другий проблемний регіон – Судетська область, з якої розпочнеться повна окупація А. Гітлером Чехословаччини. Землі, які також були економічно важливими, були населені чехами, але домінуючою нацією в регіоні була саме німецька. Чи знав тоді Е. Бенеш, що в 1938 р., коли він уже стане президентом, йому принесуть «вирок» Мюнхена, де вся Судетська область перейде в склад Німеччини? Звичайно, що ні. До цього призвела загальна помилка ідеології та принципів Версальської конференції, яку заклали держави-переможниці: помста та розплата. У контексті злочину Німеччину ніхто не виправдовував, але карати її способом розпорошення мільйонів німців різними країнами Європи без належно документу, який гарантував їм їхні права, було помилкою.

Версальська система передбачала насамперед роззброєння Німеччини та максимальний тиск на економіку країни з метою унеможливлення майбутньої агресії з німецького боку. Таким чином, Німеччина втратила великі колонії в Африці, але найбільших змін зазнали німецькі кордони саме в Європі. Проблематику німецьких кордонів та польських варто розглядати у спільному контексті. Адже мільйони німців опинилися у складі новоутвореної Польської держави. Саме з території Польщі розпочнеться майбутня агресія нацистської Німеччини.

Держави-переможці повернули до Франції Ельзас і Лотарингію (в кордонах 1870 р.), Бельгії – округ Ейпен-Мальмеді і кондомініум Морене, Польщі передали Позен (Познань), частину Померанії і Західної Пруссії. Долю низки територій (Саар, Шлезвіг, частина Верхньої Сілезії, Мемель і Глучинська область) мали вирішити майбутні плебісцити. Німеччина також втратила усі колоніальні володіння (Намібію, Руанду, частину Уганди і Мозамбіка, Того, Камерун, Нову Гвінею разом з численними архіпелагами у Тихому океані, острови Західне Самоа), які згодом рішенням Ліги Націй стали підмандатними територіями країн-переможниць, усю державну і концесійну власність у Китаї, Сіамі (нині Таїланд) та Ліберії [2].

Німеччина визнала незалежність таких країн, як Австрія, Чехословаччина та Польща. Доволі гостро стояло питання глибшого дослідження положень Версальського договору щодо Німеччини, адже усі обмеження, які використали держави-переможниці щодо німецької держави, в майбутньому призведуть до зародження крайнього націоналізму та виправдання А. Гітлера розв'язати ще більший світовий конфлікт.

У книзі «Дипломатія» відомий політик ХХ ст. та державний секретар США Генрі Кіссінджер, підсумовуючи роботу Версальської конференції зокрема акцентуючи увагу німецького питання, писав: «Під час конференції стало зрозуміло, що практичне застосування принципів самовизначення є не просто надзвичайно складним, а, швидше, абсолютно непосильним завданням. Тому на шляху до реалізації «Чотирнадцяти пунктів» виникла низка серйозних перешкод, особливо щодо втілення в життя поняття сам визначення по відношенню до народів, які населяли колишню Австро-Угорську імперію. Як наслідок, у новоутвореній Чехословаччині проживало майже три мільйони німців, мільйон угорців і півмільйона поляків... Нова Югославія створила привід для свята всім південнослов'янським ідеологам. Однак для утворення цієї держави довелося переступити через уявний європейський кордон, що колись розділяв Східну та Західну Римські імперії, православний регіон від католицького, кириличне письмо від латиниці тощо. Натомість ця уявна лінія тепер пролягала всередині Югославії між Сербією та Хорватією двома народами, які ніколи впродовж своєї доволі складної історії не належали до спільного політичного табору, за що у 1941 р. довелося заплатити високу ціну під час кривавої громадянської війни, яка, втім, повторилась ще й у 1991 р. Окрім того, кілька мільйонів угорців опинились у складі Румунії, ще кілька мільйонів німців у Польщі. Більше того, чимало незручностей викликав згаданий раніше Польський коридор, що відділяв Східну Пруссію від решти Німеччини... [3, с. 236–237].

Ллойд-Джордж, прем'єр-міністр Великої Британії, занадто пізно зрозумів, що своїми маневрами переможці створили чималу проблему, про яку він згадував у меморандумі, надісланому президенту Вільсону 25 травня 1919 р.: «Неможливо уявити більш вагомій причини для нової війни. Німецький народ, безумовно, довів, що є однією з найсильніших рас у світі. Однак він опинився в оточенні невеликих і недосвідчених молодих держав, усередині яких також проживає чимала кількість німців, які постійно піднімають народні хвилювання, щоб отримати можливість возз'єднання із батьківщиною»... Однак під час проведення конференції дипломати вже зайшли надто далеко, щоб можна було щось змінити [3, с. 236–237].

У праці Г. Кіссінджер окреслював проблематику географії Версальського договору. Політики країн-переможниць були сконцентровані радше на помсті Німеччині, відбираючи в неї всі можливі території, обмежуючи економічно та воєнно її спроможності, при цьому залишаючи мільйони німців поза межами батьківщини, в країнах та з народами, якими Німеччина та німці мали багато розголосів та недружні відносини. Щодо польських кордонів бачимо помилкову тенденцію. Польща мала на меті відновитися в колишніх кордонах Речі Посполитої. Щодо отримання значної частини німецьких земель, то тут Польща змогла використати упередженість політиків країн-переможниць про жорстке покарання німецької сторони.

Українське питання на Версальській мирній конференції залишилося доволі болючим, адже попри очікування делегатів УНР, яка на той час була об'єднана в єдину соборну Україну, про визнання незалежності Української держави та допомоги в боротьбі з агресією більшовизму не виправдалися. Цьому передували різні чинники: нестабільність внутрішньої політики УНР; непорозуміння в географічному устрої нової країни; небажання держав-переможців займатися українським питанням; принципова позиція прем'єр-міністра Франції Жоржа Клемансо створити в Східній Європі «санітарний кордон», аби захищати Центральну та Західну Європу від загрози більшовизму.; Брест-Литовський мир від 9 лютого 1918 р. з Центральними державами та УНР. В число Центральних держав входили фактично вороги Антанти, а отже і головних лідерів Версальської конференції.

Українську делегацію від імені УНР на Версальській конференції очолювали Григорій Сидоренко, міністр пошт та телеграфу УНР, а з 22 серпня 1919 р. граф Михайло Тишкевич, досвідчений вчений та дипломат. Склад делегації був з доволі шанованих діячів та дипломатів. У ході роботи конференції українська делегація мала підтримку своєї діаспори з закордону, яка старалася впливати на позицію країн-переможниць. Та все ж очікування не виправдалися. Українським питанням не хотіли займатися ні французький лідер, ні англійський, останній в своїх заявах загадував, «Я бачив українця лише одного разу. Це останній українець, якого я бачив, і я не впевнений, що хочу його побачити ще раз» [4]. Не була в полі зору українська державність і для президента США Вудро Вільсона. У чотирнадцяти пунктах Вудро Вільсон не загадував Україну жодного разу. Це бачення для того часу зрозуміле. США звичайно не тримало питання української державності в своїх міжнародних пріоритетах, бачило Україну як частину російської імперії. Варто навести приклад спілкування української делегації УНР, в яку входив Арнольд Марголін та Теофіл Окуневський з державним секретарем США Робертом Лансінгом: «Ця зустріч, яка відбулася 30 червня, справила надзвичайне враження як на мене, так і на Окуневського. Ленсінг продемонстрував повне незнання ситуації та сліпу віру в Колчака та Денікіна. Він категорично наполягав на тому, щоб український уряд визнав Колчака верховним правителем і лідером усіх антибільшовицьких армій. Коли мова зайшла про принципи Вільсона, застосування яких було зумовлене стосовно народів колишньої Австро-Угорської монархії, Лансінг сказав, що він знає лише про єдиний російський народ і що єдиним способом відновлення росії є федерація за зразком на США. Коли я спробував довести йому, що приклад США свідчить про необхідність попереднього існування окремих штатів як суб'єктів для будь-яких можливих домовленостей між ними в майбутньому, він ухилився від відповіді і знову почав вперто закликати нас визнати Колчака. [...] Ось як насправді ці принципи були реалізовані. США підтримали Колчака, Англія – Денікіна та Юденича, Франція – Галлера ... Тільки Петлюра залишився без жодної підтримки» [5].

Таке пасивне ставлення до українського питання, незнання регіону та його історії з боку США, бажання захиститися від більшовизму шляхом створення «бар'єру» з інших держав, а також Брест-Литовський мир, який підписало УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною виявиться основною причиною, через яку українське питання не було розглянуто на Версальській мирній конференції.

Другим проблематичним питанням, яке вирішувалося на конференції – була українська національна меншина та її права в Східній Європі. Питання національних меншин Версальська конференція розглядала в загальному як забезпечення прав народів різних національностей. Внаслідок геополітичних змін, зумовлених Першою світовою війною, національні меншини становили майже третину населення в європейській частині Туреччини, близько 50 % – у Польщі та Румунії, понад 50 % – у Чехословаччині та Королівстві сербів, хорватів і словенців. Після розпаду Германської та Австро-Угорської імперій за межами німецьких держав опинилося майже 7 млн німців. У складі п'яти європейських країн проживали близько 8 млн українців, 6,5 млн євреїв були розпорошені на території Європи [6].

Найбільше українців було в Польщі, а також Чехословаччині. Гостро стояло питання захисту прав національних меншин за таких умов. Передував цьому так званий «лист Клеменсо». Нота голови французького уряду до Польської делегації, у якій викладалися основні принципи захисту національних меншин. Пізніше держави-переможці укладуть «малий» Версальський договір з Польщею 28 червня 1919 р., який передбачав захист національних меншин на її території. Подібні договори в наступні роки буде укладено також з Чехословаччиною, Угорщиною, Румунією та ін. Контроль за виконанням договорів покладений на

Лігу Націй. Варто зауважити цікаву деталь: звернути увагу в Раді Ліги Націй на порушення будь-якого з положень Трактату про захист національних меншин міг лише член Ради. У такий спосіб представники національних меншин були позбавлені права самостійно звертатися до Ради Ліги Націй, а це, своєю чергою, ставило під сумнів ефективність цього механізму загалом [6]. Становище української меншини в інших країнах Європи згідно Малою Версальського трактату було захищене. Але у зв'язку з тим, що впливу на Раду Ліги Націй, яка відповідала за контроль з дотримання цього договору українська національна меншина не мала, створювалися моменти, коли даний договір порушувався однією із сторін підписантів, а в майбутньому і зовсім перестав дотримуватися.

Версальський договір 1919 р. та повоєнна організація Європи були складним завданням для дипломатів ХХ ст. Кожен із лідерів конференції прагнув простих речей для своєї держави: справедливості, відшкодування за руйнацію, нові кордони. Французька делегація була одержима Ельзасом і Лотарингією, яку країна втратила у війні з Німеччиною в 1870-х рр. Цікавий факт – на площі Згоди в центрі Парижа, де було багато різних скульптур, які представляли міста Франції, статуя, яка показувала Страсбург, тобто центр Ельзасу, була покрита в чорну тканину. Її не забирали аж до Першої світової війни. Такий траур був у французів після втрати цієї землі. Версальський договір та перемога у війні дали можливість уряду Франції повернути старі землі в склад своєї держави знову. Велика Британія прагнула знищити німецькі колонії, аби зберегти своє панівне становище, як колоніальної імперії, США прагнули радше принести мир та баланс в Європі та світі за рахунок плану В. Вільсона зі знаменитих чотирнадцяти пунктів. Італія прагнула зберегти роль регіонального гравця та посилити її, також країна була занепокоєна економічною та соціальною слабкістю після війни.

Політики країн-переможниць були зосереджені на жорсткому покаранні Німеччини, як єдиного винуватця страшної війни. Розділяючи німецькі землі та організовуючи нові держави Центрально-Східної Європи принцип Версальського договору – сильніше покарати та багато забрати. Були створені низка нових країн: Чехословаччина, Польща, Угорщина, Королівство Сербів, Хорватів та Словенців, і т.д. Водночас мало кого хвилювало саме етнічне питання, в яких кордонах знаходилися нові держави. Мільйони німців, поляків, українців та інших народів опинилися за межами своїх колишніх держав, у нових країнах повоєнної Європи. Стараючись врегулювати дану проблему, політики створили малий Версальський договір, згідно якого гарантувалися права національних меншин в нових суб'єктах Центрально-Східної Європи. Згодом, упродовж 1919–1920 рр. такі договори були укладені із всіма новими державами Центрально-Східної Європи, щоправда доступу до нагляду за виконанням цих договорів в Раді Ліги Націй представники національних меншин не мали. Тому це радше була угода на доброму слові і обіцянці виконувати цей документ країнами-підписантами.

Усі ці проблемні речі призвели в майбутньому до складних наслідків – зародження німецького націоналізму та початку другої світової війни. Не можемо сказати, що Версальський договір це лише негатив та помилка, ні. Документ дав можливість мати незалежні країни народам Центрально-Східної Європи, які довго цього прагнули. Водночас Версальська конференція нічого не розглядала щодо української державності. Через пасивність політиків та небажання втручання в громадянську війну на теренах колишньої російської імперії. Цей договір гарантував контрибуцію для країн, які постраждали від агресії Німеччини, водночас репарації були настільки сильні, що Німеччина була в стані економічної катастрофи. Пізніше з цих проблем з'явиться фігура Адольфа Гітлера, а його ідеї повернення німецької нації в єдину країну будуть вітатися. Версальська система старалася забезпечити права національних меншин, але не

врахувала факту представництва їх в Раді Ліги Націй. Цей документ був непростим, але важливим для вивчення та розуміння історії та міжнародних відносин. Окреслений напрям потребує чіткіших досліджень надалі.

Список використаних джерел

1. Черчилль В. Спогади про Другу світову війну. Вінстон Черчилль (у 2х томах). Буча : Вид-во Жуп., 2024. 496 с.
2. Лук'янюк В. Версальський договір. Цей день в історії. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0628N/>.
3. Кіссінджер Г. Дипломатія. Київ : КМ-Букс, 2021. 864 с.
4. Рудяченко О. Вільгельм фон Габсбург. 2. Претендент на український престол. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3667949-vilgelm-fon-gabsburg-2-pretendent-na-ukrainskij-prestol.html>
5. Марголін А. Украина и политика Антанты(записки еврея и гражданина). Берлін: С. Ефрон, 1922. 397 с.
6. Дедурін Г. Міжнародно-правове визначення статусу національних меншин у країнах Центральної та Східної Європи в межах Версальської системи // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2022. № 2(97). С. 269–281.
7. Jindřich Dejmek František Kolář, Jan Němeček. Československo na pařížské mírové konferenci 1918-1920. Praha : Ústav mezinárodních vztahů: Karolinum: Historický ústav Akademie věd ČR. 390 p.

Володимир ВЛАДИКА

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

НЕДОЛІКИ ЛІГИ НАЦІЙ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПІЗНІШІ МІЖНАРОДНІ АЛЬЯНСИ, ВКЛЮЧАЮЧИ НАТО

Ліга Націй (далі – ЛН) заснована після Першої світової війни з метою підтримання миру та безпеки у світі. Однак, незважаючи на свої благородні наміри, ЛН зазнала численних недоліків, які призвели до її невдачі у запобіганні подій, що спричинили Другу світову війну. Багато країн-членів ЛН не завжди дотримувалися її рішень та угод, що підірвало її авторитет і вплив. Крім того, важливі країни, як-от: Сполучені Штати Америки, не приєдналися до організації, що послаблювало її ефективність. Деякі країни-учасники також не мали достатньої мотивації для дотримання умов договорів, підписаних у рамках ЛН. Коли конфлікти виникали, ЛН часто була не в змозі ефективно втрутитися, оскільки не мала власних збройних сил для примусу. Іноді вона діяла повільно і неадекватно, що давало агресивним державам можливість діяти безкарно. Усе це призвело до того, що ЛН втратила довіру і врешті-решт виявилася неспроможною запобігти Другої світової війни.

Ключовим недоліком ЛН була відсутність ефективних механізмів для забезпечення виконання своїх рішень. ЛН не володіла власними збройними силами, що означало, що її рішення з приводу використання сили в кризових ситуаціях залежали від готовності держав-членів до військових дій. Це було критично важливим, оскільки у випадку агресії жодна з країн не була зобов'язана брати участь у конфлікті, що призводило до паралічу в прийнятті рішень. У результаті, коли ЛН спробувала застосувати економічні санкції або інші заходи, їх реалізація часто натрапляла на опір держав, які не були готові втручатися у військові конфлікти.

Ця ситуація продемонструвала, що навіть при наявності міжнародних домовленостей, якщо немає механізмів для примусу, такі угоди можуть залишатися лише на папері. Більш того, відсутність спільних військових сил також призвела до втрати довіри до ЛН з боку тих, хто вважав, що організація не

здатна захистити їхні інтереси. Це створило враження безкарності для агресорів, які використовували цю ситуацію для подальшого розширення своїх територіальних амбіцій. Тому уроки, отримані з цього досвіду, залишаються надзвичайно важливими для сучасних міжнародних організацій, які прагнуть забезпечити стабільність і мир у світі [1, с. 21].

Крім того, коли ЛН ухвалювала санкції або рішення про застосування сили, держави часто ігнорували їх. Наприклад, у випадку італійської агресії в Абіссинії в 1935 р. ЛН оголосила про економічні санкції, але багато країн, включаючи Великобританію і Францію, не виявили готовності підтримати ці рішення. Ця ситуація продемонструвала, що відсутність механізмів для примусу до виконання рішень підриває довіру до ЛН як організації, здатної підтримувати мир. Більше того, у разі непокори, ЛН не мала засобів для реагування, що викликало відчуття безкарності серед агресорів і сприяло подальшому зростанню міжнародної напруженості [2].

Політичні розбіжності серед великих держав також стали серйозною перешкодою для ефективності ЛН. Відмова США від участі в ЛН суттєво знизила її легітимність та можливості впливати на міжнародну політику. Американське невтручання означало, що ЛН позбулася потужного союзника, здатного підтримувати свої рішення. Це також підкреслило важливість наявності єдності між великими державами, оскільки їхні інтереси часто були розділені [3, 50]. Додатково, СРСР, хоча й приєднався до ЛН у 1934 р., мав свої власні політичні інтереси, які суперечили загальним цілям організації. Наприклад, конфлікт між Радянським Союзом і Японією в Маньчурії став очевидним, коли ЛН не змогла знайти консенсус у питанні реагування на агресію. Такі ситуації ставили під сумнів саму ефективність ЛН як миротворчої сили. Відсутність згуртованості та координації серед великих держав продемонструвала, що навіть найкращі наміри можуть призвести до провалу, якщо немає політичної волі до співпраці [3, с. 51].

Уроки, отримані з невдач ЛН, стали основою для створення Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) у 1945 р. ООН намагалася усунути недоліки Ліги, впроваджуючи нові механізми для забезпечення міжнародного миру. Одним із значних нововведень стала концепція миротворчих місій, яка дозволила ООН реагувати на кризи в більш проактивний спосіб. Зокрема, завдяки можливості відправлення миротворчих сил, ООН здобула здатність втручатися в конфлікти, що дозволяло їй підтримувати мир і безпеку в різних регіонах світу. Крім того, ООН запровадила механізми колективної безпеки, що передбачали спільні дії держав у разі загрози миру. Це дало можливість краще координувати зусилля держав-учасниць, що підвищило ефективність міжнародної реакції на агресію. Окрім військових аспектів, ООН також акцентувала увагу на розвитку дипломатії та мирних переговорів, вважаючи їх основними інструментами для розв'язання конфліктів. Таким чином, завдяки врахуванню помилок минулого, ООН змогла стати більш адаптивною та ефективною організацією у порівнянні з Лігою Націй [3, 53].

Однак, незважаючи на ці нововведення, питання політичної волі великих держав залишалося критичним. Вето постійних членів Ради Безпеки ООН часто заважало прийняттю рішень і ускладнювало реагування на глобальні кризи. Це свідчить про те, що навіть у рамках нової організації, ЛН залишила певні «шрами» на міжнародній системі, які ще довго потребували лікування. Наприклад, конфлікти в Єгипті та Середземномор'ї, де Рада Безпеки не змогла прийняти одностайні рішення, показали, що виклики, з якими стикалася Ліга, залишилися актуальними. Ситуація з правом вето підкреслила, що навіть із наявністю нових механізмів для підтримання миру, їх реалізація залежить від політичних інтересів і стратегічних розрахунків великих держав. Це, в свою чергу, породжувало відчуття безсилля у менших країн, які очікували на

підтримку з боку міжнародної спільноти. Більше того, бездіяльність ООН в критичних ситуаціях, таких як конфлікти в Руанді та Східному Тиморі, ставила під сумнів її здатність виконувати свою місію з підтримки миру. Таким чином, незважаючи на вдосконалення, система міжнародної безпеки все ще потребувала подальшої реформи та адаптації, щоб вирішити спадщину, залишену Лігою Націй [4, с. 180].

Формування НАТО в 1949 р. стало безпосередньою відповіддю на невдачі ЛН і загрозу радянської експансії. НАТО запровадило концепцію колективної безпеки, згідно з якою напад на одного члена альянсу вважається нападом на всіх. Це створило необхідний механізм для оперативної реакції на зовнішні загрози, що ЛН не могла забезпечити. Наявність чітко визначених військових зобов'язань серед держав-членів НАТО забезпечила більш стабільну і надійну систему колективної оборони. Завдяки цій концепції, країни-учасниці змогли діяти з єдиною метою, що підвищило їхню взаємну довіру та готовність до спільних дій. Це також надало потужний сигнал потенційним агресорам про те, що напад на одного з членів альянсу призведе до рішучої і колективної відповіді всіх інших країн. У результаті, НАТО не лише посилило військову безпеку своїх членів, але й стало важливим інструментом у формуванні стабільності у Європі під час Холодної війни. Також, альянс спрямував свої зусилля на розвиток співпраці у сферах політики, економіки і безпеки, що сприяло зміцненню зв'язків між державами і створенню спільного підходу до вирішення міжнародних викликів [5, с. 190].

Ця структура стала важливим інструментом для політичного діалогу між державами-учасницями, що дозволяло уникати конфліктів і забезпечувати безпеку. Підтримка взаємодії між членами альянсу, включаючи спільні військові навчання і координацію стратегій, зміцнила міжнародну безпеку. Спільні навчання не лише покращили військову готовність, але й сприяли зміцненню довіри між країнами, які часто зіштовхувалися з різними політичними та культурними викликами. Більше того, НАТО стало прикладом для інших міжнародних організацій, демонструючи, як політична і військова інтеграція можуть підвищити рівень безпеки в умовах глобальних викликів. Альянс також активізував зусилля щодо діалогу з країнами, що не є його членами, заохочуючи їх до співпраці у питаннях безпеки, що призвело до створення нових партнерств і стратегічних альянсів. Важливо зазначити, що в умовах зростаючих загроз, таких як тероризм і кіберзлочинність, НАТО адаптувало свої підходи, інтегруючи нові технології та стратегії для ефективної протидії цим викликам. Таким чином, організація не лише відповіла на історичні виклики, але й стала динамічним гравцем у сучасному світі, впливаючи на розвиток глобальної архітектури безпеки [6, 55].

Досвід ЛН надає важливі уроки для сучасних міжнародних організацій. По-перше, необхідність реальних механізмів для забезпечення виконання рішень, що включають військову або економічну підтримку з боку держав-членів. Це підкреслює, що тільки декларативні зобов'язання не є достатніми для підтримки миру; важливо мати чіткі та ефективні протоколи, які дозволяють швидко реагувати на кризи. Задля того, щоб уникнути повторення помилок ЛН, сучасні організації повинні забезпечити систему, що дозволяє оперативно реагувати на агресію. Наприклад, це може включати створення спільних сил швидкого реагування або механізмів для економічних санкцій, що можуть бути активовані без зволікань. Крім того, важливо, щоб держави-учасниці були готові до співпраці і підтримки одне одного, що вимагатиме політичної волі та узгоджених дій. Досвід ЛН також вказує на необхідність активного залучення великих держав у процеси прийняття рішень, оскільки їх участь критично важлива для легітимізації і ефективності міжнародних заходів. Загалом, врахування цих

уроків може суттєво підвищити ефективність сучасних міжнародних організацій у їхньому прагненні забезпечити стабільність і мир у світі [7, с. 190].

По-друге, політична воля великих держав залишається критично важливою для успіху будь-якої міжнародної ініціативи. Взаємодія та співпраця між державами повинні бути в центрі уваги, щоб уникати конфліктів інтересів. Це передбачає активний діалог, дипломатичні зусилля та готовність до компромісів [7, с. 102].

Крім того, важливість системи колективної безпеки, яка забезпечує відповідальність і підтримує мир у світі, не може бути недооцінена. ЛН показала, що без спільних зусиль і готовності діяти, навіть найкращі ідеї можуть призвести до катастрофічних наслідків. Сучасні організації повинні постійно адаптуватися до нових викликів, враховуючи глобалізацію, технологічні зміни та нові загрози, такі як тероризм, кібербезпека і зміна клімату. Лише таким чином можна забезпечити справжню ефективність міжнародного співробітництва в підтримці миру та безпеки.

ЛН, незважаючи на своє важливе місце в історії міжнародних відносин, продемонструвала ряд суттєвих недоліків, які перешкоджали її успіху. Відсутність збройних сил, політичні розбіжності та недостатня підтримка великих держав призвели до її невдачі у підтримці миру. Ці недоліки мали глибокий вплив на формування нових міжнародних альянсів, таких як НАТО, які врахували уроки минулого. Створення НАТО з його колективною безпекою та зобов'язаннями стало відповіддю на виклики, які виявила Ліга Націй, і зумовило нову еру в міжнародній співпраці.

Досвід ЛН став основою для розуміння того, що ефективна міжнародна організація потребує не лише бажання держав підтримувати мир, але й наявності реальних механізмів для забезпечення цього миру. Неприпустимість агресії і відповідальність держав перед колективними зобов'язаннями стали важливими принципами, закладеними в основу НАТО. Це свідчить про те, що попередній досвід може стати цінним уроком для подальшого розвитку міжнародних відносин. Незважаючи на виклики, що залишилися, НАТО продовжує залишатися важливим елементом глобальної безпеки, демонструючи, що спільні зусилля можуть забезпечити стабільність у світі. ЛН, хоч і зазнала невдач, заклала основи для майбутніх ініціатив, які прагнуть зберегти мир у складному міжнародному середовищі.

Крім того, у сучасному світі, де глобалізація та технологічні зміни створюють нові загрози, уроки, отримані з історії ЛН, залишаються актуальними. Важливо, щоб міжнародні організації постійно адаптували свої механізми до змінюваних умов і потреб. Тільки через тісну співпрацю та взаєморозуміння між державами можливо досягти тривалого миру і стабільності. Наприклад, сучасні виклики, такі як міждержавні війни, кіберзагрози та екологічні катастрофи, вимагають нових форм колективних дій. Таким чином, аналізуючи минуле, ми можемо створити ефективні інструменти для вирішення проблем сьогодення та майбутнього.

Список використаних джерел

1. Каляев А. Історичні реалії та перспективи систем колективної безпеки у контексті безпекових імперативів державного управління // Збірник наукових праць «Ефективність державного управління». 2015. № 42. С. 21–29.
2. League of Nations – international organization. Encyclopaedia Britannica. (n.d.). Retrieved from. URL: <https://www.britannica.com/topic/League-of-Nations> [in English].
3. Бруз В.С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів. К. : Либідь, 1995. 111 с.
4. Віднянський С.В. Чому та як Українська РСР стала однією з країн засновниць ООН Чому та як Українська РСР стала однією з країн-засновниць ООН (до 70-річчя Організації Об'єднаних Націй і членства в ній України) // Український історичний журнал. 2015. № 5. С. 172–185.

5. Байдін Ю. В. Ліга Націй та її роль у забезпеченні суверенітету держав-членів // Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2011. № 21. С. 190–199.
6. Миронюк Н.Д. Міжнародно-політичні аспекти створення Організації Об'єднаних Націй // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2008. №25. С. 54–63.
7. Колісніченко К. С. Ліга Націй у розвитку міжнародного права: монографія / за наук. ред. А. І. Дмитрієва. Одеса: Фенікс, 2011. 234 с.

Ірина ВЕРХОВЦЕВА

доктор історичних наук, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій

СІЛЬСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ЧИННИК

Нині, коли українці на полях боїв відстоюють своє право на фізичне існування й державний суверенітет у протидії тотальній російській агресії, суспільна значущість теми насамперед пов'язана із завданнями національної консолідації в опорі агресору. В науковому ракурсі вивчення проблеми сприяє осмисленню чинників Української революції 1917–1921 рр. (далі – Українська революція) – одного з ключових моментів вітчизняної новітньої історії, а також європейської кризи часів Великої війни 1914–1918 рр.

Вивчення процесу революціонізації українського села за умов Першої світової війни в контексті діяльності органів сільського самоврядування досі не стало трендом наукових студій, присвячених цій війні, хоча на окремі важливі аспекти проблеми тією чи іншою мірою вказано деякими радянськими й новітніми українськими дослідниками. Зокрема, слід згадати двотомник «Історія селянства Української РСР» (1967) [1], а також праці О. Реєнта й О. Сердюка [2; 3], у яких акцентовано на зростанні самоорганізації українського соціуму через загострення економічних і соціальних проблем на селі за умов війни, що загалом каталізувало піднесення опозиційних настроїв у ньому й, відповідно, суттєво збільшило селянську активність. У рамках цього проявилися, як наголошено істориками, нові явища вікового (зростання ролі невдоволеної земельною політикою в сільських громадах молоді, котра активізувалась на сільських сходах) та гендерного (посилення активності жінок у акціях опору) характеру. У роботах І. Верховцевої, присвячених селянському самоврядуванню в російській імперії, висвітлено стан цього управлінського інституту за умов Першої світової війни й наголошено, що впродовж військових років він перебував у стані кризи, зазнав впливу революційної агітації й напередодні 23 лютого 1917 р. переживав суттєві трансформації, що загалом сприяло радикальним змінам соціального становища села, його входженню в революцію [4; 5].

Науковій актуалізації теми в контексті необхідності її подальшого студіювання сприяє колективна монографія «Селянське республікотворення періоду Української революції 1917–1921 рр.» (2019 р.), яка стала помітним явищем у вітчизняних аграрних студіях останніх років [6]. У фокусі уваги науковців – самоврядні структури українського села, зокрема, так звані «селянські республіки», які масово проголошувались у 1917–1921 рр. Зрозуміло, що поява цих республік не могла стати спонтанним виявом «революційної творчості» народу, адже йдеться про усталені сільські управлінські практики, які не постали водночас – їх визрівання мало відбуватись попередніми десятиліттями. Саме тривале послуговування вказаними практиками в рамках досвіду такого урядування на базі самоврядних принципів його організації посприяло за умов революції 1917–1921 рр. усвідомленню мешканцями сільських громад себе як окремих «республік» – по суті, квазідержав з власними

республіканськими й демократичними традиціями. І хоча автори вказали на безпосередній зв'язок цих республік із проголошеними відповідними в 1905–1907 рр., загалом у монографії проігноровано очевидну генетичну обумовленість селянського республікотворення 1917–1921 рр. з революціонізацією органів сільського самоврядування попередніми часами. При цьому з кола дослідницької уваги практично випав період Першої світової війни.

З огляду на це, вважаємо доцільним наголосити на нагальній потребі детального визначення чинників революціонізації українського села в ракурсі сільського самоврядування за умов Першої світової війни, що, безумовно, потребує подальшого глибокого студіювання цієї теми й написання спеціальних праць. У рамках цієї розвідки акцентуємо на принципових аспектах проблеми, що сприятиме таким дослідженням і вкажемо на концептуальну рамку вивчення революціонізації органів сільського самоврядування в часи Першої світової війни, в контексті чого саме стан останнього за кризових умов війни може розглядатись як один із тригерів революційних подій в українських губерніях після 23 лютого 1917 р.

Реформаторським трендом пізньої російської імперії, яка постала внаслідок експансіоністської політики Романових на євразійському континенті, було її соціальне, податкове та управлінське упорядкування. Цього вимагали відсталіший тип економіки, хронічний дефіцит державного бюджету, неефективні фіскальні практики за умов надзвичайного етнічного й соціокультурного різноманіття регіонів (у деяких з них у азійській частині країни місцеві жителі перебували на стадії переходу від родоплемінного ладу до формування соціальних страт), необхідність протидіяти сепаратизмові місцевих еліт, а також те, що 9/10 імперського соціуму та основними товаровиробниками й платниками податків були аграрії. Упродовж 1860–1900-х рр. ця величезна країна була охоплена соціальною та управлінською уніфікацією сільського сегменту її простору, що за тогочасного слабкого рівня комунікацій було надзавданням і потребувало нових, адекватних цій складній ситуації, інструментів [7, с. 86–90]. Ними стали запозичені в країнах Європи відповідні модерні самоврядні управлінські технології, які імперська еліта сприйняла відповідно до власних інтелектуальних і соціальних традицій. Послугуючись західноєвропейською теорією вільної громади, котра акцентувала на природному праві місцевої («вільної») громади опікуватись власними справами, а також ідеями А. де Токвіля про іманентність демократичних самоврядних практик у традиційних громадах та ідеями Л. фон Штайна щодо політики державного соціалізму, в 1840–1850-і рр. російські реформатори солідаризувалися щодо використання у вирішенні вказаного надзавдання «продукту тисячолітньої історії» та «корінних історичних підвалин народного життя» – «русского мира» (традиційної громади північно-західних губерній / «великоруської общини»). Відзначалися його самоорганізація та егалітарні практики, що базувалися на принципах самоврядування, приматі інтересів колективу над інтересами індивідууму («владі миру»), стихійно-соціалістичних настановах і передбачали зрівняльнювальний розподіл землі та податкового тягара всередині громади. Разом із тим, реформатори, «усвідомили» зв'язок мирського із «глобальною місією» росії в соціальному оновленні країн світу засобом повсюдного облаштування «общин/комун» (звісно, за лекалами «русского мира») з метою розбудови нового соціального ладу – «державного соціалізму». З огляду на це, рядом реформ сільського самоврядування впродовж 1860–1900-х рр. на всю країну поширено практики «русского мира». У європейських губерніях нова система сільського управління офіційно називалась «громадське управління селом» і структурувалась на органи волосного (відповідні сходи та старости) рівнів, волосні правління, волосні старшини) та сільського (відповідні сходи та старости) рівнів, які мали статус органів влади на селі. Колективними суб'єкт-об'єктами сільського управління в своїх місцевостях були, відповідно,

сільські та волосні громади, які власне й обирали вказані органи сільського управління [5, с. 170–175].

Долаючи опір місцевих еліт, зокрема, шляхти правобережних українських губерній, які обурювались такими новаціями, мовляв, «общини» з їх колективним землеволодінням/землекористуванням є чужими для цих губерній, нове управління селом з 1861 р. інтегрували в місцеве управління регіонів, а з 1864 р. – у всестанове земське самоврядування (там, де таке запроваджене). При цьому сільське самоврядування мало становий і водночас територіальний характер. Не маючи інструментів бюрократичного контролю за неграмотними аграріями, реформатори примусили їх відповідати колективно, засобом кругової поруки, за всі зобов'язання своїх громад (саме цю самоврядну технологію, що існувала з часів панування Золотої Орди, запозичено в руського миру). Сільська громада мало право самостійно, відповідно до власних традицій, обирати форми й засоби виконання повинностей – державних (податкових (грошових, натуральних), а також фізичних робіт з благоустрою місцевостей, утримання військових, арештантів, адміністративних установ тощо) та земських (грошових і фізичних з благоустрою повітів та губерній).

Громадське управління селом характеризувалось суттєвими внутрішніми суперечностями. Крім повноважень очільників органів самоврядування та відносин між органами сільського й волосного рівнів, це стосувалося свавілля сільських сходів у розподілі повинностей всередині громад, розбрату й ексцелюатації частинною громадивців решти загалу громади, волосного судочинства тощо. Волосна ланка сільського самоврядування перебувала під контролем імперського істеблішменту та була інтегрована до управлінської вертикалі повіту й губернії, а сільська функціонувала як горизонтально керована структура, схід якої – колективне зібрання членів громади, всі питання вирішував, часто ігноруючи інтереси та вказівки волості й державних управлінців. Відтак волосна та сільська ланки поступово дистанціювалися одна від іншої [5, с. 94, 124–132, 140].

Практично відразу по виникненню сільське самоврядування продемонструвало «дух опозиційності» й стало «рушієм мас», адже патріархальні засади організації цього самоврядування були антиетатистськими за своєю природою. Вагомою мірою колективному опору селян сприяла сформована за матрицею руського миру самоврядна організація, яка допомагала організувати на сходах виступи проти поміщиків, місцевих адміністраторів, ненависних громаді її очільників – старост, волосних старшин, збирачів податків тощо. Упродовж 1890–1900-х рр., завдяки змінам реформаторського курсу та посиленню прав селянського колективу (сходу) у вирішенні земельних питань сільських громад, останні суб'єктивізувалися як колективні учасники аграрних відносин, а самі селяни переконалися в силі організованого колективу. Сучасники тих подій свідчили: піднімалися на виступ селяни «всі, як одна людина». З початком у 1902 р. селянської революції сходи стали структурами гуртування для опору та укладення петицій-звернень (так званий, «приговорний» рух 1905–1907 рр.) з вимогами господарського (передача землі в народну власність, скасування викупних платежів, зменшення податкового тягаря тощо), політичного (демократизації країни, проголошення республіки, скликання Установчих зборів тощо) та культурно-освітнього (демократизації освіти, навчання рідною мовою тощо) характеру. Звісно, на революціонізацію сходів вплинула агітація соціалістичних партій та земців. Селяни відкрито казали, що настав час, коли вони можуть не рахуватися ані з владою старост і старшин, ані з поліцією, адже «усім миром» здатні примусити задовольнити всі селянські вимоги. Кульмінацією опору села стало створення в 1905–1906 рр. селянських республік у сільських громадах, волостях, а також Сумському повіті. В останньому селяни скасували приватну власність на землю, передали її народу,

разом із промисловими підприємствами; запровадили народну міліцію; розпочали формування власного парламенту за принципами загального, прямого, рівного, таємного голосування; видавали «Селянську газету», одним з номерів якої царську владу оголосили «поза законом» [5, с. 198, 349–350].

Жорстоке приборкання селянських виступів 1902–1907 рр. суттєво зменшило їх масовість, але дух боротьби за колективні інтереси на селі не зник. Знов він спалахнув з початком реалізації нового аграрного курсу 1906–1911 рр., коли в контексті пошуку засобів оптимізації сільськогосподарського виробництва й піднесення ефективності фіскального адміністрування, законами від 14 червня 1910 р. «Про зміни та доповнення деяких постанов про селянське землеволодіння» та від 29 травня 1911 р. «Про землеустрій» проголошено колективною власністю сільських громад всі їх природні ресурси, разом із надрами, а сільським сходам надано право самостійно розпоряджатись ними. Це суттєво зміцнило статус самоврядних структур. Сільські громади усвідомили свої права як колективні розпорядники власної землі та посилили контроль за селянськими функціонерами. Це створювало загрозу повного відриву сільської ланки селянського самоврядування від волосної, оскільки, всупереч формальним адміністративним функціям волості щодо сільської громади, остання цілком самостійно вирішувала всі питання внутрішнього урядування, реалізуючи свої самоврядні функції. Разом із скасуванням кругової поруки та «лікарняних недоїмок», у сільських громадах виникли проблеми з оплатою лікування їх мешканців, адже громади позбавили відповідальності за це спільним коштом Обурення селянського загалу викликало й запровадження платні за відвідування земських лікарень Відтак зазнали корекцій зцементовані попередніми часами практики самозабезпечення сільських громад, хоча, за «За загальним положенням про селян, що вийшли з кріпацької залежності» 1861 р., останнє становило обов'язкову для них мирську повинність. За цих умов завдяки корпоративності вказаних громад село згуртовувалося й чинило колективний опір практично всім урядовим новаціям. Напередодні Першої світової війни, на тлі посилення соціального протистояння всередині сільських громад під час реалізації реформ 1906–1911 рр., також спостерігалось піднесення опозиційної активності органів самоврядування найбільшої соціальної верстви. За умов, коли 92,6 % сукупного продукту (за вартістю) землеробства й скотарства країни вироблялося селянами, це загрожувало проблемами із постачанням харчів, фуражу тощо для потреб фронту.

З початком Першої світової війни сільські громади, з огляду на потреби забезпечення необхідним фронту й тилу, разом із підприємствами важкої індустрії, стали постачальниками стратегічної продукції та перетворилися на абсолютних «господарів становища» на селі, повноцінних суб'єктів правовідносин і самостійні адміністративні одиниці, по суті – справжні селянські республіки, управлінський зв'язок держави з якими підтримувався лише завдяки волосним управлінням (останні у своїй масі були безграмотними, їх характеризували системні порушення корупційного характеру, вони практично не користувались авторитетом і повагою селянського загалу). Сільські ж сходи, маючи право приймати рішення щодо виходу окремого селянського господарства із землеволодіння сільської громади («громадського поля»), часто колективно протидіяли бажаним це зробити. Загалом за умов Першої світової війни центр ваги в сільському самоврядуванні повністю перемістився на нижчий рівень – рівень сільських громад, які не тільки виробляли стратегічну продукцію, а й утримували всю місцеву інфраструктуру, годували себе, міста та фронт [5, с. 361–363].

Упродовж 1915 – початку 1917 рр., за умов товарного голоду, інфляції, натуралізації господарства й згорання товарно-ринкових відносин загалом, на тлі посилення оподаткування села суттєво погіршилося його економічне

становище. Всередині громад посилювалась боротьба за землю. Українські губернії наповнилися селянами-дезертирами, які в окопах зазнали впливу соціалістичної агітації, «кипіли» революційними ідеями та мали зброю. Спостерігалися сплеск чуток щодо справедливих, «чорних», переділів землі, радикалізація та милітаризація селянської свідомості. Розпочався новий етап боротьби за ресурси села в рамках протистояння всередині цих громад та їх з імперською владою. За умов війни саме цим певною мірою зумовлено масове дезертирство з фронту, адже чоловіки як голови родин мали право претендувати на виділення земельного наділу з громадського поля, проте не могли бути присутніми на сходах, де вирішувалися ці питання. Спостерігалися зростання самосвідомості селян як колективних розпорядників сільського життя та посилення тенденції відокремлення села від державної влади, адже реальну владу на селі мали сільські громади – колективні суб'єкт-об'єкти місцевого (сільського) управління. Селяни часто казали: «громада сильніша за закон». Посилювалися стихійно-соціалістичні настрої селян, а установи сільського рівня, по суті, стали *vizavi* волості й сільського істеблшменту, що перебували під контролем імперської бюрократії та зазнали суттєвого збільшення рамок їх повноважень. Зокрема, збільшилися поліцейські функції сільських функціонерів: керівники громад мали бути пильними, наглядати за незнайомцями, вишукувати підозрілих осіб тощо. За законом про евакуацію від 28 липня 1915 р., старшини як державні службовці мали вжити заходів з евакуації майна волосних правлінь і контролювати виїзд з регіону мирного населення. Крім того, сільська ланка самоврядування посилювалась за рахунок своїх нових низових субструктур – селищних громад, створення та функціонування яких легалізовано урядом попередніми роками через великі розміри сільських громад. Оскільки сільська ланка системи селянського самоврядування мала цілком легальні способи самоорганізації на своїх сходах, де під впливом соціалістичної агітації акумулювалися сили для соціального протесту, протистояння між сільською і волосною ланками самоврядування провокувало «тектонічні зсуви» в ньому та, разом із погіршенням соціально-економічного становища країни й поглибленням у ній суспільно-політичної кризи, провокувало імпульс опору селянського загалу владі, місцевій адміністрації. В умовах милітаризації економіки, експропріації для потреб армії тяглової сили, збіжжя, продовольства, проведення мобілізаційної компанії повноваження селянських самоврядних установ, які були складником місцевого управління, спостерігалось саботування селом податкової діяльності, що зумовило кризу не платежів (чималою мірою на це вплинули листи з театру бойових дій, в яких закликалися не сплачувати податки). Установи селянського самоврядування припинили сплату державного поземельного податку, проте у вельми частих випадках – земського й мирського також.

Дисонансом загальній ситуації було продовження землевідведення і примусових виділів з громадської землі. Однак індивідуалізація землеволодіння була не на часі. Опір селянського загалу хуторянам і відрубникам посилювався. Загал громад демонстрував ненависть до тих, хто виділявся з громадського поля. Сходи відмовлялися продовжувати землевідведення всупереч укладеним раніше приговорам і вимагали від хуторян підписок з відмовою виходу на відруби. Надзвичайно бурхливий характер носили волосні сходи, які дивом не закінчувалися кривавими зіткненнями. Тільки 4 квітня 1916 р. уряд офіційно припинив землевпорядні роботи. Натомість він вже практично втратив механізми мирної, правової, взаємодії із селом. Тенденція його відокремлення від державної влади перевела відносини із стадії «холодної війни» з нею з елементами збройної боротьби в стадію відкритого збройного протистояння. Приміром, у Данилівській Балці (Поділля) схід, що відбувся 27 червня 1916 р., примусив волосне правління підписати приговор, в якому засвідчено протест «панщині та податкам» і вимагалось звільнити всіх заарештованих. Загал громад вдався до

масового переобрання очільників свого самоврядування та цілими громадами оголошував про вихід зі складу волості. На селі організовувалися нові самоврядні установи – сільські й волосні комітети, які, як правило, обстоювали інтереси найбідніших його мешканців. На 1916 р. загальна кількість виступів селян зросла в 30 разів, їх виступи носили організований характер і свідчили про неабияке зростання самосвідомості як колективних розпорядників сільського життя. Учасники тих подій свідчили, що спостерігався «розлад усього сільського життя».

На початку 1917 р. управлінський зв'язок між структурами самоврядування селян і сільським істеблїшментом, який забезпечував комунікацію з державними управлінськими структурами, фактично обірвався. Село стало некерованим для імперської влади. У революційний 1917 рік завдяки своєму самоврядуванню воно вступило величезною організованою силою на чолі з есерами та мобілізованими солдатами [5, с. 381–386].

Список використаних джерел

1. Історія селянства Української РСР: у 2 т. Т. 1.: Від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. К.: Наук. думка, 1967. 552 с.
2. Реєнт О. П., Сердюк О. Загострення суперечностей в імперському суспільстві у роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.). Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2004. Вип. 7. С. 5–47.
3. Реєнт О. П. Україна в Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні акценти // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. Вип. 16. С. 88–103.
4. Верховцева І. Г. Між корпоративністю і бюрократизмом: самоврядування селян у Російській імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). Черкаси: Ю. А. Чабаненко, 2018. 397 с.
5. Верховцева І. Г. Селянське самоврядування в Російській імперії (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... д-ра іст. н.: 07.00.02 / ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2018. 701 с.
6. Корновенко С., Берестовий А., Компанієць О., Пасічна Ю., П'янзін С., Щербаков М. Селянське республікотворення періоду Української революції 1917–1921 рр.: монографія. Черкаси: Ю. А. Чабаненко, 2019. 220 с.
7. Верховцева І. Г. Панімперський проєкт з управлінської модернізації Російської імперії: етапи реалізації (ракурс глобалістики) // Politicus. 2022. № 4. С. 85–93.

Іван ЗУЛЯК

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії
України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

КОНФІСКАЦІЯ ВЛАСНОСТІ ТА ШПИГУНОМАНІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТИ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У 1914 Р.

Окупаційна політика російської влади в Тернопільській губернії в умовах Першої світової війни є важливою темою для вивчення історії цього періоду. Окупаційний режим, що виник після захоплення російськими військами територій Західної України, зокрема Тернопільщини, мав значний вплив на місцеве населення, економіку та соціально-політичне життя краю. Натомість російська адміністрація впроваджувала власні політичні та адміністративні заходи, скеровані на інтеграцію захоплених територій та зміцнення контролю над ними.

Дослідження особливостей окупаційної політики дозволить зрозуміти як російська влада намагалася реалізувати свої імперські амбіції в захоплених регіонах, зокрема через адміністративні реформи, репресивні заходи, культурну асиміляцію та економічні зміни. Аналіз цих аспектів також дозволяє оцінити наслідки російської окупації для місцевого населення і регіону в цілому, а також з'ясувати чинники, що вплинули на подальший розвиток подій у період Першої світової війни.

Аналіз окупаційної політики російської влади в Тернопільській губернії дозволяє глибше зрозуміти, як воєнні конфлікти та окупаційні режими впливають на місцеве населення, а також, які наслідки мають такі політичні заходи для соціально-економічного та культурного розвитку регіону. Вивчення цього періоду є важливим для оцінки ролі та наслідків окупаційних практик в контексті сучасної історії України.

Захоплення Тернопільської губернії стало частиною ширшої стратегії російської імперії, скерованої на утвердження свого впливу в Галичині, яка довгий час перебувала під контролем Австро-Угорської імперії. Окупація була сприйнята як можливість поширення «визвольної» місії Росії, яка претендувала на роль захисниці православ'я та слов'янських народів. Окремим народам Австро-Угорщини декларувалося, що росія «приносить свободу» і «втілює народні прагнення», обіцяючи збереження мови, віри та повагу до національної самобутності. З цієї причини закликали «зустрічати російські війська як вірних друзів і захисників ваших найвищих ідеалів» [1, с. 1].

Варто зазначити, що російська окупаційна політика характеризувалася неоднозначними підходами. У перші місяці окупації значний вплив на розробку основних заходів цивільного управління мали члени Державної Думи та прихильники радикальної русифікації місцевого українського населення, зокрема Володимир Бобринський і Дмитро Чихачов. З іншого боку, перші накази щодо організації цивільного управління на окупованих територіях видані 10 серпня 1914 р. командувачем 8-ї армії Олексієм Брусиловим [2, с. 61]. 14 серпня 1914 р. генерал-лейтенанту Георгію Бобринському доручено розробити «Положення про управління ворожими областями» та структуру штату майбутнього генерал-губернаторства. Цей документ визначав ключові посади для управління окупованими територіями. 19 серпня поточного року верховний головнокомандувач затвердив документ, офіційно запровадивши адміністративну систему, що передбачала посади військового генерал-губернатора, губернаторів, градоначальників і начальників повітів. Така структура забезпечувала жорсткий контроль над окупованими районами і мала

на меті посилення російського впливу та інтеграцію цих територій до імперської системи управління [2, с. 62].

Період російської окупації Тернопільської губернії в 1914 р. відзначався різноманітними формами адміністративного впливу, серед яких конфіскація власності та активна боротьба зі шпигунством стали ключовими інструментами контролю. Ці елементи мали на меті не тільки забезпечення безпеки та стабільності окупованих територій, але й закріплення російського впливу в регіоні.

Конфіскація приватного майна, яке залишили власники, що втекли разом з австро-угорською армією, була однією з основних практик окупаційної влади. Ця міра мала на меті не тільки забезпечення ресурсів для окупаційної адміністрації, але й стримування можливих протестів та опору з боку залишеного населення. Конфіскації часто здійснювалися без достатнього врахування правових і соціальних аспектів, що викликало нерідко негативну реакцію серед місцевих жителів. Важливою частиною цієї політики була спроба уникнення надмірного соціального напруження шляхом обережного підходу до конфіскації майна, що дозволяло зберегти певний рівень підтримки місцевого населення.

Намагання інтегрувати нові території в адміністративну структуру російської імперії, впроваджуючи імперські закони, ліквідуючи місцеві інституції та встановлюючи нові органи влади ускладнювало зазначені процеси. Окупаційна влада конфіскувала рухоме і нерухоме майно у проавстрійськи налаштованих осіб, підозрюючи їх у шпигунстві та нелояльності до окупаційної влади. Так, 26 вересня 1914 р. воєнний генерал-губернатор Галичини у циркулярі [3, арк. 70–70 зв., 71–71 зв.], адресованому губернатору Тернопільської губернії, вимагав суворого виконання п'ятого пункту «Про конфіскацію майна», що передбачав конфіскацію приватного майна в містах і селах, якщо його власники втекли з австро-угорською армією, не залишивши управляючих, які могли б документально підтвердити свої права на управління майном. У випадку, якщо родина таких власників залишалася на території Галичини, їй зобов'язували двох тижнів виселитися з регіону, при цьому їй дозволялося вивезти все рухоме майно [3, арк. 71–71 зв.]. Зазначена політика конфіскацій мала на меті посилення контролю окупаційної влади над майновими ресурсами та обмеження впливу проавстрійських елементів на окупованих територіях.

Натомість у циркулярі № 758 від 27 вересня 1914 р. генерал-губернаторам пропонувалося конфіскувати все рухоме і нерухоме майно приватних власників, які відступили разом із австро-угорською армією, не залишивши законних представників або не забезпечивши їх довіреностями. Водночас колишні власники, які через різні обставини залишали своє майно, зверталися до органів окупаційної влади з проханнями про повернення конфіскованої власності, аргументуючи це тим, що в Австро-Угорщині практика надання довіреностей не була поширеною. Зважаючи на те, що конфіскація рухомого і нерухомого майна була крайнім заходом, його вилучення, як засобу залякування, мало здійснюватися «з певною обережністю». Для цього потрібно було дотримуватися таких положень: по-перше, ретельно оцінювати обставини, за яких власники залишали своє майно, враховуючи можливі юридичні аспекти їхнього статусу; по-друге, важливо було уникати репресивних заходів, які могли б викликати надмірну соціальну напругу місцевого населення [3, арк. 218–218 зв.]. Такий підхід мав сприяти зменшенню ризиків соціальних конфліктів та ефективнішому зміцненню російського контролю над окупованими територіями, забезпечувати стабільне управління та зниження рівня спротиву місцевого населення.

Однак належало конфіскувати усе майно приватних власників, запідозрених у ворожих діях проти російської армії, переховуванні військових чинів австро-угорських військ, боєприпасів, підготовці до збройного заколоту, пропаганді

національної ворожнечі тощо. Конфіскація мала проводитися з попередженням органів влади, накладенням арешту на майно [3, арк. 219–219 зв.].

Одночасно з конфіскацією, російська окупаційна адміністрація активно боролася зі шпигунством. Шпигуноманія стала важливою складовою частиною окупаційної політики, оскільки була спрямована на виявлення і нейтралізацію будь-якої потенційної загрози з боку проавстрійських елементів або осіб, які могли допомагати австро-угорським військам. Окупаційна влада застосовувала різноманітні методи для боротьби зі шпигунством, включаючи створення мережі інформаторів, проведення репресій і арештів, а також суворий контроль за будь-якими проявами інакомислення. Ці заходи часто мали репресивний характер і призводили до суттєвого порушення прав і свобод місцевих мешканців.

З метою ідентифікації осіб, які не мали нічого спільного з санітарними частинами окупаційної армії, вони мали носити пов'язки Червоного Хреста. Загалом, усі структури Червоного Хреста, які перебували в межах одного повіту – лікарі, уповноважені, сестри милосердя і санітари обов'язково повинні були мати при собі посвідку особи, видану начальником того підрозділу, до якого вони належали. Вищі чини австрійських госпіталів і закладів для отримання аналогічних документів повинні були звертатися до етапних комендантів. Видавати такі документи їм необхідно обережно, попередньо перевіривши особу, з'ясувати її благонадійність. Усіх осіб, які носитимуть пов'язки Червоного Хреста і не матимуть посвідок, потрібно арештовувати [3, арк. 9–9 зв.]. У циркуляр губернатора Тернопільської губернії начальника повітів від вересня 1914 р. йшлося про те, що при видачі перепусток необхідно стягувати гербовий збір в розмірі 1,50 руб. [3, арк. 18].

Окупаційна влада підозрювала практично усіх іноземців, які прибували або потенційно могли перебувати в зоні бойових дій на території Тернопільської губернії. Зокрема, 24 листопада 1914 р. воєнний генерал-губернатор Галичини повідомляв місцеві окупаційні органи влади про те, що на підставі отриманих розвідувальних даних в зону бойових дій з Харбіна прибули шість шпигунів, громадян Китаю. Мали документи з такими прізвищами: 1. Лю-Кинь-Хо; 2. Лі-Фун-Са; 3. Лі-Хуа-Люнь; 4. Ван-Цин-Чуї; 5. Чжао-Юі; 6. Дун-Юн-Ці [3, арк. 211, 237–237 зв.].

У той же час орієнтовно із Берліна мав прибути голландець на прізвище «Воотъ», який мав провокаційні наміри, оскільки співпрацював з німецькими розвідувальними службами [3, арк. 212, 233–233 зв.]. У документі під грифом «цілком таємно» йшлося про те, що Борис Гугович Варліх, 34 років, православний, російський підданий, син колезького асесора, який проживав у Берліні, продав свій закордонний паспорт за гроші іншій особі. Закордонний паспорт на ім'я і прізвище вказаної особи могли використовувати іноземці з метою вчинення шпигунських дій [3, арк. 213, 236–236 зв.].

У розпорядженні під грифом «таємно» губернатора Тернопільської губернії йшлося про те, що полковник у відставці, Заур-бей, колишній російський офіцер, син підданого росії Ахушкова, який багато років тому виїхав із росії, проживав у Ніщі, в якості кореспондента «Кіевской мысли», харківського «Утра», петроградського «Кур'єра» і «Русских ведомостей». Його діяльність скерована проти росії та Сербії, він поширює неправдиву інформацію і брехливі новини. Начальників повітів зобов'язували в разі появи згадуваної особи у повітах Галичини, арештувати і доправити до Тернополя для вивезення із зони бойових дій [3, арк. 234–234 зв., 235].

Штаб воєнного генерал-губернатора Галичини повідомляв губернатора Тернопільської губернії про ймовірне проникнення ворожих шпигунів, оскільки перський генеральний консул у Тифлісі забезпечував за окрему плату турецьких підданих паспортами, наскільки досконала виконаними, що вони відрізнялися від

справжніх лише тим, що не мали віз російського консула у Персії [3, арк. 272–272 зв., 290–290 зв.].

У телеграмі штабу воєнного генерал-губернатора Галичини, отриманій 18 грудня 1914 р., йшлося про трьох болгар, які, отримавши значні суми коштів, перевдягнулися у форму нижчих чинів 167 або 176 російських полків і прибули в зону бойових дій зі шпигунською метою [3, арк. 285–286, 288–288 зв.]. На підставі оперативних даних розвідки йшлося про те, що Лелько Саламан, був австрійським шпигуном, переховувався в тилу. Його прикмети: орієнтовно 25 років, середнього росту, носив чорні окуляри, мав невеликі чорні вуса, коротке волосся, розмовляв російською і німецькою мовами [3, арк. 301–301 зв., 320–320 зв.].

Загалом конфіскація власності та боротьба зі шпигунством в рамках російської політики в Тернопільській губернії у 1914 р. демонструвала прагнення окупаційної влади до посилення контролю над територією і підвищення рівня безпеки. Цей захід використовувався не лише для матеріального забезпечення, але й як метод для залякування місцевого населення. Хоча конфіскація допомогла у короткостроковій перспективі, вона також викликала значний соціальний спротив, що зменшив ефективність цього підходу. Незважаючи на спроби здійснювати конфіскацію з обережністю, аби уникнути надмірного соціального напруження, практика конфіскації майна призводила до порушення прав власників і створення ворожого ставлення до окупаційної влади.

Боротьба зі шпигунством стала важливою частиною окупаційної політики, скерованої на виявлення і нейтралізацію загроз з боку проавстрійських елементів. Однак методи, які використовувалися, створювало атмосферу страху і недовіри, що негативно впливало на загальний соціальний клімат в регіоні. Таким чином, конфіскація власності та боротьба зі шпигунством були важливими інструментами російської окупаційної влади, проте їх реалізація показала, що репресивні методи мали обмежену ефективність і призводили до непередбачених негативних наслідків.

Список використаних джерел

1. Народы Австро-Венгрии // Армейский вестник, издаваемый при штабе главнокомандующего Юго-Западного фронта. 9 сентября 1914. № 14. С. 1.
2. Грицай Л., Піддубний І. Організація російського цивільного управління на Буковині у 1914–1915 рр. Перша світова війна в долях народів Європи та світу. Ніжин, 2014. С. 59–71.
3. Циркулярні розпорядження воєнного генерал-губернатора Галичини і Тернопільського губернатора за 1914 рік // Державний архів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 1. 326 арк.

Юрій ДАРМОГРАЙ

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

**АГРАРНІ ВІДНОСИНИ В ГАЛИЧИНІ
УПРОДОВЖ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Перша світова війна суттєво змінила економічний і соціальний лад у Східній Галичині. З початком активних бойових дій між російськими військами Південно-Західного фронту та австро-угорською армією у серпні 1914 р. більша частина західноукраїнських земель опинилася під окупацією російської імперії. В умовах війни російська адміністрація зіткнулася з необхідністю вирішення аграрного питання, що мало б сприяти інтеграції регіону в структури імперії та забезпеченню життєдіяльності місцевого населення. Складні економічні умови, викликані війною та мобілізаціями, призвели до значних руйнувань матеріально-технічної бази аграрного сектору, дефіциту робочої сили, зниження врожайності та стрімкого зростання цін на продукти харчування.

Попри численні труднощі та кризові явища, російська окупаційна влада намагалася розробити і реалізувати заходи щодо підтримки сільського господарства. Проте їхня політика часто зосереджувалася на захисті інтересів великих землевласників, що створювало нові виклики для селянського населення і знижувало ефективність аграрних реформ.

Метою статті є аналіз діяльності російської окупаційної адміністрації в аграрному секторі Східної Галичини в період 1914–1917 рр., зокрема, зосередження на політиці вирішення земельного питання та її впливі на соціально-економічні процеси в регіоні.

Початок бойових дій між російськими військами Південно-Західного фронту та австро-угорськими арміями в серпні 1914 р. спричинив окупацію значної частини західноукраїнських земель російською імперією. Це змусило окупаційну владу розробити пріоритетні напрями економічної політики, одне з яких стосувалося вирішення земельного питання, що набуло особливої ваги в контексті інтеграції Східної Галичини з росією. Окупаційна адміністрація, прагнучи забезпечити соціально-економічну стабільність в регіоні, звернула увагу на соціально-економічні фактори, що впливали на перебіг війни.

З початком війни господарство Галичини зазнало значного руйнування, у результаті воєнних мобілізацій австрійська влада залишила в селах менш ніж 50 % працездатного населення. У результаті браку робочої сили та військових дій, припинилося постачання техніки й добрив, що вплинуло на стан тваринництва. Багато робочої худоби було мобілізовано на військові потреби, а епідемії серед тварин через відсутність ветеринарного догляду ще більше погіршували ситуацію. Це спричинило значне скорочення посівних площ та падіння врожайності: у деяких повітах Галичини залишилися незасіяними від 50 – до 85 % посівних площ. Відсутність продовольства спричинила голод, високі ціни на продукти й масову міграцію населення до міст, що призвело до пролетаризації та люмпенізації галицького селянства. Натомість російська влада намагалася вирішити земельне питання, щоб запобігти голоду та забезпечити життєдіяльність населення. У 1914 р. депутат Державної Думи росії Д. Чихачов наголошував на необхідності закупівлі приватновласницьких земель для передачі їх малоземельним селянам. Також він пропонував ліквідацію місцевого єврейського землеволодіння, вважаючи, що це можна здійснити під час військових дій. Згодом створено комісію під керівництвом ревізора А. Кофода, яка займалася вивченням соціально-економічного стану та земельного питання в Галичині. А. Кофод пропонував викупити землі польських і єврейських

землевласників через Селянський банк, але більшість членів комісії вважала, що ці дії не принесуть бажаного результату через високі ціни на землю та відсутність державного земельного фонду в регіоні. Тому комісія також розглядала варіант переселення галицьких селян до Сибіру.

13 листопада 1914 р. надано додаткове роз'яснення до циркуляру, згідно з яким конфіскація підлягала лише тим маєткам, власники яких вели діяльність, що мала злочинний характер щодо російської влади. Проте ліквідація земельної власності не завжди стосувалася навіть тих польських поміщиків, які активно виступали проти росії. Цю тезу підтверджує указ, виданий 7 грудня 1914 р. тернопільським губернатором, у якому наказано не конфісковувати маєтки графів Боварських. Останні, через міжнародні організації, добивалися збереження своїх прав на землю в районах, окупованих російськими військами [2, арк. 7]. Окупаційна адміністрація активно захищала майнові інтереси великих землевласників, демонструючи таким чином певну вибірковість у застосуванні конфіскаційних заходів. Земельна реформа була ключовим напрямом російської політики в регіоні. Однак замість того, щоб реально підтримати місцеве селянство, окупаційна адміністрація фактично залишила його інтереси поза увагою. Багато представників влади виступали за конфіскацію земель польських та єврейських землевласників, але фактичні дії зводилися до забезпечення захисту їхньої власності. Попри те, що частину земель передавали в оренду місцевим селянам, орендна плата була непосильною для багатьох, а тривалість оренди обмежувалася одним сезоном, що не дозволяло селянам розраховувати на стабільне використання земельних ділянок.

Восени 1914 р. воєнний генерал-губернатор Галичини Г. Бобринський видав наказ про конфіскацію майна великих землевласників, але конфіскації відбувалися вибірково й часто охороняли майно великих поміщиків. Такий підхід відображав намагання окупаційної влади захистити майнові інтереси великих землевласників, залишаючи інтереси селянства осторонь. Аграрні відносини в Галичині під час Першої світової війни зазнали глибоких змін та випробувань, зумовлених російською окупаційною політикою та військовими діями. Війна спричинила масштабне знищення господарства, зменшення робочої сили через мобілізації та арешти, що, разом із дефіцитом сільськогосподарської техніки і добрив, призвело до значного скорочення посівних площ та падіння врожайності. Натомість російська окупаційна адміністрація спробувала реорганізувати аграрний сектор, проте основну увагу приділила збереженню інтересів великих землевласників, а не селянства. Попри запроваджені заходи для підтримки сільського господарства, зокрема, створення продовольчого відділу і закупівлі насіння та худоби, багато ініціатив виявилися неефективними через нестачу ресурсів і брак логістичної організації.

Таким чином, аграрна політика російської влади в Галичині лише частково полегшила становище селянства, зберігаючи водночас майнові привілеї великих землевласників і створюючи передумови для соціальної напруженості.

Список використаних джерел

1. Кучера І. В. Діяльність російської окупаційної влади в аграрному секторі економіки Східної Галичини в роки Першої світової війни // Український селянин. 2005. Вип. 9. С. 149–152.
2. Державний архів Тернопільської області. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 37.

Павло КЛІЩИНСЬКИЙ

старший викладач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Анатолій ГЛУШКОВЕЦЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

**ШПИГУНОМАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

З початком Великої війни стихійна шпигуноманія стала звичним явищем для більшості воюючих держав. У цьому контексті слушною є думка Т. Лазанської про те, що на відміну від західних урядів, які намагалися зупинити цю стихію, правлячі кола російської імперії побачили в ній союзника у боротьбі із зовнішньою і внутрішньою загрозою безпеки держави. Імперський уряд, узаконивши у 1915 р. масове примусове виселення чужорідних елементів з прифронтової смуги у внутрішні губернії, де їх утримували під суворим наглядом поліції, намагався таким чином мобілізувати на тотальну війну не лише фізичні, але й духовні сили народу [1, с. 90].

Територія Правобережної України, зважаючи на її прифронтовий статус та стратегічне розташування, стала місцем протистояння спецслужб різних країн. Специфіка розвідувальної діяльності тут, на думку В. Милька, позначалась у прагненні одних принести користь своїй державі, й отримати з цього особисту матеріальну вигоду збираючи і передаючи важливу військово-стратегічну інформацію, а інших – скрізь вбачати іноземних шпигунів або просто писати доноси для зведення особистих рахунків [2, с. 30]. Зважаючи на це, атмосфера неприязні за національною ознакою та пошуки «ворожих елементів» набула значних масштабів вже у перші дні війни. Контррозвідка Головного управління Генерального штабу підготувала «короткі відомості про організацію іноземної розвідки», які були частиною програми занять старших наглядачів контррозвідувальних відділень. Серед іншого, у документі акцентувалося на п'яти групах ворожих агентів: 1) військові чини, 2) спеціально підготовлені найманці, 3) приватні особи, 4) працівники комерційних та інших підприємств, 5) дипломатичні й консульські представники [2, с. 32].

Одним з проявів шпигуноманії в регіоні стало формування нормативно-правової бази як підстави для переслідування та утисків «потенційних шпигунів», до яких, здебільшого, відносили громадян «ворожих» країн і євреїв.

Вже 28 липня 1914 р. з'явилася постанова Київського, Волинського та Подільського генерал-губернатора Ф. Трепова, за якою місцеві органи влади мали з'ясувати кількість німецьких та австрійських підданих у своєму регіоні [3, арк. 3]. 29 липня вийшов наказ начальника Генерального штабу полковника Нікольського, в якому всі австрійські та німецькі піддані чоловічої статі віком від 18 – до 45 років кваліфікувалися військовополоненими та мали бути арештовані і вислані за межі районів у яких був введений воєнний стан. Хворі та нездатні до військової служби заслання не підлягали, але були позбавлені права виїзду за кордон [4, арк. 190]. У наказі від 30 липня австрійські та німецькі запасні чини визнавались військовополоненими і мали бути виселені за межі Європейської росії і Кавказу у В'ятську, Вологодську і Оренбурзьку губернії, а з Сибіру – в Якутську область. Арештовані з доказами у шпигунстві піддавалися суду, а заарештовані лише за підозрою у цьому злочині, але за відсутності доказів, висилалися у вищезазначені регіони [4, арк. 121]. Австрійським і німецьким консулам дозволялось виїхати на батьківщину за умови, що проти них не було порушено справи у шпигунстві. В такому разі їх не випускали за кордон і подальшу їхню долю вирішувало Міністерство закордонних справ.

Встановлювався також пильний нагляд за австрійськими і німецькими дезертирами, що потрапили на територію росії ще до початку війни [4, арк. 121 зв.].

1 вересня губернатори Правобережжя отримали наказ товариша (заступника) міністра внутрішніх справ В. Джунковського, яким заборонялося виселення іноземних підданих у місцевості, які були на воєнному стані, або в ті, що входили до театру воєнних дій [5, арк. 67]. Реалізація на практиці цих документів в умовах війни була невідкладною. До прикладу, вже на початку вересня 1914 р. начальник поліції Подільської губернії доручив підлеглим терміново надати йому списки австрійських і німецьких підданих, які володіли в межах губернії промисловими чи торговельними підприємствами з детальним описом цих підприємств [6, арк. 63]. А вже 18 жовтня 1914 р. на ім'я Подільського губернатора надійшла телеграма від Головного начальника Одеського військового округу генерала М. Ебелова, в якій останній, посилаючись на наказ Верховного головнокомандувача, вимагав всіх німецьких підданих негайно вислати за Волгу: осіб віком від 18 до 45 років в обов'язковому порядку, а старших – лише у разі їх «сумнівної лояльності». Канцелярія губернатора також мала подати список тих німецьких та австрійських підданих, котрі володіли підприємствами та іншим майном і викликали підозри у ворожому ставленні до росії [5, арк. 9]. В грудні 1914 р. указом Міністерства юстиції було порушено питання про конфіскацію на користь держави всього майна осіб, винних у державній зраді в місцевостях, де було оголошено воєнний стан [5, арк. 18]. Під дію указу підпадали всі австрійські піддані, звинуваченні у державній зраді, а також ті, проти яких подібне звинувачення не висувалось, але про яких було «точно відомо», що вони відвідували ворогуючі з росією держави (з уточненням яку саме), чи покинули країну, переїхавши туди з початком військових дій або слідом за ворожими військами. Конфіскувалося також майно в осіб, котрі вступили у ворожих країнах на службу, російських підданих, члени сімей яких були звинувачені в державній зраді або помічені у вищезазначених діях; іноземці, проти яких висувались передбачені указом звинувачення [5, арк. 18].

3 лютого 1915 р. набула чинності постанова Головного начальника Київського військового округу генерал-ад'ютанта В. Троцького, за якою всі німецькі, австро-угорські і турецькі піддані, які до того часу були залишені на проживання в межах військового округу, без урахування віку і статі, мали виїхати за межі імперії не пізніше 28 лютого 1915 р. [7, арк. 67]. Їм видавали спеціальні перепустки для безперешкодного доїзду до прикордонних пунктів [7, арк. 67]. Дружинам та дітям військовозобов'язаних, висланих раніше, видавались закордонні паспорти у разі відсутності до них претензій з боку поліції [8, арк. 88].

На початку червня 1915 р. виходить новий указ головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту генерала М. Іванова про примусове виселення всіх підданих ворожих росії держав не слов'янських народностей без урахування віку і статі, які проживали в Подільській губернії до оголошення мобілізації чи прибули в край вже після мобілізації, але не з Галичини, а також підданих ворожих росії держав слов'янських народностей лише чоловічої статі призовного віку (від 17 – до 45) за умови проживання в краї до оголошення мобілізації або прибуття на проживання протягом війни, але не з Галичини [4, арк. 50 зв.].

Іноземці, які не хотіли залишати території Правобережної України, мали написати про це клопотання на ім'я своїх губернаторів, у яких вказати своє підданство, віросповідання, національність, вік, рід занять, суспільне становище і благонадійність, період проживання в межах губернії [4, арк. 50 зв.]. В результаті розгляду таких клопотань багатьом австрійським і німецьким підданим було дозволено залишитися в місцях проживання під наглядом поліції. Наприклад, в

м. Кам'янці-Подільському таких осіб було 59 австрійської національності [4, арк. 18-19] і 29 – німецької (дозвіл Головного начальника Київського військового округу від 5 червня 1915 р.) [4, арк. 15–16]. Всього ж рішенням Подільського губернатора від 3 червня 1915 р. за межі губернії вивезено 187 австрійських і 13 німецьких підданих [4, арк. 25–26 зв.].

Механізм реалізації виселення потенційних «шпигунів» з прифронтових губерній Правобережжя передбачав переправлення їх до Києва, а далі, за розпорядженням етапних комендантів, окремими партіями вглиб імперії. Однак нерідко цей процес суттєво гальмувався перевантаженням залізниці. Тому примусово виселені часто залишались у місті на тривалий час, здебільшого при поліцейських відділеннях. Розраховані на мирний час, останні були непридатними для утримання великої кількості людей. У ситуації що склалася, начальник Київського військового округу дозволив польському та єврейському благодійним товариствам утворити так звані приватні арештні будинки. Проте і ці приміщення (1 польське і 2 єврейських) за короткий час були переповнені. Зокрема, в одному з єврейських арештних будинків, розрахованому на 100 осіб, тимчасово утримувалось до 2 тис. арештованих [9, арк. 318–319].

Пошук ворожих агентів охопив найрізноманітніші сфери. В системі освіти мова йшла не лише про управлінську вертикаль, а й викладацький і учнівсько-студентський склад. Наприкінці серпня 1914 р. вийшла постанова Міністра народної освіти, згідно з якою з 23 серпня учні австрійської та німецької національності, а з 27 серпня – чеської були звільнені від відвідування уроків. З 3 вересня позбавили можливості навчатися студентів до їх переходу у російське підданство [10, арк. 20]. Указом Ради міністрів від 13 вересня 1914 р. припинявся прийом австрійських та німецьких підданих до навчальних закладів російської імперії [10, арк. 49].

2 листопада 1914 р. росія оголосила війну Туреччині. Наказом по військовому відомству від 14 листопада 1914 р., у зв'язку із вступом у війну останньої, вищезазначені заходи почали вживатися і до турецького населення регіону. З 12 лютого 1915 р. дія цього наказу, за рішенням царя, поширювалась на цивільних турків. Всім російським військовим заборонялось носити ордени та інші військові нагороди які вони отримали від турецького уряду [11, арк. 86].

Після приєднання у жовтні 1915 р. до «центральної держави» Болгарії, Міністерством внутрішніх справ було розроблено правила, якими в подальшому користувалися для виселення болгарських підданих. Згідно з ними, всі болгари, що проживали в місцевостях, у яких було введено воєнний стан та включених до театру військових дій, виселялися у Воронежську, Казанську, Калужську, Пермську, Рязанську, Тамбовську і Тульську губернії [12, арк. 76–76 зв.]. Решта болгарського населення, що проживало поза межами театру військових дій, залишалось у місцях проживання під суворим наглядом поліції [12, арк. 76 зв.]. 7 травня 1916 р. було прийнято закон про підпорядкування всіх болгарських установ, товариств і підданих дії всіх обмежуючих розпоряджень, виданих стосовно ворожих організацій і підданих німецького походження. З того часу всі пільги, якими користувалися болгари на території росії, скасовувались [12, арк. 76].

Свою роль у розпалюванні шпигуноманії, ксенофобії і антисемітизму відіграла преса. Вже з перших днів війни в газетах, що виходили в губерніях Правобережної України, з'явилися статті про «австрійську орієнтацію» євреїв, які начебто шпигували на користь ворога, зустрічали його «хлібом-сіллю» і постачали провіантом, повідомляли про склади зброї в синагогах, сигнали ворожим аеропланам з дахів єврейських будинків тощо [13, 14, 15]. На переконання жандармів, крім шпигунства та спекуляції, єврейське населення в прифронтових районах займалося активною агітацією на користь ворога і на його кошти [16, арк. 71]. З цим пов'язували зростання кількості випадків добровільної

здачі в полон російських військових, що прибули на фронт для доукомплектування військ [16, арк. 178].

Таке негативне ставлення до євреїв з боку населення, і особливо солдатів діючої армії, наводить на думку, що всі ці звинувачення мали на чомусь базуватися. «Солдати, що прибувають з фронту розповідали, що у військах надто негативне ставлення до євреїв, які постійно шпигують. Воно й зрозуміло, якщо комусь і хочеться потрапити під владу німців – то це їм» [17, арк. 2218], – читаємо в листі з Києва в Москву. Подібні настрої часто зустрічалися і приватному листуванню вояків і жителів прифронтових губерній Правобережної України. Ось уривок одного з них: «Що стосується єврейського питання, то можу сказати, що немає такого юдофіла, який би після закінчення війни не став непримиренним антисемітом. Все шпигунство, сигнали ворогові, покривання складів ворога і видача нас – все це справа рук місцевих євреїв. І це не голослівні звинувачення, а такі, що базуються на документальних даних. Доходить навіть до смішного: тільки-но австрійці виходять з якогось містечка, як все життя в ньому завмирає. Причому, при австрійцях все було нормально – вирувала торгівля, все було. А через 1–2 години вступаємо ми, і все зникає» [17, арк. 2203]. У листі з діючої армії знаходимо: «Моторошно дивитись, що тут роблять з бідними євреями. В місцевостях, де знаходяться наші позиції, євреїв поголовно виселяють. Куди їм діватися – нікого не хвилює: короткий наказ: «Негаймо геть!», і горе тому, хто його не виконає. Першою ознакою «шпигуна» була єврейська національність, – інших доказів не потрібно було. Цікаво те, що ні у військовому середовищі, ні серед місцевого населення не було помітно співчуття до євреїв, лише чути: «Так їм і треба» [17, арк. 2227]. Тому не дивно, що на початку війни більшість єврейського населення разом із німецькими та австро-угорськими підданими масово залишали місця постійного проживання перебираючись у тиллові губернії росії. З Правобережжя заарештованих євреїв під охороною відправляли в Полтавську губернію. Решта єврейського населення могла проживати в смузі осілості на лівому березі Дніпра, за винятком Кримського півострова [18].

З боку обох протиборчих сторін робились спроби вирішення проблеми інтернованих. 24 серпня 1914 р. генерал-квартирмейстер Головного управління Генерального штабу генерал-майор Н. Монкевіц довів до штабів військових округів інформацію про те, що з німецькою стороною досягнуто згоди про звільнення і безперешкодне повернення на батьківщину всіх затриманих підданих, крім офіцерів (в тому числі відставних) і військовозобов'язаних з 17 до 45 років. Суворо був регламентований також порядок повернення раніше висланих «ворожих підданих» непризовного віку, тобто до 18-ти і старше 65 років. З 14 жовтня відповідальність за це, а також звільнення від депортації таких осіб покладалася на місцевих губернаторів. За звільненими (з 21 листопада) встановлювалося обов'язкове стеження [12, арк. 50]. Однак лише деяким інтернованим вдалося скористатися наданою можливістю виїхати. Це пояснюється не тільки опором військового керівництва на місцях, але і тим фактом, що батьківщиною і місцем постійного проживання для більшості «ворожих підданих» була росія. Решта ж намагалися отримати російське підданство і таким чином уникнути переслідувань.

За умовами Брест-Литовського мирного договору 3 березня 1918 р. депортовані мали повернутися на колишні місця проживання або виїхати безперешкодно в свої країни (ст. 18, 21, 22 додаткового договору). У договорах з Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною обумовлювалися звільнення і репатріація підданих цих держав з повною компенсацією завданих їм збитків. Однак, як свідчать дослідження німецьких істориків, аж до осені 1918 р. жодного зі сторін (Німеччина та росія) не поспішала виконувати досягнуті домовленості.

Отже, у період Першої світової війни шпигуноманія стала надзвичайно поширеним явищем. Її підгрунття формували як об'єктивні чинники, пов'язані із умовами воєнного часу та безпрецедентністю масштабу тогочасних подій, так і цілком штучно породжені страхи суспільства. У губерніях Правобережної України, що з самого початку війни перебували у статусі прифронтових, головним об'єктом переслідувань та звинувачень у шпигунстві ставали громадяни «ворожих» держав і єврейське населення.

Список використаних джерел

1. Лазанська Т. І. Німці – виселенці українських губерній в роки Першої світової війни / Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ, 2002. Вип. IV. С. 84–110.
2. Людина на війні: український соціум через призму Першої та Другої світових воєн: Історичні нариси / відп. ред. О. П. Ресент. Київ: ІУ НАН України, 2021. 631 с.
3. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України). Ф. 442. Оп. 864. Спр. 246. 73 арк.
4. Государственный архив Российской федерации (далі – ГАРФ). Ф. 76. Оп. 1. Спр. 56. 576 л.
5. ГАРФ. Ф. 102. Оп. 263. Спр. 15. 262 л.
6. ГАРФ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 85. 373 л.
7. ЦДАК України. Ф. 278. Оп. 1. Спр. 222. 527 арк.
8. ГАРФ. Ф. 102. Оп. 263. Спр. 17. 593 л.
9. ЦДАК України. Ф. 317. Оп. 1. Спр. 5884. 389 арк.
10. ЦДАК України. Ф. 707. Оп. 229. Спр. 1. 558 арк.
11. Державний архів Вінницької області. Ф. Д-255. Оп. 1. Спр. 62. 184 арк.
12. Державний архів Хмельницької області. Ф. 227. Оп. 1. Спр. 8616. 85 арк.
13. Настроение в городе // Киевская мысль. 1914. №195. 18 июля. С. 3.
14. О призыве инородцев // Бюллетень Комитета Юго-западного фронта Всероссийского земского союза. 14 августа 1916. № 24. С. 12–13.
15. Отголоски войны // Киевлянин. 4 августа 1914. № 215. С. 4.
16. ГАРФ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 71. 457 л.
17. ГАРФ. Ф. 102. Оп. 265. Спр. 1002. 131 л.
18. Кліщинський П. В. Зміни в соціально-правовому статусі іноземних громадян і національних меншин Правобережної України в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.) // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. Вип. 4.: на пошану професора А.О. Копилова. С. 194–203.

Mariya PADYUKA

Post-graduate Student in History and Archaeology

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

WWI AND ARCHAEOLOGICAL HERITAGE MANAGEMENT

My soul looked down from a vague height with Death,

As unremembering how I rose or why,

And saw a sad land, weak with sweats of dearth,

Gray, cratered like the moon with hollow woe,

And fitted with great pocks and scabs of plaques.

Wilfred Owen, «The Show»

A war that destroyed many archaeological remains. The war which has already become part of the archaeological heritage by itself.

Of course, the question of archeology and the First World War (WWI) can be considered in many ways (for example, through personalities and institutions, creation of memorial sites and cemeteries after the end of WWI, increasing of interest in archeology within the borders of the formed nation-states, surveys on battlefields, etc.).

We will focus on the archaeological heritage management generated by the WWI events.

Taking into account firstly – the conjoint of archaeological heritage in the sense of the Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe (revised) (Valletta, 1992) «as a source of the European collective memory and as an instrument for historical and scientific study» [1], secondly – on the Western European states experience which put this issue on the agenda especially in 2014–2018 [2].

WWI is unprecedented carnage, destruction and wastefulness. These are large battlefields for millions of one-time victims – soldiers and civilians (this is incomparable with tens or hundreds thousands of participants in previous wars).

This is a modern «industrial” war» [3] that has changed faces of previous wars. WWI began with an outdated paradigm, and three years later its face has dramatically changed. Battles lasted for months, on tens square km, with trenches, tunnels, pits, heavy shelling, artillery firefights and bombardments. More people, more guns, more shells.

This war affected the entire environment: both nature and culture, changing whole ecosystems and landscapes. These are devastated lands, destructed forests, dirty swamps of blood and death, craters in the ground from bombing and artillery shelling. Of course, along with everything, archaeological sites in the soil were also ruthlessly destroyed.

After the WWI end the question of dismantling the rubble, reconstruction, development, and management of the territories got up.

In the first years it was exhumation, identification, reburial. We can read about the organized experience of the British army already in 1919-1921, when they had instructions to look for visible traces, symbols and marks, the order of digging and they did it [4].

Although this wasn't done to collect evidence of crimes or death causes, but for humanitarian reasons. The result was hundreds thousands of buried people. This shows how the foundations of forensic archeology were laid. Over time, the traces began to disappear.

What problems have arisen after?

1. The issue of dealing with the bodies – it is reburial but not the secret removal of the remains.

2. Security issues – are unexploded ordnance, chemical contamination.

3. The issue of looting – illegal metal detector searches at battle sites to find trophies and souvenirs, later – selling valuables.

4. The issue of «uninteresting research» – until very recently the material remains of the WWI period were not considered as a sphere of professional archeology interest

(many representatives of which considered maximum the Middle Ages to be their sphere of interest), except – searchers interest.

5. The issue of stakeholders – tourism, museums, excursions. For comparison – the British or Germans have a strong interest in such issue.

6. The construction issue – because over time the remains acquired the status of «obstacle» for construction, the developers began to get rid of such archaeological context from the plots.

7. Issues of legal regulation – concerning both regarding searches and excavations, and regarding the metal detectors use or memorial places arrangement.

8. Issues of landscape management – it is about militarized landscapes and their parts (trenches, bunkers, hideouts).

9. Issues of experts and myths – the right of heritage property (take into account that people fought far from their homeland); what did they fight for? – for the tsar, sultan, king or for a better world and against oppression. In fact – for empires, profits, exploitation and violence.

10. The issue of methodology and new fields in archeology – is the excavation of unusual objects as trenches, places of artillery battles, dugouts, positions, because it is about trench warfare. Or even more complicated – in the Battle of the Somme (1916), miners used to undermine the enemy's trenches to detonate them. This requires additional knowledge of military matters. Modern radars are needed to detect such moves and routes. As new field Flemish archeology has developed. The study of the Western Front – according to Timothy Saey et al. – is «one of the largest archaeological sites in the world» [5]. Another field was the archeology of conflicts (Nick Saunders was the first to talk about it in his book «Killing Time: archeology and the First World War» (2007) [6]), not only about just archaeological battles, smell of rotten bodies, gas of chemical weapons, or liquid trench dirt but more broadly about archaeological conflicts – the scale of actions, multidimensionality, to understand why the world went mad and condemned millions to a violent death.

As for management it is traditionally considered by levels – state, regional and local. Proposals and measures may relate to investments, increased protection, conservation, damage limitation, improved accessibility, spatial planning, etc.

Decentralization processes are active in Ukraine, more powers and responsibilities are being transferred to communities, so let's outline the regulatory, administrative, financial and communication functions regarding the archaeological heritage management in the context of WWI.

1. Heritage protection – preservation and control of places, accounting, condition monitoring, keeping lists, conclusion of protection contracts, digitization of information.

2. The development strategy and implementation program determination – inclusion the information in strategic plans for the territory development, SWAT analysis of investments, protection, accessibility, limitation of damage during spatial planning, in environmental impact assessment reports in general, and on heritage in particular.

3. Financing – budgeting, but also – attracting grants, sponsors, patrons.

4. Interaction with stakeholders – institutes, commissions, international organizations, with experts – historians, local historians, archaeologists.

5. Public involvement – meetings, open resources on websites, memorial events (memorial services or other commemoration).

For the management functions implementation communal memorial and search enterprises as example «Pamiat” and “Dolia» work in Ukraine for search and exhumation research, arrangement of burial sites.

Archaeologists are also involved. Large-scale archaeological excavations are problematic due to the huge area of battle sites, the large number of unexploded ordnance and human remains. An alternative is geophysical surveying and modern aerial photographs and topographic models.

Thus, the basis for the archaeological heritage management of WWI is using an interdisciplinary approach (archaeology, history, geography, landscape, remote sensing, GIS technologies, SWAT analysis, Earth sciences), awareness, and the most non-invasive methods possible.

It is especially important to remember that the legacy of this war is not only the front line, but also a variety of airports, ammunition storage sites, trenches, earth barriers, military fortifications, dugouts, bunkers, cemeteries, etc.

Let the WWI remain the First only because the Second was, but not the Third will happened ever in the World.

List of used sources

1. European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised) 1992 (European Treaty Series No. 143). Valletta 16.01.1992. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=143>.
2. Thomas S., Deckers P. And now they have taken over: hobbyist and professional archaeologist encounters with the material heritage of the First World War in western Belgium // International Journal of Heritage Studies. Vol. 28 (1). 2020. P.1–15. DOI: <https://doi.org/10.1080/13527258.2020.1858142>.
3. Faulkner N. 1914 and the Archaeology of Modern Industrialised War. Revue Française de Civilisation Britannique [Online]. Vol. 20 (1). 2015. DOI: <https://doi.org/10.4000/rfcb.290>.
4. Martin V. A First World War example of forensic archaeology. Forensic Science International. Vol. 314. 2020. P. 110394. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2020.110394>.
5. Saey T. et al. An interdisciplinary non-invasive approach to landscape archaeology of the Great War // Archaeological Prospection. Vol. 20 (1). 2013. P. 39–44. DOI: <https://doi.org/10.1002/arp.1437>.
6. Saunders N. J. Killing Time: Archaeology and the First World War. The History Press Limited, 2007. 256 p.

Оксана ДЖИВРА

*викладач суспільних дисциплін Галицький фаховий коледж
імені В'ячеслава Чорновола*

ТРАГЕДІЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ, ЇЇ ВІДЛУННЯ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Минуло сто десять років від початку Першої світової війни – однієї з найбільших катастроф в історії людства. Віковий ювілей суттєво актуалізує увагу світової й української спільноти до подій Першої світової війни або Великої війни 1914–1918 рр. Слід віддати пошану героїзму предків незалежно від того, на чиєму боці вони боролись, та вшанувати пам'ять усіх полеглих у цій світовій бойні. Звісно, необхідно переосмислення наслідків і фундаментальних зрушень, до яких спричинило це глобальне мілітарне дійство, яке породило світ сучасного зразка. За своїми універсальними масштабами й демографічними втратами ця війна значно перевершила все, що відбувалося до неї у ході найбільших міжнародних воєнних конфліктів в історії людства.

Війна – це максимальне напруження всіх наявних сил народів-учасників, це величезний виплиск творчої та деструктивної енергій, це колосальний державотворчий ентузіазм. Згадаймо, що тільки у «непроглядному пеклі» Вердена до кінця 1916 р. підірвано 26 млн звичайних снарядів і 100 тис. снарядів, начинених отруйними газами. Перша газова атака у військовій історії на Західному фронті 1915 р. професор Фріц Габер, німецький хімік, стверджував, що ця нова зброя дає змогу під час війни швидше і гуманніше знешкоджувати ворожі війська. Він теж був на місці події під час випробування свого винаходу. Газоподібний хлор став наслідком жажливого спустошення. Люди

помирали у пекельних муках, гинули птахи, тварини уся природа. А у 1918 р. Фріц Габер отримав Нобелівську премію з хімії [1, с. 4].

Перша світова війна 1914–1918 рр. стала переломною подією для світової історії, визначивши значною мірою подальший розвиток людської цивілізації. Зокрема відомий історик Тарас Гунчак писав: «Проблеми Першої світової війни з історичної точки зору, з величезним розмаїттям учасників та жертв цієї війни, є такими складними, що намагання звести їх до простої формули добра і зла, друзів і ворогів або правильних чи неправильних результатів було б надмірним спрощенням. Залишається багато білих плям, розуміння яких можна досягнути лише старанним та чесним дослідженням усіх наявних фактів» [2].

Тернопільщина в період Першої світової війни опинилась в центрі активних військових дій з перших днів світового кривавого конфлікту. Фронт неодноразово прокочувався своїм страшним вогняним смерчем по містах і селах краю, несучи смерть, горе та страждання. Драматичним моментом було і те, що терени нашого краю були розділені між ворогуючими сторонами, адже більша частина Тернопільської області знаходилась під владою Австро-Угорщини, а північна та північно-східна частина перебували під владою росії. Український народ боровся і вмирав за імперії, які століттями придушували його національний рух [4].

З початком Першої світової війни постало і таке ганебне явище як переслідування українського народу, через начебто засилля російської пропаганди в Галичині. І. Карпинець у монографії «Галичина: військова історія 1914–1921 рр.» зазначав «...нездатним австрійським генералам треба було скинути з себе вину на когось іншого. І винуватик найшовся: українському народові в Австро-Угорщині закинено зраду й шпигунство в користь росії...» [5, с. 65] Правда уже з січня 1915р. дане ганебне явище жорстко засуджено: фактично припинилось про що йшлося у наказі архикнязя Фердинанда «...необхідно знати кожному воякові, що безумовно фальшивим є уважати русинів зрадниками до живучого в Галичині населення потрібно відноситись як найбільш приязно... Галичина не є чужим краєм...» [5, с. 65].

Реакція ж російської військової адміністрації також була досить специфічною, проголошуючи доктрину «руськості галичан», проводилась політика жорсткого і безкомпромісного нищення українства, закрито усі українські національно-культурні установи, ліквідовано україномовні видання, жорстоких переслідувань зазнала греко-католицька церква. Відкрились курси російської мови для вчителів сільських шкіл. Як політичний хід, що ставив за мету привернути лояльність польського населення краю, російська влада дозволила відкрити початкові школи, польську гімназію та учительську семінарію.

У 1916 р. окупаційна влада відкриває і малоруські школи, у Тернополі, відкривається Вчительська семінарія, гімназія. Весь освітній процес проходив під жорстким контролем і боротьбою з антиросійськими і «мазепинськими» настроями. Для виконання цих завдань з 1 січня 1915 р. російська мова стала обов'язковим предметом в усіх навчальних закладах, пропагувалась російська історія та географія [6].

Українська мова викладання отримувала тимчасовий дозвіл на вживання на основі російської фонетики тощо. Уже в той час активно працювала російська пропагандистська машина. Для ознайомлення російського офіцерства з настроями в Галичині та сприяння в оцінці ситуації видано цілий ряд особливих методичок. Щось дуже подібне на російську пропаганду сьогодні і до війни. Дана проблема вимагає глибокого наукового дослідження. Звісно у Тернополі та інших містах краю заборонялась діяльність українських установ, їхні будівлі були передані військовому. За згодою губернатора працювала лише «Народна торгівля», але її директора Миколу Турина пізніше вивезено на Сибір [6].

Та особливо драматичним було соціально-економічне становище жителів краю. Відомо, що економіка краю і до військових дій 1914 р. була слабо розвинута, а фінансовий та матеріальний рівень життя більшості населення був жалюгідний, а у ході бойових дій та численних руйнувань то вже годі й казати.

Красномовною в даному плані є стаття О. Мазур та І. Патера «Галицька «руїна»: соціально-економічне становище Галичини 1914–1915 рр.». Автори акцентують увагу на тотальну нестачу продовольства в краї, про необхідність допомоги харчами. Але було б наївно вважати турботу російської влади про населення Галичини з позиції гуманізму чи філантропських ідей, окупаційна адміністрація як і військове керівництво дбала про стан і боєздатність війська. У телеграмі головнокомандувача Південно-Західним фронтом Г. Бобринському сказано, що можлива епідемія голодного тифу серед населення внаслідок систематичного недоїдання легко може перекинутись на армію. Тому настійно необхідно вже тепер організувати допомогу голодуючому населенню. Тому допомога потрібна вже навіть не з людяності, а просто з почуття власного нашого збереження, щоб запобігти вибуху і розвитку епідемій на ґрунті голоду [7].

Причина голоду зокрема на Тернопільщині у 1915 р. зумовлена відсутністю достатньої кількості робочих рук, так як більшість чоловіків була мобілізована до війська, також відчувалася нестача коней, реманенту, насіння та продовольства у цілому. На Тернопільщині посіви ярих культур і коренеплодів на весну 1915 р. склали 228289 моргів землі в той час як весною 1914 р. посіви ярих культур були 647686. Це майже у 2,8 рази менше. У Бережанському повіті з 3835 будинків з господарськими будівлями знищено 1868 (49 %) від житлового фонду. У восьми повітах Тернопільщини поголів'я волів з початку війни до лютого 1915 р. скоротилося з 16342 – до 9359 [8]. Також спостерігалось різке скорочення поголів'я коней, корів та свиней. Ситуація стала ще критичнішою у 1916 та 1917 рр.

У результаті затяжних боїв на Тернопільщині зруйновано десятки містечок, спалено сотні сіл, знищено близько мільйона житлових та господарських будівель. Масово гинули від голоду та епідемій жінки, діти, люди похилого віку. В Австрії та Росії перебували сотні тисяч біженців та вигнанців. І російська, і австро-угорська влада усі зусилля спрямовували на вирішення воєнних потреб, не переймаючись проблемами й потребами цивільного населення. У 1915 р. москалі, відступаючи, а подібна картина спостерігалася і у 1917 р. спалили близько половини урожаю в полях, фактично використавши стратегію «випаленої землі». Військові дії призвели до масової міграції населення до відносно спокійних територій краю. Так, у Скалаті в 1916–1917 рр. налічувалося 7,5 тис. осіб в той час як у 1914 р. мешкало 2,8 тис. [8].

Безрадісна земля, де панує колоніальна атмосфера. Такою побачили бельгійці Тернопільщину прибувши на Східний фронт як союзники по коаліції. «Відкривається нерівна місцевість із чорноземами та шрамами траншей на захід від міста Тернополя. До початку війни тут був густий ліс, але тепер він знищений бомбардуваннями або вирубаний на дрова. На цій безрадісній землі, охопленій війною, живуть, русини – сільське населення Західної України... Майже ніде немає бруківки, і коли починаються весняні дощі, дороги між селами перетворюються на багністі моря» [1, с. 42]. Бельгійські солдати та офіцери брали участь у військових діях на Тернопіллі упродовж 1916–1917 рр. Більшість загиблих знайшли свій останній спочинок на цвинтарі Тернополя.

Нинішнім поколінням, хто живе сьогодні, за більш ніж сто років, винятково важливо осмислити трагічний досвід тієї Великої війни, її перебіг, наслідки та уроки. Особливо зараз коли триває чергова війна на українській землі. Це абсолютно повною мірою стосується і нас, українців – адже Перша світова війна залишила кривавий, непоправний слід у нашій національній історії.

Світова «первинна катастрофа» ХХ ст. створила умови для донесення змісту українського питання до європейської політичної свідомості. Від його позитивного розв'язання залежало не лише майбутнє українців, а й тих монархій, яким належала їхня територія. Відомий чеський публіцист Карел Гавлічек наголошував: «Україна – це постійне прокляття, яке самі над собою проголосили її гнобителі. Так їм мститися пригноблена Україна... Доки не буде виправлена кривда, завдана українцям, доти неможливий справді міжнародний спокій» [3].

Ці слова спонукають усіх нас і світову спільноту до роздумів, оскільки події, що відбуваються сьогодні в Україні, укорінені у стані нестабільності, які народилися ще у 1914 р. Значні руйнування та страждання випадають на долю Тернопільщини у 1916 р. Спричинені невдалим наступом російських військ взимку 1916 р. в районі села Добропілля на Бучаччині та грандіозний наступ у червні 1916 р. відомий як Брусилівський прорив призвели до сильних руйнувань та повної стагнації в економіці краю. Багатогадинне бомбардування по містах і селах Тернопільщини спричинило руйнування у багатьох населених пунктах, фактично знищено довоєнну забудову. Зокрема вщент зруйновано містечко Язлівець, яке у XV–XVI ст. значно розвинуте та слугувало торговим конкурентом Львова. Надзвичайно потужним виявився шквал вогню на теренах Бучаччини та Монастирищини у 1916 р. Історичною правдою є те, що під час літнього прориву Брусиліва на фронті в Галичині загинуло понад мільйон солдатів. Це – жертви механізованої війни [1, с. 67].

Язлівецька битва 1916 р. ще вимагає глибокого вивчення з позиції військової історії. Адже найбільшого успіху досягла 9-а армія генерала Лечицького, яка опершись на дії 7-ї армії Щербакова в районі Язлівця –Бучача на південному фланзі удару Брусиліва вийшла 18 червня на Чернівці, а 30 червня на Коломию. Ці успіхи коштували росіянам дуже дорого, адже прорвати глибокоешолоновану оборону австрійців було неймовірно важко. Слід зазначити чи можливо навіть припустити, що саме на теренах Галичини зокрема Тернопільщини російська військова машина знекровилась, активний початок цьому поклав здавалось би вдалий прорив Брусиліва, і особливо на південному крилі. Ресурси були вичерпані, економіка росії не витримувала мілітаризації, військових також катастрофічно не вистарчало. Усе це стало в кінцевому результаті сприятливим підґрунтям для розвитку революційних ідей.

У 1917 р. на теренах нашого краю проходив найдраматичніший акт війни для російської армії, тут вона зазнала повного краху і фактично перестала існувати як значуща військова структура. Власне події ознаменовані невдалим наступом Керенського, після якого неконтрольовані маси розкладеного російського війська покотилися з району Юстинівки, Конюхів, Денисова, Зборова на схід. Хоча російські війська отримали значну підтримку від союзників у зброї та амуніції, сюди в район Озерної та Бережан дислоковано як бельгійський так і англійський бронедивізіони але бойовий дух солдат вже був підірваний, вони не хотіли йти на смерть за покликом промов О. Керенського.

Після катастрофи в Конюхах, під Зборовом, Озерною, всі уже усвідомлюють, що російські війська 1917 р. не можна порівнювати з тими що йшли в атаку під час Брусилівського прориву. Конюхи, Зборів, Озерна – чорна сторінка в історії кампанії [1, с. 104]. Коли стало зрозуміло, що настав крах наступу росіян, розпочалися бомбардування австро-німецькою авіацією Тернополя. На наступний день місто терміново евакуюють. Розпочалася втеча російської армії. Їх було тисячі, три чверті російської армії втікало [1, с. 107]. Жахливе мародерство, вбивства і різня мирного населення ознаменували собою відступ москалів. Деградована російська армія чинила жахіття та вбивства серед цивільного населення краю. Це підтверджують і очевидці тих подій, бельгійські вояки. Вони стріляють, виламують двері, й коли знову виходять надвір, їхні багнети а крові [1, с. 109]. Територія Тернопільщини опинилася у 1914–1918 рр.

в горнилі воєнного протистояння, що стало трагедією на наших землях і вплинуло на долю населення краю, де проходили ці драматичні події.

Список використаних джерел

1. Август Тірі Пілігрими Великої війни. Одиссея бельгійського бронетанкового дивізіону у 1915–1918 роках. К.: Темпора, 2010. 240 с.: іл.
2. Перша світова та Україна. Цифри, втрати, статистика. URL: <https://tefact.org.ua/history/persha-svitova-ta-ukrayina-tsfri-vtrati-statistika.html>
3. Україна в Першій світовій війні: між Сциллою і Харибдою. URL: <https://zn.ua/ukr/HISTORY/ukrayina-v-pershiy-svitoviy-viyni-mizh-scillyou-i-haribdoyu.html>.
4. Події Першої світової війни на Тернопільщині. URL: <https://irp.te.ua/2009-09-27-18-43-21/>.
5. Карпинець І. І. Галичина: військова історія 1914–1921 років. Львів.: Видавничий дім «Панорама», 2005. 376 с.: іл.
6. Микола Лазарович Друга російська окупація Тернопілля (1916–1917 рр.) URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/8266/1/...pdf>
7. Мазур О. Я., Патер І. Г. Галицька «руїна»: соціально-економічне становище Східної Галичини (1914–1915 рр.) URL: https://vlp.com.ua/files/06_7.pdf
8. Баран І. В. Вплив бойових дій на становище міст і сіл Східної Галичини на початку Першої світової війни. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/10b900d5-f002-45b3-8376-65c934fbba47/content>

Юлія ГРАБЕЦЬ

здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В ПРОЦЕСАХ ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Події Першої світової війни спричинили розпад імперій, зокрема Австро-Угорської і російської. Українці спробували реалізувати власні державницькі прагнення, утворивши Західноукраїнську Народну Республіку (далі – ЗУНР). Проте, згідно з рішенням Ради послів держав Антанти від 15 березня 1923 р. регіон увійшов до складу Польської Республіки. Попередньо ще у 1919 р. на Паризькій мирній конференції польське представництво зобов'язалося перед учасниками надати українському населенню автономію.

Воєнні дії та російська окупація в період Першої світової війни на теренах Східної Галичини спровокували низку негативних наслідків. Серед яких були: економічний занепад регіону, падіння життєвого рівня населення, значні матеріальні втрати, «чистки» та депортації місцевого населення, сповільнення темпів розвитку освіти та культури. Керівництво Польської Республіки не сформувало стратегії відновлення регіону, оскільки зосередилося виключно на експлуатації ресурсів і проведенню колонізації місцевого українського населення. В цих умовах Греко-Католицька Церква (далі – ГКЦ) продовжувала виконувати роль як духовного, так і національного лідера в регіоні. Митрополит Андрей Шептицький в міжвоєнний період у більшості своїх звернень наголошував на тому, що священник мав бути для своєї пастви духовним опікуном, наставником, а також активно брати участь у вирішенні соціальних проблем, провадити свою роботу в контексті збереження національно-культурної самобутності українців [1, с. 46].

Керівництво ГКЦ, маючи на меті подолання соціально-економічної розрухи та занепаду в регіоні, сформувало стратегію роботи. Серед першочергових заходів були проведення просвітницької роботи та надання практичної допомоги населенню для відновлення власних господарств, побуту; популяризація

інформації про важливість дотримання гігієни та шкідливість згубних звичок; співпраця духовенства з товариствами, спілками, кооперативами; проведення заходів підтримки для потребуючих верств населення [2, с. 111].

Священники співпрацювали з сільськими старостами для спільної організації відновлення господарств громади, адміністративних будівель, парафіяльних забудов. У парафіях, де населення діяло злагоджено вже на початку 1920-х рр. вдалося покращити господарське становище. Проте все ж залишалася проблема бідності, поширення інфекційних хвороб, шкідливих звичок. Духовенство активно брало участь у процесах боротьби з алкоголізмом і тютюнопалінням. Перш за все поглибити ідею тверезості серед населення намагалися завдяки створенню «Братств тверезості», проведенні просвітницьких заходів у парафіях [3, с. 171; 4, с. 407]. Ще одним напрямком роботи була співпраця з товариствами, які пропагували здоровий спосіб життя. Одним із таких було антиалкогольне товариство «Відродження», філії та гуртки якого були відкриті в кожному деканаті [5, с. 103]. Представники товариства організували протиалкогольні курси, лекції, віча, видавали брошури та місячник «Відродження» [6, с. 97–99].

На початку 1930 рр. світова економічна криза поглинула значну кількість держав, не оминули негативні процеси й терени Східної Галичини. Значна частина населення зіштовхнулася з відсутністю роботи, затримкою заробітної плати, втратою житла тощо. Польська Республіка практично не намагалася вирішити цих проблем, оскільки була зацікавлена в корисному використанні регіону, а не в відновленні якісного життя суспільства. Тому на початку 1930-х рр. за ініціативи митрополита А. Шептицького, єпископа Г. Хомишина та Й. Коциловського створено осередки Українського комітету допомоги безробітним та вбогим (далі – УКД) [7, с. 110–112]. УКД складався з трьох відділів, що перебували у Львові, Станіславові та Перемишлі. До повноважень кожного відділу входила опіка повітовими та парафіяльними осередками. Найчастіше до керівного складу осередків усіх рівнів входили місцеві греко-католицькі священники. Центральне бюро комітету формувало плани проведення громадських акцій, розподіляло матеріальну допомогу, дбало про моральну підтримку потребуючих. УКД передбачав надання допомоги безробітним, голодуючим, сиротам, вдовам, людям похилого віку та з фізичними вадами [8, с. 3–6; 9, с. 115]. Досить поширеними були випадки, коли людина, яка втратила будь-які ресурси для життя отримавши підтримку від товариства знаходила нові шляхи заробітку та виходу з власної безпомічності.

Серед товариств, які отримували фінансову допомогу від митрополита були: товариство «Воля», «Будучність» (м. Львів), українських робітників «Сила», усі діяли у Львові [10, с. 242–243]. Належну увагу А. Шептицький приділяв опікунським осередкам, зокрема, сиротинцям, які, маючи значну кількість вихованців, потребували матеріального забезпечення [11, с. 34]. За ініціативи митрополита сиротинці отримували земельні угіддя. Наприклад, сиротинець у Зарваниці отримав 364 морги землі вартістю 750 тис. австрійських (довоєнних) корон, сиротинець у Львові отримав земельну ділянку вартістю 600 тис. корон [12, с. 42].

Після Першої світової війни на теренах Східної Галичини з'явилися опікунські та добротинні інституції. Під їх опіку та протекцію підпадали колишні полонені, інтерновані, сироти, вдови, люди старшого віку, які потребували матеріальної та моральної допомоги. ГКЦ на постійній основі підтримувала такі осередки, відбувалася тісна співпраця з чернечими згромадженнями (св. Василя Великого, св. Теодора Студита, сестрами Службеницями Непорочної Діви Марії, сестрами-мироносицями).

Політика польської влади скеровувалася на створення перешкод для розвитку української культури, скорочення сфер вживання української мови, посилення процесів колонізації. У таких умовах і з урахуванням соціального зубожіння,

можливості отримувати українську освіту були мінімальні. Духовенство ГКЦ, маючи достатнє фінансове становище, створювало приватні школи з українською мовою викладання. Також співпрацювали з товариством «Рідна школа», осередки якого існували у Східній Галичині. На початок 1920-х рр. $\frac{1}{4}$ усіх керівників «Рідної школи» були українськими священниками [13, с. 14–15; 14, с. 22]. Основним прибутком товариства було зібрання коштів під час коляди та пожертви добродійців тощо. У 1931 р. «Рідна школа» відзначила 50-ліття свого існування, з цієї нагоди опубліковане звернення митрополита А. Шептицького, в якому він заклав громадськість до матеріальної підтримки товариства.

Також священники співпрацювали з дитячими та молодіжними організаціями, серед яких були: «Пласт», «Січ», «Сокіл», «Луг». Наприклад, митрополит А. Шептицький виділив земельну ділянку в Підлютті для «Пласту». Пізніше його керівництво заснувало на цих теренах «Діточу оселю ім. митрополита Андрія Шептицького». У співпраці з «Просвітою» греко-католицькі священники влаштовували різноманітні заходи: відзначення ювілеїв відомих українських діячів, місяці «доброї» преси, концертні виступи тощо. Згідно зі звітом загальних зборів «Просвіти» за 1934 р. у Галичині 497 священників займалися просвітницькою роботою [5, с. 12; 15, с. 25–26].

Усвідомлюючи важливість збереження української історії, культури та мистецтва, митрополит А. Шептицький намагався розвивати музейну справу в регіоні. З його ініціативи ще в 1905 р. створено Український національний музей у Львові, який на 1936 р. мав понад 80 тис. експонатів. Завдяки фінансовій допомозі митрополита, українські митці мали змогу навчатися в закордонних навчальних закладах. Наприклад, це були українські малярі: М. Сосенко, О. Курилас, М. Бойчук, М. Федюк, С. Бурачек, Я. Струхманчук. У яких згодом українське духовенство замовляло вітражі, ікони, плащівниці тощо [16, с. 94; 9, с. 103–105]. У 1931 р. для організаційної та фінансової підтримки створено «Союз прихильників Національного музею у Львові», очолюваний єпископом І. Бучком. Впродовж першого року існування до цієї організації приєдналися 10 священників з Галичини і 3 зі США з річним внеском по 60 злотих, Всесвітліший Ссобор крилошан греко-католицької митрополічної капітули, духовенство Бобрецького та Бережанського деканатів з річною внеском по 120 злотих, 21 світська особа з внеском по 60 злотих, ще п'ять установ з річним внеском по 120 злотих [11, с. 34; 17, с. 121–125].

Парафіяльне духовенство активно підтримувало працю товариства «Сільський Господар», що займалося пропагандою зайнятості різними галузями господарства (рільництвом, тваринництвом, садівництвом, городництвом, бджільництвом); проводило роботу щодо купівлі та продажу техніки, насіння; організувало поширення фахової літератури. Завдяки відновленню таких осередків після Першої світової війни налагоджувалося місцеве самоврядування, населення мало можливість відвідувати курси ведення сільського господарства тощо [4, с. 407].

Отже, греко-католицьке духовенство після Першої світової війни було активним учасником матеріально-господарського відновлення регіону, зробило значний внесок у процеси збереження національної освіти та культури. Завдяки роботі священників українці мали можливість отримувати освіту рідною мовою. ГКЦ комплексно проводила просвітницьку роботу в різних напрямках, в тому числі фінансово-господарському, медичному, національному, культурному. Для посилення українських впливів у регіоні духовенство тісно співпрацювало та підтримувало контакти з місцевими товариствами («Рідна школа», «Просвіта», «Сільський господар», «Пласт», «Сокіл», «Січ», «Луг» тощо). Така різнобічна діяльність священників сприяла збереженню і розвитку національних та соціокультурних цінностей.

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 408, Оп. 1. Спр. 10.
2. Пилипів І. В. Греко-католицька церква – найвпливовіша суспільна сила у кристалізації української нації міжвоєнної Галичини // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Історія. 2010. (1). С. 109–114.
3. Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції. Львів, 2019. 802 с.
4. Грабець Ю. А. Роль греко-католицького парафіяльного духовенства в процесах соціально-економічного розвитку Східної Галичини в міжвоєнний період // Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених: матеріалів всеукр. студ. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 2024. Тернопіль, 2024. С. 405–411.
5. Перевезій В. О. Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква між двома світовими війнами. Київ, 2004. 203 с.
6. Зуляк І., Макар Ю. Східна Галичина і Західна Волинь: особливості культурно-освітнього і соціально-економічного становища у міжвоєнній Польщі // Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. 2023. Чис. 28. С. 95–102.
7. Бистрицька, Е., Грабець, Ю. Становище та діяльність греко-католицького парафіяльного духовенства Східної Галичини у 1914–1939 рр. // Східноєвропейський історичний вісник. 2023. № 27. С. 105–116.
8. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 408, Оп. 1. Спр. 74.
9. Богачевський Д. На возі і під возом. Торонто, 1976. 142 с.
10. Грабець Ю. А. Діяльність греко-католицького парафіяльного духовенства Східної Галичини в контексті збереження соціокультурних цінностей населення у міжвоєнний період // Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 11–12 травня 2023 р. Тернопіль, 2023. С. 239–244.
11. Союз прихильників Національного Музею у Львові // Львівські Архієпархіальні Відомости. 15 грудня 1932. №10. С. 34–35.
12. Вегеш М. М. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви: в 2 т. / редкол.: М. М. Вегеш та ін. Ужгород, 2022. Т. 1. 392 с.
13. Гнот С. І. Добродійна діяльність Греко-католицької церкви у 1921 – 1939 х рр. ХХ ст. (за матеріалами української галицької преси): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2003. 21 с.
14. Державний архів Тернопільської області. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 465.
15. Качор А. Роля духовенства і церкви в економічному відродженні Західної України. Вінніпег, 1992. 40 с.
16. Нагірняк А. Польська освітня політика на західноукраїнських землях у міжвоєнний період // Емінак. 2018. (1). С. 93–97.
17. Надрага М., Васільева С. Митрополит Андрей Шептицький і медицина: задуми, проекти та їх реалізація // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. 2015. № 7. С. 119–134.

Оксана ЯТИЩУК

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

**ГУЦУЛЬСЬКЕ СЕЛО ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
У МАЛІЙ ПРОЗІ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ**

Марко Черемшина (Іван Семанюк) є одним із найвидатніших представників української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст., відомий своєю малою прозою, у якій відображено життя гуцульського села. Особливе місце в його творчості займають твори, присвячені тематиці Першої світової війни. У статті досліджується образ гуцульського села часів Першої світової війни, його відображення у малій прозі Марка Черемшини, а також аналіз соціальних, культурних та психологічних аспектів життя селян під час війни. Як вказував у передмові до творів Марка Черемшини відомий український літературознавець та фольклорист Олекса Мишанич «Глибокий і всебічний знавець селянського життя і побуту Марко Черемшина змалював у своїх творах колоритну панораму гуцульського села кінця ХІХ – початку ХХ ст. Спостережливе око письменника-демократа і народолюбця пильно стежило за всіма змінами, що відбувалися в світогляді безправного, затурканого селянина» [5, с.6]. Цитата підкреслює глибоке розуміння Марка Черемшини селянського життя, його спостережливості і гуманістичні цінності. Письменник не лише описував побут гуцулів, а й вловлював зміни в їхньому світогляді, що свідчило про важливі соціальні та культурні трансформації того часу. Творчість Марка Черемшини є цінним джерелом для розуміння соціальних реалій та еволюції мислення селян, що підкреслювало його роль як просвітителя і захисника народних інтересів. Це відображало глибокий зв'язок між літературою і соціальними змінами в Україні на межі століть.

Перша світова війна стала трагедією для багатьох народів, зокрема й для українців, які опинилися на фронтах імперій. Марко Черемшина у своїй малій прозі правдиво й гостро відтворював події цього періоду, зосереджуючи увагу на долі пересічних селян. У його творах відображено не лише фізичні страждання, але й глибокі психологічні травми, які залишала війна на людях.

Основною темою нових оповідань було «село під час війни». Війна, мов чорний хижий крук, спустилася на бідне гуцульське обійстя, зруйнувала його, змусила людей йти на фронт, залишивши дітей сиротами, а також принесла в село різних експлуататорів. У ескізі «Село вигибає» письменник описував: «Розступилися гори на два табори. Громами себе розсаджують, кременисті голови собі розбивають, ліси на тріски розколюють, ізвори людьми рівняють» [4, с. 84]. Здавалося, що село не витримало б цієї страшної бурі. Як гуманіст, автор виступав проти мілітаризму, засуджував війну та показував її жахливі наслідки.

У творах Марка Черемшини гуцульське село поставало як символічний мікрокосм, де війна порушувала його спокій. У новелах «Село вигибає», «Карби» та інших він демонстрував, як війна не лише позбавила людей матеріальних ресурсів, але й руйнувала відчуття стабільності, духовну гармонію та віру в майбутнє. Ці теми підкреслювали глибокий вплив війни на життя селян і їхній світогляд. Образ війни у Марка Черемшини пронизаний глибоким відчуттям несправедливості. Він майстерно передавав трагізм і безвихідь, у якій опинялися його герої: вони змушені брати участь у війні, не розуміючи її мети і не бачачи сенсу в численних втратах. Письменник акцентував увагу на моральному спустошенні та дегуманізації наслідків війни. Герої часто втрачали не лише близьких, але й людяність, здатність до співчуття і навіть віру в Бога. Цей опис підкреслював жахи війни та її руйнівний вплив на душі людей: «...а баба здіймала свічку тричі вгору і дала знати, що дяк просить прощі, коби лише біг простив. А відтак повістувала, що дяк вже покійничок. І голосила жалісно так,

аби вїт чув і видів, що вона уміє пожалувати і звеличати небіжчика, коли небіжчик її свою царинку відкаже» [3, с. 119].

Образ війни у творах Марка Черемшини є ключовим, відображаючи не тільки фізичні руйнування, але й глибокі психологічні травми героїв. Для нього війна – це трагедія людства, яка нищить моральні й духовні цінності, трансформує свідомість людей: «...бо у війні одні плачуть, другі скачуть» [1, с. 103]. У творчості Марка Черемшини війна асоціюється з почуттям відчаю та глибокої скорботи. Він передавав через своїх героїв їх внутрішні страждання, біль і втрати. Зокрема, у новелі «Карби» автор показував, як війна залишала слід у свідомості солдатів, які поверталися додому, але не могли знайти мир у своїх душах. Війна для них тривала навіть після повернення – у вигляді спогадів, психологічних травм і відчутті втрати сенсу життя.

Суспільно-економічні зміни, що відбувалися в гуцульському селі під час Першої світової війни, займали важливе місце в творчості Марка Черемшини. Він глибоко досліджував вплив війни на соціальні структури, економічне становище та загальний спосіб життя селян, демонстрував складність і глибину змін, що відбувалися в цьому традиційному укладі. Він описував як селянство стикалося з конфіскаціями та розбоєм: «Пригнали мні нужда та неволя та смучі мадяри. Аді, обсіли хату, забрали коні, маржину, дріб, а навіть ерчета забрали, та й доньку вінка збавили, збавив би їм біг долю, та й пішли.(...). Входимо в хату, а мій заломив руки. Все сполокали, навіть лижки не залишили. А дівчина стогне, хоть би вони так стогнали. Розшебли мені дитину цигани чорні, розшеб би їм нетрудний їх діти, їх газдині, їх увесь рід і плід. Ей, бідко моя, бідко! Варю я дитині ліки, аж тут раптом робиться в хаті днина. Ми глуп у вікно, а то оборіг горить. Мене гейби праником в голову вдарив, а чоловік вибігає та й кличе мене, об вже й хата ймиласи. Падочьку наш нещасливий, ми горимо! Я дитину таскаю на рагаш і вертаюси, аби образи винести, а то вже гляба, вогонь тріскає, бо то хата немащена, а гонта суха, гей перец!» [1, с. 107].

Війна викликала серйозні економічні труднощі в гуцульському селі. Традиційне господарство, яке було основою життя селян, зазнало значних втрат. У своїх творах автор показував як мобілізація чоловіків на фронт призводила до занепаду землеробства і скотарства, поля залишалися необробленими, худоба не була доглянута, жінки, діти та старші люди не могли впоратися з важкою працею. Знищували не лише хати, знищували людей: «А гармати ек не зарують, ек не загевкають просто на село, на хати люцкі. А хати ек не пронирут в землю! Такі гелі, такі вибоїни, хоть возом обертай! З маржини слід не лишився, не то з людей! Три дні піхали гармати село, ек ступов» [3, с. 125].

Втрата годувальників та знищення врожаїв через воєнні дії призводила до голоду та бідності. Марко Черемшина показував як селяни вимушено відмовлялися від звичного способу життя, продавати своє майно для виживання або брати кредити, що було для них непосильним тягарем. Економічна розруха проявлялася у зростанні заборгованості, внутрішньої землі та масовому зубожінні селян: «Відтак прояснив ще вїт панотцеві, що тих сім газдів, за якими плаче челядь, задовжилися були у Дзельмана через широку германку, а відтак за довги запродали йому свою землю і весь свій талан, а собі лиш ужиток до живоття лишили» [1, с. 107].

Попри жахи війни, Марко Черемшина в своїй прозі часто наголошував на стійкості та духовній силі гуцулів. Він показував як народні традиції, звичаї і віра допомагають людям пережити найважчі випробування. У своїх творах автор звертався до фольклорних мотивів як важливої частини духовного світу селян. Наприклад, у творі «Каптур» автор використовував елементи гуцульської міфології, щоб передати трагізм і водночас духовну силу персонажів.

Одним із ключових елементів творів Марка Черемшини є тема пам'яті та збереження культурної ідентичності. Він показував як гуцульське село, попри всі

випробування, намагалося зберегти культурну спадщину, мову, традиції і звичаї: « Але прийшла покрова – храмове свято.

Люди не дарують храму і зійшлися в село на відправу, як давніми роками.

Правиться відправа, аж церква дрожить, – тільки моздіри не гримають» [2, с. 89].

Таким чином, мала проза Марка Черемшини, присвячена Першій світовій війні, є унікальним свідченням трагедії гуцульського села. Через особисті трагедії та суспільні зміни автор демонстрував масштабний вплив війни на життя гуцулів. У його творах не лише задокументовано цей період, але й проаналізовано глибокі соціальні, культурні та психологічні процеси в тогочасному українському суспільстві. Зображуючи війну, автор підкреслював важливість збереження духовної ідентичності, гуманності та надії в умовах жорстоких випробувань.

Список використаних джерел

1. Марко Черемшина Бодай їм путь пропала. Вибране / Упоряд., авт. вступ. статті та приміт. О.В.Мишанич. Ужгород: Карпати, 1990. С.93–110.
2. Марко Черемшина Перші стріли. Вибране / Упоряд., авт. вступ. статті та приміт. О.В.Мишанич. Ужгород: Карпати, 1990. С.86–93.
3. Марко Черемшина Село вигибає. Вибране / Упоряд., авт. вступ. статті та приміт. О.В.Мишанич. Ужгород: Карпати, 1990. С.117–129.
4. Марко Черемшина Село потерпає Вибране / Упоряд., авт. вступ. статті та приміт. О.В.Мишанич. Ужгород: Карпати, 1990. С.84–86.
5. Мишанич Олекса Марко Черемшина. Передмова. Марко Черемшина Вибране / Упоряд., авт. вступ. статті та приміт. О.В.Мишанич. Ужгород: Карпати, 1990. С. 5–

Вадим ГАБРУХ

*здобувач вищої освіти першого рівня історичного
факультету Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

СЕЛО КОРОЛІВКА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна значно вплинула на невеликі села Галичини, серед яких і Королівка, що входила до Борщівського повіту Королівства Галичини і Володимирії. Дослідження цього села під час війни вимагало аналізу його стратегічного положення, ролі місцевого населення в конфлікті та соціально-економічних наслідків для регіону. Село Королівка, розташоване неподалік від тогочасних основних ліній фронту, стало частиною воєнної інфраструктури, яка забезпечувала підтримку бойових дій. Регіон Борщівщини був важливим для переміщення військових підрозділів і постачання. Контроль над цією територією мав значення для обох сторін. У ході війни значна частина чоловіків з Королівки була мобілізована до австро-угорської армії. Місцеві жителі виконували допоміжні функції для армійських підрозділів: будували окопи, споруджували оборонні лінії, займалися постачанням продовольства та матеріалів. Мобілізація суттєво підірвала трудові ресурси села, що відобразилося на господарській діяльності та соціальному житті. Зі встановленням російського контролю в серпні 1914 р. місцеве населення стикнулося зі змінами адміністративного устрою. Імперська окупаційна влада проводила політику русифікації, закриваючи українські школи та організації, переслідуючи греко-католицьке духовенство. Війна спричинила значну економічну проблему для Королівки. Конфіскації зерна, худоби та іншого майна стали частими практиками, а високі податки погіршували становище господарств. Поряд з економічними втратами, село також зазнало демографічних змін. Висока смертність серед мобілізованих, а також епідемія тифу призвела до скорочення населення.

Королівка на той час мала статус містечка, через нього проходила одна з важливих шосейних магістралей Скала-Подільська-Заліщики довжиною 52 км. Інша важлива для руху військ дорога зі сходу – на захід проходила від Іване-

Пустого через Устя-Єпископське на Озеряни довжиною 50 км. Обидві дороги перехрещувалися на Юр'ямпільському роздоріжжі [1, с. 15].

У 1914 р. управління містечком здійснювали бургомістр Альбін Тхоржевський і писар Нусим Гельбарт. На початок війни Королівка мала 3352 жителів. Також при в'їзді в містечко з боку Заліщиків, на шляху, перед мостом, була рогатка. Тут збирали мито за в'їзд до Королівки. Перед війною мито збирав представник гімни – місцевий єврей, з початком війни рогатка була знята і більше не відновлювалась [2, с. 75].

У серпні 1914 р. російські війська зайняли Королівку, що призвело до значних змін у місцевому управлінні. Запроваджено воєнний стан, українські організації закриті, а українську мову та греко-католицьку церкву переслідували. Окупація призвела до значних матеріальних втрат для населення, зокрема конфіскації майна [2, с. 76]. Війна принесла руйнування і соціальну катастрофу. Місцеві жителі зазнавали терору як з боку російських, так і австро-угорських військ. Епідемії тифу та інших хвороб забрали сотні життів. Поля та господарства були занедбані, що ще більше посилювало економічну кризу в регіоні [3].

Позиційні бої в 1915–1916 рр., що проходили через Борщівщину, зокрема Королівку, принесли значні руйнування. Поява турецьких військ у липні 1917 р. викликала переполох, а бойові дії залишили численні руйнування [3]. Війна спричинила значну економічну деградацію. Через відсутність робочої сили та розвал господарств, життя ставало дедалі важчим. Родини, члени яких були мобілізовані, отримували скромну допомогу, однак цього було недостатньо для живання в умовах війни [3].

Австрія розпочала часткову мобілізацію, призиваючи новобранців віком від 21 – до 42 років. З Королівки мобілізовано 25 осіб, а ще 18 чоловіків вже відбували військову службу до початку війни. Упродовж наступних чотирьох років мобілізовано понад 60 осіб [2, с. 76].

3 серпня 1914 р. Німеччина та Австро-Угорщина оголосили війну росії. На фронті біля Збруча тривала позиційна війна до 14 серпня [2, с. 79]. 14 серпня російські війська перейшли кордон біля Скали-Подільської та до 18 серпня захопили такі населені пункти, як-от: Борщів, Мельницю, Худийвіці, Шишківці, Шупарку і Королівку. До початку вересня весь Борщівський повіт опинився під контролем російських військ, які успішно наступали на Львів [1, с. 19].

Після окупації, замість австрійських жандармських постерунків створено кінно-поліційну сторожу. Управління містечком залишилося без змін: писар та два жандарми. Однак бургомистра-українця Костянтина Місевича замінили на поляка Альфреда Тхоржевського [2, с. 81.]

Упродовж 1914–1915 рр. російські війська конфіскували та розграбували майно багатьох установ, включно із захоронками та читальнями товариства «Просвіта», зокрема в Королівці. Дозволено лише функціонування читальні «Товариства ім. М. Качковського». В офіційних установах заборонили вживання української мови, а також переслідувалися греко-католицька церква та її священники [1, с. 20].

Жителі Королівки воювали на різних фронтах Першої світової війни, включно із сербським, італійським та російським. Серед мобілізованих були Іван Ковпак, Дмитро Ковпак, Дмитро Котлярик, Іван Буга, Іван Ванджура, Кастан Костецький, Микола Магоркій та інші [2, с. 79].

Солдати Черкеської дивізії, активно грабували місцеве населення під час відступу. Від селян забирали коней і худобу, за найменший опір страчували. Ці випадки були зафіксовані в таких селах, як Шупарка, Гермаківка та Ланівці [1, с. 20, 21]. Війна спричинила зменшення кількості євреїв у Королівці порівняно з довоєнним часом. У 1915 р. гуральня, що належала поміщику Яветцу, була розграбована, а її приміщення спалене. Після війни її відбудовували, проте назва «на гуральні» збереглася серед місцевих мешканців [2, с. 80; 3].

Під час відступу російських військ за Збруч у 1917 р. знову відбулася хвиля насильства та руйнувань у регіоні, зокрема в населених пунктах регіону. Окрім того, ще у 1915 р. серед російських військ розпочалася епідемія тифу, яка поширилася на місцевих жителів і тривала до 1920 р. [2, с. 80; 3].

Місцеві жителі були змушені виконувати виснажливі громадські роботи, зокрема рити окопи та будувати укріплення. Упродовж 1915 р. селяни будували укріплення на лінії Ясенівець-Бавки-Ріжок-Дукта [4].

Упродовж 1914–1915 рр. російські війська конфіскували майно товариства «Просвіта» у різних селах Борщівського повіту. Значні руйнування принесли бої під час позиційної війни у 1915–1916 рр., коли фронт проходив Дністром [2, с. 81; 4]. Умови голоду та відсутність медикаментів сприяли поширенню епідемій, зокрема холери, віспи та тифу. У школі та прилеглих городах розміщувався польовий госпіталь, де кожного дня хоронили загиблих від тифу. Інший госпіталь був на території фільварку [2, с. 80; 3]. Згідно з місцевим церковним описом, від тифу, холери та іспанки упродовж 1915–1917 рр. померло 315 осіб у Королівці, в Юр'ямполі ще 11 осіб [2, с. 81].

Упродовж війни на жителів містечка накладено високі податки. Зважаючи на відсутність грошей, влада часто конфіскувала майно, однак зменшувалася площа оброблюваних земель, частина яких була зрита окопами та заросла бур'янами [3; 4]. Так, поля на «Бавках» та за «Ясенівцем» не орали ще довго після війни, оскільки там відбувалися бої між австро-турецькими та російськими військами у липні 1917 р. [2, с. 81]. Турецькі війська після переможного бою рушили через Королівку на Сков'ятин, а німецька 53-я саксонська дивізія витіснила росіян з містечка 30 липня 1917 р. На початку серпня 1917 р. Борщівський повіт був остаточно звільнено від російських військ [2, с. 81]. До сьогодні на полях біля «Бавок» знаходять залишки амуніції турецьких, австрійських та російських військ [3].

Після повернення австрійців відбулася чергова мобілізація, яка охопила чоловіків віком від 17 – до 53 років. Через це в селах не вистачало робочої сили [2, с. 81]. Родини мобілізованих чоловіків отримували деяку матеріальну допомогу. Наприклад, дружина Миколи Травінського, Василина отримувала допомогу, заборговану за 1914–1915 рр. [2, с. 81]. Старожили, зокрема Чеслава Качановська, згадували, що австрійські війська розташувалися в маєтку лісного за селом. Там вони зберігали зброю і тримали коней [3].

Перша світова війна залишила численні наслідки не тільки на політичному та державному рівні, але й вплинула на подальший розвиток як великих міст, так і містечок та сіл. Геополітичне становище регіону, який знаходився на перетині важливих транспортних шляхів та близько до російсько-австро-угорського фронту, зробило його важливою точкою у бойових діях між 1914 і 1917 р. З початком війни на території Галичини воєнні операції та окупації значно вплинули на економічну та соціальну структуру Королівки. Окупація російськими військами та встановлення воєнного стану супроводжувалися переслідуваннями українських інституцій і греко-католицької церкви, а також значними матеріальними втратами для місцевого населення. Періодичні мобілізації та активні бойові дії, які відбувалися на околицях містечка, ще більше поглиблювали економічну кризу, посилену епідеміями та руйнуванням господарств. Соціальні наслідки війни для Королівки були вкрай важкими. Значна частина чоловічого населення була мобілізована, що призвело до дефіциту робочої сили та занепаду сільського господарства. Епідемії і голод спричинили демографічну кризу та високий рівень смертності, особливо серед цивільного населення.

Список використаних джерел

1. Літопис Борщівщини: Історико-краєзнавчий збірник / ред. І.Скочиляс, М.Сохацький. Борщів: КТ «Джерело», 1993. Вип. 4. 100 с.

2. Панькевич С. Д. Королівка. Сторінки історії. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. 584 с.: іл.
3. Приватний архів автора.
4. Архів школи с. Королівка.

Павло ДЕМЧУК

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ ПОВОДЖЕННЯ З БІЖЕНЦЯМИ З ГАЛИЧИНИ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Під час Першої світової війни Галичина стала одним із основних театрів бойових дій на Східному фронті, що призвело до масового переселення місцевого населення. Біженці з Галичини, серед яких були переважно українці, поляки та євреї, потрапили у надзвичайно складні умови. Їх переселення супроводжувалося не лише фізичними труднощами, але й дискримінаційним ставленням як з боку військових, так і цивільної влади Австро-Угорщини та російської імперії. Умови поведження з біженцями, їхня соціальна адаптація та боротьба за виживання стали важливою складовою воєнної історії цього регіону.

Масове переміщення та причини біженства пов'язані з воєнними операціями на території Галичини, зокрема її окупації російськими військами, стали основною причиною переміщення населення. Біженці зазнавали примусової евакуації або залишали домівки через страх перед репресіями. Біженців селили в таборах або містах, деяким повезло потрапити до Відня і Будапешту, де умови життя були кращими. З поліпшенням ситуації на фронті з'явилася можливість повернутися до Галичини, але через економічні труднощі це було нелегко. Деякі повернулися, інші вирішили залишитися і розпочати нове життя [1].

Галичан часто розміщували у спеціальних таборах, де умови проживання були далекими від належних. Брак продовольства, погані санітарні умови та переповненість – стали основними чинниками, що спричинили високий рівень смертності серед біженців. Наприклад, у Галергофі за офіційними даними від тифу померло близько 1 тис. осіб. Ось як описував переміщення до Галергофу учасник тих подій: «Везли нас у переповнених вагонах. Весь час дошкуляв голод і спрага. Від безупинного вистоявання через дві доби понабухали ноги, а жінкам від плачу попухли очі. Немічні старі та хворі люди лежали в гнилій соломі. Ніхто не знав куди їдемо» [2].

Біженці з Галичини нерідко ставали жертвами дискримінаційної політики через своє етнічне походження. Австрійська та російська влада по-різному ставилися до українців, поляків та євреїв, що створювало додаткові складнощі в отриманні допомоги. Прикладом дискримінаційної політики щодо біженців може бути ситуація, коли австрійська влада надавала перевагу польським біженцям, вважаючи їх більш лояльними до імперії, тоді як українців підозрювали у співпраці з російськими військами, що часто призводило до затримки або відмови в гуманітарній допомозі. З іншого боку, російська влада часто ставилася з упередженням до євреїв, розглядаючи їх як нелояльних громадян, що також обмежувало доступ єврейських біженців до підтримки. 17 червня 1915 р. генерал О. Брусилов затвердив інструкцію про порядок вивезення працездатних чоловіків і реквізиції в районі дії 8-ї армії, за якою, всі здорові чоловіки, крім євреїв, віком від 18 –до 50 років, відправлялися у Волинську губернію [3].

У розпал війни застосовувалася тактика «спаленої землі». До жовтня 1917 р. пошкоджено 110 тис. селянських господарств, з яких 50 тис. повністю знищено [4] У свою чергу, багатьом біженцям опісля війни вже не було куди повертатися. Хоча місцеві та міжнародні благодійні організації, зокрема Червоний Хрест, надавали допомогу біженцям, її обсяг був недостатнім для покриття всіх потреб.

Воєнні дії та економічна криза обмежували можливості допомоги. У свою чергу австрійський уряд виділяв грошову допомогу біженцям (48–60 крон на місяць). Натомість він практично за безцінь використовував робочу силу, сконцентровану в переселенських таборах. Зокрема, лише в Гмюнді підписали контракти чи були примусово вивезені на найрізноманітніші роботи у 1915 р. 16890 чоловіків і 16800 жінок; у 1916 р. – 8540 чоловіків і 8675 жінок; 1917 р. – 5680 чоловіків і 6880 жінок. Упродовж 1914 р. – першої половини 1917 рр. витрати на виділення щомісячної грошової допомоги українським біженцям, на утримання їхніх переселенських таборів та фінансування культурно-освітніх потреб склали для австрійської казни приблизно 69 млн крон [5].

Таким чином, умови поводження з біженцями з Галичини під час Першої світової війни були критичними і демонстрували труднощі, з якими стикалося цивільне населення під час воєнних дій. Попри зусилля благодійних організацій та урядів, ресурси для підтримки біженців були обмеженими, що лише посилювало їхню вразливість. Дискримінаційне ставлення за ознакою та жорсткі умови в таборах лише загострювали соціальну напругу в регіоні.

Список використаних джерел

1. Масове переміщення та причини біженства з Галичини у часи Першої світової війни. URL: <https://www.lvivcenter.org/urban-seminar/borderlands-outcasts-2/>
2. Маковський В. Талергоф: спогади і документи. Львів, 1934. 260 с.: іл.
3. Кучера І. Добровільна і примусова міграція населення Східної Галичини в роки Першої світової війни // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. пр. Нац. пед. ун-ту ім. МП Драгоманова, УАН. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2009. С. 10–16.
4. Берест І. Виселенці та біженці з Галичини та Волині в роки Першої світової війни // Вісник національного університету «Львівська політехніка»: «Держава та армія». № 571. Л., 2006. С. 201–207.
5. Витрати уряду Австро-Угорщини на утримання українських біженців. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Evakuacijni_zakhody

Дмитро ПУГАЧ

аспірант, асистент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка

ЖЕРТВИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СОЦІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ ЗУНР

Після встановлення української влади, вище політичне керівництво Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) стикнулося з низкою труднощів. Тривали бойові дії, державна вертикаль влади перебувала на стадії формування, а коштів на реалізацію масштабних соціальних проектів не вистачало. У такій ситуації у перші тижні республіканського життя місцева влада не мала змоги опікуватися малозахищеними групами і призупинила виплати, призначені для жертв Великої війни за часів імперської адміністрації. Так, повітовий комісаріат Тернополя подав у місцевій газеті інформацію про те, що через нестачу коштів в локальних касах податкових урядів виплата фінансової соціальної допомоги тимчасово призупинена. Водночас, зазначили повітові урядовці, це не означало, що суми, які належать населенню, пропадуть [11]. Повноціно до питання допомоги жертвам Першої світової війни уряд мав змогу звернутися лише із початком 1919 р., після налагодження справного функціонування державного апарату [13, с. 65].

Зважаючи на те, що Велика війна спричинила масову примусову міграцію населення, яке втікало від бойових дій та продовольчих і гуманітарних труднощів, перед урядом ЗУНР виникло питання надання фінансової підтримки

такому евакуйованому населенню. 3 березня державний секретар внутрішніх справ Іван Макух надіслав телеграму до повітового комісаріату Рудок, у якій повідомляв, що уряд вирішив виплатити так звані «евакуаційні причинки» у розмірі 3 корони на людину денно. Комісар мав скласти достовірний перепис переміщених осіб та простежити, щоб матеріальну допомогу не отримували ті, особи, які уже одержували дотації від держави. Через три дні державний секретар у наступній телеграмі уточнював, що «причинки» належить нараховувати лише втікачам від польсько-українського фронту, натомість не брати до уваги евакуйованих під час Першої світової війни [2, арк. 83–84]. Тоді ж ці повідомлення поширили у центральній пресі [1; 15]. Причиною такого кроку, за зізнанням державного секретаря, була гостра нестача коштів.

Водночас практичні обставини вимагали від місцевих державних посадовців діяти поза передбаченими урядовою програмою рамками. 24 січня 1919 р., ще до публікації згаданого розпорядку державного секретаріату внутрішніх справ, до Рудківського комісаріату звернулася група із 25 евакуйованих осіб із с. Ренів та Підберізці (сучасна Тернопільська область – примітка автора), що перебували у с. Бірче. Через постійне бідкування та нагальну потребу у продуктах, вони пропонували місцевій адміністрації сплатити половину ціни на закупівлю харчів. Повітовий комісар виділив їм необхідну кількість збіжжя із «повітового магазину», яке мало бути розподілене громадським комісаром поміж повітового родини постраждалих від війни [5, арк. 1]. У березні група евакуйованих, яка мала намір повернутися на рідну Зборівщину для відновлення обробітку землі навесні, просила у повітового комісаріату вагон для перевезення, однак отримала відмову від місцевої станції жандармерії, позаяк вільних транспортних засобів у повіті не знайшлося [5, арк. 39].

Ще один компонентом у соціальній політиці уряду була допомога інвалідам війни. Питання їх фінансового забезпечення постало одразу із падінням Австро-Угорської імперії і в умовах законодавчого вакууму та фінансової кризи у державі початково лягло на плечі місцевої адміністрації. Так, упродовж січня-березня 1919 р. до Рудківського повітового комісаріату зверталось 20 осіб із проханням про призначення пенсії, а також родина нещодавно померлого інваліда, яка хотіла отримати шестимісячні виплати, не були надані покійному раніше [6, арк. 1–3]. У цих обставинах, 4 березня повітовий комісар Рудок надіслав телеграму Державному секретаріату внутрішніх справ із запитом, чи потрібно виплачувати пенсії цим особам, маючи на увазі постраждалих військовослужбовців австрійської армії? [2, арк. 82].

Реагуючи на запити місцевої адміністрації, уряд вирішив продовжити виплати, які належали ветеранам за імперських часів та провести їх облік. Відповідно до наказу державного секретаріату військових справ від 9 березня 1919 р., поширеного у золочівській пресі, усім інвалідам війни, пораним та нагородженим відзнаками, як в австрійській, так і в українській арміях рекомендовано звернутися до повітової «причинкової» комісії упродовж 20–22 березня, вказати особисті дані, підтвердити підстави і розміри виплати пенсій, затверджені передньою імперською адміністрацією. Ті особи, які мешкали у громадах повіту, могли надіслати листи, завізовані громадськими комісарами або парохами [14]. Утім, відомостей про реалізацію цього акту серед документації повітових адміністрацій не знайдено.

Масштаби руйнування житла внаслідок безперервних безпосередніх воєнних дій на території Галичини були катастрофічні, тому перед урядом постало завдання забезпечити відбудову осель для населення. За оцінкою державного секретаря земельних справ Михайла Мартинця, на 1918 р. у краї було знищено 530 тис. будинків, з яких у останньому році відновлено лиш 60–70 тис. Враховуючи ціну зведення нової будівлі та необхідну кількість матеріалів, міністр припускав, що на відновлення знадобиться близько 6 років [9, с. 73]. Ця

проблема турбувала не лише чиновників – на сторінках преси активно обговорювалися способи організації процесу при хронічній нестачі коштів, пропонувалися ідеї широкого залучення громадської ініціативи до налагодження відновлення будівель з метою децентралізації та дебюрократизації цих процесів, висувалися пропозиції законів, котрі би регламентували технічні та санітарні стандарти нового житла та визначали пріоритетні ділянки державного асигнування [8]. Питання виділення коштів та матеріалів для відновлення окремих повітів були предметом депутатських запитів в Українській Національній Раді та фінансово-економічних взаємин ЗУНР з Українською Народною Республікою [12, с. 193–194].

Першим нормотворчим кроком уряду став обіжник Державного секретаріату публічних робіт від 12 лютого 1919 р. до повітових комісарів, управ місцевих будівельних експозитур та локальних технічних урядів Державного секретаріату публічних робіт. У ньому рекомендовано якнайшвидше зрубати дерева для відбудови, поки вони не набрали соків. Вируб дозволено проводити в усіх лісах, а селянин міг отримати не більше 20 м³ деревини на будівлю. У приватних лісах вируб мав здійснюватися у порозумінні із власником або його представником за окрему компенсацію, яку визначатиме повітова адміністрація після консультацій з власником. Селянам дерево наказано надати безкоштовно, але кошти на рубання та перевезення мали витратити отримувачі допомоги. Якщо ж окремі з них будуть неспроможні цього зробити, то заготівлю і транспортування мала здійснити повітова влада через робітничі відділи, що їх мали утворити в порозумінні з військовою адміністрацією та оплатити витрати із власних чи міністерських фондів, обмеживши їх «до найменших границь». Для покриття вартості робіт і перевезення деревини рекомендовано продавати селянам дрова, встановлюючи ціну – вищу для багатих, меншу – для бідних. Гранично бідні і родини військових мали отримувати допомогу безкоштовно. Також для реалізації цієї постанови необхідно було організувати місцеві комітети відбудови у повіті та в окремих поруйнованих війною селах [16, арк. 343–344].

Вважаємо, що в окремих регіонах місцева влада взяла до уваги міністерські вказівки і розпочала практичну роботу. Так, 15 лютого дрогобицький технічний уряд публічних робіт видав інструкцію, присвячену порядку формування, скликання та діяльності сільських та повітової комісії відбудови. Наступного дня інженер Володимир Дидинський, керівник згаданої структури, склав для Національної Ради у Дрогобичі кошторис робіт та витрат для організації процесу відбудови житла та збереження транспортної мережі. Найнагальніші потреби та заходи для відновлення будівель фахівець оцінив у 3 млн корон [16, арк. 344–345]. Інший приклад – 26 лютого 1919 р. відбулася п'ята сесія окружної Національної Ради у Коломиї. На ній поряд з різноманітними господарськими питаннями, референт лісових справ у повіті надав детальні пояснення делегатам щодо процедури вирубаня лісів на відновлення господарських будівель, знищених війною [7]. Відомо, що окремі повіти отримали та використали фінансування для проведення відбудови. 26 квітня 1919 р. державний секретар публічних робіт Мар'ян Козаневич повідомляв, що з 50 млн гривень, виділених для відновлення житла Директорією для ЗОУНР, 20 млн поділено поміж 38 повітами. Оскільки ці кошти вже вичерпувалися, то міністр просив уряд виділити наступний транш зі згаданої суми [10, с. 99].

Водночас приклад Рудківського повіту ілюстрував той факт, що не у всіх регіонах матеріальна підтримка населення будівельною деревиною відбувалася відповідно до урядових інструкцій. У 20-х числах грудня 1918 р. повітовий комісаріат почав отримувати звернення мешканців як індивідуальні, так і колективні, у яких вони просили повітову владу виділити їм деревину на відбудову житла. Через відсутність на той час вказівок від центральних інституцій, місцева адміністрація діяла на власний розсуд і видавала дозволи

селянам своїм коштом купувати необхідну кількість дерева у власників приватних лісів. Ця практика продовжилася і після публікації міністерського обіжника, який рудківські урядовці начебто «не помітили» – у лютому-березні 1919 р., при завершенні сезону вирубування, повітова влада і надалі санкціонувала самостійну купівлю будівельного матеріалу [3, арк. 8–199]. Це очевидно порушувало головну засаду наказу Державного секретаріату публічних робіт, згідно з якою селянин повинні були отримати дерево безкоштовно.

Місцева адміністрація мала у своєму розпорядженні ще один інструмент соціальної підтримки жертв Першої світової війни – одноразові грошові дотації. Завдяки збереженій документації Рудківського повітового комісаріату можемо хоча б частково реконструювати цей процес. Від 17 листопада 1918 р. (два тижні після встановлення української влади у регіоні) і до 14 травня 1919 р. (напередодні польської окупації краю), Рудківський повітовий комісаріат регулярно отримував звернення громадян про надання фінансової підтримки через скрутні матеріальні обставини [4, арк. 1–51].

Соціальний портрет прохачів і причини їхнього звернення про допомогу були різноманітні. На сторінках архівних документів фігурують багатодітний малоземельний селянин, у якого згорів дім; управитель народної школи та переселенка, яких вщент пограбували; інваліди Першої світової війни, які не могли себе прогодувати; матері солдатів, чий сини перебували в італійському полоні; залізничний сторож, який втратив будинок внаслідок бойових дій; жінка-єврейка, яка залишилася без засобів існування після смерті чоловіка; вдова, чоловіка якої вбили у 1914 р. російські військові, а австро-угорська влада не виплачувала обіцяної фінансової допомоги. Частина з прохачів вдалося отримати допомогу, втім, через обмежене фінансове становище повітової адміністрації, вона не було значною. У грудні 1918 р. повітовий комісаріат видав 80 та 150 корон двом особам, у лютому 1919 р. – 50 корон для однієї особи, у березні – 200 та 100 корон двом заявникам і у травні – ще 50 корон в одні руки. Натомість серед документів зустрічаються відмови у наданні грошей із приміткою «зادля браку фондів ніяких запомоч для бідних не уділяється». Крім цього, 6 травня 1919 р. повітовий комісаріат надіслав Державному секретаріату внутрішніх справ 31 заяву, яку не міг профінансувати самостійно, додавши прохання про збільшення коштів для підтримки осіб, які постраждали від війни. Через окупацію повіту польським військами у середині травня 1919 р., місцеві урядовці, а відтак і населення, так і не отримали обіцяних коштів.

Отже, одним із напрямків соціальної політики ЗУНР було надання фінансової та матеріальної підтримки жертвам Першої світової війни. Незважаючи на урядові вказівки та частково виділені кошти, на практиці державні заходи виявилися неефективними та недостатніми через нестачу стабільного фінансування, комунікаційні й організаційні труднощі. Ключову роль у впровадженні заходів із матеріальної соціальної підтримки жертв війни відігравали місцеві адміністрації, які відповідали на потреби мешканців та пристосовували урядові вказівки до локальних реалій на власний розсуд.

Список використаних джерел

1. Виплата евакуаційних причинків. Република. 1919. 5 березня. № 27. С. 1.
2. Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). Ф.1259. Оп. 1. Спр. 1. 133 арк.
3. Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 21. 205 арк.
4. Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 22. 51 арк.
5. Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 58. 60 арк.
6. Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 75. 3 арк.
7. З краю. Покуття // Република. 15 березня 1919. № 36. С. 3.
8. З'їзд українських інженерів в Станиславові // Република. 7 березня 1919. № 29. С. 2; 8 березня. № 30. С. 2–3; 9 березня. № 31. С. 3; 12 березня. № 33. С. 3.

9. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. / уклад. О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. Том 2: Державотворчі та адміністративно-організаційні процеси. 712 с.
10. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. / уклад. О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. Том 3. Кн.1: Соціально-економічні та визвольні змагання. 644 с.
11. Об'ява // Голос Поділля. 12 листопада 1918. № 3. С. 1.
12. Пугач Д. Державна соціальна політика матеріального забезпечення населення ЗУНР (на прикладі Рудківського повіту) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. 2023. Вип. 18. С. 182–199.
13. Пугач Д. Реалізація соціальної політики ЗУНР (на матеріалах Рудківського повіту) // Галичина. 2023. № 36. С. 61–69.
14. Урядова часть. Пенсії для інвалідів і відзначених // Золочівське слово. 19 березня 1919. № 22. С. 2.
15. Урядовий відділ // Република. 8 березня 1919. № 30. С. 1.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.2192. Оп. 1. Спр. 1. 357 арк.

Наталія МОРСЬКА

*кандидатка філософських наук, доцентка кафедри філософії
та суспільних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

ГЕНЕЗА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІСТОРІЇ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

Питання захисту прав людини сьогодні особливо актуальне, адже вони є фундаментальною основою будь-якого демократичного суспільства і стосуються всіх сфер життя: від особистих свобод і прав на самовираження до соціальних та економічних прав. У час глобальних трансформацій та екзистенційних криз важливість прав людини зумовлюють такі необхідності: право на приватність та захист персональних даних; свобода слова і вираження думок; захист від дискримінації; захист навколишнього середовища; вирішення проблем соціальної нерівності, міжнародних конфліктів та міграції та ін. Права людини є ключовим інструментом для побудови справедливого і рівноправного суспільства та вирішення сучасних глобальних викликів.

Прав людини є невід'ємною частиною сучасного суспільства та мають універсальне значення для всіх людей незалежно від їх походження, статі, релігії чи інших ознак. Важливість прав людини відображена у ключовому документі: Загальній декларації прав людини, яка була прийнята Організацією Об'єднаних Націй у 1948 р. Цей документ закріплює основні права і свободи, які має кожна людина, зокрема: право на життя, свободу слова, свободу від катувань і дискримінації, право на працю та освіту й багато інших. Ці права є взаємозалежними і неподільними, це означає, що обмеження одного права впливає на інші. Кожна держава зобов'язана забезпечувати захист і реалізацію прав людини без дискримінації, незалежно від політичних або економічних систем.

Права людини під час воєнних конфліктів стають особливо вразливими через підвищену загрозу життю, свободам та гідності мирного населення і учасників конфліктів. Історія воєнних конфліктів демонструє, що систематичні порушення прав людини є поширеними, а також підкреслює важливість Міжнародного гуманітарного права і механізмів захисту для пом'якшення наслідків війни. Міжнародне гуманітарне право і, зокрема, Женевські конвенції (1949 р.) і Додаткові протоколи до них, встановлюють правила для захисту цивільних осіб і тих, хто не бере активної участі в бойових діях, таких як поранені солдати чи полонені. Міжнародне гуманітарне право також забороняє застосування невідбиркових методів ведення війни, катування, страти без суду, сексуальне насильство тощо, що є головними механізмами захисту прав людини під час війни.

Під час воєнних конфліктів порушення прав людини можуть призвести до вчинення воєнних злочинів або злочинів проти людяності. Сюди належать масові вбивства, геноцид, депортації та катування. Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію для переслідування відповідальних за такі злочини. Важлива місія покладена і на гуманітарні організації такі як: Міжнародний Комітет Червоного Хреста, ООН та інші міжнародні неурядові організації, які відіграють особливу роль у моніторингу ситуації та наданні допомоги постраждалим під час конфліктів. Міжнародний Комітет Червоного Хреста забезпечує захист прав людей на війні відповідно до Женевських конвенцій, а Amnesty International та Human Rights Watch постійно звертають увагу на порушення прав людини під час конфліктів.

Воєнні конфлікти часто призводять до масової міграції населення через загрозу життю і безпеці. Це породжує проблеми з дотриманням прав біженців і вимушених переселенців, таких як право на притулок, доступ до гуманітарної допомоги, освіти і медичних послуг. Конвенція про статус біженців (1951 р.) та інші міжнародні угоди регулюють захист прав біженців.

Під час повномасштабного вторгнення росії в Україну, яке почалося 24 лютого 2022 р., права людини зазнали масштабних і систематичних порушень. Ситуація під час війни залишається складною і численні міжнародні організації та правозахисні групи задокументували серйозні порушення прав людини та воєнні злочини (як засвідчують джерела Amnesty International та Human Rights Watch) серед яких: одним із найбільш очевидних порушень стало систематичне обстрілювання цивільної інфраструктури та житлових будинків. Обстріли мирних міст і сіл, таких як Маріуполь, Буча, Харків та інші, призвели до загибелі тисяч цивільних. Натомість російські війська часто використовували невибіркові атаки з важкої артилерії, ракет та авіаударів, що є прямим порушенням міжнародного гуманітарного права.

Звіти ООН та інших міжнародних організацій, таких як Amnesty International та Human Rights Watch, задокументували численні випадки вбивств, катувань та сексуального насильства з боку російських військових на окупованих територіях України. Буча, Ірпінь і інші міста стали символами цих жорстоких злочинів, де були знайдені масові поховання та свідчення страт цивільних.

Імперські війська примусово вивозили українських громадян, зокрема дітей, на територію росії. Це є порушенням міжнародного права, зокрема Женевських конвенцій, і розглядається як депортація, що може бути кваліфікована як злочин проти людяності. В ООН зазначали, що такі дії можуть мати довгострокові наслідки для родин і культурної ідентичності переміщених осіб.

Українські військові, які потрапили в полон, також зазнавали порушень прав. Повідомляється про випадки катувань і нелюдського поводження з військовополоненими. Також є інформація про фільтраційні табори, через які проходять українські громадяни на тимчасово окупованих територіях. Такі дії порушують основні права людини, гарантовані Женевськими конвенціями щодо поводження з військовополоненими.

Натомість російські війська блокували доступ гуманітарної допомоги до постраждалих районів, таких як Маріуполь, що призвело до гуманітарної катастрофи. Відсутність продовольства, води, медичної допомоги та інших необхідних ресурсів посилила страждання цивільного населення.

Окрім фізичних руйнувань, війна спричинила втрати для української культурної спадщини. Було зруйновано численні музеї, театри, церкви та інші об'єкти культурного значення. Це є порушенням прав на доступ до культурного життя та збереження національної ідентичності.

Міжнародні організації, такі як ООН, Європейський Союз, ОБСЄ та інші, засудили агресію росії та задокументували численні порушення прав людини. Міжнародний кримінальний суд розпочав розслідування щодо можливих

воєнних злочинів в Україні. Різні держави та міжнародні інституції також оголосили про санкції проти росії та підтримали зусилля України щодо збору доказів порушень прав людини для можливих судових процесів.

Під час воєнних конфліктів права людини часто порушуються, однак завдяки міжнародним угодам і організаціям вдається частково захистити постраждалих і притягнути винних до відповідальності. Після завершення воєнних конфліктів також важливу роль відіграє міжнародне правосуддя. Це включає процеси розслідування злочинів, примирення та забезпечення відшкодування постраждалим. Міжнародні трибунали або національні суди повинні розглянути випадки порушень прав людини, щоб забезпечити справедливість і недопущення повторення таких злочинів у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Amnesty International. Воєнні злочини в Україні. URL: <https://www.amnesty.org.ua/>
2. Human Rights Watch. Організація з прав людини. URL: https://www.globalcitizen.org/en/partners/human-rights-watch/?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMI1-yEgv7PiQMV-QuiAx2opDFiEAAAYASAAEgKcpFD BwE
3. OHCHR (Офіс Верховного комісара ООН з прав людини). URL: https://www.ohchr.org/en/ohchr_homepage?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMI1ajEl_PiQMVGISRBRIvkb7QEAAAYASAAEgIUqvD BwE

Анастасія ЯТИЩУК

кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету
PSYCHOLOGICAL RESEARCH IN THE CONDITIONS

OF THE 1ST WORLD WAR

The First World War (1914–1918) marked a pivotal moment in the history of psychological research. The unprecedented scale of the conflict, combined with the intensity of trench warfare and the widespread psychological trauma experienced by soldiers, catalyzed significant developments in the field of psychology. This article explores the emergence and evolution of psychological research during World War I, focusing on key areas such as the study of shell shock (now recognized as post-traumatic stress disorder), the development of intelligence testing, and the role of psychology in military training and rehabilitation. The research highlights the dual role of psychology in both understanding and addressing the mental health needs of soldiers, as well as in supporting military efficiency through the selection and training of personnel.

World War I, often referred to as «The Great War», presented unprecedented challenges, not only on the battlefield but also in the realm of mental health. It was a conflict of unprecedented scale and intensity, with soldiers facing conditions that often resulted in severe psychological distress. The scale and intensity of the war led to widespread psychological disturbances among soldiers, most notably manifesting as «shell shock». This phenomenon, characterized by severe anxiety, tremors, and other symptoms, necessitated the development of new psychological theories and treatment methods. Simultaneously, the war effort spurred advancements in intelligence testing and the application of psychological principles to military training and personnel selection. Additionally, the war accelerated the use of psychological testing, particularly in the form of intelligence assessments, and highlighted the importance of psychological principles in military training and rehabilitation [1].

As it was mentioned before, one of the most spreader had to be the Shell Shock as the Birth of Combat Psychology. The term «shell shock» was coined to describe the psychological and physical symptoms observed in soldiers exposed to the stresses of trench warfare. Symptoms included tremors, paralysis, anxiety, and an inability to function in combat. Early in the war, shell shock was often misunderstood as a physical injury caused by the concussive effects of shell blasts. However, as the war progressed, it became clear that these symptoms were largely psychological in origin.

Pioneers like W.H.R. Rivers and Sigmund Freud made significant contributions to understanding shell shock. Rivers, working with British soldiers, emphasized the role of repressed memories and trauma in the condition [2]. Freud's psychoanalytic theories, although controversial, provided a framework for understanding the unconscious processes that contributed to the symptoms of shell shock [3].

The treatment of shell shock varied widely, from rest and supportive care to more extreme measures like electric shock therapy. The war's end saw an increased recognition of the psychological toll of combat, leading to a more humane approach to treating war-induced psychological disorders.

One of the newest at that moment was Intelligence Testing and Psychological Assessment. World War I marked the first large-scale use of intelligence testing, primarily in the United States. Psychologists such as Robert Yerkes developed the Army Alpha and Beta tests to assess the intellectual capabilities of recruits. These tests aimed to place soldiers in roles that matched their cognitive abilities, thereby improving military efficiency. While intelligence testing was a significant advancement, it also had its drawbacks. Critics pointed out the cultural biases inherent in the tests and the ethical implications of categorizing individuals based on test scores. Despite these concerns, the success of intelligence testing during the war established its use in both military and civilian contexts in the years that followed [4].

Psychology in Military Training and Rehabilitation usually have an integral part in the war and post-war period. We can see this on the examples of previous wars, and especially on the example of timeliness during the Russo-Ukrainian war, when more and more soldiers need the psychological help and rehabilitation.

The application of psychological principles extended beyond the battlefield to the training and rehabilitation of soldiers. Psychological research during World War I contributed to the development of training programs designed to enhance soldiers' resilience, motivation, and overall effectiveness. Techniques such as conditioning and psychological preparation became integral parts of military training.

Rehabilitation programs for wounded soldiers also benefited from psychological insights. Psychologists and psychiatrists worked to address not only the physical injuries of soldiers but also their mental health needs. The integration of psychological support into rehabilitation efforts represented a significant shift in the treatment of war injuries.

During World War I, the unprecedented scale and nature of the conflict necessitated a reevaluation of traditional military practices, including the training and rehabilitation of soldiers. The emerging field of psychology played a crucial role in both preparing soldiers for the psychological challenges of combat and aiding in their recovery from the mental and physical trauma they experienced. It delves deeper into the application of psychological principles in military training and rehabilitation, highlighting the innovations and long-term impacts of these practices.

One of the key contributions of psychology to military training was the emphasis on mental preparation and resilience. Psychologists recognized that soldiers needed not only physical training but also psychological conditioning to withstand the stresses of warfare. Training programs were developed to help soldiers manage fear, stress, and the emotional toll of combat. Techniques such as desensitization and exposure to simulated combat scenarios were used to prepare soldiers mentally for the realities of the battlefield. Understanding the psychological factors that influenced soldiers' motivation and morale became a priority. Psychologists worked with military leaders to develop strategies that would boost morale, such as fostering unit cohesion, promoting a sense of purpose, and ensuring that soldiers felt supported by their comrades and commanders. These efforts were crucial in maintaining soldiers' psychological well-being and combat effectiveness.

Psychological Support in Rehabilitation plays an important role. As the war progressed, the need for effective rehabilitation for soldiers suffering from «shell shock» became increasingly apparent. Shell shock, which we now understand as a form

of post-traumatic stress disorder (PTSD), presented with a range of psychological symptoms, including anxiety, depression, nightmares, and emotional numbness. Early treatments varied widely, from rest and talk therapy to more controversial methods like electroshock therapy. Pioneers in military psychiatry, such as W.H.R. Rivers, advocated for more humane and scientifically grounded approaches to treatment, emphasizing the importance of understanding the psychological roots of the disorder. Another British psychologist Charles S. Myers, who was one of the first to recognize the psychological impact of warfare on soldiers, advocated for better understanding and treatment of war-related psychological disorders, and his work laid the foundation for modern approaches to PTSD.

Popular at that time were rehabilitation centers were established to provide soldiers with a safe environment where they could recover from the mental and physical strains of war. These centers offered a combination of rest, physical therapy, and psychological counseling. The focus was on reintegrating soldiers into civilian life or preparing them to return to duty, depending on their condition.

For soldiers who were physically or psychologically unable to return to combat, vocational rehabilitation became an important aspect of their recovery. Psychologists and educators worked together to develop programs that provided soldiers with new skills, enabling them to find employment in civilian life. This approach not only helped soldiers regain a sense of purpose but also addressed the psychological impact of losing their military identity and the camaraderie of their units.

Reintegration into Civilian Life as it was hundred years ago still is one of the most difficult thing for psychologists to do. The transition from military to civilian life posed significant psychological challenges, especially for those who had sustained injuries or trauma. Rehabilitation programs aimed to ease this transition by providing psychological support, job training, and social services. The goal was to help veterans rebuild their lives and reintegrate into society, reducing the risk of long-term psychological issues such as depression and social isolation.

The psychological innovations in military training and rehabilitation during World War I had far-reaching effects on both military practices and the broader field of psychology. The war demonstrated the critical importance of psychological resilience in military effectiveness and highlighted the need for comprehensive mental health support for soldiers [5]. The experiences of World War I also paved the way for the development of military psychology as a distinct discipline, with a focus on both the mental preparation of soldiers and their recovery from the psychological wounds of war.

Moreover, the war's lessons in psychological rehabilitation influenced post-war approaches to mental health care, particularly in understanding and treating trauma. The establishment of veterans' hospitals and the integration of psychological care into rehabilitation programs for war veterans were direct outcomes of the advancements made during this period. These developments also contributed to the evolution of clinical psychology, particularly in the areas of trauma therapy and the treatment of PTSD [6].

In conclusion, the integration of psychological principles into military training and rehabilitation during World War I not only enhanced the effectiveness of soldiers during the conflict but also laid the foundation for modern practices in military and clinical psychology. The war highlighted the complex interplay between mental and physical health in the context of extreme stress and trauma, leading to a deeper understanding of the psychological needs of both soldiers and civilians.

Moreover, the experiences of World War I underscored the importance of psychological care in military contexts, leading to the establishment of military psychology as a distinct field. The war also demonstrated the potential for psychology to contribute to broader societal goals, such as improving mental health care and understanding human behavior under extreme stress.

List of sources used

1. Yerkes R. M. (Ed.). Psychological Examining in the U.S. Army // Memoirs of the National Academy of Sciences (Vol. 15). Washington DC: U.S. Government Printing Office, 1921.
2. Rivers, W. H. R. (1923). Conflict and Dream. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. London, 1923. 72 p.
3. Freud S. Beyond the Pleasure Principle. International Psychoanalytical Press. London and Vienna, 1922. 34 p.
4. Shephard B. A War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century. Harvard University Press, 2001. 234 p.
5. Hunt N., & Robbins I. World War I and the Origins of Psychological Trauma //Psychiatry. 64(2). 2001. P. 170–181.
6. Jones E., & Wessely S. Shell Shock to PTSD: Military Psychiatry from 1900 to the Gulf War. Psychology Press. London, 2005. 56 p.

Тетяна ЛЕБІДЬ

здобувачка кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності

Західноукраїнського національного університету

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВПЛИВУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ МУЗЕЙНИХ ПАМ'ЯТОК В УКРАЇНІ

Тема збереження культурної спадщини в умовах війни є надзвичайно актуальною для України як під час Першої світової війни, так і в умовах повномасштабного вторгнення російської Федерації. Обидві війни стали випробуванням для музейних інституцій, що опинилися під загрозою знищення, грабунків або втрати культурних артефактів. Важливо також зазначити відмінності в контексті міжнародних механізмів охорони культурних цінностей, які були відсутні під час Першої світової війни та стали важливою частиною сучасної практики захисту музейних пам'яток.

Під час Першої світової війни Україна, будучи частиною різних імперій, зіткнулася з хаосом та руйнуваннями, які вплинули на культурні об'єкти та музейні колекції. Через відсутність єдиного державного органу, який би координував зусилля щодо їх збереження, чимало артефактів були втрачені або переміщені. Військові дії, окупація і безконтрольне переміщення матеріальних цінностей поставили під загрозу значну частину національного надбання.

У випадку повномасштабного вторгнення російської федерації, ситуація виявилася дещо іншою, хоча загрози для музейних пам'яток залишилися високими. З одного боку, Україна вже мала досвід збереження культурних цінностей з 2014 р., що дозволило частково підготуватися до нових викликів. З іншого боку, сучасні технології, а також міжнародна підтримка і правові механізми надали більше можливостей для захисту культурної спадщини.

Порівняльний аналіз також дозволяє визначити, як змінювалася стратегія збереження музейних артефактів під час обох конфліктів. У Першій світовій війні музеї часто не мали структурованого плану дій у надзвичайних ситуаціях, оскільки сучасні концепції охорони культурної спадщини ще не були розроблені. Після завершення війни міжнародні інституції, як-от: Ліга Націй, почали приділяти більше уваги питанням захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів.

Повномасштабне вторгнення росії у 2022 р. відбулося на тлі вже наявної системи міжнародного законодавства, скерованої на охорону культурної спадщини в умовах війни, включно з Гаазькою конвенцією 1954 р. про захист культурних цінностей під час збройних конфліктів [1].

Це дозволило українським музеям розробляти плани евакуації колекцій, а також активніше співпрацювати з міжнародними організаціями. Водночас, війна супроводжується масованими обстрілами, окупацією територій і навмисним

руйнуванням об'єктів культурної спадщини, що створює безпрецедентні виклики для збереження національного культурного надбання. У сучасному контексті, в умовах повномасштабного вторгнення росії, Україна більше підготовлена до захисту своєї культурної спадщини, завдяки існуючим національним та міжнародним механізмам охорони. Створення спеціальних програм, зокрема у сфері цифровізації музейних колекцій, дозволяє зменшити ризики втрати артефактів через фізичне знищення. Евакуація музейних цінностей із зон бойових дій, міжнародні кампанії зі збору коштів для захисту культурних пам'яток, а також активна участь волонтерських та громадських організацій стали важливими чинниками у боротьбі за збереження культурної спадщини.

Особливої уваги потребує порівняння методів пропаганди та навмисного знищення культурних об'єктів під час обох конфліктів. У Першій світовій війні знищення культурних цінностей відбувалося здебільшого як результат побічної шкоди, тоді як у сучасній російсько-українській війні відбувається навмисне руйнування української культурної спадщини, що є частиною інформаційної війни та політики «культурного геноциду». Музеї, бібліотеки та інші культурні об'єкти стають мішенями не лише через стратегічне розташування, а й через їхній символізм для української ідентичності.

Під час Першої світової війни глобальні структури захисту культурної спадщини ще не існували в тому вигляді, як це є сьогодні. Зіткнувшись із масовими руйнуваннями, міжнародна спільнота поступово усвідомила необхідність створення інституцій, які б сприяли збереженню культурних цінностей у часи конфліктів. Окрім того, важливо зазначити розвиток технологій, які допомагають у збереженні культурних об'єктів в умовах збройних конфліктів. Якщо під час Першої світової війни основні методи захисту були обмежені фізичним переміщенням об'єктів або приховуванням їх від ворога, то сьогодні активно використовуються цифрові технології, такі як 3D-сканування, цифровізація архівів та віртуальні музеї. Це дозволило забезпечити цифрове збереження колекцій навіть у випадку фізичних втрат.

Важливим аспектом дослідження є також аналіз впливу воєн на національну ідентичність через культурні втрати. Музеї є не лише місцями збереження історичних артефактів, але й важливими символами національної ідентичності та культурної пам'яті. Руйнування культурних об'єктів під час обох воєн мало далекосяжні наслідки для сприйняття національної спадщини та самовизначення. Зокрема, під час російсько-української війни руйнування українських культурних пам'яток супроводжується інформаційною війною, де такі втрати часто використовуються для маніпуляцій, формування негативного образу противника та підриву національного духу. Вивчення цих аспектів дозволить краще зрозуміти сучасні виклики, з якими стикаються музеї в умовах збройних конфліктів, а також вказати на перспективні шляхи для вдосконалення практик охорони культурної спадщини.

Порівняльна характеристика впливу Першої світової війни та повномасштабного вторгнення російської федерації на збереження музейних пам'яток в Україні розкриє важливі уроки для майбутнього збереження культурної спадщини в умовах бойових дій. Завдяки аналізу минулого та сьогодення, можна розробити ефективніші стратегії захисту, підвищити рівень підготовки до потенційних загроз і забезпечити довготривалу охорону національного культурного надбання в умовах війни.

У результаті проведеного порівняльного аналізу впливу Першої світової війни та повномасштабного вторгнення російської федерації на збереження музейних пам'яток в Україні можна зробити декілька ключових висновків. По-перше, масштаби загроз для культурної спадщини в обох війнах є значними, проте сучасні виклики вимагають більш скоординованих та комплексних підходів до збереження культурних об'єктів. Якщо під час Першої світової війни українська

культурна спадщина опинилася в умовах хаосу без належної системи захисту, то сьогодні Україна має більше інструментів для протистояння загрозам, хоча і вони часто виявляються недостатніми в умовах інтенсивних бойових дій. По-друге, на відміну від Першої світової війни, сучасний міжнародний правовий та інституційний контекст забезпечує більший рівень підтримки з боку світової спільноти. Це дозволяє більш ефективно документувати втрати та вживати заходів для відновлення культурної спадщини після завершення конфлікту.

По-третє, сучасні технології відіграють ключову роль у збереженні музейних колекцій. Цифровізація, 3D-сканування та створення віртуальних архівів дозволяють зберегти інформацію про культурні цінності навіть у разі їх фізичної втрати, що значно відрізняється від ситуації під час Першої світової війни, коли артефакти безповоротно зникали. По-четверте, в сучасних умовах навмисне знищення культурних пам'яток є частиною гібридної війни, яка має на меті не лише фізичне знищення, але й підірив національної ідентичності та культурної пам'яті. Втрати культурних об'єктів сьогодні мають глибші політичні та соціальні наслідки, оскільки вони символізують боротьбу за збереження національної ідентичності та суверенітету.

Загалом, для України важливими є подальший розвиток стратегій евакуації та збереження культурних цінностей, активізація міжнародної співпраці та підвищення рівня готовності музейних установ до надзвичайних ситуацій. Це дозволить ефективніше протистояти загрозам у майбутньому та зберегти культурне надбання для наступних поколінь. Порівняльний аналіз свідчить про те, що, попри серйозні втрати музейних експонатів у війнах, сучасні технології та міжнародна підтримка надають нові можливості для збереження культурної спадщини. Однак для успішної охорони музейних пам'яток необхідні подальші зусилля як на рівні держави, так і міжнародної спільноти.

Список використаних джерел

1. Гаазька конвенція. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLO=RTERMS=0&S21STR=Gaazka_konvencija

Володимир ОКАРИНСЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

АЛЬТЕРНАТИВНІ ЖИТТЄВІ СТИЛІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ ГАЛИЧИНИ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Мемуаристика і художня проза, базована на мемуарах, дозволяють переосмислити досвіди зламних – особливо трагічних – часів. Коли самі учасники подій, часто «по гарячих слідах», відрефлексовують пережите, насамперед своє. Такі тексти зберігають і свій джерельний потенціал не лише для осягнення історичного досвіду, а й для заповнення історичних прогалів, на котрі мало – або й зовсім не – звертали увагу науковці (зокрема історики). Малодослідженою добою української історії залишається Перша світова, або Велика, війна. Очевидно вона була затьмарена романтичним і трагічним досвідом Української революції 1917–1921. А позатим Українська революція також «виросла» з цієї світової катастрофи. В українській художній літературі цей дисбаланс також помітний. Найвідомішими (назагал не надто) залишаються твори про Велику війну Осипа Турянського і Гео Шкурупія, а також (меншою мірою) – Олекси Слісаренка, Сергія Пилипенка, Михайла Яцкова, Наталі Кобринської та авторів із середовища УСС (Р. Купчинський, Мирослав Ірчан, О. Назарук та ін.). Якщо відкинути фронтіві твори і твори, написані не

безпосередніми учасниками подій, для розуміння життя міст часів війни, залишаються тільки поодинокі тексти. З перелічених це хіба Михайло Яцків. Цю прогалину варто заповнити спогадами, зокрема маловідомими, а також творами іншими мовами, котрі ще не були відомі і не використовувалися українськими дослідниками. Це й намагається зробити автор статті у фокусі альтернативних стилів життя, попередників пізніших субкультур.

Без Великої війни не було б «утраченого покоління» з його літературою, й не було б так яскраво виявлених після трагічних зламів і розчарувань та Великої депресії, джазу (всю цю добу Ф. С. Фіцджеральд називає Ерою Джазу) та перших новітніх субкультур флєперів і гіпстерів (ще тих перших з 1930–1940-х, що спершу звалися *hapers*) – з усім набором ознак, ще до гіпі, і навіть байкерів і бітників. Виразні ознаки контркультури і альтернативного стилю життя мали мистецькі рухи часів Великої війни, спершу футуристи, а потім дадаїсти і сюрреалісти. Їхні рецепції в Україні під таким соціокультурним фокусом ще належить дослідити.

Спробуємо наблизитися до розуміння яким було повсякденне життя Галичини часів Великої війни в соціокультурному вимірі, з фокусуванням на альтернативні життєві стилі (девіації, субкультури тощо). Яке це відображення у провінційних містах Галичини, зокрема у тодішньому Тернополі. Автор поглибив деякі свої попередні студії, в яких почасти торкався альтернативного простору рідного міста. Дослідження локальної історії дозволяє краще бачити контексти і тяглість означеної проблематики.

Напередодні Великої імперіалістичної війни альтернативними стилями життя (субкультурами), що проявилися й у провінційному просторі, були: **маргінальний**, водночас – розгульний і сміховий, як місцевий різновид батярства – *махабунди*; **богема**, зокрема театральна і літературна, насамперед *декадентсимволісти*; адепти спорту і тіловиховання в поєднанні з визвольним рухом, що гуртувалися зокрема в національних *руханкових* товариствах (соколи, січовики, стрільці); прибічники **радикальних** форм лівого спектру політики, насамперед *соціалізму* (інтернаціональний, польський або український *драгоманівський*), *соціалдемократії* та *анархізму*; **феміністки** (жіночий рух, *емансипантки*); **самоствійники** (*мазепинці*) і можливо інші. Стилi перемішувалися і давали химерні прояви, особливо під впливом світових подій. Не всі з перелічених вище стилів буде розглянуто, за браком належних відомостей. Тому буде висвітлено ті, що зафіксовані у свідченнях сучасників. Автор омине детальний розгляд стилів, котрі мають спеціальне висвітлення в працях дослідників, як жіночий рух або театральну богему.

Тло. Загальна соціокультурна ситуація

У свідченнях сучасників висвітлено воєнну реальність міста, переважно в умовах російської окупації, яка сприяла виявові різних альтернативних стилів життя.

Знаний американський репортер і письменник Джон Рід, що спеціалізувався на висвітленні «гарячих» тем, перебуваючи на Східному фронті, відвідав і прифронтовий Тернопіль. В книжці «Війна в Східній Європі» описано місто в умовах окупації російськими вояками, напередодні їхнього відступу. Видання проілюстрував канадсько-американський художник-графік і карикатурист Боурдмен Робінсон, котрий перебував разом з Джоном Рідом від редакції журналу «Metropolitan». Репортер описав зокрема залізничний двірць (вокзал), а також безладдя, біженців, шпигуноманію, розкрадання і хабарництво окупантів. Загальний образ міста у Джона Ріда передано так: «Тернопіль – місто важкої польської архітектури, між якої трапляються іноді великі, в сучасному німецькому стилі, будівлі. – місто раптових перспектив, вузьких, клопітних вулиць, оточених сотнями крамниць, розмальованих зображеннями товарів, що в них продаються, вулиць, що кишать євреями в довгих чорних одягах і в чорних,

зі загнутими крисами, капелюхах. Виглядали вони тут краще і менш улесливо, ніж у Новоселиці. Як усюди в Галичині і Польщі, тут панував змішаний запах кошеру, шевської шкіри і того, що ми називаємо «поляк»; він виповнював повітря, отруював їжу, яку ми їли, і просочував наші ложа» [14, с. 149].

Трохи інший погляд на фронтовий Тарнополь початку російської окупації залишив у своїх щоденниках російський письменник Михайл Прішвін. Ці начерки теж нагадують репортажний стиль, але також відбивають стереотипні російські імперські уявлення з виразною дозою ксенофобії (в подальших цитатах підкреслення автора статті). Ось найбільш показові моменти (переклад автора статті – О. В.): «Тарнополь: качка з очеретів, граки, гуси летять, дуб, троянди, гіацинти. <...> Зростання ознак війни: як по слідах консервних коробок і махоркових обгорток – від Підволочиська до Тарнополя вид *наших* полів, чорнозем, трохи схвильоване море, показна хода козачої сотні: на горизонті вершники ар'єргарду, потім авангард – страх іудейський: *пустують*. <...> Тарнополь: фотографії, перша *російська* лавка, перший *російський* городовий, купка євреїв – останній день свята Кучки (Кущі), *фанатичні шапки* (хорька), євреї-адвокати, судді, інтелігенти, прірва між ними (не як у нас – єдність), поляки – боржники євреїв. Озеро – душа *російського* народу й у ньому відбивається: поляк, німець, єврей. *До Тарнополя – хохол, а після Тарнополя – русин*, розмова з ними на воляпюку, наш купець усіма мовами» [8, с. 98–99].

Тарнополь – висаджені в повітря казарми, сліди від куль. Місто як місто, але ось за рухом цих дивних куп людей на вулиці раптом здогадуєшся, що будинки порожні» [8, с. 109]. Побутовий шкіц перших дій російської влади в окупованому Тарнополі: «На ринку ми бачимо, як перший російський городовий тягнув когось за комір, околоточний спіймав його і питає: хто градоначальник, городовий рекомендує австрійському городовому, той веде в манеж і велить старому русину їхати, люб'язно, але наказово, страх русина.

Війна слів: парук-махер, наказ, оголошення про вступ військ росіян, російський губернатор, а фотографії австрійських офіцерів і баранчики, їх уже немає й не побачиш у місті.

Один відсоток залишився мешканців у місті: [усі інші вже] втекли» [8, с. 110].

Драматичний образ гуманітарної катастрофи відобразив військовий лікар російської армії Генрик Гольдшміт (згодом знаний педагог і письменник відомий як Януш Корчак). Від 1900-х років він цікавився життям знедолених дітей. Під час війни, у 1917 році, у околицях від тогочасного Тарнополя Малому Глубічку, він заопікувався місцевих хлопцем Стефаном, що опинившись у міському сиротинці, не зазнав там гуманного ставлення. Загалом, Тарнополь не дуже подобався дитині війни: «Його звать Стефан. Мати померла, коли йому було 7 років – не пам'ятає, яке було її ім'я. Батько на війні, чи то в полоні, чи вбитий. У нього є сімнадцятирічний брат, який перебуває в Тарнополі. Він жив разом зі своїм братом, а потім із солдатами, останні півроку в притулку. Притулки відкрив союз міст, проте керують ними хто доведеться. Уряд то дозволяє навчати, то забороняє. Це не інтернат, а смітник, куди викидають дітей, непотріб війни, сумні відходи дизентерії, тифу, холери, які змітають батьків або тільки матерів, тому що батьки борються за новий поділ світу. Війна – це не злочин, це тріумфальний марш, бенкет божевільних із п'яного весілля чортів» (переклад з польської автора статті) [13].

Кут зору із протилежного боку, уже після звільнення міста від росіян у липні 1917 року після невдалого російського наступу на Львів унаслідок контрнаступу німецько-австрійських військ (Тернопільський наступ) виявився також доволі детально задокументованим із «західної» сторони фронту і в фотографіях, і в літературі. Авторів статті вдалося виявити такий документ доби, а переклав його фрагменти Микола Петрович. Це мемуарний роман «Ostwärts von Tarnopol» (На схід від Тарнополя) Вільгельма фон Шрама, опублікований у 1939 році.

Автор воював на Східному фронті, в т.ч. в околицях Тернополя. За хоробрість у 1917 році отримав дворянський титул «рицар із Шрамів» і став називатися Wilhelm Ritter von Schramm. Події роману відбуваються восени 1917 року в околицях Тернополя, в недалеких селах Охримівці і Чернелів, і в самому місті [15].

Німецький офіцер давно не був в жвавому місті. Здивовано він відзначив, що життя триває, хоч зовсім недалеко стріляють. У напівзруйнованих будинках живуть люди, жінки, діти, старі і молоді дівчата. На першу дівчину, яка йому трапилась, він довго зачудовано дивився. Так, герой твору Дерінг проїхав залізничний міст і наблизився до середмістя. Вулиці ставали все жвавішими і серед народу в рваній і брудній одежі з'являлися то тут, то там ремісники і городяни, навіть дами в акуратних туфельках і гарних капелюшках і деякі з них поглядали на нього з непідробною цікавістю. Людей на вулиці ставало все більше. Вже помітно було багато людей в уніформі, багато в німецькій, ще більше в австрійській з чорними картузами, барвистими комірами і золотими аксельбантами, які називали «мавп'ячими гойдалками», і які з гордістю носили. Тут і там виднілися турецькі фески, бо десь неподалік була і турецька дивізія. Це вже була напівбалканська картина, цей ворухливий натовп, в якому було багато і українських селян в різнокольоровому одязі. На головній вулиці натовп був вже таким щільним, що Дерінг ледве міг проїхати [15, с. 140].

Настала ніч. Але ні дугові лампи, ні вуличні ліхтарі не освітлювали натовп. Зате було багато маленьких світильників, свічок, обгорнутих папером для захисту від вітру. Також і в торгових ятках обабіч вулиці горіли світильники, вогники на маленьких плаваючих в оліві гнотах освітлювали нехитрий крам: старий одяг, якісь селянські продукти, горілку і сухарі, бідно і брудно нагромаджені. І попри це перед багатьма крамничками товпились люди. Але найбільше їх було біля каварень, заглядаючи всередину, де тісно сиділи вояки і цивільні. Ці цивільні були очевидно найзаможніші мешканці міста, які ще були в змозі утримувати руїни своїх колишніх маєтків, або такі, які вели ще свої гешефти.

Великі вікна каварень були майже всі розбиті, уламки скла заклеєні папером, або забиті дошками, але так, щоб можна було дивитися назовні. Попри все з багатьох каварень лунала музика. З подивом Дерінг помітив численних євреїв на всіх вулицях і в крамницях. Вони тісно сиділи в каварнях і жестикулюючи спілкувались. Це були статечні чоловіки, багато в каптанах, з довгими бородами і пейсами. Вони грали в карти, тримаючи біля себе невеликі купки грошей. За багатьма столами сиділи також розмальовані дами, вони ліниво поміщували в своїх філіжанках, поки до них не зверталися і тоді вони зникали зі своїми супроводжуючими.

Оце значить такий Тернополь, – подумав Дерінг, – дивна суміш Балкан, гетто, слов'янського селянства і останній спогад цісарського Відня, що випромінював і дотепер свою чарівність. Дерінг побачив все це біля одної каварні. Коли над будинками піднявся місяць і блідим світлом освітив місто, тільки тепер він помітив наскільки було зруйноване місто і як воно постраждало: кожен четвертий чи п'ятий будинок був у руїнах. Багато було запущених, порожніх, із забитими дошками вікнами на перших поверхах, розграбованих і спалених. Через порожні вікна місячне світло падало на вулицю. Можливо, це був будинок, що його підпалили при відступі росіяни, перед тим сплюндрувавши [15, с. 140–144].

Далі по тексті полковника зупинив єврейський хлопчисько, вхопивши коня за вуздечку, і запропонував провести його до місцевих повій в т.ч неповнолітніх, за що отримав нагайкою по обличчю [15]. Почасти цей останній аспект показав одразу після Великої війни, вже в умовах війни за незалежність і Української революції, рядовий козак Армії УНР, а згодом відомий письменник Борис Антоненко-Давидович. Культурний шок юнака-слобожанця, добровольця і рядового, який ідеалізує Галичину (в галицькій говірці – «Галилею») зіткнувся

з дещо іншим її образом. Тернопіль у цій розповіді займає центральне місце: «Останні зимові морози стиснули сірий краєвид Тернополя. Він лежить он там, за білим сніговим подолом, і гострий шпиль готики костюлу стремить над містом у похмуре невеселе галілейське небо. Ми бачили Тернопіль тільки одну годину, поки стояв на станції наш поїзд. Похапцем пройшли ми його зруйнованими вулицями, де на кожному розі прибито новенькі блакитні таблички: «Вулиця Михайла Грушевського», «Вулиця Петлюри», «Площа Івана Мазепи». Посеред майдану зруйнований пам'ятник Міцкевичу, з завулку вибігає хлопчисько з щітками й запобігливо пропонує: – *Прошу, пане, щоботи чистити? Альбо, може, пан дівку потребує?*» [1].

Ще один погляд на Тернополь від вояків бельгійського бронедивізіону «Autos-Canons-Mitrailleuses» (АСМ-підрозділ), союзників російської імперії у війні, що перебували в околицях міста в 1915–1917 роках. Дослідник цього формування Август Тірі базував свою студію на свідченнях свого батька та інших вояків частини. Підрозділ базувався головно в Збаражі, однак бельгійці відвідували Тернополь, де обов'язки пароха (замість депортованого о. Володимира Громницького) виконував їхній земляк монах-редемпторист о. Ксаверій Бонн (або Бонне) з Брюгге. Тут у бельгійських добровольців не дуже прості стосунки з московитами (особливо з прапорщиками), натомість з місцевими стосунки склалися тісні і приязні: «Бельгійські дисциплінарні заходи ще можна пережити; набагато гірше з російським військовим режимом. <...> Військовий комендант Тернополя забороняє бельгійцям відвідувати популярні кав'ярні та ресторани. На вулицях Тернополя російські офіцери батогами вибивають цигарки з рук бельгійських солдатів, і все завершується забороною палити у громадських місцях. Для АСМ-івців усі російські офіцери, які негідно поводяться, відтепер – огидні *прапорщики*».

Незважаючи на блощиць, холоднечу й багно, <...> життя тут – не всуціль лихо та біда. Через якийсь час у кожному будинку, де розмістилися бельгійці, з'являються один або кілька служок. Ці *мальчики* – галицькі хлопчики, які виконують роботу по господарству для своїх бельгійських панів. Зранку вони приносять каву, прибирають у кімнаті, а ближче до обіду несуть гору каструль до їдальні. Бельгійці цінують їхню старанність: винагородою є дозвіл забирати додому залишки хліба, стару баранину й тухлу рибу. Мальчики ходять також на ринок за покупками для АСМ-івців і долучаються до цькування євреїв. Деякі мальчики настільки віддані бельгійцям, що залишають сім'ї та йдуть за дивізіоном до інших стоянок у Галичині» [12, с. 45–46].

Махабунди. Маргіналізована група суспільства родом з середини ХІХ ст., яка на початку ХХ ст. набула ознак чи не першої урбаністичної галицької субкультури, це – **батарі** (аналог апашів або босяків). Субкультуру можна окреслити як гедоністично-люмпенську, напівкримінальну, хуліганську. Батарів пов'язують у суспільній свідомості зі Львовом. Але в інших містах існували свої локальні варіанти цього стилю, навіть з іншими назвами як *йванки* у Коломиї і *махабунди* в Тернополі. На початку ХХ ст. образ батяра набув значної популярності в гумористичній пресі і в театрах-кабаре (рев'ях) Галичини, що однак не цілком відповідав реальному батярству. Оприявнили складність цього феномена якраз реалії війни.

Велика війна і вслід за нею польсько-українська війна 1918–1919 років відіграли важливу роллю в трансформації батярства. Спочатку це були маргінали без чіткої ідентичності, в т.ч. національної. Свідомість батярів була мішаною (гібридною), вони перебували на межі культур, до жодної з них не належачи, подібно до інших замкнених маргінальних груп. Та ще напередодні і на початку Великої війни відбулися перші спроби залучення батярів до організованого українського руху, зокрема стрілецького. Так, організатор товариства Січові Стрільці-ІІ Роман Дашкевич втягнув туди і львівських батярів, які навіть не знали

української мови. Ймовірно подібний підхід сповідував уродженець Тернополя Клим Гутковський, що перебуваючи в Бориславі, організував у лави УССів ремісничу молодь, в т.ч. батярів. Вважається, що переламним моментом для націоналізації батярства і розділення його на польську та українську течії (при подальшому існуванні й інтернаціональній) стали події боїв за Львів листопада 1918 року і польсько-української війни 1918–1919 рр.

Однак схоже, що більшість батярів зайняла в подіях польсько-української війни 1918–1919 рр. нейтральну позицію, стараючись при тому поживитися в умовах загального безладдя, зокрема не гребували грабунками, мародерством, спекуляціями, сутенерством. Так, у Тернополі в часи ЗУНР–ЗОУНР, коли в місті дислокувалися різні військові частини, батяри-махабунди навіть вдавалися до грабунку поїздів, в т.ч. військових. Випадок такої невдалої спроби описав у автобіографічному оповіданні Б. Антоненко-Давидович, що у 1919 р. був рядовим козаком залізничного куреня Армії УНР [1, с. 123–124].

Вочевидь, національне усвідомлення, непросто для людей мішаної ідентичності, однак драматичний досвід війни став поштовхом для переосмислення своєї ідентичності.

Національна богема: з літератури – в театр

Ще одним АЖС, започаткованим ще принаймні від доби пізнього Романтизму 1830–1840-х рр., і який – зі змінами – існує досі, був стиль літературно-мистецької богемі.

У Тернополі була й своя, хоч і нечисленна літературна богема. Однак, як зазначували богемники доби революції (К. Поліщук), ці події примусили майже цілком замовкнути артистичне життя, яке ожило щойно під кінець Революції, близько 1920 року. Чи цілком таке спостереження виправдане щодо Великої війни, покажуть подальші студії (але наразі, поки не виявлено творів написаних під час війни, це радше так). Єдине застереження можна зробити щодо літераторів у лавах війська. Колоритні описи війни зоставив у прозі вояк і галицький модерніст-молодомузець Михайло Яцків.

Унікальне артистичне середовище склалося в Пресовій квартирі УСС, що найбільше проявила себе при коші (т.зв. кадри) УСС – резерві, який мав поповнити лави цієї добровольчої формації. Були там і письменники, поети, музиканти, художники, журналісти, як І. Іванець, Ю. Буцманюк, О. Сорохтей, О. Курилас, Л. Лепкий, А. Лотоцький, Р. Купчинський, Л. Лепкий, М. Гайворонський, Лесь де Новіна-Розлуцький та ін. За їхньої участі у 1916 р. утворено пародійний «орден» Ливарства залізної остроги на чолі з Іваном Цяпкою – «стрілецьким Дон Кіхотом». Однак, це було вище унікальне.

Більшість літераторів-стрільців, які пережили війну, згуртувалися згодом в об'єднання «Митуса», близького до символізму. Однак, вочевидь під впливом світової війни і європейського мистецького авангарду ширились між ними й новіші віяння, як футуризм. Побічно на це вказує поема одного з «митусівців» і стрільців Романа Купчинського, котрий між стрільцями/богемниками з пресової квартири називає й адепта футуризму (поема «Скоропад»). Ймовірно тим «футуристом», що як і інші герої поеми належали до богемно-пародійного Лицарства залізної остроги, міг бути Мирослав Ірчан (А. Баб'юк). Ставши на комуністично-радянське позиції він ще 1920 р. вступив до лав КПБУ, згодом виїхав закордон у Прагу і в Канаду, а повернувшись був знищений чекістами. На початку 1920-х він був членом Асоціації панфутуристів, друкувався у їхніх виданнях. Іншими модерністом/авангардистом з числа добровольців-усусусів був В. Гадзінський.

Більш помітною була богема театральна, і повітовий Тернопіль здавна шанував різні театральні трупи. Саме в умовах Великої війни, в умовах російської окупації, тут утворився у 1915 році перший у місті стаціонарний театр «Тернопільські театральні вечори» під керуванням Леся Курбаса, а з 1916 р. –

Миколи Бенцалю. Показово, що цей театр проіснував до кінця війни і став зародком українського державного театру часів ЗУНР-ЗОУНР.

Актори цього Українського Національного театру, втікаючи від польської окупації, хоч і перебували під опікою Начальної Команди УГА, зазнали на Поділлі поневірянь, в т.ч. в умовах епідемії тифу. У 1920 р., на чолі з А. Бучмою, зрештою об'єдналися у Вінниці з акторами «Молодого театру» на чолі з Г. Юрою і утворили Новий Драматичний театр ім. І. Франка – попередник нинішнього Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка [3, с. 77–84].

Колоритний образ Леся Курбаса з передвоєнних часів залишив славетний згодом актор театру «Березіль» Йосип Гірняк: «На Панській вулиці, біля великої реклямної афіші місцевого кінотеатру, з помітним зацікавленням зупинилась людина, яка прикувала мою увагу. Висока, струнка постать у чорному капелюсі із широкими крисами, як у батька січовиків Кирила Трильовського, в чорній пелерині, досить протоптаних черевиках, з гуцульським топірцем у руках і червоною дзюбинкою через плече, що виглядала з-під широкої накидки. Молоде бліде обличчя з чорними широкими бровами, з-під яких блистіли великі карі очі. Він не відривав очей від афіші, а я від нього. З афіші якась красуня пронизливим поглядом проймала прохожих, і, як здавалось, цей погляд притягнув молодого прохожого. Довгенько він не відходив від афіші, та й я мов тень не відступав від нього. Слідкуючи за тією постаттю, я дійшов до Міщанського братства і тільки, коли він увійшов у двері тієї святині, я зупинився, бо смертникам у білий день ходу туди не було. Я здогадався, що це один із когорта артистів Гуцульського театру» [3, с. 17–18].

Життя театралів було злиденним і мобільним. Їхні лави поповнювали вихідці з різних місцевостей тощо. Це сприяло виробленню своєрідного життєвого стилю, яскраво описаного в оповіданнях безпосередньої учасниці руху акторки Г. Мневської (літературне псевдо – Галина Орлівна) та її чоловіка Кліма Поліщука уже в 1920–1921 рр. Однак, життя театральної «циганерії» мандрівних театрів з кінця XIX – початку XX століть, яскраво описане в літературі і в минулому акторів О. Шпитка і М. Яцкова, не надто змінилося. Традиції театральної богеми в Галичині на той час уже були давні – мандрівні театри, гастролі корифеїв, перший професійний театр «Руської бесіди», перший стаціонарний театр ТТВ в Тернополі тощо. Колоритним зображенням театральної богеми є оповідання Ганни Орлівни «Сальвіні», написане 1921 р. в Тернополі [6, с. 11–17].

Інтриги, пияцтво, романи... – ці неодмінні атрибути довоєнної театральної богеми провінційних (головно пересувних) театрів, що парадоксально поєднувалося зі злиденністю, не були властиві «Тернопільським театральним вечорам». Можливо тому, що на чолі стояв геніальний реформатор Лесь Курбас, а значну основу акторського збору становили актори «Руської бесіди» зі школою такого професіонала як Йосип Стадник. Сам Курбас, як видно вже з вищого опису, так і до кінця життя був за індивідуальним стилем радше денді (на відміну, від простого в побуті його друга М. Куліша), не схильним до розгульності: «Зовні Курбас – денді, чепурун за останньою модою <...> Куліш був не від того, щоб перехилити чарку оковитої – найвульгарнішої горілки, хоч би й самогону – під огірок та цибулину. Курбас торкався лише білого сухого вина і закусовав виключно мигдалем, підсмаженим у солі. Курбас зачитувався сучасною, найновішою літературою – німецькою, французькою, англійською, іспанською» [10, с. 73]. Ось опис його фото 1917–1918 рр.: «Був то портрет (фото) джентльмена безперечно наймолодшого віку в цьому ряді шанованих мною осіб, і на вроду – гарного, ще й файно зодягнутого: елегантний піджак під викотом модної сорочки “апаш”, широкий “англійський” пояс із кишеньками-гаманцями і фетровий капелюх, молодецьки збитий на потилицю. Справжнісінький “європесць”!» [10, с. 283]. Головну увагу і вимогу до акторів він покладав на саморозвиток, а сам театр повести шляхом професіоналізму. Подібні засади, і в

театрі і в особистому стилі сповідував старший колега Курбаса Йосип Стадник. Саме ці риси відзначають мемуаристи Й. Гірняк і С. Моргенштерн. «Невисокий панок у циліндрі, елегантному плащі та жовтих рукавичках, мов стріла пробігав то сюди то туди, кидаючи короткі завваги та накази. Вантажні вози один за одним підвозили із залізничної станції нові театральні скарби. Люди дедалі жвавіше метушились біля возів із декораціями» [3, с. 25–26}. Отже, театр «Руської бесіди» часів режисерського керування Й. Стадника ще чекає своєї, вочевидь вищої, оцінки, що відзначали навіть неукраїнці: «Найбільшим у ці шкільні роки я завдячую одній українській мандрівній трупі. Ця трупа грала все: народні п'єси, драми, комедії, фарси, оперети і – справді – опери! <...>. Прізвище директора було Стадник. Його дружина, Стадникова, теж була доброю акторкою. Вони обоє грали лише в серйозних драмах, наприклад, у творах Ібсена. Багато інших членів цього театру теж були подружніми парами. <...> Наскільки я пригадую, цей український театр приїжджав не кожного року. Але коли їх не було, їх мені бракувало. У цьому театрі я вперше почув оперу. Й хіба це не милість долі, яка розпорядилася так, що цією першою оперою був шедевр, який на все життя залишився одним з моїх найулюбленіших: «Казки Гофмана» Жака Оффенбаха?

До постійного репертуару цього театру належав «Фауст» Гуно, «Травіата» і – хоч вірте, хоч ні – «Мадам Баттерфляй», незадовго після прем'єри десь на Заході. <...> Котрийсь український театр у Києві чи Львові необхідно назвати іменем Стадника. Бо його театр був по-справжньому український...» [5 а, с. 371–373].

Самостійники – «мазепинці»

Усіх свідомих українців окупаційна російська влада називала «мазепинцями», та у вужчому значенні так із межі XIX–XX ст. називали самостійників, тих активістів, котрі домагалися політичної незалежності України. На початку Великої війни вони чи не єдині висловлювали ідею здобуття політичної самостійності через поразку російської імперії та союз із її ворогами – т.зв. центральними державами.

Припускаємо, що в Тернополі принаймні з 1900-х років існувало самостійницьке середовище. Спершу галицькі самостійники гуртувалися навколо часопису «Молода Україна», і тоді ключовою особою молодих прихильників політичної незалежності України був студент медицини Олекса Грабовський (згодом відомий лікар, його вілла збереглась у Тернополі на вул. І. Франка). Дещо молодші самостійники ще до початку війни почали їздити на Велику Україну і там налагоджувати зв'язки з патріотами Наддніпрянщини. Таким був молодий вчитель і літератор, випускник Тернопільської української гімназії Микола Венгжин (Угрин-Безгриний). Ще одним представником цього напрямку можна назвати молодого викладача цієї ж гімназії і талановитого письменника-сатирика Артима Хомика. Той літом 1914 р. поїхав на підросійську Україну, але через початок війни був заарештований, потім його відпустили без права виїзду. Працюючи у лісництві з Микитою Шаповалом, А. Хомик провадив літературну та національну працю. Зокрема, співпрацював із видавництвом Братства самостійників «Вернигора», де видав шкільний підручник «Коротка географія України» [4].

Напередодні Великої війни у самостійницькому середовищі стрілецького студентського гуртка Івана Чмоли проявив себе тернополянин Омелян Кучерішка, редактор самвидавного часопису «Відгуки». Орган пропагував військовий шлях визволення України і практичне приготування до цього. Фактично це молодше покоління самостійників, яких опоненти обзивали «люшнівцями» (від «люшня» – дишель від воза. – прим. В. О.). Показово, що «мілітаристи» видавали у 1913 р. й односторонній орган «Люшня». Показова суперечка зі старшим поколінням: «...старший пан скривився і сказав до п. Басараба: “Але ж дорогий інженере, з мотикою на сонце?”, що видалося нам дуже смішне, а студент Омелян не дав відповіді п. Басарабові, лише гукнув: “Культурники хочуть гопаком здобути

Україну!» Тоді старший пан дуже роззлостився і теж крикнув: «А ви люшнівці, далеко заїдете з люшнею»» [7, с. 167].

Одна з перших (фактично друга після Києва) маніфестація самостійницького Українського військового клубу імені П. Полуботка відбулася саме в Тернополі. Збереглися фотосвідчення цих подій [2].

«Ліви» та інші

Ще один відверто альтернативний соціальний і радикально опозиційний рух, що його видатний історик і його колишній учасник Роман Роздольський назвав «ліво-соціалістичним», оформився на основі організації т.зв. Драгоманівки (або Драгоманівок) – мережі самоосвітніх гуртків молоді майже всіх гімназії та вчительські семінарії Східної Галичини напередодні та на початку Великої війни [9, с. 77].

Імперіалістична війна, як її називали радикали, й стала подразником, що призвів до ще більш суттєвої радикалізації «драгоманівців». Попередня організація завмерла (чимало її активістів були взяті до війська, або самі вступили добровольцями в легіон УСС), і відтак на її основі трансформувалася в нову напівлегальну організацію. Спершу це була відновлена у 1916 році Драгоманівка з численними філіями у Львові, Стрию, Дрогобичі, Самборі, Тернополі та Перемишлі. Намагаючись балансувати між соціальним і національним, стикнувшись із більшовицьким викликом «драгоманівці» підтримали український визвольний рух, визнаючи УЦР. Зрештою утворили нову організацію «Інтернаціональна революційна соціал-демократія» (ІРСД) або «Інтернаціональна революційна соціал-демократична молодь» (ІРСДМ) [9, с. 81–83].

Чому я згадую про цю організацію і рух, хоч відомостей – власне мемуарних – про неї і обмаль. Можливо, тому що люди цього середовища або поглядів, стали важливими в інтелектуальному просторі України, однак про них не залишилося достатньо відомостей, цікавих із соціокультурного погляду.

Таким чином, з усього спектру відомих альтернативних життєвих стилів (субкультур) у часи Великої війни у мемуарно-художній літературі вдалося знайти більш детальні характеристики богемного та батярського стилів у контексті воєнного лихоліття. Вдалося конкретизувати деякі соціокультурні особливості і виявити важливі речі щодо генези цих стилів (наприклад, більш рання українізація батярства). Самі події війни і революції та визвольних змагань, котрі почалися наприкінці війни, значно змінили існуючі альтернативні стилі і всю соціокультурну ситуацію.

Список використаних джерел

1. Антоненко-Давидович Б. Блакитна Галилея (фрагменти минулого) // Землею українською: літ. репортаж. Київ: Маса, 1930. С. 113–127.
2. Брикович І. В окупованім Тернополі // Діло, № 212, 26.09.1937, с. 4.
3. Гірняк Й. Спомини / Упор. Б. Бойчук. Нью-Йорк, 1982.
4. Дроздовська Олесья. Артим Хомик (1878–1921): етапи життя і журналістської діяльності // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства, 2020. Вип. 10(28). С. 329–349.
5. Купчинський Р. Скоропад: поема. Нью Йорк: Червона Калина, 1965.
- 5а. Моргенштерн С. В інші часи: юні літа у Східній Галичині / Пер. Галина Петросаняк. Чернівці, 2019.
6. Орлівна Г. Сальвіні // Орлівна, Г. Шляхом чуття: новелі. Львів-Київ, 1921.
7. Пеленська І. Дмитро Басараб // Незабутня Ольга Басараб: вибране. Вініпег, 1976. С. 165–171.
8. Пришвин М. М. Дневники. 1914–1917. СПб., 2007.
9. Роздольський, Р. (1998). До історії українського ліво-соціалістичного руху в Галичині (Підчасвоєнні «Драгоманівки» 1916–18 рр.). Діялог, Торонто. Ч. 10, 1984. С. 77–83.
10. Смолич Ю. Твори: У 8 т. Т. 7: Розповіді про неспокій. К.: Дніпро, 1986.
11. Тис Ю. Симфонія землі. Буенос Айрес, 1951.
12. Тірі Август. Плілігрими Великої війни. Одісея бельгійського бронедивізіону в 1915–1918 роках. К.: Темпора, 2010.

13. Korczak Janusz. Momenty wychowawcze // Електронна бібліотека Wolne Lektury. URL: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/korczak-momenty-wychowawcze.html#footnote-idp34518928>
14. Reed John. The War in Eastern Europe / Pictured by Boardman Robinson. New York: Scribner, 1916. 336 p.
15. Schramm, Wilhelm von. Ostwärts von Tarnopol: Roman. Berlin, 1939.

Олена СПОЛЬСЬКА

докторка філософії, доцентка кафедри театрального мистецтва Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

РОЗВИТОК ФОРТЕПІАННОГО МИСТЕЦТВА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ ВПРОДОВЖ 1914–1918 РР.

Перша світова війна створила серйозні виклики для суспільства, але водночас стала каталізатором для розвитку національної ідентичності та культурних рухів. Падіння імперій дало можливість для українського національного відродження. Музичні та культурні діячі почали активно шукати нові форми самовираження, що відобразилося у їхній творчості. У цей час активно почали створюватися нові музичні інституції, школи та товариства, що сприяли популяризації української музики. Виникнення таких товариств, як «Товариства друзів (за іншим перекладом – приятелів) музики» у Тернополі, забезпечило платформу для спілкування та обміну ідеями серед митців, а також для організації концертів та музичних заходів. Це стало важливим чинником розвитку фортепіанного мистецтва, яке стало доступнішим для ширшої аудиторії [2].

В Україні почали з'являтися нові музичні заклади, що сприяло формуванню професійного середовища для фортепіаністів. Серед визначних діячів цього періоду варто відзначити В. Вшелячинського, який став основною фігурою фортепіанного мистецтва на Тернопільщині. Він не лише навчав молодь, а й активно популяризував українську музику, поєднуючи її з класичними традиціями. Завдяки його зусиллям, багато учнів стали відомими виконавцями, що внесли свій внесок у розвиток музичного мистецтва в регіоні. Автор народився в 1847 р. в Копичинцях і навчався в музичній школі в Львові, де сформував свої основні музичні навички.

Після завершення навчання В. Вшелячинський розпочав викладацьку діяльність у Тернопільській музичній школі, де його учнями були талановиті музиканти, серед яких особливо виділявся Денис Січинський. В. Вшелячинський не лише викладав гру на фортепіано, але й активно сприяв розвитку музичної освіти в регіоні, ставши членом товариства «Приятелів музики» [2].

Однією з ключових рис діяльності В. Вшелячинського було його вміння формувати виконавські традиції. Він не лише передавав технічні навички своїм учням, але й впливав на їх творчий розвиток. Наприклад, його вплив на Д. Січинського виявився у формуванні унікального стилю композиторського письма, що підкреслює важливість В. Вшелячинського як наставника.

Наукові дослідження, присвячені В. Вшелячинському, підкреслюють його значення в контексті музичної культури Західної України, а також аналізують його внесок у розвиток фортепіанного виконавства. Зокрема, роботи сучасних музикознавців досліджують його педагогічний підхід і вплив на формування музичного життя Тернополя в зазначений період.

Культурне середовище, яке формувалося в цей період, спонукало молодих музикантів і композиторів, таких як Д. Січинський, активно досліджувати і втілювати нові ідеї у своїй творчості, а також розвивати професійну освіту у галузі музики. Він не лише викладав, але й був активним учасником музичного життя Тернополя, організовуючи концерти та виставки, які популяризували класичну музику. Його студенти часто виступали на сценах міст Західної

України, продовжуючи його традиції. Д. Січинський відомий своїми обробками українських народних пісень, а також творами для фортепіано, які поєднували елементи української музики з європейськими традиціями. Його роботи стали важливими для розвитку національної ідентичності в музиці, особливо в часи, коли українська культура зазнавала тиску з боку імперських урядів. Значний вклад Д. Січинського у фортепіанне мистецтво Тернопільщини підкреслює його роль як педагога, який формував нове покоління виконавців і композиторів, що згодом стали важливими постатями в українській музиці.

Отже, розвиток фортепіанного мистецтва на Тернопільщині упродовж 1914–1918 рр. демонстрував поступ музичної культури у складних соціальних мовах. Завдяки зусиллям талановитих викладачів і музикантів, цей період залишив значний слід у музичній культурі регіону, відкриваючи нові горизонти для майбутніх поколінь. Музичне життя Тернопільщини цього часу стало основою для подальшого розвитку українського фортепіанного мистецтва.

Список використаних джерел

1. Спольська О. В. Становлення і розвиток фортепіанного мистецтва Тернопільщини у вимірах регіональної культури. URI: <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/4914>
2. Спольська О. В. Роль В. Вшелячинського та його вихованців у становленні фортепіанного виконавства в Тернополі // Мистецтвознавчі записки: збірник наукових праць. 2022. Вип. 41. С. 141–145.

Олеся ДУНАС

*здобувачка вищої освіти другого рівня історичного
факультету Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

ЛЕСЬ КУРБАС І «ТЕРНОПІЛЬСЬКІ ТЕАТРАЛЬНІ ВЕЧОРИ»: КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ МІСТА В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ

Леся Курбас – ключова постать в українській історії ХХ ст., його внесок у розвиток театрального мистецтва в Україні неможливо переоцінити. Новаторські підходи до режисури та акторської гри надихали не тільки його ровесників, а й сучасну молодь. Так, із 1999 р. у Тернополі відбувається фестиваль, присвячений Л. Курбасові – «Тернопільські театральні вечори. Дебют», який став майданчиком для впровадження нових ідей та експериментів у вітчизняному театральному та кінематографічному житті.

Історія створення та діяльності першого стаціонарного театру в Тернополі, на честь якого пізніше назвали фестиваль, переплітається у часі з великими суспільно-політичними змінами: Першою світовою війною, визвольними змаганнями українців за незалежність, культурним ренесансом 1920-х рр.

Сьогодні, як і понад 100 років тому, коли на українських землях точилася Велика війна, мистецтво стає тим рушієм, що допомагає підтримати суспільство у важкі часи. Діяльність Л. Курбаса в окупованому російськими військами Тернополі – наочний приклад того, що культура – невід’ємна частина боротьби за свою ідентичність.

Л. Курбас – фундатор українського авангардного театру, першопроходець вітчизняного кінематографу, педагог, публіцист та перекладач, народився 1887 р. у місті Самбір (на сьогодні – Львівська область – примітка авторині) під час гастролей мандрівного театру «Руська бесіда», акторами якого були його батько і мати – Степан та Ванда Яновичі (сценічний псевдонім). Народившись під час гастролей, все своє життя Олександр Степанович віддав театру та пошуку нових методів і форм сценічного вираження.

Здобувши освіту спершу в Тернопільській гімназії, а згодом в університетах Відня та Львова, Олександр Курбас почав акторську діяльність, хоч його батьки і були проти. Знаючи у яких злиднях та постійних переїздах проходило життя

мандрівного актора, батьки вмовляли сина стати викладачем, що гарантувало б йому стабільність. Однак син твердо вирішив піти стопами своїх батьків.

Спершу О. Курбас працював у «Гуцульському театрі», що розташовувався в с.Красноїлля на Івано-Франківщині, де й здобув собі творчий псевдонім – «Леесь», так було милозвучніше і так часто називала його мама. Керівником театру був Гнат Хоткевич – знаний фольклорист та громадський діяч, який надихнув майбутнього режисера на популяризацію саме народних українських творів. Однак «Гуцульський театр» не виправдовував амбіцій Л. Курбаса, він завжди прагнув до більшого і нарешті удача посміхнулася йому, його запросили працювати у Львові у театрі «Руська бесіда», з яким багато років гастролювали батьки актора.

Виразні риси обличчя Леся Степановича, його яскрава міміка, приємний голос і акторська майстерність миттєво викликали позитивні відгуки у глядачів і критиків. У львівських газетах того часу рецензенти зазначали, що молодий Л. Курбас, хоча й був недосвідченим, зміг повною мірою відобразити глибину своїх персонажів. Однак у 1913 р., після звільнення його творчого наставника і директора «Руської бесіди», в театрі розпочалася мистецька і фінансова криза, яка підштовхнула багатьох акторів залишити трупу і шукати інші джерела доходу. Л. Курбас покинув львівську «Бесіду» і разом із декількома колегами вирушив до рідного Старого Скалату, де мешкали його дід, мати та сестра.

Саме у родинному гнізді, селі Старий Скалат, що на Тернопільщині, майбутнього режисера застала звістка про початок Першої світової війни. Завдяки перебуванню у віддаленому селі, акторів не мобілізували до австрійської армії. 1 вересня 1914 р. помер дід Пилип, який 48 років прослужив у парафії села, у маєтку якого проживала вся сім'я. Новий парох вороже ставився до родини свого попередника і вигнав їх до найменшої кімнати будинку, де навіть не вміщалися усі книги актора. Ця суттєва зміна кардинально перевернула життя сім'ї Курбасів: Леесь, мама Ванда та сестра Надія змушені були переїхати до містечка Скалат і винаймати там маленьку кімнату на останні кошти. У Скалаті у сестри Надії почався сильний надричний кашель, туберкульоз. На жаль, медицина тоді була не надто розвинена і лікарі не знали як правильно лікувати цю хворобу. 22 серпня 1915 р. Надія помирає. Тепер Леесь – єдиний син. Невимовний розпач матері Ванди, яка поховала вже третю свою дитину, спонукає майбутнього режисера змінити обстановку, вони переїжджають до Тернополя.

Найняв Л.Курбас у Тернополі простору кімнату в будинку № 25 на вулиці Івана Франка (зберігся і досі – примітка авторині), перевіз усю «мізерію» зі Скалата, рсійсько-австрійський фронт стабілізувався на Стрипі. І в Тернополі до командантської години працювали кінотеатри, життя тривало [1, с. 85].

Яким був Тернопіль у 1915 р.? Тернопіль був окупований російськими військами, а на території всієї Західної України розгорнувся театр бойових дій. До 1914 р. він був розвиненим містом, повітовим і старостинським центром, освітнім і торговельним осередком з різнобарвним етнічним складом і великою єврейською громадою. Ось так згадував про Тернопіль 1915 р. американський журналіст Джон Рід. «Ми були вражені містом. У Тернополі було повно війська – полки, що поверталися з позицій на відпочинок, які відправлялись на фронт, свіже поповнення, яке прибувало з росії в військовій формі ще не пошарпаній у битвах» [3]. Окупація Тернополя характеризувалася грабежами магазинів, солдатськими пиятиками, закриттям усіх українських установ, та створенням військової адміністрації. Проте, задля розваги військового контингенту, театр в місті не закрили. Ось в яке місто переїхав Л. Курбас із мамою в вересні 1915 р. Місто, абсолютно не схоже на те, яким було у його гімназійні роки.

Створення театру для Леся було не лише способом самовираження, а й способом забезпечити себе та свою матір. Тому вже наприкінці вересня 1915 р. він заснував театр під назвою «Тернопільські театральні вечори». Знаково, що спочатку Олександр Степанович пропонував назвати його «Українські театральні

вечори», але військова адміністрація не дозволила цього. «Тернопільські театральні вечори» вважають першим професійним театром у місті. Частина акторів, яка на той час перебувала в окупованому російською армією Тернополі та Борщеві, стала основою у формуванні нової трупи Л. Курбасом. До колективу увійшли професійні актори Микола Бенцаль, Теодозія Бенцалева, Філомена Лопатинська, Ганна Юрчакова, а також аматори Януарій Бортник, Володимир Калинин, Теофіль Демчук, Ольга Волинець та ін.

Не збереглося точних відомостей про те, як саме Л. Курбас домовлявся з тодішньою владою щодо відкриття театру, але складні часи вимагали рішучих кроків. Спочатку театральні колективи репетирували на приватних квартирах або в тернопільських кінотеатрах, коли траплялася така можливість. Проте таке становище не могло тривати довго. Коли виникло питання про пошук приміщення для театру, вибір впав на будівлю Міщанського братства, зведену цим товариством у 1903 р. Її головною перевагою було те, що там розташовувався великий і просторий зал зі сценою, що якраз і було необхідно театралам. Тернопіль з архітектурою того часу виявився справжнім скарбом для культурних діячів, адже місто мало чимало великих будівель, що могли мати у собі сцену та величезні приміщення для мистецьких заходів різного рівня.

Звичайно, що Міщанський будинок був обраний не випадково, адже до тимчасової ліквідації «Руської бесіди» там часто влаштовували різні покази та концерти. Будівля першого театального будинку, в якому виступала колишня трупа, мала дві іпостасі: вдень там займалися гімназисти, або влаштовували спортивні вправи, а вночі вирувало світське життя. Будинок відвідували чи не всі городяни та вершки суспільства, щоб подивитися на спектаклі відомих мандрівних театрів та співаків. Це місце можна вважати одним із центрів культурного життя тодішнього Тернополя.

Для прем'єрного показу у новоствореному театрі Л. Курбас обрав п'єсу «Наталка Полтавка» І. Котляревського. Ця п'єса багато означала для режисера, оскільки ідея створити стаціонарний театр у Тернополі йому прийшла саме тоді, коли він побачив на одній із вулиць міста афішу із нею. Після розподілу ролей почалася багатоденна праця всього творчого колективу над «Наталкою Полтавкою». Л. Курбас не поспішав із прем'єрою вистави, він готував її як справжній професіонал. робота проводилася на сценах міських кінотеатрів. Організований з молоді симфонічний оркестр активно готувався до прем'єри під керівництвом Й. Бамволі [2, с. 19]. На таку визначну подію запросили навіть вищих військових начальників із канцелярії Тернопільського генерал-губернатора та з повітового управління. Звісно, це Л. Курбас зробив не випадково, бо хотів утвердити подальшу діяльність свого театру. Про відкриття «Тернопільських театральних вечорів» знало все місто.

Прем'єра «Наталки Полтавки» відбулася на сцені театру «Свितязь» 18 жовтня 1915 р. Л. Курбас зіграв виборного Макогоненка, возного – С. Зубрицький Наталку – М. Косак-Чернявська. Вистава пройшла успішно і отримала схвальні відгуки глядачів. Варто зазначити, що на той час в окупованому Тернополі не було періодики, яка б висвітлювала рецензії на постановки Л. Курбаса, тому більшість інформації про цей період діяльності митця ми можемо черпати зі спогадів його учнів та його власних.

Наступною виставою стала «Ой, не ходи Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького. Слід звернути увагу на обраний режисером репертуар: очевидно, Лесь Степанович обирав народні комічні вистави для зацікавлення публіки і покращення фінансового становища акторів трупи, до того ж, всі народні твори були написані українською мовою. З цією ж метою режисер ставив одноактові водевілі, які показували перед кінопрем'єрами у тернопільських кінотеатрах.

Над прем'єрою «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» Л. Курбас (режисер) працював разом з М. Бенцалем (балетмейстер). Лесь Степанович блискуче зіграв роль парубка Хоми, «показав на сцені підлість, жорстокість, себелюбство і лицемірство персонажа». Ролі Марусі і Гриця виконували М. Коссак-Чернявська і М. Бенцаль, а Калинівна грала Дарину, Т. Бенцалева – Вустю. Щиру симпатію у глядачів викликали «сценічні дуети» Л. Курбаса і М. Бенцалю – Дранко і Кукса з вистави «Пошились в дурні» та Скорик і Стецько у «Сватанні на Гончарівці» [4].

Л. Курбас упродовж піврічної праці як директор і режисер «Тернопільських театральних вечорів» поставив «Наталку Полтавку», «Циганку Азу» М.Старицького, М.Кропивницького, «Хмари» О.Суходольського, Л.Манька, «Шибеник» А.Коцебу та інших [4].

У «Тернопільських театральних вечорах» майже щодня були аншлаги. 4–6 разів на тиждень театр давав вистави, що, звісно, сприяло популярності і прибуткам. Згідно з вимогами воєнного часу, керівництво театру щоразу було змушене отримувати дозвіл на виступи, оскільки вистави, зазвичай, закінчувалися після початку комендантської години. Квитки на виставу вважалися своєрідними перепустками для громадян, які поверталися додому.

Є інформація про те, що Л. Курбас і його труп активно контактували з українськими солдатами, мобілізованими до російської армії, намагаючись допомогти їм не забути своє коріння. Актори театру також намагалися якомога більше підтримувати полонених українських січових стрільців, які були в тернопільській в'язниці. Це свідчило про те, що члени театру прагнули не лише займатися мистецтвом та заробляти на життя, а й виконувати соціально значущі дії: підтримувати своїх співвітчизників, навчати студентів і популяризувати українську культуру.

Очевидно, що простору для творчості Л. Курбаса як новатора у прифронтовому Тернополі не було. Він не міг ставити п'єси світових класиків, адже такий контент був явно не для солдатів, що прагнули насиченого життя під час ротації. Проте «Тернопільські театральні вечори» стали добрим способом практики та відточування власної акторської та педагогічної майстерності. Про працю Л. Курбаса в «Тернопільських театральних вечорах» писав у спогадах актор цієї ж трупи Теофіль Демчук: «...Особливо піклувався Курбас про «молодий нарибок», багато працював з окремими товаришами не тільки над ролями, а й над їхньою загальною культурою, надихаючи своєю невсипущою працею увесь колектив. Тому-то під Новий рік ми зложили йому новорічне побажання, заспівали щедрівку «Ходив, походив місяць по небу» (з п'єси «Ой, не ходи, Грицю...») і подарували срібного годинника. Курбас був дуже зворушений і гаряче дякував нам» [1, с. 87].

Упродовж вересня 1915 – серпня 1916 рр. за участі та режисури Л. Курбаса на тернопільській сцені поставлено 79 вистав, кожна з яких він ретельно прописував та індивідуально займався із акторами, якщо була така потреба. У 1916 р. Л. Курбас отримав запрошення від М. Садовського – видатного українського театального діяча, метра і поїхав до Києва, чого завжди прагнув. На посаді директора надалі перебував близький друг та учень режисера – М.Бенцаль. У липні 1917 р. російські війська покинули Тернопіль, а в серпні він вже перебував під німецькою владою. «Тернопільські театральні вечори» у первісному їхньому вигляді припинили існування. Покидаючи місто, російські війська використали тактику «спаленої землі» і при відході понищили прекрасний Тернопіль.

Після завершення Першої світової війни в 1918 р. театр знову розпочав свою діяльність. Однак уже з 1919 р. він отримав нову назву – «Новий Львівський театр». Зміни торкнулися не тільки назви, а й акторського складу та колективу. Молоді артисти перенесли свої традиції та творче бачення з Поділля до Кам'янець-Подільського. Колишні актори «Тернопільських театральних вечорів»

об'єдналися й спільними зусиллями заснували в Києві драматичний театр імені І.Франка. В результаті, перший професійний театр в Тернополі припинив своє існування, хоча для багатьох культурних діячів він став важливою школою для подальшої творчої діяльності, таких, як-от: М. Крушельницького, Я.Бортника, В.Калина, Ф. Лопатинського.

«Тернопільські театральні вечори» були важливим елементом культурного життя міста в умовах окупації. Їх діяльність сприяла збереженню національної ідентичності, підвищенню морального духу населення та розвитку театрального мистецтва. Культурні ініціативи в цей складний час показали, що театр може бути не лише формою мистецтва, а й потужним інструментом опору та самовираження. Саме завдяки невтомній діяльності Л. Курбаса у окупованому Тернополі творча молодь мала хоча б мізерну спробу на самовираження. Під час тернопільського періоду діяльності Л. Курбас заклав початки своєї педагогічної практики. Саме актори, які розпочинали творчу кар'єру разом із Лесем Степановичем у Тернополі стали основою його «Молодого театру», а згодом і «Березолію» у Києві та Харкові.

Творчість Л. Курбаса, його життя та смерть увіковічили на Тернопільщині: у садибі його діда Пилипа у 1987 р. утворено музей-садибу пам'яті великого режисера. Наразі існує ще чимало невідомих або ж спірних фактів, що стосуються тернопільського періоду творчості Л. Курбаса. Сподіваємося, українська сторона незабаром зможе отримати доступ до російських архівів, що дозволить по-новому розглянути діяльність Леся Степановича – одного із найвеличніших реформаторів українського та світового театру.

Список використаних джерел

1. Життя і творчість Леся Курбаса / упоряд., наук. ред. Богдан Козак. Львів: Літопис, 2012. 656 с.
2. Ороновська Л. Д. «Наталка Полтавка» на сцені «Тернопільських театральних вечорів» у постановці Леся Курбаса // Збірник праць ТО НТШ. Т.: Рада, 2008. Том 4: Видатні постаті в українській культурі і науці. С. 18–23.
3. Події Першої Світової війни на Тернопільщині. Тернопільщина: регіональний інформаційний портал. URL: <https://irp.te.ua/2009-09-27-18-43-21/>
4. «Тернопільські театральні вечори». URL: <https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/>
5. Чарнецький А. Тернопільські театральні вечори в рр. 1915–1917. Збруч: інтернет-газета. URL: <https://zbruc.eu/node/87490>

Наталія КОВАЛЬОВА

доктор історичних наук, професор кафедри філософії та українознавства Українського державного університету науки і технологій

ДОСВІД ПЕРЕБУВАННЯ В ОЇНІВ-ГАЛИЧАН У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Велика війна зрушила з місць постійного проживання мільйони українців. Сотні тисяч військових-галичан тривалий час перебували на Наддніпрянській Україні: багато з них були відсутні вдома п'ять-шість років. Вони потрапили на Велику Україну в різний час. Це були військовополонені російської імператорської армії, вояки Легіону УСС та УГА, а також добровольці-симпатисти Директорії УНР. Досвід свого перебування на Наддніпрянщині воїни-галичани описали у численних спогадах, опублікованих на сторінках часописів «Історичний календар-альманах Червоної Калини» (1922–1939 рр.) та «Літопис Червоної Калини» (1929–рр.) [1]. Обидва часописи видавалися у Львові зусиллями кооперативу «Червона Калина», створеного колишніми учасниками національно-визвольної боротьби. Джерелознавчий потенціал цих публікацій, сприйняття воїнами-галичанами перебігу селянської революції та деяких політичних процесів на Наддніпрянщині проаналізовано нами в окремих статтях [2; 3]. Метою цього дослідження є з'ясування сутності й характеру досвіду, який

здобули військові-галичани у роки Першої світової війни за час перебування на Наддніпрянщині.

Детально обставини перебування в російському полоні на території Наддніпрянщини описав Степан Стечишин, чуря одного з австрійських старшин, родом з Тереховлянщини [4]. Він потрапив до російського полону після битви під Перемишлем (1915 р.) і був вивезений на Урал. На Наддніпрянщині перебував трохи більше ніж два роки: з 1916 р., привезений на сільськогосподарські роботи до Пирятинського повіту Полтавської губернії, й до повернення додому після укладення Берестейського миру на початку 1918 р. Перш за все С. Стечишин зауважив зміну ставлення табірної охорони до військовополонених – з поверненням в Україну галичани не відчували важкого ярма неволі: «Ми просто забули, що ми полонені» [4, с. 17–18]. Галичанин тісно спілкувався з місцевими селянами, зокрема, вчив господарювати мешканців хутору, вів з ними просвітницькі бесіди («що ми Українці і що вони такі самі Українці, як і ми»). Знайомство з проукраїнськи налаштованими родичами цих селян – вчителями, гімназистками – відкрило можливості для полонених галичан читати українські книги й обговорювати українські справи, апелюючи до козацького минулого краю. Посада візника земської пошти сприяла розширенню кола спілкування – полонений галичанин об'їздив весь Пирятинський повіт і заприятелював з багатьма національно-свідомими діячами. Після Лютневої революції 1917 р. галичанин відкрито долучився до українського руху [4, с. 18–20].

Найпам'ятнішою подією перебування С. Стечишина на Полтавщині стало його знайомство з видавцем часопису «Рада» Євгеном Чикаленком і його родиною, які мешкали в Кононівці. Спілкування з відомим українським діячем справило «якнайкраще враження» на галичанина і той підтримував стосунки з Чикаленками й після звільнення з полону: перед від'їздом додому відвідав їх у Києві, а в серпні 1918 р. – у Кононівці. Туди приїхав у відпустку, щоб забрати зібрану під час полону бібліотеку. Галичанин листувався з Є. Чикаленком і після завершення війни [4, с. 20–21]. У Києві, перед поверненням з полону додому, С. Стечишин відвідав знакові для українців місця: Центральну Раду, Софійський собор, Михайлівський монастир. Від імені полонених галичан С. Стечишин висловив щире захоплення і гордість, що «ми маємо вже нашу власну державу» [4, с. 21].

Учасником українського просвітницького руху, ініційованого полоненими галичанами, був і підстаршина УСС Михайло Дуда [5]. З квітня 1916 р. він працював на хуторі Водяному поблизу Луганська у господарстві заможного селянина Сороки. Той воював на фронті, а господарювати його дружині допомагали двоє військовополонених. Автор спогадів описав, як він привчав місцевих селян читати українські книги, привезені з міської бібліотеки. Українську пропаганду на Луганщині вів за допомогою віршів Т. Шевченка і С. Руданського [5, с. 151]. На хуторі галичанин прожив щонайменше рік.

Не таким тривалим у часі було перебування на Катеринославщині поручника УСС Володимира Струця [6]. Він потрапив до російського полону 1 липня 1917 р. у бою під Конюхами, декілька тижнів утримувався у пересильному таборі в Дарниці і втік з потяга, яким відправляли полонених стрільців до Пензи. Оплачувану посаду знайшов від Центральної Ради за допомоги інших втікачів-галичан: направлення до Катеринославського губернського продовольчого комітету на роботу у селах Верхньодніпровського повіту. Під час подорожі на теплоході з Києва до Катеринослава поручник подивився на Дніпро і його береги очима Т. Шевченка: був зачарований Дніпром, скелями, плавнями, відчув красоту міст на берегах Дніпра, побачив могилу Шевченка у Каневі [6, № 3, с. 17]. На Катеринославщині прослужив щонайменше чотири місяці і повернувся до Галичини. Автор описував досвід виживання, насамперед фізичного, під

зміненім прізвищем у російськомовному середовищі (себе презентував як офіцера, австрійського військовополоненого) [6, № 4, с. 9].

Отже, багато військовополонених-галичан стали свідками, а то й активними учасниками творення Центральною Радою української державності на Наддніпрянщині, або знайшли притулок завдяки її допомозі.

Романтично-піднесене враження від своєї місії в Наддніпрянщині в 1918 р. – вигнання більшовиків і підтримку національної державності після Берестейського миру (спершу в особі Центральної Ради, а далі – Гетьманату) – залишили вояки Легіону УСС. Зокрема, підхорунжий Мирон Заклинський, лікар Володимир Щуровський, сотник Михайло Горбовий у своїх спогадах описали культурно-просвітницьку роботу серед селян, підтримку селян у протистоянні з поміщиками на Запоріжжі й Херсонщині влітку 1918 р.

Січові стрільці, уродженці Заходу України, вперше побачили степові краєвиди Херсонщини і велич Дніпра. Екзотичну природу Наддніпрянщини вони сприймали крізь поезію Т. Шевченка та героїчне минуле Запорізької Січі. Під час перебування в Одесі і Херсоні стрільці прагнули побачити Чорне море, здійснювали «паломництво» до Дніпра і місцевих осередків Просвіти [7, с. 24–27]. Портрети українських діячів (М. Коцюбинського, І. Франка, Б. Грінченка) у приміщенні херсонської Просвіти забезпечили військовим-галичанам відчуття перебування вдома, в Галичині, а також єдності української культури [7, с. 27]. Багато з цих військових належали до першого складу Легіону УСС («стара вояна») – воювали з осені 1914 р.

Вояки УСС переосмислили стереотип щодо «азіатського» образу підросійської України, поширений в Австро-Угорській імперії. За спогадами сотника Михайла Горбового, стрільці переконалися у невірності думки, що «...за Збручем нічого європейського нема, що там усе примітивне, що там Азія, та й годі». Їм сподобалися залізниця, продукти харчування, історія краю (зокрема, козацькі могили) [8, с. 161]. Той жаль, з яким вояки УСС покидали Україну на початку вересня 1918 р., Левко Лепкий пояснював не лише симпатіями до степового краю, а встановленням тісного духовного зв'язку, який означав початок реалізації програми «об'єднання» однієї нації [9, с. 86]. Однак тоді ця програма не була втілена у життя.

Цінний досвід толерантного ставлення військових австро-угорської армії до селянства Приазов'я схарактеризував командир сотні 24-ого полку угорської дивізії, поручник Дмитро Федорович В. (прізвище не встановлено) [10]. Його сотня розташовувалася у грецькій колонії Керменчик Катеринославської губернії. Військові перебували тут пів року і були задоволені своїм становищем: «...люди добрі, життя гарне» [10, с. 62]. На цій території мешкали представники різних етнічних груп: росіяни, українці, греки, німці. З падінням Австро-Угорської імперії і раптовим відступом угорських військ цей військовий підрозділ змушений був самостійно повертатися на Галичину: сотня пройшла шлях до Маріуполя, там повантажилася на потяг і з боєм проривалася через захоплені повстанцями залізничні станції, підбираючи своїх співвітчизників та допомагаючи цивільним. Цю подорож здійснила сотня галичан (сто двадцять людей і один старшина) під синьо-жовтим прапором [10, с. 72–73]. Вони відчували й розуміли специфіку суспільно-політичного життя Наддніпрянщини.

Складний досвід відносин із українськими політичними силами та суспільством Наддніпрянщини здобули галичани, які приєдналися до «київських» Січових Стрільців (далі – СС). Вони становили 3/4 особового складу полку СС, а патріотично налаштовані наддніпрянці – лише четверту частину [11, с. 71]. Цей полк став на захист Центральної Ради й боровся за українську державність у війні, яку розпочала більшовицька росія наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. «Київські» СС були свідками національного відродження України і її захисниками, але винесли з цієї боротьби трагічний досвід –

українські політичні сили були роз'єднані, а більша частина суспільства залишилася байдужою до долі УНР. Зокрема, через агітацію за українську справу у період Гетьманату П. Скоропадського мешканці с. Шкарівка на Київщині (неподалік Білої Церкви) побили хорунжого полку СС Івана Вислоцького. Натомість вони підтримали «моряка-комуніста» [12, с. 16].

Після встановлення Гетьманату П. Скоропадського і роззброєння «київського» полку СС, стрільці розійшлися по всій Україні. Досвід військової служби у Запорізькій бригаді О. Натієва описав сотник Іван Андрух [13]. У 2-у Запорізькому полку зібралось понад 500 стрільців [13, № 5, с. 16]. Стрільці цікавилися перебігом повстання в Звенигородському і Таращанському повітах на Київщині, а деякі навіть вирушили на допомогу повстанцям [13, № 4, с. 8]. Військові-галичани у складі Запорізької бригади служили на території Харківської, Чернігівської губерній і теж дбали про дотримання порядку, законності і захищали селян від свавілля поміщиків та каральних загонів. Боротьбу за самостійну Українську Державу І. Андрух, як і багато інших галичан, пов'язував зі створенням окремого військового формування СС.

Таким формуванням став Корпус СС, заснований восени 1918 р. у Білій Церкві. У його складі галичани під стягами Директорії УНР вели боротьбу до листопада 1919 р., а в індивідуальному порядку і весь наступний рік. Це був дуже трагічний період для українського війська: галичани бачили небажання юнаків Наддніпрянщини збройно захищати свою державність (УНР), багато військових стали жертвами епідемії тифу, а ті, хто вижив, тривалий час страждали від голоду, холоду й поневірянь.

Отже, військові-галичани докладно описали досвід свого перебування на території Наддніпрянщини в 1916–1918 рр.: спершу це були полонені, а далі – учасники боротьби за українську державність. Їхні спогади оповідають про різноманітні аспекти життя й діяльності: побут, громадську і культурно-просвітницьку роботу, військову діяльність. Причини поразки і досвід боротьби українців найкраще, на нашу думку, відрефлексував учасник тих подій, вояк УСС та УГА Юрій Шкрумеляк. У повісті «Чота Крилатих» (1929 р.) він створив переможну версію боротьби за власну державу: українці перемогли, вони – єдині, заможні, успішні, їх підтримує увесь світ [14]. Гасла цієї книги й міркування автора надзвичайно актуальні для сьогодення.

Список використаних джерел

1. Передирій В. Видання «Червоної Калини» (1922–1939): історико-бібліографічне дослідження. Львів : Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, 2004. 357 с.
2. Ковальова Н. Селянська революція на Наддніпрянській Україні (1917–1920 рр.) на сторінках «Літопису Червоної Калини». *Universum Historiae et Archeologiae = The Universe of History and // Універсум історії та археології*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2022. Т. 5 (30). Вип. 1–2. С. 70–80.
3. Kovalova N. Peasant issues on the pages of the yearbook «Historical Calendar-Almanac of the Red Guelder Rose» (1922–1939) // *Український селянин*. 2023. Вип. 30. С. 77–87.
4. Стечишин С. Зі споминів полоненого // *Літопис Червоної Калини*. 1932. № 7–8. С. 17–21.
5. Дуда М. Відгуки на Слобожанщині в 1917 р. // *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1937 рік*. Львів, 1936. С. 151–154.
6. Струць В. Бандит // *Літопис Червоної Калини*. 1933. № 3. С. 17–22; № 4. С. 9–10.
7. Заклинський М. Перший раз на Великій Україні // *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1931 рік*. Львів, 1930. С. 19–29.
8. Гуцули у Визвольній боротьбі: Спогади січового стрільця Михайла Горбового. Вінниця : Держ. картограф. фабр.; Київ : Іст. клуб «Холодний Яр», 2009. 467 с.
9. Лепкий Л. Осінь 1918 р. // *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1927 рік*. Львів : Червона Калина, 1926. С. 85–98.

10. Дмитро В. Осінь 1918 року на Україні. Вирваний листок із воєнних споминів // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1926 рік. Львів ; Київ, 1925. С. 62–82.
11. «Золоті ворота». Історія січових стрільців 1917–1919. Львів : Червона Калина, 1937. 396 с.
12. Вислоцький І. 16 місяців у рядах київських Січових Стрільців (1918–1919) // Літопис Червоної Калини. 1935. № 9. С. 14–18.
13. Андрух І. Січові Стрільці у корпусі ген. Натіїва // Літопис Червоної Калини. 1930. № 4. С. 5–8; № 5. С. 15–17.
14. Шкрумеляк Ю. Чета Крилатих: дивні пригоди з воєнних часів. Львів : Кооперативна накладня «Червоної Калини», 1929. 262 с.

Наталія ЛУБКОВИЧ

кандидатка історичних наук, викладачка суспільних дисциплін

Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола

ЖІНОЧИЙ ДОСВІД В УМОВАХ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Історія багатьох воєн переконливо свідчить, що в умовах збройних конфліктів відбуваються різноманітні катаклізми, руйнується традиційний уклад життя, змінюються життєві цінності, пріоритети, відкриваються нові перспективи та потенційні можливості для окремих соціальних верств, зокрема для жінок у плані їх професійної самореалізації, громадської діяльності, відкритої участі у військових діях, що сприяє розширенню соціальних ролей у традиційно чоловічій сфері.

Участь жінок у сучасній російсько-українській війні змусила по-новому подивитися на роль жінки у захисті Батьківщини. Слід зазначити, що в українській історіографії недостатньо приділено уваги місцю і ролі жінок в історії воєн. Немає глибоких досліджень, які б розкривали реальний внесок жінок у боротьбу за збереження цілісності та незалежності України.

Починаючи з середини 1980-х рр., зростає увага дослідників до проблеми жінок у армії. Не можна не відзначити наукові дослідження участі жінок у війнах дослідниць О. Маланчук-Рибак, Л. Смоляр, М. Байдак, О. Бежук, О. Княгицька, В. Галаган. Є чимало публікацій з теми «Війни ХХ ст. і жіноцтво». Особливу увагу заслуговує невелика за обсягом розвідка про участь жінок у процесах зародження української армії ХХ ст., яку підготував Д. Адаменко. У розвідці автор прослідковує процес створення українських військових формувань та підкреслює участь у них жіноцтва.

Перша світова змінила хід історії. Проте дуже часто цей конфлікт розглядається виключно з чоловічої точки зору. Якщо ж у таких наративах і присутні жінки, то їхня участь описується лише поверхнево. Справа в тім, що Велика війна не була війною лише чоловіків. Чоловіки пішли на фронт, а працювати на заводах, фабриках, у банках та кав'ярнях, у трамваях та на пошті лишилися жінки. Тотальна мобілізація призвела до дефіциту робочих рук. Цю порожнечу неможливо було заповнити тими чоловіками, що не пішли на фронт через вік або інші обставини. Наприклад, у Британії під час Першої світової відсоток жінок, що були задіяні в торгівлі та промисловості, зріс удвічі. І це лише один із жіночих досвідів Першої світової в усьому світі [1].

Щоб вижити в умовах воєнного лихоліття жінки, займалися благодійністю, працювали на полях, збирали врожаї, працювали у військових лазаретах, шпиталях, пересувних потягах або добровольцями Червоного хреста. А ще жінки брали безпосередню участь у військових діях. Чи не єдиними жінками-бійцями були сербки та росіянки, зокрема історики пишуть про «жіночий батальйон смерті» під командуванням Марії Бочкарьової. Жінки самі зголошувалися воювати зі зброєю в руках, до того ж вони мали законне право воювати в російській імперії та Великій Британії, закони ж Австро-Угорщини не передбачали цього права [2].

Першим військовим формуванням, в якому брали участь, жінки-українки, була жіноча чота УСС-П. Підрозділ легіону Українських січових стрільців гідно пройшов крізь роки Першої світової війни. «Нарід такий, як наш, що бореться на всіх полях за право життя, мусить все бути на чатах, бо не знає ні дня, ні години, коли столітній ворог зміриться завдати йому послідній удар», – сказано в першій відозві «Жіночого організаційного комітету» у Львові, що була прийнята в грудні 1912 р. Ця чота налічувала 33 членкині (в основному студенток), які набули статусу українських воячок, що несли службу в різних відділах та перебували на посадах стрільців та санітарного персоналу. Лише троє із них брали безпосередню участь у військових діях та отримали бойові нагороди – Олена Степанів, Софія Галечко та Анна Дмитерко [3].

Вони стали першими жінками у світі, які отримали офіцерські звання на військовій службі. Ці жінки брали участь у боях над Стрипою, у битві під Семиківцями у 1915 р., керувала ними хурунжа Софія Галечко. Згодом вони відзначилися у бою за гору Маківку, за що отримали офіцерські звання. А ще О. Степанів та С. Галечко отримали медаль Хоробрості.

Важливо відзначити Олену Степанів – першу у світі жінку, зараховану на військову службу у званні офіцера; згодом вона стала референтом у державному секретаріаті ЗУНР. Вона ж мати історика Ярослава Дашкевича. Австрійський імператор казав: «Якби у моєму війську були такі жінки, я б не програв цю війну ніколи». Подальша доля жінок склалася трагічно. Олена була в'язнем радянських таборів. Софія Галечко покінчила життя самогубством, Анна Дмитерко змушена була емігрувати. Ці воячки у військових умовах не відчували жодної підтримки ні від суспільства, ні від командування [1].

Жінки-українки також були задіяні у польових кухнях, мобілізаційних комітетах, були розвідницями та зв'язковими. Найвідоміша з них – Ірина Кузь, що відзначилася у боях на горі Маківка, захопивши у полон 5 ворожих солдатів, підпоручика та важливі документи. «Одним із романтичних чудес війни», особливістю українських військових формувань є те, що до їхнього складу входять одягнені в польову уніформу дівчата і виконують військову службу на рівні з чоловіками», – відзначав австрійський журналіст Франц Мольнар у виданні «Neue Freie Presse»! [4].

Належне місце в роки Великої війни слід віддати Українському жіночому комітету у Відні, який допомагав українським пораненим солдатам, яких там зібралося тоді більше 50 тисяч. Тож ці жінки розшукували українських хлопців і записували їх у спеціальні списки, надавали їм матеріальну та моральну допомогу, доставляли їжу, кореспонденцію, запрошували на вечори, влаштовували лікбези [5].

В історії Української революції 1917–1921 рр. великими буквами закарбовано постать хорунжої Ольги Підвисоцької – героїні Української Галицької Армії, яка відзначилася під час польсько-української війни в боях за Городок (недалеко від Львова), а згодом була розстріляна більшовиками. В армії УНР служила лише одна жінка-офіцер-поручик 6-ої Січової Стрілецької дивізії Христина Скачківська-Сушко. Перед початком Першої світової війни дівчина навчалась у Лозаннському університеті у Швейцарії, стала військовою лікаркою, а під час антигетьманського повстання приєдналась до Січових Стрільців. У 1919 р. потрапила в полон до більшовиків, була тяжко поранена. Кошти на її лікування виділив Головний отаман Симона Петлюра, який вважав що це «реалізація обов'язку держави і її влади до одної з кращих дочок її» (...) Христина Сушко єдина жінка-героїня вуличної виставки «1920 р.: на захисті Європи від більшовизму» [6].

Отже, війни супроводжують людство упродовж тисячоліть. Особливого значення вони набули у ХХ ст. У цей періоду війна зазнала найбільш глибоких змін за соціально-політичним змістом, військово-технічним виглядом,

характером зброї, масштабами руйнувань та впливом на життя суспільства, зокрема, жіноцтва. Велика війна стала переломним етапом в історії. У цей період відбулися незворотні зрушення в соціально-економічному, суспільно-політичному та духовно-культурному розвитку держав; змінилось ставлення до цих процесів усіх верств населення, зокрема жінок. З огляду на це актуальним в історії Першої світової є розкриття проблем «жінка та війна», «жінка та армія», оскільки роль жіноцтва у світових і регіональних війнах до цього часу залишаються мало дослідженими.

В умовах Першої світової військова справа перестала бути суто чоловічою. Серед людей, які добровільно йшли на війну, були дівчата і жінки, що отримали професію медичної сестри і санітарки, окремі з них вступали до лав діючої армії та добровольчих формувань. Зокрема, у підрозділах УСС служили 37 українок, які виконували бойові та допоміжні функції. Водночас українські жінки долучалися до добровільної діяльності на користь військовиків і цивільного населення, працюючи в організаціях: «Жіноча громада» «Червоний Хрест», «Комітет помочі вдовам і сиротам, жертвам війни», «Жіночий комітет допомоги раненим жовнірам у Відні». Щоб допомагати людям, від жінок не вимагали обов'язкової участі в допомогових товариствах, а навпаки – заохочували індивідуальні ініціативи, оцінюючи їх за конкретним результатом.

Список використаних джерел

1. Жіночий досвід Першої світової, або галичанки в окопах Східного фронту URL: <https://povaha.org.ua/zhinochyj-dosvid-pershoji-svitovoji-abo-halychanky-v-okopah-shidnoho-frontu/>
2. Яременко К. Історія жінок у Великій війні. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/women-in-war.html>
3. Гук Марія. Жінки України у Першій світовій війні: історіографія URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Huk_Mariia/Zhinky_Ukrainy_u_Pershii_svitovii_viiini_istoriohrafiia/
4. Жінки Європи у Першій світовій війні (1914–1918 р.): конспект лекції Франсуази Тебо URL: <https://uamoderna.com/event/thebaud-lecture-women-wwi-overview>
5. «Жіночі історії війни: вони боролися за українську землю». URL: http://www.oridu.odessa.ua/news/2016/05/06/Jino4i_istorii.pdf
6. Байдак М. С. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.). Рукопис: URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/aref_baidak.pdf

Аліна КОЗАК

здобувачка вищої освіти другого рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

БОРОТБЯ І ВИЖИВАННЯ: ДОСВІД УКРАЇНОК ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Під час Першої світової війни українки зіткнулися з безпрецедентними викликами, що поставили під загрозу їхнє життя, добробут і традиційні соціальні ролі. Війна змінила не лише хід політичних подій, але й зруйнувала звичний уклад життя, змусивши жінок пристосовуватися до нових реалій. В умовах війни у Східній Галичині активізувалась діяльність жінок, вони стали захисницями сім'ї, учасницями громадських організацій та жінками-воїнками. В еталопах думки галицького суспільства переважала патріархальність, чоловік виконував роль захисника та годувальника сім'ї, але настав час, коли жінка взяла на себе ці обов'язки. Мотиви і дії у кожній галичанки були різними, хтось хотів оберігати сім'ю чи допомагати громадськості, а дехто обрав зброю та службу у війську як прояв патріотизму.

Питання присутності жінок на фронті є проблематичним для історіографії, адже відомостей залишилось дуже мало про жінок-воячок, а кількість відомих

становить близько тридцяти. Про жінку українську жінку на фронті писали у іноземній пресі та трохи в місцевій, проте відомості повідомлялися одні й ті самі. Жінки склали конкуренцію чоловікам за сферу впливу, популяризація жінки-воєнки не надто цікавила військові керівництва, проте були випадки військового нагородження жінки-військової, для підняття бойового духу у війську.

Для суспільства жінка завжди була другою після чоловіка і такі принципи залишались панівними під час війни. Приводом піти у військо чи стати медичною сестрою була потреба звільнитись від такого стереотипу, потреба самореалізації та розрив із буденним життям, яке контролювала суспільна думка або бажання помститись за рідних людей, які загинули в наслідок військових дій. Українки взявши участь у військових діях хотіли розголосу про себе, щоб зруйнувати традиційні уявлення про жінку як господиню, проте цього не бажало суспільство, тому ця тема не набула тих масштабів яких заслужила.

Закон Австро-Угорщини забороняв жінкам воювати, хоча в російській імперії такий дозвіл існував. Проте це не зупинило відчайдушних українок, вони перевдягались у чоловіків (О. Підвисоцька, І. Кузь, С. Галечко). Були й такі жінки, які йшли на фронт як санітарки під приводом проблеми кадрового забезпечення медичної служби на лінії фронту. Зазвичай до війська проходили українки чоловіками яких були військові, як от Катерина Філіповська була дружиною очільника канцелярії УСС – Чайки, а С. Козоріз – дружиною одного з організаторів УСС М. Новаківського [1, с. 92–94].

Перше військове об'єднання з участю галичанок була жіноча чота УСС. Українські Січові Стрільці стали визначною часткою визвольної історії українського народу, яка дала стимул подальшої боротьби за незалежність. Спочатку створено товариство «Січ» у 1900 р. за ініціативи адвоката Кирила Трильовського. За дванадцять років в Галичині діяло до тисячі Січових осередків. 7 грудня 1912 р. збори керівників національно-політичних організацій у Львові прийняли рішення, виступити на боці Австро-Угорщини, якщо розпочнеться війна між Австрією та росією. Метою участі у цій боротьбі мало бути створення незалежної Української держави. З того моменту почалась активна підготовка військової справи з теоретичного до практичного рівня, тому 18 березня 1913 р. у Львові створено перше академічне товариство «Січові стрільці» на чолі якого стає В. Старосольський, жіночою секцією керувала Олена Степанів [3, с. 5–6].

У цей час виникає ремісничо-стрілецьке товариство «Січові Стрільці II» під керівництвом Романа Дашкевича та військовий гурток «Стрілецький курінь» яким керує С. Горук. 28 червня 1914 р. на вулицях Львова відбувся парад Стрілецьких товариств, перша офіційна демонстрація, в якій взяли участь декілька тисяч їхніх членів. З початком Першої світової війни, створено Головну Українську Раду та Українську Бойову Управу на чолі з К. Трильовським. Важливим завданням було створення Українського військового легіону, його доручено Військовій колегії в складі Т. Рожанковського, М. Волошина, С. Шухевича та Д. Катамая. 6 серпня 1914 р. ГУР та УБУ оголосили маніфест по створенню військової організації «Українські Січові Стрільці» [3, с. 6].

У складі першого пластового осередку, створеного осінню 1911 року Іваном Чмолою були дівчата (О. Степанів, С. Сидорович, Г. Дмитерко, С. Древо, М. Якимович та ін.), які в 1914 році приєднались до складу окремих підрозділів при відділі «Січові Стрільці II» чисельністю 33 особи. Жіночу чоту УСС очолила Олена Степанів, а її першими учасницями стали Катря Пацулів (комендант жіночої чоти «Повітової січі»), Павлина Михайлишин (вістунка УСС), Марія Петруняк, Марія Гіжовська-Крільок – гімназистки, Софія Худяк-Липкова, Марія Терлецька, Анна Лендик-Цар, Наталія Рихвіцька, Емілія Кушнів, Анна Кушнір-Плетінкова, Марія Федина Коник, Іванна Коник, Марія Чмир-Косак, Софія Чмир-Левицька, Софія Навроцька-Трач, три сестри Орісиківни – вихованки учительських семінарій, Степанія Пашкевич, Савина Сидорович,

Ольга Левицька-Басараб, Гандзя Дмитерко-Ратич, Іванна Мурська, Анна Лонцька, Оприсківна, Дора Вавівна-Волощак, Дарія Білінська-Навроцька, Марія Бачинська-Донцова та інші [5, с. 128].

Усі членкині Жіночої чоти проходили військову підготовку на рівні новобранців армії та складали присягу, після цього їм видавали стрілецькі відзнаки, що легітимувало їхній статус воячок. Варто звернути увагу на те, що більша частина членкинь були студентками, вони відбували службу в різних відділах на посадах стрільців і санітарного персоналу. Тільки трьом воячкам вдалось взяти участь у військових діях та отримали бойові нагороди – Олена Степанів, Софія Галечко, Анна Дмитерко [1, с. 93].

Жіноча чота була задіяна у боях за Стрипу в 1915 році, відомо що у битві під Семиківцями нею керувала хорунжа Софія Галечко, яка стала першою українською жінкою-офіцером. Ці воячки брали участь у боях за гору Маківка. Прізвища дівчат фігурують у списках військових загонів, збереглися відомості про нагородження їх військовими нагородами, про присвоєння офіцерських звань. Олена Степанів та Софія Галечко 19 листопада 1914 р. нагородженні медаллю Хоробрості. Умови в яких служили жінки були для них дуже складними, хоч й однаковими з чоловіками. «Наша робота опиралася на виставляння польових варт на вершках 981 і 983 м. Служба була тяжка. Треба було дряпатися високо на гору, робити 24, а навіть 36 годин служби при сильнім морозі і снігом покритих вершках» [6, с. 51].

Тривалі багатогодинні вахти, багатокілометрові відстані, важка амуніція і жакливі погодні умови було дуже важко витримати для жінки, але через втому і біль вони це робили. Залишились спогади О. Степанів, яка згадувала: «Там всього сього не помічається. Що там значить зимно, вітер, мороз. Одно тяміш: перед тобою ворог, у твоїй силі його здержати, а то і гнати, знищити. І женеш вперед, на ніщо не зважаєш» [4, с. 2].

Важливу військової службу виконували жінки-розвідниці, яка могла швидше зайти в тил і вийти, така практика була широко поширена під час війни, але багато жінок ставали жертвами розкриття. Ірина Кузь найвідоміша з розвідниць прославилась у боях за г. Маківку взявши в полон російських солдат. Окрему частину жінок служили в санітарних частинах як медичні сестри, або лікарі без відповідної на те освіти. Нерідко ці жінки помирили через зараження небезпечними хворобами (тифом) від солдат. У 1918 році прийнято наказ про звільнення жінок з служби в складі УСС, усі воячки повертались до попереднього життя [2].

В умовах війни українкам вдалось перебороти стереотипи традиційного суспільства та домогтися рівності з чоловіками. Таким чином, жінка змогла самостійно вирішувати свою долю та не піддаватись тиску оточення. Хоч війна була для галичанок переломним періодом, який давав важкими зусилля, жінка змогла вийти з тіні чоловіка. Усвідомлення своєї користі для суспільства в новому ключі породило патріотизм в поєднанні з феміністичними настроями, адже жінка боролась за спільні ідеї незалежності в плані державності й в особистому ключі. Війна показала українкам те, яким може бути життя в окопах чи передовій. Досвід кожної жінки з фронту дає змогу простежити як змінювався їхній світогляд та який слід лишила війна в їхній пам'яті. Хоч після війни їм усім довелося повернутися до старого життя, але вони змогли відчутти те, яким є життя чоловіків і яким повинно бути їхнє місце у ньому. В умовах кризи кадрового забезпечення санітарної служби жінки відіграли рятувальну роль, адже вони добровільно йшли на службу та поповнювали ряди необхідних медичних служб. Жінці вдалось довести те, що вона може бути не тільки матір'ю та господинею, але й воїнкою.

Список використаних джерел

1. Байдак М. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2018. 308 с
2. ЖІНОЧА ЧОТА ЛЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ URL: <https://irp.te.ua/zhinocha-chota-legionu-ukrayins-ky-h-sichovy-h-stril-tziv/>
3. Ідзьо В. Австрійський полк «Українські Січові Стрільці» (1914–1918), німецька дивізія «Галичина» (1943–1945) – військові бойові формування з українців у часи першої та другої світових воєн та їх участь в українському державотворенні у першій половині ХХ століття. Львів, Видавництво Університету «Львівський Ставропігійон», 2016. 40 с.
4. Кабаровська С. Олена Степанівна. Хорунжий Січових Стрільців на засіданню «Українського жіночого комітету помочі» для ранених у Відні дня 15 січня 1915 року (На спомини) // Українське слово. Львів, 31 січня 1916. Ч. 28. 150 с.
5. Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців. Тернопіль, 2005. 592 с.
6. Сварник Г., Фелонюк А. Записки старшого десятника Олени Степанівної (29 вересня – 1 грудня 1914 р.) / Спогади і нариси. Львівське відділення ІУАД // Наукові записки: Серія «Історія» ім. М. Грушевського НАНУ. Львів, 2009. 632 с.

Діана ДЕМИДЯК

здобувачка вищої освіти першого рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ВЕЛИКА ВІЙНА ЯК ПРИЧИНА ЗМІН СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ

Перша світова війна ґрунтовно перекроїла європейське суспільство, у тому числі й українське та привела до численних змін у соціально-культурному житті населення. Війна принесла важливі переміни, що стосувались усіх частин соціуму й напевне кожную складову частину людського життя. Перша світова й залишилась у свідомості поколінь подією, що перемінила життя. Вона вплинула на процеси в суспільстві, які розпочались ще у довоєнні часи, та саме військові дії стали тією рушійною силою, що призвели до суттєвих змін в суспільному та культурному житті населення.

Соціальна історія часто зверталась до проблеми впливу глобальних подій на життя населення того чи іншого історичного періоду. У другій половині ХХ ст. під впливом формування «нової соціальної історії» у науці формується думка про важливість жіночого досвіду в оцінці питання соціокультурного життя. Та в Україні це питання залишається доволі маловивченим. Якщо дослідження не стосується виключно жіночого досвіду, то ця частина людства в більшості фігурує у двох групах питань – повсякденному житті та добродійності.

Цілком зрозуміло, що вплив змін на жінок був різним – залежало се і від становища, яке ті займали до початку бойових дій, і від того, наскільки близько до лінії фронту вони перебували під час війни. Близькість до фронту впливала не тільки на фізичну небезпеку для жінок, а й на те наскільки рушійні переміни приносила війна у їх життя. Навіть жінки не залучені прямо у військові дії, відчували походи війни й були змушені зберігати власні родини, не зважаючи на армії, що проходили землями та бойові дії.

Перша різниця впливу війни на статті помітна навіть у цифрах. Згідно монографії О. Гладуна демографічні втрати українців у цій війні сягали близько 1,5 млн осіб. Жінки склали 18,6 %, чоловіки ж решту – 81,4 %, що спричинило зміну співвідношення статей у містах та селах України [4, с. 158] Саме на основі такої різниці втрат, ми можемо говорити про те, що роль жінки у суспільстві під час та після війни була збільшена та отримала значущу важливість. Багато жінок були залишені наодинці, в ролі голови родини, що було незвичним не тільки для них особисто, але й для суспільства у цілому.

З українських етнічних земель Австро-Угорщини мобілізовано не менше 300 тис. осіб; на території російської імперії – від 3,5 – до 4,5 млн осіб. В українських

губерніях російської імперії, станом на 1917 р., залишилося лише 39 % працездатних чоловіків, що працювали на власних господарствах [11, с. 73]. Незаповнене місце у власному господарстві та промисловості, були змушені зайняти жінки, які часто залишились головами родини, працюючи та турбуючись про осіб похилого віку та дітей.

Жінки залишались на звичних роботах – кухарок, економок, працівниць з дітьми чи служницями, але й опановували до того зовсім закриті для них професії. У галузях, що традиційно вважались чоловічими – металургії, залізорудній та кам'яновугільній промисловості кількість працівниць, зростає з початком Першої світової війни. Цей процес розпочинається з початком Першої світової, коли кількість вакантних робочих посад залишається надзвичайно високою, а більшою частиною населення міст через мобілізацію, залишаються жінки. Євген Джумига у своїй статті «Трудова мобілізація та умови праці жінок у передреволюційній період Першої світової війни 1914–1916 рр.», зазначав, що в Одесі кількість залучених у працю на промислових підприємствах жінок зростає до 77 % [5, с. 117]. Упродовж війни різноманітні міністерства дозволяли жінкам займати заборонені раніше посади. Наприклад, в російській імперії, спеціальним дозволом міністра сполучених шляхів жінкам дозволено обіймати певну низку посад, серед них двірників, посильних, сигнальників. Це явище було настільки химерним для тогочасного суспільства, що першу жінку – візника в одному з українських міст, у 1916 р., затримала місцева влада, й заборонила їй працювати [2, с. 59]. Явище таких дозволів було постійним й під час і після закінчення війни. Наприклад, у 1917 році, жінки отримали ще одну із раніше заборонених посад – цензора. Хоч неофіційно багато жіноцтва працювали на ній й раніше, будучи залученими власними чоловіками чи іншими родичами [7, с. 476].

Із закінчення Першої світової війни, кількість працюючих жінок аж ніяк не пішла на спад. Таке положення справ не було виключно українським явищем – схожий досвід отримували жінки усю Європу. Під впливом цього, в країнах Європи тільки зростає популярність руху суфражисток та інших жіночих рухів. Збільшилась кількість виступів за надання жінкам виборчих та інших прав, їх частка впливу в різноманітних політичних рухах. Велика кількість жінок були залучені до патріотичних рухів країн – учасниць Першої світової війни, інша ж обирала протилежну сторону – жінки займали значне місце у розвитку пацифістського руху. Війна поставила жінку у «найвідрадніше становище й навчила її давати собі раду» і це беззаперечно мусило вплинути на видимість жіноцтва у суспільстві [8, с. 3]. Це правило працювало й на українських землях.

Упродовж війни жінки доволі часто ставали учасницями різноманітних мітингів, протестів чи демонстрацій. Ці явища характерні для селянок та міських жительок, громадянко Австро-Угорщини та російської імперії. Різноманітні виступи та демонстрації протягом війни відбувались в Одесі, Львові та Києві. Весною 1916 р. Львів був сколихнутий демонстрацією, спричиненою нестачею харчів. Більшість невдоволених склали жінки та діти [6, с. 174]. Ще один із випадків жіночого непослуху стався в Одесі. Причини повсюдно були схожі – жінки вимагали надання допомоги через скрутні умови життя.

Варто згадати й київську демонстрацію до роковин смерті Т. Г. Шевченка, де за роботою Т.Ю. Герасимова, серед 200 учасників, більше сотні, а саме 114 склали жінки. Цей виступ мав менш побутовий характер й зводився до ідеї припинення боротьби за інтереси росії [3, с. 17].

О. Павлишин про явища жіночих виступів у селах Східної Галичини упродовж 1918 р. писав, як про «бабську революцію» [10, с. 161]. Жінки ставали на чолі виступів проти влади в декількох повітах, спричиняли погроми державного майна. Схожі виступи відбувались й у Наддніпрянській Україні. У 1916 р., в Подільській губернії новий перепис спричинив масові заворушення поміж селянства, де більшу частку населення склали жінки – «солдатки».

Емансипація для селянок носила, звісно, зовсім інший характер чим для жінок з інтелігенції чи вищих верств суспільства. Збільшення ролі жінок у суспільному житті міст, залучення їх на роботу в промисловості, надавало жіноцтву не тільки додаткові обов'язки, а й збільшувало їх видимість, рівень незалежності у родині. До війни, роль жінки у господарстві села була зовсім не малою, та традиційно для суспільства, вона залишалась на других ролях. З початком війни, разом із домашнім господарством склянки були змушені зайнятись традиційно чоловічою роботою із землею – вони сіяли, орали. Галицький діяч Іван Макух, що в роки війни вів адвокатську практику на землях Галичини, в Товмачі, писав про це так: «По селах жінки вели господарку так добре, як її вели чоловіки перед тим. Жінки їздили в поле орати, косити та возити снопи, як колись їх чоловіки» [9, с. 207]. Жінки розуміли покладену на них відповідальність і намагались зберегти родичів від смерті, злиднів та голоду. Це усвідомлення залишилось у жінок й по війні. І.Макух писав, що й через кільканадцять літ після війни, можна було побачити жінку, що їхала кіньми, а на возі сиділи чоловіки й розмовляли. За його висловом, «це робила жінка вже з привички, а не з konieczности» [9, с. 208].

Збільшення жіночої участі у громадянському суспільстві не могло залишитись без проявів у їх повсякденному житті. Частково, ними можна назвати зміни, котрі відбуваються в період війни й після неї із гардеробом. Власне, їх жіночі образи до війни характеризуються багатством оздоблення та багаточисельністю. Жінка до цього часу залишалась «ангелом в домі» та як нам відомо, цим ангелам довелося залишити будинки й салони на користь шахт та голодних мітингів. Тепер ж розкіш стала небажаною. Цінувалась простота крою та помірність. Раціонально, це цілком можна прояснити – війна створювала дефіцити тканин та оздоблення, а суспільна свідомість уважала марнотратство за недоречне та недопустиме у такий час. Одеські газетярі у 1916 р. пояснювали це тим, що «мода зіткнулась із дорожнечою, тепер взагалі не одягаються» [2, с. 67]. Гардероб галицьких жінок змінився не менше. М. Байдак відмічала, що плаття й спідниці жінок стали коротшими і під кінець війни могли бути вище колін. Особливо характерним це було для прифронтових територій. Значна частина галичанок переодягнулись у штани, що було немислимим у попередні десятиліття. Самостійна жінка у штанах та з цигаркою у зубах не була чимось дивним на Галичині, не зважаючи на те, що ще декілька років до цього жінка без супроводу була чимось дивним для галицьких вулиць [1, с. 128]. Самостійне життя в першу чергу потребувало зручності. Такою ж жертвою новітньої самостійності стали і жіночі зачіски. Першими модою на коротке волосся використали жінки прямо залучені у військові дії – де часто не було можливості догляду, та й коротке волосся було не тільки вимушеністю, а й способом самовираження, що в чомусь частково копіював чоловічий ритм життя. Модні тенденції принесені в суспільство Великою Війною прекрасно прижились у ньому, нікуди не зникаючи й роки після неї. Варто відмітити, що вони прекрасно вписувались у світ нової, народженою війною та самостійністю, емансипованої жінки.

Перша світова війна була рушійною силою для зміни суспільних устоїв всієї Європи, не стали винятком для цього й українські землі. Belle Époque пішла у забуття полишаючи світову арену для бурхливого ХХ ст., сповненого перепитій, диктаторів та світових конфліктів. Перша світова зруйнувала знайомий світопорядок жителів Європи, залишаючи у минулому межі уявлень та традицій. Саме це несло в собі можливість створення нових ролей для жінок, не залишаючи їх ні поза державотворчими рухами, ні поза активним громадським життям. Велика війна створила умови для показу жінкою своєї суб'єктності, створюючи їй простір не завше із її власної волі. Процес змін відбувався неоднорідно й носив різний характер відповідно від статусу жінок, їх діяльності протягом війни та фізичного місця перебування.

Список використаних джерел

1. Байдак М.С. Простори жіночого повсякдення в роки Першої світової війни (на прикладі Галичини й у світлі особових джерел) // Історичні та культурологічні студії. № 6–7. (2014–2015). С.118–133.
2. Вільшанська О.Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни. // Український історичний журнал. 2004. №4. С. 56–70.
3. Герасимов Т. Ю. Повсякденне життя міського населення Правобережної України в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр). Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2018. 179 с.
4. Гладун О.М. Нариси з демографічної історії України ХХ століття. НАН України, Ін-т демограф. Та соціальн. Дослідж. ім. М.В. Птухи. Київ. 2018. С. 158–159.
5. Джумига Є.Ю. Трудова мобілізація та умови праці жінок Одеси у передреволюційний період Першої світової війни (1914–1916 рр.) //Гуржіївські історичні читання, 2012. №5. С. 117–119.
6. Історія Львова в документах і матеріалах: Збірник документів і матеріалів, упоряд. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Купчинський та ін. Київ 1986. 174 с.
7. Кириєнко О.Ю. Маргіналізація суспільства. Становище жінок, дітей, військовополонених. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. Київ: ТОВ Видавництво КЛЮ. 2013. 476 с.
8. Л. Л. «Доля української жінки-селянки у всесвітній війні» // Наша Мета. 15 лютого, Ч. 2 (1919): 3
9. Макух І. На народній службі. Спогади. Дітройт. 1958. С. 207–208.
10. Павлишин О. Емансипація жінки-селянки в роки Першої світової війни. «Бабська революція» 1918 р. у Східній Галичині // *Ukraine Moderna*. 2016. С. 152–170.
11. Реєнт О.П. Перша світова війна та її наслідки для України // Проблеми всесвітньої історії. 2016. № 3. С. 64–78.

Олександр ДОБРЖАНСЬКИЙ

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

БУКОВИНСЬКІ МОСКВОФІЛИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Напередодні Першої світової війни буковинські москвофіли були суттєво ослаблені завдяки енергійним діям австрійської влади. Більшість їхніх товариств було закрито, а ті що залишилися, перебували в кризовому стані, були малочисельними і не могли претендувати на реальний політичний вплив. Тим не менше, на початок Першої світової війни на території Буковини перебувало декілька десятків ідейних москвофілів, які продовжували плекати ідеї єдності з росією і справляли певний вплив на невелику частину селян. В роки Першої світової війни вони показали своє справжнє обличчя. Серед них варто назвати Костянтина Богатирця, Євгена Козака, Євгена Маковієвича, Дениса Кисіль-Кисилівського, братів Олексія та Георгія Геровських, Теофіла Драбика, Лева Тиблієвича, Іларіона Цуркановича та ін. Необхідно також зауважити, що в роки війни буковинські москвофіли тісно співпрацювали не тільки з російською окупаційною владою, але й з деякими румунськими діячами, налаштованими проросійськи.

Лідером буковинських москвофілів у роки війни став Олексій Геровський. Йому разом з братом Георгієм у червні 1914 р. вдалося втекти з чернівецької в'язниці, де вони перебували за звинуваченням у державній зраді, і перебратися до росії. Коли російські війська вступили до Чернівців, майже одночасно з ними повернулися до рідного міста і брати Геровські. Обидва носили російську офіцерську форму і займали офіційні посади при російських цивільних та військових адміністраціях.

В роки війни буковинські москвофіли відзначилися кількома важливими для них акціями, які стосувалися взаємин російської окупаційної влади з місцевим населенням краю. Найперше, це пропагандистська діяльність, яка проявлялася в

закликах до жителів Буковини підтримувати російську державу загалом і російську окупаційну владу зокрема. О. Геровський підготував декілька звернень, в яких намагався зобразити російську владу такою, що піклується про простих людей, а в майбутньому наділить селян землею, сприятиме забезпеченню продовольством та різними товарами широкого вжитку. Головними ворогами місцевого населення називалися, крім австрійської влади, євреї та «україномани». Наголошувалося, що не потрібно підтримувати австрійську армію, не вступати в загони місцевої оборони, не чинити спротиву російським військам. Попереднє існування місцевого населення називалося німецьким рабством чи німецьким ярмом, а тепер ніби то з приходом російських військ мала настати справжня свобода [1, арк. 107–109]. Як правило, ці звернення підписувалися від імені православних селян, публікувалися у вигляді листівок чи плакатів і поширювалися по селах.

Важливою складовою пропагандистської кампанії став релігійний чинник. Москвофіли-священники та й не тільки, безперестанно говорили про православну солідарність, наголошували, що росіяни поважають православну церкву бо самі є православними. Деякі священники прославляли російського імператора в церквах під час богослужінь. Щоправда таких було порівняно не багато.

Натомість російська влада активно використовувала москвофілів як пропагандистів. Бралось до уваги те, що вони добре знають потреби місцевого люду, володіють буковинським діалектом української мови і їм достатньо добре відома специфіка місцевих соціальних та суспільно-політичних взаємин.

Хоча москвофільські пропагандисти дуже старалися, їхні заходи, як правило, не знаходили підтримки серед широких верств населення. Буковинські селяни в переважній більшості ставилися до російських військ як до чужоземних окупантів і не прагнули налагоджувати з ними якісь контакти.

Другий напрям діяльності – зведення рахунків зі своїми ідейними та політичними опонентами. Буквально відразу після повернення в Чернівці брати Геровські прийшли до місцевого кримінального суду, розшукали матеріали своєї судової справи і забрали їх.

Як повідомляла «Чернівецька загальна газета» («Czernowitzer Allgemeine Zeitung»): «Вони (брати Геровські – примітка автора), а не росіяни, стали мучителями міста. Кожен, хто хоч раз за останні десятиліття зробив щось проти них або їхніх однодумців, тепер мав бути покараний. Вони відбирали особистостей з Чернівців, щоб відправити їх до Сибіру. Сибір був для них головним гаслом, яким вони поширювали терор і страх серед власних співвітчизників» [2, с. 2]. Найбільш відома акція помсти сталася в вересні 1914 р., коли російські військові заарештували прямо за місцем проживання відомих чернівчан: бургомістра С. Вайсельбергера, українського депутата австрійського парламенту М. Спицула, прокурорського працівника Н. Лазаруса, чиновника крайової управи Буковини В. Дузінкевича, редактора «Чернівецької загальної газети» Ф. Менчеля. Без особливих пояснень їх відправили до Сибіру в Тобольський край [3, с. 76–77]. Тільки в листопаді наступного 1915 р. їм вдалося повернутися до Відня завдяки зусиллям міжнародних організацій та активній діяльності відомого буковинського політика М. Василька.

За підтримки москвофілів склалися списки неблагонадійних буковинців, які підлягали арешту. Наприклад, після другої окупації в російській чернівецькій дирекції поліції знайдено список 40 українців, котрих росіяни хотіли арештувати суто з політичних мотивів [4]. Ще страшнішими були зведення рахунків у селах. За доносами москвофілів у антиросійській діяльності були розстріляні або відправлені вглиб росії десятки ні в чому не повинних людей.

Третій напрям. Допомога в організації діяльності органів місцевої влади, особливо під час третьої окупації Буковини російськими військами. Досить показовим було обрання чернівецького магістрату в 1916 р. До нього ввійшли

люди різних національностей. Головним критерієм була лояльність до окупаційної адміністрації та особисто О. Геровського. Цей склад міського управління, на чолі з одіозним політиком Віттеком, залишився у пам'яті чернівчан як уособлення корупції, зловживань і сваволі. В часи російської адміністрації Д. Дорошенка склад магістрату було кардинально змінено. Найбільш одіозні фігури були звільнені або й навіть притягнуті до кримінальної відповідальності.

О. Геровський не зрозумів до кінця тих змін, які відбулися в росії після революції і утворення Центральної Ради в Україні. Він декілька разів приїжджав до Чернівців під час перебування тут адміністрації Д. Дорошенка. Намагався поширювати антиукраїнські ідеї і гасла. А коли побачив, що адміністрація не підтримує його в цьому, спробував інтригувати проти Д. Дорошенка. Закінчилося все це тим, що О. Геровського заарештовано на Панській вулиці (сучасна – вул. О. Кобилянської – примітка автора), закуто в кайдани і в супроводі 20 жандармів відправлено до залізничного вокзалу, звідки його депортували вглиб росії.

Варто зауважити, що боротьба Д. Дорошенка з буковинськими москвофілами не обмежилася тільки висилкою О. Геровського. У травні 1917 р. за допомогою солдатського комітету чернівецького гарнізону розігнано збори москвофілів, на яких вони планували переобрати чернівецький магістрат. Коли 28 липня 1917 р. за доносами москвофілів арештовано декількох українців і обвинувачено їх у шпигунстві, Д. Дорошенко доклав максимум зусиль щоб їх звільнили. Генерал-губернатор Галичини і Буковини заборонив також в'їзд до Чернівців відомому москвофілу Юліану Яворському.

Однією з останніх акцій москвофілів в часи генерал-губернаторства Д. Дорошенка стало зібрання в синодальній залі чернівецької православної митрополії 6 червня 1917 р. На цих зборах прийнято ухвалу з вимогою приєднати Буковину до України, тісно зв'язаної в одну державу з Великоросійською державою [5, с. 72]. Москвофільські збори протестували проти проєктів створення України під протекторатом Австрії на чолі з Вільгельмом Габсбургом, про що в цей час чимало писали буковинські газети. Це був такий собі хитрий маневр, щоб у кінцевому результаті добитися остаточного приєднання Буковини до росії. Але крім обговорення в газетах цей заклик не мав якогось значення.

Діяльність москвофілів справляла порівняно невеликий вплив на суспільне життя Буковини. Але найгірше було те, що саме ця діяльність стала приводом до безпідставних підозр в москвофільстві, які поширювалися австрійською владою ледве не на все українське населення Буковини. Після повернення австрійських військ частина запеклих москвофілів повтікали разом з російською армією. Ті ж що залишились, як наприклад Костянтин Богатирець, Д. Кисіль-Кисилівський, були заарештовані і відправлені в табори Талергоф, Терезін та ін. На жаль, попри справжніх москвофілів, австрійська влада відправляла в ці табори й десятки ні в чому не повинних буковинських селян.

Роки Першої світової війни стали часом злету і остаточного падіння москвофілів Буковини. В повоєнний час ця суспільна течія вже не мала шансів на відродження в краї. Від самого початку ідеї москвофілів були хибними. В роки війни вони добилися того, про що мріяли потай не одне десятиліття. Але доля зіграла з ними злий жарт. Досягнувши омріяного, вони, самі того не бажаючи, переконливо довели громадськості Буковини безперспективність своєї доктрини, політичних концепцій і устремлень.

Список використаних джерел

1. Костецький К. Хроніка парохії греко-католицької в Чернівцях від її основи аж до року біжучого. Рукопис // Чернівецький краєзнавчий музей. Інв. номер III-6972. Арк. 108–109.
2. Alexander (Aleksiej) Gerowski. Eines Russophilen Glück und Ende // Czernowitzer Allgemeine Zeitung. 2. September 1917.

3. Спинул М. У російській неволі // Календар для українського народу на звичайний рік 1915. Чернівці, 1915. С. 76–91.
4. Москалі проти православних українців // Буковина (Чернівці). 3 вересня 1915.
5. Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали. Чернівці, 2009. 510 с.

Андрій ГРЕСЬКО

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
факультету історії, політології і міжнародних відносин*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО ВІКАРІЯ, О. АНДРІЯ БІЛЕЦЬКОГО В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ЛЬВОВА (ВЕРЕСЕНЬ 1914 Р. – ЧЕРВЕНЬ 1915 Р.)

Відзначення 110-ої річниці від початку Великої війни спонукає нас до вивчення діяльності маловідомих діячів означеного періоду. До числа таких належить о. Андрій Білецький. Під час російського наступу в Австро-Угорщину впродовж 1914–1915 р. в руках росіян опинилася більша частина Королівства Галичини та Лодомерії. Межі окупованої території охоплювали майже всю Галицьку митрополію Греко-Католицької Церкви (далі – ГКЦ), яку очолював А. Білецький. Події від початку бойових дій у 1914 р. до серпня 1915 р. стали самими важкими для греко-католицького духовенства за весь час Першої світової війни. Більш детальне їх вивчення дозволить простежити роль А. Білецького у стабілізації справ у Греко-Католицькій церкві та адаптації священнослужителів до воєнних викликів 1914 – 1915 рр.

Метою нашого дослідження став аналіз діяльності генерального вікарія в умовах російської окупації м. Львів, вересень 1914 – червень 1915 рр. Об'єктом виступає постать Андрія Білецького. Предметом дослідження є посередницька та релігійна діяльність церковного дяча. Хронологічні межі охоплюють 19 вересня 1914 р. – початок серпня 1915 р. Нижня межа обумовлена початком виконання обов'язків генеральним вікарієм в якості голови Галицької митрополії ГКЦ після інтернування А. Шептицького, а верхня межа – фактичним завершенням Горлицького прориву, який започаткував новий етап у діяльності о. Андрія Білецького під Австро-Угорським контролем.

Як відомо, внаслідок успішного наступу російських армій австрійці покинули столицю краю, м. Львів, яке ворог окупував 3-го вересня 1914 р. Воєнні події застали о. А. Білецького у Львові. Він став свідком входження російського війська у місто, трьох ревізій у Святоюрському комплексі (12–14 вересня 1915 р.) та інтернування митрополита Шептицького з Й. Боцяном, Й. Гроцьким та Іринесом Готрою. Фактично, генеральний вікарій став очільником Галицької митрополії внаслідок делегування йому повноважень Андреем Шептицьким напередодні заслання у росію. Спроби вікарія за підтримки львівського римокатолицького архієпископа Ю. Більчевського та вірменського архієпископа О. Теодоровича опротестувати інтернування А. Шептицького зазнало невдачі [1, арк. 1, 2]. Оскільки єп. Г. Хомишин опинився на австрійському боці фронту поза межами митрополії, а єп. К. Чехович – в оточеному росіянами Перемишлі, о. Андрій мусів представляти ГКЦ перед генерал-губернатором Г. Бобринським, львівським губернатором М. Мельниковим, другим відділенням канцелярії генерал-губернатора та ін. окупаційними установами. Попри декларовану релігійну толерантність російські воєнна та церковна адміністрації намагалися закріпитися на зайнятих територіях. Місцеві релігійні громади опинилися під контролем. Попри активні ревізії у вересні вони повторювалися в греко-католицьких установах і протягом листопада-грудня 1914 р.

Самою першою постала кадрова проблема. Ще напередодні і на початку війни в Королівстві Галичини та Лодомерії органами правопорядку Австро-Угорщини

інтерновано та конфіновано понад три з половиною сотні священнослужителів, підозрюваних у русофільській діяльності. Аналогічні заходи, але в менших масштабах проведено і російською стороною. Станом на 1 липня 1915 р. у російських звітах про діяльність зазначено 37 інтернованих священнослужителів, однак дане число не є остаточним [2, с. 36]. Місцями увезення інтернованих ставали внутрішні і віддалені російські губернії, серед яких Томська, Єнісейська, Сибірська та Казанська. На додачу, російська влада розпочала перевірки священнослужителів, які поверталися на покинуті на початку війни парафії або отримували нові призначення з метою виявлення їхнього ставлення до російської влади. Це обумовило провідну діяльність генерального вікарія в означений час – лобювання інтересів греко-католицького духовенства перед органами влади генерал-губернаторства.

Всього з 28 серпня по 1 липня 1915 р. адміністрація о. Білецького здобула дозвіл для служби 146 священників ГКЦ. На додачу, 25 справ ще були на розгляді а 35-ом дозволу отримати не вдалося. Географія цих призначень домінуюче охоплює територію Львівської архієпархії, оскільки росіяни встановили контроль практично над усією її територією. В цей самий час за південно-західні території Преремишльської єпархії та південні межі Станиславівської єпархії окупаційні війська вели безперервні бойові дії. Попри певний успіх вікарія в даному процесі гострою залишилася проблема залишених на початку війни священнослужителями ГКЦ парафій, які росіяни обсаджували православним кліром. За вже згаданий хронологічний відтинок сумарно канцелярії Г. Бобринського та єп. Є. Георгіївського попри відносну автономність у процесі задокументували насадження православ'я в різних формах у 155 населених пунктах Галичини (домінуюче у Львівській архієпархії та північно-східних територіях Перемишльської єпархії) [2, с. 35; 4, с. 68–104]. Тому о. Андрію довелося докласти зусиль задля сповільнення означеного процесу, який зупинився тільки після деокупації більшої частини краю внаслідок Горлицького прориву до серпня 1915 р.

Труднощі викликало і підняте русофілами взимку 1914 р. питання передачі РПЦ греко-католицьких церков у Львові, а також інших парафій. Безпосередньо з генеральним вікарієм щодо львівських храмів вели переговори брат генерал-губернатора Володимир Бобринський, архієпископ Євлогій Георієвський, місцеві русофіли, капелани російської армії та парох православної церкви Св. Георгія у Львові (тепер церква у м. Львів, вул. Тараса Бобанича, 3). Найбільшим об'єктом їх посягань стала церква Преображення Господнього у Львові (м. Львів, вул. Краківська, 21). У лютому 1915 р. о. Андрій домовився про почергові богослужіння греко-католицького та православного священників. Аналогічні труднощі виникли з іншими храмами – в Успенській церкві на запрошення русофілів з Ставропігійського інституту під проводом В. Дудикевича (церква Успіння Пресвятої Богородиці (Волоська), м. Львів, вул. Руська, 5/7) з початку лютого 1915 р. декілька разів правив службу архієпископ Волинський і Житомирський Євлогій. Невдовзі він висунув претензії і на храм Непорочного зачаття (Храм непорочного зачаття Пресвятої Богородиці, м. Львів, вул. Івана Франка, 56.) та ін. церкви. Проти займанщини православними церков о. вікарій заявив протести перед владою. Повернути повний контроль над святинями вдалося тільки після 22 червня 1915 р., коли росіяни покинули місто [1, арк. 5, 6; 3, с. 174, 175, 177].

Варто відзначити, що вікарій був втаємничений у справі переховування документів архіву митрополита Андрея. З початком бойових у серпні 1914 р. найважливіші документи митрополитичого архіву, особливо переписка з Римом а також окремі церковні цінності та артефакти були захована у підвальних приміщеннях Святоюрського комплексу. На жаль, 11 лютого росіяни виявили та опечатали документи у сховку в підвалі комплексу Св. Юра. Після обшуку

о. Білецький підписав меморіал та клопотався щодо повернення цінностей перед російським урядом. Дані заходи мали частковий успіх – греко-католикам повернули скрині з церковними речами та реліквіями, але окремі артефакти та левову частку архіву А. Шептицького росіяни таки вилучили [1, арк. 4, 5]. Левова частка цих матеріалів буде вилучена та відправлена у Петроград (станом на 1917 р. на зберіганні у фондах російської академії наук) на аналіз. Більш детальне ознайомлення російської сторони із документами щодо проекту поширення унії на теренах російської імперії стане причиною погіршення умов утримання А. Шептицького – його буде переведено з Курська у Ярославль. Згідно непідтвердженої версії, серед артефактів, які були вивезені окупантами була і перероблена в митру Перемишльського єпископа корона короля Данила Романовича.

Попри наявність доносів на о. А. Білецького з обвинуваченням його у русофії перед австро-угорською адміністрацією о. Андрій не вдався до лояльних заходів щодо окупаційної влади [5, с. 28]. Це проявилось у відмові вікарія відслужити службу у соборі Св. Юра за імператора Николая II 19-го грудня 1914 р. під час його іменин (попри те що значна частина представників Греко-Католицької Консисторії проголосували за необхідне піти на цей крок задля уникнення загроз з боку росіян). Водночас значні зусилля були спрямовані на підтримання задоволення релігійних потреб населення. Так, шляхом цілеспрямованої активності адміністрації вікарія вдалося вибороти дозволи і провести у столиці краю та провінції урочистості на честь Різдва, Йорданських, Пасхальних та інших святкування греко-католицького календарного року [1, арк. 4, 5, 6].

Таким чином, попри несприятливі геополітичні обставини греко-католицьке духовенство Галицької митрополії зуміло адаптуватися до викликів воєнного часу. На основі вище наведених даних, ми усвідомлюємо що о. А. Білецький зумів стати гідним лідером ГКЦ в умовах російської окупації. За відсутності митрополита та єпископів він разом з нечисленною греко-католицькою елітою відстоював інтереси священнослужителів ГКЦ перед окупаційною адміністрацією. Генеральний вікарій доклав зусиль задля усунення кадрових проблем греко-католицького духовенства, оберігав храми і церковні цінності ГКЦ від перейняття їх російським православним кліром та підтримував функціонування церковних структур. Схвально, що А. Білецькому вдалося втримати контроль над церковною структурою до та після деокупації Львова австро-угорськими військами і передати архієпархію митрополитові А. Шептицькому у вересні 1917 р. На жаль, постає заступника владики Андрея досі залишається маловивченою та потребує додаткових наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 672. 10 арк.
2. Гресько А. Політика адміністрації Галицько-Буковинського генерал-губернаторства щодо греко-католицького духовенства (1914–1915 рр.) //Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія. Львів, 2024. № 1. С. 33–40.
3. Путь моей жизни. Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского), изложенные по его рассказам Т. Манухиной. 380 с. URL: <https://bookcase.church.ua/files/2014/07/Евлогий-Георгиевский.-Путь-моей-жизни.pdf>
4. Отчет канцелярии военного генерал-губернатора Галиции въ периодъ времени съ 28 августа 1914 по 1 июля 1915 года. Київ: Типографія штаба Київск. воен. окр., Балковая ул. 1916. 125 с.
5. Галергофскій Альманахъ. Пропамятная книга австрійскихъ жестокостей, изуверствъ и насилій надъ карпато-русскимъ народомъ во время всемірной войны 1914–1917 гг. Выпускъ первый. Терроръ въ Галичинѣ въ первый періодъ войны 1914–1915 гг.

Львовъ, Изданіе «Галергофскаго Комитета». Типографія Ставропігійскаго Института подь управленіемъ А. И. Яськава. 1924. 204 с.

Світлана ШТУКА

*заступниця директорки Тернопільського обласного
комунального територіального відділення МАґ України*
ЙОСИФ СЛІПІЙ У ФОКУСІ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Йосиф Сліпий – один з найбільш визначних релігійних діячів ХХ ст. в Україні. Він є прикладом того, як релігія та національна ідентичність можуть переплітатися, а особиста відданість може бути виражена через боротьбу за вільне та гідне життя свого народу

Мета статті – висвітлити постать Йосифа Сліпого у фокусі Великої війни. Приділити увагу молоді, в особі митрополита, яка зростала, навчалась, творила історію. в контексті суспільних процесів початку ХХ ст.

Життєдіяльність, наукова, просвітницька, педагогічна робота Йосифа Сліпого частково розглядалися у працях істориків, педагогів та богословів. Зокрема, писали про митрополита. М. Бармак. Е. Бистрицька, М. Горяча, І. Дацько, В.Гаюк, О. Киричук, В. Сергійчук, І. Хома та інші.

Насамперед необхідно акцентувати на історичному тлі подій в які жив Йосиф Сліпий. Велика війна 1914–1918 років відобразила фундаментальні глобальні зміни в різних країнах, що відбулися в результаті економічного, політичного, культурного і релігійного поглиблення цивілізації наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Це особливо проявилось у зростанні мілітаризації, появі військово-політичних союзів, збільшенні регіональних конфліктів та посиленні колоніальних репресій. Посилення конфліктів між великими державами та групами держав та стало наслідком відносної нерівномірності соціально-економічного розвитку [7, с. 5].

Перша світова війна стала надзвичайно важким випробуванням для багатьох держав й народів світу і, перш за все, для українців, які опинилися на межі воєнного протистояння ворожих сторін – російської та Австро-Угорської імперій. Особливе місце в загарбницьких планах росія і Австро-Угорщина відводили захопленню земель Західної Волині та Східної Галичини, що зумовило численні кровопролитні битви, невинуваті руйнування соціально-економічної, транспортної, виробничої й іншої інфраструктури, грабунок населення, зубожіння, репресії, арешти, депортації і загибель величезного числа мирних жителів, появу багатьох тисяч сиріт та вдів тощо.

Перша світова війна спричинила величезні матеріальні втрати, оскільки бойові дії охопили всю територію Східної Галичини і Західної Волині. На цих теренах було знищено сотні мостів та залізничних вокзалів, спалено і поруйновано до 1 млн житлових та господарських будівель. Приблизні матеріальні втрати обчислювалися лише в Східній Галичині сумою 6 млрд австрійських корон. Не менш вражаючими були опосередковані втрати внаслідок зменшення кількості робочих рук, поверхні посівних площ, падіння поголів'я худоби. Для потреб війни вирубували цілі масиви лісів. Великих втрат зазнала промисловість. Значна частина устаткування підприємств була демонтована і вивезена до Австрії та росії. Вивозилась також сировина й готові вироби. Війна неймовірно загострила соціальні проблеми, головною з яких було виживання як таке – люди масово втрачали довоєнний соціальний статус, переходили в розряд маргіналів [1, с. 94].

У таких складних умовах перед нами постає постать духівника Йосифа Сліпого, а на той час семінариста Львівської духовної семінарії. Восени 1911 р. відбулися вступні іспити до семінарії, на які прибуло понад сто кандидатів. Абітурієнти повинні були пройти співбесіду перед комісією, яка складалась з викладачів семінарії на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким. Склавши

успішно іспити Сліпого було прийнято в духовну семінарію. Навчання мало мету – підготувати священнослужителів, на науковий рівень зверталось менше уваги, тому Йосиф самостійно займався наукою. За рекомендацією А. Шептицького, в 1912 р. Йосиф Сліпий продовжив свою освіту в Інсбруку в богословській колегії «Канізіанум» [5, с. 13]. Навчання в Інсбруку заклало міцний фундамент під наукову працю майбутнього Патріарха. По-перше, коло зацікавлень молодого богослова не обмежувалося богословськими науками. Він студіював класичні мови, вивчав німецьку, англійську, французьку та італійську мови. По-друге, значну увагу молодий богослов приділяв вивченню церковного мистецтва, археології, літургії та історії. По-третє, тут він мав можливість познайомитись з чужоземними науковцями та нав'язати з ними дружні взаємини [6, с. 43]. Всього в цьому університеті навчалось близько 250 студентів різних національностей. Українська громада була нечисленною – 10 студентів. Ще з 1908 року було організовано «Гомелістичний кружок богословів Інсбрука». Сліпий стає членом цієї організації, виступав із доповідями на засіданнях. Окрім того пробував писати статті на філософсько-богословську тематику, адже мав до цього хист. Зокрема, в 1914 році з'явилась його стаття «Прагматизм у філософії і теології».

Згодом навчання в Інсбруку довелося перервати з літа – грудень 1913 р., оскільки далися взнаки безперервне навчання, недоїдання і Йосиф захворів на тиф. Провчившись першу половину 1914 р., знову довелося перервати навчання бо на літніх канікулах у селі Заздрість його застала Перша світова війна. Йосиф, що поїхав на канікули додому, у село Заздрість, не міг повернутися до Інсбрука, бо землі потрапили під російську окупацію. Перед наступом військ родина Коберницьких-Сліпих, полишивши майно, змушена була втікати через Підгайці на захід, бо окупанти безпощадно відносились до тих, хто був прихильником всього українського. Зокрема батько митрополита був у селі вїтом і мав виражені патріотичні переконання. Окрім того, ще з перших днів війни на фронті загинув його брат Володимир, що був військовим лікарем [5, с. 18].

На початку вересня 1914 р., тобто через місяць після початку війни, у Львові появились російські солдати. Кінні козаці підрозділи з перших днів окупації взяли під жорсткий контроль усе місто, тому значна частина населення з помітною пересторогою сприймала нових окупантів. Головною управлінською структурою на окупованих західноукраїнських землях стало Тимчасове військово-генерал-губернаторство Галичини, створене 22 серпня 1914 р. у межах театру воєнних дій російської армії на території Львівського, Тернопільського, Перемишльського та Чернівецького воєводств [1, с. 94]. У повноваженнях компетенція Тимчасового генерал-губернаторства Галичини прирівнювалася до військово-окружних управлінь діючої армії.

19 вересня 1914 р. російські військові заарештували главу Греко-католицької церкви митрополита Андрея. Його ув'язнили й терміново під посиленою вартою жандармерії відправили у російське місто Суздаль. Окрім нього, російська жандармерія заарештувала ще 80 осіб з числа представників греко-католицького духовенства. Натомість у Львів прибули харківський православний єпископ Анатолій Храповицький і архієпископ Волинський та Житомирський Євлогій. Їхня ціль полягала у знищенні греко-католицької церкви та русифікації [1, с. 95].

На весні 2015 р. ситуація на фронті почала змінюватися, і до осені під керівництвом генерала Едуарду Бем-Ермолі, командувачу австрійської 2-ї армії, звільнили Львів від російського війська відтіснивши їхню армію по лінії Чернівці-Тернопіль-Рига. Родина Сліпих перебралася у звільнений Львів. Однак, у рідному селі було ще небезпечно, адже за зиму 1915–1916 рр. російська армія поновилася і генерал О. Брусілов знову розпочав наступ, дійшовши до Карпат.

Зокрема, з початку 1917 р. німецька та австро-угорська армія перейшла в наступ, після чого основна частина Галичини знову опинилась під їх контролем. Внаслідок багатомісячних боїв чимало районів Галичини, особливо

Тернопільщини, були зруйновані, населення евакуйоване, майно – втрачено. Після звільнення від російської окупації Теробовлянщини родина Йосифа Сліпого повертається у Заздрість, а через деякий час парох знову вирушає до Інсбрука – продовжити перерване на рік навчання.

Влітку 1917 р. Й. Сліпий приїхав на канікули, він застав жаливу картину. Поля навколо села виглядали «як по татарському наїзді». Село було зруйноване, залишилися декілька хатин, а селяни прибирали в своїх криївках і бралися відновлювати свої господарства [6, с. 44]. Колись охайне господарство Сліпих було зруйноване. Брат Роман, який залишився господарем, прийшов із фронту інвалідом. Усі тяготи сільської роботи взяла на себе сестра Євгенія. Це була остання зустріч Йосифа з улюбленою сестрою і братом, бо через рік їх обох не стало.

Однак війна духовно загартувала галичан. Зросла національна свідомість. У вересні 1917 А. Шептицький повернувся до Львова зі заслання з росії та відразу включився у політичне життя краю [1, с. 96]. 30 вересня 1917 року в древньому Унівському монастирі студитів Й. Сліпий отримав свячення з рук самого митрополита Андрея. Вже будучи молодим священником, приділяв велику увагу до душпастирської праці. Після недовгого перебування на Україні повертається назад до Інсбруку, де за унікальний хист до науки йому призначили високий гонорар у 40 австрійських корон [6, с. 43]. Згодом, у червні 1918 р. отець Йосиф Сліпий захистив працю «Поняття про вічне життя в Євангелії св. Іоана», за що отримав академічний ступінь магістра богослов'я і повернувся до Львова.

Молодий парох дорогою додому заїхав у Моравію на Велеградський конгрес – міжнародний з'їзд, у якому брали участь представники католицьких слов'янських народів та деяких православних церков. Такі конгреси відбувалися з певною періодичністю аж до 1936 р. Основною метою конгресу стали пошуки шляхів примирення й об'єднання православних церков з Ватиканським престолом.

Повернувшись додому, Й. Сліпий відправ у рідному селі свою першу службу й отримав парафію у Словіті (на сьогодні – Львівська область – примітка авторині). Та довго він не прослужив у церкві цього мальовничого села – переважало бажання займатися наукою. Війна ще не закінчилась, але в інтелігенції були великі сподівання на відродження української культури й науки, зокрема на відкриття українських студій у Львівському університеті. Йосиф Сліпий мріяв там викладати, тому став працювати на докторською дисертацію [5, с. 21].

У той час у Європі лютувала так звана «іспанка» і на шляху до Мюнхена Й. Сліпий заразився і місяць пролежав у ліжку в німецькому селі Матрая, а потім проходив реабілітацію в монастирі бернардинів у Швейцарії. Підлікувавшись, він вирушив до Інсбрука. Падіння Австро-Угорської імперії 1 листопада 1918 р. і проголошення Західноукраїнської народної республіки Й. Сліпий зустрів у бібліотеці серед книг, працюючи над майбутньою докторською дисертацією та вивчаючи історію мистецтв, французьку, російську, німецьку, італійську та англійську мови [5, с. 21].

Через два роки дисертація «Тринітарне вчення про Пресвяту Трійцю візантійського патріарха Фотія» була завершена, але виникли труднощі з її публікацією. Адже за тодішніми умовами для здобуття вченого ступеня дисертаційну роботу потрібно було у друкованому вигляді розіслати всім європейським вченим у галузі досліджуваної проблеми та отримати від них позитивний відгук. Таким чином, текст дисертації був надрукований у 1920–1921 рр. Позитивні рецензії німецьких, французьких, англійських католицьких і протестантських видань надходили упродовж майже двох років.

У своєму Заповіті Патріарх Йосиф писав: «Наука і віра – це два крила, якими підноситься людський дух в безкраї простори. Наука – це один з наріжних

каменів – стовпів відродження і сили народу, а богословська наука – це євангельський заповіт Христа – «йдіть і навчайте всі народи...» [3]. Так, зовсім нелегкі випробування пройшов Й. Сліпий у час Великої війни, однак це зовсім не зламало юнака. Швидше за все – загартувало, давало поштовх до досягнення нових знань, одержання відповідної освіти, переймання європейського досвіду задля становлення української інтелігенції в нелегких історичних мовах.

Список використаних джерел

1. Берест І., Берест Р. Діяльність Андрея Шептицького в роки Першої світової війни // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. 2015. Вип. 2. Ч. 3. С. 93–98.
2. Гаюк В. Патріарх Йосиф – подвижник богословської науки в Україні // Кардинал Йосиф Сліпий і сучасність. Івано-Франківськ, 2002. С. 27–36.
3. Заповіт Блаженнішого Патріярха Йосифа. URL: <http://dds.edu.ua/ua/articles/2/duhovna-svitlytsa/rik-patriarha-josyfa/952-zapovit-patriarha.html>
4. Зварич В. Життєвий шлях патріярха Йосифа. Тернопіль : «Джура», 2011. 72 с.
5. Киричук О. Кардинал Сліпий. Харків: ХКФ «Глобус», 2018. 123 с.
6. Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча, вид. 3-тє, виправлене й доповнене. Львів – Рим: Видавництво УКУ 2017. 632 с. + 40 іл.
7. Перша світова війна у фокусі історії (дипломатичні та політичні колізії Великої війни): монографія / Наукова редакція д.і.н. проф. С.С.Трояна. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 352 с.

Юрій ДРЕВНІЦЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та суспільних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Володимир СПОЛЬСЬКИЙ

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня кафедри філософії та суспільних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Володимир Старосольський – видатний український політик, правник і громадський діяч, який відіграв ключову роль у формуванні українського військово-політичного руху в роки Першої світової війни. Його діяльність, спрямована на розбудову організаційного потенціалу Українських Січових Стрільців (далі – УСС) та ідеологічне підґрунтя національно-визвольної боротьби, має особливе значення в контексті національних змагань того періоду. Під час війни В. Старосольський не лише займався питаннями матеріального забезпечення легіону УСС, а й активно підтримував українські політичні організації у Відні, забезпечуючи стратегічні комунікації з українськими лідерами.

Важливим аспектом його діяльності було забезпечення ідейного спрямування січового руху, що зумовлювало його активну участь у політичних дебатах щодо національної єдності та державності. В. Старосольський був прихильником автономії стрілецького руху від австрійського командування, виступав за створення незалежного командного складу та надання УСС правової та організаційної автономії.

Метою публікації є аналіз політичної та громадської діяльності В. Старосольського в умовах Першої світової війни, а також оцінка його впливу на розвиток українського військового руху та формування національно-патріотичної ідеології українців.

З початком Першої світової війни В. Старосольський активно включився в діяльність новостворених українських організацій, таких як Головна Українська Рада (далі – ГУР), заснована 1 серпня 1914 р., та Українська Бойова Управа,

створена 6 серпня 1914 р. Серед першочергових завдань ГУР було формування окремого українського військового підрозділу в австрійській армії, що мав стати основою майбутньої національної армії. Роль В. Старосольського здебільшого асоціюється з його діяльністю серед українського стрілецтва, однак звуження його внеску лише до цього аспекту є необґрунтованим. Зокрема, відомо про його активні контакти з представниками Союзу Визволення України (далі – СВУ) – організації східноукраїнських емігрантів, заснованої у Львові 4 серпня 1914 р., яка сприяла поширенню ідеї політичної незалежності України. Співпраця В. Старосольського з представниками СВУ мала значний вплив на видавничу діяльність, де він був редактором і видавцем праць, присвячених актуальним питанням національно-політичного та соціального життя. Варто окремо зазначити видане у Відні 1915 р. дослідження В. Старосольського «Національний і соціальний момент в українській історії», яке здійснене за підтримки СВУ та емігрантів з Наддніпрянщини.

Ідея об'єднання ГУР та СВУ в єдину загальноукраїнську організацію належить В. Старосольському. Виступаючи на нараді 20 грудня 1914 р., він обґрунтовував таку ініціативу ідеологічною спорідненістю між двома організаціями [50, арк. 80]. З його безпосередньою участю 5 травня 1915 р. ГУР реорганізовано в Загальну Українську Раду (далі – ЗУР), яка об'єднала представників СВУ. В. Старосольський увійшов до складу новоствореної структури як представник Української соціал-демократичної партії і згодом представляв ЗУР у легіоні УСС.

Під час Першої світової війни основним напрямом діяльності В. Старосольського була участь у стрілецькому русі. Ще до війни він долучився до спортивно-руханкового руху, і 18 березня 1913 р., за рекомендацією Кирила Трильовського, очолив товариство «Січові стрільці». Вже 28 червня 1914 р. Старосольський, виконуючи обов'язки кошового, брав участь у проведенні загальногалицького Шевченківського здвигу у Львові, де під його керівництвом пройшли вулицями міста п'ять сотень січовиків [1, с. 68].

В. Старосольський здійснив значний внесок у консолідацію січового стрілецтва у Львові. Як керівник «Січових Стрільців І», він ініціював об'єднання з «Січовими Стрільцями ІІ», яке відбулося 30 липня 1914 р. Спільний провід об'єднаних товариств видав наказ всім членам невідкладно прибути до Львова, а також закликав добровольців до вступу в лави стрільців. На підставі ухвали УБУ від 10 серпня 1914 р. В. Старосольський отримав повноваження від ГУР та УБУ на створення широкої мережі місцевих мобілізаційних комітетів з функцією контролю за їх діяльністю. Спільно з Іваном Чмолюком, Оленою Степанів та Михайлом Гаврилком він в рамках одного з таких комітетів у серпні 1914 року сформував першу бойову сотню під командуванням Івана Чмоли [1, с. 69; 2, с. 292].

Процес становлення стрілецьких товариств супроводжувався значними труднощами, передусім матеріального характеру: через відсутність централізованого фінансування пожертви поодиноких меценатів виявилися явно недостатніми для покриття потреб. Відчутною була також відсутність чіткої і стратегічно спрямованої концепції розвитку стрілецького руху, а також бракувало усвідомлення керівниками стрілецтва конкретних шляхів досягнення статутних цілей. Це зокрема підкреслював з тривогою В. Старосольський у листі до митрополита Андрея Шептицького, де він зазначав: «...Стрілецький рух почався у нас під враженням російсько-австрійської війни. Під впливом хвилі він швидко припинився, бо не було вже мети ...рух, не розрахований на довгострокову мету, сьогодні існує під впливом Шевченкового свята» [3, арк. 1]. У цьому листі В. Старосольський звернувся до А. Шептицького із проханням не лише про матеріальну, а й про ідейну підтримку молодого стрілецтва.

2 січня 1915 р. В. Старосольський вирушив із Відня на фронт як військовий кореспондент, і на цій посаді перебував кілька місяців, до 22 травня, коли на цю роль призначено Осипа Назарука. Вирішальним чинником стала фінансова підтримка у розмірі 200 австрійських корон [4, арк. 7 зв.]. 3 12 липня 1915 р. В. Старосольський отримав військове звання четаря, прирівняне до австрійського офіцера – лейтенанта [34, арк. 3 зв.]. У легіоні він опікувався питаннями військового та матеріального забезпечення стрілецьких підрозділів, зокрема, наполягав на організації відпусток для стрільців у Мукачевому, де забезпечено належні умови гігієни (організація купання, зміна білизни), закупівля шахів для відпочинку і неформального спілкування з визначними суспільно-політичними діячами [6, арк. 45–45 зв.], а також на виділенні окремої світлиці для гуцульської сотні [1, арк. 28 зв.].

Ідеологічна діяльність В. Старосольського стала важливим компонентом його внеску в розвиток січового стрілецтва, орієнтованого на утвердження ідейних засад у боротьбі за українську державність та на пріоритет культурно-освітньої й виховної діяльності. Станіслав Ріпецький вважав В. Старосольського найвидатнішим політичним теоретиком і публіцистом серед українських громадських діячів того часу, а разом з Дмитром Вітовським – одним із творців ідеології УСС [8, с. 139, 322]. В. Старосольському приписується авторство «Десяти заповідей Українських Січових Стрільців», які визначали ключові принципи боротьби УСС за незалежність України. У тексті заповідей, зокрема, підкреслюються високі ідеали честі, хоробрості, правди, добра і безкорисливого служіння народу. Десята заповідь, наприклад, проголошує: «Буду добрим сином України та добрим жовніром і добрим товаришем у Стрілецтві, щоби спільним трудом і спільними силами здобути крашу долю України». «Десять заповідей УСС» мали ідеалістичний характер, відмінний від більш радикального та жорсткого змісту «Декалогу ОУН» [2, с. 298].

Середовищем для культурно-просвітницької та виховної роботи серед січового стрілецтва стала «Пресова Кватира УСС», створення якої ініціював В. Старосольський. Її головна місія полягала в політико-ідеологічному забезпеченні виховного потенціалу стрілецтва, зосереджуючи увагу на принципах честі, відваги, жертвовності та об'єднання зусиль задля досягнення незалежності України. Продовженням цієї ідеологічної лінії стало заснування 26 серпня 1914 р. «Українського пресового бюро» при УБУ. Бюро, створене за ініціативи В. Старосольського, мало на меті популяризацію українських військових здобутків та інформування іноземної преси, зокрема берлінської та віденської, а також ідеологічну пропаганду серед січових стрільців та українського населення Галичини й Наддніпрянщини [9, арк. 1–1 зв.].

Виховний компонент січового стрілецтва набув вираження у запровадженні військових одностроїв та відзнак для стрільців, що сприяло утвердженню ідентичності та дисципліни. В. Старосольський, зокрема, пропонував включити в герб України символи лева і архангела Михаїла, що відображало б ідею соборності та підкреслювало єдність Галичини й Наддніпрянщини [2, с. 299]. Попри зусилля В. Старосольського, повний комплект одностроїв для січового стрілецтва остаточно затверджено лише навесні 1917 р. Він також розробив і надіслав до УБУ статuti військової відзнаки УСС і хреста за заслуги, зберігаючи при цьому критичне ставлення до використання австрійського герба на печатках УСС [7, арк. 57, 62]. Упродовж 1920-х рр. В. Старосольський продовжував відстоювати ідею створення нагородної системи для учасників січового стрілецтва, зокрема розробив проект статuti пам'ятної відзнаки для ветеранів визвольної війни 1918–1920 рр. [10, арк. 26–26 зв.].

Участь В. Старосольського в стрілецькому русі зумовила його залученість до вирішення складних питань, що негативно впливали на діяльність легіону УСС. Він зіткнувся з амбівалентністю політики австрійського командування,

внутрішніми конфліктами серед керівництва легіону та розбіжностями між ГУР, УБУ та командантом легіону М. Галущинським, значна частина старшин якого визнавала виключно військове командування [5, арк. 3 зв.]. У 1915 р. виник напружений конфлікт між старшинами: група на чолі з сотниками Дмитром Вітовським і Володимиром Дідушком надавала пріоритет ідеї політичної незалежності та соборності українських земель, акцентуючи на популяризації політичної і культурно-просвітницької діяльності [2, с. 296–297]. Водночас С. Горук, Р. Дудинський і Г. Коссак розглядали основне завдання легіону як виконання обов'язків перед Австро-Угорщиною. Позиція перших була ближчою Старосольському: він вважався послідовним прихильником обмеження впливу австрійського командування на легіон УСС у питаннях призначення старшинського складу, створення польового суду та військового шпиталю у Львові.

На початковому етапі конфлікту лідируючі позиції займала «група Коссака», однак уже в грудні 1915 р. більшість старшин легіону перейшли на бік Д. Вітовського та В. Дідушка [11, арк. 7]. На наш погляд, однією з основних причин цього розколу стала політика подвійних стандартів австрійської влади, яка включала небажання Відня створити повноцінну українську бойову частину, погане озброєння стрілецтва та невдоволення частини січовиків воєнними зобов'язаннями на користь імперії. В. Старосольський відіграв ключову роль у пом'якшенні конфлікту, коли 20 грудня 1915 р. він запропонував старшинам не подавати скарг на дії Григорія Коссака до австрійського командування, адже це могло спричинити призначення на посаду командира легіону особи неукраїнського походження [9, арк. 70–72].

Наступна хвиля конфлікту виникла в 1917 р., коли легіон УСС опинився втягнутим у внутрішні суперечності УБУ. Сутність конфлікту полягала в протистоянні між радикальним і національно-демократичним напрямками, представленими К. Трильовським та І. Боберським відповідно. Це негативно позначилося на авторитеті УБУ та викликало розчарування старшин легіону на чолі з М. Галущинським, оскільки залишалися невирішеними нагальні матеріально-технічні питання забезпечення легіону. В. Старосольський утримувався від активної участі в конфлікті, прагнучи скерувати обидва угруповання на вирішення матеріальних потреб стрілецтва. У липні 1917 р. він зробив офіційне попередження, оголосивши, що в разі подальшого загострення конфлікту складе свої повноваження представника УБУ в легіоні [7, арк. 45 зв.].

На початку 1917 року, під час вишколу УСС у с. Розвадові (сьогодні – Львівська область – примітка авторів), В. Старосольського призначено ад'ютантом командувача вишколом, майора Миколи Тарнавського [410, с. 401]. У травні того ж року відбулася нарада представників усіх підрозділів Легіону УСС, на якій, після тривалих обговорень, обговорювалося питання розформування УСС. В. Старосольський разом із сотником Никифором Гірняком виступили проти цього рішення, наголошуючи, що, враховуючи політичну нестабільність у Галичині, збереження стрілецької організації є критично важливим. Врешті-решт ухвалено компроміс, згідно з яким остаточне рішення мало приймати українське політичне керівництво.

24–25 липня 1917 р. у Відні відбувся новий з'їзд Української парламентської репрезентації, УБУ та представників УСС за активної участі В. Старосольського [12, с. 465]. У результаті дводенних інтенсивних дискусій учасники дійшли висновку, що ліквідація легіону УСС є недоцільною через загострення українсько-польських відносин, яке надавало стрілецтву стратегічного політичного значення. На цьому ж зібранні ухвалено реорганізацію УБУ в Центральну Управу УСС, що відіграла важливу роль у подіях Листопадового чину 1918 р.

У вересні 1918 р. В. Старосольський був включений до складу Генерального військового комісаріату – організації, створеної для підготовки збройного повстання. Комісаріат засновано за ініціативи Івана Рудницького, а участь В. Старосольського в ньому не була випадковою, адже під час Першої світової війни він підтримував контакти з українськими лідерами у Відні. Крім того, особливу роль у залученні його до повстання відіграв Н. Гірняк, з яким В. Старосольський зблизився у 1917 р. під час дискусій щодо майбутнього січових стрільців [13, с. 143].

Наприкінці жовтня 1918 р., задля підготовки повстання, В. Старосольський вирушив до Буковини, де на той час базувався легіон УСС [14, арк. 9]. Його метою було залучення цієї військової формації до виступу. Проте 2 листопада 1918 р., на зворотному шляху з Чернівців до Львова, його затримано польськими військовими на станції Персенківка [14, арк. 22; 15, с. 118]. Раніше, за згодою Польської комісії ліквідаційної та українського уряду ЗУНР, В. Старосольського призначено «парламентарем та мировим посередником» [16, с. 1]. В умовах розпочатої польсько-української війни польська сторона, однак, ігнорувала цей статус.

Спочатку його відправлено до табору в Баранові (Західна Галичина, повіт Тарнобжег) [14, арк. 58], де В. Старосольський утримувався не як військовополонений, а як інтернований [17, арк. 36]. 4 лютого 1919 р. його переведено до Домб'є (передмістя Кракова). Перший обмін В. Старосольського відбувся за посередництва Червоного Хреста у листопаді 1918 р., а на початку 1919 р. – повторний обмін, після якого В. Старосольський залишався в полоні до жовтня 1919 р. [18, арк. 36].

В. Старосольський під час Першої світової війни відіграв важливу роль у розвитку українського політичного руху, виступаючи як видатний політик, публіцист і правник, активний в австрійсько-угорських та українських національних колах. Він був активним членом ГУР та ЗУР, де сприяв консолідації українських політичних сил для підтримки ідей національної автономії в межах Австро-Угорщини. Його участь у цих організаціях зміцнювала легітимність українського національного руху та його представництво на міжнародній арені. Його численні публікації та виступи поширювали ідеї української національної самостійності та права на самовизначення. Він активно просував концепцію української державності, наголошуючи на правах українців у контексті національної самоідентичності та культурного розвитку. В. Старосольський зосереджував увагу на питанні національної автономії, сприяючи формуванню громадської думки щодо цього питання. В. Старосольський, маючи юридичну освіту, обґрунтовував необхідність правових гарантій для українців у складі Австро-Угорщини, вказуючи на важливість правової рівності та соціальної справедливості для національної стабільності. Його зусилля сприяли розробці правових основ для захисту прав українського населення, що мало значення для розвитку національних інституцій після війни.

Отже, діяльність В. Старосольського в роки Першої світової війни заклала основу для розбудови українських політичних та правових інституцій у наступні роки. Його внесок значно вплинув на формування національної свідомості, розвиток українського політичного руху та відстоювання прав українського народу в умовах соціальних і політичних викликів того часу.

Список використаних джерел

1. Старосольський Ю. Шляхами предків // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1991. Т. 210. С. 3–115.
2. Огородник Т. Громадсько-політична діяльність В. Старосольського у період Першої світової війни (1914–1918) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. 2007. Вип. 15. С. 289–304.

3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). Ф. 358. Оп. 1. Спр. 121. 61 арк.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ України). Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 23. 71 арк.
5. ЦДАЛ України. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 1. 146 арк.
6. ЦДАВОВУ України Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 22. 57 арк.
7. ЦДАВОВУ України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 25. 81 арк.
8. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. Нью-Йорк: Червона калина, 1956. 360 с.
9. ЦДАЛ України. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 49. 80 арк.
10. ЦДАЛ України. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 52. 6 арк.
11. ЦДАЛ України. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 7. 23 арк.
12. Історія українського війська (від найдавніших часів до 20-х рр. ХХ ст.)/[Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін.]; упорядкув. Б. З. Якимович. [4-те вид., змін. і доп.] Львів: Світ, 1992. 712 с.
13. Гірняк Н. Львів у воєнних роках 1914–1918 // Наш Львів: Ювілейний збірник 1252–1952. Нью-Йорк, 1953. С. 137–144.
14. ЦДАЛ України. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 14. 58 арк.
15. Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України: спогади. Нью-Йорк, 1973. 407 с.
16. Переговори й арештування // Вперед. Робітнича газета орган української соціал-демократичної партії. 14 грудня 1918. Ч. 13. С. 1.
17. ЦДАЛ України. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 13. 61 арк.
18. ЦДАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2239. 92 арк.

Віра МЕЛЬНИК

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*

ДІЯЛЬНІСТЬ ЯРОСЛАВА ОКУНЕВСЬКОГО ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Ярослав Окуневський – видатний військовий лікар, громадський діяч, меценат та прихильник української незалежності, залишився яскравий слід в історії як своїми професійними досягненнями, так і патріотичною діяльністю. Упродовж Першої світової війни він обіймав високу посаду в медичній службі військово-морського флоту Австро-Угорщини, був нагороджений орденами низки держав, зокрема Австро-Угорщини, Німеччини, Іспанії та Китаю, і став генерал-майором морської медичної служби. Водночас Я. Окуневський активно підтримував розвиток української національної ідентичності: сприяв формуванню Легіону Українських Січових Стрільців, надавав фінансову допомогу Союзу Визволення України, брав участь у діяльності.

«Австро-польські військові повісили в часи війни з мадярськими офіцерами більше 20 тис. селян (гуцулів, бойків, лемків) у горах Карпатах, засуджуючи їх нібито через москвофільство. Рота мадярських гусарів посікла умовно кілька десятків людей, ведених до Перемишля з якогось ближнього села під виглядом зради державної, про яку людям й не снилося, російські війська, поки їм велося добре і гнали перед собою австрійську ландверу, обходилися з нашими людьми, як з інтелігенцією, а з селянами – лагідно і прихильно» [1, с. 122]. Такими словами згадував брат Ярослава, Теофіл Окуневський початок війни у рідній Городенці, що на Івано-Франківщині.

Перша світова війна застала Я. Окуневського у Головному штабі флоту у Відні. До цього часу він був удостоєний численних орденів від таких держав, як Австро-Угорщина, Німеччина, Іспанія та Китай. З 1 листопада 1914 року, на початку Першої світової війни, він отримав звання генерал-майора морської медичної служби. Працюючи у військово-морських силах Австро-Угорщини, Я. Окуневський обіймав посади начальника та головного лікаря Головної медичної служби, а також увійшов до штабу флоту на посаді адмірала[2, с. 56].

Виявив Я. Окуневський особливу прихильність до ідеї створення Легіону Українських Січових Стрільців, щедро підтримуючи його фінансово та надаючи значні суми з власних коштів для забезпечення потреб легіону. Він заснував Українську санітарну місію у Відні, де згодом очолив її, ставши членом Союзу Визволення України – організацію, яка прагнула досягти незалежності й соборності України. Разом із братами він брав активну участь у діяльності товариства «Просвіта», видавав книги, розповсюджував літературу та відкривав читальні. Особливо велику фінансову допомогу надав йому Іван Білінський – уродженець Тернопільщини, який став у Єгипті придворним фармацевтом і лікарем, володів великим багатством [4, с. 8]. Проте інфляція воєнного часу привела до знецінення грошей і великих втрат, що пізніше дуже пригнічувало Я. Окуневського.

Адмірал Я. Окуневський, як один з представників Української Парламентарної Репрезентації, опівночі з 1 на 2 березня 1918 р. у Відні, разом з представниками Союзу визволення України та почесною чотою Українських Січових Стрільців під проводом Дмитра Катамая та генерала Захара Павлюка, зустрічає колишніх полонених козаків з Йозефштадту [3, с.74]. Офіцерів-українців передислоковували до м. Володимира-Волинського з метою подальшої організації та поповнення особовим складом. З табору Фрайштадт на Україну від'їхало 900 козаків і 5 старшин [6, с. 22]. Він виступив з привітанням та побажав козакам успіхів у боротьбі з віковичним ворогом України, запевнив, що галицькі українці кожної хвилини допоможуть своїм братам, чим тільки зможуть.

У 1918 р., після проголошення ЗУНР, Я. Окуневський – очільник Державної медичної місії ЗУНР у Відні. Після цього він повернувся до Галичини, де служив у санітарній сфері для Державного Секретаріату ЗУНР, проживаючи в Городенці з братом. Коли Морське відомство УНР розпочало формування полків морської піхоти, зокрема Гуцульського полку, виникли труднощі з медичним забезпеченням. Я. Окуневський, як колишній головний лікар австро-угорського флоту, використав свої контакти у Відні для організації доставки медикаментів та іншої майни на потреби армії УНР [2, с. 12]. Він надав допомогу військово-морському аташе УНР у Відні, сприяючи відправленню на фронт вихідців із Західної України.

Для залучення нових сил міністра морської оборони контр-адмірал Михайло Білінський разом з іншими офіцерами вирушили на рейд через західноукраїнські міста, де організували поповнення особового складу та забезпечення необхідним порядком. Полк, що розташовувався у Бродах, після підготовки та навчання мав вирушити на Київському фронті, однак складна військова ситуація на Західній Україні перешкодила цим планам [8]. Коли Морське відомство УНР стало формувати полки морської піхоти, виникли проблеми з їхнім медичним забезпеченням. Як колишній головний лікар Австро-Угорського флоту, керівник медичної місії ЗУНР у Відні адмірал Я. Окуневський зробив значний внесок у забезпечення військ УНР. Використавши свої зв'язки у Відні, він у 1919 р. організував доставку медикаментів і військово-медичного майна на потреби Армії УНР, для забезпечення військ генерала М. ОмеляновичаПавленка, в тому числі і Дивізії морської піхоти. Він також надав значну допомогу військово-морському аташе УНР у Відні капітанові 2-го рангу Дашкевичу-Горбацькому в організації відправки з Адріатичних портів флоту Австро-Угорщини вихідців із Західної України для комплектування ними морської піхоти УНР, зокрема для підготовки в Коломиї 1-го Гуцульського полку морської піхоти. Тоді для організації набору особового складу Морський міністр контрадмірал Михайло Білінський разом з офіцерами свого відомства капітаном 1-го рангу Миколою Злобіним та капітан-лейтенантом Святославом Шрамченком здійснили подорож зі Станіслава (нинішнього Івано-Франківська), через Коломию, Заболотів, Косів у Жаб'є

(тепер Верховина), під час якої організували поповнення полку людьми, припасами та матеріальними засобами. Полк, після переведення до Бродів, отримав озброєння і технічне оснащення, та пройшовши курс навчання і бойового вишколу, готувався для відправи на фронт під Київ. Але ускладнення військової ситуації в Західній Україні унеможливило реалізувати ці плани [7, с. 34]. Я. Окуневський переїхав до Городенки, де не перестає займатися активною громадською діяльністю. Листується з визначними громадськими діячами, а також з редакторами популярних на той час газет. Упродовж 1919–1922 рр. Був головнокомандувачем у санітарних справах Державного Секретаріату ЗУНР. Я. Окуневський брав активну участь у військових діях Першої світової війни та показав себе, як справжній син українського народу, докладаючи усіх зусиль для отримання самостійності своєї Батьківщини. Події Першої світової війни тільки піднесли у ньому, як і в багатьох інших співгромадян, патріотичний дух.

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 383. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1–5.
2. Баран Є.М. Ярослав Окуневський – відомий незнайомець ... // Сучасність. 2010. № 2. С. 154–160.
3. Блонський Р. Видатний український військовий лікар // Край. Городенка. 19 грудня 2008; Кирилас Л. «Вірібус Унітіс» // Край. Городенка. 3 січня 2009.
4. Ганідкевич Я. Ярослав Окуневський – військовий лікар, адмірал Австро-Угорського флоту, мандрівник, публіцист, меценат. URL: <http://ntsh.org/node/113>
5. Кирилас Л. Корабель Окуневського // Край. Городенка. 3 січня 2009. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/SMS_Kaiser_Franz_Joseph_I
6. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Вид-ня Українського соціологічного інституту. Серія «Українська революція. Розвідки і матеріали». Кн. п'ята. Відень, 1922. С. 39.
7. Шевелева М. Український інтерес, Ярослав Окуневський. URL: <http://uain.press.2020>
8. Military Ukraine. Воєнно-історичний форум. Український слід у К.у.К.Kriegsmarine: URL: <http://forum.milua.org/viewtopic.php?t=6399>

Андрій СОВА

доктор історичних наук, професор, старший дослідник, доцент кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

НАЦІЄТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Іван Боберський (1873–1947 рр.) – український націєтворець: державний, військово-політичний і громадський діяч, педагог, організатор, основоположник українського тіловиховання, спортсмен, філолог, журналіст, редактор, видавець, перекладач, архівіст, фотограф, меценат. У роки Великої війни він, як чимало свідомих українських діячів того часу, з головою поринув у вир національно-визвольної боротьби українського народу. 1 серпня 1914 р. разом з іншими відомими українськими громадськими та політичними діячами Костем Левицьким, Михайлом Павликом, Миколою Ганкевичем, Степаном Бараном, Миколою Балицьким, Іваном Кивелюком, Миколою Лагодинським, Михайлом Лозинським, Теофілем Меленем, Володимиром Темницьким, Кирилом Трильовським, Володимиром Старосольським, Льонгином Цегельським став співорганізатором Головної Української Ради (далі – ГУР) – неофіційного уряду українців Австро-Угорщини у Львові [37, арк. 1]. На першому засіданні цього органу, Іван Боберський запропонував назвати його Провідною Українською Радою, однак після обговорення схвалено назву, запропоновану, Костем Левицьким тобто Головна Українська Рада [37, арк. 3]. До повноважень цієї

міжпартійної організації українців Австро-Угорської імперії, що об'єднало представників трьох галицьких партій – Української національно-демократичної партії (далі – УНДП), Української радикальної партії (далі – УРП) та Української соціал-демократичної партії (далі – УСДП), – належали створення українських військових формувань, визначення загального напрямку української політики в роки Першої світової війни, а також як стратегічна мета – побудова незалежної Української держави на всій українській етнічній території. Наддніпрянську Україну в ГУР представляли члени Союзу визволення України.

До створеної ГУР військової колегії увійшли Теодор Рожанковський, Михайло Волошин, Степан Шухевич і Дмитро Катамай. 3 серпня 1914 р. колегія отримала назву «Генеральний штаб». Однак австрійська влада заборонила використання цієї назви, тому її перейменували на Українську бойову управу (УБУ), яка стала організаційним і координаційним центром Легіону УСС [12, с. 20; 31, с. 20]. На прохання К. Трильовського упродовж 3–5 серпня 1914 р. УБУ була розділена на дві секції і доповнена новими членами від «Українського січового союзу», «Сокола-Батька» та ГУР. До «секція акції» увійшли: Теодор Рожанковський (начальник), Дмитро Катамай (заступник начальника), д-р Михайло Волошин та Михайло Генік (члени); до «секції організації»: д-р Кирило Трильовський (голова), д-р Степан Шухевич (заступник голови), д-р Кость Бірецький, Іван Боберський, Дмитро Вітовський, Сень Горук, Володимир Темницький (члени) [34, с. 3]. Так, керівники найбільших руханкових організацій українців – «Січі» й «Сокола» К. Трильовський та І. Боберський стали діячами УБУ.

Початково, у серпні 1914 р., осідок УБУ знаходився на вул. Мохнацького, 12 (тепер вул. М. Драгоманова) у Львові, а з початку вересня – у Відні. У 1914–1917 рр. її очолював К. Трильовський, а з 1917 р., коли вона змінила назву на Центральну управу УСС – Степан Смаль-Стоцький [1, арк. 40].

Уже 6 серпня 1914 р. ГУР прийняла «Універсал» («Універзал»), в якому зпоміж іншого лунав заклик ставати до лав УСС [40, арк. 41]. Підписали «Універсал» також члени УБУ: від секції акції начальник Теодор Рожанковський, заступник начальника Д. Катамай, члени д-р М. Волошин і М. Генік; від секції організації голова д-р К. Трильовський, заступник голови д-р С. Шухевич, члени д-р К. Бірецький, І. Боберський, Д. Вітовський, С. Горук, В. Темницький.

7 серпня 1914 р. УБУ опублікувала звернення «До українського народу», закликаючи вступати в лави УСС: «Відповідно до маніфесту Головної Української Ради з дня 6 серпня 1914 р. видаємо до всієї української суспільності отсе оповіщене. Всі існуючі українські стрілецькі організації лучать ся в одну спільну організацію під назвою: «Українські Січові Стрільці» [...]» [32]. Того ж дня у часописі «Діло» за підписом Івана Боберського (голови) та Романа Волощука (начальника) «Сокола-Батька» з'явилося повідомлення такого змісту: «Члени «Січий» і «Соколів» організації «Сокола-Батька» мають тепер стати «Українськими Січовими Стрільцями» і по зголошеню в «Комітеті» своєї місцевости переходять в стрілецьких справах під приказ «Української Боевої Управи» у Львові ул[иця] Мохнацького ч. 12 [тепер вул. Драгоманова. – А. С.] аж до нашого відклику» [4].

Членами УБУ в різні роки були К. Бірецький, І. Боберський, Ярослав Весоловський, Д. Вітовський, М. Волошин, С. Горук, В. Гуркевич, Андрій Жук, Д. Катамай, Т. Кормош, Р. Перфецький, Т. Рожанковський, С. Рудницький, В. Сінгалевич, В. Старосольський, В. Темницький, С. Томашівський, К. Трильовський, Л. Цегельський, С. Шухевич та ін. [22, с. 203; 28, с. 35–36; 35, с. 8; 48, арк. 28–28 зв.]. У засіданнях УБУ часто брав участь з правом дорадчого голосу В. Бачинський. Як член УБУ, І. Боберський проводив титанічну працю, брав участь у вирішенні різних важливих питань: обговоренні й затвердженні правильників, термінології, одностроїв, відзнак, військових підручників тощо. Наприклад, 2 серпня 1914 р. на засіданні УБУ жваво обговорювалася назва

української військової формації. І. Боберський обстоював назву «Українські Стрільці», бо «Січові», на його думку «нічого не говорять чужим народам. Що це є: Січовер Шютцен? Україніше Шютцен розуміти можна зараз» [14]. Він як голова «Сокола-Батька» наголошував, що в назві мусить бути слово «Сокіл» або «сокільські», оскільки більшу частину стрілецтва творять члени сокільських товариств. Кирило Трильовський як голова товариства «Український Січовий Союз», натомість, вважав що у назві має фігурувати «Січ» або «січові». Висловлювалися пропозиції назвати стрільців «Січові Соколи» або «Сокільські Січі», однак з цим не погодився К. Трильовський [52, с. 33]. У підсумку дискусії обрано назву «Українські Січові Стрільці» [12, с. 28].

Організаційна секція, до якої входив Іван Боберський, займалася мобілізацією добровольців, матеріальним забезпеченням Легіону УСС та проводила адміністративну роботу [12, с. 27]. Атмосферу, яка панувала на той час у Львові, сам І. Боберський описав у листі до Олександра Тисовського 15 серпня 1914 р.: «Тепер тут всі заняті Українськими Січовими Стрільцями. Але вожда годі роздобути. Радник [Теодор] Рожанковський є дуже на місці чоловік, але дещо песиміст і як [Клим] Гутковський каже за дуже «прокуратор», який всіх оскаржує. П[ан] [Дмитро] Катамай все внески ставить, п[ан] [Кость] Бірецький про все хоче знати, [Степан] Шухевич з всього глузує, [Володимир] Темницький – соціал-демократ довго говорить, я всіх нуджу, щоби не їздили на боки як непідковані сани в затоки. п. [Костянтина] Малицька з ніким не сварить ся, але все робить, що до червоного хреста треба і варить їсти, гуртує жіноцтво. [Євген] Озаркевич питить ся [клопочеться. – А. С.], що зробити з хірургією, бо її не знає, але власне для того про ню говорить, бо курси про санітетів [санітарів. – А. С.] мусить мати. Патріоти зачинають слати по дві корони на Боевий Фонд, Лесь Кульчицький дав навіть 10 корон, а Крисько Олександр з Винник прислав навіть 100 корон. Патріоти декотрі думають, як би то їхати зі Львова, як москаль надійде [...] Гроший дрібних нема на лік. Щоби дістати в руки 20 сотиків треба хіба платити 20 корон, бо тепер кождий має 20 корон. З того видимо що всі дрібняки взяла армія до кантин [військова їдальня або пивна. – А. С.], а нам лишила паперове дрантя. Маю завтра виплатити Löhnung [зарплату. – А. С.] нашій армії у Львові, яка виносить щось 293 мужа і маю 1000 корон – банкнот – котрий задумую подерти на кусні, бо не маю его де змінити. Представте собі, що я став скарбником Української Боевої Управи “УБУ”» [51, арк. 13].

Зі створенням Легіону УСС гостро постала проблема його забезпечення. І. Боберський, як віддана справі людина і скарбник УБУ, доклав чимало зусиль до того, щоб належним чином вирішити це та інші завдання. У його записках того часу зафіксована сума видатків на Легіон УСС – 40 тисяч корон. За ці гроші купували «харчі, баняки, їдунки, солому, однострої, черевики, ремені до крісів». Коли ж зібраних коштів не вистарчало, а таке траплялося неодноразово, на окремі статті витрат, Іван Боберський давав власні гроші [7]. У його записнику знаходимо відповідні нотатки: «8.VIII.1914 р.: харч для стрільців в Гаях в дні 9/8 і 10/8 (Ст. Фенюк підняв) 120 корон. Я дав свої гроші. [Іван] Боберський» [7, с. 6].

Щоб забезпечити вишкіл УСС підручниками та літературою з військової справи, І. Боберський мав намір створити при Легіоні УСС «Український військовий кружок», завданнями якого було продукування української військової літератури. Він навіть закупив більше десяти фахових підручників, за якими навчалися вояки іноземних армій, і надіслав їх коменданту УСС Грицю Коссаку [3, с. 25]. І хоча реалізувати цю ініціативу вповному обсязі не вдалося, все ж з'явився український підручник Богдана Гнатевича «Правильник науки в метаню ручними гранатами» [9].

З 1915 р. УБУ провадила головню пропагандистську, видавничу і харитативну діяльність. При ній діяла «Пресова квартира», завданням якої було поширення серед широкої громадськості дописів з фронту, малюнків, світлин, листівок з

фотографіями стрілецького життя. За спогадами сучасників, її створенням і подальшою діяльністю опікувався І. Боберський, який добре розумів особливе значення цієї структури для піднесення бойового духу стрільців на фронті та фіксації подій повсякденного вояцького побуту. Завдяки І. Боберському з фондів УБУ виділялися максимально можливі кошти для забезпечення функціонування «Пресової квартири». До її роботи були залучені відомі діячі української культури – поети і літератори, художники, журналісти, історики, які своєю мистецькою працею творили незнищений образ української стрілецької слави. Серед них: Юліан Буцманок, Михайло Гайворонський, Лев Гец, Микола Голубець, Василь Дзиковський, Іван Іванець, Роман Купчинський, Осип Курилас, Лев Лепкий, Антін Лотоцький, Теодор Мойсейович, Осип Назарук, Осип Сорохтей та ін. [21]. Завдяки «Пресовій квартирі» УБУ видала низку публікацій про УСС, збирали світлини, документи, мистецькі й літературні твори про стрільців, влаштовувала виставки.

У межах виконання своїх обов'язків І. Боберському доводилося комунікувати з українськими громадськими організаціями, які усіяко намагалися допомагати УСС. Чи не найбільшу активність виявляв «Український Жіночий Комітет помочі раненим», заснований 1914 р. у Відні. Члени комітету піклувалися пораненими та хворими стрільцями, збирали і передавали для них книжки, часописи, молитовники, допомагали, за можливості, фінансово [16]. Цю організацію Іван Боберський жартома називав «Жіночий Комітет гостинцівлюбістків» [12, с. 50–51].

І. Боберський брав участь в організованих УБУ виїздах до місць постою УСС. Зокрема, на Різдво 1915 р. І. Боберський і В. Старосольський привезли на лінію фронту «коляду» (різноманітні гостинці) 1360 стрільцям [11; 43, арк. 32]. У документах стрілецької сотні Легіону УСС під керівництвом Зенона Носковського, які розташовувалася в Дицьковицях є про цей візит: «6 січня справляє сотня Святий Вечір в Дицьковиці при участі делегатів Боевої Управи з Відня Івана Боберського і д-ра Володимира Старосольського. Розділення дарунків від Жіночого Комітету з Відня. 7 січня святкує сотня Різдво Христове» [26, с. 168–169]. У статті «Різдвяні свята у наших стрільців», опублікованій 13 лютого 1915 р. у газеті «Діло», І. Боберський писав: «Віденські українки [«Український Жіночий Комітет помочі раненим». – А. С.] накупили різдвяних подарунків для усіх стрільців, нашили синьо-жовтих кокардок і поручили віденським стрільцям, щоби се так напакували, що і гармата переїде через пакунок, а чоколяді і кокардці всередині нічого не станеться». Стрільці під час іншої зустрічі з Іваном Боберським у розположення у Свистільниках 1916 р., жартома назвали його «миротворцем» [8, с. 31].

Заходами І. Боберського у Відні організовано архів УСС, започатковано справу стрілецької мемуаристики [44, арк. 1–4 зв.]. Він був тимчасовим референтом Українського воєнного музею (розробив для нього правильник) [44, арк. 1, 6 зв.; 45, арк. 4–5 зв.]. Зібрані матеріали, які надходили до музею, Іван Боберський скрупульозно опрацьовував, розподіляв інформацію, готував публікації до часописів «Діло», «Свобода», «Світ», «Вістник Союзу Визволення України» та ін. Один із дописів І. Боберського «В українському легіоні. Картини, епізоди» угорською мовою з'явився в числі 9–10 журналу «Ukrania» («Україна»), який видавався упродовж 1916 р. у Будапешті (всього вийшло 20 чисел) [53]. Частина зібраних і упорядкованих Іваном Боберським матеріалів опублікована у виданнях УБУ. Завдяки йому побачила світ збірка матеріалів «Наші Стрільці в рік по Шевченківським здвизі 28 червня 1914» (Накладом УБУ, Відень, 28 червня 1915 р., бібліотека УБУ, ч. 1), «Сьпіваник Українських Січових Стрільців» [24; 29] та ін.

До збірки «Наші Стрільці в рік по Шевченківським здвизі 28 червня 1914», увійшли написані та підготовані до друку І. Боберським такі матеріали: 1) «В Карпатах», криптонім Бб; 2) «Перегляд», підписано: «Скарбник Головної Боевої Управи»; 3) «Головна става в Климци [оповідання четаря Карат-го. 9.03. списав

І. Б-кий]»; 4) «Зі звітів в Галичину [спогади стрільця з сотні К. Гутковського записав Бб]»; 5) «На Плішці [оповідане десятника Дом-го записав Оеи]». У виданні було також 65 фотографій і 1 карта [25].

Про «Співаник Українських Січових Стрільців» у своєму щоденнику Іван Боберський написав: «Ніхто не має охоти написати оцінки про співаник У. С. С. Не хочу сам писати, бо ж я його укладав. [...] В співанику є 128 сторінок, 83 пісень, 69 образців. Передна окладинка окрашена головою стрільця в мазепинці, виведена в краках, здається мені, що це перша книжка українська цього вигляду. Роботу прийняла якась друкарня в Зальцбурзі. Відтам одержував я зложені сторони до поправи. Поправляв я три рази і позбувся всіх друкарських помилок. Хто перегляне співаник, мусить признати, що нема там бездушного недбальства і загумінкової нездарности, які ціхують не раз українські видання. Добір й уклад забрали мені много часу. Ноти до пісень написав старанно і гарно Володимир Неділька. Праці малярів і світлиців вставив я в збірник, щоб скріпити силу пісень. Чоловік вчиться найбільше очима. Що видить перед собою, це переконує його й захоплює більше, чим слова про сам предмет. Ліпше видіти Львів, чим слухати опису про Львів. Пісні й образці в співанику мають розбудити воєнного духа. Колись воювали ми за себе, станьмо знова до бою за себе, не за других і не для других. [...] Закінчує співаник моє кінцеве слово з підписом ОЕИ, це є самозвуки з мого назвища «Боберський». Опісля слідує спис всіх пісень. Мого назвища нема тут ніде, так що покупець читає лишень, що співаник вийшов заходом «Артистичної горстки У. С. С.» і накладом «Центральної Управи У. С. С.». «Боева Управа» перемінила свою назву 1917 р. на «Центральну Управу». По д-рі Кирилі Трильовським обняв провід д-р Степан Смаль-Стоцький. По середині сторони 2 випечатаний клич: «Не плачем, а мечем». ОЕИ [Іван Боберський. – А. С.]» [1, арк. 38–40; 27].

Членом ГУР І. Боберський був до травня 1915 р. З метою консолідації політичних організацій українських земель, що входили до складу російської та Австро-Угорської імперій, 5 травня 1915 р. ГУР реорганізовано в Загальну Українську Раду (ЗУР) [39, арк. 2; 40, арк. 2–2 зв.]. До неї увійшов 21 представник від Галичини (від УНДП – Степан Баран, Володимир Бачинський, І. Боберський, о. Тит Войнаровський, Іван Кивелюк, Кость Левицький, Євген Олесницький, о. Степан Онишкевич, Василь Панейко, Льонгін Цегельський; від Українського парламентського клубу – Сидір Голубович, Олександр Колесса, Лев Левицький, Євген Петрушевич; від УРП – Лев Бачинський, Ярослав Весоловський, Микола Лагодинський, Іван Макух, Осип Назарук, Кирило Трильовський; від УСДП – Микола Ганкевич, Теофіл Мелень, Володимир Старосольський, Володимир Темницький, Юліан Бачинський), від Буковини Осип Безпалко, Микола Василько, о. Теофіл Драчинський, Антін Лукашевич, Омелян Попович, Ілля Семака, Володимир Ясеницький, а також 3 члени СВУ Володимир Дорошенко, Всеволод Козловський, Олександр Скоропис-Йолтуховський, пізніше замість двох останніх Мар'ян Меленевський та Андрій Жук) [30, с. 363].

Діяльність ЗУР забезпечували п'ять секцій: 1) правно-політична; 2) економічна; 3) культурна; 4) пресова; 5) еміграційна [30, с. 363]. І. Боберський працював в культурній секції [39, арк. 22]. Справи УСС й надалі вела УБУ. Правно-політична секція організувала низку важливих засідань і доповідей, готувала звернення до українців Австро-Угорської та російської імперій. Економічна секція за підтримки товариства «Сільський Господар» відбудовувала господарство Галичини. Еміграційна секція разом з «запомоговим комітетом» опікувалася військовими емігрантами. До компетенції культурної секції входило відстоювання культурних інтересів українського народу. Цьому також сприяла Загальна культурна рада. Пресова секція, на жаль, розгорнути активну діяльність не встигла.

Загалом ЗУР ставила за мету відстоювати інтереси не лише галицьких українців, а й усієї української нації. У документах ЗУР неодноразово відзначалася необхідність «вказувати головні лінії в економічних і культурних справах українського народу австрійської України» [30, с. 361]. А в статуті окреслено завдання ЗУР репрезентувати «загальні народні інтереси українського народу на час війни аж до повороту нормальних відносин на українських землях» [38, арк. 102]. Своєю кінцевою метою ця політична організація вважала побудову самостійної соборної України. Як член ЗУР І. Боберський самовіддано працював аж до 4 листопада 1916 р., дати проголошення Австро-Угорщиною створення польського королівства та широкої автономії Галичини з політичними перевагами для поляків [19]. Завдяки І. Боберському на перше засідання ЗУР 5 травня 1915 р. запрошено фотографа, який зафіксував усіх присутніх, а фотографію згодом широко розтиражовано в тодішній пресі [1, арк. 226].

Після переїзду УБУ до Відня «Пресова квартира» опинилася далеко від фронту. Для оперативного висвітлення подій і підготовки різнопланової інформації потрібно було представництво на лінії фронту. З цією метою ще наприкінці грудня 1914 р. за підтримки І. Боберського на передову був відряджений четар Юліан Буцманюк (у жовтня 1914 р. І. Боберський упродовж трьох тижнів опікувався Юліаном Буцманюком, який захворів на запалення легень. Зокрема перевіз його із Горонди до Відня, винайняв помешкання, знайшов лікаря) [5, с. 16–17]. Невдовзі там сформувалася група з кількох осіб під назвою «Артистична горстка». Правильник для неї розробив І. Боберський [44, арк. 5–6 зв.]. У першому параграфі правильника зазначалося: «Цілю Артистичної Горстки при УСС є передати при помочи гарних штук память про Українських Січових Стрільців будучности і осінити їх в очах потомків блеском артистичної краси. Місцем побуту сеї Горстки є покищо Карпати опісля місце кождоразового побуту стрільців підчас світової війни 1914.1915: огнева лінія» [44, арк. 5]. Отже, «Пресова квартира» та «Артистична горстка» виконували однакові завдання, тільки перша – в тилу, друга – на фронті [41, арк. 1]. Івана Боберського цього періоду його діяльності як опікуна «Пресової квартири» та «Артистичної горстки» зобразив Осип Курилас на дружньому шаржі (за словами Івана Боберського – викривулі) з підписом «Скарбник ЦУ УСС професор Іван Боберський. Стрільцькі типи І «Моє поважання панам» [42, арк. 80].

Упродовж Першої світової війни І. Боберський збирав документи, фотоматеріали та спогади про діяльність УСС. Те, як він скрупульозно записував спогади стрільців, зафіксовано у розповіді Луки Луціва (псевдо – «Лука Граничка»), яка вийшла друком у «Літописі Червоної Калини» 1929 р. [10]. Іванові Боберському вдалося зібрати унікальний архів близько 3000 світлин з життя українських добровольців [15; 23]. Допомігав порадами тим, хто робив світлини і передавав їх для друку, про що є записи у його «Дневнику» [3, с. 25].

Усвідомлюючи значення документів для історії Іван Боберський ретельно їх групував, описував, зберігав. Саме завдяки цьому збереглися унікальні документи про діяльність УБУ. Однією з позитивних прикмет його діяльності було те, що він вів нотатки, особистий щоденник, фіксував і висвітлював події у своїх публікаціях та надихав цією працею інших [2; 47, арк. 32, 34, 35, 35 зв.; 48, арк. 22; 49, арк. 16–17 зв.; 50, арк. 15–15 зв.]. На думку С. Гайдучка, коли б не І. Боберський, «то нині не булоб протоколів з засідань Боевої Управи. Бо хоч мала вона секретаря, не писалися протоколи. Остало то, що для себе списував приватно, [Іван] Боберський. Іntenзивно попрацював над уладженням українського відділу на воєнних виставах у Відні, які також не мало причинилися до обзайомлення чужинців з нашою справою» [6, с. 39].

Документи Легіону УСС та воєнні пам'ятки, зібрані у Відні передусім зусиллями І. Боберського, неодноразово експонувалися у Відні та Львові [36, арк. 359; 3, с. 14–55]. Багатьом запам'яталася стрілецька виставка у Відні

22 жовтня – 17 листопада 1917 р., величезних зусиль до організації якої доклав саме І. Боберський [1, арк. 9; 33, с. 189]. Подібна виставка відбулася з 15 вересня до 31 жовтня 1918 р. у Львові в Національному музеї по вул. Мохнацького (тепер вул. М. Драгоманова) [13; 46, арк. 60]. За 47 днів її відвідали 2028 осіб [1, арк. 41]. Ці та інші заходи давали можливість ознайомити широку громадськість з національно-визвольною боротьбою українського народу в роки Першої світової війни. Згодом ці документи лягли в основу Музею історико-воєнних пам'яток НТШ у Львові.

Окрім того, за ініціативи І. Боберського УБУ виготовляла відзнаки, видавала листівки, поштові марки та наліпки, з метою збору коштів на «Скарб УСС». Листівки УСС (видані накладом 1 мільйон примірників!) стали дієвим засобом популяризації політичних ідей і завдань легіону [17, с. 20–21]. Вони набули широкого розповсюдження серед січового стрілецтва та цивільного населення.

За задумом і коштом І. Боберського накладом «Вістий з Запорожа» у Відні 1917 р. була виготовлена відзнака під назвою «Соборна Україна». Задум втілював у метал митець Юліан Буцманюк (ключові елементи відзнаки – галицький Лев та архистратиг Михаїл). Сама назва відзнаки відображала її основну ідею. На відзнаці вміщено напис: «УКРАЇНЦІ ПОВИННІ ЛУЧИТИ СЯ ЯК УКРАЇНЦІ ДЛЯ ОБОРОНИ ПРАВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ У РОЦІ СВОБОДИ УКРАЇНИ 1917» [18, с. 92]. Перший випуск відзнаки у кількості 30 тисяч здійснено у вересні 1917 р., другий, після 20 листопада 1917 р., був приурочений до проголошення УНР. За спогадами Степана Гайдучка, відзнаку «Соборна Україна», через брак державних військових відзнак, носили вояки Галицької армії. За гроші, отримані від продажу цих відзнак, І. Боберський 1918 р. викупив одну ділянку під «Український Город». Батько І. Боберського вболівав за українську справу, фінансово підтримував ініціативи українських громадських осередків. Так, 13 листопада 1916 р. поштовим переказом він надіслав 100 корон на «Захист імені Митрополита Андрея Шептицького» до Перемишля [20].

Отже, в роки Першої світової війни І. Боберський проявив себе як націєтворець. Він брав діяльну участь у розбудові різних структур українського визвольного руху. Як член ГУР, ЗУР, УБУ (з 1917 р. Центральної Управи) Легіону УСС він гідно представляв і відстоював інтереси українців у межах Австро-Угорської імперії та на міжнародній арені. Сучасники відзначали його невтомну та жертвовну працю в різних ділянках українського державотворення. Іван Боберський однаково ефективно виконував обов'язки громадського та військово-політичного діяча, організатора, видавця, пропагандиста, до певної міри архівіста та мецената.

Список використаних джерел

1. Боберський І. Дневник, 15.IX.1918–22.V.1919: машинопис. 176 арк. Осередок української культури і освіти у Вінніпезі.
2. Боберський І. Записник (1918): рукопис. 21 арк. Архів-Музей імені Дмитра Антоновича УВАН у США.
3. Боберський І. Щоденник 1918–1919 рр. / Упоряд. Ю. А. Мицик. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. 260 с.
4. Боберський І., Волощук Р. Члени «Січчій» і «Соколів» // Діло. 7 серпня 1914. Чис. 175. С. 6.
5. Буцманюк Ю. Мій життєпис. Юліан Буцманюк. Монографічна студія / За заг. ред. Михайла Хом'яка. Едмонтон, 1982. С. 14–22.
6. Гайдучок С. Професор Іван Боберський. «Сокіл-Батько»: спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1894–1994 / Упоряд. А. Благітка. Львів: Основа, 1996. С. 37–39.
7. Гайдучок С. Цифри оповідають про УСС в 1914 р. // Літопис Червоної Калини. Ілюстрований журнал історії та побуту. Львів, 1935. Чис. 4. Квітень. С. 5–6.

8. Гірняк Н. Організація і духовий ріст Українських Січових Стрільців. Філадельфія: Накладом видавництва «Америка», 1955. 84 с.
9. Гнатевич Б. Правильник науки в метаню ручними гранатами. Відень: Накладом Центральної Управи Українських Січових Стрільців, 1919. 38 с.
10. Граничка Л. [Луців Л.]. Як писався літопис проф. Боберського // Літопис Червоної Калини. Ілюстрований журнал історії та побуту. Львів, 1929. Чис. 3. Грудень. С. 13–14.
11. Гузар М. Перший Свят-вечір на фронті // За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. Нью-Йорк: Видання Головної Управи Братства Українських Січових Стрільців, 1967. С. 133–135.
12. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918 з 99 світлинами і 23 схемами. Львів: Видавнича Кооператива «Червона Калина», 1936. 375 с.
13. Запрошення з нагоди відкриття виставки УСС в Національному музеї у Львові. 1 арк. Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів).
14. Засідання Боевої Управи у Львові, дня 2-го серпня 1914 р. // За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. Нью-Йорк: Видання Головної Управи Братства Українських Січових Стрільців, 1967. С. 375.
15. Збірка світлин УСС. Бродівський історико-краєзнавчий музей; Українські Січові Стрільці. Збірник фотографій до історії Українських Січових Стрільців у шести тематичних збірках / Авт. тексту Я. Онищук, упоряд. Я. Онищук, О. Панькевич. Львів, 2003. [204 с.].
16. Кабаровська С. Про Повстання й діяльність «Українського Жіночого Комітету помочи для ранених» у Відні, – і про подібні йому. Для неї – все! // Альманах «Жіночої долі» з додатком календаря на рік 1930. Коломия: Накладом редакції часопису «Жіноча доля», 1929. С. 63–71.
17. Каталог українських поштових марок / Під заг. ред. Юліяна Максимчука. Ульм-Донау: Накладом Видавництва М. Бігус і С-ка, 1950. Ч. II: Недержавні випуски. 160 с.
18. Круковський О., Пахолко С. Українська фалеристика (із фондів Львівського історичного музею). Львів: Априорі, 2011. 120 с.
19. Лавров Ю. П. Загальна Українська Рада. Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3: Е–Й. С. 191.
20. Лист о. Миколи Боберського до консисторії в Перемишль. Арк. 1. Приватний архів Романа Метельського (м. Львів).
21. Лотоцький А. Як дійшло було з проводом Пресової Кватири У. С. С. // Літопис Червоної Калини. Ілюстрований журнал історії та побуту. Львів, 1937. Чис. 4. Квітень. С. 7.
22. Макух І. На народній службі. Дітройт: Видання Української Вільної Громади Америки, 1958. 628 с.
23. Мала фотоенциклопедія Українських Січових Стрільців. Львів: Галицька видавнича спілка, 2004. 128 с.
24. Назарук О. Співаник стрільців // Діло. 4 жовтня (20 вересня ст. ст.). Чис. 225 (9785). С. 2.
25. Наші Стрільці в рік по Шевченківським здвизі 28 червня 1914. / Зладив Іван Боберський. Відень: Накладом Української Боевої Управи, 28 червня 1915 р. 112 с. (Бібліотека УБУ, ч. 1).
26. Носковський З. До історії сотні Зенона Носковського. За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. Нью-Йорк: Видання Головної Управи Братства Українських Січових Стрільців, 1967. С. 161–170.
27. Оєи [Боберський І.]. Кінцеве слово. Співаник Українських Січових Стрільців / [Уклав Іван Боберський]. Відень: Заходом «Артистичної Горстки», Накладом «Центральної Управи Українських Січових Стрільців», 1918. С. 122–125.
28. Скарбник Головної Боевої Управи [Боберський І.]. Перегляд. Наші Стрільці в рік по Шевченківським здвизі 28 червня 1914 / Зладив Іван Боберський. Відень: Накладом Української Боевої Управи, 28 червня 1915 р. С. 33–46. (Бібліотека УБУ, ч. 1).
29. Співаник Українських Січових Стрільців // Діло. 24 серпня (11 ст. ст.) 1918. Чис. 191 (9751). С. 4.

30. Темницький В. Загальна Українська Рада. Памяткова книжка Союзу Визволення України і календарь на 1917 рік з 103 ілюстраціями. Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. С. 356–364.
31. Темницький В. Українські Січові Стрільці. (Думки й уваги з приводу укр. мілітарного руху). Відень: Накладом «Союзу Визволення України», 1915. 40 с.
32. Українська Боева Управа. Оповіщене. Вісти з Запорожа. Львів, 1914. 8 серпня. Чис. 97. Число добровольців. С. 3.
33. Українські Січові Стрільці 1914–1920 / Упоряд. Іван Іванець, Василь Софронів-Левицький. Третє видання. Монтреаль: Видавництво Ігоря Федіва, 1955. 211 с.
34. Універзал. Головна Українська Рада до всего українського народу! // Вісти з Запорожа. Львів, 1914. 8 серпня. Чис. 97. Число добровольців. С. 2–3.
35. Устав Товариства опіки над німцями Українських Січових Стрільців. Зальцбург, 1918. 8 с.
36. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ України). Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 44. 650 арк.
37. ЦДАВОВУ України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 1. 70 арк.
38. ЦДАВОВУ України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 2. 103 арк.
39. ЦДАВОВУ України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 3. 332 арк.
40. ЦДАВОВУ України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 4. 180 арк.
41. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). Ф. 353. Оп. 1. Спр. 8. 6 арк.
42. ЦДАЛ України. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 228. 89 рк.
43. ЦДАЛ України. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 241. 44 арк.
44. ЦДАЛ України. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 369. 140 арк.
45. ЦДАЛ України. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 486. 13 арк.
46. ЦДАЛ України. Ф. 366. Оп. 1. Спр. 7. 61 арк.
47. ЦДАЛ України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2. 45 арк.
48. ЦДАЛ України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 8. 29 арк.
49. ЦДАЛ України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 12. 28 арк.
50. ЦДАЛ України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 49. 13 арк.
51. ЦДАЛ України. Ф. 410. Оп. 1. Спр. 55. 13 арк.
52. Шухевич С. Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів). Львів: Видавнича кооператива «Червона Калина», 1930. 232 с.
53. Boberskyj I. Az ukran legional. Kepek, epizodok. Ukrania. Budapest, 1916. Nr. 9–10. P. 168–171.

Тетяна ЛАВРІН

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ – МІНІСТР ЗДОРОВ'Я АВСТРІЇ

30 серпня 1917 р. професора Чеського університету в Празі, члена Палати панів, державного радника Івана Горбачевського призначено міністром здоров'я. Таким чином, це був перший українець, який став австрійським міністром.

Як щирий українець І. Горбачевський відчував реальні утиски власного народу з боку поляків та царської росії, орієнтувався на Австрію: у національно вільній Австрії бачив дорогу до волі і для свого народу. Саме тому ця скромна й інтелігентна людина ввійшла в міністерський кабінет у Відні.

У березні 1918 р. І. Горбачевський подав до Палати панів документи, що мотивували необхідність створення Міністерства здоров'я. І вирішальним аргументом на його користь були надзвичайно тяжкі умови життя населення, викликані війною. Після довгих і всебічних обговорень та дискусій закон про створення нового міністерства ухвалили. 30 липня 1918 р. І. Горбачевський отримав офіційне призначення на посаду міністра. І лише тепер він міг зайнятися формуванням міністерства.

Призначений на посаду міністра здоров'я, І. Горбачевський з усією відповідальністю і аргументованою цілеспрямованістю розпочав формування Міністерства здоров'я. Згідно з цісарським розпорядженням від 24 жовтня 1917

р. на це міністерство покладали такі функції: запобігання інфекційним та поширеним захворюванням (туберкульоз, венеричні хвороби, алкоголізм); співпраця служби здоров'я із ветеринарною службою в усіх питаннях, що стосуються здоров'я людей, гігієни міст і сіл, гігієни помешкань, гігієни на транспорті та кораблях; турбота про здорове харчування, про здоров'я молоді; гігієна працівників промисловості й інших виробництв; запобігання нещасним випадкам; опіка над хворими (у шпиталях, закладах для розумово хворих, рятувальних закладах); гігієна в'язниць; діяльність аптек і виробництво ліків; опіка над інвалідами війни; лікарська практика, допоміжна служба та санітарна статистика. Для налагодження такого широкого спектру діяльності Міністерство здоров'я повинно було дбати про постійну й тісну співпрацю з громадськістю, пильно стежити за досягненнями світової медичної науки, створити спеціальні періодичні видання, в яких публікувати результати найновіших наукових досліджень із питань охорони здоров'я.

Структуру міністерства вчений запропонував, зрозуміло, відповідно до власних ерудиції та діапазону мислення. Оригінальність її полягала, на нашу думку, насамперед у тому, що ця структура поєднувала три фахово-лікарські секції, які очолювали три керівники. Та попри всі намагання міністра і його відомства поліпшити стан здоров'я населення, санітарно-епідеміологічна ситуація залишалася вкрай важкою.

Відомо, що з усіх земель, які належали тоді до Австро-Угорщини, війна найбільше знищила Східну Галичину. На той час звідси вже була вибита російська армія. Але оскільки тут постійно протягом років газдували армії різних держав, то вони знищили й розграбували майже все, що траплялось їм на шляху. Поширились епідемії, особливо туберкульоз та венеричні хвороби, лікарів і ліків у селах катастрофічно не вистачало. Загальний стан гігієни та здоров'я населення фахівці оцінювали як справді жахливий.

До праці секційним радником у міністерстві Іван Горбачевський запросив із українців доктора Є. Кобринського, старшого повітового лікаря при Крайовій управі в Чернівцях, але через хворобу він не зайняв цієї посади. Як правника було покликано доктора С. Старосольського, який працював у Найвищому суді при Адміністративному трибуналі у Відні, та інших представників української нації. Про результати своїх досліджень і програму ліквідації наслідків австрійсько-російської війни І. Горбачевський доповідав у парламенті, однак цю програму відхилили через неприхильність до неї польських представників австрійського уряду. І. Горбачевський як міністр здоров'я Австрії також запропонував програму допомоги населенню, де передбачив, зокрема, протитуберкульозні заходи, проте парламент відхилив і їх.

1918 рік був надзвичайно напруженим у діяльності І. Горбачевського на посаді міністра. З одного боку, тривало формування міністерства, створювали мережу відповідних установ, з іншого – він брав участь у різних заходах Української парламентської репрезентації. Керівники цієї репрезентації 20 липня 1918 р. зустрічались у Відні на вечорі на честь В'ячеслава Липинського. Серед присутніх були митрополит А. Шептицький, міністр І. Горбачевський, депутати Ю. Романчук, Є. Петрушевич, К. Левицький та Семака. Вечір відбувався у посла М. Василька. 4 серпня 1918 р. на спеціальній аудієнції цісар прийняв прем'єр-міністра Гуссарека і міністра здоров'я І. Горбачевського. Цього ж року відбулася поїздка Івана Горбачевського в Україну.

Воєнні події весни 1918 р. свідчили, що Австро-Угорщина та Німеччина, найімовірніше, програють війну. Отже, виникало питання про можливий сепаратний мир Австро-Угорщини з державами Антанти. Враховуючи неможливість такої ситуації, цісар Карл почав запрошувати до себе провідників невдоволених парламентських груп і радився із ними щодо перебудови Австро-Угорщини на федеративних засадах. З українських депутатів на нарадах у нього

бували віце-президент парламенту Ю. Романчук, міністр здоров'я І. Горбачевський, голова Української парламентської репрезентації Є. Петрушевич, очільник делегації буковинців М. Василько та голова Українського народного комітету К. Левицький. Вони радили цісареві запровадити нову конституцію і створити автономно-національні краї-держави під керівництвом одного монарха й одного федерального парламенту для закордонних і військових справ. Подібні пропозиції вносили словенці, чехи, хорвати та німці. У червні 1918 р. українська й інші представницькі делегації досягли порозуміння із цісарем щодо проголошення національних держав-країв: галицько-українського в Львові, чеського у Празі, словенського в Любляні, хорватського у Загребі.

Українські представники розробили також план дій на випадок розпаду Австро-Угорської імперії. Зокрема, підготували ухвали про проголошення Української самостійної держави, що прагне злуки з Великою Україною. І після того, як 17 жовтня 1918 р. опубліковано цісарський маніфест про перебудову Австро-Угорщини на федеративних засадах зі закликом до парламентських репрезентацій всіх народів уконституюватися в національно-державні репрезентації, у Відні відбулася нарада, на якій розглянули питання про національно-державне самовизначення Східної Галичини. У цьому зібранні взяли участь Є. Петрушевич, К. Левицький, І. Горбачевський, С. Вітик, М. Василько, А. Шептицький.

Як результат віденських подій, активними учасниками яких стали українські громадсько-політичні діячі, котрі перебували у Відні, було вирішено створити в Львові Українську Національну Раду – легальну репрезентацію Української держави. На переговори з цісарським урядом уповноважили так звану делегацію Української Національної Ради у Відні, до якої належали кілька депутатів, а також міністр І. Горбачевський. Очолював делегацію Є. Петрушевич. Ввечері 18 жовтня 1918 р. в Народному домі у Львові зібралися усі українські парламентські та сеймові депутати з Галичини й Буковини (близько 70 осіб) і визначились як легальна репрезентація (Українська Національна Рада) Української держави, що мала займати всю етнічну українську територію Австро-Угорщини. Про це повідомили цісаря та видали маніфест до українського народу. Також ухвалили домагатися від австрійського уряду передачі влади в Галичині й Буковині Українській Національній Раді, очолити яку доручили Є. Петрушевичу. Місцем перебування Української Національної Ради було визначено Львів. 30 жовтня 1918 р. І. Горбачевський і голова Української парламентської репрезентації Є. Петрушевич мали аудієнцію у прем'єр-міністра Австрії. Однак конструктивної розмови про майбутнє Галичини на цій зустрічі не відбулося.

Польський міністр Галецький вніс 31 жовтня 1918 р. на засідання ради міністрів конкретну пропозицію, щоб як польську частину Галичини, котра припала би польській державі, визнати весь край на захід від лінії, яку він назвав «лінією Бугу», зі Львовом, із нафтоносними теренами. Проти цього найрішучіше виступив Іван Горбачевський, зазначивши, що основою при розмежуванні краю можуть бути лиш етнографічні межі, які лежать не на лінії Бугу, а сягають далеко на захід поза Сян. За винятком міністра справедливості доктора Шауера, всі інші міністри висловили думку, що потрібно підтримати бажання керівництва нової Польської держави, котрі висловив міністр Галецький. З огляду на це І. Горбачевський заявив, що за таких обставин не може залишатися у кабінеті міністрів і подав заяву на звільнення. Але й за цей короткий час, упродовж якого І. Горбачевський був міністром здоров'я, він залишив значний слід від своєї творчої діяльності. Вчений, зокрема, розробив основи організації служби здоров'я, на яких протягом десятиліть орієнтувалися держави, що постали після розпаду в 1918 р. Австро-Угорщини.

На засіданні міністерської ради 31 жовтня 1918 р. президент міністрів пояснив відсутність міністра І. Горбачевського тим, що українці не прийняли

запропонованої на останній раді формули про передачу полякам адміністрації у Галичині. І. Горбачевський – перший і поки що останній міністр-українець у чужій державі – намагався «залишатися у тіні», не тільки не підкреслюючи своїх заслуг, а навпаки, старався коментувати їх як щось звичайне, природне, продиктоване ходом подій. Але за нього виразніше та переконливіше промовляли не слова, а власні справи. За проектом розбудови й програмами дії міністерства на чолі з І. Горбачевським згодом формували міністерства здоров'я в Англії, Франції та інших державах. Відомо, що у справі створення подібного міністерства за досвідом до І. Горбачевського приїжджав і представник Української Народної Республіки. Міністр-українець радо поділився планами організації урядового підрозділу. Після Австрії Міністерство здоров'я створила Англія, а третьою, вже в 1918 р., – Україна.

Таким чином, до 1917 р. держави світу в структурах урядів не мали міністерств здоров'я. Упродовж 1917–1918 рр. І. Горбачевський став засновником такого міністерства та першим міністром здоров'я у світовій урядовій структурі взагалі.

Список використаних джерел

1. Головацький І. Іван Горбачевський (1854–1942): Життєписно-бібліографічний нарис. Львів: НТШ, 1995. 125 с.
2. Гонський Я. Іван Горбачевський у спогадах і листуваннях. Тернопіль: Укрмедкнига, 2004. 184 с.
3. Горбачевський І. З моїх споминів. Моя санітарна праця // 25-ліття Українського лікарського товариства і медичної громади. Львів, 1935. С. 14–17.
4. Лахманюк Т. Іван Горбачевський – міністр здоров'я Австрії // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексівець. Вип. 6–7: 20-й річниця Незалежності України присвячується. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. С. 246–251.

Андрій ЗАГОРСЬКИЙ

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ТИСОВСЬКОГО В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Олександр Тисовський – видатний український педагог, науковець і громадський діяч, відомий як засновник Пласту – української скаутської організації, що стала важливою складовою національного руху. Його діяльність, спрямована на виховання молоді на засадах патріотизму, самодисципліни та моральних цінностей, набула особливого значення в умовах Першої світової війни, коли українське суспільство стикнулося з великими випробуваннями.

Період Першої світової війни вніс суттєві зміни в суспільно-політичне життя Західної України, зокрема у Галичині, яка опинилася в епіцентрі бойових дій. Війна викликала не лише соціально-економічні труднощі, але й загострила національне питання для українців, які були розділені між двома імперіями. У таких складних умовах важливим стало питання виховання нової генерації свідомих українців, готових до активної участі в національно-визвольних процесах. Однією з організацій, що виконувала це завдання, був «Пласт» – український скаутський рух, заснований у 1911 р. О. Тисовським.

З початком Першої світової війни, у 1914 році, життя О. Тисовського, як і багатьох інших громадян Австро-Угорщини, зазнало значних змін. Після вбивства спадкоємця престолу Франца Фердинанда у Сараєві, вибух війни змусив багатьох мешканців Львова евакуюватися. О. Тисовський разом з іншими був змушений виїхати до Відня, де його забрали на військову службу. Його

служба проходила в умовах тилової роботи – канцелярійної служби при санітарному шефові полкової команди.

У 1915 р., після того як австрійські війська відвоювали Львів, О. Тисовський повернувся до рідного міста. Попри війну, поступово починало відновлюватися мирне життя. Важливим аспектом стало відновлення освітньої діяльності. За ініціативи директора гімназії Сидора Громницького, який не до кінця розумів суті «Пласту», але бачив у ньому потенціал для виховання молоді, О. Тисовського попросили відновити цю молодіжну організацію. Спочатку він не поспішав, оскільки вважав, що ініціатива повинна виходити від самих учнів, а не бути нав'язана адміністрацією школи.

Згодом до О. Тисовського звернулися учні старших класів, колишні пластуни, з проханням відновити «Пласт». Він погодився, але наголосив, що організацію повинні створювати самі учні, а його роль полягатиме у підтримці та допомозі. Цей підхід відображав його педагогічні принципи самовиховання і самоврядування, які стали основою пластового руху. Незважаючи на війну, «Пласт» почав швидко відновлюватися. Учні самостійно створили пластову Команду, а О. Тисовський сприяв організації патронату над «Пластом», який отримав назву «Верховна Пластова Рада». Важливу роль у розвитку організації відіграли патрони, серед яких були вчителі та відомі громадські діячі.

До кінця 1915 р. «Пласт» у Львові активно розвивався. Створено кілька пластових полків, серед яких найвизначніший – полк ім. Петра Конашевича-Сагайдачного, яким керував Орест Кулик, а згодом Михайло Пежанський. Пласт також поширювався на інші українські школи у Львові та в регіонах. Наприклад, полк ім. Марти Борецької постав при школі сестер-василіянок, а полк ім. Богдана Хмельницького – при українській чоловічій семінарії.

Період 1915–1916 рр. став часом активного розширення діяльності «Пласту» як у Львові, так і за його межами. Одним із визначальних факторів цього було те, що молодь, незважаючи на війну, прагнула брати участь у національних і виховних процесах. Пластові імпрези, організовані у Народному домі, стали важливими заходами для популяризації ідей організації серед української громадськості. О. Тисовський та його сподвижники забезпечували підтримку цієї діяльності, що сприяло розумінню Пласту як важливої складової національного руху.

Тісна співпраця між різними навчальними закладами Львова стала ще одним чинником успішного розвитку організації. Наприклад, при жіночій учительській семінарії постав полк ім. княгині Ярославни, що свідчило про розширення пластового руху серед дівчат. Такий розвиток став основою для інтеграції Пласту в освітні та громадські структури, що дозволило йому продовжувати функціонування навіть в умовах війни. О. Тисовський впровадив низку організаційних інновацій для забезпечення ефективної діяльності «Пласту» в умовах обмежених ресурсів під час війни. Зокрема, створення «книжки засідань», де фіксувалися проблеми та рішення Верховної Пластової Ради, дозволило уникнути надмірної бюрократизації та зайвих зустрічей, що було важливим в умовах нестабільності. Це нововведення показало практичний підхід О. Тисовського до управління організацією, де пластуни брали активну участь у вирішенні нагальних проблем.

Іншою важливою інновацією стало поступове розширення «Пласту» на регіони. Постання пластових полків у містах за межами Львова, таких, як-от: Стрий та інші, свідчило про початок децентралізації пластового руху. Це дозволило молодіжній організації не лише закріпити свій вплив у Львові, а й поширювати його на ширші території, що підготувало ґрунт для її подальшого розвитку. Особливе значення у діяльності «Пласту» під час Першої світової війни мали вихованці О. Тисовського. Завдяки їхній ініціативності, організаційним здібностям та патріотичному запалу, «Пласт» продовжував розвиватися навіть в умовах війни. Вихованці, такі як Орест Кулик, Михайло

Пежанський та Ярема Весоловський, стали лідерами пластових полків, що дозволило організації функціонувати незалежно від зовнішніх обставин.

О. Тисовський наголошував на важливості лідерських якостей, самоврядування та дисципліни серед молоді. Завдяки цьому «Пласт» перетворився на не просто молодіжну організацію, а на справжню школу життя, де виховувалися майбутні лідери української нації. Підтримка з боку громадськості та активна участь вихованців стали запорукою успішного розвитку пластового руху в цей період. Перша світова війна безумовно вплинула на умови діяльності «Пласту». Пластуни мали обмежені можливості через війну та зосередженість шкіл на навчальному процесі в умовах війни. Проте завдяки ентузіазму молоді та підтримці громадськості, організація змогла зберегти свою активність. Одним із важливих етапів була автономізація «Пласту» від школи, що дозволило вести діяльність незалежно від адміністративного впливу. Діяльність О. Тисовського в умовах Першої світової війни є яскравим прикладом того, як суспільні та військові виклики можуть стати стимулом для національного відродження й розвитку. О. Тисовський не лише зумів зберегти, але й суттєво розширити діяльність «Пласту» в надзвичайно складний період історії, коли українське суспільство перебувало в стані війни та політичної нестабільності. Передусім, слід відзначити далекоглядність О. Тисовського як педагога і лідера, який розумів важливість виховання молоді не лише в академічному, але й у громадсько-патріотичному напрямі. Він зумів організувати молодіжний рух, який уособлював ідеї національного пробудження та згуртованості, і навіть в умовах війни створив умови для його розвитку. В умовах евакуації та непевності майбутнього, О. Тисовський відновив «Пласт» у Львові, надавши українській молоді можливість не лише долучитися до організаційної роботи, але й ставати частиною ширшого національного руху.

Одним із ключових аспектів його діяльності було те, що «Пласт» став не лише освітньо-виховною інституцією, а й платформою для розвитку лідерських навичок і громадянської свідомості. Це дозволило молоді самостійно організовувати пластові полки, брати на себе відповідальність за їхню діяльність і активно розвивати рух навіть за мінімальної участі дорослих наставників. Такий підхід сприяв вихованню відповідальності та ініціативності серед молодих українців, що стало основою для їхньої подальшої участі в національно-визвольних процесах. Окрім того, діяльність «Пласту» в період Першої світової війни заклала важливий фундамент для розвитку української ідентичності серед молоді. О. Тисовський розумів важливість морального та фізичного виховання, що відбивалося у пластовій програмі, орієнтованій на плекання патріотизму, дисципліни та самовдосконалення. Ці принципи стали основою для формування національної свідомості серед молоді, яка в майбутньому стала активною силою у боротьбі за незалежність України. Значну роль у розвитку пластового руху відіграли також підтримка громадськості та співпраця з освітніми установами, що дозволило поширити «Пласт» не лише у Львові, а й за його межами. Це свідчить про важливу роль О. Тисовського як лідера, здатного об'єднувати різні верстви українського суспільства навколо спільної мети виховання нової генерації українців.

Отже, діяльність О. Тисовського під час Першої світової війни мала великий вплив на розвиток українського молодіжного руху і становлення національної свідомості серед української молоді. Завдяки його зусиллям «Пласт» не лише пережив війну, але й став важливою частиною громадського життя, виховуючи молодих лідерів, готових до активної участі в боротьбі за незалежність України. О. Тисовський заклад основи для подальшого розвитку «Пласту» як національної організації, яка зіграла ключову роль у вихованні нових поколінь українців, а його праця під час війни є цінним спадком в історії українського національного руху.

Список використаних джерел

1. Основоположник Пласту: До 80-річчя з дня народження професора д-ра Олександра Тисовського / уклад Теодор Данилів. Мюнхен, 1966. С. 17–36.

Мар'яна ЧОРНА

методист відділу організаційно-методичної та інформаційно-видавничої діяльності Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти

ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАННИ БЛАЖКЕВИЧ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Діяльність українок у Східній Галичині під час Першої світової війни стала справжнім викликом і чи не найкращою можливістю для їхньої особистісної, громадської, суспільно-політичної емансипації. Під тиском обставин, перед жіноцтвом постали важливі питання ідентичності: бути діяльними в громадському житті краю чи обмежуватися родинними, господарськими обов'язками? І це цілком закономірно, адже чоловіки пішли воювати, залишивши місце їхньої праці. При цьому багато українок вступили до лав війська на рівні з чоловіками, деякі навіть здобули військове звання [2]. Інші присвятили себе громадсько-просвітницькій роботі, допомагаючи зберегти українство в умовах війни та соціальних потрясінь – організовували допомогу пораненим і біженцям, підтримували діяльність місцевих читань і культурних товариств, несли освіту та культуру у найвіддаленіші куточки рідної землі. До таких самовідданих жінок Іванна Блажкевич – уродженка Тернопільщини, відома письменниця, педагог і громадсько-просвітницька діячка. Усе її свідоме життя було пронизане боротьбою «за краще завтра», за свободу і незалежність українського народу» [3].

Про діяльність Іванни в умовах Першої світової війни дізнаємося зі сторінок щоденника «Жінка на бойовій лінії» [3], спогадів [5; 6] та листів. Важливим історичним джерелом є листування Іванни з чоловіком Іваном Блажкевичем. аналіз якого не лише висвітлює історичні чи біографічні відомості, але й допомагає дослідити становище жінки в умовах Першої світової війни.

1911 р. був для Іванни особливо значущим, бо отримавши від батька Омеляна Бородієвича благословення, вона одружилася з Іваном Блажкевичем. Зазначимо, що через «непоступливий характер та опозиційні настрої дружини», від якої повільно шкільний інспектор «не мав життя», Іван Дмитрович не зміг отримати вчительської посади на Тернопільщині [3, с. 30]. Відтак, у 1910 р. Іван працював управителем школи в Суботові Галицького повіту (на сьогодні – Івано-Франківська область – примітка авторині), куди молоде подружжя переїхало жити в 1911 р. Упродовж 1 вересня 1912 – 1 квітня 1914 рр. І. Блажкевич працювала учителем «ручних робіт» у місцевій школі, а 28 серпня 1912 р. народила первістка – сина Богдана-Мирона [3, с. 31].

У 1914 р. Івана Дмитровича переводять на роботу «управителем» школи в с. Залуква того ж Галицького повіту (на сьогодні – Івано-Франківська область – примітка авторині), де Іванна Омелянівна отримала роботу, як учителька домашніх робіт. 22 липня 1914 р. у подружжя народилася дочка Любомира. Але недовго батько втішався маленькою донечкою, якій було лише 10 днів, бо 1 серпня 1914 р. його мобілізовано на фронт, а невдовзі як «вояка» австро-угорської армії взято в російський полон і відправлено до м. Катта-Курган у Туркестані (на сьогодні – Самаркандська область, Узбекистан – примітка авторині). Як констатувала Іванна Блажкевич у щоденнику, що «31 липня цілий день пережили ми в загальному напруженні, бо загальної мобілізації ніхто не сподівався, тому теж ніхто з нас не вмів собі пояснити причини тривожного галасу церковного дзвона, що збудив нас знову о 12 годині вночі з 31.07 на 1.08.1914 р. Мій чоловік, зібравшись, пішов розвідати, у чому річ, і за хвилину приніс страшну вістку про мобілізаційний приказ, що його жандарм відчитував під тривожний звук дзвона. Тривога налягла на нашу спокійну хату, хоч у цю мить я навіть й не думала, що мій чоловік теж піде

боронити «фатерлянд». Страшне марево сирітства майнуло перед очима моєї душі. Я так його злякалась, що навіть не заплакала. В серці нуртував безпомічний біль, безсильний бунт проти тих, що по їх причині батьки мусять кидати родину і йти на війну...» [3, с. 32].

І. Блажкевич відзначала, що «хоч бачила, що мушу покоритися твердій конечності, але все таки не вірила я в можливість війни. Не могла навіть припустити до себе думки, що в двадцятому столітті могло прийти до проливу крові... і я, відправляючи чоловіка жартувала, що йде битися «за цісаря і державу». І чоловік теж спокійно ладиться в дорогу, спокійно порядкує свої папері. Чоловік бере сінка на руки, пестить, голубить, до донечки трохи припаде, а я на силу успокоююся свідомістю, що мала дитинка при грудях – зворушення пошкодить маленькій. Попри все одні других тішимо, що розлука не триватиме довше чим тиждень-два, а три місяці найдовше. Щоб на різдвяні свята кінця війни не було, ніхто навіть не подумав... Найкращий тому доказ, що чоловік порядкує папері і ладить прохання о прийняття на господарський курс до Дублян. До прохання не стає йому кваліфікаційної табелі, але обіцяє її зі Львова прислати. При тім наказує мені, щоб документи в час відіслати. Речинець внесення прохання до 20 серпня, а курс триватиме від 15 жовтня 1914 до 30 червня 1915 рр. Згадали ми, що наша дитинка ще не хрещена. Прикликали місцевого сотрудирика. Охрестив донцю. Аж тоді страшний плач болю стряс мною, що і успокоїтись не могла» [3, с. 32–33]. Дізнавшись про те, що «москалі увійшли до Денисова 30 серпня 1914 р.», І. Блажкевич «дуже боляче було чути, що раптово лягло в руїнах все, до чого прилягло серце, з чим зжилися думки, але по часі я зрозуміла веліч і безпощадність війни». Переживала за долю батька дочка не безпідставно: «...Загалом згоріло 115 господарств, в тому числі школа, читальня і дім кооперативи. Наше обійстя підпалено окремо, бо солдати найшли в шафі з одінням розібрану і зашиту в полотно стрільбу, з якою жалко було батенькові розлучитися і тому не віддали її австрійському староству, що зарядило було збірку оружжя зараз по оголошенні мобілізації. Худобу забрали, будинки спопелили, взірцева пасіка зрабована, збіжжя пропало в полі. Батенько мали бути розстріляні. Утечею впереврані врятували життя... намагалася я успокоїтись і вернути до душевної рівноваги, так дуже потрібної в теперішній непевний час» [3, с. 33].

Таким чином, залишившись в Залукві, І. Блажкевич приходиться до висновку, що «самій треба дбати про себе», бо треба підкоритися долі: «Тверда дорога переді мною, але чи тільки переді мною? Скільки нас жінок лишилося з дробиком-діточками на непевну судьбу? Правда, від цього нітрохи мені не легше. Бо ніяк не зменшують мойого горя ті всі потішення, що мовляв не тільки я сама в такому положенні. Чи ж може полекшати від думки, що не лише в моїй хаті горе, але що воно обняло цілий нарід? Така потіха лиш жалю завдає, бо ж лекше було мені самій терпіти, ніж бути ще свідомою цього, що сотки тисяч родин осиротіло, що многі вже і надію стратили на повернення своїх найдорожчих. А кажуть, що «людська кровця не водиця, розливати не годиться» [4, с. 48].

Як відмітила І. Блажкевич у щоденнику, становище жінок, які мали дітей під час війни було набагато складніше, ніж в одиноких: «Здається мені, що сама ні трохи не лякалася б стрілянини. Вб'ють то вб'ють, раз вмирати треба. Але погляну на діточок і аж уста закусує з розпуки... Порівнюю своє положення з положенням жовнірів на фронті. І виходить що положення жінки з дітьми в бойовій полосі багато гірше, чим жовніра в окопах. Бо ж жовнір сам один. Туга за домом притихла. Він машинально виконує прикази, дбає тільки про себе. Не журиться завтрашнім днем, бо се завдання старшини. А подумати про жінку з діточками на фронті... Про ту її величезну відповідальність не тільки за себе, за своє життя, але за життя і здоров'я полишених виключно її опіці дрібних дітей. Вічно б'ється думками: що робити? Втікати на загибель, чи тут на місці загибелі ждати?» [3, с. 34].

У цей час вона фактично перебрала на себе керівництво Залукв'янською школою і завдяки тому, що постійно у ній проживала, зберегла приміщення від руйнації і пограбувань. У школі неодноразово квартирували військові то російської, то австро-угорської армій. Матеріальне забезпечення жінки було важким: «Перед очима стає марево нужди. 1 корона й 70 сотиків – це вся моя готівка. Як тут жити? З чого?». Інколи грошима допомагав батько Омелян Бородієвич, «пару жовтих і дві парі чорних панчіх» надходили від чоловіка двоюрідної сестри Ярослава Грушкевича» [3, с. 34]. Наприклад, щоб прогудувати власних дітей, Іванні довелося прати білизну для дружини російського інженера, готувати їжу для офіцерів і навіть пекти пасхи для солдатів російської армії у кількості 300 штук. Незважаючи на такі реалії її життя І. Блажкевич намагалася дбати про побут чоловіка на фронті й у полоні, з надією на полегшення його становища, надсилала йому посилки з продуктами і грошима. Іванна описувала випадок на пошті, коли працівник не хотів прийняти пакунок через надпис українською мовою: «побачивши українське письмо, кидає сердито: «проше мі то пшечитачь, бо я по руску не умем!» Кров вдарила мені в лице від такої образи з боку урядовця тієї держави, що в її обороні покликали на війну батька моїх дітей» [3, с. 34–35].

І. Блажкевич неодноразово зосереджувала свою працю на порятунку від голоду дітей-сиріт, вдів, військовополонених, хворих. Про це 18 листопада 1916 р. в щоденнику зазначала: «Нині евакуювали Галич до решти. І знов поперед наші очі пересунулася страшна картина виселенців. Особливо ті діти, ті діти! Як дуже жалко цього цвіту. Куди ж воно іде під зиму? Виносимо діточкам на дорогу молока в пляшках. Плач товчється в горлі» [5, с. 136]. Відтак у 1917 р. І. Блажкевич створила організацію «Сирітський захист» для воєнних сиріт. У тісній співпраці із місцевим священником влаштувала літній відпочинок для 40 дітей із сиротинця, заснованого митрополитом А. Шептицьким у Львові [4, с. 199].

Окрім того важливою складовою її діяльності була кооперативна праця, з метою економічного піднесення галицького села. Ще восени 1915 р. у Залукві вона заснувала і очолила кооператив «Власна поміч», працювала секретарем «Сільського господаря», філія якого розміщувалася у її помешканні в школі [8, с. 98]. Загалом, упродовж 21 жовтня – 1917 – 31 січня 1918 рр. вона відновила роботу у 13 гуртках господарського товариства і відкрила три крамниці. Як результат, за неповний 1918 р. до діяльності філії «Сільського господаря» у Галичі було залучено 28 гуртків, в кількості 4892 членів. Принагідно зауважимо, що І. Блажкевич відвідала загальні збори кожного гуртка, виступивши зі сімнадцятьма доповідями на кооперативну тематику в навколишніх селах. Будучи секретарем «Сільського господаря» особисто клопотала про допомогу мешканцям зруйнованих сіл, полагаючи усі канцелярні формальності: «Велике запотрібання насінням, недостача солі, мила, нафти, епідемія тифу, стримання виплати військових причинків – це все з усіх сил кличе: пиши і пиши» [7].

І. Блажкевич добре знала потреби народу, акцентувала увагу на прагненні об'єднати всіх працюючих жінок для змагань за права українського народу бути господарем на власній землі. У цьому зв'язку прикладом її наполегливості може слугувати справа, пов'язана із виплатою допомоги селянам, які під час війни були виселені зі своїх домівок. Прохання про відшкодування втрат можна було подати тільки впродовж трьох місяців, а саме до 12 квітня 1918 р. Ситуацію ускладнював той факт, що вони мали бути написані на спеціальних бланках, які канцелярія «Сільського господаря» отримала 23 березня. Залучивши до роботи інших ентузіастів, кооператорці вдалося зібрати понад 3 тис. бланків з проханнями про допомогу. Як зазначала І. Блажкевич, «комісар Б. в станиславівським старості аж ахнув з переляку, побачивши доставлені стоси подань про виселенецькі причинки. Бо ж друки прийшли так пізно, що зовсім

слушно міг сподіватись, що навіть половина виселенців не]поспіє на час із внесенням подань, а вслід за цим буде менше роботи» [4, с. 178].

І. Блажкевич турбувалася злиденним життям селян і сприймала голод, як особисту трагедію. Знаходимо запис від 5 травня 1918 р.: «Великдень. Ніякого торжества в моїй душі. Поділ харчів між рятунокві комітети поодиноких громад, який переводила я через усі послідні дні, виснажив мене. Такий цей приділ мізерний супроти запотребовання, що не раз аж смішно стає... Ні зерна на насіння, ні знаряддя рілляного, ні бараболь, ні ліків, ні соли, ні нафти... Лише шуму багато. Засідання, наради та й тільки... Чи дав би хто віру, що так шумна апровізація від осені дотепер виділила на понищені села усього по 140 гр муки на особу?» [7].

Не менше турбував її занепад у сфері шкільної освіти. Вчителька намагалася піднести соціально-економічний рівень життя селян і через організацію спеціальних господарських курсів. Один із таких курсів домашнього господарства вона ініціювала у Залукві в лютому 1918 р. [7]. У травні цього ж року педагог взяла участь у зборах «Союзу українок», на яких виступила із рефератом «Про потребу економічної організації жіноцтва» [7].

Незважаючи на зайнятість, Іванна Омелянівна дбала про зростання власного фахового рівня. Упродовж 1–12 червня 1918 р. навчалася на господарських курсах у Відні, де виголосила доповідь про важке становище населення у бойових умовах і від імені «Союзу українок» Галичини закликала австрійське жіноцтво надати допомогу зруйнованим селам при відбудові домашнього господарства і хоча б в такий спосіб «сплатити борг вдячності знищеним війною країнам за спасення від руїни» [4, с. 188–189]. За її підрахунками у селах, які належали до відділу «Сільського господаря» у Галичі, знищено 15258 будівель, у тому числі близько 4 тис. житлових будинків. Як наслідок, понад 2,5 тис. родин мешкали у землянках чи під відкритим небом [4, с. 192].

За активну громадську роботу, скеровану на порятунок населення в умовах Першої світової війни, у липні 1918 р. І. Блажкевич отримала від Міністерства суспільної опіки «Срібний хрест заслуги». Упродовж 1918–1919 рр. І. Блажкевич – активна учасниця національно-визвольних змагань. Вона брала участь у державотворчих процесах ЗУНР. Прибувши 1 листопада 1918 р. до Львова на з'їзд повітових організаторів у Народному Домі, вона однією із перших склала присягу на вірність новоствореній державі. З цього приводу занотувала: «Після промови посла Цегельського запропонував хтось, щоб усіх зібраних записягти на вірність Українській Народній Республіці. Настроя врочиста хвиля: вознеслися вгору правиці, а короткі слова щирої сердечної присяги зобов'язали зібраних до служби рідній державі і точного виконання виголошених тут обов'язків найближчих днів» [4, с. 209]. Повернувшись до Залукви, вона разом із іншими активістами, обійшла вночі усі садиби, щоб мобілізувати добровольців. На її заклик сотня селян Залукви 2 листопада перебрала владу в Галичі. Учителька особисто керувала роззброєнням польської жандармерії [7]. Наступного дня І. Блажкевич провела віча у Залукві та Темирівцях, де закликала всіх військових, які перебували у відпустці, вступати до українського війська і організувати «стійкову сотню». Остання мала забезпечити охорону стратегічно важливих об'єктів у Галичі [7]. При місцевому осередку «Сільського господаря» вона організувала комітет допомоги воєнним біженцям і колишнім полоненим і була єдиною жінкою у складі повітової Української національної ради у Станіславові [3, с. 38].

3 січня 1919 р. І. Блажкевич відновила навчання у Залуквянській школі. Про її режим дізнаємося із наступних рядків: «Зі школи виходжу о 3 годині пополудні. Відтак полагаджую справи СГ, а вечером відбираю касу з кооперативи «Поміч» в Галичі. Принесуть мені звіттам копицю паперових грошей, з якими треба сидіти не раз і до півночі, поки їх посортую, попакую і обчислю. Щонеділі їду до

котрогось села на збори кружка СГ. При цій нагоді збираю також уділи від членів Спілки «Поміч», яких є уже 1208» [7].

Під час загострення польсько-української війни у травні 1919 р. І. Блажкевич разом із комендантом залізничного вокзалу Галича організувала на місці санітарний пункт для поранених і хворих бійців УГА, які потягами переїжджали зі сторони м. Ходорів до Станиславова. Для чергування у ньому зголосилися 17 дівчат із Залукви. Через свою активну громадську діяльність І. Блажкевич неодноразово зазнала переслідувань з боку польської влади. З цього приводу у щоденнику за 9 червня 1919 р. писала, що впродовж 12 днів у її оселі проведено 17 обшуків. За цей же період її арештовували вісім разів [6]. У червні 1919 р. наказом вже польського шкільного інспектора педагогу заборонили мешкати у шкільному будинку і навчати дітей [7]. Щоб уникнути неминучого арешту, жінка впродовж майже п'яти місяців змушена була переховуватися. У цей важкий для І. Блажкевич період життя, їй неодноразово допомагали колишні сусіди, місцевий лісник і навіть сестри-служебниці (учителька «вбрана в монашу рясу «спасала душу» в маленькій келії напівзруйнованого монастиря») [7]. Завдяки старанням професора Станиславівської державної української гімназії Гната Павлюха їй вдалося легалізувати своє становище, а відтак і знову почати вчителювати.

Упродовж 1920–1922 рр. І. Блажкевич працювала учителькою школи ім. М.Шашкевича у Станиславові. Крім цього, вона влаштувалася секретарем відділу педагогічної організації «Взаїмна поміч українських учителів», брала участь в організації дитячого садка та літнього дитячого табору, продовжувала активно виступати перед громадськістю. Чоловік І. Блажкевич повернувся після семирічного перебування з полону 4 жовтня 1921 р. «Відчинила двері. І на порозі став мій найдорожчий, так довго вигляданий гість, такий самий як сім літ тому. Напівжива припала я до грудей свого сердечного, найріднішого друга. Через сім літ зійшлися ми, усе однаково близькі і рідні душею, хоч різні перебутим пережиттям», – зазначала Іванна. З 1923 р. родина мешкала у рідному селі Іванни – Денисові на Тернопільщині.

Таким чином, І. Блажкевич, як жінка-активістка, мати та громадська діячка, пройшла крізь тяжкі випробування Першої світової війни, недовготривалої пори української державності та початку польської окупації краю. Їй, як і багатьом жінкам під час війни довелося зіштовхнутися з новими життєвими обставинами: бомбардуванням, втратою рідних та близьких, переселенням, голодом, страхом, надією на повернення чоловіка та щасливе майбутнє з «сердечним другом» Іваном.

У складних суспільно-політичних умовах світогляд майбутньої громадсько-просвітницької діячки змінювався крізь призму особистісного розуміння того, як поєднати діяльність у публічних і приватних сферах. Погоджуємось із твердженням М. Байдак про те, що «війна до родинних обов'язків додала громадську роботу, війна виразніше поставила перед галичанками питання національного вибору (особливо в період українсько-польського протистояння), підтримки чи відмови від чоловічого рішення воювати за Австро-Угорську монархію (навіть у складі Українських січових стрільців), а в повсякденному житті це означало вибір національно-культурного середовища на майбутнє» [2].

Отже, І. Блажкевич активно долучалася до організації матеріальної допомоги населенню, яке постраждало внаслідок воєнних дій. Вона допомагала писати скарги та звернення про відшкодування втраченого майна, вирішувала питання постачання продуктів і продуктів харчування для потрібних родин, піклувалася про сиріт і колишніх військовополонених. Розуміючи, що покращення соціально-економічних умов потребує колективних зусиль, Блажкевич навіть в кризові роки війни та післявоєнної руїни пропагувала ідеї просвітництва та кооперації. Її життя та діяльність є яскравим прикладом самовідданості та доказом того, як долаючи

особисті труднощі, ціною втрати рідних дітей, можна бути рушіями суспільних змін, забезпечуючи збереження української нації в складні історичні часи.

Список використаних джерел

1. Байдак М. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.). URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/dis_baidak.pdf
2. Байдак М. Українки в роки Першої світової війни: воювали, допомагали, рятували. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinky-persha-svitova-uss/31609237.html>
3. Бармак М. В., Чорна М. І. Жінка незламного духу. Іванна Блажкевич (1886–1977): Тернопіль: Видавництво Астон, 2021. 400 с.
4. Блажкевич І. Жінка на бойовій лінії // Блажкевич І. Жінка на бойовій лінії: спогади, щоденник. Навчальна книга - Богдан, 2016. 311 с.
5. Блажкевич І. Спогади (30.7.1914 – 4.10.1921 рр.) // Дзвін. 1991. № 5. С. 117–129
6. Блажкевич І. Спогади (30.7.1914 – 4.10.1921 рр.) // Дзвін. 1991. № 6. С. 136–147.
7. Дрогобицька О. Мемуарна спадщина Іванни Блажкевич (1886-1977) як джерело до вивчення її громадської діяльності в роки Першої світової війни. URL: <http://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/239/271>
8. Чорна М. Діяльність Іванни Блажкевич у Подільському союзі кооперативів упродовж 20–30-х років ХХ століття // Вісник Львівської комерційної академії. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. Вип. 11. С. 96–103.

Олег КУПЧИК

кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СХІДНА ГАЛИЧИНА ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ОСОБИСТІ ІСТОРІЇ АЗЕРБАЙДЖАНЦЯ ЮСИФА ВЕЗИРА

Для азербайджанців Юсиф Везир є видатним азербайджанським письменником. Його твори вивчають у середній школі та у закладах вищої освіти. Натомість для українських дослідників діяльність Ю. Везира тривалий час залишалася невідомою. Проте чому постать цього видатного азербайджанського письменника має викликати інтерес в українських істориків?

Відомо, що Юсиф Мір Юсиф-бек Мірбаба-бек Везир (на фото фонди Державного архіву Київської області) народився у 1887 р. в азербайджанському

міста Шуша. Після закінчення Бакинського реального училища у 1910 р. він вступив на юридичний факультет Київського університету Св. Володимира. У Києві він мешкав за адресою вул. Мало-Володимирська (нині Олесь Гончара), буд. 53, кв. 28.

Приїзд Ю. Везира тоді для навчання до Києва не був випадковим. Ще з 1909 р. у Київському політехнічному інституті навчався його двоюрідний брат Джаміль Везир. У 1913 р. його брат як член «оргкомітету» брав участь у спробі заснувати в Києві загальноросійську організацію студентів-мусульман.

Проте студенти, учасники засідання, були заарештовані «охранкою» й відраховані із навчальних закладів. З невідомих причин Ю. Везиров не брав участі у цих подіях. Так само залишилася нез'ясованою його неучасть у заснованому ще в 1912 р. «Товаристві взаємодопомоги студентів-мусульман Київського Св. Володимира Університеті» [1].

У свою чергу, з 1914 р. в Київському комерційному інституті також навчався двоюрідний брат Юсифа – Мір Гасан Везир, майбутній один із 26-ти бакинських комісарів. Під час Першої Світової війни, через загрозу захоплення Києва німецькими військами, Київський університет Св. Володимира в 1915 р. евакуйовано до Саратова. Тому Ю. Везир закінчував юридичний факультет уже там. Маловідомим є, що деякий час він навчався на медичному факультеті

університету. Після закінчення юридичного факультету, пропрацювавши деякий час помічником повіреного у Саратовській судовій палаті, Ю. Везир у 1916 р. повернувся в Україну. Тут він працевлаштувався у Галицький комітет Всеросійського земського союзу, який надавав допомогу військовим російської армії. Таку ж допомогу тоді надавав Всеросійський союз міст.

Громадську роботу у земстві Ю. Везир провадив безпосередньо у Східній Галичині¹, де його застала Лютнева революція 1917 року. З квітня цього року «крайовим комісаром Галичини й Буковини» (з правами генерал-губернатора) працював Дмитро Дорошенко² (майбутній міністр закордонних справ Української Держави, 1918 р.), а «комісаром Тернопільської губернії» служив Іван Красковський³ (майбутній голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Кавказі, 1919 р.) Не має сумніву, що у зв'язку з роботою вони познайомилися і співпрацювали. Більше того, на юридичному факультеті разом з Ю. Везиром навчався Олексій Миколайович Кужим – рідний брат Василя Миколайовича Кужима, який працював віце-консулом УНР в Баку (1919–1920 рр.). Тому призначення Ю. Везирова послом Азербайджанської Демократичної Республіки в Україні 1 листопада 1918 р. [2] було закономірним: він не лише знав Київ, загалом Україну, українську мову та історію, був знайомий із керівництвом українського МЗС, його високопоставленими співробітниками.

Після повернення із Східної Галичини до Києва влітку 1917 року Ю. Везир провадить активну вже політичну діяльність. Тут він намагався заснувати «Азербайджанський комітет» (нині одні називають його «Азербайджанським товариством», інші пов'язують із українським відділенням партії «Мусават») як організацію, яка мала об'єднати азербайджанців різних політичних поглядів і партійної приналежності з метою побудови національного і демократичного Азербайджану. Як представник від азербайджанців Ю. Везир увійшов до складу «Мусульманського військового комітету», який представляв і відстоював права мусульман України. Він також став учасником 3'їзду народів росії (вересень 1917 р.). 30 листопада 1917 р. Ю. Везир був присутній у залі засідань Української Центральної Ради (тоді будівля Педагогічного музею, нині вул. Володимирська, 57 – примітка автора), коли 7 (20) листопада 1917 р. відбулося проголошення III Універсалу, за яким утворено Українську Народну Республіку. Він був зайнятий формуванням із солдат-мусульман Південно-Західного фронту так званого «Мусульманського корпусу». Під час Берестейської мирної конференції спробував встановити зв'язок з представниками делегації Османської імперії.

Натомість в Києві Ю. Везир багато читав політичну і юридичну літературу. Він вивчав суспільно-політичний устрій багатьох країн світу. З приводу державного устрою демократичного Азербайджану багато дискутував із земляками. Водночас очевидним є вплив на Ю. Везира (як одного із майбутніх головних учасників азербайджанського національного руху) ідей українського національного руху. Очевидно, що тоді Ю. Везиров ознайомився з теоретико-політичними працями тоді вже визнаного лідера українського національного руху Михайла Грушевського. Варто відзначити схожість назв ранніх теоретичних робіт Ю. Везирова («Азербайджанська автономія», «Хто ми і чого

¹ Ймовірно, що проходження з 1916 р. азербайджанцем Ю. Везировим служби у «земстві» в Східній Галичині було не випадковим, оскільки саме на галицькій ділянці Південно-західного фронту у 1915–1916 рр. воював 15-й корпус османської армії, який надавав військову допомогу Австро-Угорщині як союзниці по Четвертому блоку.

² У 1915–1917 рр. Д. Дорошенко входив до складу Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст допомоги хворим і пораненим воїнам, очолював відділ допомоги українцям на окупованих російськими військами землях Галичини і Буковини.

³ У 1916–1917 рр. І. Красковський входив до складу Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст допомоги хворим і пораненим воїнам.

хочемо?») з назвами праць М. Грушевського («Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть»).

Очевидно нестабільність політичної ситуації (через більшовицьку окупацію, прихід німецьких військ, державний переворот гетьмана П. Скоропадського), змусила Ю. Везира залишити Київ і весною 1918 р. він перебрався до Криму¹. Тут він спочатку працював адвокатом, який у місцевих судах захищав права кримських татар. Пізніше перебував на службі у кримських крайових та кримськотатарських національних структурах, зокрема працював заступником міністра закордонних справ Дж. Сейдамета та радником, а потім директором юстиції у кримськотатарській Директорії, виконавчому органі Курултаю. 1 листопада 1918 р. уряд Азербайджанської Демократичної Республіки призначив Ю. Везирова послом в Українській Державі (Гетьманат Павла Скоропадського). Проте чергова дестабілізація політичної ситуації (через переворот Директорії УНР і повалення Гетьманату П. Скоропадського, чергова більшовицька окупація), завадили йому прибути в Україну і приступити до виконання обов'язків посла. Надалі Ю. Везира призначено також послом Азербайджанської Демократичної Республіки у Польщі та Криму.

Через нестабільність політичної ситуації вже у самому Криму (вихід німецьких військ, прихід британсько-французьких військ і добровольчої армії, більшовицька окупація) квітні 1919 року Ю. Везиров залишив Крим і повернувся до рідного Азербайджану. Так закінчився «український період» життя і діяльності знаного тоді громадського і політичного діяча і майбутнього видатного азербайджанського письменника Ю. Везира. Примітно, що перебування і діяльність у галицькому управлінні «земства» в Східній Галичині Ю. Везиров у художній формі описав в історичному романі «В 1917». Цей роман автора азербайджанською мовою вийшов у першій половині 1930-х рр. На українську мову його перекладено нещодавно. За сприяння азербайджанського посольства у 2022 р. вийшла збірка творів письменника за назвою «Студенти», яка містить два історичні романи автора, а саме «Студенти» і «В 1917». Прототипом головного героя роману «В 1917» Рустамбека очевидно виступив сам Ю. Везир.

Ось як Ю. Везир художньо описував Східну Галичину часів Першої світової війни: «Більшість населення – русини, але їхня участь у культурному житті України не помітна. Усюди поляки, польське панство і їхня культура... Подібне становище майже в кожному куточку Галичини. Ти тільки зверни увагу на назви вулиць – повсюдно польська історія... Життя в Галичині стало для мене своєрідною школою, я дізнався багато такого, чого раніше не знав. Ми представляли прогрес в боротьбі з релігією, духівництвом... А ось між польською культурою і католицизмом розладу немає» [3, с. 147].

Автор роману Ю. Везир також згадав про наслідки для регіону воєнних дій: «Будинки й лавочки були по обидва боки вулиці були спалені. Картина загального спустошення та розрухи поблизу лінії фронту була такою звичною, що обгорілі будинки навіть не привертали увагу Чінгіза. Але Рустамбек, який показував йому місто, пояснив:

– Раніше це був єврейський квартал. Під час наступу росіяни грабували, вбивали євреїв. Розказують, особливо свавільними були козаки...

Чінгіз повернувся й уважно поглянув на спалений квартал.

– Одна з основних вимог сучасної політики, – вів далі Рустамбек, – не дозволити євреям осіло жити на окупованих територіях. Цю політику впроваджують у життя послідовно...» [3, с. 147–148].

¹ Через перебування з весни 1918 року в Криму Юсиф Везир не взяв участь у громадсько-політичній діяльності азербайджанців у Києві. Він, зокрема, не позначений серед членів заснованого у місті в жовтні 1918 року «Комісаріату Азербайджану на Україні» як органу національного самоврядування азербайджанців.

В історичному романі Юсиф Везир детально описав окремі галицькі місця, наприклад Язловецький монастир: «...Попереду з'явився Язловецький монастир. Оточений садами й городами, цей величезний храм навіть перед лицем таких руйнівних сил, як війна, не втратив величі й краси. Але, здавалося, життя згасло і в ньому; в усьому відчувалися спустошення і смуток.

Минувши монастир, дροжки спустилися в село. Велике село, що розкинулося в ущелині, здалеку нагадувало гору побитого скла; жодної вцілілої хати, бомбардування перетворило село на згарище...» [3, с. 154]. Надалі про Язловецький монастир азербайджанський письменник продовжив: «Лишіться ще на один день! – наполягала Зіна, але Рустамбек, відмовившись, велів Плещуку збиратися.

Випивши чаю, вони посідали у дροжки. Борис обіцяв показати їм Язловецький монастир і поїхати разом з ними.

Великими пластівцями падав сніг. Після нічного застілля кожен із них відчував апатію, ніхто не хотів говорити, тільки дивилися навкруги порожнім поглядом. У такому стані вони дісталися до монастиря. Отримавши дозвіл на огляд, повернувся і сказав: «Прошу, залізайте!»

Вони пройшли доріжкою, встеленою камінням, увійшли до невеликої кімнати. Тут їх зустріла ігуменя – жінка сорока п'яти років у чернечому одязі. З особливою, властивою полякам чемністю, запросила гостей до монастиря. Пройшовши довгими коридорами, по обидва боки яких стояли статуї мармурових янголів, вони піднялися сходами нагору. Поглянули з балкона на собор.

Усюди навколо – усередині монастиря та в саду – відчувався дух запустіння. Колись тут здобували освіту і виховання дівчата з вищих аристократичних кіл. Від початку війни всі вони тікали вглиб Австрії. Окрім ігумені та кількох служниць, у монастирі нікого не було. Вже який рік ці жінки самовіддано терпіли всі жахи та поневіряння, що несла із собою війна, вважаючи священним обов'язком зберегти чистоту та святість монастиря. Вони не один раз ставали жертвами грабунків, образ і принижень із боку російських солдатів, які проходили тут. Срібні речі, навіть фонд насіння з монастирських полів і городів було пограбовано. Звичайно, ігуменя відверто не бажала перемоги росіянам. Була б її воля, вона б нікого не пустила на поріг монастиря. Але що було робити – жорстока реальність війни зламала національну та релігійну гідність жінки, змусила змиритися...

Відвідувачі оглянули бібліотеку, що розмістилася в кількох просторих кімнатах. На полицях за дротовими рамами зберігалися тисячі томів.

Зійшовши у запрошений снігом сад, вони кілька разів обійшли порожні алеї, спустошені городи, квітники, оранжереї, стайню, ставши свідками перетворення на згарище центру колись високої культури» [3, с. 173–174].

Ми вже писали, що відрядження азербайджанця Ю. Везира для служби у земстві на галицькій ділянці Південно-Західного фронту було не випадковим. Саме там, допомагаючи австрійським союзникам, воювали турки. У своєму романі письменник згадав про них. Він писав: «Слово «німці» у ветеринара ніби оголило рану.

– Цей клятий народ ніяк не вибити з насидженого місця, – сказав він зі злістю. – З австрійками воювати легко, а німців ми поки що здолати не можемо. Та, зрештою, зрозуміло, що здобудемо перемогу – у цьому немає сумнівів. Вони потерпають від голоду, їхня країна в облозі, комунікації відрізано, союзники слабкі. Навряд чи їм вдасться довести справу до кінця... До того ж у них зіпсувалися відносини з Америкою. Якщо Америка вступить до війни, Німеччині настане кінець.

– Нині на фронт прибули турки, – сказала Зіна. – Солдати клянуть їх. Кажуть, чудові вояки.

– Та що можуть зробити турки – тут їх невелика частина. Не перекинуть же вони на цей фронт усіх своїх солдатів?!... На Кавказі та в Аравії їм доводиться важко: наша армія взяла Арзурум і Хамадан. Союзники досягли великих успіхів на Багдадському і Палестинському фронтах...» [3, с. 155–156].

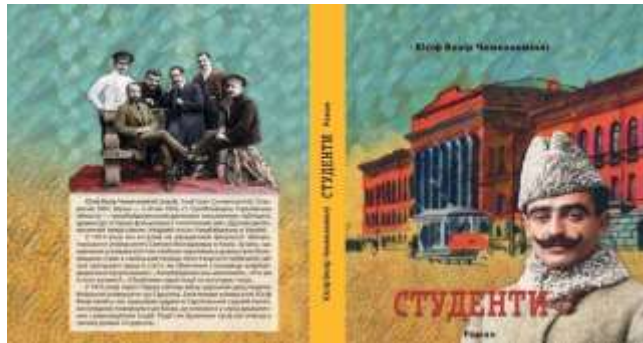
Руйнівні наслідки війни для регіону Ю. Везир писав також в іншому епізоді роману: «Біля входу до стайні в очікуванні гостей стояли три вже осідланих коні. Вони сіли на них і негайно пустили їх галопом. Проскакали повз зруйновані й спалені хати за околицю села, на широкій простір. Усю землю було зорано снарядами та мінами, галявини й пагорби вкрито воронками та напівзасипаними окопами» [3, с. 157].

Ці руйнівні наслідки війни азербайджанський письменник описав також в епізоді про російський відступ зі Східної Галичини: «За три-чотири версти вони повинні були з'їхати з шосе, повернути праворуч. Місто закінчувалося, починалися села. Обабіч села бліндажі та ями були повні загиблих коней і зламаних повозок. Рустамбек підкликав Магомеда, наказав звільнити дорогу для проходу обозу. Знову лайкою, тиском, нагайками крок за кроком вершники проклали коридор у загальному потоці, і каравану вдалося перейти на правий бік дороги. На виході до південного напрямку вони вибралися із загального потоку. Ця дорога була зовсім порожня, бо більша частина біженців надали перевагу східному напрямку – як найближчому шляху, що веде до росії» [3, с. 243–244].

Загалом на сторінках історичного роману «В 1917 році» (фото,

джерело:

<https://podrobnosti.ua>
азербайджанський письменник Юсіф Везир локалізував галицькі містечка Язловець [3, с. 152] і Бучач [3, с. 234, 235, 278], де саме знаходилось кероване ним відділення

галицького управління земства [3, с. 234, 235, 278]. Очевидно, що дорогою через Проскурів (нині Хмельницький [3, с. 247, 257, 261] до Києва чи навпаки у прифронтову зону, він неодноразово бував у місті Тернопіль [3, с. 199–200].

Водночас зауважу, що український читач мав можливість раніше ознайомитись із літературною творчістю Ю. Везира. Ще у 1993 році в київському видавництві «Веселка» вийшла збірка творів Юсіфа Везира за назвою «Дівоче джерело». Вона містить романи автора, а саме «Дівоче джерело» та «В крові», у яких художньо описані події азербайджанської національно-визвольної боротьби періоду давньої історії. Проте це предмет уже наступної доповіді.

Список використаних джерел

1. Купчик О. Р., Даміров А. У. Студенти-азербайджанці в суспільно-політичному житті України (1900–1917 рр.). К., 2014.
2. Гасимли М. Дж., Купчик О. Р., Даміров А. У. Українсько-азербайджанські політичні відносини: історія та сучасність. К., 2013.
3. Студенти (роман) / Юсіф Везір Чemenzmeminli. Київ, 2022. С. 147–148, 152, 154–157, 173–174, 199–200, 234–235, 243–244, 247, 257, 261, 278.

Володимир СОСУЛЬСЬКИЙ

*здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА**КРІЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧОСТІ ЛУІ-ФЕРДИНАНДА СЕЛІНА**

«Війна, зрештою, – це єдине, чого несла зрозуміти» [1, с. 22].

Метою роботи є визначення поглядів Селіна на Велику війну, досвід участі в ній. Матеріалами до написання слугували його книги, як художнього спрямування, так і памфлет «Школа трупів», де він рефлексує події, що нахлинули на Європу. Луї-Фердинанд Селін (Детуш) – один з основоположних французьких письменників ХХ ст., що розірвав шаблони класичної французької літератури й ввів свій стиль. Заснувавши нову літературну традицію, дав поштовх розвитку літератури другої половини ХХ сторіччя. Його, посеред інших письменників тієї доби, виражала унікальна прямолінійність – «я пишу те, що думаю, ось і все» [4, с. 174]. Уся його творчість пронизана відвертим цинізмом, що супроводжується винятковим, варто підмітити, новаторським стилем письма, наповненим переважно вульгаризмами та арго.

Власне, Велика війна неабияк відбилась на його творчості, ба більше, склала її фундамент, першою його відомою книгою була «Подорож на край ночі», де події починаються із добровільного вступу в армію. Позаяк, він дійсно брав безпосередню участь у ній хоча й вступив в армію ще у 1912 р., у 12-й кірасирський полк, що був свого роду елітою кавалерії. У Першу світову війну вступає в чині унтерофіцера. При такому розкладі подій, важко приписати йому героїчний дух добровольця, що помчався на захист Вітчизни за першої ж нагоди. Проте, з цього приводу є його пояснення, щодо вступу в армію, які линули в інтерв'ю 1959 р: Інтерв'юер: «Ви потрапили до армії з патріотичних цілей? Чи це покликання, може випадковість?» Л.-Ф. Селін: «Так, у мене були певні вподобання. Оскільки я ліричний і трохи дурнуватий. Це завжди була історія... ці спалахи, вершники Рейшсоффена, вони здавались мені такими сліпучими, вони були дивовижними. Це танкісти того часу. Це було спокусливо» [8].

Поступивши на службу, Л.-Ф. Селін зазначав у щоденнику, не втішно сприйняв тягар армійського життя. Він став схильний до різких перепадів фізичного і морального стану, відчував себе спустошеним, «всередині мене була прірва» [3, с. 139]. Попри такий меланхолійний початок, він все ж претендував на феєричне життя, в його нотатках є запис: «Але чого я хочу в першу чергу, так це жити бурхливим життям, повним пригод, які, я надіюсь, волею провидіння, зустрінуться на моєму життєвому шляху» [3, с. 142] – слова, написанні в його щоденнику 1913 р., за рік до грандіозних подій. Якби ж тоді, цей дев'ятнадцятирічний юнак знав, які потрясіння випануть на його долю. Проте, саме такі перипетії долі, дали поштовх до прояву прихованого генія.

Особливостями творів Л.-Ф. Селін є комбінація воєнного часу та цивільного, в хронологічній послідовності. Не у всіх його книгах тема війни є центральною, деякі, плавно перетікають в повсякдення і продовжують лінію розвитку героя. Певної інформативності, щодо бойових дій у нього немає, та й імена бойових товаришів часто піддаються корекції, що стає на заваді визначенню цих персон. Згадки про Першу світову – суцільний потік емоцій. Нам відомо, що війна застала його в Лотарингії, після чого, полк був перекинутий у Фландрію, де він і брав участь в бойових діях. Проте, був поранений в руку під час прикриття його підрозділом 66-го піхотного полку в 1915 р. й після госпіталізації – визнаний інвалідом. За це був відзначений військовою медаллю та нагороджений бойовим хрестом, його подвиг описаний в газетах, Л.-Ф. Селін про це писав: «...я й уявити не міг, що в мені знайдеться стільки хоробрості. Добре б іще знати, що це» [2, с. 32].

Отож, Л.-Ф. Селін висловлював типові погляди й переживання простого бійця, йому, як і багатьом іншим, не до кінця зрозумілий сенс Великої війни. Він не сприймав патріотичних гасел, які тоді об'єднували французький народ до спротиву німецькій гегемонії. Позаяк, як він вважав, найгучнішими завжди є ті, що далекі від участі в ній: «Патріотичне завзяття, на жаль, існує лише серед людей». Війна в уявленні Л.-Ф. Селін – це набір пропагандистських засобів: «Треба отих негідників на батьківщині № 2, взяти на абордаж і потопити їхній корабель. Хай живе батьківщина №1!» [1, с. 21].

Перша світова відкрилася людству, як час інновацій, це той випадок, коли «війна є двигуном прогресу», вона проходила переважно в окопному форматі, старі принципи введення бойових дій стали неактуальними, великого значення набувають масові методи ураження (артилерія, авіація, танки, кулемети). У вирі цих здвигів, життя солдата стає лиш розмінною монетою: «Я ніколи не почувався таким непотрібним, як тоді під кулями й палючим сонцем. Мене ніби виставили на глум усьому світові» [1, с. 23].

«Подорож на край ночі» вражала декілька важливими аспектів, до прикладу, колізія між офіцерським і солдатським складом, що була постійною проблемою всіх воєн. Фердинанд акцентував на надто привілейованому стані генеральського чину. Вимоги, які у воєнний час були нікчемними, для вищого керівництва видаються пріоритетом. Власне Л.-Ф. Селін показував це в описі побуту генерала, де його вимогами була тотальна відповідність етичним нормам. Ба навіть генеральський побут мало чим відрізнявся від цивільного. Такий дисонанс був зіткненням світогляду фронтовика та тилового.

Перебування Л.-Ф. Селін в лікарні, після поранення, стало часом для роздумів, новоприбулі бійці стають жертвами власної свідомості. Як він писав, що все життя страждав на слухові галюцинації: «Я вивчив практично всі шуми, які тільки можуть породжувати неодухотворені предмети та люди» [2, с. 11]. Не те щоб Л.-Ф. Селін був сентиментальною особою, як це може здатися із його опису умов, зовсім ні, іноді здається, що весь морок, що коївся з ним, викликав у нього ейфорію. Час перебування в лікарні, змушував автора підсумовувати епопею 1914 р.: «Загалом, це було надзвичайно насичене життя, життя повне мук і тортур. І воно, я знаю, вже не стане таким, як раніше, коли моє життя не відрізнялося від життя всіх цих недоумків навколо, для яких сон і тиша – це щось зрозуміле» [2, с. 41]. Фронт змінив його особистість, повернувшись у цивільне життя, попри свою мрію про лікарську професію (яку пізніше реалізує), подається в авантюрну подорож, в намаганні віднайти своє місце в житті, інакше, як тоді пояснити його перебування в Великобританії, Камеруні та США?

Поряд з іншими письменниками, що пройшли кривавий шлях Першої світової, він зайняв неординарну позицію між двома таборами «пацифістів» та «мілітаристів». Проте, він був доволі таки нестандартним для цих письменницьких кіл, його не можна зрівняти з жодним митцем, що писав про війну. Він надто цинічний та саркастичний, як для ототожнення з Еріх-Марією Ремарком, й надто миролюбний, як для Ернеста Юнгера. Його твори подають як пацифістські, проте, його стиль і аргументація вказували не стільки на абсурдність війни як явища, а на некоректний вибір ворога. Судячи із багатьох висловів ужитих в *magnum opus* Л.-Ф. Селін, цитуючи головного героя книги Бардамо, що був таким собі втіленням автора на сторінках цього роману, він говорить: «Хоч як далеко зазираючи в пам'ять, не міг пригадати, щоб бодай коли-небудь заподіяв німцям яке зло» [1, с. 22]. З погляду Л.-Ф. Селін на Першу світову війну, а конкретно на західний фронт, спостерігається скептицизм щодо ведення бойових дій із Німецькою імперією. Мотивів щодо цього в нього було доволі, головним чином, у памфлеті «Школа трупів», він посилався на державну спільність обох народів, разом з італійцями, в лоні Франкської держави Карла Великого. Фердинанд зневажав Верденський договір й усі західноєвропейські

конфлікти зводять до цього віроломного вчинку, для нього договір 843 р. – крах Європи, що дає відголос аж по сьогодні.

Рефлексує події Великої війни з погляду десятиліть, Л.-Ф. Селін у памфлетах змінює акцент з емоцій про Велику війну на геополітичну площину й брутално висловлюється певною мірою, змінюючи пацифістське бачення: «Людам необхідна ненависть, щоб жити, так нехай вона й буде! Вона необхідна, це очевидно, така наша природа» [4, с. 166]. У Л.-Ф. Селін й корективи щодо союзників, про яких він, неодноразово, не надто доброзичливо висловлювався, демонстрував новий погляд на місце Франції в Європі: «Франко-німецький конфлікт – це запорука процвітання Англії... Англії немає про що турбуватися. Кожне нове франко-німецьке покоління буде жваво поновлювати різанину, з кожним разом все більш запальну» [4, с. 167], або ж: «Весь час, побоюючись Німеччини, «нації хижаків», ми опиняємось під англійським ярмом» [4, с. 148]. Ці вислови сказано за рік до початку Другої світової війни 1939 р. Л.-Ф. Селін особливо добре розумів, що Перша світова – не кінець європейським конфліктам й безперестанку застерігав про ймовірний початок нової, трагічної для французів війни.

Отже, Л.-Ф. Селін пропагував бачення війни нічим іншим, як угодою між політиками, які реалізовували свої амбіції, і солдатами, що піддалися на лозунги й узяли їх на озброєння, тим самим виправдовували свій первісний інстинкт крові.

У своїх творах автор використав усі види провокації, щоб стати маргіналом. Навіть назва твору «Подорож на край ночі» є символічною, яскраво висловлює його позицію щодо соціуму. Його «слава» остаточно утвердилася після написання антисемітських памфлетів «Школа трупів» та «Дрібниці для погрому». Проте, навіть за умов маргінального світобачення та екстраординарних політичних позицій, він, безперечно, ввійшов у світову літературу, як один із найталановитіших письменників, зі своїм неповторним стилем. Перша світова війна – каркас життя Л.-Ф. Селін, тут він почерпнув найбільше тем для написання своїх творів.

Список використаних джерел

1. Селін Л.-Ф. Подорож на край ночі / переклад з фр. П. Тарашука. Харків: Фоліо, 2006. 367 с.
2. Céline L.-F. Guerre. Paris: Gallimard, 2022. 192 с.
3. Céline L.-F. Casse-Pipe Et Carnet Du Cuirassier Destouches (1913). Paris: Gallimard, 1970. 146 с.
4. Céline L.-F. L'École des cadavres. Paris: Denoël, 1938. 179 с.
5. Louis-Ferdinand Céline. URL: https://fr.wikipedia.org/wiki/Louis-Ferdinand_C%C3%A9line
6. Скрипник М. О. Дві світові війни в романах Луї-Фердинанда Селіна: магістерська робота. Київ, 2021. 62 с.
7. Луї-Фердинанд Селін. Інтерв'ю 1959 року (укр. суб.). Youtube: Shrapnel. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3HtNCunNMqA>
8. Larousse. Louis-Ferdinand Céline. URL: https://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Louis-Ferdinand-Destouches-dit-Louis-Ferdinand_C%C3%A9line/112296

Микола КАЗЮК

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ЮЛІАНА РОМАНЧУКА ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Юліан Романчук – видатний український політичний і громадський діяч, активний борець за національні права українців Галичини, відіграв значну роль у суспільно-політичному житті краю під час Першої світової війни. Період війни став переломним етапом для багатьох національних рухів Європи, зокрема українського, який прагнув реалізувати ідею автономії та незалежності в умовах кризових викликів імперій. У цей час Ю. Романчук, як один із провідних діячів української інтелігенції, активно долучався до політичних і громадських ініціатив, спрямованих на захист українського населення від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Діяльність Ю. Романчука відзначалась зусиллями з консолідації українських політичних сил, спрямованими на об'єднання зусиль українців для відстоювання своїх прав у багатонаціональній Австро-Угорщині. Ю. Романчук був одним із ініціаторів створення Головної Української Ради (далі – ГУР) та Загальної Української Ради (далі – ЗУР), що мали представляти українців у політичному просторі Австро-Угорської імперії. Його зусилля сприяли формуванню нових підходів до захисту культурних та освітніх прав українців, розбудови національних організацій, а також боротьби проти польської експансії в Галичині.

У публікації досліджено основні напрямки суспільно-політичної діяльності Ю. Романчука під час Першої світової війни, його роль у формуванні українських політичних організацій, боротьбі за автономію, а також значення його праці для розвитку національного руху в регіоні. Вивчення цієї діяльності дозволить глибше зрозуміти внесок Романчука в український національний рух, його стратегії та здобутки в контексті тогочасних історичних викликів.

На початку Першої світової війни Ю. Романчук підтримав ініціативу об'єднання українських політичних сил Галичини у ГУР. Під час роботи в ГУР Ю. Романчук, разом із іншими представниками старшого покоління політиків, орієнтувався на австрофільство, однак поступово всередині ради з'явилася й опозиційна група молодих політиків, які прагнули більшої незалежності українського руху.

У 1914 р., після російського наступу, українські політичні діячі, зокрема Ю. Романчук, евакуювалися до Відня, де він очолив створений український комітет допомоги біженцям з Галичини. Цей комітет отримав значну підтримку з боку австрійського уряду, що надало фінансування для утримання таборів переселенців та підтримки культурних установ.

Під час перебування у Відні всередині Української національно-демократичної партії загострилися суперечки між Народним комітетом та опозицією. Ю. Романчук намагався подолати внутрішні розбіжності, підтримуючи ідею створення єдиної національної репрезентації українців, яка могла б діяти від імені всього народу.

Ю. Романчук виступав за створення автономного українського коронного краю, що, на його думку, могло б стабілізувати ситуацію та зменшити російські впливи на українське населення. Проте австрійський уряд ігнорував ці пропозиції, а польські намагання встановити свою гегемонію в Галичині поглибили конфлікт між українськими та польськими політиками. Ю. Романчук активно виступав проти запланованих австро-німецькими союзниками змін у статусі Галичини, які не враховували інтересів українців. Він був одним з

ініціаторів резолюцій, які засуджували розширення автономії Галичини на користь польської сторони та домагався поділу регіону на українську та польську частини.

У 1915 р. Ю. Романчук разом із іншими українськими політиками брав участь у створенні ЗУР – організації, яка мала стати національним представництвом українців у складі Австро-Угорщини. Він прагнув об'єднати українських політиків для підтримки спільної платформи у вирішенні національних питань, проте внутрішні конфлікти послаблювали єдність Ради.

В умовах посилення польських впливів у 1916 р. Ю. Романчук ініціював утворення Української Парламентської Репрезентації, яка згодом стала важливою інституцією, що протистояла польським домаганням у Галичині. УПР взяла на себе функції захисту національних інтересів українців та дублювала діяльність ЗУР, яка поступово втрачала свою силу.

Діяльність на завершальному етапі війни та боротьба за українську державність. У 1918 р. Ю. Романчук відіграв важливу роль у підготовці проголошення незалежності українських земель, зокрема був залучений до роботи УНРади, створеної для керівництва новоствореною державою. Він підтримував проголошення Української держави та перехід влади у Львові до українських політиків. Після поразки українських сил у боротьбі за Львів у листопаді 1918 р., Ю. Романчук був заарештований польською владою, проте згодом звільнений.

Таким чином, суспільно-політична діяльність Ю. Романчука під час Першої світової війни відзначалася активним прагненням захистити національні інтереси українців Галичини, подолати внутрішні суперечності в національному русі та налагодити конструктивну співпрацю з австрійським урядом задля здобуття автономії. Його роль у консолідації українських сил була визначною, а сам Романчук продовжував докладати зусиль для забезпечення політичних прав українців навіть після завершення війни.

Список використаних джерел

1. Артимишин П., Соляр І. Романчук Юліан Семенович // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. Т. 3: П-С. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2020. С. 346–347.
2. Гирич І. Романчук Юліан Семенович // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 642.
3. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж-Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1995.
4. Пилипишин О. І. Вибірчі кампанії до віденського парламенту у Східній Галичині (1895–1910 рр.): пропозиції Ю. Романчука // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2013. Вип. XXXVII. С. 60–65.
5. Стефанович Александер. Спомини про перший вибір посла Романчука в Калуши р. 1883 // Діло. 7 червня 1913.
6. Чорновол І. П. Романчук Юліан / Енциклопедія історії України: у10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2012. Т. 9: Прил.-С. С. 287.

Марія МИГАЛЕВИЧ

*здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

**ДІЯЛЬНІСТЬ ТИТА РЕВАКОВИЧА НАПЕРЕДОДНІ
ТА ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Українці все більше і більше турбуються питаннями плекання національної ідентичності та пам'яті. Тому дуже актуальними стають дослідження постатей, які не є відомими для широкого загалу. Серед них Тит Ревакович: український правник та громадський діяч другої половини XIX – початку XX ст. Він був одним із членів-засновників НТШ, правним дорадником товариства «Просвіта» у Львові, головою Товариства опіки для емігрантів ім. св. Рафаїла. У роботі розглянемо його діяльність в останні роки життя, які припали на Першу світову війну.

Джерельною базою роботи є епістолярій Т. Реваковича [1], опрацьований та опублікований Василем Соколом. Т. Ревакович дуже ретельно зберігав свої листи, писав до них коментарі, дбав, щоб вони не пропали. За життя він мав на меті опублікувати їх, бо розумів надзвичайну історичну цінність своєї епістолярної спадщини, але не встиг. Листи видали аж у 2019 р., до столітніх рокин смерті автора.

У кінці 1907 р. Т. Ревакович вийшов на пенсію, але продовжив займатися активною громадською діяльністю. Коли наприкінці XIX – початку XX ст. з під австрійських українських земель – Галичини та Буковини, відбувалася масова заокеанська еміграція в пошуках кращого життя, у Львові сформувалося товариство святого Рафаїла для охорони емігрантів і саме Т. Ревакович його очолив. Він надавав юридичні послуги і допомагав підтримувати зв'язки з рідними. Займався цією справою аж до 1914 року [6, с. 68]. Упродовж 1914–1918 рр. він був головою Львівської філії «Просвіти» [3, с. 669].

Не забував Т. Ревакович і про село свого дитинства Волосянку, де його рідний брат був парохом [2, с. 1483]. У 1908 р. тут відкрили читальню, одним з фундаторів якої був він. На його руки товариство «Просвіта» видала для Волосянки 72 видання, серед яких були: «Лихоліте», «Поученє про ґрунтові книги», «Порадник громадський», «Історія України-Руси», «Звідки взялися і що значать назви: «Русь» і «Україна» та ін. Також Т. Ревакович, разом з фундаторством будівництва приміщення для читальні, витрачав власні кошти на купівлю журналів та книг для неї, зі своєї особистої бібліотеки він віддав 800 книжок. «Я за свої гроші купую газети, книжки для Волосянців і щом поніс кошта всі заложена читальні. А ґрунта жиди забирають у руських хлопів, котрі себе за мудрих вважають, а ради жичливиx інтелігентів не слухають ба й тайком висміюють, злість і розпука бере чоловіка», – писав він у листі від 3 серпня 1908 р. [4, с. 602].

Також про те, наскільки читальня була важлива для сім'ї Реваковичів, свідчить і те, що місцевий парох Михайло, брат Тита, матеріально вкладався у її будівництво, збирав матеріали, добивався того, щоб хата була збудована на громадському ґрунті (врешті-решт її збудували на землі, яка належала господарю), а згодом, будучи сліпим, все одно продовжував її відвідувати [4, с. 599].

Коли російські війська почали захоплювати Галичину, життя Т. Реваковича, відомого своїм українським патріотичним світоглядом, виявилось під загрозою. Він прийняв рішення вирушити в еміграцію. Під листом до чоловіка своєї сестри Івана Яськова, датованим ще 1903 р. він у 1917 р. написав: «Коли 9 мільонів варварського російського війська зближалось та впало до Галичини, я вимазав лиш імія на нинішнім документі, бо боявсь ся смотра. На кіньци втікаю в Мораву» [1, с. 12]. Прихисток він знайшов у Красній над Бачвою (сучасна Чехія – примітка

авторині), звідки вів активну просвітницьку роботу. Покинув дім також і брат Тита Михайло, якому, як патріотично налаштованому греко-католицькому священнику, російська окупація теж не віщувала нічого доброго. У пресі того часу повідомляли: «...з українських сьвящеників деякі виїхали перед москалями (о. Михайло Ревакович з Волосянки, о. Качмарський зі Славська, о. Галькевич з Рожанки, о. Мосора зі Сколього, о. Юхнович з Тухлі» [5, с. 679].

Восени 1914 р. росіяни захопили Волосянку [5, с. 679]. Під час окупації вони відбирали худобу та зерно у селян. Господарство та проборство Михайла Реваковича повністю знищили. «Капула на церкві у Волосянці через велике потрясене від гуку арматних куль скривила ся: бляха з даху позривана, понищене мальовило. Мешканє священника знищене, бібліотека счезла. Ерекціональні будинки знищені неможливо; перебудова конечна. Зі школи остались лише чотири стіни. В селі спалені 4 будинки», – так оцінювали сучасники шкоду, яку Волосянці завдала війна [5, с. 680].

У листі до Івана Крип'якевича Т. Ревакович писав, що від війни постраждала домівка його доньки Наталки: москалі спалили будинок разом з книжками [1, с. 331].

Перебуваючи у вимушеній еміграції в Моравії, Т. Ревакович продовжував хвилюватися долею рідного села Волосянки. Він старався зробити так, щоб його культурне життя не припинилося через війну. Підтримував зв'язки із місцевими жителями, хоч вони могли йому багато місяців не відповідати [1, с. 194], допомагав придбати книги та журнали для місцевої читальні. Найбільше його хвилювала доля сиріт. Саме на тому, що громада мала не залишати цих дітей напризволяще акцентував він увагу у листі до «просвітянина» з Волосянки Андрія Губаля від 15 квітня 1917 р. «Що дієся з сиротами в Волосянці. Не дайте їм нидіти і в нужді загинати. А старайте їх вигодовати і з талантованя громадським коштом посилати то до науки ремесел то до висших шкіл. А з того буде і хосен і слава для української громади», – писав Тит Ревакович [1, с. 194].

Село звільнили Січові стрільці, перемігши у бою на горі Плішка. Повільно життя налагоджувалося. У 1915 р. М. Реваковича, відомого мисливця, запросили на першу світову мисливську виставку у Відні. У 1916 р. достеменно відомо, що він повернувся додому [5, с. 684].

Т. Ревакович гаряче підтримував Січових стрільців, як матеріально, так і морально. «Чесць Вам за то, Панове Братя, що не даєте на поталу наше українське імня. Дай, Боже, щоби Ви вибороли свободу нашому українському Народови. Дай, Боже, дїждати ся Свобідної Соборної України. Нашим кличем повинно бути: «До боротьби, до побіди!», – писав він у листі до свого племінника Івана Боберського, члена Бойової Управи Українських січових стрільців [1, с. 135].

Т. Ревакович розповсюджував українські часописи та книги у військових шпиталях, де перебували на лікуванні українці, нагадував їм, щоб ця література потрапляла і до підросійських українців, котрі також лікувалися там. Про це свідчать листи до Івана Жолобайла, Михайла Заверухи, Григорія Ковча, Онуфрія Лашука, Теодора Шарка. Т. Ревакович давав воякам поради, як краще ділити часописи між собою, щоб вони могли потрапити до більшої кількості читачів, як ховати, аби вберегти від крадіжки [1, с. 248], обходити цензуру. Він також цікавився долею своїх адресатів, їх походженням, освітою, обставинами того, як вони опинилися в госпіталі, Тит вітав їх зі святами, та співчував, коли вояки писали про свої втрати та горе [1, с. 227]. «Любий Українче!» «Чесний Українче!», «Високоповажані земляки!»: так звертається він до них у листах.

«Любі українці!... Читайте і думайте над тим, якби своє жите і жите рідного українського народу ліпшим зробити», – писав Т. Ревакович у листі до Григорія Ковча у 1917 р. [1, с. 248].

У 1916 р. Т. Ревакович попросив І. Крип'якевича розібрати його особисту бібліотеку, яка перебувала у львівській квартирі. Майже всі книжки, які там були, за винятком листування та окремих цінних видань, він хотів передати українцям, які перебували в австрійському полоні [1, с. 331]. На початку грудня 1917 р. він повернувся до Львова, звідки продовжив надсилати літературу воякам в шпиталі і цікавився українським рухом. Підтримував початок Української революції 1917 році, й ставив наддніпрянців у приклад півавстрійським українцям, але різко негативно оцінював гетьманський переворот, так описуючи цю подію у листі до Теодора Шарка: «...назвали царського слугу москаля поміщика и деспота «Гетьманом України», скасовали всі корисні для українського народу через Централю Раді видані закони, скасовали назву «Українська Народна Республіка» і приготувують поворот давній царської неволі і прилучення до росії. Найсумнійше є те, що Німці український народ зрадили і що сей грізний для українського народу переворот підтримують» [1, с. 620].

Є підстави стверджувати про те, що після еміграції матеріальний стан Т. Реваковича погіршився. У листах він цікавився переїздом до Самбора (цей задум не зумів здійснити) та скаржився на дорожнечу оренди житла у Львові [1, с. 720]. Також Т. Ревакович цікавився культурним життям Львова. 27 жовтня 1918 р. він відвідав виставку художніх творів і світлин з історії Легіону Січових Стрільців, організовану І. Боберським.

Повоєнні роки були трагічними для родини Реваковичів. 7 листопада 1918 р. померла його сестра Анна [5, с. 676]. 2 квітня 1919 р. тиф забрав життя дружини його брата Михайла, Ольги з Охримовичів [5, с. 684]. 14 жовтня 1919 р. на свято Покрови помер Т. Ревакович. Його поховали у Львові на Личаківському цвинтарі [5, с. 676]. На могилі встановили дерев'яний хрест, який з часом не стало кому доглядати, адже дружина Стефанія і доньки Наталія та Ольга померли, а внуків Олександра і Патричку, діячів українського підпілля, закатували радянські спецслужби [4, с. 604]. Олександра стратили у в'язниці під час відступу Червоної армії влітку 1941 р, його тіло так і не знайшли. Патричку відпустили, але він не зміг одужати від наслідків тортур, яких зазнав, і відійшов у вічність у 1942 р.

Гранітний хрест на могилі Т. Реваковича встановили у 2018 р. за сприяння Василя Сокола та місцевої влади. Вшанували патріота, який понад півстоліття працював на благо української справи, на жаль, бездержавної вітчизни, і зробив усе від себе залежне, щоб його народ став соборним. Те, що він пережив у роки Першої світової війни, до болю нагадує реалії сучасного українського життя: пограбоване рідне обійстя, вимушена еміграція, матеріальні труднощі, постійна нагальна потреба власною копійкою докладатися до загальної справи. У листах зі словами підтримки й розради, настановою боротися за Вітчизну, Т. Ревакович звертається не тільки до поранених вояків Великої війни, він промовляє й до нас.

Список використаних джерел

1. Сокіл В. Епістолярій Тита Реваковича. Львів, 2019. 774 с.
2. Сокіл В. Листування двоюрідних братів – єпископа Константина Чеховича та судового надрадника Тита Реваковича // Народознавчі зошити. 2017. № 6 (138). С. 1483–1495.
3. Сокіл В. Листування Олександра Кониського і Тита Реваковича // Народознавчі зошити. 2015. № 3 (123). С. 668–712.
4. Сокіл В. Охримовичі та Реваковичі (родинні стосунки – наукові пошуки – національні позиції) // Народознавчі зошити. 2015. № 3 (123). С. 592–606.
5. Сокіл В. Священнича родина Реваковичів у Волосянці // Народознавчі зошити. Серія філологічна. 2014. № 4. С. 669–686.
6. Франків І. Товариство св. Рафаїла у Львові // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2008. № 17. С. 67–72.

Роман ЗУБИК*учитель історії та правознавства Тернопільської загальноосвітньої школи № 20 імені Руслана Муляра*
**НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Перша світова війна докорінно змінила політичний ландшафт Європи та стала важливим етапом у національно-визвольній боротьбі багатьох народів, зокрема українців. Для Західної України, що тоді входила до складу Австро-Угорщини, війна створила нові виклики й можливості. На тлі глобального конфлікту загострилися питання національного самовизначення, права на автономію та навіть незалежність. Українці, які проживали в Галичині, Буковині та Закарпатті, прагнули використати історичний шанс, щоб здобути політичні права та реалізувати мрію про власну державу. До початку Першої світової війни український народ залишався розділеним між двома імперіями – російською та Австро-Угорською, що по-різному впливали на національну свідомість. Якщо в російській імперії український національний рух жорстоко переслідувався, то в Австро-Угорщині, попри обмеження, він мав певний простір для розвитку. Війна загострила ці відмінності, перетворивши західноукраїнські землі на арену протистояння росії та Австро-Угорщини.

Перед війною політична свідомість українців Західної України перебувала на високому рівні. У Галичині, Буковині та Закарпатті діяли українські політичні партії, культурні та громадські організації, які сприяли формуванню національної ідентичності. В умовах Австро-Угорщини українці, хоч і обмежені в правах, могли брати участь у культурному житті, здобувати освіту українською мовою та мати свої політичні представництва [1, с. 120–125]. Проте національне питання залишалося болючим, адже українці прагнули рівноправності з поляками та угорцями, зокрема в Галичині, де існувала польська адміністрація. Національно свідомі українські діячі активно розвивали ідею автономії у складі Австро-Угорщини, а також надавали значну увагу вихованню молоді в дусі національної ідентичності. Напередодні війни серед українців сформувалися організації, такі, як «Сокіл», «Січ» і «Пласт», які не лише займалися фізичною підготовкою молоді, а й сприяли формуванню національної самосвідомості. З початком війни перед українцями постала нова мета – відстояти свої національні інтереси в умовах воєнного конфлікту.

З оголошенням війни 1 серпня 1914 р. у Львові створено Головну Українську Раду (далі – ГУР), що стала центральним політичним органом, репрезентантом інтересів українців в Австро-Угорщині. ГУР об'єднувала провідні українські партії, такі, як Українська національно-демократична партія, Радикальна партія та Соціал-демократична партія, щоб спільно боротися за національні права [4, с. 120–125]. Очолювали ГУР відомі українські діячі: Кость Левицький, Євген Петрушевич та Михайло Лозинський. ГУР проголосила своєю метою здобуття автономії для українців у межах Австро-Угорщини та проголошення об'єднання українських земель після завершення війни. В умовах конфлікту між Австро-Угорщиною та росією ГУР вирішила підтримати Австрію, сподіваючись на її сприяння у боротьбі з російською імперською політикою. ГУР також виступила з ініціативою створення українського військового формування – Українських Січових Стрільців (далі – УСС), яке мало стати інструментом захисту національних інтересів. У рішенні підтримати Австро-Угорщину значну роль відіграли також загрози з боку росії, яка не визнавала української ідентичності та проводила політику русифікації [4, с. 300].

Одним з важливих кроків Головної Української Ради стало створення Легіону УСС – першого українського національного військового підрозділу у ХХ ст. УСС складалися з добровольців, переважно молодих українців, які прагнули не

лише захищати свою землю, але й боротися за майбутню незалежність. Формування Січових Стрільців мало велике значення, оскільки вперше за багато років українці отримали можливість виступати як окрема військова одиниця [5, с. 54–55]. УСС взяли участь у низці важливих боїв, зокрема в обороні Карпатських перевалів та в боях на сході Галичини. Їхня звитяга здобула повагу як серед українців, так і серед австрійських командирів. Національна ідея стала основою мотивації стрільців, а їхні командири, стали символами українського патріотизму. Легіон УСС відіграв важливу роль у вихованні нової генерації національно свідомих українців, які згодом очолили визвольний рух [5, с. 60–61].

Восени 1914 р. російські війська вторглися на західноукраїнські землі, окупувавши значну частину Галичини та Буковини. З перших днів окупації російська адміністрація розпочала жорстокі репресії проти українського населення. Натомість російський уряд прагнув знищити будь-які прояви української національної свідомості, тому закрито українські школи, друкарні, культурні установи. Багато українських діячів зазнали арештів або депортацій. Протистояння з росією стало поштовхом для активізації українських національних організацій за кордоном. У Відні українські політичні діячі створили Союз визволення України (далі – СВУ), який виступив на боці Центральних держав, зокрема Австро-Угорщини та Німеччини, з надією на їхню підтримку в боротьбі за українську державність, [4, с. 250–260]. СВУ займався пропагандою, видавав публікації, звертався до європейських урядів із закликом підтримати українське питання та створення незалежної української держави. Союз визволення України працював як організація, що об'єднувала українських політичних емігрантів та підтримувала ідею незалежної України.

Українське питання у роки війни поступово ставало темою обговорення у дипломатичних колах Європи. Центральні держави, особливо Австро-Угорщина та Німеччина, мали власні інтереси на українських землях і бачили в українському русі можливого союзника в протистоянні з росією. Українські організації проводили переговори з європейськими дипломатами, намагаючись заручитися їхньою підтримкою, а також поширювали ідею незалежної України через дипломатичні канали [4, с. 227].

Отже, національно-визвольний рух у Західній Україні в роки Першої світової війни мав величезне значення для подальшого розвитку української державності. Зусилля Головної Української Ради, військова діяльність УСС і дипломатичні маневри СВУ заклали основу для майбутніх визвольних змагань українського народу. Війна виховала нову генерацію політичних і військових лідерів, яка в подальшому стала ядром українського національного руху. Після завершення війни у 1918 році і розпаду Австро-Угорщини українці на західноукраїнських землях проголосили Західноукраїнську Народну Республіку, яка стала першим кроком до створення незалежної української держави. Незважаючи на труднощі, цей період війни відіграв важливу роль у зміцненні національної свідомості та боротьби за українську незалежність.

Список використаних джерел

1. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Київ: Темпора, 2002. 319 с.
2. Левицький К. Історія визвольної боротьби українського народу. Львів: Просвіта, 1994. 176 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
4. Субтельний О. Україна: Історія. Київ: Либідь, 1991. 512 с.
5. Мартинович В. Українські січові стрільці // Український історичний журнал, № 3. 2010. С. 54–68.
6. Верстюк В. Ф. Національно-визвольні рухи на західноукраїнських землях. Київ: НАН України, 2010.

Степан БОРЧУК

*доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Євген ЛИЗЕНЬ

доктор філософії з історії та археології, стажер

Аналітичного центру балканських досліджень

**ЛЕГІОН СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ЯК ЄДИНЕ УКРАЇНСЬКЕ
ФОРМУВАННЯ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ
У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Українські січові стрільці (далі – Легіон УСС) були першою національною військовою організацією, організованою у ХХ ст., яка зміцнила своє військо для захисту інтересів Української Держави. Легіон УСС відродив закладену українським козацтвом традицію збройної боротьби за національні інтереси, виробив власну національно-визвольну ідеологію, залучив широкі верстви українського суспільства, збагатив українців новими духовно-політичними цінностями. Сили Легіону УСС стали першими національними збройними силами і після більш ніж 200-річної перерви в українській військовій історії заклали основу Збройних Сил та стали історичним предтечею сучасної української армії. Як військово-політична організація, Легіон УСС виник в ситуації, коли українці боролися за національні інтереси після тривалих періодів гноблення та бездержавності.

Відправившись із початком Першої світової війни на боротьбу «за волю України», УСС не були впевненими, що їм одразу вдасться реалізувати свою ідею. Проте вони були переконані, що мають використати шанс, який їм дала історія, для того, щоб закласти фундамент для подальших змагань за незалежність, або, бодай, заманіфестувати своє прагнення до волі перед світом і залишити для прийдешніх поколінь бойові традиції, що послужили б дороговказами на шляху до великої мети. [3, с. 225].

Легіон УСС був українським добровольчим військовим об'єднанням у складі австро-угорської армії у період Першої світової війни. Його створенням стало масове розповсюдження військово-спортивної діяльності в Східній Галичині 1911–1914 рр., так званий січово-стрілецький рух, та маніфесту Головної української ради і її війська від 6 серпня 1914 р. 28 тисяч галичан виявили бажання служити в Легіоні УСС, але австрійська влада дозволила формувати стрілецьку частину із 2500 вояків. Більшість галицьких українців воювали у складі регулярних австро-угорських військ. Офіцерське коло австро-угорської армії з недовірою ставилося до українців. Формування армії, керівництво протягом всієї війни не допускали їх підкріплення і направляли їх на найнебезпечніші ділянки фронту [8, с. 19].

Перша світова війна принесла появу стрільців українського зразка. Уже першого дня серпня 1914 р. лідери трьох головних галицьких партій створили Головну Українську Раду, яка, закликала австрійську армію надати дозвіл на організацію власного українського війська в складі австрійської армії [1, с. 96].

6 серпня 1914 р. львівська газета «Діло» опублікувала звернення «до всього українського народу» від Головної Української Ради, в якій закликали добровольців вступати до Легіону УСС [8, с. 19].

Один із сучасних дослідників стрілецького руху М. Лазарович в своєму монографічному дослідженні «Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба» зазначає, що лише після протестів М. Галушинського австрійська влада погодилась збільшити чисельність УСС до 2,5 тис. осіб [4, с. 87–88]. Проте, С. Шухевич, безпосередній очевидець тих подій, тим більше він особисто був причетний до мобілізаційних заходів УСС, так як здійснював відбір добровольців, у своїх спогадах «Видиш брате мій /8 місяців

серед УСС-ів» зазначає, що він самостійно вирішив відібрати не лише 2 тис. добровольців, а 2,5 тис., що нібито 500 осіб зможуть «прохарчуватись і ще покажуть, на що здатні» [7, с. 56]. Варто зазначити, що М. Галушинський, перший командир УСС, був далеким від національних ідей, що в подальшому, в роки війни, негативно позначилося на стані стрільцтва. Цей факт підтверджують також і мемуари М. Голубця, в яких учасник тих подій зазначає, що, коли М. Галушинський оприлюднив австрійський наказ про обмеження чисельності Легіону УСС до 2 тис. осіб і наказав С. Шухевичу здійснити відбір добровольців, він із посмішкою на устах промовив: «Решту треба розігнати на чотири вітри» [7, с. 102]. Фактично це була чисельність одного полку. Можливо, обмеження кількості вдалось би уникнути, якби у м. Стрию разом з Легіоном УСС були присутні й західноукраїнські політики, які безпосередньо були причетними до створення Січових Стрільців, а так до голосу М. Галушинського, котрий мав лише чин поручника (сьогоднішньою термінологією – старшого лейтенанта), мало хто з австрійських військових прислухався [7, с. 21]. Якщо ж уявити собі, що кількість Українських Січових Стрільців становила хоча б тисяч десять, то, очевидно, що результати цих змагань були б дещо іншими.

Історик О. Думін, колишній сотник УСС, висував п'ять версій причин, що на його думку, призвели до обмеження чисельності легіону УСС [2, с. 750]. Найбільш важливими з них – дві. Перша причина полягає в тому, що Австро-Угорщина прагнула за рахунок Східної Галичини досягти порозуміння з росією і численна стрілецька формація була б перешкодою для цього. За другою – австрійська влада не бажала допустити збільшення кількості легіону, бо це б неминуче призвело до активації українського національного руху. Можна припустити, що взаємодія цих двох причин призвела до кінцевого наслідку, інші ж версії О. Думіна, як опір Українських Січових Стрільців складати присягу на вірність Австрії, відмова їх йти походом на Почаїв проти російської армії та звинувачення українців Галичини в москвофільстві – могли стати хіба що приводом до обмеження легіону. Поряд з цим не слід забувати й про те, що австрійський уряд із самого початку виникнення стрілецького руху підозрював УСС у тому, що вони у Першій світовій війні стали до боротьби, «тільки за українську справу» [2, с. 753], а також про вплив поляків, які аж ніяк не були зацікавлені, щоб українці виставили свій чисельний легіон.

Формування Легіону УСС відбулося в серпні-вересні 1914 р. і його ядро склали діячі січового, сокольського та пластового рухів, гімназисти і студенти. Початкова команда складалася з 16 українських старшин, що входили до складу австро-угорської армії, а саме очолювали Легіон УСС М. Баран, Г. Косак, С. Горук, В. Дідушок, Д. Вітовський та ін. Командиром був призначений отаман Т. Рожанковський, а згодом поручик М. Галушинський. Корпус складався з двох куренів (командувачі – сотники М. Волошин і Г. Косак) і півкуреня (командир – отаман С. Шухевич). Бойове хрещення легіонерів Легіону УСС відбулося наприкінці вересня 1914 р. під час битви з російськими козачими частинами. Взимку 1914–1915 рр. стрільці вели охоронно-розвідувальні операції в районі Верецького і Ужоцького перевалів [8, с. 19].

У березні 1915 р. корпус був розділений на два окремих курені, підпорядкованих двом австрійським бригадам 55-ої дивізії генерала Флейшмана. У їхньому складі стрільці досягли першого успіху. Під час боїв у м. Маківка з 29 квітня по 3 травня 1915 р. російські козачі частини були зупинені та відкинуті. Після цього корпус брав участь у боях у м. Болехові та м. Галичі. Під с. Лісовичами значна частина першого куреня УСС потрапила в оточення. У полон потрапили сотник Осип Букшований, четар Антін Артимович, хорунжі Олена Степанів, Володимир Свідерський та ін. (близько 150 осіб) [1, с. 97].

Далі стрілецький шлях проліг на м. Калуш, м. Галич, у кінці червня австро-угорське військо форсувало р. Дністер. Криваві бої (мабуть, найкривавіші в

історії стрілецтва) відбувалися у листопаді 1915 р. на берегах р. Стрипи, біля с. Семиківці на Тереховлянщині, яке переходило з рук у руки. Тут бої тривали кілька днів, а село знищено дотла. Тут УСС-и втратили 39 стрільців убитими, близько сотні – пораненими та сотні – полоненими [7, с. 50].

Після цього УСС-ів відвели у резерв – на відпочинок і поповнення, у с. Соснів. У с. Соснові січовики пробули цілу зиму 1915–1916 рр. – аж до травня. «У тому часі, – пишуть історики, – забило живіше духовне життя стрільців» [7, с. 54].

У часі побуту УСС у с. Соснові відбулися дві важливі зміни у структурі Легіону. Отож, обидва курені з'єднано в окремих полк, підпорядкований командирові 155-ї дивізії. Полк отримав таке ж озброєння, як і інші австрійські частини – нові гвинтівки, кулемети, міномети, гармати і став самостійною бойовою одиницею. Полк поділявся на два курені піхоти по чотири сотні кожен. Створено технічну сотню, відділи: кулеметний, санітарний, інтендантський обоз [5, с. 18].

На вимогу більшості старшин і стрілецтва відбулася заміна командира Легіону УСС. Замість некоммунікбельного і грубого з підлеглими Г. Коссака призначено Антона Вариводу, майора австрійської армії, українця.

Станом на кінець травня 1916 р. полк УСС (з червня він знову став називатися Легіон УСС) налічував 1730 осіб, у тому числі 47 старшин [6, с. 60].

На початку червня 1916 р. російська армія розпочала новий наступ (так званий Брусилівський прорив фронту). Галичина і Буковина знову стали театром жорстоких боїв. Січовики зустрілися з ворогом на Бережанщині. Криваві бої, які тривали цілий вересень, відбулися біля гори Лисоня. У підсумку боїв Легіон втратив майже 700 вояків, з них 81 вбитими, 293 пораненими, 285 полоненими. З 44 старшин у строю залишилося тільки 16 [7, с. 70]. Щоправда, невдовзі Легіон поповнили двомастами новобранцями з Коша. Бої тривали.

Легіон УСС у боях протягом другої половини 1916 р. – першої половини 1917 р. поніс великі втрати. Поповнення відбувалося повільно. Під час відпочинку у с. Куропатниках (на Бережанщині) зведено два курені УСС-ів в один, поділений на чотири сотні (по 200 вояків). Їх командирами були сотник В. Дідушок, поручник О. Семенюк, поручник В. Орза (буковинець) та поручник О. Букшовський. Командиром технічної сотні був четар І. Сіяк, відділу скорострільів – хорунжий В. Соловчук. Створено ще будівельну (саперну) сотню (четар І. Цяпка). Санітарну службу очолював лікар поручник К. Воевідка, польовим духівником був о. Фацієвич [6, с. 61–62].

Згодом Легіон УСС поповнили Гуцульською сотнею та двома сотнями з вишколу (запасу). Легіон знову став полком.

Після підписання Брестського мирного договору між УНР і державами Четвертого союзу 9 лютого 1918 р. Легіон УСС був сформований у австрійсько-німецькому складі та розпочав похід на Наддніпрянську Україну за напрямком Жмеринка-Бірзула-Херсон-Нікополь-Олександрівськ.

Наприкінці березня Легіон УСС проходив військову службу у групі архієпископа Вільгельма фон Габсбурга, який став командиром корпусу. В Олександрівську, а згодом і на Херсонщині стрільці рідко брали участь у бойових діях і відмовлялися від каральних дій проти українців. Велике значення надавалося культурі й освіті з боку селян [1, с. 98].

У жовтні 1918 р. Легіон УСС переведено до м. Чернівців, він тоді налічував 1300 стрільців і старшин. Під час Львівських боїв у листопаді того ж року корпус перейшов до м. Львова. Згодом Легіон УСС став ядром Української Галицької армії [8, с. 21].

Таким чином, прагнення до волі змусило українців у роки Першої світової війни виступити зі зброєю в руках за державницькі ідеали. Українці ясно усвідомлювали: зброя – це воля. Хто має перше – здобуде й друге. Не чужий

інтерес, але знову та сама туга до волі змусила українців взяти до рук зброю, незалежно від того, хто їм ту зброю дасть. Виникнення українського стрілецького руху в Східній Галичині стало наочним доказом прагнення до незалежності. Головним завданням цього руху було військове навчання та виховання молоді як необхідна передумова до створення власного війська, яке мало стати засобом боротьби за державну самостійність. У Першу світову війну сотні молодих галичан добровільно воювали в лавах австрійської армії, їм ніхто не обіцяв самостійної України. Багато з них загинуло безслідно під чужими прапорами як неznані воїни. Проте варто погодитись з І. Монолатієм, що формування та бойовий шлях полку УСС було втіленням мрії про створення саме української національної армії.

Список використаних джерел

1. Бойко О. Легіон українських січових стрільців. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2009. С. 96–98.
2. Думін О. Про причини обмеження чисельності Легіону УСС // Вісник. Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. Львів, 1934. №10. С. 747–753.
3. Лазарович М., Лазарович Н. Українські січові стрільці у фронтових умовах другої половини 1914 – початку 1915 року // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. 2014. Вип. 19, ч. 1. С. 225–236.
4. Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. 590 с.
5. Литвин М. Від національного війська до соборної держави: до 100-річчя створення легіону Українських січових стрільців // З історії західноукраїнських земель. 2013. №9. С. 3–24.
6. Тищик Б., Новосядло І. Українські січові стрільці – зародок національних збройних сил новітнього часу (до 105-річчя утворення легіону українських січових стрільців) // Вісник Львівського університету. Серія Юридична. 2019. № 69. С. 51–66.
7. Українські січові стрільці 1914–1920 рр. / за ред. Б. Гнаткевича. Львів: Слово, 1991. 160 с.
8. Чупрінова Н. Діяльність Легіону Українських Січових Стрільців – новий етап військового будівництва Української держави // Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. Вип 55, том 3. С. 18–22.

Ірина СКАКАЛЬСЬКА

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та методики навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

Андрій ЛЕВЧУК

директор Кременецького краєзнавчого музею, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

СПОГАДИ ПРО ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ ЯК КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ

Актуальність дослідження спогадів про Першу світову війну як колективної пам'яті зумовлена їхнім вагомим впливом на формування національної ідентичності та історичної свідомості сучасного українського суспільства. Перша світова війна вплинула на політичну та соціальну ситуацію у світі. Українці брали участь у війні по різні боки фронтів, що породило складні національні й культурні виклики. Колективна пам'ять про ці події допомагає не лише зрозуміти трагічність тих часів, але й осмислити шлях до національної самосвідомості, який пройшли покоління українців. В умовах сучасних викликів і прагнень до збереження національної єдності дослідження спогадів про Першу світову війну набуває особливого значення. Це дозволяє виявити, як історичний досвід впливає на сучасне суспільство, сприяє розумінню процесів консолідації

та ідентифікації, а також допомагає зберегти історичну спадщину для майбутніх поколінь. У дослідженні використано антропологічний підхід, який дозволяє краще зрозуміти погляди автора спогадів, його діяльність й обставини в яких він опинився, як сприйняв Першу світову війну. Зрозуміло, що в спогадах суб'єктивний чинник відіграє ключову роль, проте особисті джерела сприяють кращому усвідомленню подій дослідником. На сьогодні немає сучасних методичних рекомендацій, як працювати із спогадами як джерелом, тому використовували власний досвід роботи з мемуарами.

Про Першу світову війну написано чимало праць, нещодавно вийшла друком колективна монографія «The Great War 1914–1918: Comprehending the Tragic Experience» («Велика війна 1914–1918 років осмислення трагічного досвіду») [1]. Проте вимір війни через колективну пам'ять народу мало відображений у дослідженнях. Питання колективної пам'яті про Першу світову війну та активізація наукових досліджень у цій сфері набувають поширення. У багатьох країнах науковці та широка громадськість звертали значну увагу на події Великої війни. Це підтверджується підготовкою та публікацією важливих академічних праць, організацією наукових конференцій, круглих столів та інших заходів. На сьогоднішній день, під час російсько-української війни багато паралелей наводиться з Першою світовою війною. Як же запам'яталася Перша світова війна українському населенню? Варто також звернути увагу на те, що у спогадах, настроях та досвіді війни відображено людський чинник, а не загальні факти.

Контент колективної пам'яті має значний потенціал для утримання у масовій свідомості суспільства оцінок минулих подій, які згодом стануть ціннісними орієнтирами, що впливають на вчинки й дії людей. Цей вплив може як об'єднувати суспільство, так і мати руйнівні наслідки. У світовій науковій спільноті все більше обговорюється питання про те, які соціально-історичні цінності, знання, зразки поведінки та елементи народної культури слід зберегти й передати майбутнім поколінням. На практиці також досліджуються оптимальні способи передачі культурно-історичного досвіду. Збереження колективної пам'яті національної спільноти стає загальнонаціональною проблемою, вирішення якої виходить на рівень державної політики для консолідації українського суспільства [2].

Опубліковані спогади Пилипа Гайди є важливим елементом колективної пам'яті, що сприяють глибшому розумінню подій Першої світової війни крізь призму українського контексту. Сучасний інтерес до теми колективної пам'яті та національної ідентичності робить це джерело надзвичайно актуальним, оскільки воно дозволяє простежити формування національної свідомості та громадянської позиції в умовах воєнних катаклізмів. Крім того, дослідження таких спогадів допомагає переосмислити досвід минулих воєнних конфліктів для розуміння поточних викликів, що постають перед Україною у військовій і суспільно-політичній сферах під час російсько-української війни 2014–2024 рр.

Спогади Пилипа Гайди відображають не лише його особисті переживання, а й колективний досвід українського народу у боротьбі за національне самовизначення. Особлива увага приділена військовим подіям, революційним змінам і життя української еміграції в Європі, після поразки визвольних змагань. Уродженець Тернопільщини П. Гайда в Детройті пише спогади, у яких відображає колективну біографію покоління. Зафіксовані спогади є колективною пам'яттю. Спогади П. Гайди дають відповідь якою ж була Перша Світова війна в пам'яті українського народу. Велика війна змінила хід історії, а як вона безпосередньо позначилася на долі пересічної людини, допомагають пізнати це (насамперед) спогади. Наратив мемуарів важливий тим, що дослідникам розкриває маловідомі сторінки війни, які значно доповнюють загальновідомі факти.

Історику пізнавально працювати із спогадами, оскільки дослідник «дивиться» на події війни очима сучасника. Як зауважує у передмові спогадів Ярослав Грицак, що «Частина спогадів, що починається Першою світовою війною і закінчується еміграцією на Захід, читається як пригодницька повість» [3, с. 9]. Цей чинник сприяє тому, що спогади є доступні пересічному українцю, який об'ємних монографій не читатиме.

Як оповідає П. Гайда, що звістка про війну прийшла у жнива. На видних місцях села розклеєно великих розмірів афіші, підписані цісарем, у яких він сповіщав про війну та мобілізацію [3, с. 192]. І тут наш оповідач добровільно йде на війну. Звернемо увагу, що в країні почалося загальне патріотичне піднесення, яке охопило всі верстви суспільства – від цісарської династії до селянства. В якості аргументів наводяться у спогадах такі факти, як успішна мобілізація, добровільний вступ до армії, значні пожертви на потреби оборони та інші. З позицій сьогодення розуміємо, що автор спогадів ідентифікував себе з імперією, тому добровільно пішов на війну.

Автору спогадів мобілізація ще й дозволила побачити світ, він про це піднесено пише наступне: «Я вперше побував у великому місті європейського масштабу. Досі я, окрім трьох короткочасних перебувань у Львові, якого також не знав, не бачив жодного великого міста. Тому й опанував мене на мить жах, що доведеться мені, бідному й безпорадному селякові, пропасти тут, мов «собаці на ярмарку». Але мені в пригоді стало моє знання німецької мови, яке я здобув ще в гімназії завдяки дбайливому старанню проф. Яреми. Ще раніше я чув, що віденці мають свій окремий діалект, якого й родовиті німці не розуміють. Та, незважаючи на це, я звернувся до першого зустрічного віденчука з проханням вказати мені шлях, щоб я міг дістатися свого місця призначення. Привітний віденчук пояснив мені добре зрозумілою мовою, як і куди мені їхати». Зауважимо, що і як більшість українців, Пилип не відразу зрозумів, що таке війна. Про свою службу Пилип Гайда зазначав, що військове життя, як звичайно, нічим не цікаве. «Воно монотонне, одноманітне і так організоване, щоб у людині вбити всіляку живу думку та зробити з неї безвольну машину і сліпий автомат, що без спротиву виконає слухняно чужу волю. Але згодом людина і до цього звикне, а бувають навіть такі моменти, що те військове життя чоловікові імпонує. Так було й зі мною. Поволі я звик до нього, бо інакше воно й не могло бути. У вільні хвилини, а це могло бути тільки в неділю, я зі своїм побратимом Захарійчуком виходив у місто, щоб трохи оглянути Відень. Але це було не так просто. За той короткий час наших екскурсій ми відвідали Пратер, Шенбрунн, собор св. Стефана, парламент, музеї і ще дещо, але, звісно, цього було замало, щоб сказати «я знаю Відень» [3, с. 196].

Автор спогадів оповідає про свою військову підготовку. «Десять жовтня закінчилася школа, і після іспиту нас поробили фрайтерами, капралами, а декого навіть цугфірерами, насправді тільки титулярними. Ми мусили нести службу відповідно до рангу, але гроші брали, як звичайні піхотинці. Нас відправили знову до кадри, аби ми вже поїхали на фронт» [3, с. 200]. Про перебування в полоні Пилип розповідає досить колоритно. Зокрема, «На моє щастя, недовго доводилось мені товктися по тому небезпечному фронті. Саме напередодні здачі Перемишля, який через брак харчів не міг довго витримати московської облоги й тому піддався, сталась така подія. Сто другий піхотний полк з Праги, який стояв ліворуч від пішого полку, вдався до військової зради й цілком з командою, усіма штабами, з полковим знаменом і оркестром перейшов уночі на російський бік. Утворилася величезна прогалина у фронті майже на сім кілометрів, і саме звідси вдерлись москалі за допомогою чехів глибоко в наші тили й забрали таким способом кількадесят тисяч австрійців до неволі разом з їхніми штабами, бо обійшли їх ззаду, і то зовсім несподівано.

Завдяки чехам я потрапив до неволі. Нас оточили і відтак, як стадо овець, гнали наперед до своєї стайні, чи обори. Щодо мене самого, то справа виглядала так: після згаданої вже нічної служби я заснув камінним сном, і ніби сниться мені, що москалі беруть мене до неволі. Насправді це не був сон, а жива дійсність, тільки що я був такий перемучений, що просто не розрізняв уже сну від дійсності. Доперва, коли до вух моїх дійшла погана російська лайка та ще й погроза «пусті йому кулю», я протверезився, розплющив очі й, на превелике мое здивування, побачив над собою кількох москалів у кучматих папах, довгих шинелях за спрямованими крісами з найжаченими багнетами прямо на мене. Я знякочив і не знав, що робити» [3, с. 204–205]. Потім була спроба австрійської армії відбити в росіян полонених, проте не вдалася. Ще автор згадує, як москалі відразу забрали у нього шерстяний коць, плащ і рукавиці [3, с. 206].

По іншу сторону військових барикад був Клим Поліщук, спогади якого відображені в художніх творах. Саме у грудні 1914 року Кліма Поліщука мобілізували до царської армії. Спершу він служив у резервному батальйоні в Кременчуці, а потім як санітар та урядовець перебував у різних фронтових частинах. Через контузію він лікувався у шпиталі протягом двох місяців. Після Лютневої революції 1917 року Поліщук повернувся до України та розпочав активну діяльність у культурній сфері. У 1920 р., після захоплення Києва польською армією, він переїхав до Кам'янка-Подільського, а згодом за Збруч.

З 1920 р., після поразки національно-визвольних змагань, Поліщук оселився в Галичині, де активно працював у редакціях газет «Український голос» та «Народна воля». У 1924 р. Клим Поліщук повернувся до УСРР, працював у видавництві. У січні 1930 року його засудили до 10 років ув'язнення в таборах, спершу в Пермській області, потім у Казахстані, і з 1935 року – на Соловках. Незважаючи на важкі умови, Поліщук продовжував писати, зокрема, працював над збіркою оповідань «Казки лісів далеких». Проте всі його рукописи були знищені у 1937 році, під час обшуку на Соловках, а сам письменник розстріляний 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох.

Його участь у Першій світовій війні знайшла відображення в літературних творах, зокрема в збірці «Серед могил і руїн» (1918), куди увійшли такі оповідання, як «В часи безнадійності», «Тоді, як було Різдво», «Щось непевне» та інші. У своїх творах Поліщук використовує символічні образи війни – апокаліптичні метафори вогню, темряви та руйнувань. Його описи подій вирізняються деталями, що підкреслюють жорстокість і безглуздість війни, зображаючи нелюдське ставлення до людини. В оповіданні «В часи безнадійності» автор розповідає про атаку роти на німецькі позиції, яка завершилася розгромом. Через призму військових реалій Поліщук яскраво зображує три портрети солдатів і санітарів, що підкреслюють різні аспекти фронтового життя [4].

Є низка спогадів про Першу світову війну опублікована у пресі, у фондах Кременецького краєзнавчого музею зберігається вирізка з газети 1938 р. про офензиву Брусилова. Автор пише про «м'ясні штурми». Зокрема, «мільйони мужиків, що їх женуть на певну смерть – овіяні святим настроєм: сам цар-батюшка ведуть на війну... Всі легко ранені, назад, на фронт – найвищий приказ. – Безконечні маси сірої мужви йдуть вперед, просто в німецький вогонь» [6]. Як бачимо, росія й зараз використовує тактику «м'ясорубки», наступ російської армії на сході України став особливо кривавим. Як зазначав А. Магалецький, що «досліджуючи світовий досвід, можемо сказати, що в західних країнах пам'ять про Першу світову війну не була витіснена навіть трагедіями Другої світової війни» [5]. Відповідно, попри теперішню російсько-українську війну маємо зберігати колективну пам'ять про Велику війну. Отже, серед чинників, що найбільше сприяють формуванню національної ідентичності громадян України, чи не найважливішим є колективна пам'ять українського народу. Особливе місце

в цій пам'яті займають спогади про Першу світову війну, яка залишила глибокий відбиток на історичній свідомості. Ця війна не лише змінила кордони та геополітичний ландшафт, але й суттєво вплинула на національне самовизначення українців, які воювали у складі армій різних імперій. Колективна пам'ять про Першу світову війну допомагає осмислити випробування, через які пройшов народ, і утвердити ідею спільної історичної долі, що є важливим чинником консолідації української нації.

Дослідники різних наукових напрямків і спеціальностей повинні враховувати, що колективна пам'ять змінюється з часом. Більше того, як показує час, найкраще запам'ятовуються та залишаються в пам'яті найбільш яскраві й вражаючі події та факти, тому необхідно популяризувати й спогади.

Список використаних джерел

1. The Great War 1914–1918: Comprehending the Tragic Experience: Scientific monograph / edited by O. V. Dobrzhanskyi and V. P. Fisanov. Riga, Latvia: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2024. 336 p.
2. Чик А. Колективна пам'ять як основа консолідації українства. Українознавство. 2016. № 1. URL: <http://surl.li/qercgn>
3. Гайда П. Колективна пам'ять як основа консолідації українства. Пройдений шлях. Спогади 1892–1952. Київ «Смолоскип», 2014. 600 с.
4. Горбатюк Василь «У хвилях огненного моря». Перша Світова війна у творах Кліма Поліщука. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі // Науковий збірник. Випуск 58. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині, смт. Маневичі, 2016 року. Упоряд. Г. Бондаренко, А. Силюк, П. Хомич. Луцьк, 2016. С. 204–207.
5. Магалецький А. Історична пам'ять про першу світову війну в Україні: компаративний аналіз // Інтермарум: історія, політика, культура. № 12. 2023. DOI: <https://doi.org/10.35433/history.112049>
6. О. С. 3 днів кровавої хуртовини. Офензива Брусилова. Фонди Кременецького краєзнавчого музею.

Галина ЗУЛЯК

учителька української мови та літератури, методистка

Тернопільського академічного ліцею «Українська гімназія ім. І. Франка»

ЖАНР «ДОКУМЕНТАЛЬНОГО СВІДОЦТВА»

У «СПОМИНАХ ЗАПОРОЖЦЯ» НИКИФОРА АВРАМЕНКА ПРО ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ

Жанр «документального свідоцтва» – це літературний або мистецький жанр, заснований на реальних подіях, фактах, документах або особистих свідченнях. Його особливістю є максимальна точність і вірогідність відображення дійсності. «Документальне свідоцтво» прагне бути не лише художнім відображенням подій, але й служити джерелом інформації для історії, історії культури, філології та інших сфер. Жанр базується на фактичній основі, в центрі уваги якої – реальні події, факти або свідчення очевидців. Це можуть бути листи, щоденники, архівні матеріали, спогади, інтерв'ю тощо. Автор прагне неупередженого висвітлення подій з метою мінімізації мінімізує суб'єктивності або художнього вимислу. Оскільки «документальне свідоцтво» спирається на реальні події, будь-які викривлення або гіперболізація можуть призвести до втрати довіри читача. Етичний аспект жанру проявляється власне у змістовій складовій наративу, може стосуватися певної конфіденційності чи моралі, відображення трагедії або особистих переживань тощо.

Жанр «документального свідоцтва» – важливий інструмент збереження історичної пам'яті, «надання голосу тим», хто пережив важливі події в минулому. «Документальне свідоцтво» відіграє ключову роль у розвитку суспільства, оскільки воно дозволяє зберегти й передати історичну правду

майбутнім поколінням. Є важливою складовою літератури, забезпечує зв'язок між минулим і сьогоденням, між особистим досвідом – глобальними подіями, зберігаючи правду для майбутніх поколінь.

Жанр «документального свідoctва» у «Споминах запорожця» Н. Авраменка (22.02.1893–21.09.1973) є яскравим прикладом того, як літературні твори можуть слугувати джерелом історичної пам'яті на основі власних спостережень і переживань, документуючи хід війни, автор, з особистої точки зору, намагався передати атмосферу того часу крізь призму досвіду конкретної людини.

Спомини Никифора Авраменка, опубліковані за матеріалами сімейного архіву сім'ї Авраменків у Познані, логічно «вписуються» у формат «документального свідoctва». Рукопис «Споминів запорожця» передано на збереження в наукову бібліотеку ім. О. Ольжича. Н. Авраменко народився на Запоріжжі, брав участь в Першій війні, воював за незалежність України в часи національно-визвольних змагань, поручник армії Української Народної Республіки [1, с. 5]. Жив у Польщі, він власне і упорядкував нотатки, «...вперто вірячи, що вони не шезнуть безслідно у вирі буденних подій, що комусь далекому і невідомому в Україні буде цікаво їх прочитати».

Тривалий час матеріали переховувалися в родині Авраменків від «стороннього ока», зважаючи на пильність органів державної безпеки комуністичної Польщі. На думку, Романа Авраменка, його сина, «Спогади мають величезну цінність для історії, оскільки, маючи феноменальну пам'ять, батько надзвичайно докладно описав ті події, у яких йому довелося взяти участь...» [1, с. 6].

Н. Авраменко описував реальні події, які він пережив під час Першої світової війни. Його спомини сповнені деталей повсякденного життя солдата, бойових дій, складних умов, взаємин з іншими військовими тощо. Військова служба розпочалася з того, що він добровільно вступив до 7-ого саперного батальйону, що дислокувався в південній частині вулиці Сумської в Харкові. Батальйон займав площу 45–50 га, на якій окрім казарм, штабу, були магазини, службові помешкання для офіцерів та їх родин тощо. Никифора зарахували до 4-ї роти 2-ого взводу, яка за штатом нараховувала 5 офіцерів, 26 підофіцерів і 200 солдатів [1, с. 85]. Автор «Споминів...» дуже детально оповідав про військовий підрозділ, взаємини з офіцерами, солдатами, заняття з саперної справи тощо. Доволі цікаво Никифор характеризував командира 2-ї гвардійської кінної дивізії – генерал-майора Павла Скоропадського, майбутнього гетьмана. «Пишна фігура, взірць кавалериста в кожній дрібниці... Вимагає – то вимагає, нічого не подарує, все запам'ятає, скрізь загляне. Кожного гренадера, коня, сідловку, зброю огляне найпильніше. В кухні гляне до котла, спробує обід чи вечерю... Тут Скоропадський собаку з'їв! Ми самі пильнуємо, щоб все було гаразд, і гренадери стараються, немає потреби їх підганять. Одночасно приїзду дивізіонного виглядають нетерпляче, бо завше заставляє кільканадцять рублів і більше нагороди. Коли який гренадер має все в повному порядку – дістає новенького срібного карбованця... Щедрий і видно багатий» [1, с. 101–102].

Однак перейдемо власне до безпосередніх подій, пов'язаних з участю Н. Авраменка в подіях Першої світової війни. Як безпосередній учасник війни, Никифор подає свої свідчення з «перших рук», що додає роботі автентичності. Його оповідь виступає джерелом для дослідження життя пересічних військових на війні. Особисто для автора споминів вона розпочалася вночі 2 серпня 1914 р. [1, с. 104], коли І-й козацький сумський слобідський полк вирушив у напрямку на Голдап, місто, розташоване на сході Польщі [2]. Перший бій Н. Авраменко описував так «В хаосі тратиться обережність і свідомість, тільки інстинкти підказує не дається ударити... В наступнім моменті виджу спину утікаючих гусарів. Їх багато. Гренадери женуть і рубають. Випустив свого Орлика, доброго,

кавказької породи карабаха, скоро догнав гусара без шапки, з лівого боку з піднесеною шаблею кричу: «Стій!»

Той, похилившись до гриви, повертає біле лице, очі вирачені з таким виразом, що і тепер стоять в пам'яті. Не можу рубать – він навіть не борониться.

Ліс близько. Трохи здержую коня мимоволі. Глянув на боки: скрізь утікаю і женуться. Німці одстрілюються з пістолів-автоматів. Знову доганяю «свого» німця і з якимсь одчаєм рубаю по кущому хвосту коня. Утікай і не попадайся другим разом!

Сигнал «назад!». Німці зникли в лісі. Вертаюсь помалу і починаю оглядатись. Шаблю опускаю в піхви, на ній кров. Кінська чи, може, людська? Підношу тяжкий 10-стрільний автоматичний парабелум, гарну гусарську шаблю. Перша військова здобич!» [1, с. 106].

Хоча автор намагається точно передати події, через призму його особистих переживань проглядається і суб'єктивний погляд на війну. Це властиво жанру документального свідцтва, адже кожен свідок подій мав свою унікальну точку зору. Водночас Н. Авраменко показував не лише якісь значні події, але й людські драми, страх, страждання тощо. Цікавий висновок щодо війни робить автор після аналізу подій першого бою. «А взагалі війна є страшніша, ніж уявлялось. Що буде далі? Треба вертатись до школи, маю право це зробити хоть зараз. Трохи ніби не випадає так одразу: скажуть – нюхнув пороху, одрубав кінський хвіст і в ноги! Треба ще трохи повоювать» [1, с. 107]. Н. Авраменко не просто фіксує події, але й рефлексує на тему війни, її сенсу й впливу на людину. Його текст містить роздуми про те, як війна змінює людей, їхні цінності та життєві пріоритети.

Жанр «документального свідцтва» у «Споминах запорожця» Н. Авраменка відіграє значну роль збереження пам'яті про події Першої світової війни з позиції її безпосереднього учасника. Автор описує побут, звички, мову, пісні та інші елементи народної культури, використовувані солдатами в умовах Першої світової війни. Це один із важливих аспектів жанру «документального свідцтва» – записування й збереження «живої історії», у якій не просто зафіксовано події, але й передано «дух часу», моральні цінності тощо.

Звичайно, що комплексний і цілісний аналіз «Споминів» Н. Авраменка виходить за межі нашої публікації. Авторка намагалася розкрити жанр «документального свідцтва» на прикладі «Споминів запорожця» Никифора Авраменка про Першу світову війну. Історико-культурна цінність «Споминів запорожця» ґрунтується на відтворенні подій Першої світової війни, дослідженні участі в ній українців, описі умов їх виживання на фронті тощо. Окрім того, праця Н. Авраменка є унікальним свідченням складних процесів формування української національної ідентичності на тлі глобального світового конфлікту.

Таким чином, жанр «документального свідцтва» є не лише способом відтворення минулих подій, але й можливістю осмислення їх через особистий досвід. Завдяки документальному характеру, «Спомини запорожця» є важливим внеском у збереження історичної пам'яті про Першу світову війну.

Список використаних джерел

1. Авраменко Н. Спомини запорожця: Документальне видання. К.: Темпора, 2007. 456 с.: іл.
2. Цікаві факти про місто Голдап. URL: <https://www.agoda.com/uk-ua/city/goldap-pl.html?cid=1844104&ds=nkKcU8r7dOah0eQg>

Богдан ГРИНЮКА

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу Комунального закладу Львівської обласної ради «Адміністрація історико-культурного заповідника «Давній Пліснеськ» (м. Львів), вчитель історії

Тернопільської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 22

УЧАСТЬ МЕШКАНЦІВ СЕЛА КРОГУЛЕЦЬ В БОЯХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА В СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

У 1914 р. на теренах Європи спалахнула Перша світова війна, яка не оминула територію Тернопільщини. Перед початком війни австро-угорська влада провела мобілізацію дорослого чоловічого населення. З с. Крогулець мобілізували чоловіків віком 18–35 років – Івана Ворону, Василя Дарованця, Дмитра Івановича Козака та ін. Серед них був й Михайло Григорович Білан, який в одному з боїв потрапив у російський полон, де став священником. У складі австро-угорської армії також воював крогульчанин Іван Парастюк, якого взяли в полон солдати російської імператорської армії. Далі його доставили в табір для військовополонених у м. Єлисаветград (тепер м. Кропивницький). З в'язниці І. Парастюку вдалося втекти, але до рідної домівки довелося йти пішки впродовж місяця. Дорогою він уникав російських військових, а лише в селах і хуторах просив людей, щоб пустили переночувати, погодували або на дорогу кусок хліба дали. На Хмельниччині, біля с. Гусятин, І. Парастюк перейшов р. Збруч та прийшов до с. Крогулець [6–8].

1 серпня 1914 р. до австро-угорської армії мобілізували Івана Кушніра (1890 р. н., греко-католик, неграмотний, замість підпису ставив хрестик), який проживав на вул. Кальварія (тепер вул. За Школою – примітка автора). Взимку 1915–1916 рр. воював у Карпатах проти російської імператорської армії, де отримав сильне обмороження тіла. В результаті лікарі відрізували І. Кушніру 60 % пальців на стопах. Після ампутації кінцівок та важкості при ходьбі, 11 листопада 1917 р. його звільнили з військової служби. У міжвоєнний час отримував пенсію [3].

Інша доля випала Івану Онуфрійовичу Старенькому, який служив у артилерійському підрозділі австро-угорської армії, але потрапив у російський полон. Його ув'язнили в найстарішу в'язницю Галичини під назвою Бригідки (пол. «Brygidki»), розташовану в м. Львів. У в'язниці була недостатня кількість харчування для ув'язнених, відсутність санітарних умов та медицини. У таборі для військовополонених життя І. Старенькому врятував російський офіцер, який доручив рубати дрова, а за виконану роботу жінка росіянина дала їсти. В цих складних умовах він запустив бороду, а як повернувся у с. Крогулець отримав прізвище «Бородатий». На запитання односельчан І. Старенький відповідав, що носить бороду, як пам'ять, бо вона життя йому врятувала під час війни [5].

У роки Першої світової війни в складі австро-угорської армії воювало багато крогульчан, а окремі з них зазнали важких поранень. Достеменно відомо, що в міжвоєнний час отримували пенсію за інвалідність – Микола Білан (1899 р. н.), Михайло Бемба (1896 р. н.), Петро Мороз (1892 р. н.), Іван Мороз (1880 р. н.), Микола Пастернак (1891 р. н.), Іван Павлюк (1882 р. н.), Микола Рунріцький (1899 р. н.), Федь Савко (можливо помилка і має бути прізвище Савка) (1874 р. н.), Павло Сверак (1880 р. н.) та Ілько Турчан (1900 р. н., прожив на вул. Пенарська Гора, де тепер двір Володимира Слободяна) [2, спр. 1].

У листопаді 1918 р. після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) створено регулярну Галицьку армію (потім Українська Галицька армія (далі – УГА). В основу цього військового формування увійшли українці, які воювали в різних підрозділах австро-угорської армії та куренях Українських Січових Стрільців. Зі слів Ольги Савки відомо, що з с. Крогулець в складі УГА воювало 18 молодих хлопців, які пішли захищати західноукраїнські

землі від польської експансії. Серед них були Петро Олексійович Білан, Гринько Фостик, Дехтяр (ім'я невідоме) та Степан Пелехатий. Останній з них брав участь в Чортківській офензиві, а 16 липня 1919 р. перейшов з відступаючими частинами УГА через р. Збруч. За різними даними проживав у м. Кам'янець-Подільський [8].

До УГА також записався крогульчанин Антін Ангелюк, який виріс в заможній селянській родині Дмитра і Параскеви (1938 р. с.). «...Під час московської інвазії в Галичину, як січовий стрілець, мусив залишити рідну домівку, начебто ненадовго, а виявилось, що: цю домівку лишав навіки...». Далі його доля занесла на Катеринославщину, а потім в м. Харків та м. Новочеркаськ Ростовської області [1, с. 160].

Інша доля чекала на Володимира Маслянка, який потрапив до найжахливішого табору військовополонених – «табору смерті» Бугшопи [9, с. 217]. У різних джерелах табір названо по-різному: Бугшопи, Бугшопи, Буг Шопа, Бук-Шопа, Шопи-Буг, Бугошоп, Букшопи, Буг-шуппе та ін. У в'язниці за кілька місяців загинули від голоду, холоду й без жодної лікарської помочі понад 3 тис. українських інтернованих вояк (близько 60–70 %) [4]. Відомо, що 16 серпня 1919 р. в таборі Бугшопи зупинилося серце В. Маслянка [9, с. 217].

У Третьому корпусі УГА служив крогульчанин Петро Жорніцький (1892–1920 рр.). Військовий брав участь у боях на Тернопільщині, зокрема в Чортківській офензиві, а після переходу р. Збруч воював на Поділлі (територія сучасної Хмельницької і Вінницької обл.). Однак, наприкінці 1919 р. важко захворів на дизентерію – гостру кишкову інфекцію, яка характеризується ураженням шлунково-кишкового тракту [9, с. 175]. На лікуванні перебував у шпиталі 3-го корпусу УГА в м. Гнівань (20 км від м. Вінниці), яким командував генерал Антон Кравс [11, с. 88]. Помер П. Жорніцький у шпиталі 15 січня 1920 р. й був похований на цвинтарі в с. Грижинці (тепер Гніванської міської громади Вінницького р-ну Вінницької обл.) [9, с. 175].

Таким чином, в роки Першої світової війни мешканці с. Крогулець воювали у складі австро-угорської армії, де окремі солдати отримали поранення чи потрапили в російський полон. Впродовж 1918–1919 рр. крогульчани також воювали в складі УГА проти поляків та червоноармійців, які вороже ставилися до ідеї української державності.

Список використаних джерел

1. Ангелюк О. Усе життя розлукою було: спогади. Львів, 2006. 176 с.
2. Державний архів Тернопільської області. Ф. 13. Оп. 2. Спр. 1. 5 арк.
3. Державний архів Тернопільської області. Ф. 13. Оп. 2. Спр. 13. 42 арк.
4. До 100-річчя винищення українських полонених та інтернованих в таборах Брест-Литовської фортеці в ході Польсько-Української війни в Галичині та після неї («Табори смерті» 1919–1920 років в Берестю / URL: <https://bukinfo.com.ua/show/news?lid=116124>.
5. Інтерв'ю з Богданом Стареньким.
6. Інтерв'ю з Галиною Білан.
7. Інтерв'ю з Ганною Гродецькою.
8. Інтерв'ю з Ольгою Савкою (02. 12. 1940 р. н.).
9. Микитюк Д. Українська Галицька Армія у 50-річчя її участі у визвольних змаганнях. Том четвертий. Вінніпег, 1968. 291 с.
10. Приватний архів Марти Гринюки.
11. Служинська З., Грушинська А. Капелан сьогодні і 100 років тому. Феномен людини // Здоровий спосіб життя: збірник наукових праць. Львів, 2019. Вип. 94 (160). С. 86–89.

Михайло ТИМОШИК

кандидат економічних наук, докторант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ НАГОРОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ, ЯКІ ПРИЙМАЛИ УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ УПРОДОВЖ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Через так звані «революційні події в росії військові підрозділи були невмотивовані, розгублені, що ставило високою ймовірністю того, що воювати вони будуть погано. Тому з метою досягнення результату прийнято рішення залучити шойно сформовані іноземні підрозділи, які склалися з чехів та словаків (які дезертирували із лав Австро-Угорської армії). Це був так званий «підрозділ Чехословацької бригади», який складався з 3 полків.

І в липні 1917 р. між цими підрозділами, які атакували війська австро-угорської армії, які були гарно оснащені і краще підготовлено на облаштованих лініях оборони. Чехословацькі легіони – добровольчі чеські та словацькі військові формування, сформовані в 1914 р., брали участь у Першій світовій війні на стороні Антанти. Спочатку йменувалися просто Чеськими корпусами і частинами. Термін «легіони» (таке вживання характерне для французької мови) стали використовувати незабаром після закінчення війни. Склалися з чехів та словаків. Але завдяки тому, що ці чеські легіонери мали надію на те, що по закінченні війни перемогою «Антанти» над «Троїстим союзом» можливо в них виникне своя власна держава – Чехословаччина, то вони здійснили великий прорив через оборонні редути супротивника. Це бойове зіткнення названо «Битва під Зборовом».

Чому були такі надії? Патріотично налаштовані легіонери хотіли вести війну до розгрому держав Троїстого союзу оскільки тільки це дозволяло сподіватися на утворення держав чехів і словаків. І можна сказати, що так і сталося. Свою незалежність вони таки здобули в 1918 р. – утворення Чехословацької республіки. Цей бій завершився перемогою російських військ і був напевно, що єдиною такою перемогою під час наступу. Але ця перемога посприяла національному піднесенню чеської національної самосвідомості. З метою вшанування перемоги цієї битви випущені пам'ятні відзнаки, які вручалися солдатам Чехословацького корпусу як і Чехословацькою державою та російською імперією.

За основу в російській імперії використовували такі відзнаки як «Георгіївський хрест» із накладкою – планкою із написом «ZBOROW», що свідчила про участь в цьому бою. Натомість Чехословацька республіка використовувала за основу Чехословацьку революційну медаль із подібною накладкою «ZBOROW», яка була заснована 1 грудня 1918 р. указом першого президента Чехословацької республіки Томаша Гарріге Масарика (указ підписав міністр закордонних справ Едуард Бенеш, який змінив главу держави) для нагородження громадян Чехословаччини, чехословацьких добровольців і членів внутрішнього опору за видатну військову, політичну та організаційну діяльність, спрямовану на звільнення і будівництво Чехословацької держави. Нагороди були зроблені від імені Міністерства національної оборони Чехословаччини.

Медаль виготовлялася зі світлої бронзи і мала форму грецького хреста, накладеного на коло неправильної форми. На аверсі розміщувалася фігура крилатої жінки з сувоєм над головою з написом «За свободу», яка топтала ногами клубок змії, що символізує ворогів Чехословаччини; На круглій стрічці вгорі дата Першої світової війни «1914–1918», внизу лаврові гілки. На спині – фігура голого вершника на крилатому коні з прапором у правій руці і напис по колу на стрічці: «Стоїте на сторожі, вільні люди» («Vzhuru na straz svobodny narode»). Медаль з'єднувалася з великим кільцем неправильної форми у вигляді

вінка з гілочок липи, переплетених в чотириох місцях стрічками, через які стрічка пережовувалася. Автором ескізу став французький художник Еміль Антуан Бурдель (його ініціали розміщені на нижній балці хреста зі зворотного боку).

Революційна медаль іноді забезпечувалася спеціальними смужками на стрічці, пов'язаними з участю чехословацьких військ у великих військових операціях або битвах, пам'ятних для чехословацької зброї. Що стосується чехословацької армії в росії, то це були дощечки з написами «Зборів» (Зборов), «Бахмак» (Бахмач) і «Сибір» (Сибір). Крім того, нагороджені часто носили невеликі смужки на стрічці, що позначають їх військову частину: для росії це були смужки з цифрами від 1 до 12, а також смужку з буквами «CD» (чехословацький загін – для тих, хто почав службу в 1914 р. і стояв біля витоків створення чехословацьких частин в росії) [4, с. 103].

	<p>Чехословацька революційна медаль на стрічках з додатковими смужками зі штангою «Зборів» та планкою 1-го стрілецького полку імені Яна Гуса і додаванням липового листа, що позначає видачу в наказі армії колективної подяки частини, де служив нагороджений.</p>		<p>Георгіївський хрест фірми «Карнет-і-Кісель». Хрест зі стрічками, складений на європейський манер і «чеської» проби - з широкими помаранчевими смугами і вузькими чорними. На хресті планка – «Зборів». Кріплення до одягу хреста зліва — на австрійський манер, праворуч – на французький манер.</p>
---	---	---	---

Фактично лише ці відзнаки зі сторони «Антанти» можна сказати були відображені до одного єдиного переможного бою. Зі своєї сторони Чехословацька республіка в подальшому продовжила серію пам'ятних «легіонерських відзнак» кожних 5, 10, 20 і т.д. років. У 2017 р. проводилися заходи на офіційному рівні в Чехії, була випущена Чеським монетним двором навіть золота медаль про цю подію – «100 років битві під Зборовом». З іншого боку російським військам протистояли австро-угорські війська та Українські січові стрільці, та навіть турецькі дивізії. І в той час наступ, який назвали «Брусиловський прорив» передував також боям на інших ділянках фронту на території сучасної Тернопільщини. Це зокрема, Бережанщина, Тереховлянщина, де приймали участь приймали участь українці, які були в складі австро-угорських військ та УСС. В австрійській армії була така традиція – як носіння нерегламентованих елементів однострою – «Карпенабзеіхен» (каппенабцайхен. з нім. – знак на головний убір), який був такою своєрідною візитівкою вояків австро-угорського війська. Пам'ятні відзнаки на головні убори почали виготовляти з початком Першої світової війни. Виготовляли їх з латуні, міді, цинкового сплаву. Для оздоблення могли використовувати кольорові емалі. Вони були дуже популярні. Оскільки відзнаки не були регламентовані їх виготовлена дуже велика кількість. Носили їх, як рядові солдати, так і вищі офіцери та генерали.

На фото: «Легіонерські» значки та медалі, золота медаль Чеського Національного банку. Були такі їх різновиди: за тематичним спрямуванням та призначенням серед відзнак можна виокремити наступні різновиди: пропагандистсько-патріотичні: На цих відзнаках розміщувалась символіка держави, земельна символіка, зображення монархів, військових діячів, правителів та полководців закордонних держав-союзників, тематика присвячена державним чи релігійним святкам; Пам'ятні: На честь військових подій, участі у військовій операції, зокрема в складі певного військового утворення (армій, фронту, бойової групи тощо): Відзнаки підрозділів: Відзнаки присвячені дивізіям, бригадам, полкам та батальйонам. Таким досить відомими відзнаками для нашого краю є : Пам'ятна відзнака «Воїнам – будівельникам укріплень на горі Лисоня»; «Артилерія – Полки Кук БАТАРЕЯ ПОЛЬОВИХ ГАРМАТ 9/20. НАСТАСОВ 7.ВЕРЕСНЯ 1915 – ЗЛОТНИКИ 7.ЖОВТНЯ»; Російський фронт – «ЗЛОТА ЛИПА 1914–1917»; Російський фронт – «ЗЛОТА ЛИПА 1914–1916»; «Фронт ДНІСТЕР 1914–16»; «Гонвед – 23 піхотний полк. НІР: СІЕМІКОВСЬЕ» (с. Семіківці, с. Цебрів та с. Воробіївка); «Гонвед – 310 піхотний полк. ХІР: М. КІР. 310. 1914–1916 рр. Фронт на Стрипі»; «SZERETH – ФРОНТ 1914–1917»; СТРИПА ФРОНТ ІІІ ЗЛІ (Фронт STYR ...ІІІ. Батальйон); російський фронт – «TARNOPOL CSERNOVITZ» 1917 та інші. (зазвичай виготовлялися в м. Відень або в таких виробників: «MORZSANJI BUDAPEST», «ARKANZAS GESCH», «ARKANZAS STORY», «ARKANZAS BPEST VEDVE» та інших) [1].

На фото «капони» та «шпанга», які кріпилися на головний убір або на форму [3, с.115]. Цікавим є «капен» - «Гонвед – 308 піхотний полк. НІР: СИМІКОВСЬ», який присвячений Семиківська битва – боям, що тривали неподалік села Семиківців у ході Першої світової війни, у вересні-жовтні 1915 р. між військами Австро-Угорщини (до складу них належав Легіон УСС), Німеччини та російської імперії.

Пам'ятник в с. Семиківці (на фото із солдатами того часу), теперішній стан пам'ятника і табличка на ньому. Сам об'єкт обшито гільзами від гармат того часу (матеріал – залізо) [2]. Як видно із матеріалів та фото, представлених у статті можна з впевненістю сказати, що відзнаки військових навіть таких локальних боїв інколи мали досить вирішальне значення для подальших історичних подій в країні, сприяли підняттю національної самосвідомості народів та показували про участь навіть кожного воїна та його внесок в Перемогу. І сьогодні, ми теж повинні розуміти, що навіть незначна перемога та виграний бій може мати надзвичайно велике значення для майбутнього власного народу. Традицію відзначення локальних боїв маємо і в сучасних умовах російсько-української війни.

Список використаних джерел

1. Музыка і спорт Галичини у відзнаках кін. XIX – поч. XX століть»: зустріч зі Степаном Пахолко. ZAXID.NET. URL: <http://sur1.li/kkpwy>
2. Пахолко С., Дмитрів М. Історія, закарбована в металі. Українська фалеристична спадщина (XIX перша пол. XX ст.). Львів: Видавництво «Край», 2011. 176 с.
3. Тимошик М. М. Значки і медалі Тернопілля. Тернопіль: Джура (2-ге вид.). 2018. 360 с. іл. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/42136>
4. Тимошик М.М., Москалюк М.М. «Тернопільська фалеристика XX – початку XXI століття». URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/44618>

Марія АЛЛУЙКО

кандидат економічних наук, директор ТОВ «Наукова установа «Тернопільський інститут наукових досліджень» (м. Тернопіль).

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУ ЗАГИБЛИХ РОСІЙСЬКИХ
ВІЙСЬКОВИХ В ГАЛИЧИНІ У 1914 Р.**

Події Першої світової війни залишили глибокий слід у житті народів, які опинилися в епіцентрі військових дій. Галичина, як територія, що перебувала на перетині інтересів різних імперій, стала ареною запеклих боїв між російськими та австро-угорськими військами. Одним із важливих аспектів цих подій стало формування культу загиблих військових, що мало глибоке ідеологічне значення для російської імперії, яка боролася за цей регіон.

Формування культу загиблих російських військових у Галичині у 1914 р. слід розглядати як частину більш широкого явища, що поєднувало в собі патріотичні настрої, релігійні обряди та імперські ідеї. Російська влада прагнула не лише вшанувати пам'ять своїх загиблих, але й використати ці заходи для закріплення впливу на місцеве населення. Тому вшанування загиблих набуло характеру масових церемоній, намагання збудувати меморіали і пам'ятники мало на меті зміцнення імперських амбіцій російської імперії в регіоні. Важливо простежити, як відбувалося формування цього культу, які заходи вживалися для вшанування пам'яті загиблих, та як ці дії відображали політичні та ідеологічні прагнення російської влади в Галичині на початку війни.

Значну роль у формуванні культу загиблих російських військових відіграла православна церква, яка активно підтримувала ідеологічні наративи імперської влади. Релігійні обряди, такі, як-от: панахиди та освячення місць поховань, не лише служили для вшанування пам'яті полеглих, але й використовувалися для пропаганди православної віри та російської державності серед місцевого населення, значна частина якого сповідувала греко-католицизм. Такі дії підкреслювали прагнення російської імперії не просто здобути військову перемогу, але й закріпити ідеологічний вплив на західних територіях.

Меморіальні споруди мали стати не лише місцями пам'яті, але й політичними інструментами, які демонстрували претензії росії на ці землі. Крім того, такі меморіали слугували зміцненню відчуття єдності між фронтовими солдатами та цивільним населенням, створюючи ідеал героїзму та самопожертви в ім'я батьківщини. Важливою складовою цього процесу було також використання засобів масової інформації та літератури для популяризації культу загиблих. Натомість російські газети, журнали та пропагандистські матеріали активно поширювали ідеї про героїзм загиблих солдатів, підкреслюючи їхню роль у захисті православної віри та імперських цінностей. Це сприяло формуванню образу загиблих не лише як військових жертв, але й як мучеників за віру та імперію, що мало важливе значення для мобілізації патріотичних настроїв серед російського суспільства та впливу на населення окупованих територій.

Губернатор Тернопільської губернії повідомляв начальників повітів про те, що братські могили воїнів, які «загинули на полі бою», піддаються руйнуванню передовсім за рахунок випасання худоби на пасовищах. З часом могили будуть, як йшлося у документі, предметом особливого догляду, «...на сьогодні ж доручаю начальникам повітів встановити над ними дерев'яні хрести і огородити...» (*переклад авторки*) [1, арк. 50–51].

Воєнний генерал-губернатор Галичини видав циркуляр, у якому йшлося про співпрацю структур воєнного відомства і цивільних організацій, які опікувалися військовими, які отримали поранення. На його думку, санітарним структурам значну допомогу надавав Червоний Хрест, всеросійський земський союз, які володіли розгалуженою мережею лікувальних закладів: дворянські, міські, купецькі та інші громадські структури та окремі особи, які «...присвятили свої засоби і сили святій справі допомоги...» (*переклад авторки*) [1, арк. 75].

Як вважав, генерал-губернатор, вказані організації мали можливість ефективно виконувати свої обов'язки лише у взаємодії з воєнними структурами. Влада зобов'язувала усіх допомагати пораненим медикаментами, перев'язувальними засобами, білизною, без будь-яких формальностей, за винятком надання розписки [1, арк. 75, 132–132 зв.].

Імператор російської імперії також зобов'язав усі структури допомагати пораненим солдатам і віддати належну шану пам'яті загиблих воїнам. Зокрема, в усіх приходських церквах планувалося подавати списки усіх загиблих, а на їх батьківщині – у громадських місцях, необхідно ставити пам'ятники у вигляді каплиць, хрестів, кам'яних плит тощо. Позаяк значна частина солдатів помирала від поранень, то передбачалося хоронити їх у кожному місті, містечку або іншому населеному пункті на визначених цвинтарях або на одній дільниці. На думку влади, з часом ці місця мали стати своєрідним пантеонами, обсадженими деревами, обнесени парканами, зі спорудженими каплицями і пам'ятниками. Братські цвинтарі мали нагадувати майбутнім поколінням про жертви «Великої Європейської війни» (*переклад авторки*) [Спр. 1, арк. 133].

Згадуване розпорядження необхідно було масово поширити серед населення з тим, щоб загиблих хоронили, за можливості, з військовими почестями, у братських могилах, на деяких із них ставилися хрести із зазначенням військових частин, у яких служили загиблі. Власне на це звертав особливу увагу і головнокомандувач армії Південно-Західного фронту, наголошуючи на «...належному догляді за могилами і кладовищами воїнів, що загинули в боях з ворогом...» (*переклад авторки*) [1, арк. 133 зв.].

Верховний начальник санітарної та евакуаційної частини, принц Олександр Ольденбурзький пропонував заходи щодо асенізації місць боїв. Зокрема, він доручав начальникам повітів прийняти заходи, від них залежні, спільно із лікарями, ветеринарами, міською і сільською владою, об'їхати та оглянути місця колишніх стоянок військ і боїв, якщо ж там залишилися не прибрані тіла вбитих солдатів і трупи тварин, а також залишки «органічних нечистот», необхідно було приступити до прибирання території, причому тіла загиблих, похоронити в загальній братській могилі [арк. 225–225 зв.].

Для виконання робіт із прибиранням планувалося залучити жителів найближчих населених пунктів, оплативши, за потреби, їх працю грошми. Усі місця, на яких залишилися різного роду нечистоти, очистити від них, закопати в яму і засипати хлором або вапном. Сухі залишки, які можуть горіти, спалити. При знайденні тіл солдатів і трупів тварин, заритих в ями та могили лише поверхово, поглибити місця поховання і дезінфікувати. Засоби для проведення дезінфекції могил і ям, якщо такі будуть відсутні на місцях, можна отримати у Львові, звернувшись до санітарно-воєнного інспектора. Для керівників, які проводитимуть асенізацію, подавався витяг з «Наставлення о порядкѣ погребенія убитыхъ на поляхъ сраженій и оздоровленія этихъ полей», затверджений начальником санітарної частини армії. Якщо на проведення асенізації потрібні були кошти, необхідно звертатися про їх надання [арк. 225 зв. – 226, 227–227 зв.].

Витяг з «Наставлення о порядкѣ погребенія убитыхъ на поляхъ сраженій и оздоровленія этихъ полей» [Спр. 1, арк. 228–228 зв.] складався із дванадцяти пунктів. 1. Для поховання вбитих, необхідно вибрати місце, віддалене на значній відстані від жител, криниць і берегів річок, сухі, за можливості піщані, уникати розташування таких місць на крутих пагорбах. 2. Могили для поховання тіл на полях боїв викопуються такої глибини, щоб тіла були покриті шаром землі не менше одного аршина. Після засипання могили, земля, за можливості, трамбується, над нею робиться насип не менше одного аршина. 3. На поверхні могильного насипу ставляться хрести, на яких подаються написи із зазначенням кількості похоронених, за можливості, вказуються частини і війська, у складі яких вони служили, якщо є змога – ставлять пам'ятники. Могили, у яких

похоронені тіла ворогів, позначаються стовпчиками із аналогічними написами. На хрестах офіцерських могил, за можливості, позначають імена і прізвища полеглих [1, арк. 228].

4. У кожній із братських могил кількість похованих не повинна перевищувати ста осіб. 5. З метою попередження розмивання дощовими водами могил, розташованих на земляних пагорбах, вони окопуються ровами для відведення води. 6. Під час виконання згадуваних робіт, за можливості, розпалюються багаття, на яких спалюють непридатні речі, сміття, які знаходять по полях колишніх боїв. Попіл від багать служить матеріалом для засипання тіл полеглих. 7. Тіла, похоронені в загальних братських могилах, за можливості, варто засипати вапном [1, арк. 228]. 8. «Оздоровлення» місць колишніх боїв зводилося до головного – до правильного поховання тіл полеглих, закопування трупів тварини, за потреби – проведення дезінфекції. 9. Лікар спостерігав за точним дотриманням вказаних правил щодо місця розташування могил, їх глибини, засипання і дезінфекції. 10. Ями для закопування трупів тварин заглиблювали не менше на три аршини; при виборі місця необхідно враховувати віддаленість від помешкань, криниць, нахилу ґрунту, дотримання правил дезінфекції, передбачених для поховання полеглих солдатів. 11. За правильністю закопування трупів тварин і проведення дезінфекції наглядав ветеринарний лікар. 12. За потреби найшвидшого відновлення полів колишніх боїв рекомендувалося населенню засівати їх травами або залками [1, арк. 228–228 зв.].

Канцелярія воєнного генерал-губернатора Галичини повідомляла губернатора Тернопільської губернії про пошанування полеглих воїнів, догляд за їхніми могилами, які знаходилися у різних місцевостях Галичини. Пропонувалося замовляти особливі чавунні хрести для братських, так і окремих могил. Згідно із наказом воєнного генерал-губернатора Галичини, губернатора зобов'язували визначати приблизну кількість таких хрестів [1, арк. 307–307 зв., 321–321 зв.].

Таким чином, формування культу загиблих російських військових у Галичині 1914 р. було складним процесом, що поєднував у собі релігійні, ідеологічні та політичні аспекти. Цей культ виконував декілька важливих функцій: слугував для вшанування пам'яті полеглих, підтримував патріотичні настрої, зміцнював імперську ідеологію та намагався впливати на місцеве населення. Аналіз цього явища дозволяє краще зрозуміти, як війна використовувалася для формування імперської ідентичності та розширення ідеологічного впливу росії на окупованих територій.

Список використаних джерел

1. Циркулярні розпорядження воєнного генерал-губернатора Галичини і Тернопільського губернатора за 1914 рік // Державний архів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 1. 326 арк.

Сергій ГУМЕННИЙ*доктор філософії в галузі історії (PhD),**асистент кафедри історії Центральної та Східної Європи**Київського національного університету імені Тараса Шевченка***РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В РЕНОВАЦІЇ
«ЗБРУЧАНСЬКОГО КОРДОНУ» (1918–1923 РР.)**

Перша світова війна (1914–1918 рр.), під час якої фронт декілька разів рухався у західному чи східному напрямках, чітко вказала на сформовані відмінності створені частково, більш як століттям, існування «збручанського кордону». Включення окупованих Німеччиною та Австро-Угорщиною польських територій до єдиної, залежної від них, держави свідчило про зміну стратегічного розуміння польського питання, суб'єктивізацію польських державницьких традицій на політичній карті [1, s. 70–84].

Подальші події розвивалися в умовах фактичної військової поразки на західному фронті та капітуляції Центральних держав. 11 і 14 листопада 1918 р. Регентська рада здійснила передачу верховної державної влади Юзефу Пілсудському, внаслідок цього Королівство Польське офіційно стало Республікою Польща [2]. Вже 16 листопада 1918 р. Ю. Пілсудський надіслав державам Антанти телеграму, що містила повідомлення про створення незалежної польської держави, яка б охоплювала усі землі колишньої Речі Посполитої [3, s. 59]. Проте, заява не містила конкретного територіального окреслення земель на які претендувало нове державне утворення. Означена стала візія територіальних прагнень («землі колишньої Речі Посполитої») була викликана все ще існуючою у суспільній свідомості історичною пам'яттю про Річ Посполиту, актуалізованою, з однієї сторони, романтизмом та національною боротьбою попереднього століття, а з іншого боку, серйозними науковими розробками і політичними концепціями, що обґрунтовували майбутній територіальний обсяг відродженої Польщі і базувалися переважно на політичному, національному та територіальному підходах.

«Збручанський кордон», що поділяв сучасні українські землі з 1772 р., незважаючи на короткі перериви у своєму існуванні, встиг ґрунтовно закріпитися в економічному і політичному житті. Господарство Надзбруччя, переживши значне потрясіння наприкінці існування Речі Посполитої, адаптувалося до прикордонних умов, орієнтуючись на легальне і контрабандне товаропостачання сусідньої країни, маятникову трудову міграцію. Проте, здавалося, що велика війна повністю зруйнувала колишній уклад речей. Кордон по р. Збруч не влаштував ні польський, ні український національні рухи, він був не прийнятний ні для білих, ні для більшовиків. Тому його відродження здавалося вкрай маловірогідним.

У цих тезах, автор спробує дослідити впливи історичної пам'яті та її розробки, серед інших факторів, що сприяли відновленню – реновації «Збручанського кордону» у 1921–1923 рр. Дане дослідження стало можливим завдяки участі автора у грантовій програмі від Holodomor Research and Education Consortium (HREC) of the Canadian Institute of Ukrainian Studies (CIUS), University of Alberta (2024/2025 pp.).

Прагнення відновлення польської державності не давали спокою широким соціальним верствам фактично одразу після падіння Речі Посполитої. Питання незалежності неминуче викликало суперечки щодо східних кордонів майбутньої польської держави. Внаслідок історичної традиції, літературних впливів, риторики провідних політичних партій у колективній історичній свідомості польського суспільства існував образ великої Польщі Ягеллонського періоду, що включала землі Русі (України, Білорусі) та Литви. Такі уявлення, на думку польського історика плк. Генрика Домінічака, були закономірними, оскільки: «землі України, Білорусі та Литви були зв'язані з Польщею більш ніж 400 років,

протягом життя 20-ти поколінь [...] література, як і всі програми політичних партій та угруповань завжди говорили про історичну Польщу Ягеллонів» [4, s. 278]. Надзвичайно активно у напрямку підготовки до державного будівництва діяла група національної наукової еліти, представники, якої намагалися застосувати свої знання на користь справи польської незалежності, розробляючи теоретичні засади державного будівництва, ідеології, адміністративного апарату, територіальних меж. Проте, на шляху відродження польської державності, на східних землях колишньої Речі Посполитої, стояло декілька перешкод, серед яких потужність країн-окупантів та їх політичних союзників (зокрема позиція дружніх російській імперії, Франції та Великобританії), а також національні рухи, які наростали в українському та литовському середовищі. Однак, ці перешкоди нівелювалися обставинами кінця Першої світової війни на східному фронті.

Польські вчені та політики, які розробляли різноманітні варіанти майбутнього східного кордону Польщі, змушені були знайти відповіді на складні питання, оскільки покликаючись на кордони Речі Посполитої до 1772 р. вони, без сумніву, усвідомлювали соціокультурні, етнічні та політичні зміни, які стали реальністю вже в період після розділів цієї країни. З одного боку, вони усвідомлювали національне превалювання українського (руського) та білоруського населення на колишніх східних землях Речі Посполитої, з іншого – не хотіли залишати поза територією відродженої країни польського, за походженням, населення «Східних Кресів», яке, варто зазначити, виявляло надзвичайну активність у політиці, економіці, освіті та культурі.

Серед дослідників, які займаються питанням східного кордону не можемо не відзначити Яна Чекановського (засновника Львівської антропологічної школи, у 1934–1936 рр. ректора Львівського університету імені Яна Казимира), Владзімежа Вакара (економіста, прихильника господарської автономії українських територій, одного із творців польської конституції 1921 р.), Євгеніуша Ромера (професора Львівського університету), Віктора Скарги-Добровольського, Юзефа Яськовського, Тадеуша Паненка та військового практика Маріана Жегота-Янусейтіса, у працях яких обґрунтовані різні концепції демаркації майбутнього кордону польської держави. Варто додати, що ці дослідження значно вплинули на формування територіальних концепцій польських політичних угруповань, але про них трохи згодом.

Тепер докладніше розглянемо основні положення концепцій цих вчених. До прикладу, Ян Чекановський запропонував провести східний польський кордон по, так званій, «лінії балансу» на схід, від якої живе стільки поляків, скільки захід від неї проживає православних [вбачаючи цю лінію поблизу Збруча]. Щодо стану власності, доцільно шукати аналогічної лінії, на схід від якої матимемо стільки польської власності, скільки на захід від неї приватної власності православних» [5, s. 37–38].

Владзімеж Вакар, як один із прихильників прометеїзму, вважав, що землі колишньої Речі Посполитої – це територія на якій повинні бути гарантовані широкі національні права поляків в умовах обов'язкового існування окремих і незалежних держав: України, Білорусі та Литви. Однак, поряд із цим, на думку Вакара, Галичина та Холмщина повинні належати Польщі. Усвідомлюючи національні амбіції українців Східної Галичини вчений писав: «Вважаємо, що, користуючись автономією [очевидно в складі відновленої Польщі – С. Г.] Галицька Русь залишиться центром, а часом і двигуном української культури, підставою та фактором національної незалежності русинів». Землі, населені православним населенням (на схід від річки Збруч, вся Волинь та східне Полісся), мали відійти до незалежних України та Білорусі. За Владзімежем Вакарем східний кордон Польщі мав проходити по лінії на схід від Вільна

(Вільнюса), Мінська, Несвіжу, вздовж річок Західний Буг (район Влодави, тепер Люблінське воєводство Республіки Польща) та Збруч [6, s. 6–16].

У роботах географа Євгеніуша Ромера, які були актуалізовані центральними державними маніфестом від 5 листопада 1916 р. про проголошення вільного Польського Королівства, відправною точкою при розгляді питання східного кордону були території Речі Посполитої Обох Народів до 1772 р. На цій території Ромер виділив першу та другу сферу польських інтересів. До цих земель не входила етнографічна територія на якій поляки становили понад 50 % населення. До першої сфери вчений включав 14 повітів «zaboru pruskiego» та 37 повітів Східної Галичини, у яких «проживає більше 20 % поляків, які демонструють сильний розвиток кооперативів в Прусьському окрузі [...], більшу податкову силу поляків у порівнянні з русинами австрійського округу». Друга сфера польських інтересів, за Ромером, включала повіти відібрані за економічним та територіальним критерієм, де «кількість польських та католицько-білоруських виборців до земств перевищує 33%». Інший польський вчений, Юзеф Яковський, також планував приєднати до Польщі всю Галичину, західне Поділля із Кам'янцем, західну частину Волині («трикутник Волинських фортець Дубно – Луцьк – Рівне»), Полісся, Мінськ та район міста Вільно (Вільнюс). Кордон мав проходити руслом річок Ушиця, Горинь, Слуц і Двіна [7, s. 5–7].

Цікавий погляд висловлює сучасний польський дослідник Пйотр Еберхардт аналізуючи доробок Тадеуша Панненка, який у «Географії об'єднаної Польщі» вперше дає баланс територіально-демографічних змін відродженої держави. Аналогічно Ю. Яковському, Т. Панненко розміщує кордон на лінії річок Ушиця, Горинь, Слуц, Прип'ять з Мінськом та Вільнюсом. У свою чергу полковник Маріан Жегота-Янусейтіс, подібно до генерала Тадеуша Розвадовського, демонструючи суто військовий погляд на встановлення кордону, виходив із стратегічної необхідності ефективної оборони проти передбачуваної агресії зі Сходу. Кордон мав був проходити руслами річок Двіна та Дніпро до гирла Прип'яті, далі вздовж болотистих берегів Прип'яті до Горині та Случа, а на півдні – по сусідній Збручу скелястій ріці Смотрич, залишаючи Кам'янець по стороні Польщі [8, s. 105–108].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. польське політичне середовище сформувало дві потужні течії – дві концепції (інкорпораційну та федеративну) майбутньої державності Польщі. Їх популярність у різних соціальних середовищах дала теоретично обґрунтовані та стратегічно осмислені плани демаркації кордону, які виходили з історичної пам'яті про польську державність. Провідним представником першої федераційної концепції («ідеї Міжмор'я»), яку підтримувала Польська соціалістична партія (ППС), був Юзеф Клеменс Пілсудський (1867–1935 рр.). Одразу зазначимо, що майбутній маршалок ніколи не виступав публічно як прихильник цієї ідеї, тому інформацію про федералістичні плани Ю. Пілсудського (а точніше про їх практичну реалізацію) можемо почерпнути із його листів до Леона Василевського (1870–1936 рр.) [9, s. 87]. Наступною, поширеною у польському політикумі концепцією була інкорпораційна (інтеграційна), яку представляв співзасновник Національної демократії (НД, ендеції – найбільшої польської політичної партії тих часів) Роман Дмовський (1864–1939 рр.). Він, ще в меморандумі складеному на початку переговорів про польську незалежність, державному міністрові закордонних справ Великої Британії Артурові Бальфуру (1848–1930 рр.) наприкінці березня 1917 р. писав: «Так, найбажаніша територія майбутньої польської держави включала б: 1) Австрію – Галичина та половину австрійської Сілезії; 2) Підросійську Польщу – Польське Королівство та губернії: ковенська, віленська, гродненська, частину мінської та Волинь». На мирній конференції в Парижі (1919 р.), Р. Дмовський виступав від імені вже існуючої польської держави та вимагав для неї всієї Східної Галичини, частини Волині та Поділля між річками

Збруч та Ушиця (міста Кам'янець-Подільський, Зіньків, Проскурів (зараз – Хмельницький), Старокостянтинів, Ізяслав – територія сучасної Хмельницької області України) [10, s. 37–53]. Для тодішнього польського суспільства, у колективній свідомості якого ще існував територіальний образ Речі Посполитої зразка 1772 р., такий кордон, на відміну від українського чи білоруського розуміння, сприймався як досить поміркований.

Обидві концепції східного кордону відродженої Польщі мали свої слабкі сторони і не могли бути реалізовані повністю у складних умовах 1918–1923 рр. Наприклад, відроджена польська держава ніколи не мала достатніх ресурсів та військової сили, щоб окупувати максимальні території колишньої Речі Посполитої Обох Народів, соціально-економічна реальність яких з часів поділів цієї країни переважно змінилася [11, s. 813].

У другій половині XIX – на початку XX ст. в Наддніпрянській Україні (де поляки поступово втрачали свій економічний і культурний вплив внаслідок дій російської адміністрації, інвентарної реформи київського губернатора Дмитра Бібікова в 1847–1848 рр. та після поразки повстань 1830–1831 рр., 1863 р.) вже розвивався український національний рух. У Східній Галичині склалася не менш складна ситуація, оскільки ця провінція, у 1890-х рр. стала не лише польським, але й українським П'ємонт – територією, де національний рух досяг різних рівнів суспільства, що вперше спричинило самоідентифікацію українського селянства. Відбулася зміна сприйняття місцевим селянством себе як «русинів» чи територіального розуміння «тутейшості» на національне самовизначення «українців».

Окремим важливим чинником реновації «збручанського кордону» (погоджений за Ризьким договором 1921 р., проте, його демаркація тривала аж до 1923–1924 рр.), внаслідок польсько-радянської війни, став перебіг боїв та стратегічна вигідність відтворення кордону по Збручу для польської і радянської державності. Не широка, проте скеляста у своїй нижній течії р. Збруч, являла собою природню перешкоду, що з одного боку полегшувала охорону державного кордону коли це відповідало інтересам держави (як у випадку з посиленням прикордонної охорони під час колективізації та Голодомору 1932–1933 рр.), а з іншого – залишала можливості для його можливого переформатування. На користь такого погляду свідчить цілеспрямоване збереження польською та радянською владою так званих «вікон» – місць для перекидання диверсійно-розвідувальних одиниць через кордон, зокрема, в процесі більшовицької «активної розвідки» (1921–1925 рр.), як спроби створення «палаючих кресів Панської Польщі» [12, с. 98–106, 126–128].

Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. польське політичне середовище сформувало дві потужні течії – дві концепції (інкорпораційну та федеративну) майбутньої державності Польщі. Їх популярність у різних соціальних середовищах дала теоретично обґрунтовані та стратегічно осмислені плани демаркації кордону, які виходили з історичного розуміння польської державності. Такі концепції прокладення східного кордону Польщі були засновані на територіальних обсягах Речі Посполитої до її розділів (вважалося, що законне право відродження держави мають лише поляки та, можливо, литовці), оперті на демографічне вивчення територій розселення польської нації (або груп включених до неї ідеологічно). Популярне серед поляків розуміння концепції східного кордону залишало поза увагою державницькі прагнення їх сусідів (українців, литовців, білорусів) і спричинило до ескалації міжнародних, територіальних суперечок та пізніших конфліктів. Фактично, такий підхід до питання території та кордонів відродженої Польщі, спричинив активізацію названих національних рухів, які намагалися випередити поляків у боротьбі за право стати окремою самостійною політичною одиницею на спірній території.

Таким чином, тривале існування «збручанського кордону» з 1772 – до 1918 р. створило значний історико-політичний та економічний бекграунд, винятково важливий для ренновації цієї лімологічної формації. Звернемо увагу на те, що та частина польсько-радянського кордону, яка проходила руслом річки Збруч мала значні традиції лімологічного (у якості державного кордону) існування, оскільки виконувала функції державної межі (із короткою перервою 1809–1815 рр.) протягом кінця XVIII – першої половини XX ст. У зв'язку з цим, надзбручанський соціум (на відміну від волинського чи білоруського) мав досвід, модель поведінки прикордонного існування, нелегальної міграції та контрабандної торгівлі, який відновився одразу після усунення мілітарної екстремі 1914–1921 рр. Прикордонний статус цих територій, в міру його тривалості, сприймався як звичайний (адаптивний) порядок речей, що був порушений військовими діями Першої світової війни (1914–1918 рр.), української національної революції 1917–1921 рр. та радянсько-польської війни 1920–1921 рр. Новий-старий «збручанський кордон» не задовольняв плани польської та радянської сторони, а тим більше не сприймався націями, які втратили свої країни (українці та білоруси) або частину державної території (литовці). Польсько-радянський кордон створив цілу низку національних та міжнародних суперечностей. Реконструкція історичної Речі Посполитої «від моря до моря» була неабияк популярною в історичній пам'яті, проте, змусила новостворену державу взяти участь у 60-ти локальних збройних конфліктах, переважно за визначення її східного кордону.

Список використаних джерел

1. Korzeniowski M. Polacy w Rosji wobec Aktu 5 listopada 1916 r. // *Historia Slavorum Occidentis*. Nr 2(13). 2017. S. 70–84.
2. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1918. Nr 17. Poz. 38.
3. Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie, м. Лондон. Teczka: 709/1/10.
4. Dominiczak H. *Dzieje kresów i granicy państwa polskiego na Wschodzie. Od czasów najdawniejszych do roku 1945*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2018.
5. Czekanowski J. *Stosunki narodowościowo wyznaniowe na Litwie i Rusi*. Lwow, 1918.
6. Wakar W. *Program terytorialny. Polska*. Nr. 2. Warszawa, 1917.
7. Romer E. *Wojenno polityczna mapa Polski*. Lwow, 1916.
8. Eberhardt P. *Polska i jej granice. Z historii polskiej geografii politycznej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004.
9. Piłsudski J. List do Leona Wasilewskiego w sprawach polityki wschodniej od 8 kwietnia 1919 r. Józef Piłsudski o państwie i armii. Wybór pism. Warszawa, 1985.
10. Złotkiewicz-Kłębukowska J. *Od Balfoura do Curzona – polityka Wielkiej Brytanii wobec odradzającej się Polski 1918–1920*. *Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska. Sectio F, Historia*. Vol. 64. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2009.
11. Beauvois D. *Trójkąt ukraiński. Szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793–1914*, przeł. K. Rutkowski. Lublin: Towarzystwo Opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu i Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2005.
12. Гуменний С. Збручанський кордон (1921–1939): незаконна міграція, контрабанда та шпигунство. Монографія. Корсунь-Шевченківський: ФОП Майдаченко І. С., 2022. 273 с.

Володимир САЛУК

завідувач відділу науково-охоронних робіт пам'яток історії та монументального мистецтва Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини

Людмила СТРОЦЕНЬ

заступниця директора Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини

**УВІЧНЕННЯ УКРАЇНЦІВ – УЧАСНИКІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ І ПЕРШИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НА
ТЕРНОПІЛЬЩИНІ**

На Тернопільщині упродовж 1914–1921 рр. вирували історичні події, які залишили значний слід в історії України та Європи. Спочатку Перша світова війна а за нею Перші визвольні змагання і процес державотворення заангажували тисячі українців з обох берегів Дніпра. Більшість з них поклали на вівтар свободи усі свої сили і життя. Відомі і невідомі герої, їхній чин гідно вшановані по численних місцях на Тернопільській землі у вигляді пам'ятних знаків, монументів, меморіальних дошок, доглянутих могил. Власне, головним у нашому дослідженні є пам'яткознавчий аспект увічнення – загальна видова характеристика і регіональна специфіка.

Хронологічні рамки досліджуваних подій, учасників яких увічнено ми окреслили початком Великої війни і завершенням Української революції у 1921 р. У цей час на Тернопільщині діяли такі військові формації як Легіон Українських січових стрільців (далі – УСС), який був у складі Збройних сил Австро-Угорщини, Українська галицька армія (далі – УГА), яка була фронтовою частиною збройних сил Західноукраїнської народної республіки (далі – ЗУНР) та Армія Української народної республіки (далі – УНР). Разом з тим, багато українців воювали в складі австро-угорської та російської армій.

За часом створення об'єктів, які увічнюють українців періоду згадуваних військових кампаній можна виділити ті, які виникли безпосередньо під час бойових дій на Тернопільщині, починаючи із 1916 р., потім період між двома світовими війнами 1918–1939 рр, коли сформувалася традиція увічнення подвигу борців за державність, комеморація в період німецької окупації 1941–1944 і новітній етап, який розпочався на початку розпаду СРСР 1989 р. і триває досі.

Географія пам'яток Тернопільщини цього періоду визначена перебігом воєнних кампаній 1 св. в. (бої на річках Стрипа та Золота Липа), польсько-української, російсько-української та російсько-польської воєн. На північній (волинській) частині (тепер Кременецький район) присутні пам'ятки, пов'язані тільки із подіями в УНР, на решті території – увічнені персоналії, які діяли на боці УНР та ЗУНР.

На території Кременецького р-ну відбулося декілька боїв Армії УНР із російсько-більшовицькими військами, після чого залишилося братські могили. У м. Кременець на братській могилі 34-ох петлюрівців у 1930 р. споруджено пам'ятник у вигляді пілону із тризубом. В м. Ланівці знаходиться братська могила 41-го воїна Армії УНР, які були страчені російськими більшовиками в 1919 р., тлінні яких ексгумовані та перепоховані аж у 2018 р. [7, с. 418–419]. Спільна братська могила союзних військ воїнів Армії УНР та Війська Польського, які загинули в боях з радянськими будьонівцями в липні 1920 р. знаходиться в с. Кімната. В с. Жолобки на Шумщині захоронені 22 розстріляних повстанці, які виступили проти встановлення польської влади в жовтні 1919 р. Інші братські могили петлюрівців знаходяться в селах Андруга, Білозірка, Білокриниця, Вербоivecь, Волиця та Люлинці. Одиночні поховання УНР-евців є у селах Бережанка та Борщівка. У с. Попівці в 2003 р. віднайдена могила К. Мисевича, члена Центральної ради, сотника Армії УНР.

Меморіальні таблиці після 2000 р. встановлені у населених пунктах, де проживали старшини Армії УНР – Павло Шандрук (с. Борсуки), Павло Гарячий (с. Білокриниця), Михайло Рожко (м. Почаїв). На волинській Тернопільщині, окрім кількох військових могил, більшість об'єктів, які вшановують героїв Перших визвольних змагань з'явилися або оновилися не так давно, очевидно, що зацікавленість ними відродилася через пару літ після розвалу радянської ідеологічної системи, яка приховувала правду. Та й на сьогодні ще не до кінця вивчена історія пам'яток, пам'ятних місць, особистостей, які заслуговують на відзначення в цьому регіоні.

У вивчені пам'яток Галичини існує два моменти, які ускладнюють їх чітку ідентифікацію. Перший, це узагальнене поняття «Січові Стрільці», яке спочатку стосувався легіонерів УСС. Але оскільки багато учасників згодом стали захисниками ЗУНР, то в народі воїнів УГА теж почали називати Січовими стрільцями, а усіх воїнів і їх могили/пам'ятники почали називати стрілецькими. В той же час за українську державність боролися Січові стрільці (далі – Січові стрільці) Армії УНР (в т.ч. галичани). Тому, не завжди зрозуміло, яких саме стрільців вшановується. До цих невизначеностей можна додати «стрілецькі могили» (символічні могили «Борцям за волю України»), які з'явилися чи відновилися у 1940-х і 1990-х роках і були присвячені також бійцям ОУН, УПА.

Другий аспект – це синхронне вживання терміну «могила», який побутує на галицьких землях. Це пов'язано з виникненням традиції насипання земляних пагорбів з хрестами на стрілецьких похованнях, а згодом такі ж за формою «могили»-пам'ятники (кенотафи) споруджувалися для вшанування героїв, які загинули на різних фронтах і поховані далеко від дому. Такі пам'ятні знаки теж називали «стрілецькими могилами», але символічними. З іншого боку, надгробки на пагорбах часом називають пам'ятниками. На жаль, така плутанина з'явилася у друкованих виданнях ще у міжвоєнні роки ХХ ст., потім перейшла у емігрантські видання і сучасні передруки. Яскравим прикладом подібної невизначеності є ситуація щодо «стрілецької могили» у с. Семиківці на Терехівщині (1916 р.), яку ми вважаємо все ж символічною [6].

Форма давніх пам'ятних знаків чи надгробків в честь українських воїнів різноманітна. Проте, найбільш поширеним типом є земляний курганоподібний насип із хрестом. Частина земляних могил обмуровувалися, деякі відразу будувалися з каменю у формі піраміди, яка увінчувалася хрестом чи скульптурою. Поширеними фігурами на пам'ятниках виступають св. Архистратиг Михайл (символіка УСС), Богородиця (покровителька українських військ), воїн (січовий стрілець), жінка-Україна. Постаменти бувають оздоблені барельєфами, стилізованими тризубами, ліпниною у вигляді зброї, мазепинки, лаврових вінків, дубового листа, калини. Є монументи чи надгробні пам'ятники у вигляді пілонів. На більшості монументів викарбувані імена військових [2, с. 7–8].

Вірогідно, що традицію спорудження земляних стрілецьких могил було започатковано на Тернопільщині. Весною 1916 року в с. Семиківці УСС на місці боїв із московитами насипали за козацьким звичаєм земляний пагорб із хрестом на вершині. Ініціатором, проєктувальником і координатором робіт був хорунжий УСС та УГА Лев Лепкий. За його ескізом на камені викарбували шапку-мазепинку і два схрещені мечі, а нижче напис «Лягли за свій народ, за волю України року Божого 1916» [4, с. 9]. З того часу подібна практика поширилася на теренах і відновилася в період німецької окупації, повернулася за новітньої Незалежності.

Перший на Тернопільщині і вірогідно в Галичині пам'ятний знак «Тим, що лягли в боротьбі» освятили 20.06.1921 р. у селі Товстенке на Чортківщині. На високому насипі встановлений масивний металевий хрест, прикрашений

кованими тризубцями. У радянський час монумент демонтовано, відновлено 4 червня 1990 р. [6].

Найдавніші збережені чи відновлені автентичні пам'ятники полеглим на фронтах Першої світової та польсько-української воєн знаходяться у с. Залуччя Чортківського району (1925 р.), с. Чернихів Тернопільського р-ну (1926 р.), с. Грабовець Тернопільського р-ну (1927 р.) с. Нижчі Луб'янки Тернопільського р-ну (1927 р.), с. Ілавче Тернопільського р-ну (1929 р.). с. Садки Чортківського р-ну (1920-ті рр.), с. Солоне Чортківського р-ну (1936 р.), с. Красносілля Тернопільського р-ну (1920-1930-ті рр.), с. Товсте Чортківського р-ну (1920-1930-ті рр.), с. Вимислівка Тернопільського р-ну (1941 р.), с. Горішня Слобідка Чортківського р-ну (1941 р.), с. Осівці Чортківського р-ну (1941 р.); с. Токи Тернопільського р-ну (1942 р.) [2, с. 9].

Найдавніші кам'яні надгробки є в м. Тернопіль (1926 р., пілон братської могили воїнів УГА перенесений із с. Застінка), м. Чортків (1928 р., братська могила 12-ти воїнів УГА на Вигнанці), с. Джурин Чортківського р-ну (1930 р., надгробок четаря УГА М. Шанайди), с. Язловець Чортківського р-ну (1943 р. руїни надгробка Юрія Лапушка, вістуну УГА) [9, с. 6].

З огляду на те, що Галичина була під польською окупацією після 1919 р., то вшанування українських воїнів було непростим завданням. Тому, написи на пам'ятниках і пам'ятних дошках старалися формулювати із завуальованим змістом, так щоб б уможливити їх встановлення. Присвячували їх учасникам або загиблим в «Світовій війні», але зі специфічною хронологією: «1914-1919», «1914-1920» або 1914-1918, 1918-1919», що явно вказує також на тих, котрі воювали в УСС та УГА.

Важливою формою увічнення українських воїнів є пам'ятні дошки. Матеріалом для виготовлення дошок слугували різного роду кам'яні плити (піщаник, мармур, граніт) та металеві сплави (латунь, бронза, чавун). Найбільш поширеними були пропам'ятні дошки на честь воїнів-земляків, які померли в боях або були учасниками воєн протягом 1914-1921 рр. Невідомий дослідник Б. Г. у Літописі Червоної Калини за травень 1939 р. стверджував, що йому вдалося скласти список більше 70-ти пропам'ятних таблиць в Галичині, більшість з яких були розміщені в інтер'єрах церков [1, с. 3]. Розміщення таблиць в українських храмах в роки Другої Речі Посполитої забезпечувало їм імунітет, адже польська держава, згідно Конкордату із Ватиканом, зобов'язувалася дотримуватися прав греко-католиків.

Найдавніша пропам'ятна таблиця в Тернопільській області була встановлена у м. Чортків, в інтер'єрі церкви Покрови Богородиці в 1924 р. На невеликій мармуровій дошці золотими літерами викарбуваний напис: «Борцям за волю України. Чортківські Українці 1/XI 1924 р. Б.».

У 1925 р. в церкві села Нагірянкa (тепер у складі м. Бучач) було відкрито пропам'ятну таблицю односельцям, воїнам УГА. Вона виготовлена з білого мармуру і присвячена «громадянам Нагірянки упавшим за Рідний Край». Зверху таблиці поміж датами польсько-української війни «1918*1919» розміщений тризуб, зображення якого було заборонене, нижче патріотичні тексти та імена військових.

На початку 1920-х рр. у церкві с. Залав'є (Теребовлянщина) встановлено меморіальну таблицю «усім тим, що віддали життя». У 1929 у с. Товстолуг Тернопільського р-ну на церковній стіні відкрито дошку на пам'ять жертв воєн 1914–1920 рр. В 1930-тих роках в церкві Преображення Господнього у м. Скалат встановлено гранітну пропам'ятну таблицю «Славної пам'яті воїнам визвольних змагань 1918–1920. Скалатська земля».

У міжвоєнні роки в с. Ігровиця (тепер Тернопільський район) встановлено мармурову плиту «Найкращим синам, що впали за волю України. 1914–1920»,

під іменами уривок із відомої пісні Богдана Лепкого: «Спить хлопці спить / про долю волю снить / про долю волю Вітчизни / чи можуть бути кращі сни.».

На Підволочизині в міжвоєнні роки у двох сусідніх селах Коршилівка та Клебанівкана на церковних стінах розмістили досить подібні кам'яні пропам'ятні таблиці учасникам I св. в. та визвольних змагань.

У с. Нараїв на Бережанщині на фасаді церкви Воздвиження Чесного Хреста прикріплена дошка пам'яті підполковника УГА, головного духівника УГА о. І. Дидика (+1927 р.) та «Поляглих стрільців за волю українського народу 1918–1919».

Окрему групу становлять бронзові таблиці «Поляглим за волю». Вони були поширені на території Галичини, зокрема нам відомо про 12 примірників (1938–1939 рр.), які були виготовлені для населених пунктів сучасної Тернопільської області. Ескіз таких таблиць підготовлений львівською фірмою «Мемор», а виготовляла їх арт-відливарня Михайла Брилинського [8, с. 118–119].

Більшість таблиць «Поляглим за волю» виготовлялися за шаблоном розміром 50х40 см. На кожній був зазначений відповідний населений пункт, рік виготовлення та списки воїнів. На барельєфному малюнку у верхній частині зображені крилаті діви (ангели), які тримають у вінку стилізований тризуб з палаючою лампадою. До цього вінка стрічками з написом «Поляглим за волю 1917» підв'язаний терновий вінок із хрестом. Під стрічкою викарбуваний список імен. Унизу таблиці зображений військовий із обламаною шаблею, який сурмить на честь героїв, поруч похідний барабан. Дошка оформлена у вигляді рамки, на верхині якої по центру розміщена стрілецька шапка-мазепинка з перехрещеними шаблями, а по боках – двокольорові стяги, дубове листя і зброя (гармата, гвинтівки).

В радянський час усі ці таблиці ретельно переховувалися від окупантів, їх знімали, закопували або маскували під шаром штукатурки церковних стін. В роки Незалежності віднайдені меморіальні дошки встановлювалися на попередньому місці, але деякі ставали складовими елементами нових пам'ятних знаків.

У Першій світовій війні в боях на Тернопільщині полягло чи не найбільше воїнів УСС. Загиблих хоронили окремо від цісарських воїнів, згідно їх національного самовизначення, як борців за волю України. Перші могили з'явилися після бої на річці Стрипа восени 1915 р. Ю. Рабій стверджує, що полеглих захоронено у лісі с. Раковець (39 осіб; до сьогодні могили не збережені), с. Вівся (2 особи) і с. Соснів (могила С. Яримкевича).

У серпні-вересні 1916 року на горі Лисоня, неподалік Бережан, відбулася найкраща битва УСС проти російських військ. Там загинув 81 стрілець, а 293 отримали поранення (частина з них згодом померли у військових госпіталах). Воїнів поховали на кількох цвинтарях. В найближчому до Лисоні селі Посухів донині зберігся стрілецький цвинтар. У 1931 р. там був збудований кам'яним мур і оригінальна вхідна брама у вигляді тризуба. У с. Лісники на Бережанщині поховані бл. 60 осіб, які померли в госпіталі. Також є братська могила у м. Бережани та окремі могили в селах. Цвинтар у с. Потутори був ліквідований в 1929 р. польською окупаційною адміністрацією. У 1927 р. за ініціативою ТОВМ на пам'ять про героїчний чин УСС на Лисоні насипали меморіальний курган. До 100-річчя пам'ятної битви на горі оновлено меморіал і побудовано каплицю [9, с. 4–6].

Після боїв УСС у 1917 р. з'явилися могили в Конюхах і Куропатниках на Бережанщині та пам'ятний хрест у с. Бурдяківці на Борщівщині.

На Тернопільській землі відбулися важливі бої за незалежність ЗУНР та УНР, відомо про численні індивідуальні, спільні поховання і кладовища. У м. Тернопіль збереглося кладовище воїнів УСС, УГА та армії УНР. В міжвоєнні роки ХХ ст. ним опікувалася місцева філія Товариства охорони воєнних могил

(ТОВМ), яка нараховувала 198 військових поховань. У 1927 р. територію було огорожено бетонним парканом із зображеннями стилізованих тризубців, поставлено 11-метровий дубовий хрест з таблицею. У 1976 р. могили бульдозерами зрівняли із землею, а в 1989 р. територію впорядкували і у 2000 р. проведено реконструкцію [5, с. 477–478]. За межами меморіалу на цьому ж некрополі поховані генерал-хорунжий Армії УНР Є. Мешковський (+1920 р. автентичний надгробок), старшини український військ А. Клим, Г. Клим, П. Лістовничий-Лістовський, Л. Лукашевич, В. Заплітний. У 2013 р. встановлено пам'ятну дошку з іменами похованих воїнів та державних службовців УНР.

У Бучачі на Нагірянському кладовищі зберігся меморіал воїнів УГА, на якому є 30 безіменних могил та центральний пам'ятний знак «За волю України 1918–1919» з дерев'яним хрестом і кам'яним «саркофагом». Близько 30 осіб (воїни УГА та Першої світової війни) поховані у м. Зборів. У м. Збараж в 1993 р. відновлено меморіал українських воїнів, загиблих у Першій світовій війні в лавах УСС та в УГА. Маловідомим місцем похованням Січових стрільців є кладовище у містечку Коропець Чортківського р-ну із 24 хрестами (оновлено в 1991 р.).

Разом з тим, варто виділити кілька повністю знищених некрополів. У м. Чортків на вул. С. Бандери у 1970–1980-х рр. знищено унікальне за історичною цінністю та масштабом українське військове кладовище, де на окремій ділянці були поховані 216 воїнів УГА та Армії УНР [2, с. 11]. У пострадянський час поза місцем знищеного меморіалу була облаштована ділянка з рядами символічних могил, а у 2024 р. встановлено скульптуру Архангела Михаїла.

У м. Підгайці на кладовищі існувала окрема ділянка поховань воїнів УГА. Загалом налічувалося близько 200 могил. У 2009 р. розпочато облаштування території знищеного цвинтаря. У 2019 р. встановлено пам'ятний знак у пам'ять про В. Опарівського, капелана, поручника УГА.

У містечку Козова були багатонаціональні військові поховання (у т. ч. українських воїнів), у 2017 р. неподалік місця знищених Стрілецьких могил встановлений пам'ятний знак.

На кладовищі с. Базар, що на Чортківщині, теж були могили воїнів УГА (одна спільна). На обліку місцевого ТОВМ в міжвоєнні роки перебувало близько 60 поховань.

У с. Струсів на старому кладовищі, напроти польських військових поховань (1918–1920 рр.) самотньо стоїть могила хорунжого Дієвої армії УНР Д. Холошина (+1920 р.), у 2022 р. неподалік встановлено пам'ятний знак на означення поховань воїнів Армії УНР.

В сучасному Чортківському районі у с. Васильківці знаходиться могила Володимира Титаренка, сотника Армії УНР, який перебував зі своїм загоном бійців у селі і помер у 1920 р. А не так давно, у 2013 віднайдена і відновлена могила козака 3-го Кінного полку Армії УНР Сергія Кравченка, загиблого в бою з більшовиками у 1920 році.

На галицькій частині Тернопільщини встановлено багато пам'ятників чи меморіальних дошок, присвячених видатним діячам Української революції, уродженцям краю або ж тим, хто його відвідували в різний час. Зокрема, серед найбільш відомих, увічнені імена С. Петлюри (пам'ятник в Тернополі, меморіальна дошка в м. Збараж і барельєф в Монастириськах), Є. Петрушевича (анотаційна дошка в Чорткові), Л. Лепкого (пам'ятна дошка в Поручині Тернопільського р-ну), М. Галушинського (пам'ятна дошка в с. Звиняч Чортківського р-ну), С. Голубовича (пам'ятна дошка в Тернополі), М. Гайворонського (пам'ятник в Заліщиках), Р. Купчинського (анотаційна дошка в Тернополі, пам'ятник і меморіальна дошка в Розгадові Тернопільського р-ну) та ін. В пам'ять про перебування у Тернополі уряду ЗУНР встановлена меморіальна дошка (1991 р.) [3, с. 48–49]. До 100-річчя славної Чортківської офензиви УГА на Чортківщині встановили таблиці у с. Антонів та м. Чортків.

Тернопільщина є унікальним регіоном, де драматично переплелися різноманітні історичні віхи і долі військових зі всієї України. В пам'ять про ці події і людей залишилося багато автентичних і сучасних об'єктів. Усі вони потребують належного збереження і подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Б. Г. Культ померших і поляглих як засіб плекання традиції // Літопис Червоної Калини. 1939. Ч. 5. С. 3–4.
2. Боротьба за українську державність 1917–1921 рр. на Тернопільщині: місця пам'яті / упоряд.: В. Салук. Тернопіль : Підручники і посібники, 2020. 208 с.
3. Гуцал П. Пам'ятки Західно-Української Народної Республіки культурно-історичні. Тернопільська область. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 / Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 3: П–С. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2020. С. 43–49.
4. Пахолко С. Дмитрів М. Українська фалеристична спадщина періоду національно-визвольної боротьби 1848–1956 років. Львів, 2022. 176 с.
5. Салук В. Кладовища воїнів Перших визвольних змагань на Тернопільщині // Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «BUILD-MASTER-CLASS-2023»: тези доп., 29 листоп. – 1 грудня 2023 р., Київ. К: КНУБА, 2023. С. 477–478.
6. Салук В. Перші на Галичині пам'ятники Борцям за волю України у Семиківцях і Товстенському: проблемні питання хронології і типології // Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «BUILD-MASTER-CLASS-2024»: тези доп., 5–7 листоп. 2024 р., Київ. К: КНУБА, 2023.
7. Салук В. Проблематика дослідження й пошуку місць поховань воїнів Армії УНР на Тернопільщині // Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «BUILD-MASTER-CLASS-2021»: тези доп., 1–3 грудня 2021 р., Київ. К: КНУБА, 2021. С. 418–419.
8. Салук В. Пропам'ятні таблиці 1920–1930-х рр. на Тернопільщині, присвячені воїнам перших визвольних змагань: історія та характеристика // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2022. Т. 33 (72) № 4. С. 114–122.
9. Строчень Л. Пам'ятки та пам'ятні знаки Українським січовим стрільцям на Тернопільщині. А ми тую стрілецьку славу збережемо...: фотокаталог пам'яток і пам'ятних знаків, присвячених Українським січовим стрільцям, на Тернопільщині. Тернопіль: Джура, 2016. С. 3–8.

Світлана ОРЛИК

*доктор історичних наук, професор кафедри історії, археології,
інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського
національного технічного університету*

СТАН ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ НА ОКУПОВАНИХ РОСІЄЮ ТЕРИТОРІЯХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Одним із викликів, що постали перед Україною у другому десятиріччі ХХІ століття, стала агресивна мілітаристська неоімперська політика російської федерації. Історичний досвід російської окупації територій Східної Галичини та Північної Буковини в роки Великої війни свідчить, що російська влада завжди керувалася жагою розширення територій за рахунок українських земель. Сьогодні, під час повномасштабної агресії проти суверенної держави України, окупувавши українські міста і села АР Крим, певних частин Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, російська влада грабує і вивозить готову продукцію, майно промислових підприємств та фермерських господарств, чинить беззаконня відносно життя, прав і свобод громадян України, які залишилися на окупованих територіях. Подібні речі чинила російська влада 110 років тому на завойованих теренах Східної Галичини та Північної Буковини.

Важке соціально-економічне становище місцевого населення під час російської окупації Східної Галичини та Північної Буковини в роки Першої світової війни розглядали українські вчені: І. Берест [1], В. Великочий [2], І. Кучера [10], І. Лозинська [11], О. Мазур та І. Патер [12], О. Мазур та О. Сухий [13], С. Орлик [14–19] та ін.

Вторгнення російських військ на територію Східної Галичини і Північної Буковини в часи Першої світової війни несло горе, біди і великі страждання для місцевого населення. Відбувалося тотальне знищення економіки цих регіонів. Бойові дії та розорення сільських і містечкових господарств призводили до суттєвого зменшення виробництва сільськогосподарської продукції. Масові знищення посівів та вирощених врожаїв сільськогосподарських культур погрожували місцевому люду голодом.

Питання стану продовольчого ринку на окупованих росією територіях Східної Галичини та Північної Буковини в роки Першої світової війни – це комплексна проблема, яку доцільно розглядати за такими основними напрямками.

1. Стан сільського господарства та переробної промисловості на окупованих територіях. До вторгнення російських військ на західноукраїнських землях ведення сільського господарства відбувалося за своїм мирним укладом. Із загальної кількості земельних ресурсів (7,182 млн дес.) під ріллям використовувалося 3, 466 млн дес., під садами – 28 тис. дес., інші землі – це ліси, луки і гори [20, арк. 7]. Орні землі засівалися житом (18,13 %), вівсом (18,1 %), пшеницею (14,9 %), конюшиною (9,8 %), ячменем (8,3 %), гречкою (1,6 %), маісом (1,6 %), засаджувалося картоплею (13,3 %), буряком столовим (0,8 %), буряком цукровим (0,2 %) тощо [20, арк. 7 зв.]. Щодо стану тваринництва, то у 1913 р. «великої рогатої худоби рахувалося від 200–500 голів, свиней від 200–500 голів і коней більше 100 голів на 1.000 осіб населення. Вівчарство <...> спостерігається головним чином у прилеглий невеликій частині Південної Галичини, де досягає 200–500 голів на 1.000 осіб населення» [20, арк. 7 зв.]. Війна, яку принесла російська імперія на західноукраїнські землі, знищила сільське господарство до такої міри, що в окремих регіонах не було не те що посівного матеріалу на наступну весну, а й харчуватися ставало нічим. Примусові реквізиції тяглової (робочої) худоби, залучення до підводної повинності не давали можливості для обробітку землі, а вилучення продуктивної худоби спричиняло голод.

Ситуація з трудовими ресурсами (у т. ч. пов'язана з мобілізацією та біженством) невпинно погіршувалася. На 1911 р. населення Галичини становило 8,019 тис. осіб [20, арк. 7]. Як відомо, з початком війни значна кількість чоловічого населення була мобілізована до австрійської армії, а з приходом російських військ також відбувалася примусова мобілізація до російської армії. Цивільне населення потерпало від військових дій. Окрім того, «враховуючи особливості сільського господарства Галичини, російські власті навіть планували вирішити питання про переселення сільського населення краю на сибірські землі» [12, с. 46]. Посилилося біженство місцевого населення (як міського, так і сільського) від війни, у т. ч. і до Наддніпрянської України [7]. Такі обставини оберталися недостатністю робочих рук у сільському господарстві.

2. Тенденції, які склалися з цінами на продовольчому ринку. Різке зростання реальних ринкових цін на увесь асортимент продовольчої та промислової групи товарів першої необхідності зумовлене недостатністю пропозиції товарів на споживчому ринку, що породжувало спекуляцію, приховування товарів, продаж неякісних продуктів тощо. Регулювання окупаційною владою споживчих цін шляхом установлення такс (максимальних цін) на товари першої необхідності за визначеним переліком груп товарів а також такс-прейскурантів на продукцію громадського харчування. Встановлюючи такси на продукти харчування, окупаційна влада прагнула стримати ріст цін у «ручному режимі». Проте такий

механізм не спрацьовував, такси постійно переглядалися і з кожним разом вони встановлювалися все вищими і вищими. До прикладу, за період з 29 вересня 1914 р. – по 20 жовтня 1917 р. у м. Збаражі такси на харчі зросли непомірно швидкими темпами: на житнє борошно разове з 0,03 руб. до 0,24 руб. за фунт, тобто у 8 разів, пшеничне борошно 2 сорту з 0,05 до 0,38 руб. за фунт – у 7,6 рази, на м'ясо свиняче з 0,14 руб. до 1,0 руб. за фунт – у 7,14 рази, на м'ясо волове і телятину – майже у 6 разів, на сало з 0,26 до 2,0 руб. за фунт – у 7,69 рази, на ковбасу з 0,26 до 1,80 руб. за фунт – у 6,92 рази, смалець з 0,29 до 2,80 руб. за фунт – у 9,65 рази, яйця свіжі з 0,02 ½ до 0,15 за штуку – у 7,5 рази, молоко з 0,12 до 0,6 руб. – у 5 разів, а коров'яче масло від позначки 0,28 руб. збільшилося до 3,68 руб. за фунт, що складало ріст ціни на 13,14%. Що стосується такси на хліб, то молочна булка з крупчатки з такси 0,08 руб. зросла до 0,6 руб. за фунт, тобто у 7,5 рази, а житній хліб з 0,03 ½ до 0,28 руб. – у 9,33 рази, пшеничний хліб таксувався з серпня 1917 р. за ціною 0,11 руб., а вже 20 жовтня його такса становила 0,40 руб., тобто за три місяці ціна збільшилася майже у 4 рази [3, арк. 6–8, 10–11; 4, арк. 95–109, 148, 154; 5, арк. 133]. Найнижча позиція росту цін була в гороху – з 0,04½ до 0,13 руб. за фунт – у 3,25 рази. До початку 1917 р. з переліку таксованих цін зникла більша половина харчових продуктів, включаючи: молочну булку з крупчатки, макарони, рис, пшоно, мед і патоку, квасоллю, гречану, перлову і ячну крупи, сир коров'ячий, сметану, дріжджі, цибулю, часник, м'ясо птиці, крохмаль тощо.

3. Погіршення стану внутрішньої та зовнішньої торгівлі, включаючи суттєве зменшення підприємницької активності у сфері торгівлі, яке супроводжувалося закриттям як стаціонарних, так і пересувних торговельних об'єктів. Окрім того окупаційна влада запроваджувала різні обмеження та посилювала контроль за пересуванням цивільних осіб по окупованій території та за її межі (відповідно до «Тимчасових правил щодо в'їзду в Галичину осіб з губерній Російської імперії, виїзду з Галичини і рух в середині Галичини» прийнятих начальником постачання армій Південно-Західного фронту від 11 листопада 1914 р.), що негативно вплинуло на пересувну торгівлю між містами і повітами. Значно знизилася базарна та ярмаркова торгівля [18, с. 56]. Проблеми грошового обігу: одночасне перебування в обігу російського рубля та австрійської корони, випуски сурогатних грошей у вигляді міських бон, несприйняття місцевим населенням російського рубля, «розмінна криза» у вигляді критичної нестачі дріб'язкового номіналу монет, інфляційні процеси знецінювали гроші та знижували їхню купівельну спроможність тощо. Переорієнтація зовнішньої торгівлі на ринки російської імперії [17]. На окупованих територіях порушено існуючі раніше економічні зв'язки, що скоротило товарообіг і повністю унеможливило потрапляння на ринок Галичини необхідних продуктів харчування і товарів першої необхідності промислової групи, особливо тих, які не вирощувалися або ж не виготовлялися в регіоні. Логістичний (транспортний) колапс паралізував можливість постачання товарів для цивільного населення, що суттєво вплинуло на стан продовольчого ринку регіону, адже існуюча транспортна інфраструктура була повністю задіяна для потреб російської армії та цивільної окупаційної влади [8].

4. Примусові реквізиції та закупівлі сільськогосподарської продукції здійснювалися військовою (інтендантською службою) та цивільною окупаційною владою, які супроводжувалися примусовим вилученням наявного збіжжя та продуктів а також свійських тварин: у землевласників-поміщиків забирали «зерновий хліб, масляне насіння, картоплю, сіно, яру та озиму соломку» «у лісових регіонах Карпат Буковини, тобто у Кимполунгському, Гурагоморському і частині Радауцького повітах та інших повітах Прикарпаття, реквізували рогату худобу: 50 % – у румунського та русинського населення і 75 % – у німецьких колоніях. Реквізиції не підлягали лише дійні корови та

корови віком до 8 місяців; в інших частинах Буковини й Галичини реквізували від 5 % – до 20 % кіз і до 50 % – овець і свиней. Не підлягали реквізиції молодняк кіз та овець (до 1 року), свині до 6 місяців; у господарствах, де знаходилися сурогатні корми для коней і худоби, а також сіно і яра солома, реквізували їх повністю» [6, арк. 14]. Важливо акцентувати увагу на тому, що закупівельні (тверді) ціни на продукти і фураж, які затверджувалися окупаційною владою, були значно нижчими ніж вищезгадані такси на продукти і значно нижчими за ринкові ціни. Через постійні реквізиції майна у більшості селянських господарств спостерігалася критична нестача засобів для здійснення сільськогосподарських робіт: тяглової худоби для обробітку землі, інвентаря, посівного матеріалу, кормів для худоби тощо.

5. Встановлення окупаційною владою грабіжницьки низьких закупівельних та реквізиційних цін. Наведемо один яскравий приклад, який був типовим: «у Товмацькому повіті у кожного селянина реквізували всю рогату худобу, крім однієї штуки і платили 1/5 – 1/10 дійсної вартості. Коні, свині, домашню птицю взагалі забирали даром» [9, с. 66]. Часто місцевому населенню за реквізовану худобу чи продукти нерозбірливим почерком виписувалися незрозумілі квитанції без виплати грошей, і «з цими сумнівними документами селянам рекомендувалося звертатися у корпусне інтендантство», де їм начебто будуть здійснені оплати [9, с. 35].

6. Запровадження російської системи оподаткування на окупованих територіях як для сільськогосподарських товаровиробників, так і для торгівлі сільськогосподарською продукцією посилювало податковий тиск на місцеве населення [15].

Таким чином, реалізація грабіжницької політики російської влади в окупованих нею регіонах Східної Галичини та Північної Буковини, яка супроводжувалася масовими грабежами, фізичним винищенням посівів та вже вирощеного збіжжя, грабіжницькими реквізиціями та закупівлями продуктів, фуражу, продуктивної та тяглової худоби для потреб російської армії, руйнацією зовнішньоекономічних зв'язків та внутрішньої торгівлі, створенням проблем у грошовому обігу та розрахунках, посиленням оподаткування, призводила до нестачі продуктів харчування в регіоні, а як наслідок, – до голоду місцевого населення.

Список використаних джерел

1. Берест І. Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2009. 22 с.
2. Великочий В. С. Австро-Угорська політика в Галичині періоду Першої світової війни: штрихи до аналізу української історіографії // Проблеми історії України XIX–XX ст. 2010. Вип. XVII. С. 373–389.
3. Державний архів Тернопільської області. Ф. 370. Оп. 1. Спр. 192.
4. Державний архів Тернопільської області. Ф. 370. Оп. 1. Спр. 383.
5. Державний архів Тернопільської області. Ф. 370. Оп. 1. Спр. 451.
6. Державний архів Чернівецької області. Ф. 958. Оп. 1. Спр. 135.
7. Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914–1918 рр.). Х.: ХНАМГ, 2009. 360 с.
8. Зуляк І., Кліш А. Використання російською армією транспортних комунікацій в умовах Першої світової війни (на прикладі Тернопільської губернії) // Український історичний журнал. 2022. Число 4. С. 190–203.
9. Коріненко П., Терещенко В., Старка В., Киданюк А. Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середина XX ст.). Тернопіль: Вектор, 2016. 200 с.
10. Кучера І. В. Наслідки політики російського окупаційного режиму для східногалицьких земель (1914–1917 рр.). Україна соборна: зб. наук. статей. Історична регіоналістика в контексті соборності України. 2005. Вип. 2. № 3. С. 253–260.
11. Лозинська І. Г. Організація російського цивільного управління у Галичині (серпень – вересень 1914 року) // Східноєвропейський історичний вісник. Вип. 2. 2017. С. 21–30.

12. Мазур О. Я., Патер І. Г. Галицька «Руїна»: соціально-економічне становище Східної Галичини (1914–1915 рр.) // Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2007. № 584. С. 44–52.
13. Мазур О. Я., Сухий О. М. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: агресивні акції австрійської влади // Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2000. № 408. С. 73–78.
14. Орлик С. Мародерство, грабежі і розбій під час російської окупації Східної Галичини та Північної Буковини в роки Першої світової війни // Український історичний журнал. 2022. № 2. С. 4–16.
15. Орлик С. Економічне становище та податна здатність селян Галичини і Буковини в період російської окупації в часи Першої світової війни // Український селянин. 2017. № 18. С. 93–99.
16. Орлик С. Криза внутрішньої торгівлі на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни та вплив її на продовольчий ринок // Україна – Європа – Світ: міжнародний зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль: Тернопільський націон. педагогічний ун-т імені Володимира Гнатюка, 2018. Вип. 21. С. 137–146.
17. Орлик С. Митні кордони та установи російської окупаційної влади в Галицько-Буковинському генерал-губернаторстві у роки Першої світової війни / Помежів'я історії. Націотворчі, культурні та туристичні виміри минулого і сьогодення України: Колективна монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2023. С. 64–75.
18. Орлик С. Цінова політика російської окупаційної влади на території Галичини і Буковини в період Першої світової війни // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 48–58.
19. Орлик С. В. Закупівлі та реквізиції у селян Східної Галичини й Буковини під час російської окупації у роки Першої світової війни // Український селянин. 2019. № 21. С. 34–40.
20. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 530.

Руслан ПІДСТАВКА

начальник відділу туризму та охорони культурної спадщини

Збаразької міської ради Тернопільської області

ЗБАРАЖ В РОКИ І СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

Дослідження історії суспільно-економічного життя Збаразького повіту Тернопільської губернії воєнного генерал-губернаторства Галичини в період окупації краю російською імперією 1914-1918 рр. в сучасних умовах повномасштабної війни є надзвичайно актуальним і мало би слугувати уроком для майбутніх поколінь. За винятком декількох фрагментарних публікацій, що описують спогади очевидців тогочасних подій на Збаражчині, фахові комплексні історіографічні досліджень по темі не проводились.

Один з розділів своєї статті «Наш Збараж» громадський, політичний і кооперативний діяч краю, уродженець Збаража Василь Чернявський назвав «Перша світова війна» і поділив її на відповідні частини («російська окупація», «Револуція в росії», «Збараж знову під Австрією»). У пролозі «Від автора» В. Чернявський зауважував, що «Писати історію Збаража, чи будь-якого міста, на еміграції, де нема потрібних архівних матеріалів ні інших джерел, головню давньої преси, це дуже важке завдання. Зрештою, коли б деякі джерела і знайшлися, то життєві обставини не дозволяють шукати за ними і вивчати їх. І тому автор використав лише кілька джерел, які були йому відомі. Решта моєї історії чи хроніки базується на особистих спостереженнях і родинних переказах, тобто на пам'яті. До того ж автор не історик і навіть не журналіст. Все це автор просить мати на увазі і читача і критиків при оцінці цієї скромної праці, в якій, автор свідомий того, є браки і недоліки» [4, с. 499–504]. Однак В. Чернявський в

період Великої війни був вже дорослою людиною і одним з найактивніших учасників «перебрання влади у Збаражі» 1 листопада 1918 р., тому в цій частині йому, скоріш за все, можна довіряти. Окремі події 1914–1918 рр. висвітлені авторами у своїх статтях, які увійшли до двотомника «Збаражчина. Збірник статей, матеріалів і споминів» під редакцією, дійсного члена НТШ, професора, д-ра Володимира Жили [5]. Іноземний погляд на період Великої війни на Тернопільщині (в т.ч. і у Збаражі) у 2010 р. представив у своїй книзі «Пілігрими Великої війни. Одиссея бельгійського бронедивізіону у 1915–1918 роках» онук одного з бійців цього підрозділу Август Тірі. У розділі «Війна в Галичині» автор один з підрозділів назвав «Темні часи у Збаражі» [7, с. 43–51]. Окрім того у книзі представлені дуже якісні фотоматеріали, зроблені бельгійцями, в т.ч. і у Збаражі та околицях.

Величезний корпус архівних документів, що стосуються життя Збаразького повіту у 1914–1918 рр., знаходиться у двох об'ємних фондах (ф. 370 і ф. 378) Державного архіву Тернопільської області. Перший має назву «Управление начальника Збаражского уезда Тернопольской губернии» містить два описи (1–2) матеріалів з моменту окупації Збаража (21.08.1914 р.) і до Лютневої революції 1917 р. [1]. Другий («Управління комісара тимчасового уряду в Збаразькому повіті, м. Збараж Тернопільської губернії», ф. 378, оп. 1 і оп. 2) стосується періоду 1917–1918 рр., коли в російській імперії діяв Тимчасовий уряд [3]. Частина матеріалів обох фондів стали об'єктом дослідження цієї статті. Оскільки, перший фонд містить 765 справ, значна частина яких налічує поза 150–200 аркушів (окремі одиниці зберігання – до 500–600 арк.), а другий (ф. 378) – 129, то предметом дослідження стали лише окремі аспекти історії Збаразького повіту, як і зазначено у назві статті.

Офіційно «Війна, щоб завершити всі війни» розпочалася 28 липня 1914 р. з відомих подій у Сараєво, але до Збаража вона добралася, майже, через три тижні. Василь Чернявський так описує її початок: «31 липня Австрія оголосила загальну мобілізацію, а вже 1 серпня почалась Перша Світова Війна. В Збаражі, з огляду на близьке сусідство з росією, мобілізація зробила велике враження. Але всі молодші річники, охоплені мобілізацією, негайно від'їхали до своїх полків, а старші, що належали до загального ополчення, званого з-німецька Ляндштурмом, одержали зброю і були включені до місцевої жандармерії під командуванням жандармського офіцера Фрамбах. В його розпорядження віддано також скарбову сторожу. Вся ця «армія» Фрамбах мала яких 600 вояків і виконувала патрульні завдання. Після переведення мобілізації багато людей виїхали із Збаража, боячись швидкого приходу російської армії. Але до 8 серпня у місті був спокій. Крім арештування кількох москвофілів і вислання їх до Тернополя, ніякої іншої сенсації не було. Десь коло 18 серпня увігнався до Збаража від сторони Луб'янок невеликий загін черкесів. Але на Пригородку вони попали в засідку патрулі «ляндштурмістів» і відступили, втративши свого командира. Його поцілів брат Яцка Остапчука, Лев, який, як мисливець, був добрим стрільцем. Остапчук забрав собі, як воєнну добич, гарного білого коня убитого командира черкесів».

21 серпня на полях під Збаражем з'явився великий відділ черкесів і хотів оточити місто. Але всі наші вояки, які були в місті, відступили вже під обстрілом на Верняки, де був Фрамбах із своїми «ляндштурмістами». Вся ця група відійшла до провізоричних окопів між Тернополем і Шляхтинцями. До Збаража увійшли черкеси десь коло 11 години дня і зразу почали грабувати і гвалтувати жінок. На щастя для населення, о 12 годині дня наступило повне затьміння сонця, і перелякані черкеси почали втікати за місто. Коли скінчилось затьміння, вони знову повернулись, але вже тільки грабували. При вулиці Шашкевича, напроти пошти і дому Д-ра Білинського, був шинок. Черкеси розбили його, попилились і потім підпалили його. Вогонь поширився, і на тій стороні вулиці згоріли всі дома

аж до жидівського цвинтаря» [4, с. 499–500]. Так розпочався період російської окупації Збаража, що тривав до лютого 1918 р., хоча після Лютневої революції, з 28 березня 1917 р. над магістратом Збаража уже встановлено жовто-блакитний прапор, а 1 листопада 1918 р., в результаті Листопадового чину владу в місті перебрали русини.

Визначений формат роботи не дозволяє в повному обсязі розглянути усі аспекти життя міста і повіту, тому спробуємо тезово означити певні їх напрямки. В першу чергу, після захоплення Збаража, російська адміністрація зайнялася конфіскацією майна австрійських організацій і установ та приватних осіб, які на період війни покинули свої домівки і виїхали на Захід. Для прикладу, однією з перших справ за номером 30 а першого опису 370 фонду Державного архіву Тернопільської області було «Дело о конфискации имущества почтово-телеграфной конторы г. Збаража», хронологічні рамки якого охоплюють період з 5 вересня (через два тижні після захоплення міста) – по 29 вересня 1914 р. Вартою уваги в цій справі є інформація про «почтово-телеграфную контору, помещающуюся въ домѣ доктора Белинского», тобто, остаточно встановлено факт власності на будинок повітового лікаря д-ра Володимира Білинського, який він збудував власним коштом, частину першого поверху здавав в оренду австрійській пошті, в іншій частині приймав хворих (поки по сусідству не збудував інший будинок), а на другому поверсі мешкав з сім'єю. До цього часу вважалося, що лікар винаймав частину приміщень австрійської пошти. Конфіскація майна стосувалася також будинку «Сокола», будинку повітового старости, жандармерії і інших австрійських державних та громадських установ не тільки у Збаражі, а й в селах повіту. Так, в дохід російської казни відійшло майно жандармських відділків, зокрема, у прикордонних населених пунктах повіту (Кобилля, Новики, Збаразька Буда та ін.). Особливої уваги заслуговує справа 6 про проведення обшуку «в монастыре Бернардинов с целью отыскания та ценного оружия, отобраного австрийцами у населения и оставленного в монастыре», яка розпочалася вже 5 вересня 1914 р. і тривала до 26 грудня. Жодної зброї там знайдено не було, але вилучено під опис і протокол багато меблів, посуду та предметів костельного вжитку. Метою такої акції було звинувачення монахів та їх виселення з більшості келій монастиря, які, врешті, віддано під військові цілі. Мав місце і факт закріплення російськими військовими на одній з веж монастирського костелу Св. Антонія російського «трикоlorу». Австріяки, з позицій під Верняками, довго стріляли по цьому прапору, в результаті чого загорівся один з куполів. У встановленні прапора були звинувачені монахи і через певних час в монастирі влаштовано окружний шкільно-венерологічний диспансер.

Взагалі, монастир отців-бернардинів, як мурована і капітальна споруда, був зайнятий російськими військами, які створили тут військовий шпиталь, а монахів вигнали з власних келій. Останні, разом з гвардіаном змушені були жити в канцелярії, бібліотеці чи на горищі. В монастирському садку зробили пральню і розмістили польову кухню, а по території валялося безліч використаних бинтів та тари з-під лікарських засобів. В половині жовтня наступного 1915 р. шпиталь забрали, але перед виїздом все понищили, а що ліпше – покрали. На скаргу монахів до військового коменданта була отримана відповідь: «Дякуйте, що монастир ПОВНІСТЮ не знищили!» Очільника Збаразької військової адміністрації Сергія Сперанського, що також скаржився на солдатів, знято з посади і відправлено у заслання в Сибір. Настоятеля монастиря о. Даниїла Магонського чекала та ж доля, але за нього вступилися греко-католицький пробощ і декан о. Александр Заячківський, власник млина і «електровні» Давид Білер та повітовий лікар др. Володимир Білинський. Просто заступництво не допомогло і останній змушений був заплатити значну суму грошей, щоб гвардіан unikнув кари. Польський дослідник о. Юзеф Кахель зазначає, що «росіяни

залишили Збараж 1 травня 1915 р.», а вже 1 січня 1916-го повернулися знову і таки поселилися в монастирі [8]. Шпиталь через події з прапором був перепрофільований на венеричний диспансер, бо такі пікантні хвороби панували серед військових не вибірково, а масово! Цей ганебний крок москалі зробили, щоб принизити слуг Божих і заставити їх вибратися з обителі. Чергове захоплення монастиря росіянами відбулося в період з серпня до кінця вересня 1917 р. і як писав брат-хронікар: «Настали для монастиря часи євангелічного утиску». Провокація з обшуком монастиря на предмет виявлення зброї, що нібито тут переховували, вивішування на одній з веж костелу царської хоругви, з метою провокування дислокованих в Чернихівцях-Верняках австріяків, щоб потім звинуватити в цьому бернардинів.

Конфіскація майна стосувалася і приватних осіб, що залишили місто перед приходом російських військ. До цього числа належали адвокати др. Степан Бохнський і др. Ю. Коссер [2, арк. 1–12], повітовий староста і учасник Січневого повстання 1863 р. З. Дзержановський, промисловці Хаскель Ландау і Моріс Ронгер (дідусі письменниці Іди Фінк-Ландау), нотаріус Франц Соболь, майбутній бургомістр Антоній Тиц, табулярні власники Збаразького ключа Юзеф і Еміль Явечи та багатьох інших. Наступним кроком окупаційної адміністрації було регулювання (обмеження) продажу алкогольних напоїв, діяльності публічних домів, встановлення цін на продукти харчування та товари першої необхідності, відкриття шкіл та читалень у Збаражі та селах повіту, залучення та оплата цивільного населення до спорудження тимчасових фортифікацій тощо. Частина справ мають відношення до військових аспектів життя міста і його мешканців, де відповідні документи повідомляють, де саме (в яких приватних кам'яницях і ринкових домах) квартирували офіцери російської армії, в яких громадських приміщеннях були дислоковані конкретні військові частини і їх підрозділи. Особливої уваги заслуговує локалізація штабу та діяльність іноземного (бельгійського) бронедивізіону АСМ (Autos-Canons-Mitrailleuses), що певний час розташовувався у презентабельному будинку польського спортивно-гімнастичного товариства «Сокіл» (сучасний Будинок культури) [7, с. 43–45].

Важливе значення для краєзнавчих досліджень краю мають «Списки мужского населения Збаражского уезда» 1914–1915 рр., які склалися із зрозумілою метою потенційної мобілізації осіб чоловічої статі віком 20–50 років. Для забезпечення окупаційних військ продуктами харчування, підводами та саньми у місцевого населення реквізувалися коні, велика рогата худоба, надлишкові продукти та посівний матеріал, с/г реманент і т.п. З штабу фронту була отримана директива, яка наказувала в разі відступу, знищувати все, що може посилити військову міць ворога. Особлива увага приділялася виробам з міді, а саме, казанам, чанам, церковним дзвонам тощо. Тільки з однієї Стрийвецької округи, як зазначають матеріали 216 справи 370 фонду Державного архіву Тернопільської області, конфісковано і вивезено біля 40 великих і малих дзвонів [1, арк. 42–67].

Суспільному життю Збаразького повіту після Лютневої революції у Петрограді присвячено 2 описи 378 фонду Державного архіву Тернопільської області «Управління комісара тимчасового уряду в Збаразькому повіті, м. Збараж Тернопільської губернії» періоду 1917–1918 рр. [3]. У цей період відбулися знакові події для виникнення передумов створення 1 листопада 1918 р. ЗУНР. Так, 26 березня 1917 р. у Збаражі майбутній старшина армії УНР Оникій Тимофійович Богун, який в жовтні 1916 р. був переведений до «11 армії Ю[го]-3[ападного] ф[ронту] в м. Тернопіль і Збараж, пішов до начальника залоги м. Збаража пол[ковника] Семенова поговорити по справі маніфестації: Я вам цим заявляю, що я бажая вилучити усіх вояк із числа москалів-українців, і маніфестувати українців під жовто-блакитним прапором, і поход повинен бути перед Український жовто-блакитний прапор із українськими старшинами і козаками, а за нами,

українцями, уже і москалі із червоними прапорами, чи може якими іншими, це діло уже москалів. полковник Семенов покрутив носом, ізкривив свої губи, і нічого протів цього не сказав і дав мені на це згоду. 27 березня 1917 р. розпочалася фронтова революційна маніфестація і в м. Збаражі, де я був. 28.ІІІ.1917 р. утрималася (імовірно, продовжилася на наступний день) загальна революційна маніфестація і спокійно (після заходу) розішлися по своїм домам. Із 28.ІІІ.1917 р. уже замайорів у нас, українців, жовто-блакитний прапор в м. Збаражі, і українські старшини і козаки деякі зараз онацілізірували військові кокарди національними стежками жовто-блакитного цвіту, і зараз же пішла організація українських національних військових Рад. Це була 1-ша наша українська національна перемога над москалями», – писав у спогадах О. Богун [6, с.36–39].

Хоча «уряд Керенського вирішив провадити далі війну до «победоносного кінця», – писав В. Чернявський, – але російський наступ, який почався 1 липня 1917 р., був відбитий союзниками, і на нашому фронті австрійці зайняли всю Галичину, крім частин Збаразького і Скалатського повітів, а також всю Буковину, 3 кінцем 1917 року фронт стабілізувався на лінії Чернівці-Шляхтинці і так стояв аж до мирного договору між відродженою українською державою, Українською Народною Республікою, з одного боку і між центральними державами Австрією, Німеччиною, Туреччиною і Болгарією з другого боку. Договір підписано в Бресті Литовському 9 лютого 1918 р. В момент підписання мирного договору російський фронт у Галичині вже був українізований, то значить на фронті між Австрією і Україною були вже тільки українські війська. Згідно з договором, вони відійшли за Збруч, і австрійські війська зайняли також решту Збаражчини і Скалатщини. Між Австрією і Україною лишилась та сама границя, яка була між Австрією і росією» [4, с. 503]. Так на Збаражчині завершився період Великої війни 1914-1918 р. Ще дев'ять місяців і замість «спочилої в Бозі бабці Австрії» «народиться немовля», яке наречуть – Західно-Українська Народна Республіка.

Список використаних джерел

1. Державний архів Тернопільської області. Ф. 370. Оп. 1. 612 од. зб.; оп. 2. 153 од. зб.
2. Державний архів Тернопільської області. Ф. 370. Оп. 1. Спр. 56. 12 арк.
3. Державний архів Тернопільської області. Ф. 378. Оп. 1. 59 од. зб.; оп. 2. 70 од. зб.
4. Збаражчина. Збірник споминів, статей і матеріалів / під ред. А. Батюка / Торонто. Накладом Об'єднання Збаражан Америки і Канади. Наукове товариство ім. Шевченка, Комісія регіональних дослідів і публікацій. Український Архів. Т. XVII. 680 с.
5. Збаражчина. Збірник статей, матеріалів і споминів / під ред. В. Жили. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто. Наукове товариство ім. Шевченка. Український архів, том XXX. Т. 1 (737 с.); т. 2 523 с).
6. Реабілітовані історією. Рівненська область / редкол. тому (співгол. М. М. Драганчук, співгол. О. В. Муляренко, відп. секр. А. А. Жив'юк та ін.); кер. Кол. упоряд. А. А. Жив'юк. Кн. 7. Рівне : Дятлик М., 2017. 680 с.
7. Тірі А. Пілігрими Великої війни. Одиссея бельгійського бронедивізіону у 1915–1918 роках. Київ: Темпора, 2010. 237 с.
8. Kachel J. O. Dzieje Kościoła i klasztoru Ojców Bernardynów w Zbarażu (1628–1946) OFM. 2001. 656 с.

Сергій АЛЛУЙКО

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
ТОВ «Наукова установа «Тернопільський інститут
наукових досліджень» (м. Тернопіль).*

**СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ЩОДО ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО І
БЕРЕЖАНСЬКОГО ПОВІТІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА
1914–1915 РР.**

Статистичні дані за 1914–1915 рр. дають унікальну можливість дослідити структуру населення, економічний розвиток, рівень урбанізації та інші аспекти життя повітів цієї губернії в умовах Першої світової війни. Ці роки позначені значними політичними і соціальними змінами, які мали вплив як на економіку регіону, так і на його демографічну ситуацію. Аналіз даних дозволяє простежити не лише загальні тенденції, але й локальні особливості кожного з повітів, що допоможе глибше зрозуміти соціально-економічний контекст Тернопільської губернії в цей важливий історичний період.

Важливими є показники чисельності населення, його етнічного складу, сільськогосподарського та промислового потенціалу, рівня зайнятості та освітніх можливостей. У цей період відбувалася інтенсивна мобілізація, що значною мірою вплинуло на економічну структуру та демографічний склад повітів. Статистичні звіти 1914–1915 рр. дають змогу проаналізувати, як ці зміни відображалися на повсякденному житті місцевого населення, зокрема на сільському господарстві, яке становило основний вид діяльності в губернії.

Зібрані дані також відображають динаміку міграційних процесів, зокрема внутрішні переселення та біженців, що було характерним для воєнних років. Крім того, статистика відображає стан інфраструктури – дороги, комунікації, поштові та залізничні сполучення, які в цей період мали ключове значення для воєнних операцій і економічного життя губернії.

2 грудня 1914 р. канцелярія воєнного генерал-губернатора Галичини вимагала від губернатора Тернопільської губернії подання інформації щодо статистики згідно з визначеною формою, а 19 грудня поточного року губернатор вимагав її у начальників повітів [1, арк. 1–2]. Зазначена інформація передбачала дванадцять пунктів, отриманих від начальників повітів губернії [1, арк. 3–3 зв.]. 1. Територія повіту – розміри і межі, загальна характеристика ґрунтів і вод. 2. Населені пункти: міста, містечка і села. 3. Розподіл землеволодінь: а) за станами (землі селянські й поміщицькі); б) за національністю (землі українців, поляків, євреїв, інших національностей); в) маєтки найбільш цінні в культурному плані: пам'ятники старовини, художні і наукові цінності. 4. Фабрики і заводи в повіті (які саме, їх кількість). 5. Шляхи сполучення: загальна характеристика, залізничні й шосейні лінії (вказати початкові й кінцеві пункти, залізничні станції в межах повіту). 6. Колишні австрійські урядові й громадські організації (вказати ті, які продовжують працювати, ті, які ліквідовано). 7. Урядові українські заклади (особовий склад). 8. Навчальні заклади: у місті й повіті (назвати їх) [1, арк. 3]. 9. Богоугодні заклади: у місті й повіті, вказати джерела їх утримання, кількість осіб, які у них перебувають. 10. Церкви, костели і монастирі: у місті й повіті: а) греко-католицькі; б) римо-католицькі; в) інших віросповідань (вказати їхню кількість, назвати найбільш відомі). 11. Війська і військові заклади, які є у повіті. 12. Загальна характеристика міста й повіту (в цьому пункті необхідно було вказати дані, не подані в інших пунктах, які, на думку начальника повіту, є важливими. Наприклад, добробут населення, домінуючі політичні напрямки тощо) [1, арк. 3 зв.].

Дані про чисельність і склад населення Тернопільського повіту на 21 лютого 1915 р. були такими. Площа повіту – 1282 квадратні верстви. Жителів обох статей – 141654 осіб, міст – 1, містечок – 1, сіл – 90, дворів – 21157. Українців – 80855 осіб, поляків – 41588, євреїв – 19081, німців – 109, інші – 21. Греко-

католиків – 80855 осіб, римо-католиків – 41588, іудеїв – 19081, лютеран – 109, інших віросповідувань – 21 [1, арк. 8]. 31 грудня 1915 р. начальник Бережанського повіту подавав інформацію про зазначений повіт губернатору Тернопільської губернії [1, арк. 9]. Статистичні дані щодо Бережанського повіту на кінець 1915 р. були такими [1, арк. 10–10 зв., 11–11 зв., 123–12 зв., 13].

1. Територія повіту, його розміри та межі, загальна характеристика ґрунтів та вод. Територія повіту становила 1021 квадратних верств. Зі сходу він межував з Тернопільським повітом, з півдня – Підгаєцьким, південного заходу – Рогатинським, півночі – Перемишлянським, з північного сходу – Золочівським повітами. Ґрунти суглинкові. Проточні ріки – Нараївка, притока Гнилої Липи, витікала з Перемишлянського повіту і впадала у Гнилу Липу в межах Рогатинського повіту. Золота Липа витікала із Перемишлянського повіту і впадала у Дністер в межах Підгаєцького повіту. Річки Ценівка і Коропець, притоки Золотої Липи, впадають у Дністер, в межах Буцацького повіту. Річка Серет витікала із Золочівського повіту і впадала у Дністер, в межах Буцацького повіту. Річка Велика, притока Серету, витікала із Тернопільського повіту і впадала у Серет на межі зазначеного повіту. Було чотири ставки: у Бережанах, гмінах Урмань, Плотича і Каплинці [1, арк. 10].

2. Населені пункти: міст – 1, містечок – 4, сіл – 70. 3. Розподіл земельної власності: а) за станами: селянської землі 79921 моргів (далі – мґ), поміщицької – 77721 мґ; б) за національностями: земля у власності українців – 58845 мґ, поляків – 87242 мґ, євреїв – 11556 мґ, інші – дані відсутні; в) культурні цінності, пам'ятники старовини, художні і наукові пам'ятки – відсутні. 4. Фабрики і заводи. Фабрики у повіті відсутні. Винокурень до війни було 19, з них зруйновано 18, одна функціонувала. Один спирто-очищувальний завод і один завод сортового алкоголю і денатурованого спириту – не діяли. 5. Шляхи сполучення. Через повіт пролягали шосейні дороги державного, крайового і повітового значення: а) шляхи державного значення: з Бережан до Львова, через Перемишляни, протяжність у повіті 6 км; з Бережан до Підгаєць протяжністю в межах повіту 14 км; б) шляхи крайового значення: з Бережан до Тернополя протяжністю в межах повіту 34 км; з Бережан до Рогатина протяжністю в межах повіту 18 км; з Бережан до Золочева протяжністю в межах повіту 18 км; г) з Городища до Козлова – 11 км; в) шляхи повітового значення: з Литятина до Козови 9 км; зі станції Потутори до Божикова Підгаєцького повіту протяжністю в повіту 16 км.

Функціонувала залізнична лінія з вузлової станції Потутори у таких напрямках: на Львів через станції Бережани, Гиновичі і Буще в межах повіту; на Тернопіль через станції в межах повіту Криве, Козова, Слобода, Теофіпілька; на Галич через станції Награбе і Підвисоке; через Підгайці залізнична ліній не діяла [1, арк. 10–10 зв., 11].

6. Урядові російські структури. У Бережанах утворено управління начальника повіту в складі його очільника, двох помічників, секретаря, діловода, помічника діловода, перекладача, двох вільнонайманих писарів, п'яти поліційних урядників і двадцяти трьох кінних стражників. Один із помічників начальника повіту мешкав в управлінні у Козові. Поліційні урядники і стражники в Бережанах – один урядник і одинадцять стражників, у Нараєві – один урядник, чотири стражники, в Мечишеві – один урядник і три стражники, в Козлові – один урядник і два стражники. У Бережанах мешкав начальник повіту тимчасово поліційного жандармського управління Галицьких залізничних доріг зі штатом – один вахмістр і п'ять унтер-офіцерів На залізничних станціях Бережани, Потутори, Козова і Підвисоке були чини залізничного відомства із начальників станцій, їх помічників, телеграфістів та інших службовців [Спр. 2, арк. 10 зв., 11].

7. Колишні австрійські урядові і автономні заклади. Ті заклади, які продовжували функціонувати: урядові: а) Бережанський окружний суд; б)

Бережанський повітовий суд; в) Козівський повітовий суд; г) Бережанський податковий уряд; д) Бережанський податковий інспекторат. Автономні: а) магістрат м. Бережани; б) повітова рада в м. Бережани; в) гмінні управління – 74. Структури, які припинили діяльність: урядові: а) староство (повітове управління); б) окружна скарбова дирекція; в) пошта, телефон, телеграф у м. Бережани, поштово-телеграфна контора у Козові, Курянах, Нараєві, Мечищеві, Конюхах і Козлові; г) евіденція (певність, певні відомості про щось – *примітка автора*) податкового і ґрунтового кадастрів; д) жандармське управління. Автономні – а) повітова ошадна каса; б) міська ошадна каса; в) гмінні каси – 74 [1, арк. 11–11 зв.].

8. Навчальні заклади. Список навчальних закладів, як перебували в Бережанах і повіті і не функціонували [1, арк. 11 зв.]. Однокласні народні школи – у Козівці, Краснопущі, Медовій, Надорожневі, Ольхівці, Олесині, Плотичі, Волиці, Рогачині, Гуті, Стриганцях, Двірцях, Шибалині, Шумлянах, Вікторівці, Вульці, Вимисловці, Золочівці. Двокаласні народні школи – у Краснопущі, Кривому, Лісниках, Нараєві, Надорожневі, Малій Плавучій, Поручині, Посулові, Поточниках, Потуторах, Раї, Рекшині, Шибалині, Теофіпольці, Тростянци, Урмані, Вербові, Вибудові, Жолнівці, Жукові. Чотирикласні народні школи – у Козлові, Городищі, Курянах, Мечищеві, Нараєві, Саранчуках, Золотій Слободі, Слобідці, Таурові [1, арк. 13 зв., 15].

9. Богоугодні заклади. У Бережанах функціонували чотири притулки: а) для осіб старшого віку і калік католицького і греко-католицького віросповідання обох статей на 23 особи, утримувалися коштом міста; б) жіночий притулок імені Ангелії Стоцької на 6 осіб, утримувався на кошти від заповіту названої особи; в) притулок для бідних євреїв на 14 осіб обох статей, утримувався на кошти єврейського кагалу; г) гуртожиток сестер-служебниць на 7 осіб, утримувався на кошти римо-католицького костелу при допомозі магістрату міста [Спр. 2, арк. 11 зв.]. 10. Церкви, костели і монастирі: а) греко-католицьких церков – 59; греко-католицьких монастирів – 2; б) римо-католицьких костелів – 10; римо-католицьких монастирів – 1; в) інших віросповідань (вірмено-католицька церква) – 1; г) єврейських синагог – 4; єврейських молитовних будинків – 6. З римо-католицьких костелів відомий храм в с. Бущі, збудований біля 1200 р., у якому знаходилася особливо шанована ікона Божої Матері. Римо-католицький бернардинський монастир у Бережанах споруджено 500 років тому. Він відомий своєю архітектурою і старовинними іконами. З греко-католицьких відомий василіанський монастирів у Краснопущі, заснований біля 400 років тому [1, арк. 12–12 зв.].

11. Війська і військові структури. У Бережанах квартирував штаб 406-ї піхотної чернігівської дружини для охорони залізничної лінії. 12. Загальна характеристика міста й повіту. Достаток населення міста і повіту в задовільному стані, зважаючи на занепад торгівлі й промисловості в умовах війни, відсутності промислів, робочих рук на селі, робочої худоби і коней, мобілізованих австрійською владою. Оскільки у Бережанському повіті великих боїв, за винятком незначних зіткнень, не було, війна не спричинила значних збитків селянським господарствам, їх нерухомому майну. Лише у селах Поручині, Золотій Слободі й Ценеві пожежі знищили. У Поручині – 46 дворів, Золотій Слободі – 36 дворів, Ценеві – 12 дворів. Допомога постраждалим надавалася місцевими органами. Особливо гострих потреб серед селянства, за незначним винятком, не було. Певні потреби відчувало міське населення, зокрема, солдати, пенсіонери і чиновники, які не отримували коштів у зв'язку з ліквідацією колишніх австрійських структур. Для таких осіб і міщанського середовища відкрито у Бережанах дві безкоштовні їдальні для українців і поляків. Бідним євреїв допомогу надавав кагал. Незалежно від цього, населенню надавалася

допомога продуктами, дровами для опалення магістратом, діяльність якого, зважаючи на обставини, була задовільною [1, арк. 12 зв., 13].

Населення повіту в основному «мазепинське», тим не менше ставлення до росіян, за незначними винятками, доброзичливе. У «мазепинських» селах становище вичікувальне, була впевненість у поверненні до Галичини австрійців. Польське населення також займало вичікувальну позицію, хоча більшість змиралася із ситуацією, за винятком чиновників, що можна пояснити це безпосереднім зв'язком з питанням їх подальшої служби і пенсіями за колишню працю в австрійських структурах. Євреї, які жодним чином, не виявляли своєї позиції, тим не менше, «жодної довіри не заслуговували» [1, арк. 13].

25 лютого 1915 р. начальник Бережанського повіту повідомляв губернатора Тернопільської губернії про те, що у повіті 111346 осіб обох статей, його площа складає 1021 квадратних верств. Було міст – 1, містечок – 4, сіл – 70, дворів – 17101. В основному проживали українці, поляки, євреї. У релігійному плані відсоток населення був таким: греко-католики – 61,2 %, римо-католики – 27 %, євреї – 11,5 %, інші віросповідання – 0,3 % [1, арк. 16–16 зв.].

Таким чином, аналіз статистичних даних в Тернопільському і Бережанському повітах Тернопільської губернії за 1914–1915 рр. дозволяє не лише скласти повну картину економічного та демографічного розвитку регіону, а й краще зрозуміти загальні тенденції, що впливали на життя населення в умовах Першої світової війни.

Список використаних джерел

1. Дані начальників повітів про населені пункти і території повітів, розподіл землеволодінь, кількість фабрик і шляхів сполучення, урядових і громадських закладів // Державний архів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 2. 156 арк.

Богдан БАРАН

*викладач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей і
сторичних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ.

Перша світова війна стала явищем, котре довело до кризи територію багатьох регіонів Європи. Не винятком стало стала і Східна Галичина. Війна принесла на ці терени руйнування, розруху, голод, занепад у соціальній, економічній, політичній і культурній сферах. Не вщухала криза на території Східної Галичини і в перші післявоєнні роки. Найбільш чутливими до таких буремних подій стали відповідно найбільш незахищені групи населення: жінки, люди похилого віку, інваліди та діти. Упродовж цього часу особливо загострилася проблема дітей-сиріт, котрі під час воєнних дій втратили своїх батьків як на фронтах війни, так і внаслідок пов'язаних із війною причин. Особливо важким було їхнє становище у 1918–1919 рр., коли спостерігався вкрай високий рівень смертності серед сиріт [1, арк. 1–2]. Зазначимо, що бойові дії не полишили Східну Галичину і після завершення Першої світової та тривали тут аж до 1920 р.

Державні утворення, у складі котрих знаходилися ці землі в окреслений період (Австро-Угорська імперія, Західноукраїнська Народна Республіка, Друга Річ Посполита), як правило, не мали достатньої змоги, щоб допомогти сиротам. Саме тому зросла роль благодійництва, до якого долучилися небайдужі особи із числа інтелігенції. Не винятком стала і Українська греко-католицька церква, яка в черговий раз продемонструвала свою єдність із галицьким населенням.

У січні 1916 р. під егідою її Львівської єпархії виникає товариство під назвою Український Єпархіальний комітет опіки над військовими сиротами. Його ціллю була допомога не лише сиротам, а й дітям із убогих і морально занедбаних сімей греко-католицького віросповідання віком від 2 – до 14 років. Додатково комітет

ставив собі за мету підтримку іншим благодійним організаціям. Серед таких були засновані дещо згодом Українське крайове товариство охорони дітей та опіки над молоддю, «Товариство охорони дітей і молоді», «Український фонд воєнних вдів і сиріт», «Український Горожанський Комітет». Спільно із єпархіальним комітетом вони намагалися зменшити смертність серед українських дітей, займалися культурно-національним відродженням молоді, поширювали власні ідеї щодо допомоги молоді та опіки над дітьми, відкривали сирітські будинки, навчальні заклади, збирали кошти та статистичні дані щодо становища сиріт, допомагали інтернованим і полоненим особам [1, арк. 1–2]. На нашу думку, такі дії, хоч і опосередковано, але, без сумніву, сприяли розвитку ідеї щодо української державності на землях Східної Галичини, створюючи для цього певне підґрунтя.

Одним із найважливіших аспектів у діяльності єпархіального комітету було відкриття сирітських захистів або притулків. Саме притулки були тими закладами, котрі ставали прихистком для воєнних сиріт, там останні могли отримати необхідні житло, їжу, одяг, опіку та певну освіту. Уже на час заснування комітету існувало 18 таких закладів на території Львівської єпархії (в тому числі Український сирітський захист імені Андрея Шептицького) та по 6 на теренах Перемишльської та Станіславівської єпархій. Усі вони існували за сприяння Греко-Католицької Церкви, а після виникнення єпархіального комітету підпали у його підпорядкування [10, арк. 1–2]. Кількість закладів коливалася, станом на 1922 р. їх було 22 [17, арк. 3]. З них 3 містилися у Львові, по одному в таких населених пунктах, як Товсте, Жовква, Кам'янка, Словіта, Золочів, Тереховля, Тарнополь, Унів, Болехів, Бучач, Долина, Журавно, Калуш, Залуква, Сколе, Стрий, Станіславів, Ясень [2, арк. 5].

Різною була кількість підопічних у закладах. У 1919 р. там проживало близько 660 дітей, з яких близько 200 у львівських притулках [2, арк. 10]. Відомо, що в червні 1918 р. в захисті у Бережанах проживало 20 дітей [2, арк. 14], в листопаді того ж року у Львівському сиротинці на вул. Потоцького – 200 [2, арк. 14], а на початку 1920-х у ньому ж містилося 170 дітей, 25 у Львові на вул. Коперника та 7 на вул. Скарги [3, арк. 1, 99]. У 1924 р. 14 вихованців розміщувалося у Журавно [4, арк. 6], 16 у Львові на вул. Коперника [4, арк. 4], 10 у Вишнівчику [4, арк. 7], 35 у Словіті [4, арк. 8–9], 7 у Золочеві [4, арк. 10], 28 у Городку Ягеллонському [4, арк. 11–12], 110 у Львові на вулиці Потоцького [4, арк. 13–14], 37 у Стрию [4, арк. 16–18], 24 у Львові на вулиці Сикстутській [4, арк. 15], 60 у «Сирітському захисті» в Тарнополі [4, арк. 19], 13 у місті Кам'янка [18, арк. 20], 25 на вулиці Коперника у Львові [4, арк. 21], 35 в Уневі [4, арк. 22–23], 20 у Сколе [4, арк. 24], 70 в «Українській захоронці» у Тарнополі [4, арк. 25].

При нагоді комітет відправляв частину дітей на виховання у приватні будинки (станом на 1919 р. таких було приблизно 2560) [2, арк. 10]. Інколи звичайні обивателі зверталися до комітету щодо прийому до її закладів опіки тих чи інших дітей, які потребували допомоги [3, арк. 29]. Будівництво будівель під сиротинці часто відбувалося на землях, що перебували у церковній власності, та проводилося під керівництвом комітету: організація домовлялася із відповідними особами, органами влади чи установами про будматеріали, проектування, оснащення будівлі, термін роботи тощо [5, арк. 6–9].

Захисти, на жаль, не могли похизуватися наявністю значної кількості будинків із відповідними умовами, не говорячи вже про те, що не було можливості дістати одяг (як буденний, так і зимовий), білизну чи взуття. Проблеми виникали навіть із їжею [2, арк. 3–4; 3, арк. 1, 99]. Як заснування нових, так і утримування вже існуючих притулків вимагало допомоги зі сторони всіх небайдужих. Зважаючи на ці обставини, комітет звертався як до різноманітних організацій, так і до пересічних громадян з проханням про пожертвування [2].

Упродовж 1916–1918 рр. організація неодноразово отримувала допомогу від Бюро військової допомоги при Галицькому намісництві, яке надавало асигнування на користь сиротинців [2, арк. 2–14]. Щоправда, цей орган надсилав кошти лише на «круглих» сиріт і на тих, хто залишився сиротою по одній зі сторін (по матері чи по батьку) за умови, якщо та сторона, що залишилася в живих, не мала жодної змоги допомогти дитині [2, арк. 1]. Постійним партнером та жертводавцем комітету був Червоний Хрест [6]. Наприклад, проводилися переговори із його американською філією щодо надання полотна, сукна та шкіри для пошиття одягу та взуття на користь притулків [2, арк. 4; 3, арк. 106]. Існували певні стосунки із такими організаціями, як «Український Жіночий Союз», «Союз скандинавських жінок» [7], «Український Фонд вдів і сиріт», «Народна торгівля», «Дністер», «Достава», «Земельний Іпотечний банк» [7].

Допомога для закладів під приватних осіб надходила із різних міст та сіл не лише з українських теренів, а й зі всього світу: Львів, Одеса, Вінніпег, Відень, Монте Карло, Прага. Збір на притулки приходив від пожертв, зібраних під час богослужінь у церквах [3, арк. 8–14]. Частина людей хотіла допомогти комітету у зборі коштів, тож просили надати їм право збирати допомогу від імені організації [3, арк. 24–25, 34].

Населення, зазвичай, приносило до захистів картоплю, інколи – зерно, крупи, муку, хліб, яйця, квасолу, буряк, при нагоді – гроші. Потім результати зборів записували на спеціальних листах та відправляли їх із зібраними продуктами [3, арк. 1, 40, 50–54, 62–68, 78–81, 87, 95–96, 107]. Деякі особи навіть пропонували передати комітету худобу. Наприклад, Володимир Старосольський хотів передати на цілі захистів корову, якщо би в них було необхідне приміщення для її утримання [3, арк. 56]. Із подібною пропозицією до комітету від імені Українських Січових Стрільців звертався Ілько Цьок [3, арк. 61].

Активну роль у допомозі сиротинцям відігравали парафії, котрі займалися збором коштів та продуктів [3, арк. 50–52, 57, 98]. По-перше, священники користалися довірою серед населення, по-друге, у них були хороші стосунки із представниками комітету, що забезпечувало контакт між організацією та особами, що хотіли скласти пожертвування. Відомо, що інколи приходили листи на адресу представників комітету від осіб, які знали про діяльність притулків, тож запитували, чи можна передати пожертву через місцевих священнослужителів [3, арк. 55]. Час від часу був брак комунікації між окремими населеними пунктами та комітетом, коли жителі збирали пожертву, проте надіслати її можливості не було. Зокрема, подібна ситуація склалася у селі Пуків на Станіславщині. Проте такі випадки траплялися нечасто [3, арк. 99].

Додатковий грошовий прибуток комітет отримував від безпосередніх прибутків Греко-Католицької Церкви. Зокрема, це кошти від її господарської діяльності (нерухомість, торгівля, боржники, ощадна каса, резерви, кредити). Основними видатками комітету були купівля усього необхідного для захистів, виплата зарплат працівникам захистів, відсотки, виплачувані кредиторам. Після прибуття у заклад сиріт записували у спеціальні журнали, де вказували їх ім'я, прізвище, дату і місце народження, інформацію про батьків, дати їх прийняття у заклад і вибуття звідти, кількість днів утримання, при нагоді вказували особливі примітки (наприклад, місця захоронення їхніх родичів) [3, арк. 52; 4, арк. 6]. Додатково дітей вписували у так звані протоколи «зголошення дітей» до сиротинців. Там містилися наступні дані: теж ініціали дитини та дата її народження; імена та прізвища батьків, їх віросповідання, інформація, чи вони ще живуть, а якщо ні, то яка причина смерті; мастковий стан родичів; якомога повніша інформація про рідню дитини, що залишилася в живих (імена, вік, професія, місце проживання); стан освіти дитини (чи ходила до сих пір до школи та до якої, якщо так); чи одержувала дитина якусь допомогу; чи щеплена від віспи; на які недуги перехворіла; які речі та документи має при собі; дані про

опікуна (якщо такий є); рішення представників комітету щодо прийняття дитини в заклад; дата її вибуття з прибутку із зазначенням причини та особи, що забирала дитину [1, арк. 2].

Дітям шкільного віку надавали середню освіту, частина з них навчалася при нагоді певним ремеслам [3, арк. 3]. Вихованці вивчали такі навчальні предмети: релігія, спів, руська (українська) мова, ручна робота (трудове навчання), рахунки та геометрія (математика), гімнастика, малювання. Успіхи у навчанні оцінювалися. Паралельно ставилися оцінки за старанність, поведінку та зовнішній вигляд. При закладах працював ряд працівників: вчителі, служниці, кухарки, прачки та економки. Закладом управлявся настоятелькою або настоятелем [2, арк. 6]. Важливу роль відігравали монахині (зокрема, сестри-василіянки), які часто працювали на благо захистів лише за їжу [2, арк. 18]. Як вказували члени комітету, головною метою діяльності цих закладів, як і всієї організації, було виховання у національному та релігійному дусі свідомої гідної молоді для українського народу [3, арк. 5].

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, (далі – ЦДАЛ України). Ф. 572. Оп. 1. Спр. 1. 2 арк.
2. ЦДАЛ України. Ф. 572, Оп. 1. Спр. 9. 44 арк.
3. ЦДАЛ України. Ф. 572, Оп. 1. Спр. 2. 108 арк.
4. ЦДАЛ України. Ф. 572, Оп. 1. Спр. 11. 69 арк.
5. ЦДАЛ України. Ф. 572, Оп. 1. Спр. 8. 14 арк.
6. ЦДАЛ України. Ф. 572, Оп. 1. Спр. 4. 54 арк.
7. ЦДАЛ України. Ф. 572, Оп. 1. Спр. 6. 47 арк.

Соломія КУЛИК

*здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

ВПЛИВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ФОРМУВАННЯ МИТНИХ СТРУКТУР ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Перша світова війна мала величезний вплив на політичну, економічну та соціальну ситуацію в Європі, включаючи землі, що увійшли до складу Другої Речі Посполитої. Війна призвела до розпаду декількох імперій, що створило можливості для відродження польської державності. Однак процес державотворення був складним і включав не лише встановлення політичних інститутів, але й формування нових економічних і адміністративних структур. Одним із ключових аспектів цього процесу стало створення митних структур, які б забезпечували економічну стабільність та суверенітет молодій польській державі. Досвід управління на західних і східних кордонах, вплив міжнародних договорів та військово-політичні умови часу війни суттєво вплинули на те, як була організована митна служба Другої Речі Посполитої в міжвоєнний період.

Після завершення Першої світової війни Польща зіткнулася з численними викликами у сфері державного будівництва, зокрема, необхідністю створення ефективної митної системи, що відповідала би новим політичним реаліям. Території, які увійшли до складу Другої Речі Посполитої, раніше належали різним імперіям. Це означало, що на цих землях діяли різні правові системи, економічні політики та адміністративні практики. Створення єдиної митної структури вимагало адаптації цих відмінних систем і впровадження нових підходів для управління кордонами та зовнішньою торгівлею.

Польський уряд зіткнувся з необхідністю організації ефективного контролю за ввезенням та вивезенням товарів, а також запровадження митних тарифів, які відповідали би як внутрішнім економічним потребам, так і вимогам міжнародної

торгівлі. Важливу роль у цьому процесі відіграли досвід та напрацювання часів війни, коли митні бар'єри використовувалися не лише як економічний інструмент, але й як засіб військової та політичної безпеки.

З економічної точки зору регіони, які увійшли до складу відродженої польської держави, відчули наслідки поділів через відсутність взаємних зв'язків між районами країни, розташування ринків збуту і джерел сировини, відцентровий хід комунікаційних мереж, інша грошово-кредитна система, а нерозвиненість економічної та соціальної інфраструктури тощо [1, s. 179].

Вплив Першої світової війни на формування митних структур Другої Речі Посполитої був комплексним і багатограним. Він включав у себе як необхідність вирішення суто адміністративних завдань, так і врахування геополітичних реалій тогочасної Європи, що значною мірою визначило подальший розвиток польської митної служби.

Значний вплив на формування митних структур Другої Речі Посполитої мав також Версальський мирний договір 1919 р., за яким Польща отримала контроль над територіями, що мали важливе стратегічне та економічне значення. Одним із ключових завдань було встановлення кордонів і створення ефективної митної адміністрації для захисту економічних інтересів новоствореної держави. Під час війни і після неї Польща опинилася у складних економічних умовах – пошкоджена інфраструктура, зруйновані промислові підприємства та нестабільна фінансова система створювали додаткові виклики.

Митні тарифи та податки стали одним із основних джерел доходів для державного бюджету, тому їх впровадження було першочерговим завданням уряду. Однак, через різноманіття регіональних економічних умов і спадщину імперських систем, Польщі довелося балансувати між інтересами західних і східних територій. Західні землі, що раніше належали Німеччині та Австро-Угорщині, мали розвинену промисловість, натомість східні регіони залишалися переважно аграрними. Ці відмінності вимагали від польського уряду особливої уваги до питання митної політики, яка повинна була сприяти економічній інтеграції всіх частин держави.

Крім того, митна політика Польщі була тісно пов'язана з питанням безпеки, оскільки кордони держави часто ставали місцем контрабанди та незаконної торгівлі. У відповідь на ці виклики польський уряд розробив нові механізми митного контролю, залучаючи до цього процесу досвід, набутий під час військових дій. Митні служби також виконували роль запобігання можливим загрозам з боку сусідніх країн, зокрема радянської росії та Німеччини, з якими Польща мала складні відносини після війни.

Перша світова війна не лише вплинула на формування політичної та адміністративної системи Другої Речі Посполитої, але й стала важливим чинником у розвитку її митної політики. Досвід війни, міжнародні договори та економічні потреби визначили напрямок формування митних структур, які відігравали ключову роль у зміцненні економічного суверенітету та безпеки Польщі в міжвоєнний період. Окрім економічних та безпекових завдань, митна система Другої Речі Посполитої також зіткнулася з необхідністю регулювання зовнішньоторговельних відносин, що мало вирішальне значення для розвитку міжнародної співпраці та інтеграції Польщі в світову економіку. Перша світова війна радикально змінила глобальні торговельні потоки, і новостворені держави, такі як Польща, мали адаптуватися до нових умов. У цьому контексті митні структури відігравали важливу роль у створенні умов для розвитку експорту та імпорту, що мало забезпечити економічну стабільність країни.

Після відновлення незалежності Польща прагнула встановити торговельні відносини з іншими європейськими країнами, а також зі Сполученими Штатами Америки. Однак складне географічне положення Польщі, оточеної потужними державами, такими як Німеччина та СРСР, вимагало від польського уряду

особливої обережності у митній політиці. Польща прагнула захистити свої внутрішні ринки від надмірної залежності від імпорту, водночас розвиваючи власний експортний потенціал. Значну увагу приділяли угодам про взаємну торговельну підтримку та митні тарифи, які мали допомогти уникнути економічної ізоляції. Митні угоди, зокрема з Францією, Великою Британією та іншими союзниками, закріпили економічні зв'язки Польщі з Західною Європою. Це сприяло інтеграції Польщі в міжнародну економічну систему, що було важливим елементом її зовнішньої політики в міжвоєнний період. Разом із тим, митна система відіграла ключову роль у боротьбі з економічними кризами, які періодично охоплювали Європу після війни. У 1920-х рр. Польща запроваджувала захисні мита для підтримки національної промисловості, що переживала важкі часи через глобальну економічну нестабільність. Такі заходи стали відповіддю на виклики індустріалізації та відбудови країни після руйнівних наслідків війни. Польський уряд використовував митну політику як інструмент стимулювання внутрішнього виробництва та захисту від зовнішньої конкуренції.

Митна система Другої Речі Посполитої формувалася під впливом декількох ключових чинників: досвіду Першої світової війни, міжнародних зобов'язань, геополітичних реалій та внутрішніх економічних потреб. Вона стала важливим елементом державної політики, забезпечуючи економічну та політичну стабільність, інтеграцію в міжнародну спільноту та розвиток польської економіки в умовах складної післявоєнної ситуації. У 1930-х рр. митна система Другої Речі Посполитої продовжувала розвиватися, реагуючи на нові виклики як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Одним із найважливіших чинників, що вплинув на подальшу еволюцію митної політики, стала глобальна економічна криза 1929–1933 рр. Велика депресія, що охопила більшість країн світу, включаючи Польщу, суттєво знизила обсяги міжнародної торгівлі та призвела до загострення економічних протиріч між державами. У цих умовах багато країн запроваджували протекціоністські заходи для захисту своїх національних ринків, і Польща не була винятком. Польський уряд намагався балансувати між необхідністю захищати національну економіку та підтримувати торговельні зв'язки з іншими країнами. У цей період польська митна політика набуває більш захисного характеру: уряд підвищує мита на імпортні товари, щоб підтримати вітчизняне виробництво. Особливу увагу приділяли розвитку сільського господарства та промисловості, які були основою економіки країни. Разом з тим, важливим завданням залишалось забезпечення стабільного експорту польської продукції, зокрема сільськогосподарських товарів, на зовнішні ринки. Попри спроби стабілізації економіки за допомогою митної політики, глобальна економічна ситуація залишалася складною, і Польща змушена була шукати нові підходи для підтримки свого економічного розвитку. Одним із важливих напрямків стало укладання двосторонніх торговельних угод з європейськими та світовими державами. Наприклад, Польща підписала низку угод з Німеччиною, Францією, Великобританією, а також СРСР, що мало на меті зміцнити зовнішньоторговельні зв'язки та забезпечити вигідні умови для польського експорту.

Ще одним значущим аспектом розвитку митних структур у цей період стала боротьба з контрабандою, яка набула масштабних розмірів у часи економічної кризи. Через порушені післявоєнні кордони та слабкий контроль на прикордонних територіях Польща стикнулася з значною кількістю нелегального перевезення товарів, що підривало економічну стабільність і створювало додаткові проблеми для бюджету. Варто зазначити, що боротьба з контрабандою була складним і тривалим процесом, оскільки контрабандисти постійно вдосконалювали свої методи та стратегії уникнення митного контролю. Вони використовували різні шляхи і засоби для перевезення контрабандних товарів,

зокрема хабарництво, підробку документів та організацію переправ через нелегальні маршрути [2, с. 1187]. Уряд вжив активних заходів для посилення митного контролю, зокрема модернізуючи прикордонні пункти, удосконалюючи процедури огляду та запроваджуючи нові технології для запобігання контрабанді.

У період міжвоєнної Другої Речі Посполитої митна політика зазнала суттєвих трансформацій. Вона стала важливим інструментом економічної стабілізації та розвитку, забезпечуючи надходження до бюджету, регулюючи зовнішню торгівлю та сприяючи зміцненню економічного суверенітету Польщі. Вплив Першої світової війни, глобальні економічні кризи та геополітичні виклики залишили свій відбиток на формуванні митних структур, що відіграли важливу роль у державотворенні Польщі в цей складний історичний період.

Список використаних джерел

1. Łapa M. Unifikacja systemu celnego Drugiej Rzeczypospolitej. Przyczynęk do zagadnienia gospodarczej integracji ziem polskich po I wojnie światowej // Almanach Historyczny. 2021. T. 23. Z. 1. S. 177–204.
2. Кліш А., Москалюк М. Боротьба з контрабандою «Дирекції мит у Львові» // Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал. 2024. № 3(21) 2024. С. 1187–1202.

Анна ПУШКАР

*здобувачка першого рівні вищої освіти історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ФРАНЦІЇ

«War = Moral superiority of the victors; moral depression of the vanquished. Battle = the contest between the two wills»

*«Війна = моральна перевага переможців; моральна депресія переможених.
Битва = змагання між двома волятами» [7; 8]*

Фердинанд Фош

Перша світова війна, стала однією з наймасштабніших і руйнівних подій в історії людства. Вона не лише змінила політичну карту світу, але й призвела до глобальних економічних наслідків для багатьох країн, зокрема для Франції. Франція, яка була одним із головних театрів бойових дій, зазнала значних руйнувань інфраструктури та промислових об'єктів. Війна виснажила фінансові ресурси країни, призвела до значного державного боргу та змінила структуру промислового виробництва. Водночас, цей період став каталізатором для розвитку нових технологій та модернізації промисловості. У дослідженні акцент зроблено на основні економічні наслідки Першої світової війни для промисловості Франції, висвітлено як руйнівні, так і відновлювальні процеси, що відбувалися в країні після завершення конфлікту.

Франція була серед країн переможниць, однак постраждала не менше ніж інші країни. Німеччина окупувала 13 найрозвиненіших департаментів Франції, більшість з яких були зруйновані. Франція втратила понад 10 % працездатного населення, північно-східні житниці країни. У 1914–1918 рр. Франція змушена була розширити зернові посіви в південних департаментах, розвивати промислове виробництво, електростанції, та інші об'єкти необхідні для оборони країни. Все це дало змогу індустріалізувати колись економічно відсталі райони. Нестача палива, сировини примушувала промисловців інтенсифікувати у виробництво, впроваджуючи механізацію, раціоналізацію, нові технології, стандартизацію [2, с. 315].

Північні та східні регіони Франції, де відбувалися основні бойові дії, зазнали значних руйнувань інфраструктури. Це включало знищення заводів, залізниць та інших промислових об'єктів. Війна стимулювала розвиток військової промисловості, розширено і перекваліфіковано підприємства, такі як Renault і Schneider et Compagnie (Schneider-Creusot), які виробляли військову техніку. Наприклад, у фірми Renault в 1914 р. за наказом генерала Гальєні реквізовано близько 600 паризьких таксі для термінового перекидання до ріки Марна 6 тисяч солдатів. Цей демарш відіграв позитивну тактичну роль у битві проти німецьких військ. Союзниками французів були англійські війська, від тоді модель Туре АС почали називати «Марнським таксі» [9].

У 1915–1916 р. Renault випускає різноманітну військову техніку і навіть носилки, оскільки військові потреби диктують замовлення. У 1917 р. Renault представляє танк FT-17, оснащена кулеметом башта здатна здійснювати повний оборот. Армія стала великим замовником танків FT-17 випущено близько 3000 одиниць. Успіхи військової техніки Renault підштовхнули до оновлення логотипу, на якому з'явився танк. Окрім успіхів у військовому промислі компанія демонструє приклад конверсії у вигляді першого гусеничного трактора Renault для сільськогосподарських потреб у 1919 р. У 1921 р. Renault бере найактивнішу участь у розробці і виробництві залізничної техніки [9].

Загальний рівень французького промислового виробництва за роки війни скоротився на 40 %, сільськогосподарське виробництво зменшилось на 1/3, обсяг експорту знизився на 50 % [1]. Матеріальний збиток, завданий господарству країни, оцінювався в 200 млрд франків. Частково він був компенсований переможеними країнами (головним чином Німеччиною). На основі положень Версальського договору до Франції відійшли промислово розвинені області – Ельзас та Лотарингія, на термін до 15 років – вугільна Саарська область. Разом з іншими територіальними здобутками (частини колоніальних володінь Німеччини) а також великою контрибуцією, це створило основу для досить успішного розвитку народного господарства країни у післявоєнний докризовий період. Для Франції цього періоду були характерні найбільш високі порівняно з іншими країнами-лідерами (крім США) темпи економічного зростання. Успішний розвиток економіки Франції базувався на швидкому зростанні промислового сектору, перш за все нових і старих галузей, тісно пов'язаних з державними військовими замовленнями. До 1934 р. за допомогою державних субсидій відновлено 8 тис. промислових підприємств, побудовано нові заводи, електростанції, залізниці. Значно гіршим залишалось становище у легкій промисловості та сільському господарстві, які не отримували державної підтримки [1].

Версальський договір зміцнив позиції французької економіки. Тільки Лотарингія давала залізної руди стільки, скільки вся Франція. Окупована Францією німецька Саарська область забезпечила країну кам'яним вугіллем. До чинників, які стимулювали швидке піднесення французької економіки у повоєнний період, належить широкомасштабне промислове й комунальне будівництво. Франція вклала репарації у відбудову північно-східних департаментів. Відбувся непростий процес відновлення колишніх фабрик і заводів, з'явилися найсучасніші індустріальні галузі. Мільярдні репарації стабілізували французьку національну валюту, дали можливість спорудити чимало гідроелектростанцій в Альпах та Піренеях. З'явилися нові промислові центри на півдні країни, в містах Бордо, Марселі, Ліоні, Тулузі на околицях Парижа. З колоній у великій кількості надходила сировина. Туди в 1920-х рр. Франція експортувала 40 % своєї промислової продукції. Для такого товарообміну будувались нові та реконструювались старі порти. Найшвидше розвивалась хімічна, автомобільна, авіаційна, нафтопереробна, приладобудівна, електромеханічна галузі промисловості [2, с. 320–321].

Повернені Франції області з населенням 1,7 млн осіб мали родючі землі, що певним чином компенсувало втрати руйнацій сільського господарства. У надрах Лотарингії були зосереджені багаті запаси залізної руди, а в Ельзасі – калійні солі, а у Мозельському районі – вугілля. Завдяки цьому Франція вирішила проблему із забезпеченням промисловості паливно-енергетичними ресурсами. У приєднаних областях працювали металургійні заводи, текстильні фабрики, що також полегшувало відтворення національної економіки. Після війни значно підвищилась роль колоній, не лише як сировинної та продовольчої бази, але й ринків збуту промислової продукції. У французькому експорті питома вага колоній у 1918 р. становила 11,4 %, а у 1927 р. – 37 % (рис. 1). Промисловці почали відкривати філіали підприємств легкої і харчової промисловості в колоніях, зокрема в Алжирі, Марокко і Тунісі, які працювали на місцевих природних ресурсах і використовували дешеву робочу силу. Таким чином у Франції тимчасово склались умови для розвитку національної економіки. Уже в 1929 р. у порівнянні з 1920 р. промислове виробництво в країні зросло на 77 % [3, с. 407]. Частку колоній у французькому експорті подано у таблиці. Складено авторкою [3].

За період ХХ ст. у низці галузей французької промисловості спостерігається значне піднесення. За період 1900–1913 рр. видобуток залізної руди виріс у 4 рази, виплавка чавуну збільшилась майже в два рази (з 2,7 млн тон – до 5,2 млн тон), виробництво сталі – в два рази (з 1,9 млн тон – до 3,6 млн тон). У 1913 р. металургійна промисловість нараховувала 2240 підприємств; гірнича промисловість – 2413; текстильна – 4479; паперова і поліграфічна – 697 підприємств [4]. Дрібна промисловість у Франції на початку ХХ ст. все ще займала значне місце. В країні нараховувалось 500 тис. промислових підприємств, на кожному з яких було задіяно не більше 10 осіб. Наявність великої кількості дрібних з примітивним устаткуванням підприємств затримувала широке впровадження у виробництво техніки.

Роки Першої світової війни були періодом не тільки кількісного росту промисловості, але також періодом її дальшої концентрації. Якщо до війни великих промислових підприємств з кількістю робітників понад 500 осіб у Франції нараховувалось 650, то після війни уже було 901 підприємство. Концентрація промисловості супроводжувалась розоренням і зникненням величезної кількості дрібних підприємств, що не витримало конкуренцію. Кількість ремісників у Франції скоротилась за цей час більше, ніж на мільйон осіб.

Незважаючи на деякі успіхи в галузі індустріального розвитку, економічне становище Франції після Першої світової війни залишилось важким. За роки війни у Франції зруйновано 742 тис. будинків, 23 тис. промислових підприємств, 590 залізничних станцій, 2901 км залізничного полотна, 1383 мости, 13 тунелів, 3180 км телефонних і телеграфних ліній. Загальні матеріальні втрати становили понад 200 млрд франків [4, с. 410–478]. 27 квітня 1921 р. німецькому уряду представлено рахунок репараційних виплат у 132 млрд золотих марок з яких на частку Франції припало 52 % [5; 6].

Перша світова війна залишила глибокий слід в економіці та промисловості Франції. Військові потреби стимулювали розвиток нових індустріальних районів та підприємств, що сприяло зростанню промислового потенціалу країни. Однак, руйнування інфраструктури та значні фінансові витрати на відновлення створили серйозні виклики для післявоєнної економіки. Війна сприяла посиленню впливу фінансової олігархії та змінам у соціальній структурі суспільства. Вона не тільки змінила політичну карту світу, а й призвела до кардинальних соціальних та економічних наслідків, такі як масові втрати населення, голод, хвороби, інфляція, переведення економіки на «воєнні рейки». Водночас війна сприяла розвитку нових технологій і промислових галузей, таких як: хімічна промисловість та авіація. Варто зазначити, що Версальський договір (підписаний 28 червня 1919 р.), який був одним із найважливіших документів, що завершили Першу світову

війну, був дуже суворим до держав, які зазнали поразки (особливо до Німеччини), натомість Франція, яка відіграла провідну роль у його складанні отримала бажане. Цей документ мав поставити крапку у світових війнах, як сказав французький прем'єр-міністр Жорж Клемансо один з головних архітекторів договору: «Ми підписали мир, який забезпечить безпеку Франції на багато років вперед» натомість «Цей договір є не миром, а лише перемир'ям на двадцять років» – слова маршала Франції Фердинанда Фоша. Так і сталося, хоча французи хотіли щоб німці за все заплатили і у всьому їх звинувачували, у статті 232 Версальського договору йшлося про конкретні зобов'язання Німеччини щодо репарацій: «Німеччина визнає, що вона та її союзники несуть відповідальність за всі збитки, завдані союзникам і асоційованим державам внаслідок війни, яку їм нав'язала агресія Німеччини та її союзників» [10], німецьке населення не задоволене результатом і вважало ці умови несправедливими, що призвело до політичної нестабільності та в подальшому сприяло підйому нацизму в Німеччині.

Можна простежити цікаву економічну ситуацію Франції до війни і після, як в першому випадку вона була кредитором, а в другому позичальником, хоча варто зазначити що її становище на кінець конфлікту у Європі було досить стабільним, завдяки великим репараціям та їх інвестицією в економіку та промисловість, також цьому сприяли територіальні зміни, що дозволило Франції посісти лідируючу позицію в Європі. На нашу думку, відновлення економіки вимагало значних зусиль і часу. Франція була змушена перевести промисловість з військового виробництва на виробництво товарів першої необхідності, подолати високий рівень безробіття та відновити довоєнний рівень виробництва. Незважаючи на ці труднощі, Франція змогла поступово відновити свою економіку завдяки міжнародній допомозі.

Таким чином, економічні наслідки Першої світової війни для промисловості Франції були важкими, але країна змогла подолати ці виклики і відновити свою економічну міць. Це стало можливим завдяки зусиллям уряду, міжнародній підтримці та стійкості французького народу.

Список використаних джерел

1. Юхименко П. І. Економічна історія: навч. посіб. 2-ге вид., стер. К.: Вікар, 2006. 341 с.
2. Історія господарства: Україна і світ: підручник/Б. Д. Лановика, З. М. Матисякевич, Р. М. Метейко; за ред. Б. Д. Лановика. Тернопіль: Економічна думка, 1997. 479 с.
3. Економічна історія зарубіжних країн. Навчальний посібник. За редакцією д. е. н., проф. Уперенка М. О. Харків: Бурун Книга, 2009. 560 с.
4. Джеджула К. О. Історія Франції: Державне учбове видавництво «Радянська школа». Київ. 1954.
5. Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки: монографія / наукова редакція д.і.н. проф. С. С. Трояна. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 536 с.
6. Williams R. M. Inflation! Money, Jobs, and Politicians / Raburn M. Williams. Arlington Heights, IL: AHM Publishing Corporation, 1980. 152 p.
7. France and the Great War, 1914 - 1918. Leonard V Smith, Stephane Audoin-Rouzeau and Annette Becker Cambridge University Press. Translations from the French are by Helen McPhail 2003, 218 pp
8. Marshal Ferdinand Foch, The Principles of War, first English edition, Hilaire Belloc, trans. (London: Chapman and Hall, 1918 [originally published in French in 1904], p. 287.
9. Історія Renault. URL: <https://history.renault.ua/history.html>
10. Версальський мирний договір. URL: <https://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/versa/versa7.html>

Надія ВОЛІК

кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства, заступниця декана історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Руслан КОЧЕРЖУК

здобувач вищої освіти другого освітнього рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, військовий капелан ЗСУ

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ**ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ**

В Австро-Угорській імперії, де значна частина населення проживала в сільській місцевості та регулярно відвідувала богослужіння, роль релігії у повсякденному житті людей була надзвичайно важливою. Духовенство активно долучалося до релігійного, освітнього та політичного життя своїх вірян. Відтак, Релігійна служба армії (Militärseelsorge), сформована ще у XIX ст., стала важливим елементом психологічної підтримки військових, яка формувала у них почуття єдності та підтримувала моральний дух. У цій статті подано короткий аналіз діяльності військових капеланів Греко-Католицької церкви (далі – ГКЦ), які перебували на службі в Австро-Угорській імперії в часи Першої світової війни, зокрема у таборах для репатріантів.

Існує давній вислів: «На полі бою кожен знаходить свій шлях до Бога, незалежно від своєї релігії». Починаючи з 1914 р., Релігійна служба армії виконувала важливу роль у духовному супроводі солдатів, які служили в Австро-угорській армії. Військові капелани під час Першої світової війни були інтегровані в командний склад армії як військовослужбовці з офіцерськими званнями. Для вступу до лав військового духовенства священник повинен бути молодшим за 40 років, мати якісну богословську освіту, принаймні три роки душпастирського досвіду та володіти ще однією мовою монархії, окрім німецької. В цьому контексті священники зі слов'янських народів мали певну перевагу над представниками виключно німецькомовних епархій [8, с. 172].

Основними обов'язками військового духовенства були: проведення богослужінь, навчання релігії новоприбулих солдатів, а також надання духовної підтримки хворим та пораненим у військових госпіталях і на фронті. Крім того, важливим завданням військових капеланів було прищеплення морально-релігійних цінностей, вірності та мужності. Обов'язки військових капеланів включали також виголошення проповідей національною мовою. Оскільки релігія та мова мали велике значення для військовослужбовців, Релігійна служба армії прагнула залучати військових капеланів, які могли виголошувати проповіді рідною мовою солдатів, для підтримки їхнього морального духу. Військове керівництво наказувало капеланам проповідувати, що війна є наслідком гріха та секуляризму. Послух, виконання наказів та жертвовність (Imitatio Christi) пропагувалися як спільна мета, реалізація якої допоможе солдатам якнайшвидше повернутися додому. Як свідчив один із солдатів, «за нинішніх обставин набуває іншого значення присутність священника на війні, який розмовляє рідною мовою» [3, с. 552].

Як підкреслюють останні дослідження, населення тилу терпіло тривале лихо з початком війни. Не вистачало їжі, одягу, палива і навіть паперу, особливо в містах. Соціальні наслідки війни були помітні всюди: міста й села були переповнені військовополоненими, біженцями, пораненими солдатами, сиротами та вдовами [7, с. 32]. Упродовж Першої світової війни італійське командування активно використовувало авіацію для пропагандистських цілей, скидаючи на австро-угорські окопи Італійського фронту листівки, надруковані різними мовами. Після розвалу російського фронту військове командування Австро-

Угорської імперії занепокоїлося, оскільки деякі російські солдати почали спонукати військовослужбовців імперії до бунту проти монарха. На території Австро-Угорщини також виявили більшовицькі пропагандистські листівки, що посилювало занепокоєння щодо можливого поширення революційних ідей серед солдатів і цивільного населення, яке могло загрожувати стабільності імперії. Подальша громадянська війна в Росії спричинила додаткові внутрішні проблеми для Австро-Угорщини. У зв'язку з цим імперська влада посилювала контроль над інформаційними потоками на Італійському фронті та серед населення, зокрема звертаючи увагу на зміст інформації, що поширювалася серед колишніх військовополонених (*Heimkehr*) і вважалася «шкідливою» для монархії [7, с. 18–28]. Генерал-майор Йозеф Фрайхер Рот фон Ліманов-Лапанов (Йозеф Рот), який раніше командував на російському та Італійському фронтах, був призначений генеральним інспектором репатріантів (*Heimkehrerwesen*) на початку 1918 р. Його основним завданням була організація транспорту для австро-угорських військовополонених з російських таборів до таборів для репатріантів. Ці табори виконували роль своєрідної буферної зони, призначеної для утримання та «перевиховання» колишніх військовополонених перед їхнім поверненням до цивільного життя [6, с. 302–310].

Після прибуття репатріанти проходили медичний огляд, спрямований на запобігання епідеміям та контролю за поширенням венеричних захворювань, які були дуже поширеними серед військовослужбовців. Після цього їх транспортували до одного з п'ятдесяти трьох карантинних таборів, створених для повернутих військовополонених. Більшість із цих таборів розташовувалися неподалік від східного кордону, і передбачалося, що утримання у них триватиме від 10 до 21 дня [4, с. 465]. Упродовж цього часу репатріантів піддавали ідеологічній та моральній «перевірці» й зобов'язували брати участь у програмах патріотичного перевиховання. Політичні переконання репатріантів оцінювали офіцери, які пройшли підготовку за курсом контрпропаганди, що координувалася Бюром протидії ворожій пропаганді (*Feindespropaganda-Abwehrstelle*). Через дефіцит кваліфікованих офіцерів влада залучила військових капеланів для оцінки морального стану та визначення наявності «зараженості» більшовицькими ідеями серед військовополонених. Військові капелани також відповідали за проведення патріотичних лекцій, розповсюдження навчальних матеріалів, таких як книги, брошури, газети, фільми тощо. Офіцери і священники наголошували на важливості субординації, дисципліни, моралі та ідеї, що держава все ще є гарантом захисту громадян імперії. Таким чином, вони розглядали такі питання, як оцінка того, хто винен у війні, як австро-угорська влада сподівалася вирішити проблему нестачі продовольства, як вступ США у війну вплине на її результат, коли настане мир та інші питання [2]. Водночас питання майбутньої долі різних національностей монархії залишалося занадто чутливим для відкритого обговорення.

Під час Першої світової війни в австрійській армії служило, за різними даними близько 150 військових капеланів ГКЦ. Науковці згадують місця їхнього душпастирства: Ландвер, 36 Коломийський полк, 35 Золочівський полк, 30 Львівський полк, 20 Станіславський полк, 33 полк польової артилерії, 24 дивізія піхоти, 45 піхотна дивізія у Перемишлі, Італійський фронт та ін. [1, с. 42–110]. Також є згадки про діяльність греко-католицьких священників у таборах для репатріантів.

Діяльність військових капеланів, які відвідували військовополонених, координувалися наглядачем, зазвичай ним був римо-католицький священник. Ці наглядачі надсилали щомісячні звіти до апостольського польового вікарія у Відні, так званого настоятеля з релігійних питань. Апостольський польовий вікарій єпископ Імре Бейлік був референтом Вищого командування армії (*Armee Oberkommando*, далі – ВКА) з релігійних питань [6, с. 140].

ВКА та єпископ Бейлік надсилали інструкції щодо пасторальної та релігійної допомоги як командирам таборів, так і капеланам. Накази єпископа не завжди відображали його власне бачення обов'язків військових капеланів перед державою і армією, а скоріше відповідали баченням ВКА. В одному зі своїх листів єпископ Бейлік наказував духовенству працювати «безперервно» та «в дусі жертви», носити свої хрести та шанувати свою уніформу. Єпископ також наказував капеланам активно протидіяти поширенню ворожої пропаганди, яка могла б призвести до безладу та втрати релігійної доброчесності серед солдатів. На запитання репатріантів про мету перебування у таборах він рекомендував відповідати, що це необхідно для запобігання поширенню інфекційних захворювань. Водночас військовим капеланам заборонено обговорювати будь-які внутрішні проблеми імперії [4, с. 276–82].

До червня 1918 року приблизно 500 тисяч колишніх військовополонених (з загальної кількості близько 2 млн) пройшли через ці табори. З них близько 2 тис. осіб згодом відправлено на службу на Італійський фронт. Однак процес повернення військових до лав армії відбувався повільно через низку чинників, зокрема через невдоволення деяких репатріантів поверненням до Австро-Угорщини, дискримінацію з боку охорони таборів для репатріантів, а також страх перед можливим поверненням на фронт.

Губерт Джіндра, офіцер таємної розвідки Австро-Угорської імперії, який проник у групу колишніх військовополонених, дислокованих у Крагуєваці, доповів Військово-окупаційному уряду у Сербії про те, що один із військовополонених, які повернулися, Янічек, піхотинець, зазначив, що він не поважає військове духовенство. Солдат був свідком того, як військовий капелан закликав солдатів рухатися вперед у бою, а сам побіг в іншому напрямку. Усі репатріанти, які отримували погані відгуки від цих підпільних офіцерів розвідки щодо їхнього ставлення до державної чи військової влади, були заарештовані та відправлені до перехідного табору для військовополонених у Кеньєрмезе (Угорщина), який був спеціально підготовлений для репатріантів із сумнівними політичними поглядами [4, с. 498].

Поведінка священників на полі бою та поза ним мала значний вплив на поведінку солдатів та моральний дух. Навіть якщо вищезгаданий капелан був боягузом і не зміг подати гідний приклад, значна частина священників зуміла знайти способи виконати свій обов'язок перед Богом, імператором та співвітчизниками. Серед них особливу категорію становили капелани, відряджені для обслуговування репатріантів.

Пасторські звіти, написані військовим духовенством або їхнім керівництвом, є важливим джерелом для вивчення того, як капелани намагалися допомогти поверненим солдатам. Наприклад, греко-католицький священник Віктор Попович був серед військових капеланів, які оцінювали моральний стан військовополонених у таборі в Дунаївцях, на заході України. У своїх проповідях він акцентував увагу на моральних цінностях, вдячності Богові, спасінні, а також любові до Батьківщини, імператора та обов'язках солдата. Тематами його проповідей були: «Святе Серце Ісуса», «Збережи свою душу», «Любов до Батьківщини», «Лояльність до монарха», «Вдячність та відданість Богу». У червні 1918 року в таборі Дунаївці перебувала етнічно і релігійно змішана група з 1174 солдатів: 28 % були греко-католиками, 61 % – римо-католиками та 11 % – православними. Упродовж кількох годин спілкування з репатріантами, священник також намагався дізнатися їхню думку про більшовицьку революцію. В переважній більшості військовополонені, з якими спілкувався отець, засуджували більшовицьку революцію. Отець Попович повідомив про ці настрої своєму керівництву у Львові та Відні [5, с. 296].

У черговому звіті, надісланому наприкінці жовтня 1918 р., отець Попович написав про матеріальне становище в таборі для репатріантів, зокрема

зазначивши, що нестача їжі, продовжувала негативно впливати на моральний стан військовополонених. «Куди б я не ішов скрізь зустрічаю незадоволення і численні скарги. Я вважаю, що вкрай необхідно покращити постачання їжі. Інакше це може стати причиною неспокою» [5, с. 296]. Усі заходи, які він вживав, такі як проведення бесід або організація курсів грамотності, мало що змінювали. Насправді навчання солдатів не було чимось незвичним для військових капеланів. Заняття, на яких інформація викладалася в усній формі, виявилися найефективнішим способом навчання багатьох ув'язнених, оскільки більшість військових не вміли читати. Греко-католицький священник. Віктор Шербан, якого направили до таборів у Грубешів та Володимир-Волинський, був одним із кількох священників, які повідомили, що через нестачу друкованих пропагандистських матеріалів він навчав усно і виголошував проповіді на різні теми, включаючи: «Святість присяги», «Любов до Батьківщини» та «Свята сповідь» та ін. [5, с. 297].

Таким чином, військове керівництво Австро-Угорської армії вважало військових капеланів корисними як для надання релігійної допомоги, так і для вирішення питань пропаганди. Навіть якщо священникам не вдавалося переконати репатріантів у тому, що імператор і монархія є найкращим варіантом для майбутнього уряду, вони не порушили виконання свого обов'язку перед Богом. Багато солдатів у таборах мали змогу глибше ознайомитися з богослов'ям і активно брати участь у молитвах. Про підтримку духовного життя також свідчить значний попит на молитовники, що підтверджують звіти військових капеланів. Частково поясненням їх успіху є той факт, що війна принесла величезну потребу в духовній підтримці серед солдатів та репатріантів. У ситуаціях відчаю відповідальність за підтримку людей у боротьбі зі смутком, страхом і невизначеністю лягала передусім на плечі капеланів. Спогади, листи та статті, опубліковані в міжвоєнний період, свідчать про те, що колишні солдати та в'язні часто згадували, як їх втішала присутність військових капеланів. Із спогадів солдатів, військові капелани сприймалися як ті, які перебувають на службі Богу, а не імператору.

Список використаних джерел

1. Забанджала О. Лицарі духа: військово капеланство УГКЦ XIX – XX століть у біографіях. Львів: Свічачо, 2018. 312 с.
2. 100 Jahre Erster Weltkrieg. Richtlinien für vaterländischen Unterricht und und Abwehr der Feindespropaganda. URL: <https://wk1.staatsarchiv.at/alliierte-propaganda/richtlinien-fuer-vaterlaendischen-unterricht-und-abwehr-der-feindespropaganda/index.html>
3. Bocsan Nicolae. Marele război în memoria bănăţeană (1914–1919). Presa Universitară Clujeană. 2012. 750 p.
4. Hannes Leidinger and Verena Moritz. Gefangenschaft, Revolution, Heimkehr: Die Bedeutung der Kriegsgefangenenproblematik für die Geschichte des Kommunismus in Mittel- und Osteuropa 1917-1920. Brill Österreich Ges.m.b.H. 2003. 704. P. 276–82
5. Ionela Zaharia. For God and/or emperor: Habsburg Romanian military chaplains and wartime propaganda in camps for returning POWs // European Review of History: Revue européenne d'histoire, 2017. № 24 (2). P. 288–304.
6. Mark Cornwall. The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds. Palgrave Macmillan. 2000. 501 p.
7. Maureen Healy. Vienna and the Fall of the Habsburg Empire: Total War and Everyday Life in World War I. Cambridge University Press. 2024. 352 p.
8. Šimac Miha. Croatian Military Chaplains Marko Hummel and Ivan Kralj in the Light of the Archival Records of the War Archives in Vienna. Diacovensia, 2020. P. 167–187. URL: <https://doi.org/10.31823/d.28.2.1>

Юрій ГУМЕН

кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційної діяльності та соціальних наук Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

ЦЕРКОВНИЙ ФАКТОР ЯК РУШІЙНА СИЛА ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Сто десять років тому Європу сколихнув перший великий військовий конфлікт, що вийшов далеко за межі континенту та увійшов в історію, як Перша світова війна. За сьогоднішніх реалій, важливо вивчити і проаналізувати усі аспекти даної історичної події. Не одне покоління істориків вже дало відповіді на більшість питань навколо цієї трагічної події. Так, з'ясовано передумови, причини, хід і наслідки війни, проаналізовано політичні, економічні, військові, дипломатичні, демографічні, соціальні аспекти. Ми хочемо акцентувати увагу на церковному аспекті. Більшість бенефіціарів Першої світової війни, це монархи – Великої Британії, Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини та росії, а також уряди Французької республіки та США. Всього безпосередніми учасниками війни стали 38 держав із населенням 1,5 млрд мешканців [1] Понад чотири роки католики, протестанти, православні та мусульмани у складі збройних сил різних країн взяли участь у військових протистояннях.

Приводом до початку Першої світової війни стало вбивство австрійського ерцгерцога Франца-Фердинанда та його дружини членом сербської націоналістичної терористичної організації. Коли, історики, розглядають цей випадок, то на перше місце виводять виключно політичний аспект, не акцентуючи увагу на церковний фактор. Спадкоємець престолу багатонаціональної імперії був фанатичним католиком, ще в 1901 р. він прийняв під своє піклування Католицький шкільний союз, неодноразово виступав за необхідність рішучої боротьби з Los-von-Rom-Bewegung (рухом «Геть від Риму») [2]. Така позиція Франца-Фердинанда викликала сильне обурення не лише неклерикальному товаристві Австрії, а й усіх мешканців імперії, що сповідували інші релігійні погляди. Вбивство престолонаслідника здійснено групою і з шести змовників активістами «Млада Босна». Усі вони були молодими людьми, підданими Австро-Угорщини, сербськими уродженцями Боснії, за релігією – православні [3].

Стверджувати про те, що акти вісти невеличкої таємної організації самостійно провели такий зухвалий терористичний акт, звичайно, не варто, адже особа ерцгерцога викликала неоднозначну реакцію, як всередині імперії так і за її межами. Звичайно, завжди, легше замовників теракту знайти ззовні, а тому імперські слідчі органи вказали на замовників – сербська терористична організація – «Чорна рука», що сповідувала пансербську ідею «Великої Сербії» – об'єднання всіх слов'янських народів Балкан в одну православну державу. Для цього збройним шляхом потрібно було витіснити з півострова Австро-угорську та Османську імперії [4]. Усі спроби Сербії уникнути відповідальності успіхом не завершилися. Австро-Угорська імперія, під тиском союзників, оголосила війну сусідній державі, що стало стартом великої війни. Те що, Австро-Угорська імперія зазіхнула на невеличку Сербію, «розірвало» суспільно політичні настрої в російській імперії і дало можливість царському уряду використати церковний фактор для консолідації суспільства навколо православної ідеї, а отже покращити монархічну систему, котра похитнулася через зовнішні фактори та революційну ситуацію держави з початку ХХ століття. Допомога братній православній Сербії виступала вдалим маскуванням далеко агресивнішим намірам російського імперіалізму – захоплення значної частини Австро-Угорщини, де компактно проживали слов'янські народи, повний контроль Балкан, захоплення Константинополя та контроль Середземномор'я [5].

Особливістю державного устрою російської імперії була так звана – теократія. Православна церва вже два століття була частиною державного апарату, а

імператор був паралельно главою церкви. Тому з перших днів Першої світової війни російські православні ієрархи кинулися розпалювати агресивні воєнні настрої. У церковному журналі «Волинські єпархіальні ведомості» в жовтні 1914 р. надруковано промову «Победа русской души», на так званій «патріотичній маніфестації» для харківського студентства, де стверджувалося, що православне смирення привело російську армію до перемоги, і тільки російська православна душа змогла надихнути на подвиги. Православні християни виявили мужність, хоча цар звав їх на смерть, отримувати тяжкі рани, бути в холоді і голоді, без сну і даху над головою. За сприянням харківського архієпископа Антонія великим накладом видано кілька брошур, де обґрунтовувалося необхідність приєднання Галичини, Буковини і Закарпаття до складу Росії [6].

Ще з кінця XIX ст. російське самодержавство активно заохочувало та сприяло розвитку москвофільського руху на територіях компактного проживання слов'янських народів Австро-Угорщини. У ході Першої світової війни москвофіли та інше населення західноукраїнських земель зазнали репресій з боку австрійської влади - як покарання за допомогу російським окупаційним військам або з превентивною метою. Ця сторінка української історії досить трагічна та має величезну актуальність сьогодні, показуючи, які методи покарання не слід використовувати щодо ненадійного населення. Одним з аспектів репресій австрійської влади проти москвофілів є ув'язнення багатьох з них, а також «підозрілих» українців, у концтаборах для громадян власної держави, якими були Талергоф, Терезін та інші. Відступаючи на початку Першої світової війни, австрійці вивезли понад 10 тис. осіб вглиб Австро-Угорщини. Інтернованих чекали голод, нелюдські страждання, смерть у в'язницях і концентраційних таборах. З метою локалізації «ірредентистів» у одному місці на заході Австрії спеціально створено ряд концентраційних таборів, серед яких виділявся своїми розмірами табір Талергоф у районі Граца в Штірії [7]. Він був створений з ініціативи намісника Галичини В. Коритовського для ув'язнення усіх політично підозрілих: у першу чергу – москвофілів, але потрапляло туди чимало українців. «Були тут, певна річ, і переконані «русофіли»..., але більшість була сіра маса, жертви дикої сваволі й насильства», – писав Д. Дорошенко [8]. Таким чином, українське населення Австро-Угорщини зазнавало переслідувань тільки за те що викликало підозру через віросповідання.

Успішні військові дії російської армії на першому етапі війни 1914–1915 рр. призвели до тимчасової окупації значної частини Австро-Угорської імперії, де проживало переважно українське населення. З одного боку, як помста за переслідування москвофілів, а з іншого, як спроба опрацювання, російська окупаційна адміністрація здійснила справжній терор керівництва та вірних Української греко-католицької церкви – переважно українського населення. Окупаційна влада одразу ж заарештувала й оголосила заручниками відомих українських діячів, котрі не забажали або не змогли евакуюватися: професорів, банківських службовців, вчителів і, зрозуміло, греко-католицьких священників. Але широкомасштабні переслідування українського руху почалися після програмної промови генерал-губернатора 14 жовтня 1914 р. Він оголосив, що «Галичина є російська земля, де вживання російської мови – обов'язкове». Українська мова була офіційно оголошена діалектом російської. Градоначальник Коломиї князь Лобанов-Ростовський заявляв: «Не існує ніякої української нації». Після таких заяв почалася політика тотальної русифікації, і зрозуміло, що одним з головних напрямків цієї політики була боротьба з Греко-Католицькою Церквою [9].

Згідно з уже згадуваним циркуляром про віротерпимість парафія автоматично переходила на православ'я. Жодного голосування парафіян з цього приводу провадилася. У тих парафіях, де священники виїхали до приходу російських військ, виїхали разом з відразу оголошувались православними. Ще одним дієвим способом переведення греко-католицьких парафій на православ'я були часті

короткотривалі арешти священників як політично неблагонадійних, під час яких відповідні парафії оголошувались покинутими і туди так само скеровувались православні священники. Непоодинокі були випадки заборони окремим священникам правити в церкві за греко-католицьким обрядом, хрестити дітей та хоронити покійників «для того, щоб зліквідувати їх вплив на населення і цим самим поліпшити умови для православної пропаганди» [9].

Відчутного удару Греко-Католицькій Церкві завдав арешт її предстоятеля митрополита графа А. Шептицького. Арештові передувало обшук у митрополичих палатах, під час якого були виявлені документальні докази того, що А. Шептицький був автором концепції створення нової всеукраїнської Церкви шляхом поширення Греко-Католицької Церкви на схід [9]. Утім, арешт митрополита був запланований ще до того, як російська армія вступила до Львова. Головною причиною арешту були плани митрополита щодо поширення ідей Берестейської унії в росії, а також і те, що він був для галицьких греко-католиків не тільки духовним провідником, а й визнаним українським політичним лідером [10].

Арешт російською окупаційною владою популярного в українському суспільстві митрополита зробив його живим символом страждань за віру й українську національну ідею [11]. Це спричинило мобілізацію та консолідацію українців, суттєво посилюючи антиросійські настрої на окупованих територіях. Якщо раніше галицькі українці не сприймали росію як явного ворога, то відтепер вороже ставлення до росіян стало дедалі сильнішим. Масові депортації українського населення в глиб російської імперії, заборона діяльності українських національних організацій, невелика кількість випадків переходу греко-католицьких парафій на російське православ'я – все це переконало австро-угорську владу в лояльному ставленні українського населення до держави [12].

Переслідування українського населення за так звану «руську зраду» спонукали галицьких русинів остаточно визначитися з національною самоназвою – «українці». Більшість із них вважала за потрібне зберегти стару назву «русинів», проте з політичних міркувань – щоб уникнути змішування «русинів» із «росіянами», а «руської мови» з «руським язиком» – змушена була погодитися з новою назвою. Це означало, що галицькі русини подолали ще один етап у процесі формування національної самосвідомості й остаточно зупинилися на українському національній ідеї, свідомо дистанціювавшись від російської національної традиції та історії. Відповідно, до назви «Греко-Католицька Церква» дедалі частіше додаватиметься означення «Українська» [12].

Церковний чинник, на прикладі цього фрагменту державної мілітаристської системи, і як церква може стати центром руху опору цілого народу за національне самовизначення та самоідентифікації. Подальші неуспіхи російської армії у протистоянні з арміями центральних держав в Європі призвело до втрати частини західних територій імперії та глибоку економічну та соціальну кризу в державі. Войовниче православ'я вже не могло зупинити крах самодержавства, перед викликами реалій військових поразок та економічних потрясінь населення багатонаціональної імперії. Поляки, прибалтійці та фіни, ще під час Першої світової війни не розглядали своє майбутнє в російській імперії. За першої можливості російське православ'я, по суті, зрадило самодержавство, в серпні 1917 р., всеросійський помісний собор вперше за понад 200 років обрав патріарха намагаючись зняти з себе відповідальність за розпалення війни [13].

Однак, за короткий час, до влади внаслідок військового перевороту прийшли російські соціал – демократи, на чолі з представниками єврейської інтелігенції. Вони, одразу, оголосили російське православ'я ворогом, котрого потрібно знищити. Не зважаючи на спробу «оновленого православ'я» на чолі з патріархом Тихоном стати незалежним від державної влади, церковні ієрархи намагалися

зберегти за собою пріоритетне становище серед інших віросповідань російської республіки [14]. Згодом увесь бюрократичний апарат більшовицької росії зосередився на ліквідації російського православ'я, як суспільного інституту. В урядовій «Газеті рабочего и крестьянского правительства» 23 січня 1918 р. він з'явився під назвою «Декрет ради народних комісарів РСФРР про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Декрет став логічним завершенням і водночас початком серії наступальних кроків щодо Церкви. [14]. Якщо в російській імперії православна церква фактично була релігійно-політичною організацією, то декрет позбавляв її впливу і на політику, і на суспільне життя.

Отже, церковний чинник мав значний вплив, як на початок, розгортання та завершення першої світової війни. Церковні громади країн-учасниць війни по-різному впливали на хід військових дій та їх наслідків. Наслідки війни показали, що майбутнє за помісними церквами тих народів, що після завершення війни підтримали прагнення своїх adeptів на боротьбу за незалежність після розпаду великих імперій Європи.

Список використаних джерел

1. Перша світова війна і революції: вектори соціокультурних трансформацій : колектив. монографія / [С.С. Троян, С.Й. Бобилева, Н.В. Венгер та ін.]; наук. ред. д.і.н., проф. С.С. Троян. Київ: Кондор, 2017.
2. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Франц_Фердинанд
3. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Перша_світова_війна
4. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чорна_рука
5. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Росія_в_першій_світовій_війні
6. 1-а світова війна за матеріалами православних періодичних видань. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/1212>;
7. Берест І. Виселенці та біженці з Галичини і Волині в роки Першої світової війни // Держава та армія: Вісник національного університету «Львівська Політехніка». Львів, 2006. № 571. С. 201–207.
8. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). У 2-х ч. Ч. 1. Галицька Руйна 1914-1917 рр. Львів: Червона калина, 1923. 132 с.
9. Андрій Заярнюк, Василь Расевич. Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні : політичні, культурні та соціальні аспекти. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zaiarniuk_Andrii/Halytske_hrekokatolytske_dukhovenstvo_u_Pershii_Svitovii_viini_politychni_kulturni_i_sotsiialni_asp.pdf?PHPSESSID=42mscl8fkd0rbfiqal6q50jcf3
10. Редліх Ш. Невизнаний Шептицький // Тиждень.ua. 13 квітня 2012.
11. Духовний провідник нації: до 150 річчя від дня народження А. Шептицького (1865–1944) // Дати і події 2015, друге півріччя: календар знамен. дат № 1 (5) / Нац. парлам. б-ка України. Київ, 2014. С. 23–28.
12. Заярнюк А., Расевич В. Галицьке греко-католицьке духовенство у першій світовій війні: політичні, культурні та соціальні аспекти. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zaiarniuk_Andrii/Halytske_hrekokatolytske_dukhovenstvo_u_Pershii_Svitovii_viini_politychni_kulturni_i_sotsiialni_asp.pdf?PHPSESSID=42mscl8fkd0rbfiqal6q50jcf3;
13. Вікіпедія. російська православна церква URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/російська_православна_церква;
14. Алла Киридон Церква в умовах Першої світової війни. Рік 1917. URL: <https://religio.org.ua/index.php/religio/article/view/661/660>;

Назарій ПЕТРІВ

*аспірант кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини,
Національного університету «Львівська Політехніка»*

**СВАНГЕЛЬСЬКО-БАПТИСТСЬКИЙ РУХ В ГАЛИЧИНІ
ТА НА ВОЛИНІ У ПЕРЕДДЕНЬ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Варто розпочати з того, що наприкінці XIX – початку XX ст. баптизм, зокрема його британська, німецька та американська гілки пережили ряд серйозних внутрішніх трансформацій, що вплинули одразу на два основні аспекти життя громад: внутрішню та зовнішню церковні місії. Для нашого дослідження важливим питанням є власне друга – зовнішньоцерковна місія. Однак, для того, щоб перейти до її розгляду та аналізу необхідно коротко проаналізувати ті внутрішньоцерковні трансформації, без яких зовнішня баптистська місія була б неможливою.

Серед найважливіших змін можемо виокремити такі: зростання ролі та впливу жінок у баптистських громадах, аж до можливості посідання лідерські позицій у них. Жінки чи не вперше в історії отримали можливість займати керівні посади в громадах та на рівні з чоловіками визначати траєкторію розвитку не лише локальних церков, а й державних та навіть міжнародних місій [1, с. 187]. Основними сферами для реалізації жіночого служіння у баптистських церквах були недільні школи, сестринські гуртки чи біблійні зібрання, або ж сестринські дні духовної віднови. Варто зазначити, що жінки в баптистських громадах не лише слухали тлумачення Біблійних уривків пасторами, а й активно вступали у дискусію та обговорення почутого. Ця, здавалося б, маленька деталь є надзвичайно важливою для розуміння подальшого розвитку жіночого служіння, місіонерства та лідерства у баптистських громадах не лише США, але й Європи

Зростання кількості іммігрантів та розвиток місіонерського служіння для новоприбулих спершу, як частина внутрішньоцерковної місії, а згодом як повноцінної закордонної. На кінець XIX ст. припала чергова масова хвиля еміграції з Європи. Так, для прикладу, впродовж 1880–1890 рр. до США прибуло близько 20 млн емігрантів [2, с. 189]. Баптистські проповідники та місіонери просто не могли не скористатись цією нагодою для того, щоб розпочати місії серед новоприбулих, а згодом і взагалі розпочати заокеанські місії у Європі.

Реформа богословської освіти, зокрема – доступ до богословської освіти жінок, що в свою чергу призвело до реформи внутрішньоцерковного устрою баптистських громад. Збільшення чисельності міських громад в індустріальних та промислових центрах, а відтак і впливу нових осередків та громад на релігійне життя баптистів та їхні місіонерські пріоритети.

Перша згадка про жінку-місіонерку в баптизмі датується 1832 р. [3, с.1]. У 1849 р. Південне Баптистське Об'єднання офіційно призначило місіонеркою в м. Кантон Гаріет Бейкер [3, с. 3]. Фактично, починаючи з другої половини XIX ст., зростає значимість жіночих місій. Зокрема, жінки-місіонерки в Канаді всього впродовж трьох місяців заснували 32 баптистські громади [3, с.3]. У майбутньому на основі цих громад утворено Жіночий Баптистський Місійний Союз у Монктоні (1884 р.). У 1871 р. у США засновано одразу дві жіночі місійні спільноти: «Жіночу закордонну місіонерську спільноту Сходу», «Жіноче місійне об'єднання Заходу» [3, с. 3]. У 1888 р. американські баптисти заснували «Жіночий місіонерський союз», членкині якого активно підтримували баптистські місії закордоном. Головним чином, увага місіонерів в цей час була звернена на місії у Китаї та у Східній Європі, зокрема місії серед поляків. Варто зазначити, що першими місіонерами серед польськокомовних емігрантів у США стали німецькі баптисти, які у 1851 р. заснували власне об'єднання, а вже через декілька років (1858 р.) мали власну місіонерську школу та освітню квоту в Баптистській Семінарії Мічигану [1, с. 194]. Наприкінці XIX ст. важливим

елементом жіночої самореалізації стали поезія, музика та біблійні зібрання. Так, для прикладу, впродовж 1837–1852 рр. відбувалися сталі біблійні реколекції для жінок у м. Йоркширі. Варто зауважити, що учасниці реколекцій не лише вивчали біблійні уривки, але й обговорювали їхні тлумачення, дискутували, готували та зачитували реферати. Часто учасниць біблійних зібрань можна було побачити з аркушами паперу та олівцями під час недільних проповідей. Жінки не лише уважно слухали проповіді, але й навіть вступали у дискусію та дебати з пасторами [1, с. 194]. Сам факт, таких дискусій свідчить про те, що жінки в баптистських громадах користувались тими ж правами, що й чоловіки, а в громадах створювались необхідні умови для розвитку індивідуальних талантів та здібностей усіх їхніх членів.

Серед баптистських церков США ще одним важливим елементом жіночого служіння стало дяконське служіння жінок. Суть цього служіння полягала у харитативній діяльності жінок та відвідуванні хворих, а в окремих громадах дякониси допомагали у підготовці та звершенні водного хрещення над жінками [1, с. 190]. Прийнято вважати, що у баптистських громадах кінця XIX – першої половини XX ст. не існувало практики ординації жінок на звершення пастирського служіння. Однак, сучасні дослідники історії баптизму в США заявляють, що це не зовсім так. В історії американського баптизму фіксуємо принаймні декілька свідчень про діяльність жінок-проповідників, які були ординовані на пастирське служіння. У 1876 р. громада Баптистів Вільної Волі у Пенсильванії здійснила ординацію жінки-проповідниці М. А. Бреннан. Також є згадки про жінок-проповідниць у баптистських громадах Мічигану та Рок-Айленду (Штати Мічиган та Вашингтон) [1, с.194].

Міжнародні та міжцерковні місіонерські ініціативи, що почали набирати популярності в США, Німеччині та Британії у переддень Першої світової війни. Серед найважливіших ініціатив перш за все слід згадати про Світовий Конгрес Баптистів 11–19 липня 1905 р., на якому сформовано основу майбутнього Всесвітнього Баптистського Альянсу та покладено початок програмі місіонерської діяльності баптистів на XX ст., чільне місце у якій займала робота у Східній Європі, зокрема Австро-Угорській та російських імперіях серед народів, що входили до складу обидвох країн.

Перше з чого варто почати це – історія давньої протестантської присутності в регіоні. Власне терени обох імперій довгий період часу слугували місцем компактного та вільного проживання протестантів. Відтак, для баптистів ці терени теж були полем особливого інтересу, адже початково баптистська місія проходила поміж німцями-колоністами, а лише згодом зосередила свою увагу на слов'янських народах, що проживали на територіях обидвох країн.

Властиво що перші баптистські місії серед слов'ян припадають на кінець 1860-х. першу половину 1870-х рр. у XIX ст. відбулися певні зміни – баптизм оголосив своїм пріоритетом місіонерство і завдяки цьому розпочинає масово розповсюджуватися в Європі та за її межами. «Батьком» європейської баптистської місії вважають Йоганна-Герхарда Онкена (1800–1884 рр.), який, побувавши спочатку в лютеранстві, методизмі, реформатстві, повернувся у баптизм як протестантську течію, що надавала більше можливостей для поширення Благієї Звістки представникам різним національностей і релігій. Й.-Г. Онкену належить гасло: «Кожний баптист повинен стати місіонером» [4, с. 5]. Завдяки цьому кредо баптизм здобув багатьох послідовників у Старому світі. В першій половині XIX ст. Й.-Г.Онкен був найактивнішим місіонером у Німеччині, Швейцарії, Польщі і російській імперії, проповідуючи, насамперед, серед німецькомовного населення [5, с. 1]. Відкривши у Гамбурзі першу баптистську семінарію, він заохочував приймати до неї проповідників баптизму з Польщі та росії.

Отже, у Східній Європі, зокрема Польщі, перші баптистські громади виникають на початку XIX ст. зусиллями німецьких місіонерів і, головню, серед колоністів. Його неофітами у цей час стають насамперед особи, що вийшли з осередків лютеран, менонітів, штундистів [5, с. 1]. Якщо у Римо-Католицькій Церкві право на самостійне читання і тлумачення Біблії надавалося виключно священнослужителям і це, на думку А. Гутше, ускладнювало місію баптистів серед католиків, то протестанти вже з юнацтва набували елементарної біблійної підготовки, спочатку в недільних школах, згодом семінаріях. Будучи обізнані з Біблією та основами протестантизму, підготовленими до сприйняття нового вчення, вони ставали основним об'єктом баптистської проповіді. Важливо врахувати, що вже з кінця XVIII ст. у Галичині і на Волині лютерани, згодом меноніти закладали мережу своїх початкових освітніх закладів. Започаткування релігійної освіти серед німців-колоністів, якою лютерани, меноніти, штундисти привертали увагу молоді інших конфесій, слід розглядати важливою передумовою розвитку тут пізнього протестантизму, зокрема баптизму. Серед важливих підвалин баптистського місіонерства став вільний доступ особи до читання Святого Письма. Причому баптистські місіонери поширювали Біблію в перекладі різними мовами, зокрема польською, російською, українською, а свої проповіді баптистські місіонери також здійснювали переважно мовою місцевого населення.

Ще однією причиною можна назвати дух просвітництва, поширений у середовищі німецьких протестантів у Польщі. Так, серед лютеран були поширені різні «духовні практики»: не лише церковне, а й домашнє (у групах) читання Біблії, досліди у різних галузях християнської культури. Вивчення Святого Письма та біблійна освіта, звернення до християнських мистецтва (наприклад, хорового співу) та літератури (переклади текстів деяких ранніх Отців Церкви, передусім Святого Августина) стали важливим чинником привабливості протестантизму в очах місцевого населення.

Попри належність до іншої – поміркованої традиції в протестантизмі, лютеранство, безумовно, було важливим підготовчим чинником появи у Польщі, зокрема її східних кресах, баптизму та євангельського християнства. У цей другий, після XVI–XVII ст., період воно тут мало уже багатьох прихильників серед місцевого населення. Проповідуючи протестантські ідеї, впроваджуючи свої духовні практики лютерани привертали до них увагу людей. Водночас лютеранства мало і більш безпосереднє значення для розвитку баптизму. Зокрема, саме серед німців-лютеран, що проживали на теренах Польщі й почав спершу поширюватися пієтистський рух з його наголосом на індивідуальному пізнанні Бога, реалізацією християнського вчення шляхом ведення чеснотливого життя, наголосі на необхідності духовного народження «з гори», заклав підвали для появи та розвитку баптизму та євангельського християнства в країні. Окрім лютеран, пієтизм, був поширений й серед кальвіністів та менонітів (братньої гілки). Проте, провідну роль у появі баптизму на польських землях, відіграли все ж таки лютерани, які фактично, перейшли на засади сповідуваних та проголошуваних пієтистським рухом.

Перші баптистські громади у Польщі пов'язують певною мірою з особою лютеранського вчителя Готфріда Альфа, який став першим пієтистом серед лютеран в країні, кантора (з 1850 р.) у с. Ментново біля Варшави. Біографи [6, с. 1] змальовують його духовні шукання, котрі призвели до розриву з лютеранством і почасти нагадували шукання Мартіна Лютера. Так, Готфрід постійно роздумував про гріх, смерть і Божий Суд, а тема гріха породжувала прагнення до спокути. Нарешті, усвідомивши, що прощення у гріхах він може отримати лише від Христа, а не тієї Церкви, у якій був вихований, він пережив нове духовне покликання, яким забавив поділитися з іншими. З огляду на зростаюче зацікавлення Словом Божим, Г. Альф розпочав проводити

позацерковні «молитовні години» (на зразок тих, що практикувалися у штундизмі). Котрі привернули увагу багатьох пересічних віруючих і, водночас, викликали негативну реакцію своєї церковної влади, що змусила його виїхати із села. Він оселився у с. Адамові, де за ним вела нагляд поліція. Йому заборонялося проводити хатні читання і диспути на релігійні теми. Однак заборона лише посилювала його авторитет серед одновірців, кількість послідовників, що прагнули нових духовних практик, зростала. Так, одним із найпалкіших однодумців Г. Альфа став колишній лютеранин Г. Ассманн, який під час перебування в Пруссії познайомився з баптистами [6, с. 7], побачивши чимало спільного з ними і тими лютеранами, які схилилися до пієтизму, що від нього також багато запозичив баптизм. Г. Ассманн став активним учасником «молитовних годин в Адамові, під час яких надавав учасникам інформацію про новий релігійний рух» [6, с. 5].

На запрошення цих осіб до Адамова приїхав ще один відомий німецький проповідник – Вільгельм Вюст, який, будучи перехрещений у 1846 р. Й. Онкеном, створював баптистські громади в Пруссії. Прибувши до Адамова, В. Вюст здійснив 27 листопада 1858 р. перше перехрещення дев'яти лютеран у баптисти, наступного дня водне хрещення за баптистським обрядом прийняло ще сімнадцять осіб. 30 листопада 1858 р. місцева влада, під тиском лютеранського духовенства, арештувала В. Вюста та його помічників, однак, визнавши арешт безпідставним, змушена була їх звільнити. Баптисти розпочали активну місіонерську діяльність в окрузі Адамова, головню, серед німецьких колоністів. Поступове збільшення кількості прихильників нової віри дозволило 1861 р. заснувати в селі першу баптистську громаду з колишніх лютеран, її пастором став Г. Альф. У 1862 р. громада мала вже 383 членів, а впродовж 1858–1863 рр. тут охрещено ще 541 особу [6, с. 9]. Баптизм, який вийшов з пієтично-лютеранського середовища Польщі, швидко почав здобувати нових прихильників, прокладаючи шлях баптизму не лише серед німецького населення, а також польського, а потім – українського.

Окрім лютеран сприятливим середовищем для розвитку баптизму на теренах Польщі були інші пізньопротестантські течії, які певною мірою «взяли на озброєння», його нові духовно-пієтичні практики, а саме – меноніти і штундисти. Саме з останнім, тісно пов'язани перші баптистські громади у Східній Європі. Перше менонітське поселення у межах Польщі виникло 1535 р. неподалік Данцига, міста, котре тоді відносилось до Ганзейського союзу німецьких вільних міст. Надалі меноніти-колоністи селилися переважно на вільних землях уздовж Вісли [7, с. 30]. На початку XVIII ст. громади менонітів засновуються в Галичині та на Волині [8, с. 3]. Перші колонії з'явилися тут впродовж 1784–1786 рр. на околицях Львова (28 родин) і Щирця – поселення Фалькенштайн (Никонковичі, 7 родин), Айнзідель (Сердиця, 18 родин), Розенберг (Рожеве, 3 родини). Менонітів вабили економічні привілеї, яких надавала йосифінська колонізація. Вони знайшли тут також притулок від переслідувань, яких, з огляду на свій пафосізм, зазнавали в інших європейських країнах, отримавши від австрійського уряду дозвіл на відмову від військової служби.

Ще у XIX ст. чимало менонітів, запрошених російською імператрицею Катериною II, виїхало з Галичини на Велику Україну, головню у Південно-Східний регіон і Таврійську губернію. На початку XX ст., після маніфесту царя Миколи II «Про зміцнення начал віротерпимості» (1905 р.), вони масово селилися на Волині, підтримуючи зв'язки з одновірцями Галичини. Відтак, внаслідок перманентної міграції, кількість менонітських поселень у галицьких колоніях постійно змінювалося. Набувши повідомленням імперського Міністерства культури та освіти від 24 листопада 1908 р. про юридичний статус в Австро-Угорщині, меноніти створили у Східній Галичині Християнсько-менонітське об'єднання Керниця-Львів з осідком у Львові [9, с. 56–57].

Наступного року при ньому заснували культурно-просвітницьке товариство «Меноніт». Укладачем статуту і першим головою церковної ради об'єднання був Хейнріх Рупп. У 1911 р. спільнота придбала будинок на вул. Кохановського, 23, у якому розмістилися молитовна зала, помешкання для пастора, адвокатська контора. У 1914 р. львівська менонітська громада (разом з навколишніми селами) налічувала майже 600 осіб. Головною статтею її прибутків була передача в оренду земельних ділянок і осель, придбаних менонітами в околицях Львова і Жовкви. Більшість членів спільноти займалася сільським господарством, ремісництвом, комерцією, були серед них також учителі, лікарі та юристи.

Перша світова війна призупинила поширення менонітства у Галичині. Чимало віруючих, з огляду на значні матеріальні втрати та антинімецьку політику російської влади, змушені були емігрувати на північно-західні землі Польщі або виїхати до Північної Америки. Згодом, у середовищі лютеранських і менонітських громад Східної Європи поширився штундизм. В Україні він пустив коріння ще за царської росії, переважно у Таврійській, Херсонській, Катеринославській губерніях. Його зародження пов'язують з приїздом на південь росії німецького пастора Йогана Бонкемпера, представника «Базельського товариства євангельських місій», яке у 1818 р. отримало запрошення від влади заопікуватися духовним життям німців-колоністів в Україні [8, с. 3]. Загалом, штундизм був типовим пієтистським рухом, що ґрунтувався на висхідних принципах останнього. Досить швидко штундизм «перекинувся» з лютеранських громад на реформатські і менонітські, що існували у німецьких поселеннях, і поступово почав захоплювати місцеве православне населення, головно селян. Найвідомішою постаттю в історії українського штундизму, якій вдалося згрупувати навколо себе прихильників і розпочати ланцюгову реакцію поширення руху в багатьох місцевостях, був селянин з с. Основа Одеського повіту Херсонської губернії Іван Онищенко. У 1845 р. він виголошував антицерковні проповіді. Разом з ним проповідували нові ідеї колишні православні Михайло Ратушний, Іван Рябошапка, Герасим Балабан, Ярослав Коваль. Найактивніші штундисти-місіонери шукаючи зв'язків з іноземними одновірцями, здійснювали поїздки на Волинь, що була у складі росії, менше – до Галичини.

На Волині штундизм розпочав свою історію ще у 70-х рр. XIX ст., охопивши три повіти – Житомирський, Острозький та Рівненський – внаслідок проповідництва висланих царатом за антицерковну агітацію київських сектантів Семена Вимчука, Павла Цибульського і Назара Мельниченка, а також внаслідок місіонерства волинського німця-колоніста Вільгельма Ессе, який часто відвідував села Тудорівці Острозького та Синьове Рівненського повітів. Серед вогнищ штундизму на Волині у 1880-х рр. були містечка Черняхів, Горошки і Полонне, села Пекарщина і Войтівці Старокостянтинівського повіту. Лідером місцевих сектантів, як засвідчують матеріали судових справ, був «запасний солдат» Петро Василюк [10, с. 230].

У останні десятиліття XIX ст. штундизм проникає й у інші регіони Польщі, ставши тут помітним явищем в середовищі місцевого протестантизму. Його зусиллями, власне, був підготовлений ґрунт для баптистської проповіді. Тому особливо відзначаємо його у нашому з'ясуванні причини і передумови зародження громад євангельських християн і баптистів в Галичині і на Волині. Поява перших баптистських громад в Галичині припадає на кінець XIX ст. Їхнє створення стало можливим завдяки євангелізаційній роботі угорських, румунських, польських місіонерів. Діяльність громад в Галичині регулювалася Законом про загальні права громадян від 21 грудня 1867 р. Останній не забороняв діяльності тих протестантських течій, які мали юридичні права (лютерани та кальвіністи наприклад), тим же пізньопротестантським громадам, які таких прав не мали чи були в процесі набуття, дозволено проводити виключно приватні (домові) молитовні зібрання [11 с. 117].

Хоча, баптизм в Австро-Угорській імперії й належав до числа тих пізньопротестантських течій, які не мали юридичних прав, все ж знаходив чимало послідовників та прихильників серед українців Галичини. Сприяв поширенню та акцептації баптизму в регіоні з низки причин. Найперше, скасування панщини, що фактично, дарувало українським селянам волю, проте, змусило останніх шукати кращої долі йдучи у найми до сусідів-колоністів, де дуже часто мали нагоду заізнатися з новими релігійними традиціями та практиками німців-протестантів. Ще одним потужним чинником поширення баптизму в Галичині, стала трудова міграція українського селянства та незаможних міщан на Захід: Європу та Північну Америку. Саме на новому континенті, меншою мірою в Європі, українські емігранти й познайомилися із баптизмом. Опинившись на новому місці, позбавлені засобів для існування, а часто – не знаючи мови, українці шукали прихистку в тих місцях, де його можна було знайти й на батьківщині – в церквах. Структури Греко-Католицької Церкви в Північній Америці наприкінці XIX – першому десятилітті XX с. перебували на стадії становлення, а от баптистські Церкви в цей час активізували російськомовні місійні центри, куди власне, часто й зверталися за допомогою вихідці з Галичини. Окрім того упродовж 1914–1918 рр. баптистські місіонери активно працювали у військових частинах, шпиталях та серед полонених. Активна місіонерська діяльність, соціальна заангажованість, харитативна діяльність і більш-менш зрозуміла мова проповіді, сприяли поширенню баптизму серед українських емігрантів в Північній Америці.

У континентальній Європі однією із найбільших та найактивніших баптистських місіонерських організацій був Німецький баптистський союз, заснований у 1849 р. та очолений пастором Й.-Г. Онкеном. Пріоритетним завданням союз проголосив поширення баптизму в Центральній та Східній Європі. До Галичини баптизм, як зрештою в Польщу чи росію, проникає завдяки старанням працівників та місіонерів з Гамбурзької місії. Так, на 1907 р. на теренах Австро-Угорської імперії баптисти мали власну семінарію в Будапешті, а в Угорщині налічували близько 12,5 тис. вірних, що входили до складу 50 громад [12, с. 69]. Ймовірно, саме звідти баптистська проповідь поширилася й на терени Галичини, де ще у 1880-х рр. в Коломиї засновано першу громаду баптистів, а на початку XX ст. створено німецьку баптистську колонію у Вальдорфі на Львівщині [13, с. 2–8].

Західноукраїнські землі становили особливий інтерес для баптистів зі США. Ще перед початком Першої світової війни останні активізували місії, скеровані на поширення баптизму в Австро-Угорській імперії, а відтак й росії. Для прикладу, в Філадельфії баптистський пастор литовського походження Вільгельм Фетлер ініціював заснування біблійної (місіонерської школи) для праці у Східній Європі. У 1917 р. відбувся її перший випуск і група місіонерів вирушила до росії. Однак частина з них, так й не змогла потрапити до країни, оскільки були вихідцями з Галичини, де зрештою, залишилися та розпочали місіонерську роботу. У 1917 р. в США відкрито російське місіонерське товариство, метою якого оголошено поширення баптизму в росії, Латвії, Україні, Польщі, Угорщині, Румунії, Болгарії. Попередньо в 1907 р. у Лодзі відкрито німецько-слов'янську баптистську семінарію, у якій навчалися вихідці з німецьких, польських та українських громад, окрім навчальної діяльності працівники семінарії вели активну проповідницьку, місіонерську, видавничу, діяльність. Одним із перших студентів навчального закладу серед українців, ще до Першої світової війни, був Роман Хом'як зі Львова. Громада німецьких баптистів у Лодзі, заснувала медичний заклад «Тавита». Перші баптистські громади на Волині, виникли подібно як й в Галичині, наприкінці XIX ст. На 1914 р. в регіоні існувала низка громад. Так, відомо, що баптистів одновірців з Волині, підтримував Союз баптистських церков росії. Безпосередньо фронт теж слугував

середовищем для евангелізації. Відомо, що низка керівників баптистських громад в Галичині та на Волині, прийняли баптизм саме на фронті, наприклад, Ігнатій Гусарук [14, с. 65–68]), або ж у таборах для військовополонених, Франк Махник з Прикарпаття [14, с. 138–141], де також активно діяли баптистські місіонери. За ініціативи Вільгельма Фетлера у 1916 р. створено Комітет з евангелізації військовополонених. Так, на 1914–1915 рр. найбільші баптистські громади в Галичині, діяли у Перемишлі, Рава-Руській, Львові, Жовкві, Сколе, Кросно, Добромилі.

Початок Першої світової війни призупинив поширення баптизму в регіоні, більше того, рух пережив низку репресій та переслідувань, ініційованих російською владою. Так, у 1914 р., закрито семінарію в Лодзі [15, с. 5], призупинено видавничу діяльність баптистів. Цілу плеяду пасторів-німців депортовано, навіть богослужбова мова опинилася під «пильним оком» російської цензури, вживання німецької мови під час богослужінь та молитов заборонялося.

Отже, евангельсько-баптистський рух в Західній Україні був підготовлений протестантською історією, тими традиціями, які тут закладали ще ранні – лютеранські, кальвіністські, социніанські громади. Які були перервані на декілька століть, однак знайшли відновлення в нових історичних умовах, насамперед за Австро-Угорської імперії та Польщі. Створені за Австро-Угорщини соціально-економічні передумови та їх продовження у Польщі сприяли звільненню селянства та його переходу до нових форм самореалізації, руйнація імперії, дух свободи і прагнення нових форм громадянської організації, релігійних – пошуки «нової віри» слід розглядати чинниками, які сприяли поширенню в Західній Україні пізнього протестантизму. Баптизм, що заохочував участь особи в економічному, політичному, культурному житті, який у своїх проповідях і місійних акціях проповідував братерство і взаємодопомогу, в обцинному житті пропонував нові духовні практики, виявився досить привабливим в умовах складної економічної, політичної, культурної ситуації, в якій перебувало населення Західної України у переддень Першої світової війни.

Список використаних джерел

1. Chute A., Finn, N., Haykin M. *The Baptist Story: from English sect to global movement*. B&H publishing group. Nashville, Tennessee, 2015.
2. 100 years of woman in Baptist ministry. The Baptist Union of Great Britain. P1 .URL: [The Baptist Union of Great Britain : 100 years of women in Baptist ministry](#)
3. 100 years of woman in Baptist ministry. The Baptist Union of Great Britain. P2 .URL: [The Baptist Union of Great Britain : 100 years of women in Baptist ministry](#)
4. Wardin A. *Baptists Around the World*, 1905
5. Gutsche A. *150 lat baptyzmu w Polsce*. Gdańsk, 1996
6. Николаюк М. В. Освітня система німців-лютеран на Волині (др. пол. XIX – поч. XX ст.) // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка 2005, № 25.
7. Marchlewski W. *Mennonici w Polsce* // *Etnografia Polska*. Т. 30. Kraków, 1986.
8. *Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online*. URL: <http://www.gameo.org/>
9. Klassen. P *The Vistula Mennonites Revisited: Some Footsteps Remain: Mennonite historian*. Winnipeg 1989.
10. Любашенко В. *Історія Протестантизму в Україні*. Київ, 1996.
11. Polmer G. *Parlament und Verfassung in Österreich: bd. 1 (1848–1869)*. Wien; Leipzig, 1902
12. Wereszycki H. *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*. Kraków, 1986.
13. Петрів Р. *Право Австрії та Східної Галичини (70-ті роки XVIII ст. – 70-ті роки XIX ст.)* // *Право України*. Київ, 2000. № 6.
14. Подворняк М. М. *Небесний дім*. Винніпег; Чикаго, 1965.

Андрій КЛІШ

доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Назар СИРОТЮК

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ГАЛИЦЬКА ПРЕСА НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Галицька преса напередодні Великої війни (1914–1918) відіграла ключову роль у формуванні суспільної думки та підтримці національних рухів у багатонаціональному регіоні, що перебував під владою Австро-Угорської імперії. Цей період став свідком зростання національної самосвідомості українців, поляків та євреїв, що знайшло відображення в різноманітних періодичних виданнях Галичини. Газети та журнали не лише інформували про політичні події, але й активно пропагували національні ідеї, сприяли мобілізації громадян на підтримку своїх етнічних груп та протистояли культурній асиміляції. Особливе значення мала українська преса, яка, всупереч політичним і соціальним труднощам, намагалася утвердити права українців у політичному та культурному житті регіону.

Преса відіграла важливу роль у забезпеченні інформаційної політики як для місцевих громад, так і для австрійської влади, яка використовувала медіа як інструмент контролю та управління суспільством в умовах зростання міжнародної напруги. Водночас різні національні групи використовували пресу для висвітлення своїх політичних та культурних вимог, що лише підсилювало суспільно-політичну диференціацію. Дослідження галицької преси напередодні Першої світової війни надає можливість не лише зрозуміти процеси розвитку інформаційного простору в багатонаціональних регіонах, але й осмислити, як медіа впливали на політичну ситуацію та формували національні ідеї.

Українська преса напередодні Першої світової війни відіграла ключову роль у формуванні національної свідомості та мобілізації українського населення Галичини. Газети та журнали стали важливим інструментом політичної комунікації, пропагування ідей національного відродження та об'єднання. В умовах багатонаціональної Галичини, де польська преса домінувала, а австрійська влада контролювала суспільно-політичні процеси, українські видання виступали як голос української громади, прагнучи захистити національні інтереси та зміцнити власну ідентичність.

Українські часописи, такі як «Діло», були не лише інформативними джерелами, але й осередками суспільно-політичних дискусій. Вони активно критикували політику Австро-Угорщини та виступали за розширення прав українців, включаючи створення автономії. Водночас преса підтримувала розвиток культури, мови та літератури, що було важливим в умовах посиленої асиміляційної політики з боку польських та австрійських урядовців.

Крім цього, українські видання активно обговорювали питання міжнародної політики, особливо у контексті загрози великого конфлікту в Європі. Преса закликала до єдності українців у цей вирішальний момент, пропагуючи ідею про необхідність збереження національної ідентичності та незалежності під час глобальних змін, спричинених війною. Таким чином, українська преса напередодні Першої світової війни стала важливим інструментом політичного та культурного впливу, формуючи національну самосвідомість українців і відіграючи роль катализатора національно-визвольного руху в Галичині.

Польська преса напередодні Першої світової війни відіграла домінуючу роль у інформаційному просторі Галичини. Завдяки підтримці австрійської

влади, польські видавництва мали доступ до значних ресурсів і користувалися політичною підтримкою, що дозволило їм поширювати свою продукцію у великих тиражах і контролювати інформаційний дискурс. Провідні польські газети, такі як «Słowo Polskie» та «Gazeta Poranna», виходили кілька разів на день і мали тиражі, що досягали десятків тисяч примірників. Це дозволило польській пресі не лише охопити широку аудиторію, але й забезпечити постійний вплив на формування громадської думки.

Інформаційне домінування польської преси також підтримувалося структурованою системою видань, які представляли різні політичні, соціальні та культурні рухи. Видання відображали інтереси польських консерваторів, соціалістів та католицьких кіл, що допомагало консолідувати польське суспільство і зберегти культурну перевагу в багатонаціональній Галичині. Крім того, польська преса часто критикувала національні рухи українців та євреїв, намагаючись маргіналізувати їхню боротьбу за рівні права в суспільстві. Таким чином, польська преса перед війною була не лише джерелом інформації, але й потужним інструментом політичного та культурного впливу, забезпечуючи польській спільноті панівне становище в суспільно-політичному житті Галичини.

Єврейська преса в Галичині напередодні Першої світової війни була важливою частиною інформаційного простору регіону, хоча й не досягала таких масштабів, як польські та українські видання. Преса, що виходила здебільшого мовою ідиш та польською, відображала розмаїття єврейської громади Галичини, зокрема різні політичні та культурні течії – від асиміляторських до сіоністських. Важливим осередком єврейського життя були видання, які пропагували ідеї сіонізму, що набирали популярності в цей період, такі як щоденна газета «Tagblat», яка почала виходити у 1904 р.

Єврейські видання також висвітлювали актуальні питання єврейської спільноти, такі як антисемітизм, інтеграція у суспільство, а також політичні рухи, що підтримували єврейську національну ідентичність. Водночас частина єврейської преси асимілювалася в польській культурній контекст і видавалася польською мовою, як, наприклад, газети «Zgoda» та «Ojczyzna», що відстоювали інтереси польсько-єврейської спільноти. Хоча єврейська преса не мала таких масштабів, як польські видання, вона залишила значний слід у культурному та політичному житті Галичини. Багато єврейських газет зосереджувалися на проблемах сіоністського руху, прав євреїв у Австро-Угорщині та боротьбі з асиміляцією, створюючи інформаційний простір для обговорення національних питань, важливих для єврейської громади.

Перша світова війна мала суттєвий вплив на розвиток галицької преси, зокрема призвела до зупинки діяльності багатьох видань та посирила цензуру з боку державної влади. З початком війни в 1914 р. Австро-Угорська імперія ввела воєнний стан, що значно обмежило свободу слова та пересування. Українські, польські та єврейські видання зіткнулися з жорсткими умовами роботи, а багато редакцій були закриті через брак ресурсів або політичний тиск. Особливо це стосувалося української преси, яка зазнавала посиленої цензури через підозри у проросійських настроях та підтримці національно-визвольних рухів. Частина галицьких видань припинила своє існування через неможливість підтримувати стабільний випуск у складних умовах війни та через евакуацію або загибель журналістів. Польська преса, хоча й зазнала втрат, мала кращі умови для виживання завдяки підтримці австрійської влади.

У той же час єврейські видання майже повністю зникли з інформаційного поля через антисемітські настрої в суспільстві та погроми під час російської окупації Львова. Таким чином, Перша світова війна призвела до зниження кількості друкованих видань у Галичині, посилення політичного контролю над пресою та суттєвих змін у її тематичному наповненні. Війна не лише знищила багато

редакцій, але й докорінно змінила саму структуру інформаційного простору регіону, вплинувши на подальший розвиток журналістики в міжвоєнний період.

Галицька преса напередодні Першої світової війни відіграла надзвичайно важливу роль у формуванні національної свідомості, мобілізації громадян та поширенні політичних ідей серед різних етнічних спільнот регіону. Польські, українські та єврейські видання разом створювали різноманітний і багатонаціональний інформаційний простір, який відображав складні культурні, політичні та соціальні взаємодії в Галичині. Українська преса, хоча і перебувала в меншості порівняно з польською, стала важливим інструментом боротьби за національні права та самоідентифікацію. Вона сприяла консолідації українського населення та піднесенню національно-визвольного руху. Видання на кшталт «Діла» були основними джерелами інформації для українців та впливали на формування політичних поглядів і прагнень.

Польська преса домінувала в інформаційному просторі, завдяки кращому доступу до ресурсів та підтримці австрійської влади. Вона не лише забезпечувала політичну мобілізацію поляків, але й формувала громадську думку на користь польських політичних та культурних інтересів. Польські газети мали значно більші тиражі і кращу інфраструктуру, що дозволяло їм ширше охоплювати аудиторію і впливати на суспільні процеси. Єврейська преса, хоча і не мала такого значного впливу, виконувала важливу функцію у висвітленні проблем та інтересів єврейської громади. Незважаючи на це, єврейські видання часто були слабше організованими, і деякі з них асимілювалися в польське культурне середовище. З початком Першої світової війни розвиток галицької преси зазнав серйозних ударів. Військовий стан, посилення цензури та економічні труднощі призвели до припинення діяльності багатьох видань, особливо українських та єврейських. Польська преса, хоча й постраждала, мала кращі шанси на виживання завдяки політичній підтримці та кращим матеріальним умовам.

Таким чином, галицька преса початку ХХ ст. була важливим інструментом політичної мобілізації та культурної самоідентифікації, але Перша світова війна суттєво змінила її розвиток, зупинивши багато важливих видань і створивши нові умови для медіапростору регіону.

Список використаних джерел

1. Крупський І. Мовна диференціація преси Галичини напередодні Першої світової війни // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. 2014. Вип. 39(1). С. 245–252.

Любов СТРОМИЛЮК

кандидатка історичних наук, провідна наукова

співробітниця Національного заповідника «Софія Київська»

ПУБЛІКАЦІ «КИЇВСЬКИХ ЄПАРХІАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ»

ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На початку конфлікту обидві воюючі сторони готувалися до нетривалих бойових дій, бо вважалося, що тогочасні держави не можуть витримати напруги тривалої війни. Вона, у думках багатьох, мала тривати до Різдва 1914 р. Війна таки закінчилася до Різдва, але через чотири роки.

Звичайно, хід бойових дій на своїх сторінках висвітлювали періодичні видання російської імперії. До таких належали і «Київські єпархіяльні відомості» (далі – КЄВ). Ця газета Київської єпархії виходила з 1869 р., містила офіційну та неофіційну частину. В офіційній частині публікувалися урядові накази, розпорядження Синоду, керівництва єпархії та інших церковних установ. Наприклад, про вільні місця священників, переміщення кліру в межах єпархії тощо. У неофіційній частині розміщувалися матеріали з описом повсякденного життя духовенства, розвідки по церковній історії, а також замітки на актуальні теми духовного, культурно-освітнього життя, некрологи тощо [1].

Під час Першої світової війни кількість номерів була різною: газета видавалася двічі на місяць. Так, 1914 р. це 52 номери, але № 14/15 (6–13 квітня) та 51/52 (21–28 грудня) – спарені; 1915 р. – теж 52 номери, але № 12/13 (22–29 березня), 29/30 (12–26 липня), 51/52 (20–27 грудня) – спарені, один випуск об'єднав аж три номери – 46/47/48 (15–22–29 листопада). 1916 року друком виходять 52 номери, № 15/16 (10–17 квітня), 30/31 (24–31 липня), 32/33 (7–11 серпня), 45/46 (6–13 листопада), 51/52 (18–25 грудня) – спарені.

Проте у 1917 р. кількість номерів КЄВ зменшується до 50 на рік, але все частіше виходять друком спарені номери. Зокрема, № 14/15 (2–9 квітня), 20/21 (14–21 травня), 25/26 (18–25 червня), 28/29 (9–16 липня), 30/31 (23–30 липня), 32/33 (6–13 серпня), 34/35 (20–27 серпня), 36/37 (3–10 вересня), 38/39 (17–24 вересня), 44/45 (20 жовтня – 5 листопада), 46/47 (12–19 листопада) – спарені, а аж три номери об'єднано в один № 48/49/50 (3–10–17 грудня). Все частіше випуски КЄВ обмежувалися виключно «офіційною частиною», кількість сторінок – невелика. До речі, першу сторінку останнього номеру 1917 р. публікували українською мовою [2, с. 365–366]. Публікації про вступ російської імперії у війну з'явилися на сторінках КЄВ з середини 1914 р. у так званих «Офіційних» і «Неофіційних» частинах. З кожним роком, залежно від перебігу воєнних дій, змінювався характер публікацій.

У російській імперії духовенство зустріло війну зі сподіваннями на те, що слов'яни об'єднаються під проводом росії на основі православ'я [3]. У перших публікаціях йшлося про нав'язану війну, робився заклик до священників аби вони ні на мить не залишали свою паству. Автори звертали увагу читачів, що матеріальну допомогу родинам солдатів надавало Володимирське братство чи приходське «попичительство», грошові пожертви збирали монастирі [4, с. 882], за їх відсутності пропонувалося створити спеціальну «попичительську раду», як те рекомендував Св. Синод [5, с. 377–379]. Пожертвування збиралися і на користь бідних родин військових [6, с. 589–591], і родинам пораненим та хворих воїнів [7, с. 561–566, 883]. Такі «воззванія» публікувалися майже у кожному номері газети.

Згодом Братство святого Володимира виступило з ініціативою пошиття теплих жилетів та «портянок» [8, с. 966]. Пропонувалося робити пожертвування натільних хрестиків, іконок, Євангелій, молитовників і духовних книг та брошур, а також грошей для їх придбання. Адже поранені, на думку церковного керівництва, цього теж потребували [9, с. 881; 10, 969]. Автори публікацій, озвучуючи офіційну позицію імперського уряду та церковного керівництва, закликали допомагати пораненим солдатам російської імперії та... «руським галичанам». Адже «... не їх вина, що були вони у ворожому стані. Господь приводить їх до нас, щоб з'єднатися з нами навіки» [11, с. 968; 12, с. 1184–1185].

Автор статті «Думки християнина» наводив аргументи про релігійне підґрунтя Великої війни та переконував у неминучості перемоги «російської зброї» [13, с. 76]. Свідченням цього, на думку священника, були вияви Божої милості, чуда на війні, бо так «перст Божий явно показує, на чий стороні Його милість, благовоління та допомога» [14, с. 76].

Після Галицької битви 5 (18) серпня – 8 (21) вересня 1914 р. сторінки декількох випусків «Київських єпархіальних відомостей» інформували про здійснення подячних молебнів [15, с. 959; 16, с. 885–886]. Окрім того, здійснювалися молебні з приводу свята тверезості [17, с. 885]. Прикметно, що в успішному захопленні м. Самбора вбачали допомогу святиителя Павла Тобольського. Мовляв він звідти родом, а похований в Успенському соборі Києво-Печерської лаври [18, с. 952]. Ще в одній публікації 1915 р. наголошувалося про часті небесні знамення. Навіть перераховувалося, кого бачили у видіннях-знаменнях воїни [19, с. 275–276]. Проте жодних подробиць про згадані автором чуда не наводилося. Дослідницею А. Кізловою встановлено, що попри гостру потребу загалу в нових чудах, інформацію про них

оприлюднювали дозовано. Особливо на сторінках КСВ [20, с. 60–68]. Редколегія періодичного видання дуже обережно підходила до назви «чудо», відкрито вживаючи її на сторінках газети навіть не в усіх передруках текстів з інших видань. При цьому «повідомлення про вияви милості Божої, котрі безпосередньо стосувались учасників або цивільних жертв бойових дій Першої світової війни, як включалися до складу ширших матеріалів, так і скорочувалися порівняно з публікаціями в інших виданнях» [21, с. 67]. Поранених внаслідок бойових дій привозили до Києва. Дружина священників (матушкам) пропонувалося взяти на себе утворення «дамських» гуртків, які б могли зайнятися приготуванням білизни для поранених [22, с. 884]. Довелося облаштовувати колишні монастирські приміщення на лазарети для хворих, одужуючих та на військові потреби на території Києво-Печерської лаври та інших монастирів Києва [23, с. 877]. Приймалися грошові пожертви від церков та монастирів на військові госпіталі, і духовенству, і населенню пропонувалося взяти участь у діяльності медичних установ [24, с. 566]. Так, Київський митрополит Флавіан розпорядився виділити 1 тис. рублів і навіть облаштувати під госпіталь (50 ліжок) верхній поверх Києво-Софійського митрополичого дому. «Поміщення це складається з декількох обширних та світлих кімнат, поруч з якими знаходиться домової церква в ім'я священномученика Макарія, київського митрополита. Таким чином, поранені та хворі воїни, котрі будуть розміщуватися в лазареті Київського православного духовенства, не тільки знайдуть у ньому прекрасний догляд за їх хворим тілом, але й отримувати високу втіху для душі. ... особливим комітетом, під головуванням преосвященного Никодима, єпископа Чигиринського, другого вікарія Київської єпархії, вживаються заходи для швидшого облаштування лазарету...» [25, с. 880–881].

Після нищівної поразки російської армії під час східнопруської операції (17 серпня – 15 вересня 1914 р.) автори публікацій церковної газети знову пишуть про неочікуваний та підступний напад на російську землю [26, с. 877]. Священний Синод навіть наказав припинити «кружечний» збір пожертвувань в церквах імперії на голодуючих в Буковині та Галичині [27, с. 567].

Майже вся неофіційна частина другого півріччя 1914 р. присвячена сектантам, чий рівень моралі невисокий [28, с. 1169, 1163–1172, 1178–1183]. Навіть їх зовнішній вигляд, на думку одного з авторів таких заміток, викликав огиду. Так, пресвітер протестантської церкви в одному з сіл Київської єпархії, описаний наступним чином: «... молодий чоловік з лукавими, нахабними і хитрими очима» [29, с. 1169]. Сектанти – прихильники німецької культури і німців, які не вистовлювали чіткого побажання перемоги російським військам, а «... обмежуються тільки туманним висловом про дарування Богом нашої батьківщини «допомоги та милості Божої»» [30, с. 1179]. Православне духовенство було стурбоване тим, що під виглядом благодійників сектанти здійснюють пропаганду серед поранених [31, с. 1182]. У той же час з'являються повідомлення про прохання сектантів поклонитися православним іконам або навіть про перехід до православ'я найбільш ревних з них [32, с. 742; 33, с. 377–388].

Наприкінці осені 1915 р. з'явилася публікація про збір харчових продуктів для біженців [34, с. 499–500]. Усе, що змогли зібрати впродовж 15–30 листопада, мали відіслати у першій декаді грудня «... до найближчої станції Південно-Західної залізниці ... для безкоштовного перевезення за призначенням, з видачею встановлених квитанцій» [35, с. 499].

Влітку 1917 р. російська армія вже була неспроможна вести повноцінні військові дії. До того ж в державному казначействі не залишилося коштів для фінансування. У російській панували антивоєнні настрої і питання територіальних поступок не цікавило підданих імперії, що розвалювалася. У квітні 1917 р. Київський митрополит Володимир під час Великодньої проповіді гаряче закликав вірян «... коритися Тимчасовому уряду, молитися за нього» [36, с. 116].

Дедалі більше митрополита київської кафедри хвилювали питання «матеріалістичного спрямування освіти». Збільшувалася «душевну скорбота» і настрої про «відділення південно-російської церкви від єдиної православної російської церкви» [37, с. 259]. На думку владики, «любов до свого рідного краю не повинна ... приглушувати і перемагати любов до всієї росії та до єдиної православної російської Церкви» [38, с. 262].

Отже, стислий аналіз публікацій свідчив про те, що на шпальтах КЄВ віддзеркалювалися позицію офіційної влади, а не суспільних настроїв. У критичні періоди автори намагалися заспокоїти вірян та запевняли їх у богообраності російської імперії та її монарха. Серед православного духовенства утверджувалася думка про необхідність створення окремої Церкви. У 1918 р. видання КЄВ було припинено.

Список використаних джерел

1. Ясь О. В. «Киевские епархиальные ведомости» Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2007. URL: <http://resource.history.org.ua>
2. Киевские епархиальные ведомости (далі – КЄВ). 1917. № 48/49/50. С. 365–366.
3. Заєць О. В. Початок Першої світової війни за матеріалами православної періодичної преси (до сторіччя з дня початку). URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/1212>
4. КЄВ. 1914. № 36. С. 882.
5. КЄВ. 1914. № 31. С. 377–379.
6. КЄВ. 1914. № 39. С. 589–591.
7. КЄВ. 1914. № 36. С. 561–566, 883.
8. КЄВ. 1914. № 39. С. 966.
9. КЄВ. 1914. № 36. С. 881.
10. КЄВ. 1914. № 48. С. 969.
11. КЄВ. 1914. № 36. С. 968.
12. КЄВ. 1914. № 48. С. 1184–1185.
13. КЄВ. 1915. № 4. С. 76.
14. КЄВ. 1915. № 4. С. 76.
15. КЄВ. 1914. № 39. С. 959.
16. КЄВ. 1914. № 36. С. 885–886.
17. КЄВ. 1914. № 36. С. 885.
18. КЄВ. 1914. № 39. С. 952.
19. КЄВ. 1915. № 12–13. С. 275–276.
20. Кізлова А. А. «Киевские епархиальные ведомости» про чудеса часів Великої війни (1914–1918 рр.) // Старожитності Лукомор'я. 2021. № 2 (5). Березень–Квітень. С. 60–68.
21. Кізлова А. А. «Киевские епархиальные ведомости» про чудеса часів Великої війни (1914–1918 рр.) // Старожитності Лукомор'я. 2021. № 2 (5). Березень–Квітень. С. 67.
22. КЄВ. 1914. № 36. С. 884.
23. КЄВ. 1914. № 36. С. 877.
24. КЄВ. 1914. № 37. С. 566.
25. КЄВ. 1914. № 36. С. 880–881.
26. КЄВ. 1914. № 36. С. 877.
27. КЄВ. 1914. № 37. С. 567.
28. КЄВ. 1914. № 48. С. 1169, С. 1163–1172, С. 1178–1183.
29. КЄВ. 1914. № 48. С. 1169.
30. КЄВ. 1914. № 48. С. 1179.
31. КЄВ. 1914. № 48. С. 1182.
32. КЄВ. 1914. № 30. С. 742.
33. КЄВ. 1914. № 31. С. 377–388.
34. КЄВ. 1915. № 46/47/48, С. 499–500.
35. КЄВ. 1915. № 46/47/48, С. 499.
36. КЄВ. 1917. №№ 14/15. С. 116.
37. КЄВ. 1917. № 32–33. С. 259.
38. КЄВ. 1917. № 32–33. С. 262.

Ариадна СОРОКІВСЬКА-ОБІХОД

*старший викладач кафедри воєнної історії Національної академії
сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*

ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918 РР.)

Політичну організацію Союз визволення України (далі – СВУ) створено 14 серпня 1914 р. у Львові українцями-емігрантами з Наддніпрянської України. Головною метою діяльності організації визначалося проголошення самостійності та соборності України, використовуючи для цього війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії. Майбутній устрій української держави мав бути заснованим як конституційна монархія з однопалатним парламентом, мовними й релігійними свободами для всіх національностей і самостійною українською церквою. Спочатку організацію очолювали Д. Донцов і М. Залізник, а згодом – президія у складі А. Жука, В. Дорошенка, О. Скорописа-Йолтуховського й М. Меленевського. Керівництво СВУ складалося із членів українських соціалістичних партій – Революційної української партії, Української соціал-демократичної робітничої партії, соціал-демократичної «Спілки», які опинилися на австрійській території внаслідок репресій російського уряду. Осідком СВУ був Львів, а після його захоплення російськими військами з серпня 1914 р. до травня 1918 р. – Відень. Водночас в Галичині й на Буковині діяли підпільні структури організації, які збирали інформацію про новостворену адміністрацію й пересування російських підрозділів. З австрійського боку організацією опікувалося Міністерство зовнішніх справ, але з 1915 р. через політичні розбіжності австрійське міністерство обмежило фінансову допомогу СВУ, який відтоді зосередив свою діяльність на території Німеччини [1, с. 2].

СВУ розгорнув широку інформативно-представницьку діяльність у центральних та нейтральних державах Європи, так як мав своїх представників у Німеччині (О. Скоропис-Йолтуховський), Туреччині (М. Меленевський), Болгарії і Румунії (Л. Ганкевич), Італії (О. Семенів), Швеції та Норвегії (О. Назарук), Швейцарії (П. Чикаленко). У листопаді 1914 р. значним дипломатичним успіхом діяльності організації стала заява турецького міністра Талаат-Бея про потребу визволення України й запевнення про допомогу турецького уряду в здобутті самостійності України [2, с. 126].

З початку своєї діяльності СВУ співпрацював з Головною Українською Радою – політичною організацією галицьких українців, а з травня 1915 р. – з Загальною Українською Радою у Відні, до якої делегував своїх представників О. Скоропис-Йолтуховського, В. Дорошенка, М. Меленевського. Видавничій діяльності СВУ надав особливу увагу. У Відні видавалися журнал «Вісник Союзу визволення України» (редактори В. Дорошенко, А. Жук, М. Возняк) і тижневик «Ukrainische Nachrichten» (Українські новини), у Лозанні «La Revue Ukrainienne» (Український огляд). Загалом СВУ опублікував 50 книг і 30 брошур про Україну різними мовами та більші наукові праці – «Ukraine, Land und Volk» (Україна, Країна і народ) С. Рудницького, «Geschichte der Ukraine» (Історія України) М. Грушевського, «Півтораста літ української політичної думки» і «Українство в росії» В. Дорошенка, «Галичина в житті України» М. Лозинського, «Національне відродження австро-угорських українців» В. Гнатюка, «Українське Військо» І. Крип'якевича, «Українські Січові Стрільці» В. Темницького [1, с. 3].

Із вересня 1914 р. СВУ розпочав діяльність серед українських військовополонених російської армії та домігся від влади Австро-Угорщини й Німеччини відділення українців до окремих таборів. За підрахунками СВУ полонених українців на початку війни налічувалося близько 200 тис. У листопаді 1914 р. у Фрайштадті (Австрія) організовано перший табір для українських військовополонених. В грудні 1914 р. в ньому перебувало 12 тис. осіб, навесні

1915 р. – 18 тис., згодом – до 32 тис. Активну роль у створенні «українських» таборів Кніттельфельді, Дунасердагелі відіграли просвітні відділи СВУ [1, с. 3]. Також СВУ розгорнув пропагандистську роботу серед командного складу – в таборі Терезієнштадт відкрито перший український гурток для полонених офіцерів російської армії. Згодом національно-просвітницька робота розпочалася в таборах Мюрінга, Візельбурга, Райхенберга, Гановер-Мюндена [6, с. 130].

У кожному таборі для українців СВУ видавав часописи. Центральним виданням був «Вісник Союзу Визволення України», якого доповнювали часописи «Розвага», «Розсвіт», «Просвітній листок», «Вільне слово» та німецькомовне видання «Ukrainische Nachrichten» (Українські новини) [1, с. 2–3]. В них друкувалися матеріали щодо діяльності СВУ, проблематики українського національного руху, українського питання в політиці росії та країн Західної Європи. Окрім повідомлень про міжнародні події, кожне видання містило рубрики «3 таборового життя», «Таборова хроніка». Статті щодо політичного життя Галичини демонстрували переваги життя Австро-угорської України [3, с. 374].

Пропагандистська діяльність СВУ містила такі елементи, як-от: видання брошур і листків антиросійського спрямування, випуск прокламацій, роз'яснювальні бесіди, публічні читання [6, с. 130]. Інструкції щодо пропаганди в таборах для українців були систематизовані у кінці 1915 р. [2, с. 137]. Представники СВУ виділяли національно свідомих, національно індиферентних та налаштованих вороже до української ідеї полонених. Специфіка кожної групи враховувалася у пропагандистській роботі [5, с. 244].

Одним з напрямків пропаганди стало створення позитивного іміджу держав Четверного союзу серед військовополонених українців [6, с. 22]. Для цього їх переконували, що країни Четверного союзу ведуть оборонну війну, а Австро-Угорщина не має експансіоністських планів [3, с. 375]. розв'язанні війни звинувачували англійських та французьких імперіалістів, які озброювали російський царизм і допомагали придушувати революцію. У виданнях СВУ військовополонених українців переконували, що російською зовнішньою політикою керує Велика Британія. Вона ж фінансує пропаганду війни серед російських солдат. Щоб надати інформації більшої переконливості, автори статей посилалися на швейцарські видання [3, с. 375].

Автори видань доводили, що головним винуватцем війни й ворогом для українського народу була росія. Основною ціллю якої було завоювання Галичини й знищення всіх проявів українського національного руху, а не звільнення братніх слов'янських народів. У давні часи не існувало «одної русскої держави», а була лише держава Русь-Україна, яка розташовувалася на сучасних українських теренах. Богдан Хмельницький укладав договір із московським царем Олексієм Романовим як тимчасовий союз самостійних окремих держав на умовах протекторату, а не «підданства», «злуки» чи «повернення». Петро I спеціально використовував терміни «Россия» і «русский», які є грецькою формою слів «Русь» і «русський», щоби створити враження, ніби росія і Русь це одне й те ж. Українці почали використовувати терміни «український» як і «русський», щоби відрізнити себе від росіян і запобігти плутанині зі словом «русский» [7].

Враховуючи те, що в російській імперії поняття національність часто ототожнювалося з релігійною приналежністю, політична агітація доповнювалася релігійною. Її вели українські священники з Галичини і Буковини. Пропаганда також використовувала релігійність полонених. Австрійці змушували їх щовечора йти на молитву, як це заведено в російській армії. Це правило відмінили лише після Лютневої революції 1917 р. [1, с. 32]. Для австрійського військового командування національно-просвітницька агітація СВУ була лише засобом вербування добровольців для використання на фронті і в тилу російської армії. Побоювання австро-угорців, що український сепаратизм перекинеться в Габсбурзьку монархію та бажання Центральних держав використати польське

питання не додали успішності пропаганді СВУ. Ставка на поляків і відмова розділити Галичину на польську та українську провінції змусили СВУ переорієнтуватися на Німеччину [4, с. 164].

Після Лютневої революції 1917 р. в росії і утворення в Києві Української Центральної Ради організація 15 квітня 1917 р. офіційно відмовилася від подальших виступів від імені всього українського народу, обмежила діяльність роботою серед військовополонених і захистом населення українських територій від польських зазіхань. Заходами СВУ 1917 р. створені дві українські дивізії – «сірожупаників» і «синьожупаників», які згодом влилися в українську армію. 1 липня 1918 р. СВУ офіційно припинив своє існування. Усі його матеріали згодом передано А. Жуком до Музею визвольної боротьби України в Празі [2, с. 236].

Список використаних джерел

1. Залізнюк О. С. Українські таборові часописи Німеччини та Австро-Угорщини 1915–1918 років: історія формування, зміст, тематична насиченість (за матеріалами газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) // Бібліотека. Наука. Комунікація: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, 6–8 жовтня 2015 р. Київ, 2015. С. 1–13. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/674>
2. Кураєв О. О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). Київ: Поліграфічна дільниця Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2006. 247 с.
3. Мосієнко О. В. Австро-угорська та російська пропаганда серед військовополонених в роки Першої світової війни: аналіз практик // Інтермарум: історія, політика, культура: Збірник наукових праць. Житомир, 2018. Вип. № 5. С. 371–380.
4. Попик С. Д. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 236 с.
5. Сасевич Й. Й. Українські військовополонені в таборах Німеччини // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Львів, 2006. Вип. № 571. С. 244–250.
6. Срібняк І. В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.). Київ: КДЛУ, 1999. 296 с.
7. Чому всі спроби ділити Україну на частини – штучні. Показуємо на прикладі Галичини та Наддніпрянщини. Як українці по обидва боки Збруча боролися за соборність // The Village. 24 січня 2023. Вип. 13. URL: <https://www.village.com.ua/village/knowledge/podcast/347073-ukrainian-history-street-2023-s02e13>

Іван БОЙКО

здобувач вищої освіти першого рівня кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ПРЕСОВА КВАТИРА УСС: МІСІЯ ПРОСВІТНИЦТВА ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У часи, коли український народ прагнув утвердити свою ідентичність та здобути незалежність, Пресо́ва Квати́ра Українських Січових Стрільців (далі – ПК УСС) стала потужним інструментом просвітництва і культурного відродження. Ініційована в 1914 р., ця організація не лише забезпечувала інформаційну підтримку своїх членів, а й сприяла поширенню української літератури, освіти та патріотичного виховання. В умовах Першої світової війни, коли пропаганда стала важливим інструментом впливу на громадську думку, ПК виконувала ключову роль у формуванні національної свідомості серед солдатів та цивільного населення [1]. Вона активно популяризувала ідеї української ідентичності, сприяла створенню патріотичних нарадів і культури. Зокрема, літературні, музичні та освітні ініціативи Кватири стали важливими складовими національного руху, залишивши вагомий слід в історії українського суспільства. У цьому контексті дослідження її діяльності відкриває нові горизонти для розуміння механізмів формування національної ідентичності в складний період української історії [2; 4].

ПК УСС започаткована в 1914 р. завдяки ініціативі декількох визначних особистостей, серед яких виділяються сотник Никифор Гіряк, четарі Петро Герасимів і Юліан Буцманюк, а також підхорунжий Микола Угрин-Безгрішний і лікар Іван Рихло. Цей осередок формувався як підрозділ УСС з початком 1915 року. Завдяки невтомній праці та активній діяльності Пресової квартири, створено великий обсяг стрілецької літератури. Часописи, які виходили за її ініціативи, мали значний вплив не лише на стрілецьке середовище, а й сприяли формуванню національної свідомості та розвитку ідеї української національності серед широких верств населення [4, с. 23].

ПК УСС здійснювала декілька важливих напрямків діяльності в сфері пропаганди серед українського населення: випуск інформаційних бюлетенів: Вона регулярно готувала та розповсюджувала бюлетені, що містили новини про успіхи УСС, їхню участь у боях та важливі події на фронті; публікації в пресі: пресова квартира співпрацювала з українськими газетами та журналами, публікуючи статті, есе та інтерв'ю, які підкреслювали значення боротьби УСС за національні права; організація заходів: вона сприяла проведенню культурних та освітніх заходів, лекцій і дискусій, які підвищували національну свідомість серед населення. Розробка інформаційних матеріалів – ПК готувала брошури, плакати та інші рекламні матеріали, які популяризували ідеї української незалежності та військові традиції. Співпраця з інтелігенцією: вона залучала представників української інтелігенції для написання статей та пропагандистських матеріалів, що сприяло зміцненню патріотичних настроїв. Інформування про соціальні ініціативи: пресова квартира висвітлювала також соціальні та благодійні ініціативи, які підтримували солдатів та їхні сім'ї, підвищуючи соціальну відповідальність серед українців. Ця діяльність допомогла зміцнити зв'язок між УСС та українським населенням, формуючи патріотичний дух та підтримуючи боротьбу за національні права [7].

Літературна діяльність стрільців охоплювала різноманітні жанри, що включали хроніки, нариси, спогади та поезії. Серед авторів були підхорунжі Лесь Новіна-Розлуцький, Роман Купчинський, Ростислав Заклинський, десятник Василь Дзіковський, а також інші відомі постаті. Їхні твори публікувалися в українських періодичних виданнях, таких як «Свобода» та «Діло», проте існувала нагальна потреба у створенні власних друкованих органів. Внаслідок цього, за ініціативою сотні Дмитра Вітовського, засновано «Пресовий фонд», який організував добровільну збірку коштів для видання двотижневика «Шляхи» [6, с. 7]. Упродовж 1915 р. вдалося зібрати 16 тис. корон, і за ці кошти з грудня 1915 р. – до кінця 1918 р. видано 44 примірники цього двотижневика. У ньому публікувалися публіцистичні матеріали, літописи, нариси, поезії, пісні, повісті та новели. У 1916 р. вийшло два випуски «Вісника Пресової квартири УСС», а в 1917 р. – літературно-мистецький збірник «Тим, що впали». 1918 р. побачили світ «Літературний збірник УСС. Червона калина» та «Антологія стрілецької творчості», яка включала 36 статей і 144 ілюстрації. Упродовж лютого-квітня 1918 р. виходили одинадцять чисел тижневика «Будуччина». Стрільці також отримували задоволення від гумористично-сатиричних часописів «Самохотник» і «Самопал» [1; 3].

Деякі з видань створювалися у рукописному форматі й розмножувалися гектографічним способом. Важливим доповненням до діяльності ПК УСС стали фахові військові підручники, зокрема «Про науку боротьби ручними гранатами» авторства поручника Б. Гнатевича, а також збірники стрілецьких пісень і листівки, які ілюстрували стрілецьке життя. ПК УСС випускала декілька типів бюлетенів, основними з яких були: «Вістник Українських Січових Стрільців» – цей бюлетень інформував про новини з фронту, військові успіхи та події, пов'язані з діяльністю УСС. «Січовий Стрелець» – періодичне видання, яке містило статті національно-патріотичного змісту, матеріали про культуру, історію та традиції українського народу. «Думка» – бюлетень, що висвітлював

суспільно-політичні питання та національне питання в контексті війни. Ці бюлетені були важливим інструментом для поширення інформації про діяльність ПК УСС, формування національної свідомості серед українців. Діяльність ПК УСС висвітлювалася в кількох українських газетах та журналах, серед яких: «Діло» – одна з провідних українських газет Галичини, що публікувала статті про діяльність УСС та військові події. «Літературно-науковий вісник» – журнал, у якому висвітлювалися культурні, наукові та політичні питання, також містив матеріали про УСС. «Стрілець» – періодичне видання, яке спеціально займалося висвітленням діяльності Січових Стрільців. «Свобода» – газета, що виходила в США, активно підтримувала українські національні рухи і висвітлювала події з фронту. Ці видання допомагали популяризувати ідеї УСС, інформуючи українське населення про їхню діяльність та військові успіхи [4; 6].

Стрільцька музика також займала важливе місце в культурному житті УСС. Зокрема, підхорунжі Михайло Гайворонський, Роман Купчинський та Лев Лепкий створювали патріотичні композиції. Духовий оркестр, очолюваний Гайворонським, нараховував до 30 музикантів, а також діяли струнні та смичкові оркестри, а також хор під керівництвом Леся Гринішака. Стрільцькі пісні стали важливим культурним феноменом, в яких перепліталися патріотичні, журливі, любовні та жартівливі мотиви. Попри репресії, багато з цих пісень збереглися в народній пам'яті й стали невід'ємною частиною української культури [2; 4].

Важливим досягненням ПК УСС було впровадження ідеї націоналізації стрілецьких одностроїв, що активно реалізовували І. Іванець і Л. Лепкий. Вони спроектували новий стрілецький кітель, відмінний від австрійського, і запровадили мазепинку – стрілецький головний убір, яка стала символом січово-стрілецьких організацій ще до війни. Незважаючи на те, що стрільці мали фінансувати ці зміни самостійно, вони охоче переходили на новий однострій [3].

У 1916 р. І. Іванець розробив проєкт стрілецького прапора, який поєднував герби Києва та Галичини, символізуючи соборність українських земель. Цей прапор був освячений митрополитом Андрієм Шептицьким 28 жовтня 1917 р. у місці постою вишколу в Розвадові [2].

ПК УСС мала осередки не лише на фронті, але й у Запасній сотні УСС, яку стрільці називали «кошем» або «кадрою», а також у вишколі УСС, де здійснювався вишкіл новобранців. Керівником фронтового осередку ПК УСС став Юліан Буцманюк, а з травня 1915 р. – І. Іванець. Незважаючи на важкі умови, фронтова ПК УСС працювала активно до початку липня 1917 р., коли втратила провідних співробітників у боях під Конюхами на Тернопільщині [7].

Діяльність ПК УСС в Коші розпочалася 9 березня 1915 р. Вона скеровувалася на забезпечення освіти та національного виховання стрільців. Спочатку головою осередку був Теофіль Мелень, згодом – підхорунжий Осип Назарук, а з жовтня 1915 р. – Микола Угрин-Безгрішний. ПК УСС Коша охоплювала 8 відділів, які працювали в різних сферах: освіті, культурі, видавництві, науці та економіці [2].

З травня 1915 р. підхорунжий М. Угрин-Безгрішний започаткував читальню та бібліотеку, які поповнювалися літературою завдяки допомозі українських інституцій. У квітні 1916 р. бібліотека вже налічувала 600 книг, серед яких були твори українських та зарубіжних авторів [4]. У червні 1915 р. в Коші також організували курси для неписьменних та стрілецьку гімназію, де викладали українські, грецька, латинська, німецька мови, математика, фізика, психологія та історія. Завдяки цим ініціативам, близько 140 стрільців завершили навчання у гімназіях [3, с. 123].

Не менш важливими стали стрілецькі фотографії, які документували діяльність УСС, а також малярські твори, які створювали стрільці-мистці. ПК УСС сприяла підвищенню освітнього та патріотичного рівня стрільців, формуючи свідомих українських патріотів. Вона також сприяла популяризації боротьби Легіону УСС за незалежність України, залишивши багатий спадок у вигляді публікацій,

спогадів, світлин, картин і пісень, що відтворюють героїчні сторінки історії цього легіону. Багато з цих матеріалів, на жаль, були втрачені чи знищені, але їх значення для української культурної спадщини важко переоцінити [4].

ПК УСС відіграла значну роль у формуванні національної ідентичності в умовах Першої світової війни. Як потужний інструмент просвітництва, вона сприяла поширенню української культури, освіти та патріотичних цінностей серед військових та цивільного населення. Видаючи часописи, літературні твори та організовуючи культурні заходи, ПК УСС не лише інформувала, а й формувала національну свідомість, запроваджуючи ідеї незалежності та самостійності. Пропагандистська діяльність ПК УСС виявилася надзвичайно важливою в умовах воєнного часу, коли українське суспільство потребувало зміцнення ідентичності та єдності. Завдяки зусиллям її членів, українська ідея отримала нове життя, стаючи невід'ємною частиною національного руху. Спадщина Пресової Кватири залишається актуальною й сьогодні, адже вона нагадує про силу просвітництва та пропаганди в історії формування національної свідомості українського народу.

Список використаних джерел

1. Лазарович М. В., Мельничук Б. І., Матейко Р. М. За волю й славу України: Нариси з історії Українського січового стрілецтва та Української галицької армії. Тернопіль : ТзОВ «Герно-граф». 2015. 320 с. : іл.
2. Лазарович М., Мельничук Б. Боротьба Легіону УСС проти російських загарбників на Тернопільщині під час Першої світової війни / Тернопільщина. Історія міст і сіл : у 3 т. Тернопіль, 2014. Т. 1. С. 99–114.
3. Лазарович М. «Гей, ви, стрільці січовії...»: формування українського стрілецького руху в Галичині: причини, передумови, наслідки. Тернопіль, 2004. 80 с.
4. Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність українських січових стрільців у роки першої світової війни. Тернопіль. 2003. 114 с.
5. Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба . 2-ге вид., доп. Тернопіль, 2016. 628 с.: іл.
6. Боротьба за українську державність 1917–1921 рр. на Тернопільщині: місця пам'яті / упоряд.: В. Салук. Тернопіль: Підручники і посібники, 2020. 208 с.: іл.
6. Пресова квартира УСС // Юнак. 1978. № 11. URL: http://vydavnytstvo.plastscouting.org/yunak/arkhiv/1978_11.pdf
7. Пресова квартира УСС – історія Пласту. URL: <https://100kroktiv.info/2017/11/presova-kvartira-uss>

Роман САГАН

незалежний дослідник, генеалог (м. Тернопіль)

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ: АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛИСТІВ ОЧЕВИДЦІВ ЯК ЦІННОГО ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ЛОКАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ

Перша світова війна стала одним з найзначніших і найтрагічніших періодів в історії України, особливо для Галичини, де збройний конфлікт мав глибокі соціальні, економічні та культурні наслідки. Незважаючи на закриті кордони і обмежений рух людей, поштовий зв'язок залишався одним із небагатьох засобів комунікації між розділеними родинами, хоча процес доставлення цивільної кореспонденції був значно уповільнений через цензуру, транспортні обмеження та небезпеку на фронті. Пошта надсилалася через нейтральні держави, наприклад Нідерланди, листи іноді йшли місяцями, або їх взагалі могли конфіскувати в морі британські патрулі. Але це залишався мало не єдиний спосіб передати новини, фінансову допомогу, зберегти контакт із близькими. Саме пошта, в умовах ізоляції та невизначеності, дозволяла родинам підтримувати моральний зв'язок і ділитися досвідом виживання під час війни.

Одразу зауважимо, що наступні історичні події на наших теренах посприяли тому, що знахідки такого приватного листування є скоріше випадковими, а головним джерелом для дослідження є відповідні публікації у тогочасних

періодичних виданнях. Такі американські українські газети, як «Свобода» (у публікації зупинимось саме на ній), «Народна воля» чи «Америка», відігравали важливу роль у поширенні інформації, формуванні громадської думки та суспільної свідомості, підтримці комунікації між емігрантами та їхніми родинами на батьківщині. Публікація фокусується насамперед на звістках, які надійшли з терену Тернопільщини, котра перебувала в окупації, або ж була розділена фронтами, що мало значні наслідки у всіх сферах життя краю. Автор свідомий того, що ця стаття аналізує лише невелику частину подібної епістолярії, але переконаний, що вона може стати основою для більш широко дослідження.

Тематика публікації не була темою для окремих досліджень, хоча частку оригінальних листів (з усього краю) в якості окремого розділу містить праця «Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. в свідченнях сучасників» (2018 р., упорядник Володимир Семенів) [1, с. 417–418, 422–427]. Тогочасний військовий побут та повсякдення є важливою темою розвідок Івана Стичинського, а про жіночі досвіди у вирі війни пише Мар'яна Байдак.

«Москалі обдирали до останньої сорочки» – саме така назва публікації американської «Свободи», за якою ховається лист від Марії Білецької з села Дрищів (сучасне село Надрічне на Бережанщині) до брата Миколи в Толедо, Огайо. «Лишила ся я круглою сиротою. Ні Тата ні Мами ані обійстя, де на сьвіт родила ся. З маєтків остала лише купа попелу.. Корову забрали, безроги забрали, все понищили, останню сорочку витягнули зі скрині... Тепер зима приходить, а тут ані в що вбрати ся, ані що їсти, ані пaticків за що купити. Смерть готова...» – пише авторка. І продовжує: «Брат Василь був трохи в дома, бо був утік з російського полону ще тоді, коли ми були під росією. Наші кацапи видали його і він пійшов назад в полон до росії» [2, с. 1]. Цей лист написано 8 листопада 1915 р., контекст – окупація, матеріальні втрати і безнадія, суб'єктивні переживання. Лист М. Білецької був прикладом того, як особисті трагедії перепліталися з історичними подіями, подібні свідчення допомагали зрозуміти масштаби страждань та труднощів. Через емоційний заряд листа можна побачити не лише індивідуальні драми, а й загальнонаціональну трагедію, яка залишила глибокий слід в історії України. Очевидно, що тут простежуються чіткі паралелі з реаліями теперішньої війни.

«Мене взяли були до шанців і я була там 5 тижнів. Через той час я не бачила ні тата ні мами і не знала, де вони обертають ся. Від шанців я йшла до дому 6 днів пішки... На зиму мусимо розширити хату, бо більше людей приходить. Тепер маємо 18 салдатів в хаті» [3, с. 3] – пише восени 1916 р. Тодошка (на жаль, не маємо її прізвища) з села Медин, повіт Збараж, до сестри в Нью-Йорку. Лист відображав непрості умови, в яких опинилися цивільні особи під час війни. Жінка, яка була залучена до будівництва окопів, описувала свій досвід, акцентуючи на важкому фізичному навантаженні та втраті зв'язку з родиною. Поява значної кількості солдатів у селі також підкреслювало вимушену соціальну та просторову перебудову життя, спричинену війною. Цей лист був цінним джерелом для розуміння того, як військові дії та зачепили приватне життя та побут цивільних у тилу.

«Доношу Вам відомість, коханий Брате і Братово, щосьмо здорові до котрогось часу. Аlesьмо ся не сподівали, що будемо жили. Ніхто не памятає такого поведження, як тепер є. Сірник, що коштував грейцар, тепер пять грейцарів. Соли нема топками, то купуємо в росії мелену в місточку, бо наше місто всьо спалене» [4, с. 2] – такий лист, датований 1915 р., надійшов з Вільхівчика біля Гусятин. У ньому йдеться про матеріальні труднощі, яких зазнавали люди в умовах конфлікту. Зазначається, що ціни на базові товари зросли до небачених рівнів.

«Торговельний і промисловий рух устав. Чути лише що дня гук гармат. Щастє, що кулі над головою не свищуть, але сего можна сподівати ся кожного

дня... Робилисьмо трохи коло збіжа і дров, трохи заробив тай якось жиємо. Збараж пустий. Сі нитки до машини, що коштували 9 центів, тепер коштують 9 ринських, тай то трудно дістати. ... Тепер люди мало шият: кождий ходить в тім, в чім має, бо ніхто не знає чие завтра. По просту жиємо тепер як ті барани в кошарі на заріз. Богато написав би про теперішне наше жите, та «нельзя». Бють і плакати не дають – таке із нами» [5, с. 2–3].

Цей лист із Залужжя біля Збаража до Івана Гаврилюка у Вінніпезі (Канада) підтверджував тезу про дезінтеграцію економічних зв'язків, яка відбувалася через збройний конфлікт та окупацію території. Соціальна структура також переживає значні зміни, і ті зміни у всьому: ось навіть люди більше не шияють новий одяг, а продовжують носити старий, не знаючи, що принесе завтрашній день. Порівняння з «баранами в кошарі на заріз» яскраво ілюстрував відчуття безсилля та неминучості катастрофи серед населення, яке відчувало себе повністю підкореним обставинам війни. Цей текст є свідченням важкого стану не лише матеріальної, але й психологічної деградації суспільства у воєнний час, де люди не мали можливості планувати своє майбутнє чи навіть забезпечити свої основні потреби.

«...Не треба гіршої війни як був той день, коли тати пращали свої маленькі діти і жінки, а сини татів і мамів. Тоді такий був плач і зойк, що того описати не можу. Діти і жінки тримали ся татів і так всі разом умлівали. Таксамо тати і мами пращали свою надію на старі літа. А коли з села виїздили, то так було, як пишуть за Содому й Гомору. Писалабим більше, та ми не знаємо тут богато. Знаємо тільки, що росія забрала Галичину, бо вже маємо почти російські. Гроші йдуть російські й австрійські, а як дальше, то не знаємо» [6, с. 2] – писала жінка П. В. з Іванівки, повіт Тереховля до чоловіка Николи Вівчара в Канаді. Лист демонстрував як особисті переживання людей під час Першої світової війни відображають загальні соціальні й економічні умови тогочасного життя в Галичині. Авторка описувала родинні труднощі, підкреслюючи емоційну драму розставання чоловіків зі своїми родинами, коли вони вирушали на фронт. Опис прощання між батьками та їхніми дітьми викликає асоціації з біблійними трагедіями (згадка про Содом і Гомору). Це свідчило про глибокий емоційний шок, який спричиняли тодішні мобілізаційні процеси. Лист також відображав зміни у політичній ситуації регіону – Галичина була окупована, і про це свідчило запровадження російської адміністрації і грошової одиниці. Адміністративні трансформації породжували невизначеність, що додавало ще більше нестабільності у повсякденне життя.

Лист, який надійшов до Канади від Катерини Івахів, мешканки села Великі Чорнокінці – це і вираження побутових уявлень і поглядів простого люду на війну, і водночас яскравий опис насильства та примусового залучення населення до інженерних робіт окупаційною армією: «Салдати говорять, що війна буде ще зо два роки, бо цісарі не хочуть погодити ся; німецький цісар, кажуть, є дуже впертий. Велика біда в краю. Не знати, чи діждемо ся спокою. Салдати гонять наших людий шанці копати. Одні ідуть, другі ховають ся. Кождої неділі гонив нас до шанців, але я не ходила, бо був якийсь добрий чоловік, то і випросила ся. Але одної неділі салдат вигнав мене з хати і гнав мене дорогою та бив нагайкою аж до коршми. Коло коршми другий салдат, що стояв з боку, витяв мене по плечах біяком». Далі авторка описувала аграрну руйнацію, матеріальні втрати, невизначеність і відчай, страх перед голодом: «В околиці все змінило ся. Ліси вирубали, шкоди в поли наробили великої. Посіялам 3 морги жита, але впали сніги і жито випріло. На весну мусіла я переорати і посіяла ячмінь. Думаю, добре, що буде ячмінний хліб. Тим часом салдати викосили все, навіть на один покіс не лишили. Кукурузи є ще трохи, але домолочую вже решту. Взяли нам корову, вкрали безрогу, забрали гуси, качки, кури – не заплатили ані цента. Їсти не маємо що, прийдеть ся нам гинути з голоду» [7, с. 1].

Серед текстів, які публікувалися у пресі, знаходимо й листи від відомих у тогочасному громадському житті осіб: «Я, жена і найстарша донька Анна,

перебували тяжкі часи в дорозі через цілу Галичину на возі (80 миль) в 1914 році аж до Пряшева на Угорщині, де перебули 2 місяці, відтак 14 листопада 1914 до Відня залізницею, де ми були до 21 грудня 1915, звідки дісталися до Бібрки, міста повітового, 5 миль на полудне від Львова, а 15 миль від Струсова на північний захід. Тут завідує парохією, але без пенсії і поля; побираю лише за Струсів 160 корон місячно, що дуже не стає в часі дорожні... Моє мешканє, то є всі річи, постіль, книжки зрабували Москалі. Млин і фільфарок спалені і часть коло моста від костела старого. Заздрість стара ціла спалена. Не знаю, що стало ся з церквою в Струсові, яку я вже випровадив був аж до головних аркад. Дзвони всі Москалі позабирали і з церков і з костела» [8, с. 4] – так описував події отець Теодор Цегельський (1861–1939 рр.), тогочасний парох села Струсів біля Теревовлі, який був змушений евакуюватися перед загрозою життя в окупації.

Оригінальний лист дає змогу реконструювати життя українського духовенства та місцевих мешканців під час Першої світової війни. У цьому документі втілено рефлексії про соціальні, економічні та культурні аспекти життя під час війни, вплив мобільності населення, зміну місця проживання, а також долю родинних і церковних інституцій. Його можна розглядати і як частину ширшого явища «збігців» (біженців) і евакуйованих, що стало невід'ємною частиною війни, викликаючи соціальну напругу та проблеми інтеграції переселенців у нові соціальні простори. Тут зауважимо, що парох Т. Цегельський, перебуваючи у Відні, піклувався раненими, їздив як місіонер до таборів праці, але як свідчить отець Микола Декайло, «своєї утечі жалував до кінця свого життя» [9, с. 36].

Стефан Машталер, уродженець Гайворонки (повіт Підгайці), надсилав свій лист до брата зі шпиталю в Моравській Остраві: «Я ще 1. серпня виїхав на війну і через три місяці Бог мене стеріг від випадку. Була дуже тяжка гроза, а кілько я натерпів ся, то тільки один Бог знає. Не желав би-м того терпіня і найбільшому свому ворогови. В одній битві забили піді мною коня. Я лишив ся як сирота і мусів втікати пішки. Але мя і пішки біда найшла. Відламок шрапнеля зранив мені ліву ногу і мене відставили зараз до полевого шпиталю в Моравії... З війни я вислав до дому 15 листів, а зі шпиталю 20 карток і не дістав ніякої відповіді» [10, с. 2].

Особистий досвід і воєнні травми, поранення, як і згадки про шпиталі, були поширеною темою в листах із фронту, що демонструють жахіття війни та втрати, які переживали українські вояки. Важливий аспект листа – проблеми комунікації, втрата зв'язку з рідними поглиблювала психологічні страждання солдатів, які часто залишалися в невідомості про долю своїх близьких. Знаходимо тут і відображення глибокого релігійного світогляду мешканців Галичини, для яких віра була джерелом надії в часи воєнних випробувань.

«Наше поведженє дуже прикре. Я завтра забираю ся з кіньми і возом на цілий тиждень на Збараж до Іванчан шанці копати. Іде з нашого села 25 фір, 125 хлопів, а других 25 фір і 150 хлопів вже тиждень як поїхали за Тернопіль таксамо до шанців... До тих, що мали іти під Тернопіль, зачислили Онуфрія Шевчука жінку. Що вона наплакала ся, що напросилась і капітана і других, нічого не помогло: мусіла діти покинути на Божу опіку, а сама плачучи пійшла. А діти люди до себе забрали, а хату пустою лишили» [11, с. 2] – писали Андрух і Катерина Зелінські з Гнилиць (повіт Збараж). Бачимо, як селянська родина втратила звичний уклад життя: жінка, залишивши своїх дітей «на Божу опіку», вимушена йти на примусову працю, що вказувало на зростання соціальної нестабільності та розпаду родинних зв'язків. Це свідчило про руйнацію традиційних гендерних ролей у громаді в умовах війни.

Лист Теодора Демківа, уродженця Прошової, колишнього учня учительської семінарії в Тернополі, десятника легіону Українських Січових Стрільців, датований 23 травня 1915 р., ілюструє емоційний стан, віру в перемогу та соціальні зв'язки, які зберігалися навіть у найважчі часи. Цей лист не лише відображає індивідуальні переживання автора, а й є свідченням загальної

атмосфери серед українських військових у той період: «Я тепер, рахуєть ся, здоров, але якбим був дома, то лежавбим в ліжку. Маю сильний ревматизм, але тепер кожний хорий. Тепер дуже тяжко воювати, бо в горах великі сніги. На однім місци бемо ся вже цілий місяць і тяжко посунути ся. Ми вже в галицьких горах, але до дому ще дуже далеко!.. Дорогенькі Родичі! Верну до Вас щасливий яко побідник і славу принесу, а як не побідимо, то і Ви мене не побачите. Коли би наші брата повертали ся, а Ваш син Дорко до Вас не вернув, то не плачте дуже, бо знаєте, за що він згинув і що згинув зі славою. По війні почуєте неодно про Січових Стрільців... Богато я Вам оповів би, але не можна... Чи маєте що їсти? Чи Федьо оженив ся? Я маю ліпшу жінку; і в день і в ночі з рук її не випускаю... Моя жінка мене не цілує, але як кого поцілує, то він мусить гинути! Федю, Федю! Чи не встид Тобі сидіти дома коло бабів, коли Твої товариші здобувають славу або чесно гинуть?! Стрільці не бідні: одні гинуть, то другі приходять» [12, с. 2–3]. Згідно з даними, Т. Демків, 1895 р. н., десятник (цугфюрер) легіону УСС, загинув 7 вересня 1915 р. [13].

Листи, опубліковані в українській емігрантській пресі, свідчили про глибоке прагнення їх авторів до зв'язку з рідними та отримання інформації про їхнє становище. Зокрема, у листах спостерігаються теми втрат, економічних труднощів і соціальних змін. Вони відображають трагедію родин, які знищені війною. Ці свідчення, які найперше були особистим зверненням до рідних, стали важливим джерелом, яке передавало інформацію про реалії життя в умовах війни. Ті газети, які розмішували в себе подібні листи, ставали платформою для формування громадської думки. Через публікації читачі могли дізнатися про жахи війни, проблеми на фронті та труднощі, з якими стикається цивільне населення. Листи висвітлювали переживання людей, що стали свідками руйнувань та втрат. Важливість цих свідчень полягала у створенні колективної пам'яті, що давала можливість читачам співпереживати і усвідомлювати спільну долю українців в умовах війни. У них є і запитання про стан справ у родині, і відчуття туги за домом і прагнення до «reunification». Такі публікації допомагали емігрантам відчути, що їхня підтримка та ресурси важливі для родин, які залишилися в Україні.

Газети також висвітлювали економічні труднощі, з якими стикалися мешканці Тернопільщини: зростання цін, брак продовольства і ресурсів, а також проблеми в отриманні базових товарів. Це підкреслювало негативні соціально-економічні зміни, які відбувалися під час війни, та їхній вплив на повсякденне життя населення. Такі джерела дозволяють краще розуміти соціально-політичні реалії часу, відображаючи страждання, надії та прагнення українців в складних умовах війни. Дослідження листів та газетних публікацій сприяє кращому усвідомленню історичних процесів, що формували національну ідентичність. «Історичне» листування є важливою документальною основою для локальних історичних студій, воно допомагає зрозуміти, як Велика війна впливала на окремі громади та родини, надаючи їм право «голосу» у світовій історії.

Список використаних джерел

1. Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. в свідченнях сучасників / Упоряд., передм. В. Семенів. Львів : Апріорі, 2018. 528 с.
2. Москалі обдирали до останньої сорочки // Свобода. 1 січня 1916. С. 1.
3. Лист зі Старого краю // Свобода (Джерсі Сіті, США). 1 травня 1917. С. 3.
4. Лист з Вільхівчика біля Гусятин (в скороченю) // Свобода. 1 квітня 1915. С. 2.
5. Лист до Івана Гаврилюка у Вінніпегу від його тата із Залужа, повіт Збараж, писаний 15 лютого 1915 // Свобода. 11 травня 1915. С. 2–3.
6. Лист з села Іванівки, повіт Тереховля, писаний до Николи Вівчара в Канаді 1. січня 1915 р. // Свобода. 30 березня 1915. С. 2.
7. Як знушають ся Москалі... // Свобода. 18 листопада 1915. С. 1.
8. Лист зі Старого краю (Пише о. Теодор Цегельський, перед війною парох в містечку Струсові, пов. Тереховля // Свобода. 19 квітня 1917. С. 4.

9. Декайло о. Микола. Священник-громадянин: життя й діяльність бл.п. о. Т. Цегельського. Родом зі Струсова. Розповіді про Цегельських. За ред. Л. Купчик. Львів-Бетлегем, 2002. С. 34–38.
10. Листи з рідного краю: із шпиталю в Моравській Оставі, писаний до Николая Машталера в Едвардсвіл, Па., дня 20. падолиста 1914 // Свобода. 2 березня 1915. С. 2.
11. Лист з села Гнилиці, повіт Збараж, писаний до Сем[ена] Осадци в Канаді, дня 7 серпня 1915 // Свобода. 4 листопада 1915. С. 2.
12. Листи з рідного краю: Лист від Дорка (Федора) Демкова, який є родом з Прошови (повіт Тернопіль), висланий на адресу Марії Душка в Філядельфії // Свобода. 23 травня 1915. С. 2–3.
13. Verlustlisten Österreich-Ungarn 1. WK, page 420_12 (1916-05-12). URL: <https://des.genealogy.net/search/show/17824363>